00011239

THE
ASIATIC SOCIETY OF BOMBAY
Town Hall, Bombay.

Digitized with financial assistance from
Mr. S.G. Kale in memory of his Father Mr. G.V. Kale
on 10 July, 2018

अथश्रीमदध्यात्मरामायणप्रारंभः

B.773

V
891·21
Adh
11239

00011239

THE ASIATIC SOCIETY OF

श्रीगणेशायनमः श्रीरामचंद्राभ्यान्नमः विसेनवंशजलधौपूर्णःशीतकरोपरः प्रजाऽल्हादकरोविष्णुभूषणःकौस्तुभोपरः १
अत्रविष्णुभूषणत्वेनपरमभक्ततयासदाभगवद्धृदयारूढता ऽस्यध्वनिता नाम्नाहिम्मतिवर्माभूद्धैर्येणहिमवानिव रूपेणजितकंदर्पः
क्षमायांक्षमयासमः २ पराक्रमेऽर्जुनःसाक्षात्तेजसाभानुमानिव भूपानांभ्रष्टराज्यानांपुनाराज्यप्रदायकः ३ यद्दृष्ट्वार्थिसमूहस्यजातेयंनि
श्चितामतिः हिम्मतिःकल्पवृक्षश्रीत्वंचकामधुग्भूमिमागता ४ तस्माज्जातोरामदत्तश्चंद्राच्चंद्रइवापरः मित्राणांचरिपूणांचमानदःप्रथितःप्र
भुः ५ मानदःमानदातामानखंडकश्च आसमुद्रंक्षमादेवीयत्कीर्त्याधवलीकृता हिमाचलेनसमतांनीताःसमापिचाचलाः ६ य
द्दानांबुप्रवाहेणमेघोदस्यानपेक्षकाः कृषीवलाःप्रतिदिशंप्रहृष्यंतिदिनेदिने ७ तेनश्रीरामभक्तेनसर्वविद्याप्रजानता शृंगवेरपुरेशेन
रिपुकक्षदवाग्निना ८ अर्थिनांकल्पवृक्षेणविद्वज्जनसभासदा भट्टनागेशशिष्येणवक्ष्यतेरामवर्मणा ९ प्रणम्यजानकीजानिंरामंका

अप्रमेयत्रयातीतनिर्मलज्ञानमूर्तये मनोगिरांविदूरायदक्षिणामूर्तयेनमः १

मातिसुंदरं चापबाणधरंदेवंमायामानुषविग्रहं १० सेतुःपरोपकृतयेऽध्यात्मरामायणांबुधौ कृशब्दमणिभिःश्लक्ष्णैःप्रीयतांते
नराघवः ११ श्रीमतावाल्मीकिनालोकोद्धारायचकृतेरामचरित्रवर्णनरूपेरामायणाख्यकाव्येभगवतोलीलावतारस्यरावणादीनांद
दमनुष्यत्वबुद्ध्येनदेवदात्मस्वरूपगोपनेनव्यवहरतःस्वरूपंवाल्मीकिनागुप्तमेवतत्रतत्रनिरूपितं तदेतत्परमदयालुर्भगवान्साक्षाद्वेद
व्यासोलोकानांस्फुटंबोधयितुंनारदब्रह्मसंवादरूपेणब्रह्मांडपुराणेऽध्यात्मरामायणसंहितांचक्रे तस्याश्चवाल्मीकिसूचितार्थज्ञापकत्व
बोधयितुंवाल्मीकिरामायणवदेवकांडसर्गोपेतांकृतवान् तांयथामतिस्वमतिदोषशुद्ध्येव्याचक्ष्महे तामेतांसंहितांनैमिषेऽरण्यनैमिषीया
नृषीन्श्रावयतिस्मसूतइत्याह अप्रमेयेति अप्रमेयत्रयंमायाजीवेश्वररूपंतदतीतस्ततोऽधिकश्चासौनिर्मलंयज्ज्ञानंतन्मूर्तिस्तत्स्वरूपस्तस्मैनमःप्र
नइति वाङ्मनसामगोचरायेत्यर्थः १

सूतउवाचेति कदाचिदिति योगीयोगपक्वकषायतयाविदितवेदितव्यः नारदस्यपर्यटनंविफलंतत्राह परेति परेषांतत्तल्लोकवासिनांधर्म
ज्ञानाद्युपदेशेनयोऽनुग्रहस्तदिच्छयेत्यर्थःसत्यलोकंब्रह्मलोकं २ तत्रसत्यलोकेमुनिपुंगवोनारदउच्यमानगुणंचतुर्मुखंदृष्ट्वातुष्टावेति अग्रि
मतृतीयश्लोकस्थेनसंबंधः मूर्तिमद्भिर्गृहीतविग्रहैः छंदोभिर्वेदैःपरिवेष्टितं तत्तद्देदाध्येतृमुखसंमुखैतत्तद्देदमूर्त्यवस्थानादितिभावः
बालार्कप्रभयाबालार्कसदृश्यास्वप्रभया ३ सर्वार्थगोचरज्ञानंअतीतानागतवर्तमानरूपायेसर्वेऽर्थास्तद्विषयज्ञानयुक्तंबहुव्रीहिस

सूतउवाच कदाचिन्नारदोयोगीपरानुग्रहवांच्छया पर्यटन्सकलाँल्लोकान्सत्यलोकमुपागमत् २ तत्र
दृष्ट्वामूर्तिमद्भिश्छंदोभिःपरिवेष्टितं बालार्कप्रभयासम्यक्भासयंतसभागृहं ३ मार्कंडेयादिमुनिभिःस्तूयमा
नंमुहुर्मुहुः सर्वार्थगोचरज्ञानंसरस्वत्यासमन्वितं ४ चतुर्मुखंजगन्नाथंभक्ताभीष्टफलप्रदं प्रणम्यदंडवद्भक्त्या
तुष्टावमुनिपुंगवः ५ सतुष्टस्तंमुनिंप्राहस्वयंभूर्वैष्णवोत्तमं किंप्रष्टुकामस्त्वमसितद्वदिष्यामितेमुने ६ इत्या
कर्ण्यवचस्तस्यमुनिर्ब्रह्माणमब्रवीत् त्वत्तःश्रुतंमयासर्वंपूर्वमेवशुभाशुभं ७ इदानीमेकमेवास्तिश्रो
तव्यंसुरसत्तम तद्रहस्यमपिब्रूहियदितेऽनुग्रहोमयि ८

मासः अतएवतत्तज्ज्ञानरूपयासरस्वत्या
ख्यशक्त्यायुक्तं ४ जगन्नाथंजगत्स्रष्टारं भक्ताभीष्टफलप्रदत्वेनप्रश्नयोग्यतासूचनं ५ स्वयंभूरित्यनेनानावृतज्ञानत्वं
सूचितंवैष्णवोत्तमं सर्वभूतेषुयः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमइत्युक्तलक्षणं तत्पृष्टवस्त्वित्य
र्थः ६ शुभंविहितं अशुभंनिषिद्धं ७ एकमेवपुण्यहीनानांपरलोकप्राप्त्युपायरूपंतद्रहस्यमपिमत्पृष्टंब्रूहि अनुग्रहःपरोपका
रकरणजपुण्येनायंपूज्यतामित्येवंरूपादयायदिमयीत्यर्थः ८

दुराचाररताःनिषिद्धकर्मनिरताः तस्यैवप्रपंचः सत्यवार्तेति नानृतंवदेदितिनिषिद्धानृतभाषणशीलाइतियावत् ९ १० सर्वपाप
स्यमूलकारणमाह देहात्मदृष्टयइति देहेएवात्मदृष्टिर्येषांतेइत्यर्थः एवंचदेहनाशेनात्मनाशात्पापपुण्यफलभोक्तुरभावात्तथा
दृष्टीनांविहिताकरणनिषिद्धकरणयोःप्रवृत्तिरितिभावः स्थूलोऽहंगौरोऽहमितिप्रतीतिस्तुशुक्तौरजतप्रतीतिवद्भ्रमइतितत्वं देह
स्यपरिणामित्वंतुप्रतिक्षणोपचयापचयाभ्यांप्रत्यक्षसिद्धमात्मनोऽविनाशित्वंतुअविनाशीवारेयमात्मेतिश्रुतिसिद्धं अतएवना

प्राप्तेकलियुगेघोरेनराःपुण्यविवर्जिताः दुराचाररताःसर्वेसत्यवार्त्तापराङ्मुखाः ९ परापवाद
निरताःपरद्रव्याभिलाषिणः परस्त्रीसक्तमनसःपरहिंसापरायणाः १० देहात्मदृष्टयोमूढानास्तिकाःपशुबुद्ध
यः मातापितृकृतद्वेषाःस्त्रीदेवाःकामकिंकराः ११ विप्रालोभग्रहग्रस्तावेदविक्रयजीविनः धनार्जनार्थमभ्यस्त
विद्यामदविमोहिताः१२ त्यक्तस्वजातिकर्माणःप्रायशःपरवंचकाः क्षत्रियाश्चतथावैश्याःस्वधर्मत्यागशीलिनः १३

स्तिकानास्तिपरलोकइतिबुद्धिमंतः पशुबुद्धयःआहारविहारमात्रपराविधिनिषेधानभिज्ञाश्चेत्यर्थः स्त्रीदेवाः स्त्रीजिताइत्यर्थः ते
षामन्नस्याभोज्यत्वंचस्मृतिषूक्तं कामकिंकराः काम्यकर्ममात्रपराः ११ लोभरूपग्रहेणभूतादिनाग्रस्ताः वेदविक्रयजीविनः भृत
काध्यापकाः धनार्जनफलकतयाभ्यस्तायाविद्यातन्मदेनतद्गर्वेणविमोहिताः इतरावज्ञाशीलाः १२ त्यक्तेति अत्रविप्राइत्यनुवर्तते
त्यक्तंस्वजातिकर्मब्राह्मणजात्युचितं कर्माध्ययनादियैरतः परवंचकाः परवंचनार्थैवधर्मानुष्ठानवंतः क्षत्रियादयोऽप्येवमेवेत्याह क्षत्रि
याइति स्वधर्मत्यागरूपंशीलंयेषांनतुकदाचिदपिधर्मशीलाइत्यर्थः १३

ब्राम्हणाचारतत्पराइत्यनेनधर्मसंकरोदर्शितः स्त्रियश्चेत्यनेनवर्णसंकरोदर्शितः भर्तुरवज्ञानेनिर्भयानिःशंकाः भर्त्रवज्ञानेतिपाठेवष्टि भागुरिरित्यनेनावस्यादेरकारस्यलोपः १४ १५ परलोकगतिः भूर्लोकगतिः भूर्लोकोर्ध्वभुवर्लोकांतगमनं तच्चदुराचारादिजानर्थ निवृत्तिंविनाचित्तशोधकसकलधर्मविनाचदुष्प्रापमितिभावः १६ नन्वीदृशोपायज्ञानंममकथंस्यादितिचेत्तत्राह सर्वविन्नीतियतोभ वान्सर्वज्ञइतिभावः ऋषेर्नारदस्यवाक्यमाकर्ण्याब्जासनोमत्युवाचेति १७ साधुसर्वजनहितंयतः पृष्टमतःसादरंवक्ष्ये तदुत्तरमि

तद्वच्छूद्राश्चयेकेचिद्ब्राम्हणाचारतत्पराः स्त्रियश्चमायशोभ्रष्टाभर्त्रवज्ञाननिर्भयाः १४ श्वशुरद्रोहकारिण्यो भविष्यंतिनसंशयः एतेषांनष्टबुद्धीनांपरलोकः कथंभवेत् १५ इतिचिंताकुलंचित्तंजायतेममसंततं लघूपायेनयेने षांपरलोकगतिर्भवेत् १६ तमुपायमुपाख्याहिसर्ववेत्तियतोभवान् इत्यृषेर्वाक्यमाकर्ण्यमत्युवाचाब्जासनः १७ साधुपृष्टंत्वयासाधोवक्ष्येतच्छृणुसादरं पुरात्रिपुरहंतारंपार्वतीभक्तवत्सला १८ श्रीरामतत्त्वंजिज्ञासुः पप्रच्छविनयान्विता प्रियायैगिरिशस्तस्यैगूढंव्याख्यातवान्स्वयं १९ पुराणोत्तममध्यात्मरामायणमिति स्मृतं तत्पार्वतीजगद्धात्रीपूजयित्वादिवानिशम् २०

तिशेषः शृणु तदेवाह पुरेति त्रिपुरहंतारंशिवं भक्तवत्सले त्यनेनपार्वतीमत्रो ऽपिस्वभक्तसकलजनकरुणतयातदुद्धारार्थमितिसूचितं १८ गूढस्यातिरिक्ताज्ञानंवक्ष्यमाणंवस्तुव्याख्यानवान् कथितवानित्यर्थः १९ तत्किंतत्राह पुराणोत्तममिति पुराणमनादितच्चतदुत्तमंच श्रवणेनसर्वधर्मजनकत्वाच्चित्तशुद्धिद्वारात त्त्वज्ञानकरत्वाच्चेतिभावः अध्यात्मरामायणमित्यन्वर्थंग्रंथनाम आत्मनीत्यध्यात्मं आत्मनिचित्तं ऽतर्यामितयावर्तमनोयोरामोरमंतेयोगि नोऽ त्रेतिश्रुसत्यां ऽतर्यामीतस्यायनंचित्तशुद्धिद्वाराप्रापकंतत्प्रतिपादकत्वादितितदध्यात्मरामायणं उत्तरश्लोकस्थमालोचनंइदमेवकर्म २०

स्वानंदमग्नास्वस्वरूपानंदमग्नातिष्ठतीतियत्तत्सांप्रतंयुक्तं एतदालोचनेनस्वस्वरूपानंदस्यजगदंतर्यामिरूपस्यसम्यग्भानादितिभा वः २१ २२ अध्यात्मकेतिष्ठतियः परात्मारामोऽध्यतेयत्राहितत्त्वविद्भिः अतोभिधानंकथितंभवान्यैअध्यात्मरामायणमस्यमेनमेनभवेन मः शिवश्चंद्रमावेधाइत्यभिधानात् संप्रवर्ततेजनेष्विति शेषः २३ निर्भयाःसंचरिष्यंति सर्वेषांपापध्वस्तत्वात्कलावितिभावः २४ शास्त्राणि न्यायादीनिविवदंतेविवादंकुर्वंते आत्मविषयेइत्यर्थः कर्ताभोक्ताज्ञानाश्रयआत्मापरस्परंभिन्नइतिकणादगौतमाभ्यां षोडशादिपदा

आलोचयंतीस्वानंदमग्नातिष्ठतिसांप्रतं प्रचरिष्यतितल्लोकेप्राण्यदृष्टवशाद्यदा २१ तस्याश्रयणमात्रेणाज नायास्यंतिसद्गतिं तावद्विजृंभतेपापंब्रम्हहत्यापुरःसरं २२ यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति तावत्क लिमहोत्साहोनिःशंकंसंप्रवर्तते २३ यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति तावद्यमभटाः शूराःसंच रिष्यंतिनिर्भयाः २४ यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति तावत्सर्वाणिशास्त्राणिविवदंतेपरस्परम् २५ तावत्स्वरूपंरामस्यदुर्बोधंमहतामपि यावज्जगतिनाध्यात्मरामायणमुदेष्यति २६ अध्यात्मरा मायणसंकीर्त्तनश्रवणादिजं फलंवक्तुंनशक्नोमिकार्त्स्न्येनमुनिसत्तम २७

र्थानांपरस्परमात्मनिभेदज्ञानान्मुक्तिरित्यादिच ज्ञानस्वरूपाअनेकेजीवास्तेषांप्रकृत्यादिभ्योभेदज्ञानान्मोक्षइतिसांख्यादयः एकएव चेतनउपाधिभेदान्नानात्वंभासस्तत्त्वमस्यादिवाक्यजश्रवणमनननिदिध्यासनैर्ब्रम्हैवाहमितिज्ञानादुपाधिविलयेस्वस्वरूपेणावस्थानमेव मोक्षइत्युपनिषत्सिद्धांतोऽध्यात्मरामायणोदयेस्फुटोभविष्यतीतितत्तच्छास्त्रवासनाजन्योवादोलयमेष्यतीतिभावः २५ रामस्यस्वरू पंसच्चिदानंदाद्वयब्रह्मस्वरूपंमहतामपिशास्त्रज्ञानामपिदुर्बोधंभवतीतिशेषः २६ २७

२८ अध्यात्मरामायणतः सार्वविभक्तिकः षष्ठ्यंतात्तसिः २९ जीवन्मुक्तइति तल्लक्षणंच दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषुविगत
स्पृहः वीतरागभयक्रोधःस्थितधीर्मुनिरुच्यते इत्यादिनागीतायां उक्तंचवासिष्ठेऽपि निद्रादौजागरस्यांतेयोभावउपजायते तंभावंभावयन्

तथाऽपितस्यमाहात्म्यंवक्ष्येकिंचित्तवानघ शृणुचित्तंसमाधायशिवेनोक्तंपुरामम २८ अध्यात्मरामाय
णतःश्लोकंश्लोकार्द्धमेववा यःपठेद्भक्तिसंयुक्तःसपापान्मुच्यतेक्षणात् २९ यस्तुप्रत्यहमध्यात्मरामाय
णमनन्यधीः यथाशक्तिवदेद्भक्त्यासजीवन्मुक्तउच्यते ३० योभक्त्याऽर्चयतेऽध्यात्मरामायणमतंद्रितः दिने
दिनेऽश्वमेधस्यफलंतस्यभवेन्मुने ३१ यदृच्छयाऽपियोध्यात्मरामायणमनादरात् अन्यतःशृणुयान्मर्त्यःसोऽपि
मुच्येतपातकात् ३२ नमस्करोतियोऽध्यात्मरामायणमदूरतः सर्वदेवार्चनफलंसमाप्नोतिनसंशयः ३३ लिखि
त्वापुस्तकेऽध्यात्मरामायणमशेषतः योदद्याद्रामभक्तेभ्यस्तस्यपुण्यफलंशृणु ३४ अधीतेषुचवेदेषु शास्त्रेषु-
व्याकृतेषुच यत्फलंदुर्लभंलोकेतत्फलंतस्यसंभवेत् ३५ एकादशीदिनेऽध्यात्मरामायणमुपोषितः योरा
मभक्तःसदसिव्याकरोतिनरोत्तमः ३६ तस्यपुण्यफलंवक्ष्येशृणुवैष्णवसत्तम प्रत्यक्षरंतुगायत्रीपुरश्चर्याफ
लंभवेत् ३७ उपवासव्रतंकृत्वाश्रीरामनवमीदिने रात्रौजागरितोऽध्यात्मरामायणमनन्यधीः यःपठेच्छृणु
याद्वापितस्यपुण्यंवदाम्यहं ३८

रामजीवन्मुक्तःसदाभवेत् ३० ३१ अनादरात् यदृच्छयापि नतुपुराणश्रवणविध्युक्तनियमेनेत्यर्थः ३२ ३३ ३४ अधीतेष्विति सांगवेदाध्य
यनेशास्त्रार्थाध्ययनेनचयत्पुण्यंदुर्लभंतत्फलंतस्याध्यात्मरामायणपुस्तकदातुर्भवेदित्यर्थः ३५ ३६ ३७ जागरितःकृतजागरणः ३८ ३

आत्मतुल्यंधनंअतिप्रियंवस्त्वित्यर्थः सर्वतोमुखेजलेस्थितइतिशेषः पुष्करंसर्वतोमुखमितिजलपर्यायेष्वभिधानात् ३९ व्यासतुल्ये
भ्यइत्यनेनदेशप्रदेयवस्तुकालसंप्रदानविशेषणांपुण्यातिशयजनकत्वंसूचितं ४० गायतेइतिपाठेतङार्षः योगायतिमुदेतिपाठस्तुयु
क्तएव ४१ अनुव्रतःतत्परः ततःस्वभावक्रियमाणकर्मणः ४२ तत्राध्यात्मरामायणमध्येसुसमाहितःस्थिरचित्तः ४३ प्रतिमांतिकेप्रतिमासमीपे ४४

कुरुक्षेत्रादिनिखिलपुण्यतीर्थेष्वनेकशः आत्मतुल्यंधनंसूर्यग्रहणेसर्वतोमुखे ३९ विप्रेभ्योमासतुल्येभ्योदत्वाय
त्फलमश्नुते तत्फलंसंभवेत्तस्यसत्यंसत्यंनसंशयः ४० योगायतिमुदाऽध्यात्मरामायणमहर्निशं आज्ञांतस्यप्रती
क्षंतेदेवाइंद्रपुरोगमाः ४१ पठन्प्रत्यहमध्यात्मरामायणमनुव्रतः यद्यत्करोतितत्कर्मततःकोटिगुणंभवेत् ४२ तत्रश्री
रामहृदयंयःपठेत्सुसमाहितः सब्रह्मघ्नोऽपिपूतात्मात्रिभिरेवदिनैर्भवेत् ४३ श्रीरामहृदयंयस्तुहनूमत्प्रतिमांति
के त्रिःपठेत्प्रत्यहंमौनीससर्वेप्सितभाग्भवेत् ४४ पठन्श्रीरामहृदयंतुलस्यश्वत्थयोर्यदि प्रत्यक्षरंप्रकुर्वीतब्रह्म
हत्यांनिवर्तयेत् ४५ श्रीरामगीतामाहात्म्यंकृत्स्नंजानातिशंकरः तदर्धंगिरिजावेत्तितदर्धंवेद्म्यहंमुने ४६ तत्ते
किंचित्प्रवक्ष्यामिकृत्स्नंवक्तुंनशक्यते यज्ज्ञात्वातत्क्षणाल्लोकश्चित्तशुद्धिमवाप्नुयात् ४७ श्रीरामगीतायत्पापंनना
शयतिनारद तन्ननश्यतितीर्थादौलोकेक्वापिकदाचन तन्नपश्याम्यहंलोकेमार्गमाणोऽपिसर्वदा ४८

यस्तुलस्यादिसन्निधौरामहृदयंपठन्कुर्वीतप्रदक्षिणादीतिशेषः सप्रत्यक्षरंप्रत्यक्षरोच्चारणंब्रह्महत्यांतज्जन्यंपापंनिवर्तयेत् आत्मनः
श्रोतुश्चेतिशेषः ४५ अहंब्रह्मा ४६ यद्रामगीतामाहात्म्यं ४७ रामगीतापठ्यमानाइतिशेषः कदाचनरविग्रहादिकालेऽपिस्नानादिनेतिशे
षःमार्गमाणः अन्वेषयन्नपितद्रामगीतातुल्यंतयापापनाशकंवस्तुरामगीतातिरिक्तंनपश्यामीत्यर्थः ४८ ७ ७

गीतासुधामितिरूपकं अमृतरूपांगीतामित्यर्थः अमरस्तत्तुल्यः ४९ कार्तवीर्यः सहस्रबाहुरर्जुनः ५० श्रवणोत्तरंग्रहणंनारायणकलांनारा
यणरूपत्वं ५१ ५२ दुष्प्रतिग्रहेतिदुष्प्रतिग्रहाः तिलधेनुर्गजोवाजीप्रेतान्नामजिनंमणिःसुरभिः सूयमानाचघोराःसप्तप्रतिग्रहाइत्यादिस्मृत्यु
क्ताः मणिःशालग्रामः सूयमानासुरभिः उभयतोमुखीदुर्भोज्यंनिषिद्धभक्षणं दुरालापोऽनृतभाषणादि ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ नद्दानादिभ्र

रामेणोपनिषत्सिंधुमुन्मथ्योत्पादितांमुदा लक्ष्मणायार्पितांगीतासुधांपीत्वाऽमरोभवेत् ४९ जमदग्निसुतःपूर्वं
कार्तवीर्यवधेच्छया धनुर्विद्यामभ्यसितुंमहेशस्यांतिकेवसन् ५० अधीयमानांपार्वत्यारामगीतांप्रयत्नतः श्रुत्वागृहीत्वाऽ
शृपठन्नारायणकलामगात् ५१ ब्रह्महत्यादिपापानांनिष्कृतिंयदिवांछति रामगीतांमासमात्रंपठित्वामुच्यतेनरः ५२
दुष्प्रतिग्रहदुर्भोज्यदुरालापादिसंभवम् पापंसत्कीर्तनेनरामगीताविनाशयेत् ५३ शालग्रामशिलाग्रेचतुल
स्यश्वत्थसन्निधौ यतीनांपुरतस्तद्वद्रामगीतांपठेत्तुयः ५४ सतत्फलमवाप्नोतियद्वाचोऽपिनगोचरं रामगीतां
पठन्भक्त्यायःश्राद्धेभोजयेद्द्विजान् ५५ तस्यतेपितरःसर्वेयांतिविष्णोःपरंपदम् एकादश्यांनिराहारोनियतोद्वादशी
दिने ५६ स्थित्वागस्त्यतरोर्मूलेरामगीतांपठेत्तुयः सएवराघवःसाक्षात्सर्वदेवैश्चपूज्यते ५७ विनादानंविना
ध्यानंविनातीर्थावगाहनम् रामगीतांनरोधीत्यतदनंतफलंभवेत् ५८ बहुनाकिमिहोक्तेनशृणुनारदतत्त्वतः
श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासागमशतानिच अर्हंतिनाल्पामध्यात्म रामायणकलामपि ५९

नंतफलंलभेत् अनंतफलंदानादिफलंतदध्ययनमात्रेणभवेदित्यर्थः ५८ श्रुतिर्वेदः श्रुतिर्मन्वादिप्रणीता पुराणानिपाद्मादीन्यष्टादश इतिहासोभारता ४
दिःआगमाःपंचरात्रादयःअध्यात्मरामायणस्यतदध्ययनस्यकलांषोडशांशमपिनार्हंतितदध्ययनानीत्यर्थःसर्वाध्ययनफलत्वादस्येतिभावः ५९

पठतीत्यत्रउक्तमाहात्म्याध्यायःकर्म ६० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्य
श्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामायणे माहात्म्यंसंपूर्णम् १ शिवपार्वतीसंवादरूपंअध्यात्मरामायणंवक्तुंभगवान्व्यासोनि
र्विघ्नार्थंभगवत्स्मरणरूपमंगलमाचरति यइति पृथ्व्यायोदुष्टराक्षसादिजनितोभरोभारस्तस्यवारणायेत्यर्थः परित्राणायसाधूनांविना
शायचदुष्कृतां धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगे इतिभगवदुक्तेःदिविजैर्देवैः रावणपीडितैः संप्रार्थितःसन् चिन्मयोऽपिचिद्रूपोऽपि
अव्ययोऽपिपृथ्वीतलेरविकुलेमायामनुष्यःसंजातः तत्रदेवप्रार्थनयाऽयमवतारइत्यर्थोवाल्मीकीयेबालकांडेपंचदशषोडशसर्गयोःस्पष्ट

अध्यात्मरामचरितस्यमुनीश्वरायमाहात्म्यमेतदुदितंकमलासनेन यःश्रद्धयापठतिवाशृणुयात्समर्त्यःप्राप्नोति
विष्णुपदवींसुरपूज्यमानः ६० इ॰ ब्रह्मांडपुराणेउत्तरखंडेअध्या॰ माहात्म्यंसमाप्तं यःपृथ्वीभरवारणा
यदिविजैःसंप्रार्थितश्चिन्मयःसंजातःपृथिवीतलेरविकुलेमायामनुष्योऽव्ययः निश्चक्रंहतराक्षसःपुनरगाद्ब्र
ह्मत्वमाद्यंस्थिरांकीर्तिंपापहरांविधायजगतांतंजानकीशंभजे १

एव अव्ययस्यचिन्मयस्यचकथंजन्मजातस्यचकथंअव्ययत्व
मुत्पन्नभावस्यनाशावश्यंभावादतउक्तंमायेति मायानामसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वाच्यासत्त्वरजस्तमोगुणाऽघटितघटनासामर्थ्यवतीकाचिदीश्वर
शक्तिःदेवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिश्रुतेः दैवीह्येषागुणमयीमममायादुरत्ययेतिगीतोक्तेश्च एवंचिन्मयस्याघटितोऽपिमनुष्यभावोजन्मव्ययश्चहा
स्यमायाकृतइतिभावः तदुक्तंरामतापनीयोपनिषदि चिन्मयस्याद्वितीयस्यनिष्कलस्याशरीरिणःउपासकानांकार्यार्थंब्रह्मणोरूपकल्पनेति
निश्चक्रंनिरवशेषंयथातथाहतराक्षसःजगतांपापहरांस्थिरांकीर्तिंविधायलोकेस्थापयित्वापुनराद्यंब्रह्मत्वंनिरुपाधिब्रह्मरूपमगात् १

रामस्योक्तं ब्रह्मत्वं लक्षणेनद्रढयति विश्वेति विश्वस्य संसारस्योत्पत्तिलयादिषु एकं हेतुं यतो वा इमानि भूतानि जायंते येन जातानि जीवंति यत्प्रत्य
यंत्यभिसंविशंतीति श्रुतेः प्रयंति यत्र लीनानि भवंतीत्यर्थः अनेन निमित्तकारणत्वसमानाधिकरणं जगदुपादानकारणत्वं ब्रह्मलक्षणं सूचितं
एकमित्यसहायार्थकं तेन निमित्तकारणाभेदः सूचितः ननु मिथ्याभूतकार्यनिरूपितकारणत्वस्यापि मिथ्यात्वाद्ब्रह्मणा संबंधाभावात्कथम
स्य लक्षणत्वमत आह मायाश्रयमिति मायाश्रयत्वात्तत्कृतमिदमस्य कारणत्वमित्यर्थः मायिकेन कारणत्वेन मायिक एव ब्रह्मणः संबंध इति भावः
तदुक्तं श्रुतौ मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरमिति ननु मायाश्रयत्वे जीवं प्रति स्वस्वरूपमिव स्वं प्रत्यपि एनं माया आवृणुयात्तत्राह विग

विश्वोद्भवस्थितिलयादिषु हेतुमेकं मायाश्रयं विगतमायमचिंत्यमूर्तिं आनंदसांद्रममलं निजबोधरूपं सीतापतिं वि
दिततत्त्वमहं नमामि २ पठंति ये नित्यमनन्यचेतसः शृण्वंति चाध्यात्मिकसंज्ञितं शुभं रामायणं सर्वपुराणसंमतं नि
र्धूतपापा हरिमेव यांति ते ३ अध्यात्मरामायणमेव नित्यं पठेद्यदीच्छेद्भवबंधमुक्तिं गवां सहस्रायुतकोटिदानात्फलं ल
भेद्यः शृणुयात्स नित्यम् ४ तमायमिति विगता माया आवरणशक्तिरूपा यस्मात्तं एनं प्रति स्वस्वरूपावरणशक्तिरहिता सतीत्यर्थः अ
चिंत्यमूर्तिं यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः एवं जगदुत्पत्त्यादिकारणत्वरूपं तटस्थलक्षणमुक्तं तेन रूपेणाज्ञेयत्वात् अथ स्वरूपल
क्षणमाह अमलं निजबोधरूपमिति सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति श्रुतेः इदमेव ज्ञेयं रूपममलं उपाधिकृतदोषरहितं जीवस्तूपाधिकृतकर्तृत्वाद्यभिमा
नवान् तथा न ईश्वर इति भावः निजं स्वाभाविकं बोधरूपमेव यस्य तं अनेन रूपांतरं सर्वं मायिकमिति सूचितं विदिततत्त्वं ज्ञानं स्वस्य बोधस्वरूपत्वं ये
न तं तेन रामावतारे शोकक्रोधादि नटवन्नटनमात्रमिति सूचितं २ हरिमेव हरिसायुज्यमेव ३ यः शृणुयात्स सहस्रगुणितायुततद्गुणितको ५
टिसंख्यगोदानादधिकफलं लभेदित्यन्वयः ४

पुरारिगिरीति रामार्णवेति च रूपके अध्यात्मरामगंगेति अध्यात्मरामशब्दो अध्यात्मरामायणपरस्तदेव गंगेति अनेन रूपकेण सर्वमहापा
तकादीनामपि नाश इति सूचितं गंगायास्तन्नाशकत्वस्य सर्वश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वात् ५ सकलमलहरं वस्तुविषयत्वाद्वाक्यस्य सकलमलहर
त्वं आनंदकंदमितीशविशेषणम् एतस्यैवानंदस्य मात्रामुपजीवंतीति श्रुतेरस्य सर्वानंदमूलत्वेनानंदकंदत्वं ६ देवो द्योतनात् जगन्निवस
त्यस्मिन् जगति निवसतीति वा जगन्निवासस्तत्संबुद्धिः ते तुभ्यं नमः अस्तु यतस्त्वं सर्वात्मदृक् सर्वस्वरूप आत्मा सर्वात्मा ब्रह्म सर्वं खल्वि

पुरारिगिरिसंभूता श्रीरामार्णवसंगता अध्यात्मरामगंगेयं पुनाति भुवनत्रयं ५ कैलासाग्रे कदाचिद्रवि
शतविमले मंदिरे रत्नपीठे संविष्टं ध्याननिष्ठं त्रिनयनमभयं सेवितं सिद्धसंघैः देवी वामांकसंस्था गिरिवरत
नया पार्वती भक्तिनम्रा प्राहेदं देवमीशं सकलमलहरं वाक्यमानंदकंदं ६ पार्वत्युवाच नमोस्तु ते देव ज
गन्निवास सर्वात्मदृक् त्वं परमेश्वरोऽसि पृच्छामि तत्त्वं पुरुषोत्तमस्य सनातनं त्वं च सनातनोऽसि ७ गोप्यं
यदत्यंतमनन्यवाच्यं वदंति भक्तेषु महानुभावाः तदप्यहोऽहं तव देव भक्ता प्रियोऽसि मे त्वं वद यत्तु पृष्टं ८

दं ब्रह्मेति श्रुतेः तमनिशमात्मरूपतया पश्यतीति सर्वात्मदृक् अत एव परमेश्वरोऽसि अतः पुरुषोत्तमस्य सर्वेभ्यः पुरुषेभ्य उत्तमस्य तस्यैव ब्र
ह्मणः सनातनं उपाधिरहितं सोपाधेरूपस्य ज्ञानोत्तरं नाशान्न सनातनत्वं तत्त्वं पृच्छामि नन्वसनातनेन मया कथं तदुक्तुं शक्यमत आह त्वं
च सनातनोऽसि त्वमपि स एवासीति त्वदज्ञातं न किंचिदिति भावः ७ अत्यंतगोप्यं इदं तु ते गुह्यतममिति गीतोक्तेः अनन्यवाच्यं भक्ता
न्येषु वक्तुमयोग्यं अहो तदपि भक्तेषु वदंति अतो मे पृष्टं यत्तत्तु निश्चयेन वद हे देव यतोऽहं तव भक्ता ननु मद्भक्तात्वं कुत स्तत्राह यत
स्त्वं मे प्रियोऽसि ८

ज्ञानमिति येनज्ञानेनजनास्तरंति पुनर्जन्मादिसंसारंनप्राप्नुवंति तत्सविज्ञानंज्ञानंब्रूहि विज्ञानंनिदिध्यासनपरिपाकजमपरोक्षज्ञानंत
त्सहितंतत्फलकमितियावत् ज्ञानंश्रवणमननजंपरोक्षंब्रह्मैवसर्वंब्रह्मैवाहमितिच नरतिशोकमात्मविदितिश्रुतेः तद्ब्रूहितज्जनकवाक्यंब्रू
हीत्यर्थः तज्ज्ञानंनचवैराग्यंविनावैराग्यंचनभक्तिंविनेत्यतआह अनुभक्तिवैराग्ययुक्तंचेति भक्तेःपश्चादनुभक्तिजायमानंयद्वैराग्यंतद्युक्तं
तदुपायबोधकवाक्ययुक्तंचेत्यर्थः तथाचपातंजलसूत्रंदृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्यवशीकारसंज्ञावैराग्यमिति अनुश्रवोवेदस्तद्बो
धितःस्वर्गादिरानुश्रविकः भक्तिरीश्वरानुरागःनथामितंमितशब्दवत्विभास्वत् विशेषेणभास्वत् श्रुतिमात्रेणज्ञरित्यर्थप्रत्यायकशब्दबोधज

ज्ञानंसविज्ञानमथानुभक्तिवैराग्ययुक्तंचमितंविभास्वत् जानाम्यहंयोषिदपित्वदुक्तंयथातथाब्रूहितरंतियेन
९ पृच्छामिचान्यच्चपरंरहस्यंतदेवचाख्येवदवारिजाक्ष श्रीरामचंद्रेखिललोकसारेभक्तिर्दृढानौर्भवतिप्रसिद्धा १०
भक्तिःप्रसिद्धाभवमोक्षणायनान्यत्ततःसाधनमस्तिकिंचित् तथाऽपिहृत्संशयबंधनंमेविभेत्तुमर्हस्यमलोक्तिभि
स्त्वं ११ वदंतिरामंपरमेकमाद्यंनिरस्तमायागुणसंप्रवाहं भजंतिचाहर्निशमप्रमत्ताःपरंपदंयांतितथैवसिद्धाः १२

नककाव्यंयुक्तियुतंब्रूहि यथायोषिदप्यहंत्वदुक्तंजानामि ९ अग्रेप्रथमतः दृढाभक्तिःप्रसिद्धानौर्भवति भवसागरतारणायेतिशेषः १० तदेवाह भक्ति
रितिततोऽन्यत्साधनंनास्ति अन्यद्धर्मादि तत्साधनंभवमोक्षजनकतत्त्वज्ञानसाधनंनास्तीत्यर्थः सामुख्येतरापेक्षितत्वात् सापरानुरक्तिरीश्वरइ
तिभक्तिमीमांसाकृच्छांडिल्यसूत्राभ्यांइतरेणज्ञानेनस्वसाधनतयाऽपेक्षितत्वात्साभक्तिर्मुख्येत्याद्यःसूत्रार्थः भक्तिलक्षणपरंचद्वितीयंसूत्रं हृद
त्संशयबंधनंहृद्गतसंशयविषयंरामस्यअनीश्वरत्वं ११ निरस्तस्त्यक्तोमायागुणकृतोरागद्वेषादिसंप्रवाहोयेनतं अप्रमत्ताःप्रमादोऽज्ञानंतद्रहिताः
प्रमादंवैमृत्युमहंब्रवीमीतिसनत्सुजातीयोक्तेः तत्रहिमृत्युर्वैतमइतिश्रुतेर्मृत्युपदेनाज्ञानमितिबोध्यं तथैवतेनप्रकारेणभजनेनैवसिद्धास्तत्त्वज्ञाः
संतः परंपदंमोक्षंयातीत्यर्थः १२

परमोपिऽरामःस्वाविद्ययामाययासंवृतमावृतमात्मसंज्ञंब्रह्मसंज्ञंआत्मानंस्वस्वरूपंनजानाति अतःपरेणब्रह्मणासंबोधितःपरात्माईश्वरस्तद्रू
पंस्वंतत्त्वंवेदजानातीतिकेचिद्वदंति तथाचवाल्मीकीयेरावणवधानंतरंब्रह्मवाक्यं तमुवाचततोदेवःस्वयंभूरमितद्युतिः प्रगृह्यरुचिरंबाहुं
स्मारयन्पूर्वदेहिकं भवान्नारायणःसाक्षाद्देवश्चक्रायुधःप्रभुरित्यादि उपदेशसाहस्र्यांभगवत्पादैरप्युक्तं ब्रह्मादाशरथेर्यद्वदुक्त्यैवापानुदत्त
मः तस्यविष्णुत्वसंबोधनेयत्नांतरमास्थितइति १३ सीताकृतेसीतानिमित्तंविलापःसचारण्यककांडकिष्किंधादौवाल्मीकीयेस्पष्टएव केन

वदंतिकेचित्परमोऽपिरामःस्वाविद्ययासंवृतमात्मसंज्ञं जानातिनात्मानमतःपरेणसंबोधितोवेदपरात्मतत्त्वं १३
यदिस्मजानातिकुतोविलापःसीताकृतेऽनेनकृतःपरेण जानातिनैवंयदिकेनसेव्यःसमोहिसर्वैरपिजीवजातैः १४
अत्रोत्तरंकिंविदितंभवद्भिस्तद्ब्रूतमेसंशयभेदिवाक्यं १५ श्रीमहादेवउवाच धन्याऽसिभक्ताऽसिपरात्मनस्त्वंय
ज्ज्ञातुमिच्छातवरामतत्त्वं पुरानकेनाप्यभिचोदितोऽहंवक्तुंरहस्यंपरमंनिगूढं १६ त्वयाऽद्यभक्त्यापरिनो
दितोऽहंवक्ष्येनमस्कृत्यरघूत्तमंते रामःपरात्माप्रकृतेरनादिरानंदएकःपुरुषोत्तमोहि १७

सेव्यः अज्ञस्यजीववत्सेव्यत्वाभावादित्यर्थः १४ १५ परात्मनोब्रह्मणः १६ एवंपार्वत्यापृष्टःशिवोरामस्वरूपमाह रामइति रामःप
रात्माब्रह्मैवेत्यर्थः प्रकृतेरित्यस्यान्यइति असंसर्गीतिचशेषः प्रकृतितत्कार्येभ्योऽन्यत्वात्तैरसंसर्गीच रामःपरमेश्वरएवेत्यर्थः जीवस्तु
तैरुपाधिभिःसंसृष्टस्तद्धर्मकर्तृत्वाद्यभिमानवानितिभावः अतएवानादिरेकआनंदः कार्यानंदव्यावृत्तयेअनादिरिति एवंचानंदंब्रह्मएकमेवाद्वि
तीयंब्रह्मेतिश्रुतिसिद्धंब्रह्मेत्यर्थः अतएवपुरुषोत्तमःपुरुषेभ्योजीवेभ्यउत्तमःहिप्रसिद्धमेतदित्यर्थः १७ ७ ७ ७

नन्वीदृशस्यमनुष्यादिदेहधारणंकथमतआह स्वमाययेति अघटितघटनाशक्तिरूपामाया मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमि तिश्रुतिसिद्धानयाइदंकृत्स्नंदृश्यंसृष्ट्वाऽन्तर्बहिरास्थितोयः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः तादृशस्यमनुष्यशरीरपरिग्रहोनाश्चर्याय तदुक्तं गीताभाष्ये भूतानामीश्वरोनित्यशुद्धबुद्धस्वभावोऽपिस्वमायया देहवानिवजातइवचलोकानुग्रहंकुर्वन्लक्ष्यते स्वप्रयोजनाभावेऽ पिभूतानुजिघृक्षयेति नन्वेवंसर्वगतत्वेसर्वज्ञेयः किंनेत्यतआह सर्वांतरस्थोऽपिनिगूढआत्मेति यःपृथिव्यांतिष्ठन्पृथिव्याआंतरइत्यादिश्रु त्यासर्वांतरस्थत्वेनोक्तोऽपिनिगूढः एषसर्वेषुभूतेषुगूढात्मानप्रकाशतेदृश्यतेत्वग्र्यया बुद्ध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिरितिश्रुतेः तादृशस्यसत्त्वे व्यवहारकालिकमपिमानमाह स्वमाययेति स्वाज्ञानकल्पितयामाययेत्यर्थः अयंभावः नित्यशुद्धादिरूपेश्वरस्वरूपाज्ञानेनतस्याघटितघटना सामर्थ्यापरपर्यायामायाख्यात्रिगुणाशक्तिरुपाधिकल्पितावच्छेदैस्तत्स्वरूपैर्जीवैः कल्पिता साचस्वसजातीयमेवसंसारमुच्चावचंप्रसूते अतए

स्वमाययाकृत्स्नमिदंहिसृष्ट्वानभोवदंतर्बहिरास्थितोयः सर्वांतरस्थोपिनिगूढआत्मास्वमाययासृष्टमिदंविचष्टे १८

वतत्स्वरूपज्ञानेसकार्यायास्तस्यानाशः रज्जुज्ञानेनेवरज्जुकल्पितभुजंगस्यभयकंपादिकार्यसहितस्य नचजीवैस्तत्कल्पनात्तत्सृष्टोपाधि भिश्चजीवतेइत्यन्योन्याश्रयः अनादित्वेनापिपरिहारात् नन्वेकस्यतत्त्वज्ञानेनतन्नाशेसंसारोच्छेदापत्तिः एकरज्जौयुगपद्दृशानांसर्पभ्रमेएक स्यरज्जुज्ञानेनतस्यसर्पभ्रमकार्यभयकंपादौनिवृत्तेऽपि अन्येषांतद्दर्शनेनतदनिवृत्तिवदुपपत्तेरिति तयासृष्टमिदंविचष्टेपश्यति. एवंचद्रष्टृत्वे नतत्सिद्धिः नान्योतोऽस्तिद्रष्टेतिश्रुतेः एकेनैवाकाशेनोपाधिभेदात् घटाकाशादिव्यवहारवत् एकेनैवचेतनेनोपाधिभेदादनेकजीवव्यवहारोपप त्तौचेतननानेकत्वेमानाभावात् द्रष्टृत्वेनतत्सिद्धिरितिभावः नचतत्तदज्ञानरूपोपाधिविशिष्टस्यैवजीवत्वेजीवस्याज्ञानमितिव्यवहारानापत्तिः भार्या विशिष्टस्यैवगृहस्थत्वेऽपिगृहस्थस्यभार्येतिवदुपपत्तेरितिदिक् १८

चेतनस्वीकारेमानांतरमाह जगंतीति जगंतिजगदंतःकरणानियत्सान्निध्यौनित्यंपरितोभ्रमंतिस्वस्वचेष्टांकुर्वंति अन्यथासर्वस्यजडत्वाच्चेत नाभावेजगदांध्यप्रसंगइतिभावः ननुनिष्कलंनिष्क्रियंशांतमितिश्रुतेस्तस्यनिष्क्रियतयाकथंतेनान्येषांव्यापारसंपादनमतआह चुंबकलो हवद्वीति यथानिष्क्रियोऽपिचुंबकमणिर्लोहंशक्तिविशेषात्सान्निधिमात्रेणचालयति तथाचेतनोनिष्क्रियोपिस्वमा यावैचित्र्यादेवतानिस न्निधिमात्राद्व्यापारयतीत्यर्थः तदुक्तमाचार्यैः अनापन्नविकारःसन्नयस्कांतवदेवयः बुद्ध्यादींश्चालयेत्प्रत्यक्सोऽहमित्यवधारयेदिति

जगंतिनित्यंपरितोभ्रमंतियत्सन्निधौचुंबकलोहवद्धि एतन्नजानंतिविमूढचित्ताः स्वाविद्ययासंवृतमानसाये १९
स्वाज्ञानमप्यात्मनिशुद्धबुद्धेस्वारोपयंतीहनिरस्तमाये संसारमेवानुसरंतितेवैपुत्रादिसक्ताःपुरुकर्मयुक्ताः २०

एतन्मायागुणास्पृष्टत्वादिरूपंरामस्वरूपंयेजीवानजानंति अज्ञानेहेतुर्विमूढचेतसः विमूढचेतस्त्वेहेतुः स्वाविद्ययासंवृतमानसाइति स्वो पाधिभूतया अविद्ययाविद्याविरोधिभावद्रव्यरूपयासंवृतांतःकरणाः १९ अतस्तेजीवाः शुद्धबुद्धेशुद्धत्वंमायादोषानाक्रांतत्वेन बुद्धे ज्ञानस्वरूपे निरस्तमायेस्वज्ञानवतांनिरस्तामायायेनतादृशे मामेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतितेइतिगीतोक्तेः ईदृशेरामेस्वाज्ञानंसुत रामारोपयंति स्वस्याज्ञत्वाद्राममज्ञमितिजानंतीत्याशयः तेषांदुष्टफलमाह संसारमिति तेपुत्रादिसक्ताः पुरुकर्मयुक्ताः भूरियज्ञा दिकर्मयुक्ताः संसारमेवानुसरंति २०

यनस्तेयथाऽज्ञाः कंठगतंचामीकरंस्वर्णालंकारंनजानंति एवंहृदयेस्थितंरामंनजानंति अतःसंसारमेवानुसरंतीत्यर्थःकिंचपरा
त्मन्यज्ञानासंभवइतिदृष्टांतेनाह यथेति अप्रकाशस्तमोयथारवौज्योतिःस्वभावेज्योतिःस्वरूपेनविद्यते तथाविशुद्धविज्ञानेननिर्विशेष
परोक्षज्ञानेनघनेनिबिडेपरतःपरमात्मनिउत्कृष्टेभ्योप्युत्कृष्टेरामेअविद्याकथंस्यात् तादृशेवस्तुन्यविद्यानवकाशादितिभावः तदुक्तमा
चार्यैः अप्रकाशोयथादित्येनास्तिज्योतिःस्वभावतः नित्यबोधस्वरूपत्वान्नाज्ञानंतद्वदात्मनीति २१ ननुस्वाज्ञानेनराममज्ञंव्यवह

जानंतिनैवंहृदयेस्थितंवैचामीकरंकंठगतंयथाऽज्ञाः यथाप्रकाशोनतुविद्यतेरवौज्योतिःस्वभावेपरमेश्व
रेतथा विशुद्धविज्ञानघनेरघूत्तमेविद्याकथंस्यात्परतःपरात्मनि २१ यथाहिचाक्ष्णाभ्रमतागृहादिकंविन
ष्टदृष्टेर्भ्रमतीवदृश्यते तथैवदेहेंद्रियकर्तुरात्मनःकृतंपरेध्यस्यजनोविमुह्यति २२

रतिजनइत्युक्तमसंगतं अन्यगतस्यान्यत्रारोपासंभवादित्याशंक्यसदृष्टांतनया मोहंजीवस्यउपपादयति यथाविनष्टदृष्टेर्दोषयुक्तदृष्टेः
पुरुषस्यभ्रमताक्ष्णागृहादिकंभ्रमतीवोत्प्रेक्षेयं भ्रमतीवेति गृह्यते तेनैवनष्टदृष्टिनापुरुषेणेतिशेषः तथैवदेहेंद्रियावच्छिन्नस्यक ८
र्तुरात्मनोऽतःकरणस्याहंकाराख्यस्यकृतंपरेसर्वधर्माऽलिप्तेतदनवच्छिन्नेचेतनेऽध्यस्यजनोजीवोमुह्यति अहंकर्तेतिमोहंप्राप्नोति
एवंचयथाऽक्षिगतभ्रमणस्यगृहादावारोपःयथाचांतःकरणधर्मस्यकर्तृत्वादेरात्मन्यारोपस्तथास्वाज्ञानस्यरामेआरोपइत्याशयः २२

भगवतिरामेस्वतोज्ञानमज्ञानंवानसंभवतीतिपुनरपिदार्ढ्यायोक्तंयुक्तमेवाह नाहइति सूर्यमतिरात्रिदिवसविभागाभावेहेतुःप्रकाश
रूपाव्यभिचारतः क्वचित् क्वापीत्यर्थः ज्ञानाज्ञानयोर्भगवत्यनवस्थितौहेतुःशुद्धचिद्घनत्वं २३ उपसंहरति तस्मादिति परानंदमये
सर्वभूतैरेतदानंदमात्रायाउपजीवनात् विज्ञानरूपेनिर्विकल्पकज्ञानरूपे तमोऽज्ञानरूपं तमसोसंबंधेहेतुद्वयं अज्ञानसाक्षित्वं
मायाधिष्ठातृत्वरूपंमायाश्रयत्वंच मोहकारणंतमोऽज्ञानंयोयन्मायाधिष्ठातासतद्विषयाज्ञानहीनइतिलोकेदर्शनादितिभावः नन्वेवं

नाहोनरात्रिःसवितुर्यथाभवेत्प्रकाशरूपाव्यभिचारतःक्वचित् ज्ञानंतथाज्ञानमिदंद्वयंहरौरामेकथंस्थास्यति
शुद्धचिद्घने २३ तस्मात्परानंदमयेरघूत्तमेविज्ञानरूपेहिनविद्यतेतमः अज्ञानसाक्षिण्यरविंदलोचनेमाया
श्रयत्वान्नहिमोहकारणं २४ अत्रतेकथयिष्यामिरहस्यमपिदुर्लभं सीतारामनरुत्सूनुसंवादंमोक्षसाध
नं २५ पुरारामायणेरामोरावणंदेवकंटकं हत्वारणेरणश्लाघीसपुत्रबलवाहनं २६ सीतयासहसुग्री
वलक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः अयोध्यामगमद्रामोहनूमत्प्रमुखैर्वृतः २७ अभिषिक्तःपरिवृतोवसिष्ठाद्यैर्म
हात्मभिः सिंहासनेसमासीनःकोटिसूर्यसमप्रभः २८

सतिब्रह्मादाशरथेर्यद्दुःखैस्यवापानुदन्नमइत्याद्याचार्योक्तेः कागतिरितिचेच्छृणु रावणवधार्थमनुष्यत्वनाटनाय भगवतासंकल्पपूर्वंकृतस्य
स्वमाहात्म्याच्छादनस्यतत्रतमःशब्देनोक्तेरदोषात् उक्तंहिसंक्षेपशारीरके संकल्पपूर्वकमपूर्वरघुनंदनस्यनाहंविदानइतिकंचनकालमेतत् ब्रह्मो
पदेशमुपलभ्यनिमित्तमात्रंतच्चोत्ससर्जसकृतेसतिदेवकार्येइति भागवतेऽप्युक्तं स्त्रीसंगिनांगतिरितिप्रथयंश्चचारेति २४ मरुत्सूनुर्वायु
पुत्रोहनूमान् २५ रामायणेरामायणप्रवर्त्तकेरामावतारकालेइत्यर्थःदेवकंटकंदेवद्रोहिणं २६ २७ परिवृतःसीतादिभिरितिशेषः २८

पुरतःस्थितंअग्रेस्थितं अनेनगुरूपसदनंदर्शितं निराकांक्षंज्ञानेतरधनादिनिरपेक्षं २९ तत्त्वंमत्स्वरूपतत्त्वं निष्कल्मषोऽयमित्यनेन ज्ञानाधिकारित्वंसूचितं नौआवयोः ३० रामस्यतत्त्वंश्रोतुर्निश्चितंयथाभवतितथामाह लोकविमोहिनीत्यनेनबंधनकर्तुरेवबंधमोक्षे सामर्थ्यमितिदर्शितं राजाज्ञयाबद्धोहितदाज्ञयैवमुच्यतइतिलोकेप्रसिद्धं एवंचभगवतीकृपैवमुख्यंमोक्षकारणमितिदर्शितं ३१ जानकीमाहेत्युक्तंतदाह राममिति रामंपरंब्रह्मविद्धि रमंतेयोगिनोऽनंतेनित्यानंदेचिदात्मनि इतिरामपदेनेदंपदंब्रह्माभिधीयते

दृष्ट्वातदाहनूमंतंप्रांजलिंपुरतःस्थितं कृतकार्यंनिराकांक्षंज्ञानापेक्षंमहामतिं २९ रामःसीतामुवाचेदंब्रूहितत्त्वंहनूमते निष्कल्मषोऽयंज्ञानस्यपात्रंनौनित्यभक्तिमान् ३० तथेतिजानकीमाहतत्त्वंरामस्यनिश्चितं हनूमतेप्रपन्नायसीतालोकविमोहिनी ३१ सीतोवाच रामंविद्धिपरंब्रह्मसच्चिदानंदमद्वयं सर्वोपाधिविनिर्मुक्तंसत्तामात्रमगोचरं ३२

इतितापनीयेप्राद्येचोक्तेः सद्बाधहीनं सत्यत्वंबाधराहित्यंजगद्बाधैकसाक्षिणःबाधःकिंसाक्षिकोब्रूहिनत्वसाक्षिकइष्यतइत्युक्तेः चिज्ज्ञानस्वरूपमानंदंतद्रूपमद्वयं एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेतिश्रुतेः सर्वोपाधिविनिर्मुक्तंस्थूलसूक्ष्मसकलोपाधिनिर्मुक्तं विराड्हिरण्यगर्भश्चकारणंचेत्युपाधयः ईशैस्त्रयस्त्रिभिर्हीनंतुरीयंतत्पदंविदुरितिवार्तिकं किंचसर्वोपाधिभिर्धर्मैर्विनिर्मुक्तमस्पृष्टमित्यर्थः सत्तामात्रंवस्तुमात्रेसदितिव्यवहारनियामकमित्यर्थः एतत्संबंधादेवसर्वत्रसदितिव्यवहारइतिभावः अगोचरंमनोवचसोरप्यविषयमित्यर्थः यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ३२

आनंदंतत्त्वेनविपुलत्वमुपलक्ष्यते योवैभूमातत्सुखंनाल्पेसुखमस्तीतिश्रुतेः निर्मलंरजोहीनं शांतंप्रपंचोपशमत्वात् प्रपंचोपशमंशिवंशांतमितिश्रुतेः निर्विकारंजायतेऽस्तिवर्द्धतेविपरिणमतेऽपक्षीयतेनश्यतीतिषड्भावविकारहीनं नजायतेम्रियतेवेतिगीतोक्तेः अनेनापरिणामित्वंसूचितं निरंजनंअविद्यातत्कार्यरूपतमोहीनं आदित्यवर्णंतमसःपरस्तादित्युक्तेः सर्वव्यापित्वादेवात्मानंअततिव्याप्नोतीत्यात्मा सर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मेतिश्रुतेःस्वप्रकाशं अत्रायंपुरुषः स्वयंज्योतिरिति यस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः अकल्मषं आत्मापहतपाप्मेतिश्रुतेः

आनंदंनिर्मलंशांतंनिर्विकारंनिरंजनं सर्वव्यापिनमात्मानंस्वप्रकाशमकल्मषम् ३३

सदादिशब्दानांकल्पितप्रवृत्तिनिमित्तभेदादिहपर्यायत्वेनसहप्रयोगेयानित्वभावमुखेनबोधकानितेषुनकाप्यनुपपत्तिः एवंचापाततः कल्पितप्रवृत्तिनिमित्तप्रकारकबोधेपुत्तेशब्दचित्तस्यश्रुतौसर्वधर्मरहितत्वेनब्रह्मोक्त्याधर्मांशेकल्पितत्वग्रहेशब्दनिर्धर्मकब्रह्मबोधःसर्वैःपदैर्भवतीतिबोध्यं नत्रदुर्बोधस्यात्मतत्त्वस्यबोधार्थंपुनःपुनःशब्दतोऽर्थतश्चपरमकरुणावतीभगवतीसीताहनूमतेबोधयामासेतिद्रष्टव्यम् ३३

नन्वेवंविधोरामश्चेज्जगत्कारणत्वाद्यसंभवस्तस्मिन्निति कुतोजगदुत्पत्त्यादीत्यतआह मामिति मूलप्रकृतिंसर्वजगदुपादानकारणमित्यर्थः प्रकृतिशब्दस्योपादानकारणेप्रसिद्धेः नन्वदुपादानकारणानांमहदादीनामप्युपादानकारणत्वान्मूलप्रकृतित्वमस्याः मांमायांतु प्रकृतिंविद्यादितिश्रुतिप्रसिद्धांब्रह्मण्यध्यस्तां ततोभेदाभेदाभ्यांसत्त्वासत्त्वाभ्यांच अनिर्वचनीयामनादिमैश्वरींमायां ऐश्वरीत्वंचास्याः ईश्वरस्वरूपाज्ञानरूपत्वेनेतिबोध्यं एषाचजीवाश्रितेवेश्वरसन्निधानात्तद्रूपेणविवर्त्ततेइतिबोध्यं मूलप्रकृतित्वमेवस्फुटयति सर्गस्थित्यंतकारिणीमिति उत्पत्तिस्थितिप्रलयकर्त्रीं नन्वेवंतदैक्षतबहुस्यांप्रजायेयेतिश्रुतेः यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंतियत्प्रयंत्यभिसंविशंतीति ब्रह्मप्रकरणस्थश्रुतेश्चब्रह्मणोजगत्कारणत्वंलभ्यते तद्विरुध्येतेत्यत्राह तस्यसन्निधीति यथेंद्रजालिकमायाशक्तेस्तत्तन्मंत्रनिष्ठायाऐंद्रजालिकंविनानस्वकार्यसामर्थ्यंतथास्याः शक्तेस्तत्सन्निधानेनैवजगत्स्रष्टृत्वमितितत्रतदुपचारः यथागृहिणीवैशिष्ट्येनैवसिद्धस्वरूपस्यगृहस्थस्यस्वसंबंधजसंकल्पवशवर्त्तिनीगृहिणी तथामायावैशिष्ट्येनैवसिद्धस्येश्वरस्यस्वसंगजतत्संकल्पवशवर्त्तिन्यहमित्याह अतंद्रितातत्संकल्पितेऽर्थेनिरालस्येत्यर्थः तदुक्तंवाल्मीकीयेरामंप्रतिकालवचनेन संक्षिप्येहपरान्लोकानेकस्त्वंमाययासह भार्ययाशुभयादेव्यामांत्वंपूर्वमजीजनइति एवंचमद्गतजगत्स्रष्टृत्वादेस्तत्रारोपइतिभावः ३४

मांविद्धिमूलप्रकृतिंसर्गस्थित्यंतकारिणीम् तस्यसन्निधिमात्रेणसृजामीदमतंद्रिता ३४

यद्यपिमायाशबलेईश्वरेएवजगदुपादानत्वंनिमित्तत्वंच जगतस्तदुपादानंमायामादायतामसीं निमित्तंशुद्धसत्त्वांतामुच्यतेब्रह्मतद्गिरेत्यभियुक्तोक्तेस्तथाऽपिविशिष्टस्यविशेषणविशेष्योभयानतिरेकेणमायागतस्यतस्यभगवत्यारोपेणैवतथाव्यवहार इत्याह तदिति यतस्तत्सान्निध्यान्मयासृष्टमतस्तत्स्रष्टृत्वादि अबुधैस्तत्स्वरूपानभिज्ञैस्तत्रारोप्यतेरज्जौसर्पइवेतिभावः एतदेवद्रढयितुंकानिचित्स्वकृतानितत्रारोप्याणिदर्शयति अयोध्येत्यादि ३५ ३६ ३७ मायामारीचमरणंमायागृहीतमृगरूपमारीचमरणमित्यर्थः मायासीताहृतिरिति तदुक्तंकूर्मपुराणेउत्तरखंडे चतुस्त्रिंशोऽध्याये रामस्यसुभगांभार्यांरावणोराक्षसेश्वरः सीतांविशालनयनांचकमेकालनोदितः गृहीत्वामाययावेषंचरंतींविजनेवने समाहर्तुंमनश्चक्रेतापसःकिलकामिनीं विज्ञायसाचतद्भावंस्मृत्वादाशरथिंपतिं जगामशरणंवह्निमावसथ्यंशुचिस्मिता प्रपद्येपावकंदेवंसाक्षिणंविश्वतोमुखं आत्मानंदीप्तवपुषंसर्वभूतहृदिस्थितम् इत्याद्यष्टश्लोकानुक्त्वा इतिवन्ह्यष्टकंजप्त्वा रामपत्नीयशस्विनी ध्यायंतीमनसातस्थौराममुन्मीलितेक्षणा अथावसथ्याद्भगवान्हव्यवाहोमहेश्वरः आविरासीत्सुदीप्तात्मातेजसानिर्दहन्निव सृष्ट्वामायामयींसीतांसरावणवधेच्छया सीतामादायरामेष्टांपावकोऽतरधीयत कृत्वातुरावणवधंरामोलक्ष्मणसंयुतः समादायाभवत्सीतांशंकाकुलितमानसः साप्रत्ययायभूतानांसीतामायामयीपुनः विवेशपावकंदीप्तंददाहज्वलनोपितां दग्ध्वामायामयींसीतांभगवानुग्रदीधितिः रामायादर्शयत्सीतांपावकोऽसौसुरप्रियः एतत्पतिव्रतानांवैमाहात्म्यंकथितंमया स्त्रीणांसर्व

तत्सान्निध्यान्मयासृष्टंतस्मिन्नारोप्यतेऽबुधैः अयोध्यानगरेजन्मरघुवंशेऽतिनिर्मले ३५ विश्वामित्रसहायत्वं मखसंरक्षणंततः अहल्याशापशमनंचापभंगोमहेशितुः ३६ मत्पाणिग्रहणंपश्चाद्भार्गवस्यमदक्षयः अयोध्यानगरेवासोमयाद्वादशवार्षिकः ३७ दंडकारण्यगमनंविराधवधएवच मायामारीचमरणंमायासीताहृतिस्तथा ३८

धशमनंप्रायश्चित्तपरंस्मृतमिति अनेनस्त्रीणामेवंविधोऽग्निप्रवेशोनदोषाय विपरीतंसर्वपापहरश्चेतिसूचितं वाल्मीकीयेऽपिमारीचवधा
र्थंगतेरामेरामहतेनतेनरामशब्दसदृशशब्देनाक्रोशेकृतेलक्ष्मणस्यरामसहायार्थंगमनप्रेरणावसरेअरण्यकांडेअपित्वासहरामेणपश्येयं
पुनरागतः लक्ष्मणेनैवमुक्तातुरुदंतीजनकात्मजा प्रत्युवाचततोवाक्यंतीव्रबाष्पपरिप्लुता गोदावरींप्रवेक्ष्यामिहीनारामेणलक्ष्मण
आबंधिष्येऽथवात्यक्ष्येविषमेदेहमात्मनः विषमेभृगुवादोस्थित्वाततःप्रपातेनेत्यर्थः पिबामिवाविषंतीक्ष्णंप्रवेक्ष्यामिहुताशनं नत्वहंराघवा

जटायुषोमोक्षलाभःकबंधस्यतथैवच शबर्याःपूजनंपश्चात्सुग्रीवेणसमागमः ३९ वालिनश्चवधः
पश्चात्सीतान्वेषणमेवच सेतुबंधश्चजलधौलंकायाश्चनिरोधनम् ४० रावणस्यवधोयुद्धेसपुत्रस्यदुरा
त्मनः विभीषणेराज्यदानंपुष्पकेणमयासह ४१ अयोध्यागमनंपश्चाद्राज्येरामाभिषेचनम् एवमादी
निकर्माणिमयैवाचरितान्यपि आरोपयंतिरामेऽस्मिन्निर्विकारेऽखिलात्मनि ४२

न्यंकदाऽपिपुरुषंस्पृशेइतिसीतोक्त्यासूचितोऽयमर्थः अन्यथैवंप्रतिज्ञायरावणशरीरस्पर्शेजगन्मातुः प्रतिज्ञाहानिःस्यात् तस्मात्प्र
वेक्ष्यामिहुताशनमित्यनेनस्वकर्तव्यार्थएवोक्तइतिमंतव्यं एतत्प्रवेशादेवहनुमत्पुच्छसंबंधाग्निनालंकादाहोपपत्तिः अन्यथारावणव
शीकृतेनलोकपालाग्निनाकथंतन्नगरदाहःस्यात् एतच्छक्तिप्रवेशेतुतस्यस्वातंत्र्यहान्यातदुपपत्तिरित्यलं ३८ ३९ ४० ४१
एवमादीनिब्राह्मणेभ्योदानादीन्यादिशब्दाद्ग्राह्याणि निर्विकारेजन्मादिरहितेआरोपयंति एवंजगत्कर्तृत्वादिकमपिमन्निष्ठमेवरामेआ ११
रोपयंतीत्यर्थः ४२

निर्विकारत्वमेवरामस्योपपादयति रामइति निष्कलंनिष्क्रियंशांतमित्यादिश्रुतेः आनंदमूर्तिरानंदस्वरूपः अचलःकूटस्थोऽतएवपरिणामहीनः माया
गुणान्मायायाःसृष्टपदार्थाननुगतस्तदधिष्ठानत्वेनस्थितस्तथाविभातिसृष्टिरूपोभाति यथारज्ज्ववच्छेदेनसर्पाकारोंतःकरणपरिणामइतिरज्जुःसर्पात्मना
भाति एतदेवविवर्तोपादानत्वमित्याहुः सचसर्पाकारोंऽतःकरणपरिणामः सत्वासत्वाभ्यामनिर्वचनीयइत्युच्यते एवंप्रपंचोऽप्यनिर्वचनीयइतिदिक् ४३ उप
स्थितमात्मनोऽद्वितीयत्वेजीवेश्वरादिव्यवस्थाकथमितिजिज्ञासयोपपन्नं आत्माईश्वरः अनात्माचिदाभासोजीवः परमात्माशुद्धचैतन्यं ४४ तेषांतत्त्व
मेवसदृष्टांतमाह आकाशस्येति एकस्याकाशस्यत्रिविधोभेदः महाकाशंजलाशयावच्छिन्नआकाशःप्रतिबिंबाकाशश्चेतिभेदात् तदेवाह महानिति महाका

रामोनगच्छतिनतिष्ठतिनानुशोचत्याकांक्षतेत्यजतिनोनकरोतिकिंचित् आनंदमूर्तिरचलःपरिणामहीनोमायागुणाननुगतो
हितथाविभाति ४३ श्रीमहादेवउवाच ततोरामःस्वयंप्राहहनूमंतमुपस्थितं शृणुतत्त्वंप्रवक्ष्यामिह्यात्मानात्मपरात्मनां ४४
आकाशस्ययथाभेदस्त्रिविधोदृश्यतेमहान् जलाशयेमहाकाशस्तदवच्छिन्नएवहि प्रतिबिंबाख्यमपरंदृश्यतेत्रिविधंनभः ४५
बुद्ध्यवच्छिन्नचैतन्यमेकंपूर्णमथापरं आभासस्त्वपरंबिंबभूतमेवंत्रिधाचितिः ४६ शइत्यर्थःसएवमहाकाशोजलाशयेनतदवच्छिन्नएवभव

ति तत्रैवजलाशयेपरंप्रतिबिंबाख्यंदृश्यते एवंनभस्त्रिविधमित्यर्थः ४५ एवंदृष्टांतमुपपाद्यदार्ष्टांतिकमाह बुद्धीति सर्वबुद्धिसाक्षितयाबुद्ध्युपहितंचैत
न्यंपूर्णमुपाधिमंडलस्यविभुत्वाद्विभुः सकलबुद्धिसमष्टिरेवमायेति तदवच्छिन्नचैतन्यमीश्वरइत्यर्थः अथापरमाभासस्तत्तद्बुद्धिप्रतिबिंबभूतोजीव
इत्यर्थः अपरंबिंबभूतं एवंचितिस्त्रिधाइत्यर्थः आभासस्त्वपरंविश्वभूतमितिपाठेबुद्ध्यवच्छिन्नचैतन्यमेकमित्यंतेनेश्वरः पूर्णमथापरंइत्यनेन
शुद्धमाभासस्त्वपरमितिजीवः जीवत्वमेवस्फुटयति विश्वशब्देनजाग्रदवस्थाभिमानी विशतिदेहेंद्रियादिष्वितिव्युत्पत्तेः एतत्प्रतिबिंबाका
शस्थानीयमितित्रिधाचितिरित्यर्थइत्याहुः तत्रद्वौमिथ्याभूतौउपाध्योर्मिथ्यात्वात् ४६

नन्वेवंशुद्धचैतन्येसाक्षीतिव्यवहारानुपपत्तिः साक्षाद्द्रष्टाहिसाक्षी नचशुद्धचैतन्येद्रष्टृत्वमित्यतआह साभासेति आभासेनचेतनप्रति
बिंबेनसहितायाबुद्धेरंतःकरणस्येत्यर्थः तद्गतंकर्तृत्वमबुधैःसाक्षिणिआरोप्यते तेनायंसाक्षिपदवाच्यइत्यर्थः अयमाशयः जानातीत्या
दावंतःकरणवृत्तिविशेषरूपाक्रियाज्ञाधातुवाच्या आभासविशिष्टश्चतिङर्थआश्रयः परस्पराध्यासेनाभासबुद्ध्योर्विवेकाग्रहात् तदुक्तमा
चार्यैः आत्माभासस्तुतिङ्वाच्योधात्वर्थश्चधियःक्रिया उभयंचाविवेकेनजानातीत्युच्यतेमृषाबुद्धेःकर्तृत्वमध्यस्यजानातीतिङ्गउच्यते तथाचेतन्य
मध्यस्यज्ञत्वबुद्धेरिहोच्यतेइति आत्माभासइतिबहुव्रीहिःधियोऽंतःकरणस्यतदेवाहउभयंचेति मृषेति आभासबुद्धितत्क्रियाणांमिथ्यात्वात् अयं
व्यवहारोऽपिमिथ्येत्यर्थः एवंचसाभासबुद्धिगतद्रष्टृत्वस्याविच्छिन्नेऽपरिच्छिन्नेविकारिणिसाक्षिणिबुद्धित्रादात्म्यापन्नाभासतादात्म्याध्यासेनारो
पःतथाजीवोनित्यःसत्यइ

साभासबुद्धेःकर्तृत्वमविच्छिन्नेविकारिणि साक्षिण्यारोप्यतेभ्रांत्याजीवत्वंचतथाबुधैः ४७
आभासस्तुमृषाबुद्धिरविद्याकार्यमुच्यते अविच्छिन्नंतुतद्ब्रह्मविच्छेदस्तुविकल्पतः ४८

त्यादिव्यवहाराज्जीवत्वमपितत्रारोप्यतइत्यर्थः ४७ आत्माभासमादायनूनंतथाव्यवहारसंभवइत्याह आभासस्त्विति तस्यमृषात्वादवि
द्याकार्यत्वाच्चतथाव्यवहारस्यतमादायनोपपत्तिरित्यर्थः नदर्पणेमुखमस्तिमिथ्यैवानदर्पणेमुखमभादित्येवंसर्वसिद्धबाधानुभवात् भ्रा
न्तएवासावविद्याकार्यं ग्रीवास्थमुखे आदर्शस्थत्वंत्वाध्यासिकं नतुवास्तवमितिबोध्यं आभासासत्यत्वंचाकरेप्रपंचितंविस्तरभयान्नेहो १२
च्यते ननूक्तंत्रैविध्यंकिंचितेवीस्तवंनेत्याह अविच्छिन्नंविच्छेदोभेदस्तद्रहितं नन्वेवंत्रिधाचितिरित्यसंगतंतत्राह विच्छेदइतिभेदइत्यर्थः
विकल्पतःउपाध्यध्यासकृतइत्यर्थः एवंजीवानांपरस्परभेदोऽप्यध्यासकृतएवेतिबोध्यं ४८ ७ ७ ७ ७

कल्पितभेदसत्त्वेप्रमाणमाह अवच्छिन्नस्येति अवच्छेदोभेदस्तद्वतः आध्यासिकभेदवतः साभासस्याहमस्तत्त्वमस्यादिवाक्यैःपूर्णे
नेश्वरेणएकत्वंप्रतिपाद्यते तथासतिकल्पितभेदेसतिउपपद्यतइतिशेषः सर्वथाभेदाभावेतदानर्थक्यंवास्तवेऽपिभेदेतदानर्थक्यंवास्त
वस्यवचनशतेनाप्यनिवृत्तिरितिभावः अत्रावच्छिन्नस्यसाभासस्याहमइत्यनेनत्वंपदार्थोदर्शितः पूर्णेनेत्यनेनतत्पदार्थोदर्शितः ४९
एतदेवध्वनयंस्तदुपदेशफलमाह ऐक्येति आत्मनोर्जीवेश्वरयोरैक्यज्ञानमहंब्रह्मेतिज्ञानं यदेति कर्मानुष्ठानात्पापक्षयेसमुत्पन्ने क
षायेकर्मभिःपक्वेततोज्ञानंप्रवर्त्ततइतिस्मृतेः अयंभावः जीवेश्वरयोरुपाधिभिन्नयोरैक्यंश्रुत्योच्यमानंबाधितंसत्तत्वंपदयोरुपाधिरहि
तेलक्षणयाबिंबभूतंशुद्धब्रह्मैक्यपरतयापर्यवस्यतीतिबोध्यं एतच्चाकरेविस्तरेणप्रपंचितं ब्रह्मैकज्ञानफलमाह तदेति तादृशज्ञानेसतिनि

अवच्छिन्नस्यपूर्णेनएकत्वंप्रतिपाद्यते तत्त्वमस्यादिवाक्यैश्चसाभासस्याहमस्तथा ४९ ऐक्य
ज्ञानंयदोत्पन्नंमहावाक्येनचात्मनोः तदाविद्यास्वकार्यैश्चनश्यत्येवनसंशयः ५० र्धर्मकत्वेनचिन्मात्रत

यातत्स्वरूपज्ञानात्तत्स्वरूपाज्ञानरूपाविद्यास्वकार्यैःप्रपंचैःसहनश्यत्येवनसंशयः एतेनभ्रष्टबीजवत्कार्यजननासामर्थ्यमेवतस्याज्ञानेनक्रियतइति
पक्षोऽपास्तः तदुक्तमाचार्यैः सोऽयमित्यादिवाक्येषुविरोधात्तदिदंतयोः त्यागेनभागयोरेकआश्रयोलक्ष्यतेयथा मायाविद्येविहायैवमुपाधीपरजीवयोः
अखंडंसच्चिदानंदंपरंब्रह्मैवलक्ष्यते यथासोऽयंदेवदत्तइत्यादौपूर्वानुभूतस्वरूपतत्तायाइदानीमनुभूयमानस्वरूपेदंतायाश्चत्यागेनदेवदत्तस्वरूपमा
त्रंलक्ष्यते मायाबुद्धिसमष्टिरविद्याव्यष्टिरूपेतिबोध्यं अपरोक्षज्ञानंमननादिसंस्कृतांतःकरणादेवं दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्येतिस्मृतेः अग्र्यामन
नादिसंस्कृतयाशास्त्राचार्योपदेशशमदमादिसंस्कृतंमनआत्मदर्शनेकारणमितिगीताभाष्योक्तेश्चेतिदिक् उक्तंचनारदीये तत्त्वमस्यादिवा
क्योत्थंज्ञानंमोक्षस्यसाधनमिति श्रुतिरपि तमेवविदित्वातिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेयनायेति ५० ७ ७

ईदृशज्ञानस्यमुख्यंसाधनमाह एतदिति मद्भक्तइतिहेतुगर्भविशेषणम् मद्भावोमत्सायुज्यं भक्तेःकारणत्वदार्ढ्यायभक्तिव्यतिरेकेकार्यव्य
तिरेकमाह मद्भक्तीति शास्त्रगर्तेषुशास्त्रबोधितक्रियाकलापरूपगर्तेषु ५१ ममात्मनः मद्रूपस्यचेतनस्य ५२ ५३ सर्ववेदांतसंग्रहं
सर्ववेदांतप्रतिपाद्यार्थसारसंग्रहरूपम् ५४ ५५ अतिभ्रष्टत्वोपपादकमतिपापीत्यादि सर्वदेवैःपूज्यंपदंब्रह्मलोकंसलभतइत्यन्वयः ५६

एतद्विज्ञायमद्भक्तोमद्भावायोपपद्यते मद्भक्तिविमुखानांहिशास्त्रगर्तेषुमुह्यताम् नज्ञानंनचमोक्षःस्यात्तेषांज
न्मशतैरपि ५१ इदंरहस्यंहृदयंममात्मनोमयैवसाक्षात्कथितंतवानघ मद्भक्तिहीनायशठायनत्वयादातव्यमैन्द्रादपि
राज्यतोऽधिकं ५२ श्रीमहादेवउवाच एतत्तेऽभिहितंदेविश्रीरामहृदयंमया अतिगुह्यतमंहृद्यंपवित्रंपाप
शोधनम् ५३ साक्षाद्रामेणकथितंसर्ववेदांतसंग्रहं यःपठेत्सततंभक्त्यासमुक्तोनात्रसंशयः ५४ ब्रह्महत्या
दिपापानिबहुजन्मार्जितान्यपि नश्यंत्येवनसंदेहोरामस्यवचनंयथा ५५ योतिभ्रष्टोऽतिपापीपरधनपरदारेषुनि
त्यंद्यतोवास्तेयीब्रह्मघ्नमातापितृवधनिरतोयोगिवृंदापकारी यःसंपूज्याभिरामंपठतिचहृदयंरामचंद्रस्यभ
क्त्यायोगींद्रैरप्यलभ्यंपदमिहलभतेसर्वदेवैःसपूज्यम् ५६ इत्यध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडे
श्रीरामहृदयंनामप्रथमःसर्गः १ पार्वत्युवाच धन्याऽस्म्यनुगृहीताऽस्मिकृतार्थाऽस्मिजगत्प्रभो वि-
च्छिन्नोमेऽतिसंदेहग्रंथिर्भवदनुग्रहात् १ श्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थे ० अध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेप्रथमः
सर्गः १ अथपार्वतीशिवोक्तमभिनंदति धन्याऽस्मीति अतिसंदेहग्रंथिः यदिरामः परंब्रह्मतर्हिकथंतस्यशोकादियदिशोकादि
मत्त्वाज्जीवः कथंनदोषास्पदत्वमित्याकारोमहान्संदेहरूपोग्रंथिः विच्छिन्नः निवृत्तः १

भव संसाररतमपहंतिनाशयति तादृशंरामतत्त्वामृतरसायनंरामतत्त्वरूपममृतजनकंरसायनंपिबंत्यामेमनोनतृप्यति २ पुनर्विस्तरेणराम
कथांपृच्छति श्रीरामस्येति स्फुटाक्षरमितिक्रियाविशेषणं ३ अथमहादेवस्तांकथांविवक्षुस्तत्रश्रोतृमनःप्रत्ययेनतत्प्रशंसामाह शृण्विति
आत्मसु इत्यध्यात्मं सर्वात्मसु अंतर्यामितयास्थितस्यरामस्यचरितंतद्वर्णनरूपंकाव्यं ४ तापत्रयंअध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकं

त्वन्मुखाह्वलितंरामतत्त्वामृतरसायनम् पिबंत्यामेमनोदेवनतृप्यतिभवापहं २ श्रीरामस्यकथात्वत्तःश्रुता
संक्षेपतोमया इदानींश्रोतुमिच्छामिविस्तरेणस्फुटाक्षरम् ३ श्रीमहादेवउवाच शृणुदेविप्रव
क्ष्यामिगुह्याद्गुह्यतरंमहत् अध्यात्मरामचरितंरामेणोक्तंपुराममं ४ तदद्यकथयिष्यामिशृणुताप
त्रयापहं यच्छ्रुत्वामुच्यतेजंतुरज्ञानोत्थमहाभयात् प्राप्नोतिपरमामृद्धिंदीर्घायुःपुत्रसंततिम् ५
भूमिर्भारेणमग्ना दशवदनमुखाशेषरक्षोगणानांधृत्वागोरूपमादौदिविजमुनिजनैःसाकमब्जासनस्य ग
त्वालोकंरुदंतीव्यसनमुपगतंब्रह्मणेप्राहसर्वंब्रह्माध्यात्वामुहूर्तंसकलमपितद्दावेदशेषात्मकत्वात् ६

त्वंदुःखत्रयं तत्राद्यंरोगादिजंकामक्रोधादिजंच द्वितीयंचोरादिनिमित्तं तृतीयंग्रहाद्यावेशनिमित्तं ५ कथांप्रस्तौति भूमिरिति र
क्षोगणानांभारेणमग्नास्वाधारजलेइतिशेषः गोरूपंधृत्वा देवादिभिः सहाब्जासनस्यब्रह्मणोलोकंगत्वा ब्रह्मणेउपगतंस्वयमात्मसंसर्वं
स्वव्यसनंप्राह सचमुहूर्तंध्यात्वासकलंदुःखकारणंतन्निवृत्तिकारणंचतद्दावेदअजानत् तत्रहेतुः अशेषात्मकत्वात् सर्वस्यसा
क्ष्यसमष्टिरूपत्वादित्यर्थः ६

तस्मादिति अनंतरमितिशेषः तदनंतरंध्यानानंतरमित्यर्थः देव्याचभूम्याचसहितइतिशेषः अखिललोकहृत्स्थंसर्वांतर्यामिणमित्यर्थः
सवाएषआत्मात्हृदीतिश्रुतेः अजरंएषमहानात्माअजरइतिश्रुतेः सर्वज्ञंयःसर्वज्ञःससर्वविदितिश्रुतेः ईशंएषसर्वेश्वरइतिश्रुतेः हरिंहराम्य
यंहिस्मर्तॄणांहविर्भागंक्रतौतथा वर्णश्चमेहरिर्यस्मात्तस्माद्धरिरहंस्मृतइतिश्रुतेः श्रुतिसिद्धनिर्मलहरिविष्णुप्रभृतिपदयुक्तैः पुराणोद्भ

तस्मात्क्षीरसमुद्रतीरमगमद्ब्रह्माथदेवैर्वृतो देव्याचाखिललोकहृत्स्थमजरंसर्वज्ञमीशंहरिम् अस्तौषीच्छ्रुति
सिद्धनिर्मलपदैः स्तोत्रैःपुराणोद्भवै भक्त्यागद्गदयागिरातिविमलैरानंदबाष्पैर्वृतः ७ ततस्फुरत्सहस्रांशु
सहस्रसदृशप्रभः आविरासीद्धरिःप्राच्यांदिशाव्यपनयंस्तमः ८ कथंचिद्दृष्टवान्ब्रह्मादुर्दर्शमकृतात्मनां
इंद्रनीलप्रतीकाशंस्मितास्यंपद्मलोचनम् ९ किरीटहारकेयूरकुंडलैःकटकादिभिः विभ्राजमानंश्रीवत्स
कौस्तुभप्रभयान्वितम् १० स्तुवद्भिःसनकाद्यैश्चपार्षदैःपरिवेष्टितम् शंखचक्रगदापद्मवनमालावि
राजितम् ११ स्वर्णयज्ञोपवीतेनस्वर्णवर्णांबरेणच १२ श्रियाभूम्याचसहितंगरुडोपरिसंस्थितम् हर्ष
गद्गदयावाचास्तोतुंसमुपचक्रमे १३ ब्रह्मोवाच नतोऽस्मितेपदंदेवप्राणबुद्धींद्रियात्मभिः यच्चिंत्यते
कर्मपाशाद्धृदिनित्यंमुमुक्षुभिः १४ वैः स्तोत्रैरित्यर्थः भक्तिमूलिके वचगद्गदवाणी भक्तिजत्वादेवानंदबाष्पाणांविम
लत्वं ७ सहस्रांशुसहस्रंसूर्यसहस्रं ८ अकृतात्मनांज्ञानहीनानांतेजोराशित्वात्कथंचिद्दर्शनम् ९ १० पार्षदाःपार्षदगणाः
११ स्वर्णवर्णांबरंपीतांबरं १२ १३ प्राणःक्रियाशक्तिप्रधानोंऽशः तेनकर्मेंद्रियसंग्रहः बुद्धींद्रियाणिश्रोत्रादीनिआत्मामन १५
स्तैः कारणभूतैर्नतोऽस्मि कर्मपाशान्मुमुक्षुभिर्यत्पदं हृदिचिंत्यते इत्यन्वयः १४ ७ ७ ७

गुणमय्यासत्त्वरजस्तमोगुणयुक्तयामाययासचिवयाजगत्सृजसि तेनस्रष्टृत्वादिनातेलेपोहंस्रष्टेत्याद्यभिमानोन तत्रहेतुगर्भंवि
शेषणम् आनंदानुभवात्मनः आनंदाभिन्नानुभवरूपआत्माायस्यतस्य एवंचस्वस्वरूपापरोक्षेणसर्वत्रमिथ्यादृष्ट्यातदभिमानरहि
तइतिभावः १५ दुष्टानांमलिनांतःकरणानां शुद्धात्मताशुद्धांतःकरणता तेयशसितवगुणकीर्तने १६ सात्वतैर्भक्तैः धृतोऽतस्त्वद

माययागुणमय्यात्वंसृजस्यवसिलुंपसि जगत्तेननतेलेपआनंदानुभवात्मनः १५ तथाशुद्धिर्नदुष्टानांदा
नाध्ययनकर्मभिः शुद्धात्मतातेयशसिसदाभक्तिमतांयथा १६ अतस्तवांघ्रिर्मेदृष्टश्चित्तदोषापनुत्तये
सद्योऽतद्धृदयेनित्यंमुनिभिःसात्वतैर्धृतः १७ ब्रह्माद्यैःस्वार्थसिद्ध्यर्थमस्माभिःपूर्वसेवितः अपरोक्षानु
भूत्यर्थंज्ञानिभिर्हृदिभावितः १८ तवांघ्रिपूजानिर्माल्यतुलसीमालयाविभो स्पर्धतेवक्षसिपदंलब्ध्वापि
श्रीःसपत्निवत् १९ अतस्त्वत्पादभक्तेषुतवभक्तिःश्रियोऽधिका भक्तिमेवाभिवांच्छंतित्वद्भक्ताःसारवेदिनः २०
अतस्त्वत्पादकमलेभक्तिरेवसदाऽस्तुमे संसारामयतप्तानांभेषजंभक्तिरेवते २१ इतिब्रुवंतंब्रह्माणंबभाषेभगवान्
हरिः किंकरोमीतितंवेधाःप्रत्युवाचातिहर्षितः २२ भगवन्रावणोनामपौलस्त्यतनयोमहान् राक्षसानामधि.
पतिर्मद्दत्तवरदर्पितः २३ येसद्योदृष्टस्तवांघ्रिर्मेचित्तदोषापनुत्तयेऽस्त्वितिशेषः १७ स्वार्थसिद्ध्यर्थंस्वकर्तव्यसृष्ट्यादिसिद्ध्यर्थंज्ञानिभिः ज्ञानेच्छु
भिः १८ सपत्निवत् आर्षोह्रस्वःसपत्नीवदित्यर्थः १९ यतःस्वचरणभक्तेषुतव लक्ष्मीतोऽप्यधिकाभक्तिःप्रीतिः अतःसारवेदिनस्त्वद्भक्तास्त्वच्चरणयोर्भ
क्तिमेववांच्छंति २० अतइति यतस्तेभक्तिरेवसंसाररोगभेषजमतइत्यन्वयः २१ ब्रह्माणंहरिःकिंकरोमीतिबभाषे अथतंहरिंवेधाःप्रत्युवा
चेतिसंबंधः २२ रावणइतिरावयामासलोकान्यस्तस्माद्रावणउच्यतेइतिभारतोक्तेः मयाब्रह्मणादत्तेनवरेणदर्पितोऽहंकृतः वरश्चमनुष्यातिरिक्तावध्यत्वरूपः २३

नदेवाह मानुषेणेति २४ कश्यपस्यतपसातोषितेनमेमयातस्मैवरोदत्तः यत्वंयाचिष्यसितत्तुभ्यंदास्यामीतिकृतवरदानप्रतिज्ञइत्यर्थः २५
ततस्तेनाहंपुत्रभावाययाचितोमयाचतत्तथेत्यंगीकृतमित्यर्थः २६ अहंतस्यपुत्रतामेत्यपुत्रतांप्राप्स्यामीतिसंकल्प्य कौसल्यायामितरयोःसुमि
त्राकैकेय्योरहमेवात्मानं चतुर्धाचतुःप्रकारावयवसंस्थानेरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नेतिचतुःप्रकारनामभिस्त्वसृजामिस्रक्ष्यामि वर्तमानसामी-

त्रिलोकींलोकपालांश्चबाधतेविश्वबाधकः मानुषेणमृतिस्तस्यमयाकल्पाग्रकल्पिता २४ अतस्त्वंमानुषो
भूत्वाजहिदेवरिपुंप्रभो श्रीभगवानुवाच कश्यपस्यवरोदत्तस्तपसातोषितेनमे २५ याचितःपुत्रभावाय
तथेत्यंगीकृतंमया सइदानींदशरथोभूत्वातिष्ठतिभूतले २६ तस्याहंपुत्रतामेत्यकौसल्यायांशुभेदिने च.
तुर्धात्मानमेवाहंसृजामीतरयोःपृथक् २७ योगमायाऽपिसीतेतिजनकस्यगृहेतदा उत्पत्स्यतेतयासार्द्धंस
र्वंसंपादयाम्यहं २८ इत्युक्त्वाऽंतर्दधेविष्णुर्ब्रह्मादेवानथाब्रवीत् ब्रह्मोवाच विष्णुर्मानुषरूपेणभविष्य
तिरघोःकुले २९ यूयंसृजध्वंसर्वेऽपिवानरेष्वंशसंभवान् विष्णोःसहायंकुरुतयावत्स्थास्यतिभूतले ३०
इतिदेवान्समादिश्यसमाश्वास्यचमेदिनीं ययौब्रह्मास्वभवनंविज्वरःस्मरयमास्थितः ३१ देवाश्चसर्वेहरिरूप
धारिणःस्थिताःसहायार्थमितस्ततोहरेः महाबलाःपर्वतवृक्षयोधिनःप्रतीक्षमाणाभगवंतमीश्वरं ३२ इति
श्रीमदध्यात्मरामा० उमामहेश्वरसं० बालकां० द्वितीयः सर्गः २ प्येलद् २७ योगमायेति योगोमत्संकल्पस्तद्वशवर्तिनीमायेत्यर्थः नाहं
प्रकाशःसर्वस्ययोगमायासमावृतइतिगीतोक्तेः तयासार्द्धंतांसहकारिणींप्राप्य २८ २९ अंशसंभवान्स्वस्वांशसंभवान्वानरानित्यर्थः ३० १५
३१ इतस्ततःपर्वतवनेषु ३२ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिवि० श्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामायणसेतौबालकांडेद्वितीयःसर्गः २

अथरामजन्माह अथेति १ २ सर्वदुःखायेति मनुष्यलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणेतिश्रुतेः ३ ४ शांताभर्त्तारंशांतालोमपादद
शरथस्यांगपतेरेतद्दशरथमित्रस्यकन्यानेनराज्ञाततोलब्ध्वास्वदुहितृत्वेनकल्पितेत्याख्यायिका पुत्रकामस्यकर्तव्येष्टिः पुत्रकामेष्टिः ५

श्रीमहादेवउवाच अथराजादशरथःश्रीमान्सत्यपरायणः अयोध्याधिपतिर्वीरःसर्वलोकेषुविश्रुतः १
सोऽनपत्यत्वदुःखेनपीडितोगुरुमेकदा वसिष्ठंस्वकुलाचार्यमभिवाद्येदमब्रवीत् २ स्वामिन्पुत्राःकथंमेस्युः
सर्वलक्षणलक्षिताः पुत्रहीनस्यमेराज्यंसर्वंदुःखायकल्पते ३ ततोऽब्रवीद्वसिष्ठस्तं भविष्यंतिसुतास्तव चत्वा
रःसत्वसंपन्नालोकपालाइवापराः ४ शांताभर्त्तारमानीयऋष्यशृंगंतपोधनं अस्माभिःसहितःपुत्रकामेष्टिं
शीघ्रमाचर ५ तथेतिमुनिमानीयमंत्रिभिःसहितःशुचिः यज्ञकर्मसमारेभेमुनिभिर्वीतकल्मषैः ६ श्रद्ध
याहूयमानेऽग्नौतप्तजांबूनदप्रभः पायसंस्वर्णपात्रस्थंगृहीत्वोवाचहव्यवाट् ७ गृहाणपायसंदिव्यंपुत्रीयं
देवनिर्मितम् लप्स्यसेपरमात्मानंपुत्रत्वेननसंशयः ८ इत्युक्त्वापायसंदत्वाराज्ञेसोऽंतर्दधेऽनलः ववंदेमु
निशार्दूलौराजालब्धमनोरथः ९ वसिष्ठऋष्यशृंगाभ्यामनुज्ञातोददौहविः कौसल्यायैसकैकेय्यैअर्धमर्धंप्रयत्न
तः १०

मुनिंऋष्यशृंगं मुनिभिर्वसिष्ठाद्यैः ६ तप्तजांबूनदंकृतमलापहरणंस्वर्णंतद्वत्कांतिर्हव्यवाडग्निः अयमेवप्रा
जापत्यंनरंविद्धिमामिहाभ्यागतंनृपेतिवाल्मीकीये प्राजापत्यशब्देनोक्तः ७ पुत्रीयंपुत्रायहितम् ८ मुनिशार्दूलौवसिष्ठऋष्य-
शृंगौ ९ १०

जगृभुः भृशंतदिच्छावती गृधुअभिकांक्षायामित्यतोयङ्लुगंतादागमशास्त्रानित्यत्वेनरुगभावेत्रसिगृधिधृषिक्षिपेःक्नुरितिक्नोरूपंपौत्रिकं चरुमितिषष्ठ्यभावआर्षः पुत्रःप्रयोजनंयस्यतादृशंचरुमित्यर्थः स्वभागार्धस्वशब्दआत्मीयवाचीस्वीयस्यभागः स्वभागस्तदर्धस्वदत्तस्यचतुर्थांशमित्यर्थः एवमग्रेपि वाल्मीकीयेऽपि कौसल्यायैनरपतिः पायसार्द्धंददौतदा अर्धादर्धंददौचापिसुमित्रायैनराधिपः कैकेय्यैचाव शिष्टार्द्धं ददौपुत्रार्थकारणात् प्रददौचावशिष्टार्धंपायसस्यामृतोपमं अनुचिंत्यसुमित्रायैपुनरेवमहीपतिरितिश्लोकयोः कौसल्यायैदत्तार्द्धस्यार्द्धादर्द्धंचतुर्थांशरूपंसुमित्रायैददौ कौसल्ययादापितवानित्यर्थः कार्यः अर्द्धादित्यत्रकस्यार्द्धादित्याकांक्षयासुपस्थितकौसल्यादत्तपायसार्द्धान्वयस्यैवौचित्यात् अंतर्भावितण्यर्थत्वेमानंचैतदेकवाक्यतैव एवंकैकेय्यै कौसल्यादत्तार्द्धादवशिष्टमर्द्धंददौ ततः कौसल्यादत्तावशिष्टस्यकैकेय्यैदत्तस्ययदर्द्धंतदर्द्धंविचार्यपुनरपिसुमित्रायैददौप्रापयामासेत्यर्थः अत्रचार्धपदावृत्तिर्बोध्या एवंहितद्ग्रंथेनतस्यैकवाक्यताभवति

ततः सुमित्रासंप्राप्ताजगृभुः पौत्रिकंचरुम् कौसल्यातुस्वभागार्द्धंददौतस्यैमुदान्विता ११

तत्तद्दत्तभागजन्यस्यतत्तत्पुत्राधीनतौचित्येनैवमेवौचित्तंसेव्यसेवकभावलाभार्थं ततस्ततोन्यूनांशत्वस्यलक्ष्मणशत्रुघ्नयोरौचित्याच्चात्रस्वस्वभागार्द्धमितियथाश्रुतंनव्याख्यातकालिदासोऽपि सतेजोवैष्णवंपत्न्योर्विभेजेचरुसंज्ञितं द्यावापृथिव्योःप्रत्यग्रमहर्पतिरिवातपं अर्चितानस्यकौसल्याप्रियाकेकयवंशजा अतः संभावितांताभ्यांसुमित्रामैच्छदीश्वरः तेबहुज्ञस्यचित्तज्ञेपत्न्यौपत्युर्महीक्षितः चरोरर्धार्धभागाभ्यांतामयोजयतामुभे साहिप्रणयवत्यासीत्सपत्न्योरुभयोरपीत्याह चरोरर्धार्धभागाभ्यामित्यस्यस्वस्वलब्धचरुभागाभ्यामित्यर्थः एवंचरामभरतौभिन्नांशौलक्ष्मणशत्रुघ्नावष्टमांशाविनिसिद्धं वाल्मीकीयव्याख्यातारोकतकाचार्यश्रीरामानुजाचार्यावप्येवमेवोचतुः अन्येतुतद्व्याख्यातारः कौसल्यायैसंपूर्णपायसार्द्धंददौ ततःपात्रस्थादर्द्धादर्धंसर्वपायसचतुर्थांशंसुमित्रायैदत्तवान्स्वयमेव १६

ततःपात्रेऽवशिष्टस्यचतुर्थांशस्यार्द्धमष्टमांशंकैकेय्यैदत्तवान् ततःपुनरावशिष्टमर्धमष्टमांशरूपंपुनरपिसुमित्रायैदत्तवानितियथाश्रुतग्राहिणोव्याचक्षते तेषामेतद्विरोधोरामलक्ष्मणयोरेवभरतशत्रुघ्नयोरेवैकवाक्यतायाबीजालाभश्चावशिष्टार्द्धपदेक्वचित्षष्ठीतत्पुरुषः क्वचित्कर्मधारयइतिवैषम्यंच ११ स्वभागार्द्धमितिप्राग्वत् १२ १३ मधुमासेचैत्रेसितेशुक्ले कर्कटे कर्कलग्ने पुनर्वस्वृक्षसहितेपुनर्वसुनक्षत्रसहिते इतिकर्कलग्नविशेषणम् ग्रहपंचकेचंद्रबुधव्यतिरिक्तेरविभौमगुरुभृगुशनिरूपेतदुच्चस्था

कैकेयीचस्वभागार्द्धंददौप्रीतिसमन्विता उपभुज्यचरुंसर्वाःस्त्रियोगर्भसमन्विताः १२ देवताइवरेजुस्ताःस्वभासाराजमंदिरे दशमेमासिकौसल्यासुषुवेपुत्रमद्भुतं १३ मधुमासेसितेपक्षेनवम्यांकर्कटेशुभे पुनर्वस्वृक्षसहितेउच्चस्थेग्रहपंचके १४ मेषपूषणिसंप्राप्ते पुष्पवृष्टिसमाकुले आविरासीज्जगन्नाथःपरमात्मासनातनः १५ नीलोत्पलदलश्यामःपीतवासाश्चतुर्भुजः जलजारुणनेत्रांतःस्फुरत्कुंडलमंडितः १६ सहस्त्रार्कप्रतीकाशःकिरीटीकुंचितालकः शंखचक्रगदापद्मवनमालाविराजितः १७ अनुग्रहाख्यहृत्स्थेंदुसूचितस्मितचंद्रिकः करुणारससंपूर्णविशालोत्पललोचनः श्रीवत्सहारकेयूरनूपुरादिविभूषणः १८

नानिचक्रमेणमेषमकरकर्कमीनतुलाख्यानि १४ सर्वग्रहास्तोदयस्यरव्यधीनत्वात्तदुच्चस्थानंस्फुटयति मेषमिति तेनसर्वेषामनस्तगत्वंसूचितं पुष्पवृष्टिसमाकुलेकालेइत्यर्थः १५ तत्रकौसल्यानुग्रहायप्रथमंयेनरूपेणप्रादुर्भूतस्तद्रूपमाह नीलोत्पलेति १६ १७ अनुग्रहाख्येति भक्तानुग्रहाख्योयोहृदयस्थइंदुस्तस्यसूचिकास्मितरूपाचंद्रिकायस्यसः स्मितंचईषद्विकसितैर्गल्लैः कटाक्षैः सौष्ठवान्वितैः अलक्षितद्विजंधीरमुत्तमानांस्मितंभवेदितिलक्षणं १८

१९ परमात्माशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावः अच्युतःस्वस्वरूपात्कदाऽपिनच्युतः शाश्वतंशिवमच्युतमितिश्रुतेः अनंतः अनंतगुणःनित्यत्वादंतरहि
तइति पूर्णःदेशकालापरिच्छेद्यःपुरुषेभ्यउत्तमः सर्वाधिष्ठानत्वात् २० वाचांबुद्ध्यादीनामिंद्रियाणांचागोचरंवदंतियतोवाचोनिवर्त्तंते अप्राप्य
मनसासहेत्यादिश्रुतयः वागादिसर्वद्रष्टृत्वाच्चनतासांविषयः नहिघटादिप्रकाशकोदीपोघटादिविषयोभवति अतएवत्वामतींद्रि
यंवेदवादिनोवेदज्ञावदंति तेत्वांसत्तामात्रंसर्वत्रस्वसंबंधात्सदितिव्यवहारोपपादकं सर्वाः प्रजाःसदायतनाइतिश्रुतेः ज्ञानेकविग्र
हंसत्यंज्ञानमितिश्रुतेर्वदंति २१ त्वमिति त्वमेवमाययासत्त्वादिगुणसंयुक्तः तत्तद्गुणसंयुक्तब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकःसन्सृष्ट्यादिक

दृष्ट्वातंपरमात्मानंकौसल्याविस्मयाकुला हर्षाश्रुपूर्णनयनानत्वाप्रांजलिरब्रवीत् १९ कौसल्योवाच
देवदेवनमस्तेऽस्तुशंखचक्रगदाधर परमात्माऽच्युतोऽनंतःपूर्णस्त्वंपुरुषोत्तमः २० वदंत्यगोचरंवाचां
बुद्ध्यादीनामतींद्रियं त्वांवेदवादिनःसत्तामात्रंज्ञानेकविग्रहं २१ त्वमेवमाययाविश्वंसृजस्यवसिहंसिच सत्वा
दिगुणसंयुक्तस्तुर्यएवामलःसदा २२ करोषीवनकर्त्तात्वंगच्छसीवनगच्छसि नशृणोषिशृणोषीवपश्यसीवन
पश्यसि २३ रोषितत्ररजःप्रधानोब्रह्मासत्त्वप्रधानोविष्णुःतमःप्रधानोरुद्रःविष्णुर्दैत्यादिहंतृत्वमपिपालनार्थमेवदुष्टनिग्रहंविनाशि
ष्टपालनायोगात् परमार्थतस्तुनिर्गुणएवत्वमित्याह तुर्यएवेति तत्तद्गुणसंयुक्तोक्तमूर्तित्रयापेक्षयाचतुर्थइत्यर्थः यद्वा जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्य
वस्थास्वविश्वतैजसप्राज्ञेभ्यस्तुर्यइत्यर्थः नबहिःप्रज्ञंनांतःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञमितिश्रुतेःइयंहिक्रमेणजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थानिषेधतिअत
एवसदामलःमायागुणास्पृष्टत्वादित्यर्थः २२ अमलत्वंसूचितंनिर्विकारत्वमेवस्फुटयति करोषीवेति मायागतकृतिगत्यादिभिस्तद्वानिवभा
सिवस्तुतोविकारहीनत्वान्नकर्त्तेत्यादि अकुर्वन्सर्वकृच्छुद्धस्तिष्ठन्नत्येतिधावतः माययासर्वशक्तित्वादजःसबहुधामतइति अभियुक्तोक्तेः २३

निर्विकारत्वेहेतुःश्रुतिदर्शितइत्याह अप्राणइति दिव्योह्यमूर्त्तःपुरुषःसबाह्याभ्यंतरोह्यजः अप्राणोह्यमनाःशुभ्रोह्यक्षरात्परतःपरइति
मुंडकश्रुतिःप्राणाद्युपाधिरहितःअतएवकृतिगत्यादिरहितइतिभावःअक्षरमात्रमायाततःपरतरःतद्गुणास्पृष्टःसर्वतःपरउत्कृष्टइतिश्रुत्य
र्थःसर्वभूतेषुसमःसन्घटइत्यादिप्रतीतेःसर्वत्रानुस्यूतत्वात् अतःसर्वत्रतिष्ठन्नपि २४ अज्ञानध्वांतचित्तानांअज्ञानरूपांधकारव्याप्तचित्ते
शेषेषष्ठी तैर्नलक्ष्यसे स्वमेधसांतत्त्वज्ञानांव्यक्तएवदृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिरितिश्रुतेः यस्यतवजठरेब्रह्मांडाःपरमा

अप्राणोह्यमनाःशुभ्रइत्यादिश्रुतिरब्रवीत् समःसर्वेषुभूतेषुतिष्ठन्नपिनलक्ष्यसे २४ अज्ञानध्वांतचित्ता
नांव्यक्तएवसुमेधसां जठरेतवदृश्यंतेब्रह्मांडाःपरमाणवः २५ त्वंममोदरसंभूतइतिलोकान्विडंबसे भक्तेषुपा
रवश्यंतेदृष्टंमेऽद्यरघूत्तम २६ संसारसागरेमग्नापतिपुत्रधनादिषु भ्रमामिमाययातेऽद्यपादमूलमुपागता २७
देवत्वद्रूपमेतन्मेसदातिष्ठतुमानसे आवृणोतुनमांमायातवविश्वविमोहिनी २८ उपसंहरविश्वात्मन्नदोरूपम
लौकिकम् दर्शयस्वमहानंदबालभावंसुकोमलं २९ ललितालिंगनालापैस्तरिष्याम्युत्कटंतमः श्रीभग
वानुवाच यद्यदिष्टंतवास्त्यंब तत्तद्भवतुनान्यथा ३०

णवइवदृश्यंते २५ सत्वंममोदरसंभूतइतिलोकान् ममामाहात्म्यंविडंबसेख्यापयसि एतत्सर्वंभक्तपारवश्यादित्याह भक्तेष्विति २६
यद्यपितेमाययाऽपत्यादिषुमग्ना तद्विषयोत्कटेच्छावती संसारसागरेभ्रमामितथाऽप्यद्यतेपादमूलमागतातरिष्यामीतिमन्येइतिशे
षः २७ एतत्त्वद्रूपंशंखचक्रगदाधरत्वविशिष्टं आशास्यांतरमाह आवृणोत्विति २८ उपसंहारेहेतुरलौकिकमितिसर्वलोकेर्द्रष्टुमशक्य
तेजोमयत्वादित्यर्थः २९ ननुत्वत्तारणार्थमेवंरूपपरिग्रहइतिचेत्तत्राह ललितेति तमःअज्ञानमूलंसंसारं ३०

त्वदिषरूपभवनेहेतुमाह अहंत्विति मानुषत्वमुपागतः मानुषत्वंप्राप्तुंकृतमतिः ३१ तर्हिप्रथममेवकिंतथारूपंनकृतमतआह त्वयेति अहंपुत्रोयस्यास्त्वञ्चावोमत्पुत्रत्वमतस्तस्यकदीकर्तुंतथाकृतमित्यर्थः ३२ प्राक्तनतपसः फलभूतमेतद्रूपंत्वयादृष्टंननुत्वद्दर्शन मात्रंनपुरुषार्थोऽतआह मदिति एवंरूपस्यममदर्शनमन्यैस्तपोहीनैर्दुर्लभंविमोक्षायकल्प्यते चित्तशुद्धिद्वारातत्त्वमस्यादिवाक्यज्ञा

अहंतुब्रह्मणापूर्वंभूमेर्भारापनुत्तये प्रार्थितोरावणंहंतुंमानुषत्वमुपागतः ३१ त्वयादशरथेनाहंतपसाऽ
राधितःपुरा मत्पुत्रत्वाभिकांक्षिण्यातथाकृतमनिंदिते ३२ रूपमेतत्त्वयादृष्टंप्राक्तनंतपसःफलं मद्दर्शनंवि
मोक्षायकल्पतेत्वन्यदुर्लभं ३३ संवादमावयोर्यस्तुपठेद्वाशृणुयादपि सयातिममसारूप्यंमरणेमत्स्मृति
लभेत् ३४ इत्युक्त्वामातरंरामोबालोभूत्वारुरोदह बालत्वेऽपींद्रनीलाभोविशालाक्षोतिसुंदरः ३५ बा
लारुणप्रतीकाशोलालिताखिललोकपः अथराजादशरथःश्रुत्वापुत्रोद्भवोत्सवं आनंदार्णवमग्नोऽसा
वाययौगुरुणासह ३६ रामंराजीवपत्राक्षंदृष्ट्वाहर्षाश्रुसंप्लुतः गुरुणाजातकर्माणिकर्तव्यानिचकारसः
३७ कैकेय्यांचाथभरतमसूतकमलेक्षणा सुमित्रायांयमौजातौपूर्णेंदुसदृशाननौ ३८ तदाग्रामसह
स्राणिब्राह्मणेभ्योमुदाददौ सुवर्णानिचरत्नानिवासांसिसुरभीःशुभाः ३९

नसंपादकत्वेनेतिभावः३३ ३४ भक्तानुग्रहार्थंतत्ध्येयंमायिकंभगवतोरूपमाह बालत्वेपीति ३५ लालिताखिललोकपःस्वावत
रणेनलालितास्तोषिता अखिललोकपाइंद्रादयोयेनसः पुत्रोद्भवः पुत्रोत्पत्तिस्तद्रूपमुत्सवं ३६ राजीवंकमलं गुरुणेति करणेतृतीया १८
जातकर्माणिबहुवचनेननामकरणपर्यंतकर्तव्यषष्ठीपूजादिसंग्रहः ३७ ३८ सुरभीर्गाः ३९ ७ ७

अथनामकरणेनाम्नामन्वर्थत्वंदर्शयति यस्मिन्निति विद्ययातत्त्वज्ञानेनअज्ञानविप्लवेअज्ञाननाशेतन्निमित्तंयस्मिन्योगिनोरमंतेइत्येक
योगांतरमाह रमणाद्भक्तानांवपुः सौंदर्येणरमणाद्रामइत्यपियोगइतिशेषः रमणंरामः भावेघञ् तंकरोतिरामयतितत्करोती
तिणिच् रामयतीतिरामःणिजंतादच् तथाचभक्तान्रमयतीतिफलितोर्थः ४० ४१ पायसांशानुसारतः कौसल्यापायसांशत्वाल्लक्ष्म
णोरामानुचरः कैकेयीपायसांशत्वाच्छत्रुघ्नोभरतानुचरइत्यर्थः ४२ ४३ स्वर्णमयाश्वत्थपर्णस्यप्रांतेसंयुक्तानियानिमुक्ता

यस्मिन्रमंतेमुनयोविद्ययाज्ञानविप्लवे तंगुरुःप्राहरामेतिरमणाद्राममित्यपि ४० भरणाद्भरतोनाम लक्ष्मणंलक्ष्म
णान्वितं शत्रुघ्नंशत्रुहंतारमेवंगुरुरभाषत ४१ लक्ष्मणोरामचंद्रेणशत्रुघ्नोभरतेनच द्वंद्वीभूयचरतौतौपायसां
शानुसारतः ४२ रामस्तुलक्ष्मणेनाथविचरन्बाललीलया रमयामासपितरौचेष्टितैर्मुग्धभाषितैः ४३ भालेस्वर्ण
मयाश्वत्थपर्णमुक्ताफलप्रभं कंठेरत्नमणिव्रातमध्यद्वीपिनखांचितं ४४ कर्णयोःस्वर्णसंपन्नरत्नार्जुनसटालु
कं सिंजानमणिमंजीरकटिसूत्रांगदैर्वृतं ४५ स्मितवक्त्राल्पदशनमिंद्रनीलमणिप्रभं अंगणेरिंगमाणंतंतर्ण
काननुसर्वतः ४६ फलानितेःप्रभाशोभायस्यतं रत्नमणीनांव्रातः समूहस्तन्मध्येवर्तमानंयद्द्वीपिनखंव्याघ्रनखंतेनांचितंमंडितं य
तु व्याघ्रव्यालगजान्सिंहानश्वोष्ट्रमहिषान्वृषं भूषणेषुत्यजेदृष्टौ यदीच्छेच्चिरजीवितमिति तत्तुभूषणेषुव्याघ्राद्याकारचित्रनिषेधपरं
नतुमुख्यव्याघ्राद्यवयवनिषेधकमित्याहुः ४४ स्वर्णसंपन्नानिघटितानिरत्नानियस्मिंस्तत्-अर्जुनवृक्षस्यसटालुकमपक्वफलंतदाकारभू
षणंयस्यरत्नार्जुनशलाटुकमितिपाठांतरं अर्थस्तुल्यःसिंजानाःशब्दयुक्तायेमणयस्तद्युक्तैःमंजीरकटिसूत्रांगदैर्वृतंमंजीरःपादभूषणंअंगदोबाहु
भूषणं ४५ स्मितंस्मितयुक्तंवक्त्रंयस्यसचासावल्पदशनश्चतंतर्णकान्गोवत्साननुतत्पुच्छप्रांतधरणपूर्वंसर्वतोरिंगमाणंपरितोबालगत्याखेलंतं ४६

दृष्ट्वेति तादृशींतत्क्रीडामित्यर्थः ४७ प्रेम्णा आहूतोपीतिशेषः लीलयाक्रीडासक्त्यानायातीत्यर्थः ४८ योगिमनोगतिं योगिमनोविषयंक
र्दमांकितपाणिनोपलक्षितइतिशेषः ४९ ५० पुत्रादिकल्याणमुद्दिश्यसधवाभ्योदीयमानभक्ष्यविशेषवायनादिप्रकुर्वतीबभूवेतिशेषः

दृष्ट्वादशरथोराजाकौसल्यासुमुदेतदा भोक्ष्यमाणोदशरथोराममेहीतिचासकृत् ४७ आह्वयत्यतिहर्षेणप्रे
म्णानायातिलीलया आनयेतिचकौसल्यामाहसासस्मिताऽकृत ४८ धावत्यपिनशक्नोतिस्प्रष्टुंयोगिमनोगतिं
प्रहसन्स्वयमायातिकर्दमांकितपाणिना ४९ किंचिद्गृहीत्वाकवलंपुनरेवपलायते कौसल्याजननीतस्यमासि
मासिप्रकुर्वती ५० वायनानिविचित्राणिसमलंकृत्यराघवं अपूपान्मोदकान्कृत्वाकर्णशष्कुलिकास्तथा कर्ण
पूरांश्चविविधान्वर्षवृद्धौचवायनं ५१ गृहकृत्यंतयात्यक्तंतस्यचापल्यकारणात् एकदारघुनाथोऽसौगतोमात
रमंतिके ५२ भोजनंदेहिमेमातर्नश्रुतंकार्यसक्तया ततःक्रोधेनभांडानिलगुडेनाहनत्तदा ५३ शिक्यस्थंपातया
मासगव्यंचनवनीतकं लक्ष्मणायददौरामोभरतायययथाक्रमम् ५४ शत्रुघ्नायददौपश्चाद्दधिदुग्धंतथैवच
सूदेनकथितमात्रेहास्यंकृत्वाप्रधावति ५५ आगतांतांविलोक्याथततःसर्वैःपलायितं कौसल्याधावमा
नाऽपिप्रस्खलंतीपदेपदे ५६ रघुनाथंकरेधृत्वाकिंचिन्नोवाचभामिनी बालभावंसमाश्रित्यमंदंमंदंरुरोदह ५७

कर्णशष्कुलीकर्णपूरादयोभक्ष्यविशेषाःवर्षवृद्धिः वर्षांतरंभदिनकर्तव्यंकर्म ५१ गृहकृत्यत्यागकारणंचापल्यमेवदर्शयति एकदेति मातरमंतिकेमातुः
समीपइत्यर्थःद्वितीयाछांदसि ५२ अहनत् अहन्नित्यर्थःगणकार्यस्यानित्यत्वान्नशब्लुक् ५३ गव्यंदधिदुग्धं ५४ सूदःसूपकारःमात्रेकौसल्यायै ५५
५६ ५७

५८ दंपतीकौसल्यादशरथौ कौमारंपंचवर्षाधिकत्वं ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ नकरोतीत्यत्रहेतुर
विकारीपरिणामहीन इति अविकारीत्यस्यैवव्याख्यानंपरिणामहीनाइति ६६ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदा

तेसर्वेलालितामात्रागाढमालिंग्ययत्नतः एवमानंदसंदोहजगदानंदकारकः ५८ मायाबालवपुर्धृत्वारमयामा
सदंपती अथकालेनतेसर्वेकौमारंप्रतिपेदिरे ५९ उपनीतावसिष्ठेनसर्वविद्याविशारदाः धनुर्वेदेचनिरताःसर्वशा
स्त्रार्थवेदिनः ६० बभूवुर्जगतांनाथालीलयानररूपिणः लक्ष्मणस्तुसदाराममनुगच्छतिसादरं ६१ सेव्यसेवक
भावेनशत्रुघ्नोभरतंतथा रामश्चापधरोनित्यंतूणीबाणान्वितःप्रभुः ६२ अश्वारूढोवनंयातिमृगयायैसल
क्ष्मणः हत्वादुष्टमृगान्सर्वान्पित्रेसर्वंन्यवेदयत् ६३ प्रातरुत्थायसुस्नातःपितरावभिवाद्यच पौरकार्याणिसर्वा
णिकरोतिविनयान्वितः ६४ बंधुभिःसहितोनित्यंभुक्त्वामुनिभिरन्वहं धर्मशास्त्ररहस्यानिशृणोतिव्याकरोतिच
६५ एवंपरात्मामनुजावतारोमनुष्यलोकाननुसृत्यसर्वं चक्रेविकारीपरिणामहीनोविचार्यमाणेनकरोतिकिंचित् ६६
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमाम॰ बालकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेवउवाच कदाचित्कौशिकोऽभ्यागा
दयोध्यांज्वलनप्रभः द्रष्टुंरामंपरात्मानंजातंज्ञात्वास्वमायया १ दृष्ट्वादशरथोराजाप्रत्युत्थायाचिरेणतु वसिष्ठेन
समागम्यपूजयित्वायथाविधि २ अध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेतृतीयःसर्गः ३ अथरामंनेतुंविश्वामित्रागमनमाह

कदाचिदिति रामंस्वमायया जातंज्ञात्वातंद्रष्टुमभ्यागादित्यन्वयः १ अचिरेणशीघ्रंदर्शनाव्यवहितोत्तरकालेप्रत्युत्थायवसिष्ठेनसमाग
म्यसहितोभूत्वेतियावत् पूजनेमुनिःकर्म २ ७ ७ ७ ७

नम्रशरीरत्वेननम्रधीत्वानुमानं त्वदागमनरूपात्कारणादित्यर्थः ३ तत्रैवतद्गृहएव भवदाद्यागमनस्यसकलसंपत्प्रतिबंधकदुरितनाशक
त्वादितिभावः तत्करोमीतिसत्यंब्रवीमीतिशेषः ४ दृष्ट्वापर्वमासिंज्ञात्वास्फुरादीन्यष्टुं ५ यदारंभेतदेत्यन्वयः ६ तवेतितदैवतवश्रेयइ
त्यर्थः ७ पप्रच्छेत्यस्यविश्वामित्रवचोनंतरमित्यादिः ८ ९ इतःमत्सन्निधानात् १० मत्प्रारब्यातोयदीतिभविष्यतीतिशेषःश्रे

अभिवाद्यमुनिंराजाप्रांजलिर्भक्तिनम्रधीः कृतार्थोऽस्मिमुनींद्राहंत्वदागमनकारणात् ३ त्वद्विधायद्गृहं
यातितत्रैवायांतिसंपदः यदर्थमागतोऽसित्वंब्रूहिसत्यंकरोमितत् ४ विश्वामित्रोऽपितंप्रीतःप्रत्युवाचमहा
मतिः अहंपर्वणिसंप्राप्तेदृष्ट्वायष्टुंस्फुरान्पितॄन् ५ यदारभेतदादैत्याविघ्नंकुर्वंतिनित्यशः मारीचश्चसुबा
हुश्चापरेचानुचरास्तयोः ६ अतस्तयोर्वधार्थायज्येष्ठरामंप्रयच्छमे लक्ष्मणेनसहभ्रात्रा तवश्रेयोभवि
ष्यति ७ वसिष्ठेनसहामंत्र्यदीयतांयदिरोचते पप्रच्छगुरुमेकांतेराजाचिंतापरायणः ८ किंकरोमिगुरोरा
मंत्यक्तुंनोत्सहतेमनः बहुवर्षसहस्रांतेकष्टेनोत्पादिताःसुताः ९ चत्वारोऽमरतुल्यास्तेतेषांरामोऽतिवल्ल
भः रामस्त्वितोगच्छतिचेन्नजीवामिकथंचन १० मत्प्रारब्यातोयदिमुनिःशापंदास्यत्यसंशयं कथंश्रे
योभवेन्मह्यमसत्यंचापिनस्पृशेत् ११ वसिष्ठउवाच शृणुराजन्देवगुह्यंगोपनीयंप्रयत्नतः रामोनमानुषोजा
तःपरमात्मासनातनः १२

योरामवियोगकृतमरणाभावरूपं असत्यंमुनिप्रत्याख्यानजंपापंतन्मूलशापंच ११ शृण्वितिरामःपूर्वमपि २०
मानुषएवेदानींपुनरपिमानुषोजातइतिनकिंतुसनातनोनिर्विकारत्वात्सदैकरूपोयःपरमात्मासएवब्रह्मणापुराप्रार्थितःसन्तवभवनेजातइत्यन्वयः १२

१३ भगवदवतारयोग्यतामाह त्वंत्विति भवंतौतेपाथेतपःकृतवंतौ १४ अग्राम्यविषयौग्राम्यविषयानासक्तौ तेनब्रह्मचर्यंसूचितं
१५ १६ शेषोलक्ष्मणःशेषांशोलक्ष्मणइत्यर्थः १७ शंखचक्रगदाभृतःसंबंधिनौचक्रगरुडावितिशेषः तौभरतशत्रुघ्नौजातावित्यर्थः १८ १९ २०

भूमेर्भारावताराय ब्रह्मणाप्रार्थितःपुरा सएवजातोभवनेकौसल्यायांतवानघ १३ त्वंतुप्रजापतिःपूर्वंकश्यपोब्रह्म
णःसुतः कौसल्याचादितिर्देवमातापूर्वंयशस्विनी भवंतौतपउग्रंवैतेपाथेबहुवत्सरं १४ अग्राम्यविषयौविष्णुपूजा
ध्यानैकतत्परौ तदाप्रसन्नोभगवान्वरदोभक्तवत्सलः १५ वृणीष्ववरमित्युक्तेत्वमेपुत्रोभवामल इतित्वयाया
चितोऽसौभगवान्भूतभावनः १६ तथेत्युक्त्वाऽद्यपुत्रस्तेजातोरामःसएवहि शेषस्तुलक्ष्मणोराजन्राममेवा
न्वपद्यत १७ जातौभरतशत्रुघ्नौशंखचक्रगदाभृतः योगमायाऽपिसीतेतिजाताजनकनंदिनी १८ विश्वामि
त्रोपिरामायतांयोजयितुमागतः एतद्गुह्यतमंराजन्नवक्तव्यंकदाचन १९ अतःप्रीतेनमनसापूजयित्वाऽथकौ
शिकं प्रेषयस्वरमानाथंराघवंसहलक्ष्मणं २० वसिष्ठेनैवमुक्तस्तुराजादशरथस्तदा कृतकृत्यमिवात्मानंमेनेप्र
मुदितांतरः २१ आहूयरामरामेतिलक्ष्मणेतिचसादरं आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायकौशिकायसमर्पयत् २२ ततोति
हृष्टोभगवान्विश्वामित्रःप्रतापवान् आशीर्भिरभिनंद्याथआगतौरामलक्ष्मणौ २३ गृहीत्वाचापतूणीरबाणं
खड्गधरौययौ किंचिद्देशमतिक्रम्यराममाहूयभक्तितः २४

प्रमुदितांतरः हृष्टचित्तः २१ मूर्ध्न्यवघ्रायेति प्रजापतेस्त्वाहिंकारेणावजिघ्रामिसहस्रायुषोऽसौजीवशरदः शतमित्यवघ्राणमंत्रलिंगेनतस्य
पुत्रायायुर्वृद्धिकरत्वात्तत्करणमितिबोध्यं २२ आगतौस्वसमीपंप्राप्तौरामलक्ष्मणौ २३ गृहीत्वाययौ जगामेत्यर्थः २४

बलामिति बलविद्याशरीरसामर्थ्यसंपादनद्वारेष्टसाधिका बलंधेहितन्नूषुनइतिमंत्रलिंगात् अतिबलातुसंकल्पमात्रादिष्टजनिकेत्याहुः
२५ २६ अविचारयन्स्त्रियाअवध्यत्वमविचारयन्नित्यर्थः २७ सगुणंआरूढज्यंतेनशब्देनधनुःशब्देन २८ असहमानेतिच्छेदः क्रो
धसंमूर्च्छिताअतिक्रुद्धा २९ ३० ३१ ३२ ततस्ताटकावधकर्मवशादतिहृष्टोविश्वामित्रः किंचिद्विचिंत्य रामगुरुत्वेनस्वस्यानका

ददौबलांचातिबलांविद्येद्वेदेवनिर्मिते ययोर्ग्रहणमात्रेणक्षुत्क्षामादिनजायते २५ ततउत्तीर्यगंगांतेताटका
वनमागमन् विश्वामित्रस्तदाप्राहरामंसत्यपराक्रमं २६ अत्रास्तिताटकानामराक्षसीकामरूपिणी बाधतेलो
कमखिलंजहितामविचारयन् २७ तथेतिधनुरादायसगुणंरघुनंदनः टंकारमकरोत्तेनशब्देनापूरयन्वनं २८
तच्छ्रुत्वासहमानासाताटकाघोररूपिणी क्रोधसंमूर्च्छितारामम भिदुद्रावमेघवत् २९ तामेकेनशरेणाशु
ताडयामासवक्षसि पपातविपिनेघोरावमंतीरुधिरंबहु ३० ततोऽतिसुंदरीयक्षीसर्वाभरणभूषिता शापाद्वि
शाच्ततांप्राप्तामुक्तारामप्रसादतः ३१ नत्वारामंपरिक्रम्यगतारामाज्ञयादिवं ३२ ततोऽतिहृष्टःपरिरभ्यरा
मंमूर्ध्न्यवघ्रायविचिंत्यकिंचित् सर्वास्त्रजालंसरहस्यमंत्रंप्रीत्याऽभिरामायददौमुनींद्रः ३३ इतिश्रीमदध्या
त्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रीमहादेवउवाच तत्रकामाश्रमेरम्येकान
नेमुनिसंकुले उषित्वारजनीमेकांप्रभातेप्रस्थिताःशनैः १ लेमुक्तिपदप्राप्तियोग्यतालाभंविचार्येत्यर्थः अभिरामायरा
मायसरहस्यमंत्रमस्त्रजालंददावित्यन्वयः ३३ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिवि॰ अध्यात्मरामायणेसेतौबालकांडेच २१
तुर्थःसर्गः ४ तत्रकामाश्रमेताटकावधस्थानभूतेकामाश्रमाख्येकामस्यरुद्रेणानंगतासंपादकेवनेताटकाभयादेवमुनिसंकुले १

सिद्धाश्रमंविश्वामित्रवासस्थानंवामनाश्रमाख्यंतन्निवासिनःसिद्धाश्रमवासिनः २ ३ कुतः आगच्छतः कस्मिन्कालेइतिशेषः ४
ददृशातेददृष्टौ ५ द्वौबाणौसंदधे ईषत्कालांतरत्वेऽपियुगपदिव ६ जलधौतत्समीपेसंपूर्णशतयोजनंक्षिप्तःसागररोधसीतिवाल्मी

सिद्धाश्रमंगताःसर्वेसिद्धचारणसेवितं विश्वामित्रेणसंदिष्टामुनयस्तन्निवासिनः २ पूजांचमहतींचक्रूरामल
क्ष्मणयोर्द्रुतं श्रीरामःकौशिकंप्राहमुनेदीक्षांप्रविश्यतां ३ दर्शयस्वमहाभागकुतस्तौराक्षसाधमौ तथेत्युक्त्वा
मुनिर्यष्टुमारेभेमुनिभिःसह ४ मध्याह्नेददृशातेतौराक्षसौकामरूपिणौ मारीचश्चसुबाहुश्चवर्षंतौरुधिरास्थिनी
५ रामोऽपिधनुरादायद्वौबाणौसंदधेसुधीः आकर्णांतंसमाकृष्यविससर्जतयोःपृथक् ६ तयोरेकस्तुमारीचंभ्रा
मयन्शतयोजनं पातयामासजलधौतदद्भुतमिवाभवत् ७ द्वितीयोऽग्निमयोबाणःसुबाहुमजयत्क्षणात् अप
रेलक्ष्मणेनाशुहतास्तदनुयायिनः ८ पुष्पौघैराकिरन्देवाराघवंसहलक्ष्मणं देवदुंदुभयोनेदुस्तुष्टुवःसिद्धचार
णाः ९ विश्वामित्रस्तुसंपूज्यपूजार्हंरघुनंदनं अंकेनिवेश्यचालिंग्यभक्त्याबाष्पाकुलेक्षणः १० भोजयित्वासहभ्रात्रा
रामंपक्वफलादिभिः पुराणवाक्यैर्मधुरैर्निनायदिवसत्रयं ११ चतुर्थेहनिसंप्राप्तेकौशिकोराममब्रवीत् रामराममहा
यज्ञंद्रष्टुंगच्छामहेवयं १२ विदेहराजनगरेजनकस्यमहात्मनः तत्रमाहेश्वरंचापमस्तिन्यस्तंपिनाकिना १३ द्र
क्ष्यसित्वंमहासत्त्वंपूज्यसेजनकेनच इत्युक्त्वामुनिभिस्ताभ्यांययौगंगासमीपगं १४

क्युक्तेः ७ अग्निमय आग्नेयास्त्रयुक्तः अजयत् हतवानितियावत् ८ ९ १० ११ १२ न्यस्तंतन्नगराधिपेराज्ञिकस्मिंश्चिन्न्यासत्वेनस्थापि
तं १३ महासत्त्वमिति इदंगंगासमीपगमितिगौतमाश्रमविशेषणं १४ ७ ७ ७ ७

यत्राहल्यातमआस्थितेत्यन्वयः १५ नानाजंतुभिः नानाप्रकारैः क्षुद्रप्राणिभिरपिहीनं गौतमशापादितिभावः १६ १७ १८ तपसाह
रिमाराधयन्स्थितइतिशेषः १९ २० अवात्सीत् वासंकृतवान् तामहल्यांधर्षयितुमुपभोक्तुमंतरंमुन्यसान्निध्यरूपंप्रेप्सुरासी

गौतमस्याश्रमंपुण्यंयत्राहल्यास्थितातपः दिव्यपुण्यफलोपेतपादपैःपरिवेष्टितं १५ मृगपक्षिगणैर्हीनंनानाजंतुवि
वर्जितं दृष्ट्वोवाचमुनिंश्रीमान्रामोराजीवलोचनः १६ कस्यैतदाश्रमपदंभातिभास्वच्छुभंमहत् पत्रपुष्पफलैर्यु
क्तंजंतुभिःपरिवर्जितम् १७ आल्हादयतिमेचेतोभगवन्ब्रूहितत्त्वतः १८ विश्वामित्रउवाच शृणुरामपुरावृत्तं
गौतमोलोकविश्रुतः सर्वधर्मभृतांश्रेष्ठस्तपसाराधयन्हरिम् १९ तस्मैब्रह्माददौकन्यामहल्यांलोकसुंदरीं ब्र
ह्मचर्येणसंतुष्टःशुश्रूषणपरायणां २० तयासार्द्धमिहावात्सीद्गौतमस्तपतांवरः शक्रस्तुतांधर्षयितुमंतरंप्रेप्सु
रन्वहं २१ कदाचिन्मुनिवेषेणगौतमेनिर्गतेगृहात् धर्षयित्वाऽथनिरगात्त्वरितंमुनिरप्यगात् २२ दृष्ट्वायांतंस्वरूपे
णमुनिःपरमकोपनः पप्रच्छकस्त्वंदुष्टात्मन्ममरूपधरोऽधमः २३ सत्यंब्रूहिनचेद्भस्मकरिष्यामिनसंशयः
सोऽब्रवीद्देवराजोऽहंपाहिमांकामकिंकरं २४ कृतंजुगुप्सितंकर्ममयाकुत्सितचेतसा गौतमःक्रोधताम्राक्षः
शशापदेवराजाधिपं २५ योनिलंपटदुष्टात्मन्सहस्रभगवान्भव शप्त्वातंदेवराजानंप्रविश्यस्वाश्रमंद्रुतं २६
दृष्ट्वाहल्यांवेपमानांप्रांजलिंगौतमोऽब्रवीत् दुष्टेत्वंतिष्ठदुर्वृत्तेशिलायामाश्रमेमम २७ दितिशेषः २१ गौतमेगृहान्निर्ग
तेसतिमुनिवेषेणतद्गृहंप्रविश्यतामहल्यांधर्षयित्वोपभुज्यनिरगात् मुनिरपिस्वगृहमगात् २२ स्वरूपेणस्वस्यात्मनोगौतमस्यरूपेणदुष्टा २२
त्मत्वेहेतुर्मद्रूपधरत्वं २३ कामकिंकरंकामपरवशतयाऽयुक्तकर्मकरमित्यर्थः २४ २५ २६ शिलायामिति लीनाभूत्वेतिशेषः २७

२८ २९ दययास्वयमेव शापांतमाह एवमिति ३० त्वदाश्रयशिलां त्वत्सुयाश्रयशिलां ३१ ३२ तदादितत्प्रभृति शुभेस्वाश्र

निराहारादिवारात्रंतपःपरममास्थिता आतपानिलवर्षादिसहिष्णुःपरमेश्वरं २८ ध्यायंतीराममेकाग्रमनसात्हृदि
संस्थितं नानाजंतुविहीनोऽयमाश्रमोमेभविष्यति २९ एवंवर्षसहस्रेषुत्वनेकेषुगतेषुच रामोदाशरथिःश्रीमाना
गमिष्यतिसानुजः ३० यदात्वदाश्रयशिलांपादाभ्यामाक्रमिष्यति तदैवधूतपापात्वंरामंसंपूज्यभक्तितः ३१
परिक्रम्यनमस्कृत्यस्तुत्वाशापाद्विमोक्ष्यसे पूर्ववन्ममशुश्रूषांकरिष्यसियथासुखं ३२ इत्युक्त्वागौतमःप्रागाद्धि
मवंतंनगोत्तमं तदाद्यहल्याभूतानामदृश्यास्वाश्रमेशुभे ३३ तवपादरजःस्पर्शकांक्षंतेपवनाशना आस्तेऽद्या
पिरघुश्रेष्ठतपोदुष्करमास्थिता ३४ पावयस्वमुनेर्भार्यामहल्यांब्रह्मणःसुतां इत्युक्त्वाराघवंहस्तेगृहीत्वामु
निपुंगवः ३५ दर्शयामासचाहल्यामुग्रेणतपसास्थितां रामःशिलापदास्पृष्ट्वातांचापश्यत्तपोधनां ३६ ननाम
राघवोऽहल्यांरामोऽहमितिचाब्रवीत् ततोदृष्ट्वारघुश्रेष्ठंपीतकौशेयवाससं ३७ चतुर्भुजंशंखचक्रगदापंकजधा
रिणं धनुर्बाणधरंरामं लक्ष्मणेनसमन्वितं ३८ स्मितवक्त्रंपद्मनेत्रंश्रीवत्सांकितवक्षसम् नीलमाणिक्य
संकाशंद्योतयंतंदिशोदश ३९ दृष्ट्वारामंरमानाथंहर्षविस्फारितेक्षणा गौतमस्यवचःस्मृत्वाज्ञात्वानारायणंपरं ४०

मेअदृश्यास्तेइतिशेषः ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ चतुर्भुजमितिस्वस्यभगवदवतारत्वख्यापनायमध्येमध्येचतुर्भुजरूपंकौस
ल्यामिवदर्शयित्वापुनर्द्विभुजरूपेणैवस्थितइत्याह धनुरिति ३८ ३९ ४० ७ ७ ७

हर्षजन्यंयदश्रुरूपंजलंतद्युक्तेनेत्रांतेयस्याःसा ४१ ऐलनआसीषीत् ईडस्तुताविंत्यस्माल्लुङिव्यत्ययेनशपोलुगभावःडलयोरेकश्रुति
त्वाल्लुकारोच्चारणं ४२ अहोइति तेनतवपादाब्जसल्लग्नरजःकणान्तत्वंयादृहंकृतार्थास्मिमुक्तशापाऽस्मिअहोइत्याश्चर्यं अपरंस्वस्य
कृतार्थत्वेहेतुमाह यत्तेपादपद्मंपद्मजशंकरादिभिस्तदलाभात्रंधितमानसैः पीडितमानसैः सदाप्रस्पष्टुविमृग्यतेतदहंस्पृशामिच अ
तःकृतार्थाऽस्मि ४३ अहोइतिआश्चर्यंविचित्रंवास्तवस्वरूपाननुगुणंतवचेष्टितंयतः अपाणिपादोजवनोग्रहीतेतिश्रुतेर्वस्तुतःचर

संपूज्यविधिवद्रामममर्घ्यादिभिरनिंदिता हर्षाश्रुजलनेत्रांतादंडवत्प्रणिपत्यसा ४१ उत्थायचपुनर्दृष्ट्वारामंरा
जीवलोचनं पुलकांकितसर्वांगागिरागद्गदयैलत ४२ अहल्योवाच अहोकृतार्थाऽस्मिजगन्निवासतेपादाब्ज
सल्लग्नरजःकणादहं स्पृशामियत्पद्मजशंकरादिभिर्विमृज्यतेरंधितमानसैःसदा ४३ अहोविचित्रंतवराम
चेष्टितंमनुष्यभावेनविमोहितंजगत् चलस्यजस्रंचरणादिवर्जितःसंपूर्णआनंदमयोऽतिमायिकः ४४
यत्पादपंकजपरागपवित्रगात्राभागीरथीभवविरंचिमुखान्पुनाति साक्षात्सएवममदृग्विषयोयदास्ते
किंवर्ण्यतेममपुराकृतभागधेयम् ४५

णादिवर्जितोऽपिसन्संपूर्णःसर्वव्याप्तोऽपिसन् आनंदमयःतत्स्वरूपोऽपिस
न्जगत्आत्मनिमनुष्यबुद्ध्युत्पादनेनविमोहयन्मनुष्यभावेनचलसिक्रियामात्रोपलक्षणमिदंविरोधाभासोऽत्रऔपाधिकत्वेनतत्परिहा
रात् नन्वीदृशस्यमनुष्यभावःकथंतत्राह अतिमायिकइतिसकलमायावद्भ्योऽत्युत्कृष्टःसकलजगद्रूपेणपरिणमनसमर्थःमहामायावा
नित्यर्थः एवंचशरुद्रमायिकमेवेदंतवशरीरंचलनादिकंचनेतरवदितिभावः ४४ यत्पादेति विष्णोःपादप्रसूतेतिपुराणोक्तेः ४५ २३

रमणीयदेहिनमित्यार्षं ४६ यस्यपादोविश्वंपादोस्यविश्वाभूतानीतिश्रुतेः तदेवपंकजंतस्यरजःरजइवसारांशःयथाकमलेसौगंध्यं
संपादकतयांऽतर्विद्यमानरजएवसारं एवंविश्वस्यसत्ताभानसंपादकतयाब्रह्मैवसारांशत्वाद्रजस्तच्छ्रुतिभिर्विमृग्यंश्रुतिशिरोरूपो
पनिषद्गम्यत्वात्तस्येतिभावः यन्नाम्नांमध्येसारंनामरामेतितस्यरसिकस्तद्विषयप्रीतिमान् भगवान् ऐश्वर्यधर्मयशोलक्ष्मीज्ञानवैरा
ग्यवान् षण्णामेषांऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसःश्रियः ज्ञानवैराग्ययोश्चैवषण्णांभगइतींगनेतिभगसंज्ञकत्वोक्तेःउत्पत्तिंप्रलयंचैवं
भूतानामागतिंगतिं वेत्तिविद्यामविद्यांचसवाच्योभगवानित्युक्तोवा ४७ विरंचिलोकेब्रह्मलोकेनारदमुखाऋषयःभवपद्मजाद्यादेवाश्चत

मर्त्यावतारेमनुजाकृतिंहरिंरामाभिधेयंरमणीयदेहिनं धनुर्धरंपद्मविशाललोचनंभजामिनित्यंनपरान्भजिष्ये
४६ यत्पादपंकजरजःश्रुतिभिर्विमृग्यंयन्नाभिपंकजभवःकमलासनश्च यन्नामसाररसिकोभगवान्पुरारिस्तंरा
मचंद्रमनिशंहृदिभावयामि ४७ यस्यावतारचरितानिविरंचिलोकेगायंतिनारदमुखाभवपद्मजाद्याः आनंदजा
श्रुपरिषिक्तकुचाग्रसीमावागीश्वरीचतमहंशरणंप्रपद्ये ४८ सोऽयंपरात्मापुरुषःपुराणएषस्वयंज्योतिरनंतआद्यः
मायातनुंलोकविमोहनीयांधत्तेपरानुग्रहएषरामः ४९

च्चरितस्मरणजानंदाश्रुभिःसिक्तेकुचाग्रेचूचुकेतथासीमेतत्प्रांतभागेचयस्यासावागीश्वरीसरस्वतीचगायतीतिविपरिणामेनान्वयः ४८
सोऽयंरामःपरमात्मापरःसर्वजीवेभ्यःप्रकृतेश्चअधिकआत्मापुरुषःपुरिशयनात्पुरुषःपुराणःसर्वदाविद्यमानइत्यर्थःएषःस्वयंज्योतिः
स्वप्रकाशःअनंतोऽविनाशीआद्यःसर्वकारणंयःपरानुग्रहेपरेषांमादृशजनानामनुग्रहेकर्तव्यतयाबुद्धिस्थेसतिपरमसुंदरत्वादिगुणैर्लोक
विमोहनीयांमायातनुंनटिलरजनवत्पांचभौतिकींधत्ते सएवएषरामःउपासकानांकामार्थंब्रह्मणोरूपकल्पनेतिश्रुतेः ४९

अयंहीति विश्वस्यजगतउद्भवउत्पत्तिः संयमोनाशः ताभ्यांपालनमप्युपलक्ष्यते तेषांस्वतंत्रः कर्तास्वतंत्रः कर्तेतिपाणिन्युक्तेः यएकएव परिपूर्णोव्यापकआत्मास्वमायागुणेषुरजःसत्त्वतमःसुबिंबितःप्रतिबिंबितःसन्विरंच्यादिनामभेदान्धत्ते रजोगुणोपहितचैतन्यमेवब्रह्मासत्त्वगुणोपहितंविष्णुः तमोगुणयुक्तरुद्रइतिभावः ५० हेराम यत्तवांघ्रिपंकजंप्रियातुप्रियत्वाच्छ्रियावक्षसिधृतंलालितंच येनैकेन जगत्त्रयमाक्रांतं इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदमितिश्रुतेः यच्चत्यक्ताभिमानैर्मुनिभिर्ध्येयं तद्विष्णोः परमंपदंसदापश्यंतिसूरयइतिश्रुतेः तस्मैनमोऽस्त्वित्यर्थः ५१ जगतामिति आदिभूतःकारणत्वादितिभावः जगत्त्वंजगदनुवादेनत्वंपदोपात्तब्रह्मात्मत्त्वंविधीयते

अयंहिविश्वोद्भवसंयमानामेकः स्वमायागुणबिंबितोयः विरंचिविष्ण्वीश्वरनामभेदान्धत्तेस्वतंत्रःपरिपूर्ण आत्मा ५० नमोऽस्तुतेरामतवांघ्रिपंकजंश्रियाधृतंवक्षसिलालितंप्रियात् आक्रांतमेकेनजगत्त्रयंपुराध्येयंमुनीन्द्रैरभिमानवर्जितैः ५१ जगतामादिभूतस्त्वंजगत्त्वंजगदाश्रयः सर्वभूतेष्वसंयुक्तएकोभातिभवान्परः ५२

सर्वंखल्विदंब्रह्मेतिवत् नत्रजगतोमिथ्याभूतत्वेनब्रह्मसमानाधिकरण्यानुपपत्तावपितस्याध्यस्तत्वेन जयद्बाधफलकत्वान्नदोषःएवंचजगदारोपाधिष्ठानत्वमित्यर्थः तदेवाह जगदाश्रयइति इमाःप्रजाःसदायतनाःसत्प्रतिष्ठाइतिश्रुतेः वास्तवआश्रयाश्रयिभावोनास्त्येवेत्याह सर्वभूतेष्वसंयुक्तइति एवंचश्रुत्युक्तंतदधिष्ठानत्वमध्यारोपितमेवेतिभावः अतएव भवानेकोद्वितीयोभातिप्रकाशते ५२

ओंकारवाच्यस्त्वं तस्यवाचकः प्रणवइतिपातंजलसूत्रात् अवतीत्योमितिनिरुपाधिकरक्षकत्वगुणेनसतद्वाच्यः यद्वा अश्चउश्चमश्चओमितिब्रह्मविष्णुशिवात्मत्वेनसतद्वाच्यः तुर्येणनादाख्यध्वनिनाचशुद्धंब्रह्मस्वरूपंतएवतत्रनिबद्धंपक्षद्वयेऽपि यदाऽपिसोऽहमितिशब्देसकारार्णंहकारार्णंलोपयित्वाततःपरंसंधिंकुर्यात्पूर्वरूपंततोऽसौप्रणवोभवेदितिरीत्याप्रणवसाधनंतदाऽपिअहमनुवादेनसत्ताविशिष्टांतर्याम्यभेदप्रतिपादनात्सगुणएवतदर्थः यद्वा सकारहकारलोपेनतत्त्वाहंत्वयोस्त्यागाच्छुद्धमेवब्रह्मतदर्थः अत्रशक्तिग्रहादिप्रकारोऽन्यत्रविस्तरेणप्रपंचितः तर्हिकिंसगुणएवाहंनेत्याह वाचामविषयइति निर्धर्मकत्वाच्छक्त्याद्यसंभवेनस्वरूपतस्तज्जन्यबोधाविषयइत्यर्थः नन्वेवंतस्यवाचकःप्रणवइतिपातंजलसूत्रासंगतिस्तत्राह वाच्येति वाच्यवाचकभेदेनतत्कल्पनयाभवानेवमाययाजगन्मय

ओंकारवाच्यस्त्वंरामवाचामविषयःपुमान् वाच्यवाचकभेदेनभवानेवजगन्मयः ५३
कार्यकारणकर्तृत्वफलसाधनभेदतः एकोविभासिरामत्वंमाययाबहुरूपया ५४

इतिकल्पितभेदेनकल्पितगुणैश्चतववाच्यत्वंगृहीत्वापारमर्षसूत्रोपपत्तिरितिभावः ५३ उक्तंजगन्मयत्वंमायिकमित्याह कार्येत्यादि कार्यंमहत्तत्वादिकारणंमायारूपामूलप्रकृतिःकर्तृत्वंतत्तदुपादानगोचरापरोक्षज्ञानचिकीर्षाकृतिमत्वं फलंस्वर्गनरकादिसाधनंक्रत्वादिवेदादिएतद्भेदतः एकोऽपित्वंबहुरूपयामाययाउक्तभेदयुक्तइवभासिउक्तंचविष्णुपुराणे सएवमूलप्रकृतिर्व्यक्तरूपीजगच्चसः तस्मिन्न्लयंसर्वंयातितत्रचतिष्ठति कर्ताक्रियाणांसचइज्यतेक्रतुःसएवतत्कर्मफलंचतस्ययत् स्रुगादियत्साधनमस्यशेषतो हरेर्नकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्तीति ५४ ६ ६ ६ ६ ६ ६

नन्वीदृशोयद्यहंतर्हिलोकोमांतथाकिमि तिनजानातीत्यत्राह त्वन्मायेति अविद्विषयमायायेत्यर्थः तदुक्तंविष्णुपुराणे सोऽहंसत्वंजग
च्चेदंसदेवासुरमानुषं अविद्यामोहितात्मानः पुरुषाभिन्नदर्शिनः [illegible] तर्हिनादृशएवाहंनेत्याह आकाशवदिति अचलोऽक्रियः
बुद्धोज्ञानरूपःसत्सत्तारूपःनित्यत्वमनादित्वंअव्ययत्वमनंतत्व ५६ मूढातमोगुणप्रधाना अतएवाज्ञानमस्कुर्यात्वद्रूपज्ञानायेतिभावः
५७ सक्तानिरंतरा ५८ पुरुषाध्यक्षसकलपुरुषसाक्षिन् हृषीकेशहृषीकाणामिंद्रियाणामधिष्ठातः हृष्यंतिविषयैरितिहृषीकाणीं

त्वन्मायामोहितधियस्त्वांनजानंतितत्वतः मानुषं त्वाभिमन्यंतेमायिनंपरमेश्वरं ५५ आकाशवत्त्वंसर्वत्रबहिरंत
र्गतोऽमलः असंगोह्यचलोनित्यःशुद्धोबुद्धःसदव्ययः ५६ योषिन्मूढाऽहमज्ञातेतत्त्वंजानेकथंविभो तस्मात्ते
शतशोरामनमस्कुर्यामनन्यधीः ५७ देवमेयत्रकुत्रापिस्थितायाअपिसर्वदा त्वत्पादकमलेसक्ताभक्तिरेवस
दाऽस्तुमे ५८ नमस्तेपुरुषाध्यक्षनमस्तेभक्तवत्सल नमस्तेऽस्तुहृषीकेशनारायणनमोस्तुते ५९ भ
वभयहरमेकंभानुकोटिप्रकाशंकरधृतशरचापंकालमेघावभासं कनकरुचिरवस्त्रंरत्नवत्कुंडलाढ्यंकम
लविशदनेत्रंसानुजंराममीडे ६०

द्रियाणि हृषीकेशांभ येषुचेतिविष्णुधर्मोक्तेर्भीतयाऽहल्ययैतन्नामस्मृतं नारंजीव
समूहोऽयनंस्थानंयस्यांतर्यामित्वात्तत्रस्थितत्वान्नारायणः नयतीतिनरःप्रोक्तःपरमात्मासनातनः नराज्जातानितत्वानिनाराणीति
ततोविदुः तान्येवचायनं तस्यतेननारायणःस्मृतइतितुमनुः आपोनाराःस्तत्स्थितत्वाद्वानारायणः अस्यमंत्रस्यसंसारभयनाशकत्वात्
स्मरणं तदुक्तंनृसिंहपुराणे नारायणायनमइत्ययमेवसत्यः संसारघोरविषसंहरणायमंत्रइति ५९ तदेवाह भवभयेति भवभ
यंसंसारभयं कालमेघोनीलमेघः ६० ७ ७ ७ ७ ७ २५

साऽहल्यापतिंगोतमं ६१ ६२ ६३ ६४ मातृभ्रात्रित्यत्रानङ्भावआर्षः भोगैकबद्धः आतुरइतिच्छेदः संधिरार्षः ६५ इति
श्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्याहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणः कृताध्यात्मरामायणेसेतौ

स्तुत्वैवंपुरुषंसाक्षाद्राघवंपुरतःस्थितं परिक्रम्यप्रणम्याशुसानुज्ञातायथौपतिं ६१ अहल्ययाकृतंस्तोत्रंयःप
ठेद्भक्तिसंयुतः समुच्यतेऽखिलैःपापैःपरंब्रह्माधिगच्छति ६२ पुत्राद्यर्थेपठेद्भक्त्यारामंहृदिनिधायच संवत्सरे
णलभतेवंध्याअपिसुपुत्रकं ६३ सर्वान्कामानवाप्नोति रामचंद्रप्रसादतः ६४ ब्रम्हघ्नोगुरुतल्पगोऽपिपुरुषःस्ते
यीसुरापोऽपिवामातृभ्रातृविहिंसकोऽपिसततंभोगैकबद्धातुरः नित्यंस्तोत्रमिदंजपन्रघुपतिंभक्त्याहृदिस्थं
स्मरन्ध्यायन्मुक्तिमुपैतिकिंपुनरसौस्वाचारयुक्तोनरः ६५ इतिश्रीम॰ उमामहेश्वरसंवादेबालकांडेअहल्यो
द्धरणंनामपंचमःसर्गः ५ सूतउवाच विश्वामित्रोऽथतंप्राहराघवंसहलक्ष्मणं गच्छामोवत्समिथिलांजनके
नाभिपालितां १ दृष्ट्वाक्रतुवरंपश्चादयोध्यांगंतुमर्हसि इत्युक्त्वाप्रययौगंगातुत्तर्तुंसहराघवः तस्मिन्कालेनाविकेन
निषिद्धोरघुनंदनः २ नाविकउवाच क्षालयामितवपादपंकजंनाथदारुदृषदोःकिमंतरं मानुषीकरणचूर्
र्णमस्तितेपादयोरितिकथाप्रथीयसी ३

बालकांडेपंचमःसर्गः ५ विश्वामित्रइति वयंगच्छामइतिप्राहेत्यन्वयः बहुवचनादेवरामलक्ष्मणयोरपिगमनकर्तृत्वं १ उत्तर्तु
मित्यागमशासनानित्यत्वादिड्भावः नाविकेननौतारकेण २ दारुदृषदोःकाष्ठपाषाणयोः मानुषीकरणचूर्णमितिशिलारूपाऽहल्या
याःपादस्पर्शमात्रेणमानुषदेहसंपादनात् ३ ७ ७ ७ ७ ७ ७

४ ५ मातर्विदेहस्यपुरंगत्वेतिशेषः ऋषिवाटं ऋषिवासस्थानमार्गं ६ सोपाध्यायः गौतमपुत्रशतानंदसहितः ७ ८
९ १० ११ मेनोदितः मयाप्रेरितइत्यर्थः १२ १३ १४ नेगृहेपूजितंधनुर्द्रष्टुकामइदानीमागतइत्यन्वयः तच्चसर्वैराजभि

पादांबुजंतेविमलंहिकृत्वापश्चात्परंतीरमहंनयामि नोचेत्तरीसद्युवतीमलेनस्याच्चेद्विभोविद्धिकुटुंबहानिः
४ इत्युक्त्वाक्षालितौपादौपरंतीरंततोगताः कौशिकोरघुनाथेनसहितोमिथिलांययौ ५ विदेहस्यपुरंप्राप्त ऋषिवाटं
समाविशत् प्राप्तंकौशिकमाकर्ण्यजनकोऽतिमुदान्वितः ६ पूजाद्रव्याणिसंगृह्यसोपाध्यायःसमाययौ
दंडवत्प्रणिपत्याथपूजयामासकौशिकं ७ पप्रच्छराघवौदृष्ट्वासर्वलक्षणसंयुतौ द्योतयंतौदिशःसर्वाश्चंद्रसू
र्याविवापरौ ८ कस्यैतौनरशार्दूलौपुत्रौदेवसुतोपमौ मनःप्रीतिकरौमेऽद्यनरनारायणाविव ९ प्रत्युवाचमुनिः
प्रीतोहर्षयन्जनकंतदा पुत्रौदशरथस्यैतौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ १० मखसंरक्षणार्थायमयानीतौपितुःपुरात्
आगच्छन्राघवोमार्गेताटकांविश्वघातिनीं ११ शरेणैकेनहतवान्नोदितोमेऽतिविक्रमः ततोममाश्रमंगत्वाम
मयज्ञविहिंसकान् १२ सुबाहुप्रमुखान्हत्वामारीचंसागरेक्षिपत् ततोगंगातटेपुण्येगौतमस्याश्रमेशुभे
१३ गत्वातत्रशिलारूपागौतमस्यवधूःस्थिता पादपंकजसंस्पर्शात्कृतामानुषरूपिणी दृष्ट्वाहल्यांनमस्कृत्य
तयासम्यक्प्रपूजितः १४ इदानींद्रष्टुकामस्तेगृहेमाहेश्वरंधनुः पूजितंराजभिःसर्वैर्दृष्टमित्यनुशुश्रुवे १५
अतोदर्शयराजेंद्रशैवंचापमनुत्तमं दृष्ट्वायोध्यांजिगमिषुःपितरंद्रष्टुमिच्छति १६

ईषद्दृष्टमेवनत्वारूढज्यंक २६
नमित्यनुशुश्रुवे अनेनश्रुतमित्यर्थः १५ दृष्ट्वेत्यस्यधनुःकर्म यतःपितरंद्रष्टुमिच्छत्यतोऽयोध्यांजिगमिषुरित्यन्वयः १६ ७

---

१७ मंत्रिणंसुदामाख्यं १८ १९ कौशिकोऽपितथेत्युक्त्वा वक्ष्यमाणमाहेत्यन्वयः २० मौनीशे ऋषिश्रेष्ठे २१ २२ परिकरंकटिव
स्त्रबंधं २३ गुणंज्यां २४ अखिलदृत्सारः अखिलप्राणिनांहिरण्यगर्भादीनांसकलब्रह्मांडस्थानांदृत्सारोबलंयस्यसः २५ मर्त्यंमनुष्यलोकं २६

इत्युक्तोमुनिनाराजापूजार्हौविधिपूजया पूजयामासधर्मज्ञोविधिदृष्टेनकर्मणा १७ ततःसंप्रेषयामाससमंत्रिणं
बुद्धिमत्तरं जनकउवाच शीघ्रमानयविश्वेशचापंरामायदर्शय १८ ततागतेमंत्रिवरेराजाकौशिकमब्रवीत् यदिरा
मोधनुर्धृत्वाकोट्यामारोपयेद्गुणं १९ तदामयाऽऽत्मजासीतादीयतेराघवायहि तथेतिकौशिकोऽप्याहरामंसंवी
क्ष्यसस्मितं २० शीघ्रंदर्शयचापाग्र्यंरामायामिततेजसे एवंब्रुवतिमौनीशेआगताश्चापवाहकाः २१ चापंगृही
त्वाबलिनःपंचसाहस्रसंख्यकाः घंटाशतसमायुक्तंमणिवज्रादिभूषितं २२ दर्शयामासरामायमंत्रीमंत्रवतांवरः
दृष्ट्वारामःप्रहृष्टात्माबद्ध्वापरिकरंदृढं २३ गृहीत्वावामहस्तेनलीलयातोलयन्धनुः आरोपयामासगुणंपश्यत्स्व
खिलराजसु २४ ईषदाकर्षयामासपाणिनादक्षिणेनसः बभंजाखिलदृत्सारोदिशःशब्देनपूरयन् २५ दिशश्च
विदिशश्चैवस्वर्गंमर्त्यंरसातलं तदद्भुतमभूत्तत्रदेवानांदिविपश्यतां २६ आच्छादयंतःकुसुमैर्देवाःस्तुतिभिरीडि
रे देवदुंदुभयोनेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः २७ द्विधाभग्नंधनुर्दृष्ट्वाराजालिंग्यरघूद्वहं विस्मयंलेभिरेसीतामातरोऽंतः
पुराजिरे २८ सीतास्वर्णमयींमालांगृहीत्वादक्षिणेकरे स्मितवक्त्रास्वर्णवर्णासर्वाभरणभूषिता २९

२७ रघूद्वहमालिंग्यराजाऽतिदृष्टोजातइतिशेषः सीतामातरोजनकपत्न्यःअंतःपुराजिरेतदंगणेआगताःकिमिदमितिविस्मयवशादिति
भावःविस्मयमद्भुतरसंलेभिरेप्रापुः २८ स्मितवक्त्रास्मितपदे अर्शआद्यच् स्मितयुक्तंवक्त्रंयस्याःसा २९ ७ ७

कर्णपत्रैः कर्णभूषणैः उपलक्षितेतिशेषः चरणेनचलितेनक्वणन्नूपुरंयस्याः सा आर्षः समासः ३० निक्षिप्येत्यस्यमालाकर्मस्वलंकृतंलोकविमोहनंरामंदृष्ट्वासुसुंदरीइत्यन्वयः ३१ ३२ पत्रंसंदेशज्ञापकलेखयुक्तपत्रसहितंदूतमित्यर्थः यथागच्छतितथापत्रंप्रेषयेत्यन्वयः सपुत्रकः भरतादिसहितः ३३ ३४ राजशार्दूलंदशरथंरामश्रेयःविवाहरूपंरामकृतंधनुर्भंगं ३५ गजाश्वरथपत्तयइतिमध्यमपदलोपीसमासः

मुक्ताहारैः कर्णपत्रैः क्वणच्चरणनूपुरा दुकूलपरिसंवीतावस्त्रांतर्व्यंजितस्तनी ३० रामस्योपरिनिक्षिप्यस्मयमानासुदंयया ततासुसुंदरीसर्वेराजदाराः स्वलंकृतं ३१ गवाक्षजालरंध्रेभ्योदृष्ट्वालोकविमोहनं ततोऽब्रवीन्मुनिंराजासर्वशास्त्रविशारदः ३२ भोकौशिकमुनिश्रेष्ठपत्रंप्रेषयसत्वरं राजादशरथः शीघ्रमागच्छतुसपुत्रकः ३३ विवाहार्थंकुमाराणांसदारः सहमंत्रिभिः तथेतिप्रेषयामासदूतांस्त्वरितविक्रमान् ३४ तेगत्वाराजशार्दूलंरामश्रेयोन्यवेदयन् श्रुत्वारामकृतंराजाहर्षेणमहताप्लुतः ३५ मिथिलागमनार्थायत्वरयामासमंत्रिणः गच्छंतुमिथिलांसर्वेगजाश्वरथपत्तयः ३६ रथमानयमेशीघ्रंगच्छाम्यद्यैवमाचिरं वसिष्ठस्त्वग्रतोयातुसदारः सहितोऽग्निभिः ३७ राममातॄः समादायमुनिर्मेभगवान्गुरुः एवंप्रस्थाप्यसकलंराजर्षिर्विपुलंरथं ३८ महत्यासेनयासार्द्धमारुह्यत्वरितोययौ आगतंराघवंश्रुत्वाराजाहर्षसमाकुलः ३९ प्रत्युज्जगामजनकः शतानंदपुरोधसा यथोक्तपूजयापूज्यंपूजयामाससत्कृतम् ४०

द्वंद्वश्चेतिसूत्रेसेनांगशब्देनरथिकादीनामेवग्रहणंनरथादीनामतोऽत्रनदोषः अतएवसंग्रामंहस्त्यश्वरथपदातिभिरितिअत्यान्तरसूत्रस्थभाष्यप्रयोगः संगच्छतइत्यन्ये ३६ ३७ राममातॄः कौसल्याद्याः प्रस्थाप्यनगराद्बहिः संप्रेष्यरथमारुह्यतेयैवसेनया सार्द्धंययावित्यन्वयः ३८ ३९ शतानंदपुरोधसासहितइतिशेषः यथोक्तपूजयायथाशास्त्रोक्तपूजया ४० ७ ७ ७

४१ फुल्लांबुजोपमंविकसितकमलसदृशं ४२ ब्रह्मानंदंगतः प्राप्तः समाधाविवेतिशेषः ४३ ४४ ४५ वितानंवासः कृतमंगणाच्छादनं मंडपेऽत्रविवाहशाला ४६ कृतसंबाधेसंकीर्णे सुवासिन्योजीवद्भर्तृकाः पतकोरुचिकोरुक्मोनिष्कंवक्षोविभूषणेइतिकोशाद्वक्षोविभूषणंनिष्कंतत्कंठेयासांताभिः ४७ भेरीदुंदुभीवाद्यविशेषौवितस्तित्रितयदीर्घाताम्रनिर्मितानर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यंगुलवदन द्व्याभेरी वर्तुलश्चर्म

रामस्तुलक्ष्मणेनाशुववंदेचरणौपितुः ततोदृष्टोदशरथोरामंवचनमब्रवीत् ४१ दिष्ट्यापश्यामितेरामसुखंफुल्लांबुजोपमं मुनेरनुग्रहात्सर्वसंपन्नमसशोभनं ४२ इत्युक्त्वाघ्रायमूर्धानमालिंग्यचपुनःपुनः हर्षेणमहताविष्टोब्रह्मानंदंगतोयथा ४३ ततोजनकराजेनमंदिरेसन्निवेशितः शोभनेसर्वभोगाढ्येसदारः ससुतः सुखी ४४ ततः शुभदिनेलग्नेसुमुहूर्तेरघूत्तमं आनयामासधर्मज्ञोरामंसभ्रातृकंतदा ४५ रत्नस्तंभसुविस्तारेसुवितानेसुतोरणे मंडपेसर्वशोभाढ्ये मुक्तापुष्पफलान्विते ४६ वेदविद्भिः सुसंबाधेब्राह्मणैः स्वर्णभूषितैः सुवासिनीभिः परितोनिष्ककंठीभिरावृते ४७ भेरीदुंदुभिनिर्घोषैर्गीतनृत्यैः समाकुले दिव्यरत्नांचितस्वर्णपीठेरामंन्यवेशयत् ४८ वसिष्ठंकौशिकंचैवशतानंदः पुरोहितः यथाक्रमंपूजयित्वारामस्योभयपार्श्वयोः ४९ स्थापयित्वासतत्राग्निंज्वालयित्वायथाविधि सीतामानीयशोभाढ्यांनानारत्नविभूषितां ५० सभार्योजनकः प्रायाद्रामंराजीवलोचनं पादौप्रक्षाल्यविधिवत्तदपोमूर्ध्न्यधारयत् ५१

बद्धैकाननांदुंदुभिरितिवदंति रत्नांचितेरत्नघटिते ४८ रामस्योभयपार्श्वयोः स्थितंवसिष्ठंकौशिकंचयथाक्रमंपूर्वंवसिष्ठंततः कौशिकमितिक्रमेणपूजयित्वेत्यन्वयः ४९ सीतामानीयअग्रेकृत्वा ५० सभार्योजनकोरामंप्रतिप्रायादित्यन्वयः ५१ ७ ७ ७

याः गंगारूपाः ५२ सीतानाम्नीमेसुतातुभ्यंदीयतेमीतोभवेति अनेननिष्कामतयाभगवत्प्रीतयेदानंकृतवानितिसूच्यते ५३ रामकरेसी
तामर्पयन्जनकोलक्ष्मींविष्णवेऽर्पयन्समुद्रइवमुमोद ५४ ५५ भ्रातृकन्यकेकुशध्वजकन्यके ५६ ५७ ५८ सीतामुखात्

याधृतामूर्ध्निशर्वेणब्रह्मणामुनिभिःसदा ततःसीतांकरेधृत्वासाक्षतोदकपूर्वकं रामायप्रददौप्रीत्यापाणिग्रहविधानतः
५२ सीताकमलपत्राक्षीस्वर्णमुक्तादिभूषिता दीयतेमेसुतातुभ्यंप्रीतोभवरघूत्तम ५३ इतिप्रीतेनमनसासीतां
रामकरेऽर्पयन् मुमोदजनकोलक्ष्मींक्षीराब्धिरिवविष्णवे ५४ ऊर्मिलांचौरसींकन्यांलक्ष्मणायददौमुदा ५५ तथै
वश्रुतकीर्तिंचमांडवींभ्रातृकन्यके भरतायददावेकांशत्रुघ्नायापरांददौ ५६ चत्वारोदारसंपन्नाभ्रातरःशु
भलक्षणाः विरेजुःप्रभयासर्वेलोकपालाइवापरे ५७ ततोब्रवीद्वसिष्ठायविश्वामित्रायमैथिलः जनकःस्व
सुतोदंतंनारदेनाभिभाषितं ५८ यज्ञभूमिविशुद्ध्यर्थंकर्षतोलांगलेनमे सीतामुखात्समुत्पन्नाकन्यकाशु
भलक्षणा ५९ तामदृष्ट्वाहंप्रीत्यापुत्रिकाभावभाविताम् अर्पिताप्रियभार्यायैशरच्चंद्रनिभानना ६० एकदा
नारदोभ्यागाद्विविक्तेमयिसंस्थिते रणयन्महतींवीणांगायन्नारायणंविभुं ६१ पूजितःसुखमासीनोमामुवाचसुखा
न्वितः शृणुष्ववचनंगुह्यंतवाभ्युदयकारणं ६२ परमात्माहृषीकेशोभक्तानुग्रहकाम्यया देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंरावण
स्यवधायच ६३ जातोरामइतिख्यातोमायामानुषवेषधृक् आस्तेदाशरथिर्भूत्वाचतुर्धापरमेश्वरः ६४

लांगलाग्रकृतभूविवरात् ५९ पुत्रिकाभावेनभावितांध्यातां ६० महतींमहतीसंज्ञां विश्वावसोस्तुबृहतीतुंबुरोस्तुकलावती महती २८
नारदस्यस्यात्सरस्वत्यास्तुकच्छपीत्युक्तेः ६१ ६२ ६३ चतुर्धारामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नरूपेण ६४ ७ ७

६५ पूर्वभार्याअनादिशक्तिःसैवविराड्रूपभरणादस्यभार्यादेवगतिंदेवलोकमार्गं ६६ ६७ पितामहशब्देनतदाद्योवंश्याः ६८ इ
तिचिंत्यैत्येकंपदमितित्यपोनानुपपत्तिः इतिविचार्य तथाकृतंपणभूतंतत्कृतमित्यर्थः ६९ ७० ७१ यत्पश्यामितन्मेजन्मसफलमित्य

योगमायाऽपिसीतेतिजातावैतववेश्मनि अतस्त्वंराघवायैवदेहिसीतांप्रयत्नतः ६५ नान्येभ्यःपूर्वभार्यैषारा
मस्यपरमात्मनः इत्युक्त्वाप्रययौदेवगतिंदेवमुनिस्तदा ६६ तदारभ्यमयासीताविष्णोर्लक्ष्मीर्विभाव्यते कथंमयारा
घवायदीयतेजानकीशुभा ६७ इतिचितासमाविष्टःकार्यमेकमचिंतयं मत्पितामहगेहेतुन्यासभूतमिदंधनुः ६८ ईश्व
रेणपुराक्षिप्तंपुरदाहादनंतरं धनुरेतत्पणंकार्यमितिचिंत्यकृतंतथा ६९ सीतापाणिग्रहार्थायसर्वेषामानताशनं ७०
त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठरामोराजीवलोचनः आगतोऽत्रधनुर्द्रष्टुंफलितोमेमनोरथः ७१ अद्यमेसफलंजन्मराम
त्वांसहसीतया एकासनस्थंपश्यामिभ्राजमानंरविंयथा ७२ त्वत्पादांबुधरोब्रह्मासृष्टिचक्रप्रवर्तकः बलिस्त्व
त्पादसलिलंधृत्वाऽभूद्दिविजाधिपः ७३ त्वत्पादपांसुसंस्पर्शादहल्याभर्तृशापतः सद्यएवविनिर्मुक्ताकोन्य
स्त्वत्तोऽधिरक्षिता ७४ यत्पादपंकजपरागसुरागयोगीवृंदैर्जितंभवभयंजितकालचक्रैः यन्नामकीर्तनपरा
जितदुःखशोकादेवास्तमेवशरणंसततंप्रपद्ये ७५

न्वयः ७२ त्वत्पादांबुगंगारूपं ७३ अधिरक्षिता अधिकोरक्षितेत्यर्थः ७४ यस्यरामस्यपादपंकजपरागेषुसुतरांरागोयेषांते
योगिवृंदैर्भवभयंसंसारभयंजितं देवाःयन्नामकीर्तनपराजितदुःखशोकाः जाताइतिशेषः ७५

दीनाराणामिति दीनारोरूपकैरष्टाविंशत्यापरिकीर्तितः सुवर्णसप्ततितमोभागोरूपकइष्यतइतिविष्णुगुप्तोक्तेः कात्यायनस्तु कार्षापणोऽष्ट
नुभिस्तैर्विज्ञेयोधान्यकोबुधैः तेद्वादशसुवर्णस्तुदीनारस्तुत्रिकःस्मृतइति कार्षापणो दक्षिणस्यांदिशिरौप्यःप्रवर्त्तते पणैर्निबद्धःपूर्व
स्यांषोडशैवपणाःसांत्विति षोडशपणरूप्यंदक्षिणस्थः कार्षापणइत्यर्थः अयुतंदशसहस्रं ७६ नियुतंदशलक्षं ७७ मुक्तारत्नमयोज्ज्व

इतिरुक्त्वानृपःप्रादाद्राघवायमहात्मने दीनाराणांकोटिशतंरथानामयुतंतदा ७६ अश्वानांनियुतंप्रादाद्ग
जानांषट्शतंतथा पत्तीनांलक्षमेकंतुदासीनांत्रिशतंददौ ७७ दिव्यांबराणिहारांश्चमुक्तारत्नमयोज्ज्वलान् सीता
यैजनकःप्रादात्प्रीत्यादुहितृवत्सलः ७८ वसिष्ठादीन्सुसंपूज्यभरतंलक्ष्मणंतथा पूजयित्वायथान्यायंतथाद
शरथंनृपं ७९ प्रस्थापयामासनृपोराजानंरघुसत्तमं सीतामालिंग्यरुदतीमातरःसाश्रुलोचनाः ८० श्वश्रूशु
श्रूषणपरानित्यंराममनुव्रता पातिव्रत्यमुपालंब्यतिष्ठवत्सेयथासुखं ८१ प्रयाणकालेरघुनंदनस्यभेरीमृदंगान
कतूर्यघोषः स्वर्वासिभेरीघनतूर्यशब्दैःसंमूर्च्छितोभूद्भयकरोऽभूत् ८२ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहे
श्वरसंवादेबालकांडेषष्ठःसर्गः ६ सूतउवाच अथगच्छतिश्रीरामेमैथिलाद्योजनत्रयं निमित्तान्यतिघो
राणिददर्शनृपसत्तमः १ नत्वावसिष्ठंपप्रच्छकिमिदंमुनिपुंगव निमित्तानीहदृश्यंतेविषमाणिसमंततः २

लान्हारानि
त्यन्वयः ७८ पूजयित्वायथोचितधनदानेनेत्यर्थः ७९ ८० पातिव्रत्यंपुराणाद्युक्तपतिव्रताधर्मंभर्त्रादिवाक्यानुल्लंघनादिरूपंवत्सेतिष्ठेत्येवंशिक्षयामा
सुरित्यर्थः ८१ आनकोदुंदुभिःतत्सम्भूतिनूर्यसंबंधिघोषःस्वर्वासिभेर्यादिशब्दैः संमूर्च्छितोमिश्रितःसन् प्राणिनांभयंकरोऽभूत् घनंकांस्यता २९
लादि ८२ इतिश्रीमत्सकल० अध्यात्मरामायणसेतौबालकांडेषष्ठःसर्गः ६ मैथिलात्मैथिलपुरात् घोराणिनिमित्तानि अशुभसूचकाउत्पाताः १
२

३ मृगास्त्वांप्रदक्षिणंयांतिपश्येत्यन्वयः ४ मुष्णन्दर्शनशक्तिरहितानिकुर्वन् ५ ६ ७ अंतकंअंतकर्त्तारंकालमिव ८ ९ राजा
नमनादृत्य रघूत्तममुवाचेत्यन्वयः १० मेनाम्नामदीयनाम्नाप्रसिद्धःसन्पृथ्वींचरसि अतोमन्नामहारकत्वान्मच्छत्रुरसि ११ एवमपिक्षत्रि

वसिष्ठस्तमथप्राहभयमागामिसूच्यते पुनरप्यभयंतेद्यशीघ्रमेवभविष्यति ३ मृगाःप्रदक्षिणंयांतिपश्यत्वांशु
भसूचकाः इत्येवंवदतस्तस्यववौघोरतरोऽनिलः ४ मुष्णंश्चक्षूंषिसर्वेषांपांसुवृष्टिभिरर्दयन् ततोव्रजन्ददर्शाग्रे
तेजोराशिमुपस्थितं ५ कोटिसूर्यप्रतीकाशंविद्युत्पुंजसमप्रभं तेजोराशिंददर्शाथजामदग्न्यंप्रतापवान् ६ नी
लमेघनिभंप्रांशुंजटामंडलमंडितं धनुःपरशुपाणिंचसाक्षात्कालमिवांतकं ७ कार्तवीर्यांतकंरामंदृप्तक्षत्रियमर्द
नं प्राप्तंदशरथस्याग्रेकालमृत्युमिवापरं ८ तंदृष्ट्वाभयसंत्रस्तोराजादशरथस्तदा अर्घ्यादिपूजांविस्मृत्यत्राहित्राही
तिचाब्रवीत् ९ दंडवत्प्रणिपत्याहपुत्रप्राणान्प्रयच्छमे इतिब्रुवंतंराजानमनादृत्यरघूत्तमं १० उवाचनिष्ठुरंवाक्यंक्रो
धात्प्रचलितेंद्रियः त्वंरामइतिनाम्नामेचरसिक्षत्रियाधम ११ द्वंद्वयुद्धंप्रयच्छाशुयदित्वंक्षत्रियोऽसिवै पुराणं
जर्जरंचापंभंक्त्वात्वंकत्थसेमुधा १२ अस्मिंस्तुवैष्णवेचापेआरोपयसिचेद्गुणं तदायुद्धंत्वयासार्द्धंकरोमिरघुवंश
ज १३ नोचेत्सर्वान्हनिष्यामिक्षत्रियांतकरोह्यहं इतिब्रुवतितस्मिंश्चचालवसुधाभृशं १४

यत्वाभिमानश्चेद्द्वंद्वयुद्धंप्रयच्छ १२ त्वयिसुद्धायोद्यतेऽपितावन्नयोत्स्ये यावत्तेपरीक्षांनप्राप्स्येवैष्णवचापारोपणेनतुल्यबलंवि
ज्ञायत्वयायोत्स्यामीत्याह तदायुद्धमिति नत्वत्र सामर्थ्येतुत्वदीयसकलवधःप्रशस्तइतिभावः १३ १४ ७

सर्वेषामपिचक्षुषांसर्वसंबंधिचक्षुषामित्यर्थः १५ १६ लक्ष्यंभेद्यं १७ लोकान्तपोर्जितान् परलोकगतिमितियावत् पादयुगंचरण
युगुलंइहलोकेतीर्थादिगतिमितियावत् ममाज्ञये त्यनेनस्वस्यस्वरूपाविर्भावंसूचयति उक्तमेवार्थंस्फुटमाह अयमिति यथात्वयाअयंतदन
तरमयंलोकःपरोवागंतुंनशक्यते एवंतथात्वांमतिकर्त्तव्यंममवर्त्ततेतच्छीघ्रंवदेत्यर्थः १८ विकृताननःम्लानपराभवत्वादितिशेषः१९ पु

अंधकारोबभूवाथसर्वेषामपिचक्षुषां रामोदाशरथिर्वीरोवीक्ष्यतंभार्गवंरुषा १५ धनुराच्छिद्यतद्धस्तादारोप्य
गुणमंजसा तूणीराद्बाणमादायसंधायाकृष्यवीर्यवान् १६ उवाचभार्गवरामंशृणुब्रह्मन्वचोमम लक्ष्यंदर्शयबा
णस्यत्वमोघोममसायकः १७ लोकान्पादयुगंवापिवदशीघ्रंममाज्ञया अयंलोकःपरोवाथत्वयागंतुंनशक्यते ए
वंत्वांहिमकर्त्तव्यंवदशीघ्रंममाज्ञया १८ एवंवदतिश्रीरामेभार्गवोविकृताननः संस्मरन्पूर्ववृत्तांतमिदंवचनमब्रवीत्
१९ रामराममहाबाहोजानेत्वांपरमेश्वरं पुराणपुरुषंविष्णुंजगत्सर्गलयोद्भवं२०बाल्येऽहंतपसाविष्णुमाराधयितुमं
जसा २१ चक्रतीर्थेशुभेगत्वातपसाविष्णुमन्वहं अतोषयंमहात्मानंनारायणमनन्यधीः २२ ततःप्रसन्नोदेवेशः
शंखचक्रगदाधरः उवाचमांरघुश्रेष्ठप्रसन्नमुखपंकजः २३ श्रीभगवानुवाच उत्तिष्ठतपसोब्रह्मन्फलितं
तेतपोमहत् मच्चिदंशेनयुक्तस्त्वंजहिहैहयपुंगवम् २४ कार्तवीर्यंपितृहणंयदर्थंतपसःश्रमः ततस्त्रिःस
प्तकृत्वस्त्वंहत्वाक्षत्रियमंडलं २५ राणपुरुषं अनादित्वात् नवद्वारासुसर्वपूर्षुशयनाच्च विष्णुंव्यापकं अंतर्बहिश्चसर्वत्रप्रविष्टं
वा जगत्सर्गलयोद्भवंजगत्सृष्टिसंहारस्थितयोयस्मात् २० २१ २२ २३ फलितंफलसमर्थंजातं मच्चिदंशेनमद्रूपचिदाश्रय ३०
शक्त्यंशेन२४ कार्तवीर्यपितृहणमिति तपसः श्रमःतपोरूपश्रमः राहोःशिरइतिवत् २५ ७ ७ ७

२६ परयाशक्त्यात्वयिविद्यमानशक्त्यंशादधिकयाशक्त्याततोदर्शनानंतरंमयात्वयिदत्तंमत्तेजःपुरायदापुनरादास्येतदेत्यन्वयः२७ ब्रह्म
णोदिनंचतुर्युगसहस्रात्मकं २८ सएवपुराममवरदएव २९ ममप्रतीतोऽसिमयाप्रत्यभिज्ञातोसीत्यर्थः ननुमत्प्रत्यभिज्ञायाःकिमेवंदौर्लभ्यं
येनेवंसंभ्रमस्तत्राह ब्रह्मादिभिरिति तदलभ्यत्वेहेतुःप्रकृतेःपारगइति ३० जन्मादिषड्भावाःजायतेऽस्तिविपरिणमतेऽपक्षीयतेवर्द्धतेनश्यतीत्येवंरू
पाःषड्भावविकारास्तेयतस्त्वंपूर्णोज्ञानेनातोऽज्ञानसंभवास्तेत्वयिनसंति अतस्त्वंनिर्विकारोगमनादिविवर्जितश्चासि ३१ ननुतेजोहरणादिक्रियाया

कृत्स्नांभूमिंकश्यपायदत्वाशांतिमवापह त्रेतामुखेदाशरथिर्भूत्वारामोऽहमव्ययः २६ उत्पत्स्येपरयाशक्त्यातदा
द्रक्ष्यसिमांततः मत्तेजःपुनरादास्येत्वयिदत्तंमयापुरा २७ तदातपश्चरंल्लोकेतिष्ठत्वंब्रह्मणोदिनं इत्युक्त्वांतर्दधेदेव
स्तथासर्वंकृतंमया २८ सएवविष्णुस्त्वंरामजातोऽसिब्रह्मणार्थितः मयिस्थितंतुयत्तेजस्त्वय्येवपुनराहृतं
२९ अद्यमेसफलंजन्मप्रतीतोऽसिममप्रभो ब्रह्मादिभिरलभ्यस्त्वंप्रकृतेःपारगोमतः ३० त्वयिजन्मादिषड्भावानसंत्य
ज्ञानसंभवाः निर्विकारोऽसिपूर्णस्त्वंगमनादिविवर्जितः ३१ यथाजलेफेनजालंधूमोवन्हौतथात्वयि त्वदाधारा
त्वद्विषयामायाकार्यंसृजत्यहो ३२ यावन्मायावृतालोकास्तावत्त्वांनविजानते अविचारितसिद्धैषाविद्याविद्याविरो
धिनी ३३ इदानीमेवोक्तेःकथंनिष्क्रियत्वमतआह यथेति यथाशुद्धेएवजलादौफेनजलादिऔपाधिकंतथात्वयिक्रियोपाधिकीत्यर्थः
उपाधिमेवाह त्वदाधारेति अन्यान्प्रतित्वामावृणोतीतित्वद्विषयाअस्वतंत्रत्वयात्वदधीनत्वात् त्वदाधाराचसेतिभावः ३२ उक्तंत्वद्विषयत्वमेवदर्शय
ति यावदिति साकुतस्तत्राह अविचारितसिद्धेति अनादिसिद्धाविचारेणैवसिद्धेतिअनादिःसेतिभावःसेवमायाविद्याब्रह्मज्ञानंतद्विरोधिनीतस्मि
न्सतिनश्यति तदुत्पत्तिंमतिवभातिच अतोविद्यापदेनोच्यतइत्यर्थःविद्याविद्येश्रुतिप्रोक्तेएकत्वान्यधियोहितेइतिअभियुक्तोक्तेः ३३

कार्यस्य जत्यहोइत्यक्तंतत्कार्यंदर्शयति अविद्येति देहादिसंघातेआदिनेंद्रियादितत्संघाताव्च्छिन्नेऽतःकरणेप्रतिबिंबिताअनिर्वाच्यसंबंधेनसं बंधाचिच्छक्तिःप्राणादिप्रेरकत्वेनप्राणधारकतयाजीवइत्युच्यतेजीवप्राणधारणइतिधातोः ३४ ननुचिच्छक्तेरक्रियत्वेनजीवेकर्तृत्वादिव्यवहा रःकथमतआह यावदिति अभिमानोऽहमितिबुद्धिः यावद्विवेकाभावमूलकोदेहादिसंघातेऽहमिति अभिमानस्तावत्कर्तृत्वाद्यारोपेणतद्वा निवेत्यर्थः ३५ विशिष्टएवकर्तृत्वादियुक्तमर्थप्रत्येकंतन्निषेधेनद्रढयति आत्मनइति संसृतिः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिमानकृतःसंसारोना स्तिअपरिणामित्वादितिभावः एवंबुद्धेर्ज्ञानंनजडत्वादितिभावःतस्मात्तद्द्वयंयुक्त्वाऽहमितिबुद्ध्यागृहीत्वा तत्रहेतुरविवेकः संसा

अविद्याकृतदेहादिसंघातेप्रतिबिंबिता चिच्छक्तिर्जीवलोकेऽस्मिन्जीवइत्यभिधीयते ३४ यावद्देहमनः
प्राणबुद्ध्यादिष्वभिमानवान् तावत्कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखादिभाग्भवेत् ३५ आत्मनःसंसृतिर्नास्तिबु
द्धेर्ज्ञानंनजात्विति अविवेकाद्द्वयंयुक्त्वासंसारीतिप्रवर्तते ३६ जडस्यचित्समायोगाच्चित्त्वंभू
याच्चितेस्तथा जडसंगाज्जडत्वंहिजलाग्न्योर्मेलनंयथा ३७

रीजीवइति अहंकर्ताभोक्तेत्यादिरूपेणप्रवर्त्ततेव्यवहरति तदुक्तं नबुद्धेरेव बोधोऽस्तिनात्मनोविद्यतेक्रिया अतोनान्यतरस्यापिजाना तीतितुयुज्यतेइति ३६ नन्वेवंबुद्धेश्चितीसंज्ञानइतिधातुनिष्पन्नचित्तव्यवहारानुपपत्तिरतआह जडस्येति नन्वेवमहमज्ञइतिव्यवहारा नुपपत्तिरतआह तथाचितेर्जडसंयोगाज्जडत्वंसंमेलनेमिथोऽन्योन्यधर्मतिरोभावेदृष्टांतमाह जलाग्न्योर्मेघविद्युज्जलयोर्यथेत्यर्थःविद्यु ३१
तःप्रकाशंजालमपिजलंआवृणोति जलस्वरूपंजडमपिअग्निसंयोगाद्विद्युद्रूपेणप्रकाशरूपतांप्राप्नोतीत्यर्थः ३७ ७ ७

नन्वेवंयदिसंसृतस्तर्हिकथंमुच्यतेतत्राह यावदिति संगसौख्यंसंगाज्जायमानंसुखंनविंदतिनप्राप्नोतितावदित्यर्थः सौख्यमितिस्वार्थेष्यञ् निवर्त्तेदितिपरस्मैपदमार्षं ३८ सतांसंगेनलब्धयाभक्त्यात्वांयदाजनाःसमुपासतेतदातेभ्यःमायाशनैर्मंदंयातिअपसरति विक्षेपशक्तिंत्य जतीत्यर्थः अतएवसातानवंप्रतिपद्यते ३९ तवज्ञानमभेदेनयत्तद्युक्तःसद्गुरुस्त्वद्भक्तियोगात्तेनलभ्यते तदनंतरंतादृशगुरोःसकाशा

यावत्त्वत्पादभक्तानांसंगसौख्यंनविंदति तावत्संसारदुःखौघान्ननिवर्त्तेन्नरःसदा ३८ सत्संगलब्धयाभक्त्या
यदात्वांसमुपासते तदामायाशनैर्यातितानवंप्रतिपद्यते ३९ ततस्त्वज्ज्ञानसंपन्नःसद्गुरुस्तेनलभ्यते वाक्य
ज्ञानंगुरोर्लब्ध्वात्वत्प्रसादाद्विमुच्यते ४० तस्मात्त्वद्भक्तिहीनानांकल्पकोटिशतैरपि नमुक्तिशंकाविज्ञान
शंकानैवसुखंतथा ४१ अतस्त्वत्पादयुगुलेभक्तिर्मेजन्मजन्मनि स्यात्त्वद्भक्तिमतांसंगोविद्यायाभ्याविन
श्यति ४२ लोकेत्वद्भक्तिनिरताःस्त्वद्धर्मामृतवर्षिणः पुनंतिलोकमखिलंकिंपुनःस्वकुलोद्भवान् ४३ नमो
ऽस्तुजगतांनाथनमस्तेभक्तिभावन नमःकारुणिकानंतरामचंद्रनमोऽस्तुते ४४

द्वाक्यंज्ञानंतत्त्वमसीतिवाक्यार्थाखंडार्थज्ञानंतत्प्रसादाल्लब्ध्वाविमुच्यते आचार्यवान्पुरुषोवेदेतिश्रुतेः उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानि नस्तत्त्वदर्शिनइतिस्मृतेश्च ४० मुक्तिशंकामुक्तिप्राप्तिसंभावनापिनतथासुखंनैवेत्यर्थः ४१ भक्तिकारणंभक्तिमत्संगः याभ्यांभक्ति मत्संगतज्जन्यभक्तिभ्यांअविद्यासाक्षात्परंपरयाचमिलित्वानश्यति ४२ त्वद्धर्मस्तत्त्वज्ञानंतद्रूपामृतवर्षणशीलास्तदुपदेष्टारस्तेन तेषांतत्त्वमर्थसिद्धं ४३ कारुणिकेतिसंबोधनंप्रकृतोपयोगाय ४४ ७ ७ ७ ७ ७

तवबाणायभूयात् त्वद्बाणनाश्यंभूयादित्यर्थः अनेनसर्वकर्मक्षयेणमुक्तिंदेहीतिव्यंग्यं ४५ तद्यंग्यंबुध्वातद्दानंभगवान्प्रति जानीते ततइत्यादि ४६ अत्रत्वत्कामदाने ४७ सोऽपिमुक्तिकारणसंपदंप्रार्थयते यदीति मधुसूदनेत्यनेनमोक्षप्रतिबंधकमलक र्मनाशनेत्वंसमर्थइतिव्यज्यते ४८ विज्ञानंत्वदभेदसाक्षात्कारः इदंभक्तिफलंयदिकदाचिदिदंनस्यात्तर्हि अंतेमरणकालेतवस्मृतिर

देवयद्युत्कृतंपुण्यंमयालोकजिगीषया तत्सर्वंतवबाणायभूयाद्रामनमोस्तुते ४५ ततःप्रसन्नोभग वान्श्रीरामःकरुणामयः प्रसन्नोऽस्मितवब्रह्मन्यत्तेमनसिवर्तते ४६ दास्येतदखिलंकामंमाकुरु ष्वात्रसंशयं ततःप्रीतेनमनसाभार्गवोराममब्रवीत् ४७ यदिमेनुग्रहोरामतवास्तिमधुसूदन त्वद्भ क्तसंगस्त्वत्पादेदृढाभक्तिःसदाऽस्तुते ४८ स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुभक्तिहीनोऽपिसर्वदा त्वद्भक्तिस्तस्य विज्ञानंभूयादंतेस्मृतिस्तव ४९ तथेतिराघवेणोक्तःपरिक्रम्यप्रणम्यतं पूजितस्तदनुज्ञातोमहेंद्राच लमन्वगात् ५० राजादशरथोहृष्टोराममृतमिवागतं आलिंग्यालिंग्यहर्षेणनेत्राभ्यांजलमुत्सृजत् ५१ ततःप्रीतेनमनसास्वस्थचित्तःपुरंययौ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरतादेवसंमिताः ५२ स्वांस्वांभार्या मुपादायरेमिरेस्वस्वमंदिरे मातापितृभ्यांसंहृष्टोरामःसीतासमन्वितः ५३

वश्यंभूयादितिलोकोपकारायप्रार्थयते अंतेयामतिःसागतिरितिन्यायात्तत्स्मृतौतल्लाभोऽवश्यंभावीतिभावः ४९ ५० मृतमिवागतंक्षत्रियकु लांतकात्परावर्तनेनतथासंभावनाउत्सृजत्उदसृजदित्यर्थः अडभावआर्षः ५१ देवसंमिताःदेवतुल्याः ५२ ५३ ७ ७

५४ युधाजितंसंपूज्यभरतंशत्रुघ्नंचापिप्रेषयामासेत्यन्वयः ५५ पौलोम्यापुलोमापत्यभूतयाशच्याशक्रेणचदेवमातेवेत्यर्थः ५६ सा केतेअयोध्यायांलोकनाथेषुप्रथिताःप्रसिद्धगुणगणायस्यसः लोकैःसम्यग्गीताकीर्तिर्यस्य सकलजनसमूहस्यानंदसमूहरूपामूर्ति र्यस्यशतगुणानंदत्वात्तस्येतिभावः नित्यंश्रीःपराशक्तिर्यस्य अतएवनिरवधि विभवःनित्यमायाया आवरणशक्तिरूपायानिरासो

रेमेवैकुंठभवनेश्रीयासहयथाहरिः युधाजिन्नामकैकेयीभ्राताभरतमातुलः भरतंनेतुमागच्छत्स्वराज्यंप्री तिसंयुतः ५४ प्रेषयामासभरतंराजास्नेहसमन्वितः शत्रुघ्नंचापिसंपूज्ययुधाजितमरिंदमः ५५ कौस ल्याशुशुभेदेवीरामेणसहसीतया देवमातेवपौलोम्याशच्याशक्रेणशोभना ५६ साकेतेलोकनाथ प्रथितगुणगणोलोकसंगीतकीर्तिः श्रीरामःसीतयास्तेऽखिलजननिकरानंदसंदोहमूर्तिः नित्यश्रीर्नि र्विकारोनिरवधिविभवोनित्यमायानिरासोमायाकार्यानुसारीमनुजइवसदाभातिदेवोऽखिलेशः ५७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेबालकांडेसप्तमःसर्गः ७ अध्यात्मबालकांडेचसर्गाः सप्तैवशंभुना दिष्टाःषष्ट्युत्तरत्रिंशच्छ्लोकामोक्षप्रदानृणां ३६० अयंकांडःसमाप्तः श्रीरस्तु

यस्मात्मायासर्वथायप्रत्यनावरिकेतिभावः मायाकार्यंसर्वमनुसरति सत्तास्फूर्तिभ्यांव्याप्नोतितादृशःदेवोऽपिअखिलेशोऽपिमाय येवयोमनुजइवभाति ५७ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्याहिम्मतिवर्म्मणःपुत्रस्यश्रीरा मवर्म्मणःकृतौअध्यात्मरामायणसेतौबालकांडेसप्तमःसर्गः ७ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु शुभंभवतु ७

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेबालकांडःसमाप्तः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणेअयोध्याकांडप्रारंभोयम्.

श्रीगणेशायनमः   प्रथमेत्वथसर्गेऽत्ररामोनारदसंस्कृतः प्रतिज्ञांरावणवधेकृतवानितिवर्ण्यते १ अथद्वितीयेकांडेनारदसु
खेनरावणवधप्रवृत्तिरित्याह भगवानूशिवःएकदेति १ कौस्तुभेनामुक्तायुक्ताभूषिताकंधरायस्यतं कौस्तुभशब्देनात्रतन्नामकस्तदा
कारोभूषणविशेषः २ तांबूलचर्वणादिभिर्विनोदयंतंक्रीडयंतंसीतामितिशेषः द्रष्टुमर्थाद्राघवं यत्रराघवस्तत्रदेशेंऽबरात् आकाशात् अवतर

श्रीमहादेवउवाच   एकदासुखमासीनंरामंस्वातःपुराजिरे सर्वाभरणसंपन्नंरत्नसिंहासनेस्थितं १ नीलो
त्पलदलश्यामंकौस्तुभामुक्तकंधरं सीतयारत्नदंडेनचामरेणाथवीजितं २ विनोदयंतंतांबूलचर्वणादिभिरादरात्
नारदोऽवतरद्द्रष्टुमंबराद्यत्रराघवः ३ शुद्धस्फटिकसंकाशःशरच्चंद्रइवामलः अतर्कितमुपायातोनारदोदिव्यदर्श
नः ४ तंदृष्ट्वासहसोत्थायरामःप्रीत्याकृतांजलिः ननामशिरसाभूमौसीतयासहभक्तिमान् ५ उवाचनारदंरामः
प्रीत्यापरमयायुतः संसारिणांमुनिश्रेष्ठदुर्लभंतवदर्शनं अस्माकंविषयासक्तचेतसांनितरांमुने ६ अवाप्तंमे
पूर्वजन्मकृतपुण्यमहोदयैः संसारिणाऽपिहिमुनेलभ्यतेसत्समागमः ७ अतस्त्वद्दर्शनादेवकृतार्थोऽस्मि
मुनीश्वर किंकार्यंतेमयाकार्यंब्रूहितत्करवाणिभो ८ अथतंनारदोऽप्याहराघवंभक्तवत्सलं किंमोहयसिमां
रामवाक्यैर्लोकानुसारिभिः ९ संसार्यहमितिप्रोक्तंसत्यमतत्त्वयाविभो जगतामादिभूतायासामायागृहिणीतव १०

दित्यर्थः   ३   ४   ५ संसारिणामेवदुर्लभं तत्रापिविषयासक्तचेतसांनितरामित्यर्थः ६ तादृशमपितवदर्शनंपूर्वजन्मकृता
नियानिपुण्यानिपुण्यकर्माणि तज्जन्यमहोदयैः शुभादृष्टैरवाप्तमित्यर्थः महतःफलस्योदयोयेभ्यस्तैरितिवाच्योर्थः ननुसंसारिणांदुर्लभंवस्तुकथंत्वया
लब्धंतत्राह संसारिणेति काकतालीयन्यायेनेतिभावः ७   ८   ९ आदिभूतामूलप्रकृतिः मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतेः १०

त्वत्सन्निकर्षादितिअचेतनत्वेनतस्या श्चेतनसन्निकर्षापेक्षत्वादितिभावः अतएवसात्वदाश्रयेति त्वत्सन्निकर्षेणतस्याःस्वस्पृष्टत्वात्सात्वदाश्रयेत्यर्थः
त्रिगुणात्मिकासुखदुःखमोहस्वभावा सत्वरजस्तमोरूपगुणत्रयात्मिका ११ अतएवस्वगुणानुरूपास्तथागुणाःप्रजाःसूतेताह्यस्यागृहिण्यायु-
क्तः लोकत्रयरूपगेहेगृहस्थस्त्वमित्युदाहृतः १२ इदानींसर्वस्त्रीरूपंसीतैवसर्वपुंरूपंत्वमेवेतिसार्वात्म्येनस्तुवंस्त्वमेवगृहस्थइत्यर्थमुपपादयति

त्वत्सन्निकर्षाज्जायंतेतस्यांब्रह्मादयःप्रजाः त्वदाश्रयासदाभातिमायायात्रिगुणात्मिका ११ सूतेऽजस्रंशुक्लकृष्णालो
हिताःसर्वदाप्रजाः लोकत्रयमहागेहेगृहस्थस्त्वमुदाहृतः १२ त्वंविष्णुर्जानकीलक्ष्मीःशिवस्त्वंजानकीशिवा ब्रह्मात्वंजा
नकीवाणीसूर्यस्त्वंजानकीप्रभा १३ भवान्शशांकःसीतातुरोहिणीशुभलक्षणा शक्रस्त्वमेवपौलोमीसीतास्वाहानलोभ
वान् १४ यमस्त्वंकालरूपश्चसीतासंयमिनीप्रभो निर्ऋतिस्त्वंजगन्नाथतामसीजानकीशुभा १५ रामत्वमेववरुणो
भार्गवीजानकीशुभा वायुस्त्वंरामसीतातुसदागतिरितीरिता १६ कुबेरस्त्वंरामसीतासर्वसंपत्प्रकीर्तिता रुद्राणी-
जानकीप्रोक्तारुद्रस्त्वंलोकनाशकृत् १७ लोकेस्त्रीवाचकंयावत्तत्सर्वंजानकीशुभा पुन्नामवाचकंयावत्तत्सर्वंत्वंहि
राघव १८ तस्माल्लोकत्रयेदेवयुवाभ्यांनास्तिकिंचन १९ त्वदाभासोदिताज्ञानमव्याकृतमितीर्यते तस्मान्म
हांस्ततःसूत्रंलिंगंसर्वात्मकंततः २०

त्वमित्यादिना १३ पौलोमी शचीअनलोऽग्निः १४ १५ १६ १७ विशिष्यकिंचि
दुक्त्वासामान्येनोपसंहरति लोकेइति १८ लोकत्रयगृहस्थत्वमुपसंहरति तस्मादिति युवाभ्यामन्यदितिशेषः तत्स्वस्थानदेवानुप्रवि
शादितिश्रुत्यासर्वत्रेश्वरचैतन्येनैवचेतनत्वमितिभावः १९ तदेवोपपादयति त्वदिति त्वदाभासेनत्वत्संबंधेनोदितंसृष्ट्युन्मुखत्वंप्राप्तमीह १
शमज्ञानंमायैवाव्याकृतपदेनोच्यतेमहान्बुद्धितत्त्वंततःसूत्रमहंकारःततःसर्वात्मकंसर्वकार्यात्मकंलिंगंलिंगदेहः २० ७

सर्वात्मकत्वमाह अहंकारश्चबुद्धिश्चेत्यादिपंचेत्यस्यसूक्ष्मभूतानीतिशेषः प्राणेंद्रियाणिपंचप्राणाःपंचेंद्रियाणिमनस्त्वहंकारेणैवसंगृहीतं तत्रा
हंकारोऽहमित्याकारवृत्तिविशेषः बुद्धिरध्यवसायात्मकंमहत्तत्त्वम् कर्मेंद्रियाणिभूतेष्वंतर्भूतानितल्लिंगंलिंगदेहएवप्राज्ञैःजन्ममृत्युसुखादिमदुच्यत
इत्यर्थः २१ सएवलिंगदेहाभिमान्येवेत्यर्थःजगन्मयोहिरण्यगर्भःतत्समष्टिरूपत्वात्तस्येत्यर्थः अवाच्यासत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वाच्याऽनादिरुत्पत्ति
रहिताकारणोपाधिःसंसारकारणरूपःकूटस्थस्यब्रह्मणउपाधिः २२ स्थूलंस्थूलदेहःतत्समष्ट्युपाधिर्विराट्सूक्ष्मंलिंगदेहस्तत्समष्ट्युपाधिर्हिरण्यगर्भःका
रणोपाधिरीश्वरः एतैर्विशिष्टोजीवःअंतर्यामितयाईशस्याधितत्रांतर्भावात् उपाधित्रयविमुक्तोयःसपरमेश्वरःतुरीयइत्यर्थःविराट् हिरण्यगर्भश्चकारणं

अहंकारश्चबुद्धिश्चपंचप्राणेंद्रियाणिच लिंगमित्युच्यतेप्राज्ञैर्जन्ममृत्युसुखादिमत् २१ सएवजीवसंज्ञश्चलोकेभातिजग
न्मयः अवाच्यानाद्यविद्यैवकारणोपाधिरुच्यते २२ स्थूलंसूक्ष्मंकारणाख्यमुपाधित्रितयंचितेः एतैर्विशिष्टोजीवःस्याद्वियु
क्तःपरमेश्वरः २३ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यासंसृतिर्याप्रवर्तते तस्याविलक्षणःसाक्षीचिन्मात्रस्त्वंरघूत्तम २४ त्वत्तएवजगज्जा
तंत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं त्वय्येवलीयतेकृत्स्नंतस्मात्त्वंसर्वकारणं २५ रज्जावहिमिवात्मानंजीवंज्ञात्वाभयंभवेत् परात्माऽहमिति
ज्ञात्वाभयदुःखैर्विमुच्यते २६ चेत्युपाधयःईशस्यचत्रिभिर्हीनंतुरीयंतत्पदंविदुरितिवार्तिकोक्तेः २३ तत्रस्थूलसूक्ष्मोपाधिभ्यांकारणोपाधेः

साक्षिणोभेदकमाह जाग्रदिति इंद्रियादिवृत्तिमतीजाग्रदवस्थाविश्वसाक्षिणी इंद्रियवृत्त्यभावकालिकीअंतःकरणवासनानिमित्तार्थोपलंभरूपातैजससा
क्षिणीस्वप्नावस्था प्राज्ञसाक्षिणीनिद्रावृत्त्यतिरिक्तसर्ववृत्त्यभावरूपासुषुप्त्यवस्था एतत्त्रयात्मिकायाःसंसृतेरविद्यात्मकत्वात् ततोविलक्षणश्चिन्मात्र
रूपःसाक्षीकारणोपाधिस्त्वमित्यर्थः २४ जगज्जन्मादिकारणमपित्वमेवेत्याह त्वत्तइति कृत्स्नमविद्यासहितं २५ रज्जाविति रज्जोरहित्वेनज्ञानाद्यथाभ
यंतथात्मानंजीवत्वेनजानतोभयंसंसाररूपं तस्याएवरज्जोरज्जुत्वेनज्ञानाद्यथाभयनिवृत्तिःतथास्वस्यपरमात्मत्वेनज्ञानात्तन्निवृत्तिरित्यर्थः २६ ७

चिन्मात्रज्योतिरूपेण भवता सर्वदेहेषु वर्तमानाः सर्वा बुद्धयोऽन्तःकरणानि यस्मात्प्रकाश्यंते तत्तद्वृत्तिमंति संपाद्यंते अतो भगवान् सर्वस्यात्मांऽतर्यामीत्यर्थः २७ अज्ञानात् त्वत्स्वरूपाज्ञानात्त्वयि इदं सर्वं जगत् न्यस्यते आरोप्यते जगद्रूपेण त्वं गृह्यस इत्यर्थः यथा च रज्ज्वतत्त्वाज्ञानाद्भासमानस्य भुजंगस्य रज्जुज्ञानाल्लयः एवं त्वत्स्वरूपज्ञानाज्जगतो लयः अतस्तज्ज्ञानं सदाऽभ्यसेत् तच्चिंतनं तत्कथनमन्योऽन्यं तत्प्रबोधनं एकांते तत्परत्वं च तदभ्यासं विदुर्बुधा

चिन्मात्रज्योतिषा सर्वाः सर्वदेहेषु बुद्धयः त्वया यस्मात्प्रकाश्यंते सर्वस्यात्मा ततो भवान् २७ अज्ञानान्न्यस्यते सर्वं त्वयि रज्जौ भुजंगवत् त्वज्ज्ञानाल्लीयते सर्वं तस्माज्ज्ञानं सदाऽभ्यसेत् २८ त्वत्पादभक्तियुक्तानां विज्ञानं भवति क्रमात् तस्मात्त्वद्भक्तियुक्ता ये मुक्तिभाजस्त एव हि २९ अहं त्वद्भक्तभक्तानां तद्भक्तानां च किंकरः अतो मामनुगृह्णीष्व मोहयस्व न मां प्रभो ३० त्वन्नाभिकमलोत्पन्नो ब्रह्मा मे जनकः प्रभो अतस्तवाहं पौत्रोऽस्मि भक्तं मां पाहि राघव ३१ इत्युक्त्वा बहुशो नत्वा स्वानंदाश्रुपरिप्लुतः उवाच वचनं राम ब्रह्मणा नोदितोऽस्म्यहं ३२ रावणस्य वधार्थाय जातोऽसि रघुसत्तम इदानीं राज्यरक्षार्थं पिता त्वामभिषेक्ष्यति ३३ यदि राज्याभिसंसक्तो रावणं न हनिष्यसि प्रतिज्ञा न कृता राम भूभारहरणाय वै ३४ तत्सत्यं कुरु राजेंद्र सत्यसंधस्त्वमेव हि श्रुत्वैतद्गदितं रामो नारदं प्राह सस्मितं ३५ शृणु नारद मे किंचिद्विद्यतेऽविदितं क्वचित् प्रतिज्ञातं च यत्पूर्वं करिष्ये तन्न संशयः ३६ इत्युक्तमभ्यासं कुर्यात् २८ त्वत्पादभक्तियुक्तानां श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनं अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनं इत्येवं नवविधभक्तियुक्तानां क्रमाद्वैराग्यश्रवणादिक्रमेण विज्ञानमपरोक्षसाक्षात्कारो भवत्यतस्त एव मुक्तिभाज इत्यर्थः २९ न मोहयस्व स्वमाययेत्यर्थः ३० ३१ नोदितोऽस्मि त्वन्निकटे संदेशं वक्तुं प्रेरितोऽस्मि ३२ ३३ भूभारहरणाय कृता ते प्रतिज्ञा व्यर्था स्यादिति शेषः ३४ तस्मात्तत्प्रतिज्ञातं वचः सत्यं कुरु यतस्त्वमेव सत्यसंधः सत्यप्रतिज्ञः ३५ अविदितमिति छेदः विद्यत इत्यत्र काकुः क्वचिद्देशे काले वा किंचिद्वस्तु मेऽविदितं विद्यते अपि तु नेत्यर्थः सर्वं विदितमेवास्त इत्यर्थः ३६ ७ ७

२ .

कालानुरोधेनेति कालस्य मुख्यतायामैवेत्थापितत्वादिति भावः अरक्षरमंडलं रक्षोमंडलरूपं भूभारं ३७ ३८ ३९ देवगतिं देवलोकमार्गं ४० कैवल्यं विमोक्षं ब्रह्मैकत्वलक्षणं मोक्षं विरतिर्वैराग्यं ४१ इति श्रीमत्सकलराजराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्य हिम्मतिवर्मणः पुत्रस्य श्रीरामवर्मणः कृतो अध्यात्मरामायणसेतौ अयोध्याकांडे प्रथमः सर्गः १ द्वितीये राज्ञि रामस्याभिषेकं कर्तुमुद्यते मंथरामोहिता राज्ञी

किंतु कालानुरोधेन तत्तत्प्रारब्धसंक्षयात् हरिष्ये सर्वभूभारं क्रमेणासुरमंडलं ३७ रावणस्य विनाशार्थं श्वो गंता दंडकावनं चतुर्दशसमास्तत्र ह्युषित्वा मुनिवेषधृक् ३८ सीतामिषेण तं दुष्टं सकुलं नाशयाम्यहं एवं रामे प्रतिज्ञाते नारदः प्रमुमोद ह ३९ प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा दंडवत्प्रणिपत्य तं अनुज्ञातश्च रामेण ययौ देवगतिं मुनिः ४० संवादं पठति शृणोति संस्मरेद्वा यो नित्यं मुनिवररामयोः सभक्त्या संप्राप्नोत्यमरसुदुर्लभं विमोक्षं कैवल्यं विरतिपुरःसरं क्रमेण ४१ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे अयोध्याकांडे प्रथमः सर्गः १ श्रीमहादेव उवाच अथ राजा दशरथः कदाचिद्रहसि स्थितः वसिष्ठं स्वकुलाचार्यमाहूयेदमभाषत १ भगवन् राममखिलाः प्रशंसंति मुहुर्मुहुः पौराश्च नैगमा वृद्धा मंत्रिणश्च विशेषतः २ ततः सर्वगुणोपेतं रामं राजीवलोचनं ज्येष्ठं राज्येऽभिषेक्ष्यामि वृद्धोऽहं मुनिपुंगव ३ भरतो मातुलं द्रष्टुं गतः शत्रुघ्नसंयुतः अभिषेक्ष्ये श्व एवाशु भवांस्तच्चानुमोदतां ४ विप्रंचक्र इतीर्यते १ अथ राजेति रहसि एकांते १ नैगमाः निगमे वणिक्पथे भवाः यद्वा निगमं वेदं तदर्थं च विदंतीति ते नैगमाः २ ततः सर्वप्रजानुरागात् ३ भरतो मातुलमिति अनेन कैकेयीप्रतिबंधशंकानिरासः भरतागमनपर्यंतमेनमभिषेक्ष्ये तदागमनोत्तरमुभयोर्विभागं करिष्यामीत्येवं तां समाधास्य इति भावः ४

संभारोऽभिषेकसामग्री मंत्रयेति अधिवासनार्थमितिशेषः उच्छ्रीयंतामुत्थाप्यंतामित्यर्थः ५ तोरणानिउच्छ्रीयंतामित्यनुकर्षः ६ ७
८ मध्यकक्षेमध्यद्वारे षोडशेतिकन्यकान्वयी वाल्मीकिनाऽपिकन्यानामष्टसंख्याद्दिरुक्ता अष्टौकन्याश्चरुचिरामत्तश्चवरवारणः अष्टौ
कन्याश्चमांगल्याः सर्वाभरणभूषिताइति गजइत्युत्तरान्वयि ९ नानातीर्थोदकैः प्रयागादितीर्थोदकैः १० व्याघ्रचर्माणिनववात्रीणिवा भ

संभाराः संभ्रियंतांचगच्छमंत्रयराघवम् उच्छ्रीयंतांपताकाश्चनानावर्णाः समंततः ५ तोरणानिविचित्राणिस्व
र्णमुक्तामयानिवै आहूयमंत्रिणंराजासुमंत्रंमंत्रिसत्तमं ६ आज्ञापयतियद्यत्त्वांमुनिस्तत्तत्समानय यौवरा
ज्येऽभिषेक्ष्यामिश्वोभूतेरघुनंदनं ७ तथेतिहर्षात्समुनिःकिंकरोमीत्यभाषत तमुवाचमहातेजावसिष्ठोज्ञानिनां
वरः ८ श्वःप्रभातेमध्यकक्षेकन्यकाःस्वर्णभूषिताः तिष्ठंतुषोडशगजःस्वर्णरत्नादिभूषितः ९ चतुर्दंतःसमाया
तुऐरावतकुलोद्भवः नानातीर्थोदकैःपूर्णाःस्वर्णकुंभाःसहस्रशः १० स्थाप्यंतांनववैयाघ्रचर्माणित्रीणिचानय
श्वेतछत्रंरत्नदंडमुक्तामणिविराजितं ११ दिव्यमाल्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभरणानिच मुनयःसत्कृतास्तत्रति
ष्ठंतुकुशपाणयः १२ नर्तक्योवारमुख्याश्चगायकावेणुकास्तथा नानावादित्रकुशलावादयंतुनृपांगणे १३ ह
स्त्यश्वरथपादाताबहिस्तिष्ठंतुसायुधाः नगरेयानितिष्ठंतिदेवतायतनानिच १४ तेषुप्रवर्ततांपूजानानाबलिभिरावृता
राजानःशीघ्रमायांतुनानोपायनपाणयः १५ इत्यादिश्यमुनिःश्रीमान्सुमंत्रंनृपमंत्रिणं स्वयंजगामभवनंराघ
वस्यातिशोभनं १६

द्वीपीठास्तरणार्थमित्यर्थः ११ दिव्यान्याभरणानिचेत्यत्रस्थाप्यंतामित्यनुकर्षः १२ वारमुख्याः वारःसंकेतदिनमेवमु
ख्यंभर्तृनियमोयासांताः वेश्याइत्यर्थः वेणुकाःवेणुवादनशीलाः १३ हस्त्यश्वरथपादाताइत्युपपत्तिरुक्ता १४ नानाबलिभिःपूजोपकरणैः १५ १६

१७ आचार्यत्वादनिवृद्धत्वाच्चद्वारपालैरवारितोभवनंप्रविश्यांतः अंतःपुरंप्रविष्टइतिशेषः १८ पानीयमानिनाय अर्घ्यपाद्यार्थमितिभा
वः १९ तदापः तत्पादप्रक्षालनजलं २० अब्रवीत्वसिष्ठमितिशेषः २१ त्वत्पादसलिलंगंगारूपंजलं २२ उपदेशकृद्ब्राह्मणेष्वेवंभक्तिःकार्येतिलोकानुप
दिशन्नित्यर्थः २३ भक्तिसिद्ध्येइत्यनेनसर्वेतरस्वरूपापेक्षयारामस्वरूपेभक्तिरेवसर्वेष्टसाधनमितिसूचितं २४ त्वंमाययेति माययाच्छादित

रथमारुह्यभगवान्वसिष्ठोमुनिसत्तमः त्रीणिकक्षाण्यतिक्रम्यरथात्क्षितिमवातरत् १७ अंतःप्रविश्यभवनंस्वाचा
र्यत्वादवारितः गुरुमागतमाज्ञायरामस्तूर्णंकृतांजलिः १८ प्रत्युद्गम्यनमस्कृत्यदंडवद्भक्तिसंयुतः स्वर्णपात्रेणपानी
यमानिनायाशुजानकी १९ रत्नासनेसमावेश्यपादौप्रक्षाल्यभक्तितः तदापःशिरसाधृत्वासीतयासहरा
घवः २० धन्योऽस्मीत्यब्रवीद्रामस्तवपादांबुधारणात् श्रीरामेणैवमुक्तस्तुप्रहसन्मुनिरब्रवीत् २१ त्वत्पादसलिलंधृ
त्वाधन्योऽभूद्गिरिजापतिः ब्रह्माऽपिमत्पितातेहिपादतीर्थहताशुभः २२ इदानींभाषसेयत्त्वंलोकानामुपदेशकृत् जानामित्वांपरा
त्मानंलक्ष्म्यासंजातमीश्वरं २३ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंभक्तानांभक्तिसिद्धये रावणस्यवधार्थायजातंजानामिराघव २४ त
थाऽपिदेवकार्यार्थंगुह्यंनोद्घाटयाम्यहं यथात्वंमाययासर्वंकरोषिरघुनंदन २५ तथैवानुविधास्येऽहंशिष्यस्त्वंगुरुरप्यहं
गुरुर्गुरूणांत्वंदेवपितॄणांत्वंपितामहः २६ अंतर्यामीजगद्यात्रावाहकस्त्वमगोचरः शुद्धसत्वमयंदेहंधृत्वास्वाधीनसंभ
वं २७ मनुष्यइवलोकेऽस्मिन्भासित्वंयोगमायया पौरोहित्यमहंजानेविगर्ह्यंदूष्यजीवनं २८

स्वस्वरूपोयथाव्यवहरसितथैवत्वयि
शिष्यत्वेनगुरुर्भूत्वाऽहंव्यवहरिष्यामीत्यर्थः २५ वास्तवमर्थमाह गुरुरितिगुरूणामस्मद्गुरूणांब्रह्मादीनां २६ तत्रैवहेतुमाह अंतर्यामीतिअंतः
स्थित्वासर्वनियामकः अगोचरः वाङ्मनसयोरप्यविषयः स्वाधीनसंभवत्वंमायाधिष्ठातृत्वात् २७ दूष्यजीवनंदुष्टजीविकारूपंपौरोहित्यंराजपुरोहितत्वं २८

२९ त्वत्संबंधाकांक्षारूपाऽशासंबंधमाह आचार्यत्वसिद्धयइति ३० लब्धाचार्यकत्वाद्गुरुदक्षिणांयाचेतत्वदधीनेत्यादि ३१ गुरुनिष्कृतिकामः गुरोःप्र त्युपकारकरणेच्छुः ३२ एवमयंमत्स्वरूपमन्यत्रापिप्रकटयिष्यतीतिशंकांमुन्नीयाह प्रसंगादिति ३३ आमंत्रयितुंबोधयितुं ३४ प्रातर्गमिष्य

इक्ष्वाकूणांकुलेरामःपरमात्माजनिष्यते इतिज्ञातंमयापूर्वंब्रह्मणाकथितंपुरा २९ ततोहमाशयारामतवसंबंधकांक्षया
अकार्षंगर्हितमपित्वाचार्यत्वसिद्धये ३० ततोमनोरथोमेऽद्यफलितोरघुनंदन त्वदधीनामहामायासर्वलोकैकमोहि
नी ३१ मांयथामोहयेन्नैवतथाकुरुरघूद्वह गुरुनिष्कृतिकामस्त्वंयदिदेह्येतदेवमे ३२ प्रसंगात्सर्वमप्युक्तंनवाच्यंकुत्रचि
न्मया राज्ञादशरथेनाहंप्रेषितोऽस्मिरघूद्वह ३३ त्वामामंत्रयितुंराज्येश्वोऽभिषेक्ष्यतिराघव अद्यत्वंसीतयासार्द्धमुपवासंय
थाविधि ३४ कृत्वाशुचिर्भूमिशायीभवरामजितेंद्रियः गच्छामिराजसान्निध्यंत्वंतुप्रातर्गमिष्यसि ३५ इत्युक्त्वार
थमारुह्ययर्योराजगुरुर्द्रुतं रामोऽपिलक्ष्मणंदृष्ट्वाप्रहसन्निदमब्रवीत् ३६ सौमित्रेयौवराज्येमेश्वोऽभिषेको
भविष्यति निमित्तमात्रमेवाहंकर्त्ताभोक्तात्वमेवहि ३७ ममत्वंहिबहिःप्राणोनात्रकार्याविचारणा ततोवसि
ष्ठेनयथाभाषितंतत्तथाऽकरोत् ३८ वसिष्ठोऽपिनृपंगत्वाकृतंसर्वंन्यवेदयत् वसिष्ठस्यपुरोराज्ञोक्तंरामा
भिषेचनं ३९ यदातदेवनगरेश्रुत्वाकश्चित्सुमान्जगौ कौसल्यायैराममात्रेसुमित्रायैतथैवच ४० श्रुत्वाते
हर्षसंपूर्णेददतुर्हारमुत्तमं तस्मैततःप्रीतमनाःकौसल्यापुत्रवत्सला ४१ सिराजसान्निध्यंवनंचेतिभावः ३५ ३६ एतद्रा
ज्यप्राप्तिफलंतवैवेत्याह निमित्तमात्रमिति कर्त्ताराज्यकर्त्ता भोक्ताराज्यसुखभोक्ता अनेनस्वस्यकर्तृत्वादिराहित्यमपिध्वनितं ३७ ममत्वंहिबहिःप्राणइति अनेन
शेषांशरूपत्वात्तस्यप्राणधारकत्वरूपंजीवत्वंदर्शितं ३८ पुरःअग्रे ३९ नगरेविद्यमानःकश्चित्सुमान्राममात्रेसुमित्रायैचन्यवेदयत् ४० तस्मैतद्वार्त्ताहराय ४१

४

प्रतिश्रुतंप्रतिज्ञातं ४२ दुर्गांदेवींसकलदुःखहरणक्षमत्वादितिभावः ४३ देवींकुंभकर्णस्यनिद्रवरव्याहारादिनादेवानामुपकर्त्रीमयोध्याया
मयोध्याप्रदेशावच्छिन्नंभुवोलोकंगच्छेत्यन्वयः ४४ आदौमंथरांप्रविशस्व कैकेयीप्रेरणार्थं आर्षस्तङ् ततःपरंराजप्रेरणार्थंकैकेयींप्रविश ४५

लक्ष्मींपर्यचरद्देवींरामस्यार्थप्रसिद्धये सत्यवादीदशरथःकरोत्येवप्रतिश्रुतं ४२ कैकेयीवशगःकिंतुकामुकःकिं
करिष्यति इतिव्याकुलचित्तासादुर्गांदेवीमपूजयत् ४३ एतस्मिन्नंतरेदेवादेवींवाणीमचोदयन् गच्छदेविभुवोलोकमयो
ध्यायांप्रयत्नतः ४४ रामाभिषेकविघ्नार्थंयतस्वब्रह्मवाक्यतः मंथरांप्रविशस्वादौकैकेयींचततःपरं ४५ ततोविघ्नेसमु
त्पन्नेपुनरेहिदिवंशुभे तथेत्युक्त्वातथाचक्रेप्रविवेशाथमंथरां ४६ साऽपिकुब्जात्रिवक्रातुप्रासादाग्रमथारुहत् नगरंपरितो
दृष्ट्वासर्वतःसमलंकृतं ४७ नानातोरणसंबाधंपताकाभिरलंकृतं सर्वोत्सवसमायुक्तंविस्मितापुनरागमत् ४८ धात्रीं
पप्रच्छमातःकिंनगरंसमलंकृतं नानोत्सवसमायुक्ताकौसल्याचातिहर्षिता ४९ ददातिविप्रमुख्येभ्योवस्त्राणिविविधा
नि च तामुवाचतदाधात्रीरामचंद्राभिषेचनं ५० श्वोभविष्यतितेनाद्यसर्वतोऽलंकृतंपुरं तच्छ्रुत्वात्वरितंगत्वाकैकेयींवाक्य
मब्रवीत् ५१ पर्यंकस्थांविशालाक्षीमेकांतपर्यवस्थितां किंशेषेदुर्भगेमूढेमहद्भयमुपस्थितं ५२ नजानीषेऽतिसौंदर्यमा
निनीमत्तगामिनी ५३ रामस्यानुग्रहाद्राज्ञःश्वोऽभिषेकोभविष्यति तच्छ्रुत्वासहसोत्थायकैकेयीप्रियवादिनी ५४
४८ किंकेनहेतुनान
विघ्नेअभिषेकविघ्ने तथाचक्रेअयोध्यागमनंचक्रे देवीवाणीतिशेषः ४६ सावाण्याविष्टात्रिषुकटावुरसिकंठेचवक्रा ४७ ४८ किंकेनहेतुनान
गरमलंकृतं केनचहेतुनाकौसल्योत्सवयुक्ताददाति ४९ ५० ५१ पुत्रस्यराज्याप्राप्त्यादुर्भगेतच्चिंताराहित्याच्चमूढे ५२ ५३ राज्ञोऽनु
ग्रहाद्रामस्याभिषेकोभविष्यतीत्यन्वयः ५४

७ ७ ७ ७ ७

५५ ५६ कारणेनवाणीप्रवेशरूपेणवैरिणीवैरमापन्ना अकारणवैरिणीतिछेदइतिकश्चित् ५७ यथार्थसत्यमेवमयोच्यते नेमहृद्गयमाग
तमिति ५८ अतथ्यवादीतिछेदः त्वमेवमेप्रियेत्यादिवाक्यंमिथ्याप्रलापएवतस्येत्यर्थः कार्यंहितं ५९ अतिदुःखावेशात् प्रेषयामासेतिपुनरु
क्तिर्नदोषाय ६० ६१ प्राणैर्वाहाप्यतेत्याज्यते वधोभविष्यतीत्यर्थः ६२ सपत्न्याःसकाशाद्यत्पराभवः तत्सेवादिरूपस्ततोमरणंश्रेयइत्यर्थः

तस्यैदिव्यंददौस्वर्णनूपुरंरत्नभूषितं हर्षस्थानेकिमितिमेकथ्यतेभयमागतं ५५ भरतादधिकोरामःप्रियकृन्मेप्रि
यंवदः कौसल्यामासमपश्यन्सदाशुश्रूषतेहिमां ५६ रामाद्भयंकिमापन्नंनवमूढेत्वदस्वमे तच्छ्रुत्वाविषसा
दाथकुब्जाकारणवैरिणी ५७ शृणुमद्वचनंदेवियथार्थंतेमहद्भयं त्वांतोषयन्सदाराजाप्रियवाक्यानिभाषते ५८ कामुकोऽ
तथ्यवादीचत्वांवाचापरितोषयन् कार्यंकरोतितस्यावैराममातुःसुपुष्कलं ५९ मनस्येतन्निधायैवप्रेषयामासतेसुत
भरतंमातुलकुलेप्रेषयामाससानुजं ६० सुमित्रायाःसमीचीनंभविष्यतिनसंशयः लक्ष्मणोराममन्वेतिराज्यंसोऽनु
भविष्यति ६१ भरतोराघवस्याग्रेकिंकरोवाभविष्यति विवास्यतेवानगरात्प्राणैर्वाहाप्यतेऽचिरात् ६२ त्वंतुदासी
वकौसल्यांनित्यंपरिचरिष्यसि ततोऽपिमरणंश्रेयोयत्सपत्न्याःपराभवः ६३ अतःशीघ्रंयतस्वाद्यभरतस्याभि
षेचने रामस्यवनवासार्थंवर्षाणिनवपंचच ६४ ततोरूढोऽभयेपुत्रस्तवराज्ञिभविष्यति उपायंतेप्रवक्ष्यामिपूर्वंमे
वकृतनिश्चितं ६५ पुरादेवासुरेयुद्धेराजादशरथःस्वयं इंद्रेणयाचितोधन्वीसहायार्थंमहारथः ६६

६३ अभिषेचनेविषयसप्तमी नवपंचचतुर्दश ६४ हेराज्ञि अभयेऽभयस्थाने भयरहिते तवपुत्रोरूढोराज्येदृढोभविष्यतीत्यर्थः ननुवयसा ५
सर्वगुणैश्चज्येष्ठेविद्यमानेकथंकनीयसोमेपुत्रस्यराज्यमतआह उपायमिति ६५ इंद्रेणस्वयंयाचितइत्यन्वयः ६६

६७ अक्षकीलःरथाक्षकीलइत्यर्थः सतस्यछिन्नोन्यपतत्सदशरथोनवेद तत्कीलरंध्रेकीलस्थानेस्वहस्तंदत्वात्वंस्थितवतीत्यन्वयः ६८ ६९ ७०
राजाअवदत् ततोवरदोराजात्वयोक्तःविमुक्तस्तदाह राजन्नित्यादि ७१ ममेतिवरद्वयमितिशेषः त्वयामत्यंदत्तंवरद्वयमित्यर्थः ७२ तथेत्युक्त्वाहेसु
व्रतेमंदिरंव्रज युद्धभूमेःशिबिरंव्रजेतिस्वयमुक्तवानितिशेषः एतत्सर्वंत्वत्तएवश्रुतं ७३ तूष्णीमातिष्ठमौनंकुरु शतशःप्रार्थिताऽपित्व

जगामसेनयासार्धंत्वयासहशुभानने युद्धंप्रकुर्वतस्तस्यराक्षसैःसहधन्विनः ६७ तदाक्षकीलोन्यपतच्छिन्न
स्तस्यनवेदसः त्वंतुहस्तंसमावेश्यकीलरंध्रेतिधैर्यतः ६८ स्थितवत्यसितापांगीपतिप्राणपरीप्सया ततोहत्वा
ऽसुरान्सर्वान्ददर्शत्वामरिंदमः ६९ आश्चर्यंपरमंलेभेत्वामालिंग्यमुदान्वितः वृणीष्वयत्तेमनसिवांछितंवरदो
ऽस्म्यहम् ७० वरद्वयंवृणीष्वत्वमेवंराजाऽवदत्स्वयम् त्वयोक्तोवरदोराजन्यदिदत्तंवरद्वयं ७१ त्वय्येवतिष्ठतु
चिरंन्यासभूतंममानघ यदामेऽवसरोभूयात्तदादेहिवरद्वयं ७२ तथेत्युक्त्वास्वयंराजामंदिरंव्रजसुव्रते त्वत्तः
श्रुतंमयापूर्वमिदानींस्मृतिमागतं ७३ अतःशीघ्रंप्रविश्याद्यक्रोधागाररुषान्विता विमुच्यसर्वाभरणंसर्वतोवि
निकीर्यच भूम्यामेवशयानात्वंतूष्णीमातिष्ठभामिनि ७४ यावत्सत्यंप्रतिज्ञायराजाऽभीष्टंकरोतिते मुत्वाब्रिव
कथोक्तंतत्तदाकैकयनंदिनी ७५ तथ्यमेवाखिलंमेनेदुःसंगाहृतविभ्रमा तामाहकैकयीदुष्टाकुतस्तेबुद्धिरी
दृशी ७६ एवंत्वांबुद्धिसंपन्नांनजानेवक्रसुंदरि भरतोयदिराजामेभविष्यतिसुतःप्रियः ७७

दुक्तंकरिष्यामीतिप्रतिज्ञापर्यंतंराज्ञासहमावदेत्यर्थः ७४ तदेवाह यावदिति सत्यंतत्पूर्वकंशपथपूर्वकमितियावत्तथाप्रतिज्ञायराजातेऽभीष्टंयावत्करोतितावत्
मौनंकुर्वित्यर्थः ७५ दुःसंगेनजातविभ्रमा अहितेऽपिहित बुद्धिमितिदुष्टादुष्टभावा ७६ वक्राऽपिमद्धितत्वात्त्वमसुंदरीतत्संबोधनंवक्रसुंदरि ७७

७८ समंततःपरिकीर्यइतिस्ततःप्रक्षिप्यमलिनभूमिलुंठनान्मलिनगात्रा ७९ यावद्रामगमनंतावदेवंशयनमेवसर्वथातदगमनेतुप्राणांस्त्य
क्ष्येइत्यर्थः ८० निश्चयमुक्तार्थविषयं ८१ अथकैकेय्याःकुब्जासंगादिदमविचार्यकारित्वमित्यर्थं विशेषंसामान्यरूपेणार्थांतरन्यासेनदर्शयति धीरइ
तिमहामनाइत्यर्थः सद्गुणश्चासावाचारान्वितइत्यर्थःवाशब्दश्चार्थेविधिवादेति तादृशोयोदेशिकोगुरुः तत्परस्तत्सेवापरःगुरुसेवयासकलविधे

ग्रामान्शतंप्रदास्यामिममत्वंप्राणवल्लभा इत्युक्त्वाकोपभवनंप्रविश्यसहसारुषा ७८ विमुच्यसर्वाभरणंपरि
कीर्यसमंततः भूमौशयानामलिनामलिनांबरधारिणी ७९ प्रोवाचशृणुमेकुब्जेयावद्रामोवनंव्रजेत् प्राणांस्त्य
क्ष्येऽथवावत्सेशयिष्येतावदेवहि ८० निश्चयंकुरुकल्याणिकल्याणंतेभविष्यति इत्युक्त्वाप्रययौकुब्जागृहंसाऽपितथाऽ
करोत् ८१ धीरोऽत्यंतदयान्वितोऽपिसद्गुणाचारान्वितोवाऽथवानीतिज्ञोविधिवाद्देशिकपरोविद्याविवेकोऽथवा दुष्टाना
मतिपापभावितधियांसंगंसदाचेद्भजेत्तद्बुद्ध्यापरिभावितोव्रजतितत्साम्यंक्रमेणस्फुटं ८२ अतःसंगःपरित्या
ज्योदुष्टानांसर्वदैवहि दुःसंगीच्यवतेस्वार्थाद्यथेयंराजकन्यका ८३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्व
रसंवादेअयोध्याकांडेद्वितीयःसर्गः २ श्रीमहादेवउवाच ततोदशरथोराजारामाभ्युदयकारणात् आ
दिश्यमंत्रिप्रकृतीःसानंदोगृहमाविशत् १ तत्रादृष्ट्वाप्रियांराजाकिमेतदितिविह्वलः याप्रुरामंदिरंतस्याः
प्रविष्टेमयिशोभना २ यनिषेधार्थज्ञइत्यर्थः विद्यावस्तुतत्त्वज्ञानंतेनविवेकः कर्तव्याकर्तव्यविचारोयस्यसः ८२ ८३ इति
श्रीमत्सकल॰ उमामहेश्वरसंवादेअध्यात्मरामायणेसेतौअयोध्याकांडेद्वितीयःसर्गः २ ततइतिमंत्रिणःसुमंत्रादयःप्रकृतयोमुख्यपौराः १ ६
तस्याःकैकेय्यामंदिरंप्रविष्टेमयिकैकेयीहसंतीमासुपयातिसाऽद्यकिंनदृश्यतेएतत्किमित्यन्वयः २ ७ ७ ७

३ वःयुष्माकं ४ ५ ६ मांकिंखेदयसे तत्रहेतुर्यतइति ७ किमर्थंतिष्ठसीतिशेषः ८ वांछितविधानप्रकारमेवाह कोवेति ९ यथा
येनप्रकारेणदंडनेनवधेनवातदवश्यंब्रूहि १० ममस्वांतंजानासि स्वदुःखासहिष्णुत्वेनेतिशेषः प्रियंमांस्वाधीनंजानासि एवंपरिश्रमंवि

हसंतीमासुपायातिसाकिंनैवाद्यदृश्यते इत्यात्मन्येवसंचिंत्यमनसाऽतिविदूयता ३ पप्रच्छदासीनिकुरंकुतोवः
स्वामिनीशुभा नायातिमांयथापूर्वंमत्प्रियाप्रियदर्शना ४ ताऊचुःक्रोधभवनंप्रविष्टानैवविद्महे कारणंतत्रदेवत्वं
गत्वानिश्चेतुमर्हसि ५ इत्युक्तोभयसंत्रस्तोराजातस्याःसमीपगः उपविश्यशनैर्देहंस्पृशन्वैपाणिनाऽब्रवीत् ६ किंशेषे
वसुधापृष्ठेपर्यंकादीन्विहायच मांत्वंखेदयसेभीरुयतोमांनावभाषसे ७ अलंकारंपरित्यज्यभूमौमलिनवाससा
किमर्थंब्रूहिसकलंविधास्येतववांछितं ८ कोवातवाहितंकर्तानारीवापुरुषोऽपिवा समदंड्यश्चवध्यश्चभविष्यतिनसं
शयः ९ ब्रूहिदेवियथाप्रीतिस्तदवश्यंममाग्रतः तदिदानींसाधयिष्येसुदुर्लभमपिक्षणात् १० जानासित्वंममस्वांतंप्रियं
मांस्ववशेस्थितं तथाऽपिमांखेदयसेवृथातवपरिश्रमः ११ ब्रूहिकंधनिकंकुर्यांदरिद्रंतेप्रियंकरं धनिनंक्षणमात्रेणनि
र्धनंचतवाहितं १२ ब्रूहिकंवावधिष्यामिवधार्होवाविमोक्ष्यते किमत्रबहुनोक्तेनप्राणान्दास्यामितेप्रिये १३ मम
प्राणात्प्रियतरोरामोराजीवलोचनः तस्योपरिशपेब्रूहित्वद्धितंतत्करोम्यहं १४ इतिब्रुवाणंराजानंशपंतंराघवोप
रि शनैर्विसृज्यनेत्रेसाराजानंप्रत्यभाषत १५ नाऽपित्वदुक्तार्थानुष्ठानंमयाकर्तव्यमेवेतिवृथाऽयंपरिश्रमइतिभावः ११ तेप्रियंकरंकं
धनिनंकुर्यां अप्रियंकरंत्वदरिद्रंकुर्यांधनिनंकुबेरतुल्यधनवंतमपिक्षणेनत्वदहितंनिर्धनंकरिष्यामीतिशेषः १२ कंब्रह्मतुल्यमपिवधिष्यामि वधार्ह
श्चोरादिरपित्वत्प्रियोविमोक्ष्यतेमयेतिशेषः १३ यत्तवहितंतत्करोमीतिशेषः रामशपथपूर्वकंप्रतिजानेइत्यर्थः १४ १५ ७

१६ १७ १८ १९ २० २१ किंचिद्विलंबेत प्रातःकालोत्तरं क्षणमपि विलंबे मया प्राणत्यागः कर्त्तव्य इत्यर्थः २२ रोमहर्षणं शृण्वतां रोमांचो
त्पादकमतिक्रूरत्वात् २३ परया उत्कृष्टया कैकेय्याभियाने त्रे विमृज्याश्रुरहिते कृत्वा साश्रुनेत्रत्वं दृष्ट्वा निक्रोधेन रामवधं प्रार्थयेदिति अधिका भीः निवृत्ते
तिपाठे पतनवेलायां पराङ्मुखपतनाद् दुष्करीत्याभियैव झटिति तत्संमुखी भूयेत्यर्थः पुनर्मनुष्यदेहधरायामझार्यायाएवं क्रौर्यासंभवं पर्यालोच्य दुःस्वप्नइति

यदि सत्यप्रतिज्ञोऽसि शपथं कुरुषे यदि या ज्ञां मे सफलां कर्तुं शीघ्रमेव त्वमर्हसि १६ पूर्वं देवासुरे युद्धे मया त्वं परिरक्षि
तः तदा वरद्वयं दत्तं त्वया मे तुष्टचेतसा १७ तद्द्वयं न्यासभूतं मे स्थापितं त्वयि रक्षणत तत्रैकेन वरेणाशु भरतं मे प्रियं सु
तं १८ एभिः संभृतसंभारैर्यौवराज्येऽभिषेचय अपरेण वरेणाशु रामो गच्छतु दंडकान् १९ मुनिवेषधरः श्रीमान्जटावल्कल
भूषणः चतुर्दश समास्तत्र कंदमूलफलाशनः २० पुनरायातु तस्यांते वने वा तिष्ठतु स्वयं प्रभाते गच्छतु वनं रामो रा
जीवलोचनः २१ यदि किंचिद्विलंबेत प्राणांस्त्यक्ष्ये तवाग्रतः भव सत्यप्रतिज्ञस्त्वमेतदेव मम प्रियं २२ श्रुत्वैत
द्दारुणं वाक्यं कैकेय्या रोमहर्षणं निपपात महीपालो वज्राहत इवाचलः २३ शनैरुन्मील्य नयने विमृज्य परयाभि
या दुःस्वप्नो वा मया दृष्टो ह्यथवा चित्तविभ्रमः २४ इत्यालोक्य पुरः पत्नीं व्याघ्रीमिव पुरःस्थितां किमिदं भाषसे भ
द्रे मम प्राणहरं वचः २५ रामः कमपराधं ते कृतवान्कमलेक्षणः ममाग्रे राघवगुणान्वर्णयस्यनिशं शुभान् २६

तर्कः जाग्रतः स्वप्नानुभवासंभवादाह अथवा ममैव चित्तस्य विभ्रमः अन्यार्थकस्यान्यार्थकत्वभ्रमः २४ इति विचार्येति शेषः पुरः स्थितां व्याघ्रीमिव पुरः पत्नीं कैकेयीं
मालोक्य दृष्ट्वा तद्वस्तुतत्त्वनिर्णयाय तामाहेति शेषः किमाहेत्यत्राह किमिदमिति मम प्राणहरमित्यनेन स्ववैधव्यसंपादकत्वेनात्यंतं स्वानिष्टं कथं भाष
स इत्यर्थः २५ ननु रामकृतादिदुःसहापराधवशात्स्वानिष्टेऽपि प्रवृत्तिस्तत्राह राम इति अपराधाकरणं प्रागुक्तत्वद्वाक्येनैव निर्णीतमित्याह ममेति २६

इदानीमन्यथा भाषसे अतः पूर्वापरविरोधादिदं त्वद्वचोऽश्रद्धेयमित्यर्थः २७ यदि राज्यलोभस्तेतत्राह राज्यमिति रामस्येहस्थितावपि नतेभ
यमित्यर्थः वामे मद्विरुद्धाचरणशीले २८ साऽपि पूर्वं तादृशभाषणशीलाऽपि मृदुरपि कैकेयी देववाण्यावेशवशाद्रक्तांतलोचना सती राजानं प्रत्यु

कौसल्यां मां समं पश्यन्शुश्रूषां कुरुते सदा इति ब्रुवंती त्वं पूर्वमिदानीं भाषसेऽन्यथा २७ राज्यं गृहाण पुत्राय रामस्ति
ष्ठतु मंदिरे अनुगृण्हीष्व मां वामे रामान्नास्ति भयं तव २८ इत्युक्त्वाऽश्रुपरीताक्षः पादयोर्निपपात ह कैकेयी मुखमुवाच
सा परिरक्तांतलोचना २९ राजेंद्र किं त्वं भ्रांतोऽसि उक्तं तद्भाषसेऽन्यथा मिथ्या करोषि चेत्स्वीयं भाषितं नरको भवेत् ३० वनं न ग
च्छेद्यदि रामचंद्रः प्रभातकालेऽजिनचीरयुक्तः उद्बंधनं वा विषभक्षणं वा कृत्वा मरिष्ये पुरतस्तवाहम् ३१ सत्यप्रतिज्ञोऽहमि
ती हलोके विडंबसे सर्वसभांतरेषु रामोपरि त्वं शपथं च कृत्वा मिथ्याप्रतिज्ञो नरकं प्रयाहि ३२ इत्युक्तः प्रियया दीनो मग्नो दु
खार्णवे नृपः मूर्छितः पतितो भूमौ विसंज्ञो मृतको यथा ३३ एवं रात्रिर्गता तस्य दुःखात्संवत्सरोपमा अरुणोदयका
ले तु बंदिनो गायका जगुः ३४ निवारयित्वा तान्सर्वान्कैकेयी रोषमास्थिता ततः प्रभातसमये मध्यकक्षमुप
स्थिताः ३५ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या ऋषयः कन्यकास्तथा छत्रं च चामरं दिव्यं गजो वाजी तथैव च ३६ अन्याश्च
पौरमुख्याश्च पौरजानपदास्तथा वसिष्ठेन यथाऽज्ञप्तं तत्सर्वं तत्र संस्थितं ३७ स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च रात्रौ निद्रां
नलेभिरे कदा द्रक्ष्यामहे रामं पीतकौशेयवाससं ३८ वाच २९ उक्तं प्रतिज्ञापूर्वमुक्तं ३० मिथ्याभाषणजन्यो नरकोऽस्त्येव पुनः पापांतर

जं नरकमपि दर्शयति वनमिति अजिनमेव चीरं ऋषिवस्त्रं तेन युक्तः ३१ विडंबसे श्लाघसे रामोपरीत्यनेन भगवच्छपथो मिथ्या त्वया कृत इति ध्वनयति ३२
३३ ३४ तान्बंद्यादीन्गणान्निवर्त्य रोषं रोषातिशयं आस्थिता प्राप्ता प्रातःसमये जातेऽपि रामप्रमाकार्य वनायन प्रेषयतीत्यधिको शेषः ३५ ३६ ३७ ३८

किरीटकटकानिउज्ज्वलानिशोभावंतियस्तंबंधात्तं ३९ ४० ४१ सुमंत्रइति प्रजानांताहशीं चिंतांज्ञात्वास्वयमपिचिंतयन्नित्यर्थः ४२ ४३
अन्यथाशोकवान् अस्वस्थश्च ४४ ४५ भामिनिकोपनेइत्यर्थः कोपनासैवभामिनीतिनिघंटः ४६ ४७ अतिन्त्वर्

सर्वाभरणसंपन्नंकिरीटकटकोज्वलं कौस्तुभाभरणंश्यामंकंदर्पशतसुंदरम् ३९ अभिषिक्तंसमायातंगजारूढंस्मितानन्नं श्वेतच्छत्रधरंतत्रलक्ष्मणंलक्षणान्वितं ४० रामंकदावाद्रक्ष्यामःप्रभातंवाकदाभवेत् इत्युत्सुकधियःसर्वेबभूवुःपुरवासिनः ४१ नेदानीमुत्थितोराजाकिमर्थंचेतिचिंतयन् सुमंत्रःशनकैःप्रायाद्यत्रराजाऽवतिष्ठते ४२ वर्द्धयन्जयशब्देनप्रणमन्शिरसानृपम् अतिखिन्नंनृपंदृष्ट्वाकैकेयींसमपृच्छत ४३ देविकैकेयिवर्धस्वकिंराजादृश्यतेऽन्यथा तमाहकैकयीराजारात्रौनिद्रांनलब्धवान् ४४ रामरामेतिरामेतिराममेवानुचिंतयन् प्रजागरणवैराजाह्यस्वस्थइवलक्ष्यते राममानयशीघ्रंत्वंराजाद्रष्टुमिहेच्छति ४५ सुमंत्रउवाच अश्रुत्वाराजवचनंकथंगच्छामिभामिनि तच्छुत्वामंत्रिणोवाक्यंराजामंत्रिणमब्रवीत् ४६ सुमंत्ररामंद्रक्ष्यामिशीघ्रमानयसुंदरम् इत्युक्तस्त्वरितंगत्वासुमंत्रोराममंदिरं ४७ अवारितःप्रविष्टोऽयंत्वरितंराममब्रवीत् शीघ्रमागच्छभद्रंतेरामराजीवलोचन ४८ पितुर्गेहंमयासार्द्धंराजात्वांद्रष्टुमिच्छति इत्युक्तोरथमारुह्यसंभ्रमात्त्वरितोययौ ४९ रामःसारथिनासार्द्धंलक्ष्मणेनसमन्वितः मध्यकक्षेवसिष्ठादीन्पश्यन्नेवत्वरान्वितः ५० पितुःसमीपंसंगम्यननामचरणौपितुः राममालिंगितुंराजासमुत्थायससंभ्रमः ५१

त्वास्मियत्वाच्चद्वारपालैरवारितः ४८
४९ पश्यन्नेवपितृदर्शनत्वरयादर्शनमात्रेणचक्षुषैवतेषांशिष्टाचारांकुर्वन्नित्यर्थः ५० ससंभ्रमःसादरः ५१

दुःखात्प्राविरामविरहदुःखात् ५२ समाविशत् प्राविशत् राजगृहमितिशेषः ५३ ५४ राजदुःखोपशांतयेतदर्थंत्वमेवकारणं तदेवकारणत्वंसमर्थयति किंचिदिति ५५ कार्यमेवाह सत्यप्रतिज्ञइति त्वंदंडकागमनविषयेसत्यप्रतिज्ञोभूत्वाइत्यर्थः ५६ तत्सर्वंतद्वरद्व

बाहूप्रसार्यरामेतिदुःखान्मध्येपपातह हाहेतिरामस्तंशीघ्रमालिंग्यांकेन्यवेशयत् ५२ राजानंमूर्छितंदृष्ट्वाचुक्रुशुःसर्वयोषितः किमर्थंरोदनमितिवसिष्ठोपिसमाविशत् ५३ रामःपप्रच्छकिमिदंराज्ञोदुःखस्यकारणं एवंपृच्छतिरामेसाकैकेयीराममब्रवीत् ५४ त्वमेवकारणंह्यत्रराज्ञोदुःखोपशांतये किंचित्कार्यंत्वयारामकर्तव्यंनृपतेर्हितं ५५ त्वदधीनंतुतत्सर्वंवक्तुंत्वांलज्जतेनृपः सत्यपाशेनसंबद्धंपितरंत्रातुमर्हसि ५७ पुत्रशब्देनचैतद्धिनरकात्त्रायतेपिता रामस्त्वयादितंश्रुत्वाशूलेनाभिहतोयथा ५८ व्यथितःकैकयीमाहकिंमामेवंप्रभाषसे पित्रार्थेजीवितंदास्येपिबेयंविषमुल्बणं ५९ सीतांत्यक्ष्येऽथकौसल्यांराज्यंचापित्यजाम्यहं अनाज्ञप्तोऽपिकुरुतेपितुःकार्यंसउत्तमः ६० उक्तःकरोतियःपुत्रःसमध्यमउदाहृतः उक्तोऽपिकुरुतेनैवसपुत्रोमलउच्यते ६१ अतःकरोमितत्सर्वंयन्मामाहपितामम सत्यंसत्यंकरोम्येवरामोद्विर्नाभिभाषते ६२ इतिरामप्रतिज्ञांसाश्रुत्वावक्तुंप्रचक्रमे रामत्वदभिषेकार्थंसंभाराःसंभृताश्चये ६३ तैरेवभरतोऽवश्यमभिषेच्यःप्रियोमम अपरेणवरेणाशुचीरवासाजटाधरः ६४

यानुष्ठानंत्वदधीनं अतःसत्यपाशेनेति ५७ पुत्रशब्देनैतदुच्यते तदेवदर्शयति पुन्नाम्नोनरकात्पितात्रायतेयेनसपुत्रइत्यर्थः ५८ पिबेयंविषंपित्राज्ञप्तइतिशेषः ५९ यःकुरुतेसउत्तमइत्यर्थः ६० मलोमलसदृशः ६१ ६२ ६३ तैर्भरतोऽवश्यमभिषेच्यएवेत्यन्वयः ६४

समाः वर्षाणि ६५ ६६ राजाकिंकेनकारणेनेहविषयेमांनवक्तितत्कारणंनजाने अकर्तव्यतासंभावनायामस्यभावादितिभावः ६७ दुःखितंरा
ज्ञोऽवचनेनेतिशेषः ६८ ज्येष्ठादाच्छिद्यकनिष्ठायराज्यदानरूपेउन्मार्गेवर्त्तमानमतएवभ्रांतंत्वद्दयंस्त्रीजितंच पापंनतद्भवेदिति गुरोरप्यवलिप्तस्यका
र्याकार्यमजानतःउत्पथप्रतिपन्नस्यदंडएवविधीयतेइतिनीत्युक्तेः ६९ त्वयाबलात्कारेणग्रहणान्मयाप्येतद्‍रदानानृतकृतोनदोषइत्याह एवंचेदिति

वनंमयाहिशीघ्रंत्वमद्यैवपितुराज्ञया चतुर्दशसमास्तत्रवससुन्यून्नभोजनः ६५ एतदेवपितुस्तेद्यकार्यंत्वंकर्तुमर्ह
सि राजात्वलज्जतेवक्तुंत्वामेवंरघुनंदन ६६ श्रीरामउवाच भरतस्यैवराज्यंस्यादहंगच्छामिदंडकान् किंतुराजानवक्ती
हमांनजानेऽत्रकारणं ६७ श्रुत्वैतद्रामवचनंदृष्ट्वारामंपुरःस्थितं प्राहराजादशरथोदुःखितोदुःखितंवचः ६८ स्त्रीजितंभ्रां
तहृदयमुन्मार्गपरिवर्त्तिनं निगृह्यमांगृहाणेदंराज्यंपापंनतद्भवेत् ६९ एवंचेदनृतंनैवमांस्पृशेद्रघुनंदन इत्युक्त्वादुःख
संतप्तोविललापनृपस्तदा ७० हारामहाजगन्नाथहाममप्राणवल्लभ मांविसृज्यकथंघोरंविपिनंगंतुमर्हसि ७१ इति
रामंसमालिंग्यमुक्तकंठोरुरोदह विमृज्यनयनेरामःपितुःसजलपाणिना ७२ आश्वासयामासनृपंशनैःसनयकोविदः
किमत्रदुःखेनविभोराज्यंशास्तुमेऽनुजः ७३ अहंप्रतिज्ञांनिस्तीर्यपुनर्यास्यामितेपुरं राज्यात्कोटिगुणंसौख्यंममराज
न्वनेसतः ७४ त्वत्सत्यपालनंदेवकार्यंचापिभविष्यति कैकेय्याश्चप्रियोराजन्वनवासोमहागुणः ७५ ७० यद्यपित्वजगन्नाथ

त्वाद्राज्यविपिनयोःसमतैवतथाऽपित्वद्वियोगेममप्राणास्त्वद्वल्लभत्वात्त्वयासहगमिष्यंतीत्याह ममप्राणवल्लभेति ७१ विमृज्य निरस्तांश्रूकेकृत्वा ७२
शासत्वित्यार्षं मदनुजेनापिराज्यकरणेतस्यापित्वत्पुत्रत्वात्त्वद्भक्तत्वाच्चात्रदुःखंव्यर्थमितिभावः ७३ ७४ ममसुखंतुविशिष्टं हेदेवत्वत्सत्यपालनरूपंका
र्यंचभविष्यतीतिअधिकोलाभइतिविशेषेणदेवानांकार्यंचरक्षोनाशरूपंभविष्यतीतिध्वनितंकैकेय्याश्चप्रियोऽतोमहागुणःबहुगुणइत्यर्थः ७५

इदानीमेवेत्यर्थः उपह्नीयंतांदूरीक्रियंतां ७६ सुखमित्यनेनममवनगमनेदुःखलेशोऽपिनास्तीतिध्वनितं ७७ रामकारणात् रामाभिषेकविघ्नि
वृत्तिनिमित्तं ७८ एकाग्रमनसोक्तफलार्थमेवविष्णुंध्यायतेच आर्षमात्मनेपदं ७९ अंतस्थमंतर्यामित्वाद्धृदयेस्थितंध्येयंरूपमाह घनेत्यादिनि
रस्तेत्यादिनानिर्विकल्पकसमाधिस्थेत्युक्तं सकलविशेषरहितध्यानस्यैवनिर्विकल्पकत्वात् निरस्तानिसर्वाणिअतिशयस्वरूपाणिभेदकस्व

इदानींगंतुमिच्छामिव्येतुमातुश्चहृज्ज्वरः संभाराश्चोपह्नीयंतामभिषेकार्थमागताः ७६ मातरंचसमाश्वास्यअनु
नीयचजानकीं आगत्यपादौवंदित्वातवयास्येसुखंवनं ७७ इत्युक्त्वातुपरिक्रम्यमातरंद्रष्टुमाययौ कौसल्याऽपि
हरेःपूजांकुरुतेरामकारणात् ७८ होमंचकारयामासब्राह्मणेभ्योददौधनं ध्यायतेविष्णुमेकाग्रमनसामौनमास्थि
ता ७९ अंतस्थमेकंघनचित्प्रकाशंनिरस्तसर्वातिशयस्वरूपं विष्णुंसदानंदमयंहृदब्जेसाभावयंतीनददर्शरामं ८०
इतिश्रीमद॰ अयोध्याकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेवउवाच ततःसुमित्रादृष्ट्वैनंरामंराज्ञींससंभ्रमा कौसल्यां
बोधयामासरामोऽयंसमुपस्थितः १ श्रुत्वैवंरामनामैषाबहिर्दृष्टिप्रवाहिता रामंदृष्ट्वाविशालाक्षमालिंग्यांकेन्यवेश
यत् २ मूर्ध्न्यवघ्रायपस्पर्शगात्रंनीलोत्पलच्छवि भुंक्ष्वपुत्रेतिचप्राहमिष्टमन्नंक्षुधार्दितः ३ रामःप्राहनमेमातर्भो
जनावसरःकुतः दंडकागमनेशीघ्रंममकालोऽद्यनिश्चितः ४ रूपाणियेनेत्यक्षरार्थः ८० इतिश्रीमत्सकलराज॰ सेतौ अयो

ध्याकांडेतृतीयःसर्गः ३ चतुर्थेलक्ष्मणंक्रुद्धंसांत्वयित्वोपदेशतः सीतयासहितोऽगच्छद्दंडकंचेतिवर्ण्यते १ ससंभ्रमासादरासु
मित्राराज्ञींकौसल्यांबोधयामासेत्यन्वयः १ बहिर्दृष्टिप्रवाहिता त्यक्तसमाधिरित्यर्थः २ भुंक्ष्वपुत्रेती तिअप्लुतवद्भावात्संधिः ३
भोजनावसरोनकुतःपित्रेतिशेषः निश्चितः कृतःपित्रेतिशेषः ४

५ मुनिवेषः चीरवासस्त्वादिकं चिंतांमद्विषयांकर्तुंनार्हसि ६ संप्लुतामग्ना ७ क्षणार्द्धंवा क्षणार्द्धमपि ८ बालकमत्यंतबालं वत्सशब्दोहिगवापत्येरूढः ९ राजाराज्यंप्रयच्छतु तस्यात्यंतमिच्छाविषयत्वात् किमर्थमिति नहितेनकिंचिद्गुरतेष्टमितिभावः १० त्वयाकिमपराद्धंयस्त्वांवनायप्रस्थापयती तिशेषः ११ यथापितागुरुस्तथाऽहमपितवगुरुः यद्वा ततोऽधिका पितुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यतइतिस्मृतेः एवंचमदाज्ञयावनागमन

कैकेयीवरदानेनसत्यसंधःपितामम भरतायददौराज्यंममाप्यारण्यमुत्तमं ५ चतुर्दशसमास्तत्रह्यृषित्वामुनि वेषधृत् आगमिष्येपुनःशीघ्रंनचिंतांकर्तुमर्हसि ६ तच्छ्रुत्वासहसोद्विग्नामूर्च्छितापुनरुत्थिता आहरामंसुदुः खार्तादुःखसागरसंप्लुता ७ यदिरामवनंसत्यंयासिचेन्नयमामपि त्वद्विहीनाक्षणार्द्धंवाजीवितंधारयेकथं ८ य थागौर्बालकंवत्संत्यक्त्वातिष्ठेन्नकुत्रचित् तथैवत्वांनशक्नोमित्यक्तुंप्राणात्प्रियंसुत ९ भरतायप्रसन्नश्चेद्राज्यं राजाप्रयच्छतु किमर्थंवनवासायत्वामाज्ञापयतिप्रियं १० कैकेय्यावरदोराजासर्वस्वंवाप्रयच्छतु त्वयाकिमप राद्धंहिकैकेय्यावानृपस्यवा ११ पितागुरुर्यथारामतवाहमधिकाततः पित्राज्ञप्तोवनंगंतुंवारयेयमहंसुत १२ यदि गच्छसिमद्वाक्यमुल्लंघ्यनृपवाक्यतः तदाप्राणान्परित्यज्यगच्छामियमसादनं १३ लक्ष्मणोऽपिततःश्रुत्वाकौस- ल्यावचनंरुषा उवाचराघवंवीक्ष्यदहन्निवजगत्त्रयम् १४ उन्मत्तंभ्रांतमनसंकैकेयीवशवर्त्तिनं बध्वानिहन्मिभर तंतद्बंधून्मातुलानपि १५ अद्यपश्यंतुमेशौर्यंलोकान्प्रदहतःपुरा रामत्वमभिषेकायकुरुयत्नमरिंदम १६

मेवोचितमितिभावः १२ तदाप्राणानिति एवंचमातृवधदोषोवनगमनेऽधिकइतिभावः १३ रुषादहन्निवेत्यन्वयः १४ भ्रांतमनसंराज्यलोभेनअ तएवकैकेयीवशवर्त्तिनं १५ पुरालोकान्प्रदहतः कालाग्निरुद्रस्येवेत्यर्थः अनेनतदवतारत्वंस्वस्यसूचितं १६ ७ ७

तत्राभिषेकेविघ्नकारिणोनिहन्यामित्यर्थः १७ तेसर्वंकालाग्निरुद्रतुल्यत्वंतद्रूपत्वंचसत्यमेवजानामि किंतुतस्यपराक्रमस्यसमयइदानींन किंतु चतुर्दशेवर्षेइतिव्यंग्यं १८ अथतत्रत्यजनप्रतारणायसंसारनित्यत्वप्रदर्शनेनरोषान्निवर्त्तयति यदिदमिति सर्वंजगत् राज्यमंततःस्वदेहेंद्रियादि कंचनसत्यं तथाचकिंकस्यार्थेउपादेयंयेनैवरोषः कार्यइतिभावः यदिसत्यंभवेत्तदातेआयासः सफलोभवेदित्यन्वयः १९ मेघवितानंमेघसमू हः एवंचभोग्यभोक्त्रोरुभयोरप्यस्थिरत्वात्सर्वंव्यर्थमितिभावः २० यथेति यथासर्पगलवर्त्तीभेकस्तद्गलवर्तिकोमलमांसभोगायासन्नमपिस्व मृत्युमजानंस्तद्गलमांसदंशनमपेक्षतेइच्छति तथाकालाहिग्रस्तोलोकोभोगानिच्छतीत्यर्थः २१ कर्मतंत्रं धनार्जनादिव्यापारंकाम्यंवैदिकंक

धनुष्पाणिरहंतत्रनिहन्यांविघ्नकारिणः इतिब्रुवंतंसौमित्रिमालिंग्यरघुनंदनः १७ शूरोऽसिरघुशार्दूलममात्यंतहि तेरतः जानामिसर्वंतेसत्यंकिंतुतत्समयोनहि १८ यदिदंदृश्यतेसर्वराज्यंदेहादिकंचयत् यदिसत्यंभवेत्त त्रआयासःसफलश्चते १९ भोगामेघवितानस्थविद्युल्लेखेवचंचलाः आयुरप्यग्निसंतप्तलोहस्थजलबिंदुवत् २० यथाव्यालगलस्थोऽपिभेकोदंशानपेक्षते तथाकालाहिनाग्रस्तोलोकोभोगानशाश्वतान् २१ करोतिदुःखे नहिकर्मतंत्रंशरीरभोगार्थमहर्निशंनरः देहस्तुभिन्नःपुरुषात्समीक्ष्यतेकोवात्रभोगःपुरुषेणभुज्यते २२ पितृमा तृसुतभ्रातृदारबंध्वादिसंगमः प्रपायामिवजंतूनांनद्यांकाष्ठौघवच्चलः २३ र्मचनन्वत्रकस्यभोगःशरीरस्यउतात्मनःनाद्यइत्याह

देहस्त्विति पुरुषाद्भिन्नतस्तस्यात्यंतजडत्वात्सुखादिसाक्षात्काररूपभोगस्यतत्रासंभवइतिभावः नांत्यइत्याह कोवात्रेति तस्यशुद्धस्वभावत्वेनाप रिणामित्वात्तस्यभोगासंभवइतिभावः अत्रदेहशब्देनचित्तमप्युपलक्ष्यते यद्यपितयोःपरस्परंविवेकाग्रहात् चित्तस्यभोगस्तथाऽपिसभ्रांतिमूलक इतिहृदयएवेनितात्पर्यं २२ एवंभोगस्यापारमार्थिकत्वमुक्त्वेदानींवैराग्यायपुत्रादिसंगस्यास्थिरत्वमाह पित्रिति प्रपापानीयशालाकाष्ठौघयोरिवकाष्ठौघवत् २३

प्रतीतानिश्चिता एषः अभिमानः ममधनादि अनेनचममचिरं भोगइत्यादिः २४ संसृतिः संसारस्थितिः स्वप्नसदृशी अल्पकाला अनुवर्त्ततेतामु
पादेयत्वेनमनुतइत्यर्थः २५ कथंचिदितिकथमपीत्यर्थः नबुध्यतेममापिजरामृत्यूस्तइतिकथमपिनबुध्यतइत्यर्थः २६ पूर्वपूर्वभुक्तदिनरात्र्यपेक्ष्य
योत्तरोत्तरस्यविशेषमपश्यन् अतोमूढमतिः कालवेगंपूर्वपूर्वावस्थापहारकंनपश्यति अतोभोगाननुपततितेषासज्जते २७ आमघटः अपक्वघटः

छायेवलक्ष्मीश्चपलाप्रतीतातारुण्यमंबूर्मिवदध्रुवंच स्वप्नोपमंस्त्रीसुखमायुरल्पंतथाऽपिजंतोरभिमानएषः २४ सं
सृतिःस्वप्नसदृशीसदारोगादिसंकुला गंधर्वनगरप्रख्यामूढस्तामनुवर्त्तते २५ आयुष्यंक्षीयतेयस्मादादित्यस्यगताग
तैः दृष्ट्वाऽन्येषांजरामृत्यूकथंचिन्नैवबुध्यते २६ सएवदिवसःसैवरात्रिरित्येवमूढधीः भोगाननुपतत्येवकालवे
गंनपश्यति २७ प्रतिक्षणंक्षरत्येतदायुरामघटांबुवत् सपत्नाइवरोगौघाः शरीरंप्रहरंत्यहो २८ जराव्याघ्रीव
पुरतस्तर्जयंत्यवतिष्ठते मृत्युःसहैवयात्येषसमयंसंप्रतीक्षते २९ देहेऽहंभावमापन्नोराजाऽहंलोकविश्रुतः इ
त्यस्मिन्मनुतेजंतुःकृमिविड्भस्मसंज्ञिते ३० त्वगस्थिमांसविण्मूत्ररेतोरक्तादिसंयुतः विकारीपरिणामीचदेहआत्मा
कथंवद ३१ यमास्थायभवाँल्लोकंदग्धुमिच्छतिलक्ष्मण देहाभिमानिनःसर्वेदोषाःप्रादुर्भवंतिहि ३२ सपत्नाः शत्रवः २८ आगत

प्रायाहंकिंमूढोऽसीतितर्जयंतीमृत्युःसमयंप्रहर्तुंसंप्रतीक्षतेसहतिष्ठन्नपि २९ देहेउपचयादिविशिष्टेकृमिविड्भस्मसंज्ञिते भूस्थेआद्यासंज्ञाजंतुभि
र्भक्षितेमध्यासंज्ञा दग्धेअंत्या तादृशेदेहेऽहंभावंप्राप्तोऽहंराजेतिअस्मिन्लोकेमनुते ३० अथदेहस्यात्मत्वंखंडयति त्वगिति त्वगादिसंयुतत्वाद्वि
कारीरसादिधातुविकारवान् परिणामी बाल्याद्यवस्थापरिणामवान् आत्मात्वविकारीअपरिणामीचेतिविपरीतःश्रुत्यादिभिरुक्तइतिभावः ३१ ११
यंरागादिदोषसमूहं तेदोषादेहाभिमानिनः प्रादुर्भवंति तस्मात्तंत्यजेतिभावः ३२ ५ ६ ६

देहाभिमानिनोऽस्यरागादिदोषप्रादुर्भावकत्वंतत्कारणाविद्यारूपत्वात्तस्येत्याह देहोहमिति देहइत्युपलक्षणमंतःकरणादेरपि तदाह चिदात्मेति ३३
देहाभिमानिनोऽस्यरागादिदोषप्रादुर्भावकत्वंतत्कारणाविद्यारूपत्वात्तस्येत्याह
संसृतेःसंसारमूलस्यरागादिदोषस्यशत्रवइति स्वजननाविद्योच्छेदकत्वाद्विद्याभ्यासेकामादयः शात्रवंकुर्वंतीत्यर्थः ३४ प्रकृतोपयोगितयाक्रोधस्यैव
मुक्तिविघातेप्राधान्यमाह तत्रापीति पित्रादिवधेनपातित्यंप्राप्तोनश्रवणाद्यधिकारीतिभावः ३५ मनस्तापः तज्जनकंहननाद्युपायान्वेषणमित्यर्थः
३६ महान्शत्रुः परिणामेस्वप्राणापहारकत्वात् क्रोधएवयमःसाक्षादितिपाठांतरंवैतरणीनदीदुस्तरत्वात् विषयलाभैः कथमप्यनपगमादितिभा

देहोऽहमितियाबुद्धिरविद्यासाप्रकीर्त्तिता नाहंदेहश्चिदात्मेतिबुद्धिर्विद्येतिभण्यते ३३ अविद्यासंसृतेर्हेतुर्विद्यातस्या
निवर्त्तिका तस्माद्यत्नःसदाकार्योविद्याभ्यासेमुमुक्षुभिः कामक्रोधादयस्तत्रशत्रवःशत्रुसूदन ३४ तत्रापिक्रोधएवालं
मोक्षविघ्नायसर्वदा येनाविष्टःपुमान्हंतिपितृभ्रातृसुहृत्सखीन् ३५ क्रोधमूलोमनस्तापःक्रोधःसंसारबंधनम् ध
र्मक्षयकरःक्रोधस्तस्मात्क्रोधंपरित्यज ३६ क्रोधएषमहान्शत्रुस्तृष्णावैतरणीनदी संतोषोनंदनवनंशांतिरेवहि
कामधुक् ३७ तस्माच्छांतिंभजस्वाद्यशत्रुरेवंभवेन्नते देहेंद्रियमनःप्राणबुद्ध्यादिभ्योविलक्षणः ३८ आत्माशु
द्धःस्वयंज्योतिरविकारीनिराकृतिः यावद्देहेंद्रियप्राणैर्भिन्नत्वंनात्मनोविदुः ३९ तावत्संसारदुःखौघैःपीड्यंतेमृत्युसं
युताः तस्मात्त्वंसर्वदाभिन्नमात्मानंहृदिभावय ४० बुद्ध्यादिभ्योबहिःसर्वमनुवर्त्तस्वमाखिदः भुंजन्प्रारब्धमखिलंसु
खंवादुःखमेववा ४१ वः नजातुकामः कामानामुपभोगेनशाम्यति इंधनैः कृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्द्धतइत्युक्तेः नंदनवनमानंदजनकत्वा
त् ३७ एवंशांतिसेवने ३८ तेभ्योवैलक्षण्यमेवाह अविकारीनिराकृतिः देहादिस्तुसाकारइतिभावः ३९ तावदिति अहंममेत्यभिमानसत्वादितिभावः
भिन्नंबुद्ध्यादिभ्यइत्यर्थः ४० बुद्ध्यादिभ्यः ल्यब्लोपेपंचमी तदतिरिक्तोऽहमितिअंतर्जानन्नेवतानालंब्यबहिर्लोकव्यवहारेसर्वलोकव्यवहारंलोकवदेवा

नुवर्तस्वकुरुपरंतुतत्रमाखिदःखेदंनकुरुननुलोकवत्कार्यकरणेतद्दुःखेदोऽवश्यंभाव्येवेत्यतआह भुंजान्निति अखिलंसुखंदुःखंवाप्रारब्धमित्येवंभुंजंस्त
थाभावयन् ४१ प्रवाहपतितोऽपिसंसारप्रवाहस्थोऽपिकार्यव्यवहारंकुर्वन्नपितज्जन्यपापपुण्याभ्यांनलिप्यते पृथग्जनोऽपि एवंचतवतथाभावयतःसर्वथा
तदलेपइत्याह बाह्येति ४२ तदेवाह एतदिति ४३ ४४ समागमंमेपुनरागमं एवंभावयंतीप्रतीक्षस्वेत्यर्थः ४५ यथासरितांप्रवाहेपतितप्लवानांनसदैकत्रसं

प्रवाहपतितःकार्यंकुर्वन्नपिनलिप्यसे बाह्येसर्वत्र कर्तृत्वमावहन्नपिराघव ४२ अंतःशुद्धस्वभावस्त्वंलिप्यसेनचक
र्मभिः एतन्मयोदितंकृत्स्नंहृदिभावयसर्वदा ४३ संसारदुःखैरखिलैर्बाध्यसेनकदाचन त्वमप्येवंमयादिष्टंहृदिभा
वयनित्यदा ४४ समागमंप्रतीक्षस्वनदुःखैःपीड्यसेऽचिरं नसदैकत्रसंवासःकर्ममार्गानुवर्तिनां ४५ यथाप्रवाहपति
तप्लवानांसरितांतथा चतुर्दशसमासंख्याक्षणार्द्धमिवजायते ४६ अनुमन्यस्वमासंबदुःखंसंत्यज्यदूरतः एवंचे
त्सुखसंवासोभविष्यतिवनेमम ४७ इत्युक्त्वादंडवन्मातुःपादयोरपतच्चिरं उत्थाप्यांकेसमावेश्यआशीर्भिरभिनंद्य
त् ४८ सर्वेदेवाःसगंधर्वाब्रह्मविष्णुशिवादयः रक्षंतुत्वांसदायांतंतिष्ठंतंनिद्रयायुतं ४९ इतिप्रस्थापयामाससमालिं
ग्यपुनःपुनःलक्ष्मणोऽपितदारामंनत्वाहर्षाश्रुगद्गदः ५० आहराममम्मांतस्थःसंशयोऽयंत्वयात्हृतः यास्यामिपृष्ठतो
रामसेवांकर्तुंनदादिश ५१ अनुगृह्णीष्वमांरामनोचेत्प्राणांस्त्यजाम्यहं तथेतिराघवोऽप्याहलक्ष्मणंयाहिमाचिरं ५२

वासःकिंतुक्षणमात्रं तथाकर्ममार्गेसंसारे वर्तमानानांपितृपुत्रादीनामपीत्यर्थः एवंभावनायांचतुर्दशसमानांसंख्यादिवसगणनाक्षणार्द्धवत् अल्प
ल्पकालेनैवसमाप्ता भविष्यतीत्यर्थः ४६ एवंचेत्त्वदनुमत्यागमनंचेत्तदाममवनेसुखजनकःसंवासोभविष्यतीत्यर्थः ४७ चिरंयावदनुमतिपर्यंतं १२
अभिनंदयत् अभ्यनंदयत् अडभावआर्षः ४८ तदेवाह सर्वेइति सदेत्यस्यविवरणंयांतमित्यादि ४९ ५० रामेति पुनरुक्तिर्हर्षातिशयात् ५१ ५२

एवंलक्ष्मणमुक्त्वाप्रतस्थे मातृगृहादितिशेषः ततस्तामतिप्रियांसीतांसमाधातुंविभुर्जगतःपतिर्गतःस्वगृहमितिशेषः ५३ ५४ सेनयाविनाकुत्रगत
आगतोऽसीत्यन्वयःकुतःकुतोहेतोर्नदृश्यतइत्यर्थः वादित्राणिनवाद्यंतेकुतइत्यनुकर्षःएवमग्रेऽपि ५५ सामंतराजेति एकाकीकिमित्यागतइत्यर्थः
पर्यायोक्तमलंकारः ५६ ५७ अद्यैवयास्यामीति नोपहासोऽयमित्याह नमिथ्येति ५८ ५९ वरस्वरूपमाह भरतायेति ६० तयादेव्याया

प्रतस्थेतांसमाधातुंगतःसीतापतिर्विभुः आगतंपतिमालोक्यसीतासुस्मितभाषिणी ५३ स्वर्णपात्रस्थसलिलैःपादौ
प्रक्षाल्यभक्तितः पप्रच्छपतिमालोक्यदेवकिंसेनयाविना ५४ आगतोऽसिगतःकुत्रश्वेतच्छत्रंचतेकुतः वादित्राणि
नवाद्यंतेकिरीटादिविवर्जितः ५५ सामंतराजसहितःसंप्रमान्नागतोऽसिकिं इतिस्मसीतयापृष्टोरामःसस्मितमब्रवी
त् ५६ राज्ञामेदंडकारण्येराज्यंदत्तंशुभेऽखिलं अतस्तत्पालनार्थायशीघ्रंयास्यामिभामिनि ५७ अद्यैवयास्यामिव
नं त्वंतुश्वश्रूसमीपगा शुश्रूषांकुरुमेमातुर्नमिथ्यावादिनोवयं ५८ इतिब्रुवंतंश्रीरामंसीताभीताऽब्रवीद्वचः किमर्थं
वनराज्यंतेपित्रादत्तंमहात्मना ५९ तामाहरामःकैकेय्यैराजाप्रीतोवरंददौ भरतायददौराज्यंवनवासंममानघ ६०
चतुर्दशसमास्तत्रवासोमेकिलयाचितः तयादेव्याददौराजासत्यवादीदयापरः ६१ अतःशीघ्रंगमिष्यामिमाविघ्नंकु
रुभामिनि श्रुत्वातद्रामवचनंजानकीप्रीतिसंयुता ६२ अहमग्रेगमिष्यामिवनंपश्चात्त्वमेष्यसि इत्याहमांविनागंतुंन
वराघवनोचितं ६३ तामाहराघवःप्रीतःस्वप्रियांप्रियवादिनीं कथंवनंत्वांनेष्येऽहंबहुव्याघ्रमृगाकुलम् ६४

चितोऽतोमयिदयापरोऽपिराजासत्यवादी अवश्यंत्वदुक्तंदास्यामीतिप्रतिज्ञावाक्यस्यसत्यत्वंकर्तुमेववनवासंददौ ६१ ६२ नोचितंशुद्धस्यतवमया
विनाकार्याक्षमत्वात् विवाहकालेनातिचरिष्यामीतिप्रतिज्ञातत्वाच्च ६३ वननयनाभावेहेतुगर्भविशेषणंबहुव्याघ्रेत्यादि ६४

६५ ६६ फलादिकमपिसमयेदुर्लभमित्याह कालेइत्यादि नदृश्यतेवनेषुतृणाद्याच्छादनात्जनसंचाराभावाच्च यत्रापिदृश्यतेतत्रापिशर्कराद्य न्वितः ६७ वासस्थानमप्यतिदुःखजनकमित्याह गुहेत्यादि सम्यक्बाध्यंतेरिपवोयत्रतिसंबाधंदुर्गवासस्थानंगुहागह्वररूपं तद्यद्यपिरिपुपीडारहि तंतथाऽपिझिल्लीदंशादियुतत्वात्तत्रस्थातुमशक्यमितिभावः ६८ तत्रापिपद्भ्यांगमनमतिदुःखमित्याह पादेति ६९ ७० स्फुरदृक्का अंतर्गत क्रोधवशात्तत्स्फुरणं तदेवाह किंचित्कोपेति अत्यागेहेतवोधर्मपत्नीमित्यादयः ७१ पतिव्रतात्वमेवापपादयति त्वदनन्यामिति त्वत्तोऽन्यः पुरुषोनविद्यते

राक्षसाघोररूपाश्चसंतिमानुषभोजिनः सिंहव्याघ्रवराहाश्चसंचरंतिसमंततः ६५ कट्वम्लफलमूलानिभोजनार्थं
सुमध्यमे अपूपानिव्यंजनानिविद्यंतेनकदाचन ६६ कालेकालेफलंवाऽपिविद्यतेकुत्रकंदरि मार्गोनदृश्यतेक्वापि
शर्कराकंटकान्वितः ६७ गुहागह्वरसंबाधंझिल्लीदंशादिभिर्युतं एवंबहुविधंदोषंवनंदंडकसंज्ञितं ६८ पादचारेणगंत
व्यंशीतवातातपादिमत् राक्षसादीन्वनेदृष्ट्वाजीवितंहास्यसेचिरात् ६९ तस्माद्गृहेतिष्ठशीघ्रंद्रक्ष्यसिमांपुनः राम
स्यवचनंश्रुत्वासीतादुःखसमन्विता ७० प्रत्युवाचस्फुरदृक्काकिंचित्कोपसमन्विता कथंमामिच्छसेत्यक्तुंधर्म
पत्नींपतिव्रताम् ७१ त्वदनन्यामदोषांमांधर्मज्ञोऽसिदयापरः त्वत्समीपेस्थितांराम कोवामांधर्षयेद्वने ७२ फ
लमूलादिकंयद्यत्तवभुक्तावशेषितम् तदेवामृततुल्यंमेतेनतुष्टारमाम्यहम् ७३

यःस्यात्तां यद्वा त्वत्तोभेदरहितांशक्तिशक्तिमतोरभेदात् अतएवादोषांयापि रक्षोधर्षणाविभीषिकासाऽपिमिथ्येत्याह त्वत्समीपइति यन्ना मस्मरणेन रक्षांसिपलायंतेतस्यतवेत्यर्थः ७२ यदपिफलादीनांकटुत्वाद्युक्तंतत्परिहरति फलेति त्वद्भुक्तावशिष्टंविषयसित्वादमृततुल्यमि त्यर्थः रमामीत्यार्षपरस्मैपदम् ७३ ७ ७ ७ ७ ७ ७ १३

चरंत्याःगच्छंत्याः अत्रत्वत्संगएवहेतुरितिभावः ७४ कार्यसाधिनीरक्षोवधादिकार्यसाधिकेतिव्यंग्यं वनगमनंचमेऽवश्यंभावीतिइतिहास कथनेनद्रढयति बाल्येइति ७५ ७६ ७७ त्वत्सहायिनीसृष्ट्यादिसर्वकार्येष्वहमेवते सहायेतिव्यंग्यं ७८ ७९ गच्छ गमनंकुरु तत्रवनेतपस्विवेषेणहारादीनांक्वचित्स्थापनमावश्यकं तत्रसर्वस्थलेषु अपायसंभवनासत्वान्निरपायस्थानं ब्राह्मणेषुदानमि

त्वयासहचरंत्यामेकुशाःकाशाश्चकंटकाः पुष्पास्तरणतुल्यामेभविष्यंतिनसंशयः ७४ अहंत्वांक्लेशयेनैव
भवेयंकार्यसाधिनी बाल्येमांवीक्ष्यकश्चिद्वैज्योतिःशास्त्रविशारदः ७५ प्राहतेविपिनेवासःपत्यासहभविष्यति
सत्यवादीद्विजोभूयाद्गमिष्यामित्वयासह ७६ अन्यत्किंचित्प्रवक्ष्यामिश्रुत्वामानयकाननं रामायणानिबहुशः
श्रुतानिबहुभिर्द्विजैः ७७ सीतांविनावनंरामोगतःकिंकुत्रचिद्वद अतस्त्वयागमिष्यामिसर्वथात्वत्सहायिनी ७८
यदिगच्छसिमांत्यक्त्वा प्राणांस्त्यक्ष्यामितेऽग्रतः इतितंनिश्चयंज्ञात्वासीतायारघुनंदनः ७९ अब्रवीद्देविगच्छ
त्वंवनंशीघ्रंमयासह अरुंधत्यैप्रयच्छाशुहारानाभरणानिच ८० ब्राह्मणेभ्योधनंसर्वंदत्वागच्छामहेवनं इ
त्युक्त्वालक्ष्मणेनाशुद्विजानाहूयभक्तितः ८१ ददौगवांवृंदशतंधनानिवस्त्राणिदिव्यानिविभूषणानि कुटुंबव
द्भ्यःश्रुतशीलवद्भ्योमुदाद्विजेभ्योरघुवंशकेतुः ८२ अरुंधत्यैददौसीतामुख्यान्याभरणानिच रामोमातुःसेव
केभ्योददौधनमनेकधा ८३ स्वकांतःपुरवासिभ्यः सेवकेभ्यस्तथैवच पौरजानपदेभ्यश्चब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ८४

त्याहारुंधत्यैइति वसिष्ठपत्न्यै यत्रस्थापितमेतद्गृहापायेऽपिलभ्यमितिभावः ८० वयमपितथैवकुर्मइत्याह ब्राह्मणेभ्यइति ८१ श्रुतंवेदाध्य यनंकुटुंबवत्त्वमिदंदानपात्रतासंपादकंविशेषणं ८२ मातृसेवकेभ्योदानंमातृस्नेहेन ८३ ८४ ७ ७

समर्पयत् ततइत्यध्याहारःसमागत्यरामस्यअग्रेस्थितइत्यन्वयः ८५ ततःरामइति ८६ नृपपथेराजमार्गेकुतूहलेनपश्यंतितान्कुतूहल
दृशःपौरान्सानंदंपश्यन् तेनतेषांदुःखनिरासःपितुस्तत्कैकेय्याधिष्ठितमालयंगृहंप्राप ८७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेअयोध्याकां
डेसेतौटीकायांचतुर्थःसर्गः ४ सजानकिंजानक्यासहितं लक्ष्मणेनसममायांतमित्यन्वयः तादृशंदृष्ट्वापरस्परंवीक्ष्योचुःपरस्परमित्ये

लक्ष्मणोऽपिसुमित्रांतुकौसल्यायैसमर्पयत् धनुष्पाणिःसमागत्यरामस्याग्रेव्यवस्थितः ८५ रामःसीतालक्ष्म
णश्चजग्मुःसर्वनृपालयम् ८६ श्रीरामःसहसीतयानृपपथेगच्छन्शनैःसानुजः पौरान्जानपदान्कुतूहलदृशः
सानंदमुद्वीक्षयन्श्यामःकामसहस्रसुंदरवपुःकांत्यादिशोभासयन्पादन्यासपवित्रिताऽखिलजगत्प्रापालयंतत्पितुः ८७
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रीमहादेवउवाच आयांतंनागराट्ट
ष्ट्वामार्गेरामंसजानकिं लक्ष्मणेनसमंवीक्ष्यऊचुःसर्वेपरस्परं १ कैकेय्यावरदानादिश्रुत्वादुःखसमावृताः व
नराजादशरथःसत्यसंधंप्रियंकरं २ स्त्रीहेतोरत्यजत्कामीतस्यसत्यवताकुतः कैकेयीवाकथंदुष्टारामंसत्यं
प्रियंकरं ३ विवासयामासकथंक्रूरकर्माऽतिमूढधीः हेजनानात्रवस्तव्यंगच्छामोऽद्यैववकाननं ४ यत्ररामःसभार्य
श्चसानुजोगंतुमिच्छति पश्यंतुजानकींसर्वेपादचारेणगच्छतीं ५ व १ सत्यसंधंसत्यप्रतिज्ञं २ अत्यजत् वनवासमाज्ञापितवा
न्सत्यवतासत्यवत्ता वर्णलोपआर्षः कैकेयीवापूर्वमत्यंतंरामेप्रीतिमतीकथंदुष्टाजातेतिशेषः यद्भरतस्यराज्यंरामस्यवनवासंचवृतवतीतिभावः ३
यांचतांवालोभाद्भरतस्यराज्यंराममुच्यमानगुणंकथंकुतोहेतोर्विवासयामास अत्रहेतुंनपश्यामः अतोनिष्प्रयोजनदुष्टत्ववज्जनवत्यस्मिन्दे १४
शेनवस्तव्यमित्याहुः हेजनाइति ४ यत्रकानने पश्यंत्विति तेनसर्वथादैवप्राबल्यंजानंत्विति व्यंग्यं ५ ७ ७

तदेवोपपादयति पुंभिरितिगच्छंतीत्यस्यदृश्यतामितिशेषः ६ द्रक्ष्यथ अस्याप्युक्तव्यंग्येएवतात्पर्यं ७ राक्षसीति यत्कृत्यारामस्यस्ववनवासा
दिकृतदुःखाभावेऽपिसीतायाःपादगमनकृतंदुःखंतथापिप्रभवेदित्यन्वयः ८ उपसंहरति बलवानिति पर्यायोक्तमत्रालंकारःसाधूनांवृंदसमू
हे ९ तत्वतः तेषांतत्त्वंवचीत्यर्थः १० परोजडेभ्यः विष्णुर्व्यापकः वैकुंठनिलयोवा आदिमन्नारंजीवसमूहस्तद्रूपोहिरण्यगर्भस्तस्याप्य

पुंभिःकदाचिद्दृष्टावाजानकीलोकसुंदरी साऽपिपादेनगच्छंतीजनसंघेघनावृता ६ रामोऽपिपादचारेणगजाश्वा-
दिविवर्जितः गच्छतिद्रक्ष्यथविभुंसर्वलोकैकसुंदरम् ७ राक्षसीकैकयीनाम्नीजातासर्वविनाशिनी रामस्या
पिभवेद्दुःखंसीतायाःपादयानतः ८ बलवान्विधिरेवात्रपुंप्रयत्नोहिदुर्बलः इतिदुःखाकुलेवृंदेसाधूनांमुनिपुं
गवः ९ अब्रवीद्वामदेवोथसाधूनांसंगमध्यगः मानुशोचथरामंवासीतांवावपितत्वतः १० एषरामःपरो
विष्णुरादिनारायणःस्मृतः एषासाजानकीलक्ष्मीर्योगमायेतिविश्रुता ११ असावशेषस्तमन्वेतिलक्ष्मणाख्य
श्चसांप्रतं एषमायागुणैर्युक्तस्तत्तदाकारवानिव १२ एषएवरजोयुक्तोब्रह्माऽभूद्विश्वभावनः सत्वाविष्ट
स्तथाविष्णुस्त्रिजगत्प्रतिपालकः १३ एषरुद्रस्तामसोऽन्तेजगत्प्रलयकारणं एषमत्स्यःपुराभूत्वाभक्तंवैवस्व
तंमनुं १४ नाव्यारोप्यलयस्यांतेपालयामासराघवः समुद्रमथनेपूर्वंमंदरेसुतलंगते १५

यनः परायणः वेदत्राणद्वारासृष्ट्यादिसामर्थ्यदः योगमायायोगेनस्वसंबंधेनापरिच्छिन्नमपिमातिपरिच्छिन्नत्तिसा ११ एषमायागुणै
रिति एतेनमायिकएवायमाकारोनतुपांचभौतिकइत्युक्तं १२ मायागुणैस्तत्तदाकारवत्त्वमेवविवृणोति एषएवेति विश्वभावनोविश्वस्र
ष्टा १३ १४ लयस्यांतंलयस्यदैनंदिनप्रलयस्यअंतंसमाप्तिपर्यंतं १५ ७ ७ ७

अद्रिंमंदरं यातायदेत्यादि प्रलयेसूकरस्तदेत्यादि १६ १७ तद्रक्षःप्रन्हादपीडकंरक्षःपुत्रराज्यमिंद्रराज्यं दृतंबलिना १८ याञ्चया ब
लेःसकाशाद्भिक्षाव्याजेनाहरत् परावर्तितवान् १९ २० तस्यरावणस्यनन्वेवंदशरथगृहेएवावतारकरणेकिंबीजंतत्राह राज्ञेति २१

अधारयत्स्वपृष्ठे ऽद्रिंकूर्मरूपीरघूत्तमः महीरसातलंयाताप्रलयेसूकरो ऽभवत् १६ तोलयामासदंष्ट्राग्रेतां
क्षोणींरघुनंदनः नारसिंहवपुःकृत्वाप्रन्हादवरदःपुरा १७ त्रिलोककंटकंरक्षःपाटयामासतन्नखैः पुत्रस
ज्यंहृतंदृष्ट्वात्यदित्यायाचितःपुरा १८ वामनत्वमुपागम्ययाञ्चयान्वाहरत्पुनः दुष्टक्षत्रियभूभारनिवृत्त्यैभार्गवो ऽ
भवत् १९ सएवजगतांनाथइदानींरामतांगतः रावणादीनिरक्षांसिकोटिशोनिहनिष्यति २० मानुषेणैवमरणंतस्यदृष्टं
दुरात्मनः राज्ञादशरथेनापितपसाराधितोहरिः २१ पुत्रत्वाकांक्षयाविष्णोस्तदापुत्रो ऽभवद्धरिः सएवविष्णुःश्रीरामो
रावणादिवधायहि २२ गंता ऽद्यैववनंरामोलक्ष्मणेनसहायवान् एषासीताहरेर्मायासृष्टिस्थित्यंतकारिणी २३ राजा
वाकैकयीवा ऽपिनात्रकारणमण्वपि पूर्वेद्युर्नारदःप्राहभूभारहरणायच २४ रामोप्याहस्वयंसाक्षाच्छ्वोगमिष्याम्यहं
वनं अतोरामंसमुद्दिश्यचिंतांत्यजतबालिशाः २५ रामरामेतियेनित्यंजपंतिमनुजाभुवि तेषांमृत्युभयादीनिनभवं
तिकदाचन कापुनस्तस्यरामस्यदुःखशंकामहात्मनः रामनाम्नैवमुक्तिःस्यात्कलौनान्येनकेनचित् २७

पुत्रत्वाकांक्षयाविष्णोरिति विष्णुर्मेपुत्रोभवत्वितीच्छयेत्यर्थः २२ २३ नारदःप्राह भूभारहरणोद्देश्यकंब्रह्मणःसंदेशवचइत्यर्थः २४
२५ रामोदुःखितोभविष्यतीत्यपिवृथाशंकेवेत्याह रामेति मृत्युभयाभावेइतरभयाभावः कैमुतिकन्यायसिद्धः तन्नामजपकर्तुस्तत्त्वज्ञानोद १५
यादितिभावः २६ तस्यदुःखशंकाकेत्यन्वयः कलौतुनाम्नैवनामाभिलापेनैवमुक्तिस्तज्जनकंतत्त्वज्ञानंनान्येनयोगादिनेत्यर्थः २७

ईदृशस्यकिमर्थोदेहपरिग्रहस्तत्राह मायेत्यादि विडंबयतिस्वीयाचारेणसदाचारंलोकान्शिक्षयति मातापितरौपुत्रानिव फलांतरमप्याह भ
क्तानामिति २८ राज्ञो ऽभीष्टंविष्णोःस्वपुत्रत्वं २९ हृत्संशयग्रंथिंहृदिवियमानरामेमनुष्यत्वादिविषयंसंशयग्रंथिं ३० ३१ गोपनी
यंपृथग्जनेष्विति शेषः ३२ अवारितःपुत्रत्वात् द्वारपालैरितिशेषः गत्वाकैकेयीसमीपमितिशेषः ३३ तेसंमतंवनंदंडकारण्यंगंतुंकृत

मायामानुषरूपेणविडंबयतिलोककृत् भक्तानांभजनार्थायरावणस्यवधायच २८ राज्ञश्चाभीष्टसिद्ध्यर्थंमानु
षंवपुराश्रितः इत्युक्त्वाविरराभाथवामदेवोमहामुनिः २९ श्रुत्वाते ऽपिद्विजाःसर्वेरामंज्ञात्वाहरिंविभुं जहुर्हृत्सं
शयग्रंथिंराममेवान्वचिंतयन् ३० यइदंचिंतयेन्नित्यंरहस्यंरामसीतयोः तस्यरामेदृढाभक्तिर्भवेद्विज्ञानपूर्विका
३१ रहस्यंगोपनीयंवोयूयंवैराघवप्रियाः इत्युक्त्वाप्रययौविप्रास्ते ऽपिराममरविंदुः ३२ ततोरामःसमाविश्य
पितृगेहमवारितः सानुजःसीतयागत्वाकैकेयीमिदमब्रवीत् ३३ आगताःस्मोवयंमातस्त्रयस्तेसंमतंवनं गंतुं
कृतधियःशीघ्रमाज्ञापयतुनःपिता ३४ इत्युक्तासहसोत्थायचीराणिप्रददौस्वयं रामायलक्ष्मणायाथसीतायैचपृ
थक्पृथक् ३५ रामस्तुवस्त्राण्युत्सृज्यवन्यचीराणिपर्यधात् लक्ष्मणो ऽपितथाचक्रेसीतातन्नविजानती
३६ हस्तेगृहीत्वारामस्यलज्जयामुखमैक्षत रामोगृहीत्वातच्चीरमंशुकेपर्यवेष्टयत् ३७

धियोनिश्चिताइत्यन्वयः आज्ञापयतुपितेत्यनेनतदाज्ञांविनागमनेनतस्यदुःखादौअहंदोषभाक्स्यामितिसूचितं ३४ इत्युक्तारामे
णकैकेयीसहसाझटितिउत्थायरामायेत्यन्वयः चीराणिवन्यपरिधेयानिवल्कलादीनिजीर्णवासांसिवा ३५ तत् चीरपरिधानप्रकारस्व
रूपं ३६ हस्तेगृहीत्वाचीरमितिशेषः तच्चीरंकैकेयीदत्तंचीरं ३७

भर्त्सयन्कैकेयीमितिशेषः ३८ किंप्रयच्छसिचीरमितिशेषः ३९ यदीति त्वद्वाराविषयभूता ऽपियदिस्वेच्छयासमन्वेतिसम्यक्ग्लानिरहितमनु
पश्चाद्गच्छतीत्यर्थः ४० वनदुःखंवनवासजंदुःखं ४१ वनचरामुनयःप्रियायेषांते ४२ सीताशीघ्रमारुरोहेत्यनेनतस्याःकार्यसाधकउत्साह
सूचितः ४३ ४४ ४५ रथमचोदयत् राज्ञारामाधीनकृतत्वाद्राजाज्ञापेक्षयातदाज्ञैवप्रबलेतिमत्वेतिव्यंग्यं दूरंगतेदृष्टिपथमतिक्रांते

तद्दृष्ट्वारुरुदुःसर्वेराजदाराःसमंततः वसिष्ठस्तत्तदाकर्ण्यरुदितंभर्त्सयन्रुषा ३८ कैकेयींप्राहदुर्वृत्तेरामएव
त्वयावृतः वनवासायदुष्टेत्वंसीतायैकिंप्रयच्छसि ३९ यदिरामंसमन्वेतिसीताभक्त्यापतिव्रता दिव्यांबरधरा
नित्यंसर्वाभरणभूषिता ४० रमयत्वनिशंरामंवनदुःखनिवारिणी राजादशरथोप्याहसुमंत्ररथमानय ४१ रथमारु
ह्यगच्छंतुवनंवनचरप्रियाः इत्युच्चारामामालोक्यसीतांचैवसलक्ष्मणं ४२ दुःखान्निपतितोभूमौरुरोदाश्रुपरिप्लु
तः आरुरोहरथंसीताशीघ्रंरामस्यपश्यतः ४३ रामःप्रदक्षिणंकृत्वापितरंरथमारुहत् लक्ष्मणःखड्गयुगलंध
नुस्तूणीयुगंतथा ४४ गृहीत्वारथमारुह्यनोदयामाससारथिं तिष्ठतिष्ठसुमंत्रेतिराजादशरथोऽब्रवीत् ४५ गच्छ
गच्छेतिरामेणनोदितोऽचोदयद्रथं रामेदूरंगतेराजामूर्च्छितःप्रापतद्भुवि ४६ पौरास्तुबालवृद्धाश्चवृद्धाब्राह्मणसत्त
माः तिष्ठतिष्ठेतिरामेतिक्रोशंतोरथमन्वयुः ४७ राजारुदित्वासुचिरंमानयंतुगृहंप्रति कौसल्यायारामंमा
तुरित्याहपरिचारकान् ४८ किंचित्कालंभवेत्तत्रजीवनंदुःखितस्यमे अतऊर्ध्वंनजीवामिचिरंरामंविनाकृतः ४९

४६ वृद्धाइत्यस्यज्ञानवृद्धाइत्यर्थः ४७ राममातुरित्यादरसूचकंविशेषणं ४८ दुःखितस्यमेयदिकिंचित्कालंजीवनंभवेत्तदातत्ररामभातृगृहेएवान्य
त्रतुक्षणमात्रमपितन्नसंभाव्यते राममातृगृहेऽपिचिरंनैवतदित्याह अतइति विनाकृतः दैवेनेतिशेषः अनेनदैवसंपादितंमरणंदुर्वारमितिध्वनित ४९

तूष्णीमेवस्वकृतापराधेनलज्जयेतिभावः ५० ५१ सीतयासहास्वपदित्यन्वयः पालयामासजाग्रद्रामंररक्षेत्यर्थः ५२रामंपुरंनेतुंयदि
शक्तास्तदापरावृत्यनेष्यामोनोचेद्वनमेवगमिष्यामइतिनिश्चयमित्यर्थः ५३ क्लेशभागिनोवनगमनादितिभावः ५४ ५५ इत्याज्ञप्तःसुमंत्रोर

ततोगृहंप्रविश्यैवकौसल्यायाःपपातह मूर्च्छितश्चचिराद्बुध्वातूष्णीमेवावतस्थिवान् ५० रामस्तुतमसातीरंग
त्वातत्रावसत्सुखी जलंप्राश्यनिराहारोवृक्षमूलेऽस्वपद्विभुः ५१ सीतयासहधर्मात्माधनुष्पाणिस्तुलक्ष्मणः पा
लयामासधर्मज्ञःसुमंत्रेणसमन्वितः ५२ पौराःसर्वेसमागत्यस्थितास्तस्याविदूरतः शक्तारामंपुरंनेतुंनोचेद्गच्छामहे
वनं ५३ इतिनिश्चयमाज्ञायतेषांरामोऽतिविस्मितः नाहंगच्छामिनगरंसर्वेवक्लेशभागिनः ५४ भविष्यंतीतिनिश्चित्य
सुमंत्रमिदमब्रवीत् इदानीमेवगच्छामःसुमंत्ररथमानय ५५ इत्याज्ञप्तःसुमंत्रोऽपिरथंवाहैरयोजयत् आरुह्यरा
मःसीताचलक्ष्मणोऽपिययुर्द्रुतं ५६ अयोध्याभिमुखंगत्वाकिंचिद्दूरंततोययुः तेऽपिरामंमहद्दृष्ट्वैवप्रातरुत्थायदुः
खिताः ५७ रथनेमिगतंमार्गंपश्यंतस्तेपुरंययुः हृदिरामंससीतंतेध्यायंतस्तस्थुरन्वहं ५८ सुमंत्रोऽपिरथंशीघ्रंनो
दयामाससादरं स्फीतान्जनपदान्पश्यन्रामःसीतासमन्वितः ५९ गंगातीरंसमागच्छच्छृंगवेराविदूरितः गंगांदृष्ट्वानमस्कृ
त्यस्नात्वासानंदमानसः ६० शिंशपावृक्षमूलेसनिषसादरघूत्तमः ततोगुहोजनैःश्रुत्वारामागमंमहोत्सवं ६१ सखायंस्वा
मिनंद्रष्टुंहर्षात्तूर्णंसमापतत् फलानिमधुपुष्पादिगृहीत्वाभक्तिसंयुतः ६२

थंवाहैरयोजयत् ५६ अयोध्याभिमुखमितितेषांप्रतारणाये
दं ५७ तदेवाहरथनेमेति ५८ ५९ शृंगवेरंशृंगऋष्याश्रमस्तदविदूरतस्तत्पूर्वभागे ६० जनैःजनमुखेः ६१ अयंसखासमानख्यातिस्तत्समानज्ञानः अ
नेनगुहस्यधर्मव्याधादिवतत्त्वज्ञत्वंसूचितं अथापिसत्यपिभेदापगमेनाथतथाहंनमामकीनस्त्वमितिन्यायात्स्वामिनंद्रष्टुमिति ६२

६३ नैषादमपिमेजन्मधन्यम् त्वदंगस्पर्शादितिभावः ६४ नदेवाह बभूवेति एतत्तेकिंकरस्यनैषादराज्यं ६५ यत्त्वदधीनमनोऽत्रवसन् अस्मान्
पालय अत्रनतेपितुः स्वाम्यमित्यत्रवासेदोषाभावइतिभावः ६६ दासइत्यनेनभोज्याहारतासूचिता ६७ नवेक्ष्यामिनप्रवेक्ष्यामि इतिमेप्रतिज्ञे
तिशेषः ६८ एतत्तेसर्वंराज्यंममैव त्वंचमेसखैवतत्त्वज्ञत्वात् तथाऽपिप्रतिज्ञारक्षणायतेग्रामंनप्रविशामीतिभावः ६९ समानाय्यगुहेनेतिशेषः

रामस्याग्रेविनिक्षिप्यदंडवत्प्रापतद्भुवि गुहमुत्थाप्यतंतूर्णंराघवःपरिषस्वजे ६३ संपृष्टकुशलोरामंगुहःप्रांजलि
रब्रवीत् धन्योऽहमद्यमेजन्मनैषादंलोकपावन ६४ बभूवपरमानंदःस्पृष्ट्वातेऽगरघूत्तम नैषादराज्यमेतत्तेकिंकर
स्यरघूत्तम ६५ त्वदधीनंवसन्नत्रपालयास्मान्रघूद्वह आगच्छयामोनगरंपावनंकुरुमेगृहं ६६ गृहाणफलमूलानि
त्वदर्थंसंचितानिमे अनुगृण्हीष्वभगवन्दासस्तेऽहंसुरोत्तम ६७ रामस्तमाहसुप्रीतोवचनंशृणुमेसखे नवेक्ष्या
मिगृहंग्रामंनववर्षाणिपंचच ६८ दत्तमन्येननोभुंजेफलमूलादिकिंचन राज्यंममैतत्तेसर्वंत्वंसखामेऽतिवल्लभः ६९
वटक्षीरंसमानाय्यजटामुकुटमादरात् बबंधलक्ष्मणेनाथसहितोरघुनंदनः ७० जलमात्रंतुसंप्राश्यसीतया
सहराघवः आस्तृतंकुशपर्णाद्यैःशयनंलक्ष्मणेनहि ७१ उवासतत्रनगरप्रासादाग्रेयथापुरा सुष्वापतत्रवैदेह्यापर्यंक
इवसंस्कृते ७२ ततोऽविदूरेपरिगृह्यचापंसबाणतूणीरधनुःसलक्ष्मणः ररक्षरामंपरितोविपश्यन्गुहेनसार्द्धंसशरासने
न ७३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेपंचमःसर्गः ५ ७

अथआनयनानंतरंवार्तानंतरंवा ७० हिःपादपूरणेलक्ष्मणेनयदास्तृतं ७१ तत्रोवासेत्यन्वयः स्थितइत्यर्थः ततोनिद्रासमयेसुष्वापेत्यर्थः
७२ परितोविपश्यन्दुष्टजंतूनितिशेषः ७३ इतिश्रीमत्सकलराजवि॰ अध्यात्मरामायणसेतौअयोध्याकांडेपंचमःसर्गः ५ ७ १७

षष्ठेगत्वाऽथवाल्मीकेराश्रमंतेनसंस्कृतःमुनींद्रैःसहितस्तत्रावसत्सुखमितीर्यते। सुप्तमिति १ कुशपत्रसमूहनिर्मितेसंस्तरे आस्तरणेइत्यर्थः
शोभनैरांकवादिभिरास्तीर्णे २ ३ कोहेतुः अन्योनकोपीत्यर्थः ४ कस्तर्हिहेतुस्तत्राह स्वपूर्वेति ५ तदेवोपपादयति सुखस्येति स्वयम
पितस्यनसंपादकइत्याह अहमिति अहंसुखादिजनकक्रियांकरोमीत्यपिवृथाभिमानः अस्वातंत्र्यादितिभावः तदेवाह स्वकर्मसूत्रेण
ग्रथितईश्वरेणेतिशेषः यथासूत्रयुक्तांकाष्ठपुत्तलींसूत्रधारोनानाप्रकारसूत्रचालनेननानेकविधिक्रियावतींकरोति एवंभगवान्कर्मरू

सुप्तंराममसमालोक्यगुहःसोऽश्रुपरिप्लुतः लक्ष्मणंप्राहविनयाद्भ्रातःपश्यसिराघवं १ शयानंकुशपत्रौघसंस्तरे
सीतयासह यःशेतेस्वर्णपर्यंकेस्वास्तीर्णेभवनोत्तमे २ कैकेयीरामदुःखस्यकारणंविधिनाकृता मंथराबुद्धिमा
स्थायकैकेयीपापमाचरत् ३ तच्छ्रुत्वालक्ष्मणःप्राहसखेशृणुवचोमम कःकस्यहेतुर्दुःखस्यकश्चहेतुःसु
खस्यवा ४ स्वपूर्वार्जितकर्मैवकारणंसुखदुःखयोः ५ सुखस्यदुःखस्यनकोपिदातापरोददातीतिकुबुद्धिरे
षा अहंकरोमीतिवृथाऽभिमानःस्वकर्मसूत्रग्रथितोहिलोकः ६ सुहृन्मित्रार्युदासीनद्वेष्यमध्यस्थबांधवाः
स्वयमेवाचरन्कर्मतथातत्रविभाव्यते ७ सुखंवायदिवादुःखंस्वकर्मवशगोनरः यद्यद्यथागतंतत्तद्भुक्त्वा
स्वस्थमनाभवेत् ८

पसूत्रचालनेनतथातथाकारयतीतिभावः ६ सुहृन्मित्रेसोपाधिनिरुपाधिभेदाद्भिन्ने
एवमरिद्वेष्यौ एतेकर्मसुहृत्त्वादिप्रयोजकंकर्मस्वयमेवाचरन्येनसुहृत्त्वादिभावोभवति एवंतत्रसुखदुःखादिविषयेऽपिविभा
व्यते ज्ञायतइत्यर्थः ७ स्वकर्मवशगोनरः यद्यत्सुखंवादुःखंवायथागतंयथाप्राप्तंभवतितत्तद्भुक्त्वास्वस्थमनाः रागद्वेषहीनो
भवेत् ८

७ ७ ७ ७ ७ ७

भोगागमे सुखभोगप्राप्तौ भोगविवर्जने दुःखभोगाप्राप्तौ वांच्छा मे वा भिनयति आगच्छत्विति सुखमितिशेषः मागच्छतु दुःखमिति
शेषः अत एवाहं भोगवशगो न भवेअ इति निषेधार्थकमव्ययं पृथक्पदं यथैवाहं तथैव रामो ऽपीति न किंचिदस्माकमेतत्कृतं दुःखमिति भावः
९ यस्मादिति प्राप्यफलमितिशेषः तत्तत्रेत्युपलक्षणं तस्मान्नेत्यपि बोध्यं १० यद्यद्विधात्राविहितं तत्तदलंघ्यमिति निश्चित्य तत्तत्फलोदये ह
र्षविषादाभ्यामलं एवंचास्मत्कृते त्वया विषादो न कार्य इति भावः ११ आवश्यकश्च शरीरिणां तत्संबंध इत्याह सर्वदेति पुण्यपापजत्वा

न मे भोगागमे वांच्छा न मे भोगविवर्जने आगच्छत्वथमागच्छत्वभोगवशगो भवे ९ यस्मिन्देशे च काले च
यस्मादा येन केन वा कृतं शुभाशुभं कर्म भोज्यं तत्तत्र नान्यथा १० अलं हर्षविषादाभ्यां शुभाशुभफलोद
ये विधात्रा विहितं यद्यत्तदलंघ्यं सुरासुरैः ११ सर्वदा सुखदुःखाभ्यां नरः प्रत्यवरुत्स्यते शरीरं पुण्यपापाभ्या
मुत्पन्नं सुखदुःखवत् १२ सुखस्यानंतरं दुःखं दुःखस्यानंतरं सुखं द्वयमेतद्धि जंतूनामलंघ्यं दिनरात्रिवत् १३
सुखमध्ये स्थितं दुःखं दुःखमध्ये स्थितं सुखम् द्वयमन्यो ऽन्यसंयुक्तं प्रोच्यते जलपंकवत् १४ तस्माद्धैर्येण वि-
द्वांस इष्टानिष्टोपपत्तिषु न हृष्यंति न मुह्यंति सर्वं मायेति भावनात् १५ च्छरीरस्य तदवच्छेदेन सुखदुःखवत्त्वाव-
श्यकत्वादयं नरः सदा ताभ्यां प्रत्यवरुत्स्यते संबध्यते १२ संबंधप्रकारमाह सुखस्यानंतरमिति एवं च पुनः सुखमपि भाव्येवेति भावः
१३ इदानीं पदार्थमात्रस्य त्रिगुणात्मकत्वेन सुखस्यापि दुःखात्मकत्वाद्धेयत्वमित्याह सुखमध्य इति तेनोभयमपि हेयमेवेति तदुक्तं पतं
जलिना सर्वमेव दुःखं विवेकिन इति १४ उपसंहरति तस्मादिति इष्टप्राप्तौ न हृष्यंति अनिष्टप्राप्तौ न मुह्यंतीत्यन्वयः तत्र हेतुः सर्वं माये १८
तिभावनात् नह्येंद्रजालिकमायाकृतेष्टानिष्टप्राप्तौ हर्षमोहौ नह्यदिति भावः १५ ७ ७ ७

सलिलं स्पृष्ट्वेति प्रातःकालिकसकलक्रियोपलक्षणं १६ मे अवतारणायेतिशेषः १७ नौकारुह्यतामित्यन्वयः १८ वाहयेद्वति नौका
मितिशेषः १९ २० वाहयामास अरित्रादिभिश्चालयामास परं पारं प्रापयितुमित्यर्थः गंगामध्ये गता जानकी गंगां प्रार्थयामासेत्यन्वयः

गुहलक्ष्मणयोरेवं भाषतोर्विमलं नभः बभूव रामः सलिलं स्पृष्ट्वा प्रातः समाहितः १६ उवाच शीघ्रं सुदृढां नाव
मानय मे सखे श्रुत्वा रामस्य वचनं निषादाधिपतिर्गुहः १७ स्वयमेव दृढां नावमानिनाय सुलक्षणां स्वामिन्नारु
ह्यतां नौका सीतया लक्ष्मणेन च १८ वाहयेज्ज्ञातिभिः सार्द्धमहमेव समाहितः तथेति राघवः सीतामारोप्य शु
भलक्षणां १९ गुहस्य हस्तावालंब्य स्वयं चारुरुहे दृढम् आयुधादीन्समारोप्य लक्ष्मणो ऽप्यारुरोह च २० गु
हस्तान्वाहयामास ज्ञातिभिः सहितः स्वयं गंगामध्ये गता गंगां प्रार्थयामास जानकी २१ देवि गंगे नमस्तुभ्यं नि
वृत्ता वनवासतः रामेण सहिता ऽहं त्वां लक्ष्मणेन च पूजये २२ सुरामांसोपहारैश्च नानाबलिभिरादृता इत्यु
क्त्वा परकूलं तौ शनैरुत्तीर्य जग्मतुः २३ गुहो ऽपि राघवं प्राह गमिष्यामि त्वया सह अनुज्ञां देहि राजेंद्र नो चेत्प्राणा-
स्त्यजाम्यहं २४ श्रुत्वा नैषादिवचनं श्रीरामस्तमथाब्रवीत् चतुर्दश समाः स्थित्वा दंडके पुनरप्यहं २५ आया-
स्याम्युदितं सत्यं नासत्यं रामभाषितं इत्युक्त्वा लिंग्य तं भक्तं समाश्वास्य पुनः पुनः २६ निवर्तयामास गुहं सो ऽपि
कृच्छ्राद्ययौ गृहं तत्र मेध्यं मृगं हत्वा पक्त्वा हुत्वा च तेऽत्रयः २७

२१ २२ आदृता सती पूजये अनेन श्रद्धा सूचिता २३ अनुज्ञां स्वसहगमनविषयां २४ नैषादिर्गुहः २५ नासत्यमपि तु सत्यमेवेत्यर्थः तेनान्यथा
नसंभावनीयमिति भावः २६ कृच्छ्रात् कृच्छ्रमत्रातिदुःखं तत्र गंगापूरकूले मेध्यं मृगं भक्ष्यं मृगं हत्वा हुत्वा वैश्वदेवदेवताभ्यः २७

२८ बहिराश्रमद्वारि २९ ३० ३१ ३२ रामसामीप्यं स्वार्थेष्यञ् रामसमीपमित्यर्थः ३३ मेपर्णशालामागच्छेत्यन्वयः ३४ आनी
यप्रापय्य ३५ तपसः पारंपूर्णतांगतोऽस्मिप्राप्तोऽस्मि प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् तद्विष्णोःस्मरणादेवसंपूर्णंस्यादि

भुक्त्वावृक्षदलेरुक्त्वासुखमासततांनिशां ततोरामस्तुवैदेह्यालक्ष्मणेनसमन्वितः २८ भरद्वाजाश्रमपदंग
त्वाबहिरुपस्थितः तत्रैकंबटुकंदृष्ट्वारामःप्राहचहेबटो २९ रामोदाशरथिःसीतालक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः आ
स्तेबहिर्वनस्येतित्वंकथ्यतांमुनिसन्निधौ ३० तच्छ्रुत्वासहसागत्वापादयोःपतितोमुनेः स्वामिन्रामःसमागत्य
वनाद्बहिरवस्थितः ३१ सभार्यःसानुजःश्रीमानाहमांदेवसन्निभः भरद्वाजायमुनयेज्ञापयस्वयथोचित ३२
तच्छ्रुत्वासहसोत्थायभरद्वाजोमुनीश्वरः गृहीत्वाऽर्घ्यंचपाद्यंचरामसामीप्यमाययौ ३३ दृष्ट्वारामंयथान्या
यंपूजयित्वासलक्ष्मणं आहमेपर्णशालांभोरामराजीवलोचन ३४ आगच्छपादरजसापुनीहिरघुनंदन
इत्युक्त्वोटजमानीयसीतयासहराघवौ ३५ भक्त्यापुनःपूजयित्वाचकारातिथ्यमुत्तमं अद्याहंतपसःपारं
गतोऽस्मितवसंगमात् ३६ ज्ञातंरामतवोदंतंभूतंचागामिकंचयत् जानामित्वांपरात्मानंमाययाकार्यमानु
षं ३७ यदर्थमवतीर्णोऽसिप्रार्थितोब्रह्मणापुरा यदर्थंवनवासस्तेयत्करिष्यसिवैपुरः ३८ जानामिज्ञा
नदृष्ट्याऽहंजातयात्वदुपासनात् इतःपरंत्वांकिंवक्ष्येकृतार्थोऽहंरघूत्तम ३९ तिश्रुतिरितिस्मृतेर्यस्यनामस्मरणेना
पिसर्वकर्मपूर्णतातस्यसाक्षाद्दर्शनेकिंवक्तव्यमित्यर्थः यद्वा तपसःपारंफलंसर्वतपःफलमेतत् यत्तवदर्शनमित्यर्थः ३६ भूतंभाविचत १९
वोदंतंवृत्तांतोज्ञातः तत्रभूतवृत्तांतज्ञानमभिनयति जानामीत्यादि ३७ यदर्थमिति सर्वत्रयच्छब्दोरक्षोवधपरः ३८ ३९

प्रकृतेःपरंप्रकृतिगुणास्पृष्टमीश्वरं ४० तेसीतारामलक्ष्मणभरद्वाजाः अन्योऽन्यंप्रागुक्तंसंभाष्यततोरामोमुनिसन्निधावुषित्वा ४१ य
मुनायांकृतापूवेनकृतस्नानेनमुनिनादृष्टमार्गेणदर्शितमार्गेणराघवोमार्गदर्शिकैर्मुनिदारकैः सहयमुनामुत्तीर्य ४२ चित्रकूटाद्रिंप्रय
योयत्रवाल्मीकेराश्रमइत्यनेनतस्यप्राशस्त्यं ४३ द्विजाःपक्षिणोब्राह्मणाश्च ४४ रमानाथंविष्णववतारं ४५ कमनीयपद्मसदृशनेत्रं ४६
यस्त्वांपश्यामिकाकुत्स्थंपुरुषंप्रकृतेःपरं रामस्तमभिवाद्याहसीतालक्ष्मणसंयुतः ४० अनुग्राह्यास्त्वयाब्र
ह्मन्वयंक्षत्रियबांधवाः इतिसंभाष्यतेऽन्योन्यमुषित्वामुनिसन्निधौ ४१ प्रातरुत्थाययमुनामुत्तीर्यमुनिदारकैः
कृतापूवेनमुनिनादृष्टमार्गेणराघवः ४२ प्रययौचित्रकूटाद्रिंवाल्मीकेर्यत्रचाश्रमः गत्वारामोथवाल्मीकेराश्रमं
ऋषिसंकुलं ४३ नानामृगद्विजाकीर्णंनित्यपुष्पफलाकुलं तत्रदृष्ट्वासमासीनंवाल्मीकिंमुनिसत्तमं ४४
ननामशिरसारामोलक्ष्मणेनचसीतया दृष्ट्वारामंरमानाथंवाल्मीकिर्लोकसुंदरम् ४५ जानकीलक्ष्म
णोपेतंजटामुकुटमंडितं कंदर्पसदृशाकारंकमनीयांबुजेक्षणं ४६ दृष्ट्वैवसहसोत्तस्थौविस्मयानिमिषे
क्षणः आलिंग्यपरमानंदरामंहर्षाश्रुलोचनः ४७ पूजयित्वाजगत्पूज्यंभक्त्याऽर्घ्यादिभिरादृतः फलमूलैः
समधुरैर्भोजयित्वाचलालितः ४८ राघवःप्रांजलिःप्राहवाल्मीकिंविनयान्वितः पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडका
नागतावयं ४९ भवंतोयदिजानंतिकिंवक्ष्यामोऽत्रकारणं यत्रमेसुखवासायभवेत्स्थानंवदस्वतत् ५०
विस्मयेनानिमिषेईक्षणेनेत्रेयस्यसः हर्षजाश्रुभिःपूर्णेलोचनेयस्यसः क्रमेणैवंभावः ४७ लालितः इदंमधुरमिदंमधुरमिदं भुंक्ष्वेत्येवंप्रीत्याबो
धितः ४८ ४९ यदिजानंतीत्यसंदिग्धसंदिग्धवचनं वेदाश्चेत्प्रमाणंस्युरितिवत् सर्वथाजानंत्येवातोऽत्रकारणकथनंविफलमितिभावः ५०

तत्रयत्रत्वंवदिष्यसितत्रेत्यर्थः ५१ त्वमेवेति त्वद्विवर्त्तत्वाज्जगतइतिभावः तवापीति अंतर्यामितयासर्वत्रतववासादितिभावः ५२ ५३
नियतमंदिरंसर्वदावासस्थानं समदृष्टीनांमित्रोदासीनशत्रुष्वितिशेषः अतएवअद्वेष्टृणांतेषांत्वद्दयंते ऽधिकंसर्वोत्कृष्टंमंदिरमित्यर्थः सर्व
दातत्रवासादेवेतिभावः ५४ धर्माधर्मान्विहितनिषिद्धसकलकर्माणित्यक्त्वायस्त्वामेवभजतेतस्यत्वद्हृदयंसीतयासहवस्तुं हेरामतेतवसुखः

सीतयासहितःकालंकिंचित्तत्रनयाम्यहं इत्युक्तोराघवेणासौमुनिःसस्मितमब्रवीत् ५१ त्वमेवसर्वलोकानां
निवासस्थानमुत्तमं तवापिसर्वभूतानिनिवाससदनानिहि ५२ एवंसाधारणंस्थानमुक्तंतेरघुनंदन सीतयासहि
तस्येतिविशेषंपृच्छतस्तव ५३ तद्वक्ष्यामिरघुश्रेष्ठयत्तेनियतमंदिरं शांतानांसमदृष्टीनामद्वेष्टृणांचजंतुषु त्वा
मेवभजतांनित्यंत्वद्दयंतेऽधिमंदिरं ५४ धर्माधर्मान्परित्यज्यत्वामेवभजतोऽनिशं सीतयासहितेरामतस्यत्वद्
सुखवमंदिरं ५५ त्वन्मंत्रजापकोयस्तुत्वामेवशरणंगतः निर्द्वंद्वोनिःस्पृहस्तस्यत्वद्दयंतेसुमंदिरं ५६ निरहं
कारिणःशांतायेरागद्वेषवर्जिताः समलोष्टाश्मकनकास्तेषांतेत्वद्दयंगृहं ५७ त्वयिदत्तमनोबुद्धिर्यःसंतुष्टःस
दाभवेत् त्वयिसंत्यक्तकर्मायस्तन्मनस्तेशुभंगृहं ५८ योनद्वेष्ट्यप्रियंप्राप्यप्रियंप्राप्यनहृष्यति सर्वंमायेति
निश्चित्यत्वांभजेत्तन्मनोगृहं ५९ मंदिरंसुखजनकंगृहं ५५ निर्द्वंद्वोऽहंममेति द्वंद्वरहितोऽतएवनिस्पृहः ५६ नानाविधप्रकारे
णतत्वज्ञलक्षणान्याह निरहंकारिणइति शांताः समशीलाः लोष्टंमृत्पिंडः अश्मानःपद्मरागादयः कनकंचेदंसममनुपादेयत्वेनयेषांते ५७ मनः
संकल्पविकल्पात्मकं बुद्धिर्निश्चयात्मिका द्वयमपित्वेनत्वय्येवदत्तंत्वद्विषयमेवयस्यसंकल्पादिकमितियावत् संतुष्टः कथंचिदशनाच्छादनलाभात्संतुष्टः
त्वयिसंत्यक्तकर्मात्वदर्पणबुद्ध्याकृतकर्मात्यक्तकाम्यकर्मेतियावत् ५८ अप्रियंदुःखं द्वेषहर्षाभावयोर्हेतुः सर्वत्रमायामयत्वनिश्चयः ५९

२०

भावादिविकारानिति भावोऽत्रजन्मतेनजन्मसत्ताविपरिणामवृद्ध्यपक्षय विनाशरूपान् विकारान्योदेहेपश्यतिनात्मनितंनित्यंवृद्धिक्षयरहितं
अविनाशिनंपश्यतीत्यर्थः क्षुत्तृड्भयंप्राणस्यसुखादिबुद्धेरितिविवेकः ६० संसारधर्मैस्तत्प्रयोजकैर्धर्मैः पुण्यपापैः ६१ सर्वगुहाः अन्नमयप्रा
णमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयरूपास्तद्रूपोयआशयः स्थानंतत्स्थंचिद्घनंचैतन्यरूपम्सर्वगतमप्यलेपकंनभवतिलेपकंतत्सर्वंपश्यंति तत्र-

षड्भावादिविकारान्योदेहेपश्यतिनात्मनि क्षुत्तृड्सुखंभयंदुःखंप्राणबुद्ध्योर्निरीक्षते ६० संसारधर्मैर्निर्मुक्तस्त
स्यतेमानसंगृहं ६१ पश्यंतियेसर्वगुहाशयस्थंत्वांचिद्घनंसत्यमनंतमेकं अलेपकंसर्वगतंवरेण्यंतेषांत्वदब्जेसहसी
तयावस ६२ निरंतराभ्यासदृढीकृतात्मनांत्वत्पादसेवापरिनिष्ठितानां त्वन्नामकीर्त्याहतकल्मषाणांसीतासमेतस्य
गृहंत्वदब्जे ६३ रामत्वन्नाममहिमावर्ण्यतेकेनवाकथं यत्प्रभावादहंरामब्रह्मर्षित्वमवाप्तवान् ६४ अहंपुराकि
रातेषुकिरातैःसहवर्धितः जन्ममात्रद्विजत्वंमेशूद्राचाररतःसदा ६५ शूद्रायांबहवःपुत्राउत्पन्नामेऽजितात्मनः
ततश्चोरैश्चसंगम्यचोरोऽहमभवंपुरा ६६ धनुर्बाणधरोनित्यंजीवानामंतकोपमः एकदामुनयःसप्तदृष्टामह
तिकानने ६७ साक्षान्मयाप्रकाशंतोज्वलनार्कसमप्रभाः तानन्वधावंलोभेनतेषांसर्वपरिच्छदान् ६८ ग्रहीतु
कामस्तत्राहंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रुवम् दृष्ट्वामांमुनयोऽपृच्छन्किमायासिद्विजाधम ६९ स्थितोऽपितद्गुणास्पृष्टइत्यर्थः ६२ निरं
तरंध्यानाभ्यासेनत्वय्येवदृढीकृतस्त्वदेकविषयीकृतआत्माचित्तंयेषां त्वत्पादसेवायांपरिनिष्ठितानांतत्पराणां ६३ त्वन्नाममहिमवर्णनस्यप्रका
रः कर्त्ताचदुर्लभइत्याहरामेति ६४ अत्रैवार्थेस्वविषयमितिहासमाह अहमिति किरातेषुतद्वसतिदेशेषु जन्ममात्रद्विजत्वंजन्ममात्रेणद्विजत्वमित्यर्थः
तत्रैवोपपत्तिमाह शूद्राचाररतइति ६५ अजितात्मनइतिछेदः ६६ जीवानामंतकोपमोऽभवमित्यन्वयः ६७ ६८ अब्रुवंतानितिशेषः ६९ ७

७० ७१ पृथक्पृथक्पुत्रभार्यादिषेकैकंपृच्छेत्यर्थः ७२ यावदागमिष्यसितावद्वयंस्थास्यामहइतिनिश्चयइत्यर्थः ७३ फलभागिनस्तल्लब्धध
नादिभोगभाजः ७४ जातनिर्वेदः तादृशकर्मकृतिस्वात्मनिजाताषमानबुद्धिः विचार्यएतेपुत्रादयोनकुत्राप्युपकर्तारइतिविचार्यऋषिसन्निधिं

अहंतान्ब्रुवंकिंचिदादातुंमुनिसत्तमाः पुत्रदारादयःसंतिबहवोमेबुभुक्षिताः ७० तेषांसंरक्षणार्थायचरामिगिरिका
नने ततोमामूचुरव्यग्राःपृच्छगत्वाकुटुंबकं ७१ योयोमयाप्रतिदिनंक्रियतेपापसंचयः यूयंतद्भागिनःकिंवानेतिवेति
पृथक्पृथक् ७२ वयंस्थास्यामहेतावद्यावदागमिष्यसिनिश्चयः तथेत्युक्त्वागृहंगत्वामुनिभिर्यदुदीरितं ७३ आपृच्छंपुत्र
दारादींस्तैरुक्तोऽहंरघूत्तम पापंतवैवतत्सर्वंवयंतुफलभागिनः ७४ तच्छ्रुत्वाजातनिर्वेदोविचार्यपुनरागमं मु
नयोयत्रतिष्ठंतिकरुणापूर्णमानसाः ७५ मुनीनांदर्शनादेवशुद्धांतःकरणोऽभवं धनुरादीन्परित्यज्यदंडवत्पतितो
ऽस्म्यहं ७६ रक्षध्वंमांमुनिश्रेष्ठागच्छंतंनिरयार्णवं इत्यग्रेपतितंदृष्ट्वामामूचुर्मुनिसत्तमाः ७७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभ
द्रंतेसफलःसत्समागमः उपदेक्ष्यामहेतुभ्यंकिंचित्तेनैवमोक्ष्यसे परस्परंसमालोच्यदुर्वृत्तोऽयंद्विजाधमः ७८ उ
पेक्ष्यएवसद्वृत्तैस्तथापिशरणंगतः रक्षणीयःप्रयत्नेनमोक्षमार्गोपदेशतः ७९ इत्युक्त्वारामतेनामव्यत्यस्ताक्षर
पूर्वकं एकाग्रमनसात्रैवमरेतिजपसर्वदा ८० आगच्छामःपुनर्यावत्तावदुक्तंसदाजप इत्युक्त्वाप्रययुःसर्वेमुनयो
दिव्यदर्शनाः ८१

पुनरागमंआगतः ७५शुद्धांतःकरणःमलिनवृत्तिरहितः७६ ७७सतांसाधूनांसमागमःसफलः मोक्षरूपफलजनकःतदे
वाहयदुपदेक्ष्यामहेतेनैवमोक्ष्यसे संसारदुःखादितिशेषः यद्यपिदुर्वृत्तस्तथाऽपिरक्षणीयइत्युत्तरेणान्वयः७८ ७९ व्यत्यस्तानिविपरीतपौर्वापर्या
ण्यक्षराणियस्मिन्तादृशंरूपंयस्यतत् तेनामजपेत्यन्वयः तदाकारंमरेति एकाग्रमनसेति जपइतिकर्तव्यतोपदेशःअत्रमनसएकाग्रतावर्णविषयैव८०८१ २१

अल्पकालजपमात्रस्यैवफलमाह बाह्यंविस्मृतवानिति अनेनतच्छब्दस्यापिस्मरणपूर्वकंतदर्थभूतांतर्यामिणंविषयतयालब्धवन्मोचित्तमि
तिसूचितं ८२ निश्चलरूपिणानिष्क्रियशरीरस्य ८३ ८४ ८५ यस्मात्त्वइदानींवल्मीकात्संभवोऽतइदंतेद्वितीयंजन्मवल्मीकाद
भवत् अतस्त्वंवाल्मीकिरितिपूर्वेणान्वयः ८६ ईदृशः त्वत्सकार्यः लक्ष्मणेनेत्यस्यसहितमितिशेषः ८७ एवंभूतंरामंयत्त्वांप्रपश्यामितत्स

अहंयथोपदिष्टंतैस्तथाऽकरवमंजसा जपन्नेकाग्रमनसाबाह्यंविस्मृतवाहनं ८२ एवंबहुतिथेकालेगतेनिश्चल
रूपिणः सर्वसंगविहीनस्यवल्मीकोऽभून्ममोपरि ८३ ततोयुगसहस्रांतेऋषयःपुनरागमन् मामूचुर्निष्क्रमस्वेति
तच्छ्रुत्वातूर्णमुत्थितः ८४ वल्मीकान्निर्गतश्चाहंनीहारादिवभास्करः मामप्याहुर्मुनिगणावाल्मीकिस्त्वंमुनीश्वर ८५
वल्मीकात्संभवोयस्माद्द्वितीयंजन्मतेऽभवत् इत्युक्त्वातेययुर्दिव्यगतिंरघुकुलोत्तम ८६ अहंतेराममनाम्नश्चप्रभा
वादीदृशोऽभवं अद्यसाक्षात्प्रपश्यामिससीतंलक्ष्मणेनच ८७ रामराजीवपत्राक्षंत्वांमुक्तोनात्रसंशयः
आगच्छरामभद्रंतेस्थलंवैदर्शयाम्यहं ८८ एवमुक्त्वामुनिःश्रीमाँल्लक्ष्मणेनसमन्वितः शिष्यैःपरिवृतोगत्वाम
ध्येपर्वतगंगयोः ८९ तत्रशालांसुविस्तीर्णांकारयामासवासभूः प्राक्पश्चिमंदक्षिणोदक्शोभनंमंदिरद्वयं ९०
जानक्यासहितोरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः तत्रतेदेवसदृशात्यवसन्भवनोत्तमे ९१

र्यथामुक्तोभविष्यामिअत्रनसंशयः अयंचप्रचेतोवंशजोरामायणकर्तृवाल्मीकेरन्यएवेतिबहवः ८८ मध्येपर्वतगंगयोरितिस्थलंदर्श
यामासेतिशेषः ८९ तत्रऋषिदर्शितस्थाने शालांमंदिरद्वयंचलक्ष्मणेनसमन्वितोरामःकारयामास तत्पर्वतवासिभिर्भिल्लैरितिशेषःवास
भूरितिरामविशेषणं संसारस्यवासस्थानमपिस्ववासायस्थानंकारितवानित्याश्चर्योक्तिः ९० ९१ ७

सप्रसिद्धोदेवपतिः शच्यादेवैश्चसहितोयथास्वर्गेआस्तेतथासस्रीतोमुनीद्रैःसहितोरामस्तत्रास्तइत्यर्थः १२ इतिश्रीमत्सकलराज॰ से
तौअयोध्याकांडेषष्ठःसर्गः ६ सप्तमेत्वथराजावैस्वशापोदंतमादितः संप्रोच्योपरतःपश्चाद्भरतागमईर्यते १ सुमंत्रो ऽपीतिरा
मंविनाकृतागमनाल्लज्जयावस्त्रेणमुखमाच्छाद्यप्रविवेश १ २ विह्वलःरामवियोगेनविह्वलचित्तः ३ ४ दुःखार्णवेत्वद्वियोगदुः

वाल्मीकिनातत्रसुपूजितोऽयंरामःससीतःसहलक्ष्मणेन देवैर्मुनीन्द्रैःसहितोमुदाऽस्तेस्वर्गेयथादेवपतिःसश
च्या १२ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेषष्ठःसर्गः ६ श्रीमहादेवउवाच
सुमंत्रोऽपितदाऽयोध्यांदिनांतेप्रविवेशह वस्त्रेणमुखमाच्छाद्यबाष्पाकुलितलोचनः १ बहिरेवरथंस्थाप्यराजा
नंद्रष्टुमाययौ जयशब्देनराजानंस्तुत्वातंप्रणनामह २ ततोराजानमंतंतंसुमंत्रंविह्वलोऽब्रवीत् सुमंत्ररामः
कुत्रास्तेसीतयालक्ष्मणेनच ३ कुत्रत्यक्तस्त्वयारामःकिंमांपापिनमब्रवीत् सीतावालक्ष्मणोवाऽपिनिर्दयं
मांकिमब्रवीत् ४ हारामहागुणनिधेहासीतेप्रियवादिनि दुःखार्णवेनिमग्नंमांम्रियमाणंनपश्यसि ५ वि
लप्यैवंचिरंराजानिमग्नोदुःखसागरे एवंमंत्रीरुदंतंतंप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ६ रामःसीताचसौमित्रिर्मयानी
तारथेनते शृंगवेरपुराभ्याशेगंगाकूलेव्यवस्थिताः ७ गुहेनकिंचिदानीतंफलमूलादिकंचयत् स्पृष्ट्वाहस्तेन
संप्रीत्यानाग्रहीद्विससर्जतत् ८ वटक्षीरंसमानाय्यगुहेनरघुनंदनः जटामुकुटमाबद्धमामाहनृपतेस्वयं ९

खार्णवेमग्नमतएवम्रियमाणंनपश्यसिकिंपश्यसीत्यर्थः ५ एवंविलप्यदुःखसागरेनिमग्नोरुदन्स्थितइतिशेषः एवंरुदंतंतंमंत्री अब्रवीत् ६
७ प्रीत्यागुहप्रीत्याहस्तेनस्पृष्ट्वानाग्रहीत् संभावितकैकेयीपुत्रराज्येनाहारं करिष्यामीतिप्रतिज्ञावशादितिभावः ८ ९ ७

राजानंब्रूहिवक्ष्यमाणंवंदनंचेतिशेषः साकेतमयोध्याअधिकंसौख्यंतत्कृतश्रमध्यानादितिशेषः नत्वशोकत्यागेएवंसंभवतीतिसर्वथाशो
कस्त्याज्यइतिभावः १० भवतीशोकंत्यजतु राजानमाश्वासयतु भवतीइतिचब्रूहीत्यन्वयः ११ अश्रुपरीताक्षीअश्रुव्याप्तनयना १२ श्वश्र्वोः

सुमंत्रब्रूहिराजानंशोकस्तेऽस्तुनमत्कृते साकेतादधिकंसौख्यंविपिनेनोभविष्यति १० मातुर्मेवंदनंब्रूहिशोकं
त्यजतुमत्कृते आश्वासयतुराजानंवृद्धंशोकपरिप्लुत ११ सीताचाश्रुपरीताक्षीमामाहनृपसत्तम दुःखगद्गदयावाचारामं
किंचिदवेक्षती १२ साष्टांगंप्रणिपातंमेब्रूहिश्वश्र्वोःपदांबुजे इतिप्ररुदतीसीतागताकिंचिदवाङ्मुखी १३ ततस्तेऽश्रुप
रीताक्षानावमारुरुहुस्तदा यावद्गंगांसमुत्तीर्यगतास्तावदहंस्थितः १४ ततोदुःखेनमहतापुनरेवाहमागतः ततोरु
दंतीकौसल्याराजानमिदमब्रवीत् १५ कैकेय्यैप्रियभार्यायैप्रसन्नोदत्तवान्वरं त्वंराज्यंदेहितस्यैवमत्पुत्रःकिंविवासि
तः १६ कृत्वात्वमेवतत्सर्वमिदानींकिंनुरोदिषि कौसल्यावचनंश्रुत्वाक्षतेस्पृष्टइवाग्निना १७ पुनःशोकाश्रुपूर्णाक्षः
कौसल्यामिदमब्रवीत् दुःखेनम्रियमाणंमांकिंपुनर्दुःखयस्यलं १८ इदानीमेवमेप्राणाउत्क्रमिष्यंतिनिश्चयः शा
प्तोऽहंबाल्यभावेनकेनचिन्मुनिनापुरा १९ पुराऽहंयौवनेदृप्तश्चापबाणधरोनिशि अचरंमृगयासक्तोनद्यास्तीरेमहा
वने २० तत्रार्धरात्रसमयेमुनिःकश्चित्तृषार्दितः पिपासार्दितयोःपित्रोर्जलमानेतुमुद्यतः अपूरयज्जलेकुंभंतदाश
ब्दोऽभवन्महान् २१

श्वश्र्वः श्वशुरयोः आर्षस्त्वेकशेषः गताचलितेत्यर्थः १३ तेसीतारामलक्ष्मणाः तावदहंस्थितः उदककूलेइतिशेषः १४
१५ यदित्वंकैकेय्यैवरंदत्तवान् तर्हितस्यैवतत्पुत्रस्यैवराज्यंदेहि राज्यस्योपादेयत्वात् मत्पुत्रविवासनेतुनकारणमितिभावः १६ तत्सर्वंकृत्वानिर्निमि
त्तमविचारितंतत्कृतमित्यर्थः अग्निनाक्षतेस्पृष्टइव तेनातिदुःखितइत्यर्थः १७ अलमतिशयेन १८ बाल्यभावेननिषिद्धाचरणरूपबालकर्मणा १९ २० २१

अक्षिपमहमितिशेषः २२ मानुषसूचकः मानुषत्वसूचकः केनहतः अहमितिशेषः २३ अहंतत्पौरुषंवचः श्रुत्वाभयसंत्रस्तस्ततः २४ न त्पार्श्वंशनैर्गत्वाऽब्रुवमितिशेषः २५ २६ नस्पृशेत् नस्प्रक्ष्यतीत्यर्थः २७ यदिकुप्यतीत्यनेनतस्यकोपएवनास्तिअतिशांतत्वात्तथाऽप्य

गजःपिबतिपानीयमितिमत्वामहानिशि बाणंधनुषिसंधायशब्दवेधिनमक्षिपं २२ हाहतोऽस्मीतितत्राभूच्छब्दो मानुषसूचकः कस्यापिनकृतोदोषोमयाकेनहतोविधे २३ प्रतीक्षतेमांमाताचपिताचजलकांक्षया तच्छ्रुत्वाभ यसंत्रस्तस्ततोऽहंपौरुषंवचः २४ शनैर्गत्वाऽथतत्पार्श्वेस्वामिन्दशरथोऽस्म्यहम् अज्ञानतामयाविद्धस्त्रातुमर्हसि मांमुने २५ इत्युक्त्वापादयोस्तस्यपतितोगद्गदाक्षरः तदामामाहसमुनिर्माभैषीर्नृपसत्तम २६ ब्रह्महत्यास्पृशेन्नत्वां वैश्याहंतपसिस्थितः पितरौमांप्रतीक्षेतेक्षुत्तृड्भ्यांपरिपीडितौ २७ तयोस्त्वमुदकंदेहिशीघ्रमेवाविचारयन् नचे त्त्वांभस्मसात्कुर्यात्पितामेयदिकुप्यति २८ जलंदत्वातुतौनत्वाकृतंसर्वंनिवेदय शल्यमुद्धरमेदेहात्प्राणांस्त्यक्ष्यामि पीडितः २९ इत्युक्तोमुनिनाशीघ्रंबाणमुत्पाट्यदेहतः सजलंकलशंधृत्वागतोऽहंयत्रदंपती ३० अतिवृद्धावंधद शौक्षुत्पिपासार्दितौनिशि नायातिसलिलंगृह्यपुत्रःकिंवाऽत्रकारणं ३१ अनन्यगतिकौवृद्धौशोच्यौतृट्परिपीडि तौ आवामुपेक्षतेकिंवाभक्तिमानावयोःसुतः ३२ इतिचिंताव्याकुलौतौमत्पादन्यासजंध्वनिं श्रुत्वाप्राहपिता पुत्रकिंविलंबःकृतस्त्वया ३३

शीघ्रगमनेनतृट्पीडितोयदिकदाचित्कुप्यतीत्यर्थः २८ कृतंमद्वधं २९ धृत्वागृहीत्वादंपतीतौ मातापितरौ ३० ३१ किमुपेक्षते उपेक्षानुचितेतिभावः अनौचित्येहेतुर्भक्तिमानिति ३२ इतिचिंताव्याकुलौतावासाते तत्रतयोर्मध्येतस्मि न्मत्पदन्यासजंशब्दंश्रुत्वा पुत्रकिंविलंब इत्यादिमाह ३३ ७ ७ ७ ७

३९ आगतोयुष्मत्सन्निधावितिशेषः ४० पतितौ एवंलपतोरित्यनेनमाताप्येवमेवाहेतिसूचितं ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ आगतोयुष्मत्सन्निधावितिशेषः ४० पतितौ भूम्यां ततोमामूचतुरितिशेषः किमूचतुस्तदाह नौऽस्मानितीति आवयोःसुतोयत्रतत्रावांनयेत्यर्थः ४१ ४२ ४३ चितिंचितांतत्रनि

इत्येवंलपतोर्भीत्यासकाशमगमंशनैः ३४ पादयोःप्रणिपत्याहमब्रुवं दैत्यावयोःसुपानीयंपिबत्वमपिपुत्रक इत्येवंलपतोर्भीत्यासकाशमगमंशनैः ३४ पादयोःप्रणिपत्याहमब्रुवं दैत्यावयोःसुपानीयंपिबत्वमपिपुत्रक ...

 पिनयान्वितः नाहंपुत्रस्त्वयोध्यायाराजादशरथोऽस्म्यहं ३५ पापोऽहंमृगयासक्तोरात्रौमृगविहिंसकः जलावता शद्दूरेऽहंस्थित्वाजलगतंध्वनिं ३६ श्रुत्वाऽहंशब्दवेधित्वादेकंबाणमथात्यजं हतोऽस्मीतिध्वनिंश्रुत्वाभयात्त त्राहमागतः ३७ जटाविकीर्यपतितंदृष्ट्वाऽहंमुनिदारकं भीतोगृहीत्वातत्पादौरक्षरक्षेतिचाब्रुवम् ३८ मांभि षीरितिमांप्राहब्रह्महत्याभयंनते मत्पित्रोःसलिलंदत्वानत्वाप्रार्थयजीवितं ३९ इत्युक्तोमुनिनातेनत्वाग तोमुनिहिंसकः रक्षतांमांदयायुक्तौयुवांहिशरणागतम् ४० इतिश्रुत्वातुदुःखार्तौविलप्यबहुशोच्यतम् प तितौनौसुतोयत्रनयतत्राविलंबयन् ४१ ततोनीतौसुतोयत्रमयातौवृद्धदंपती स्पृष्ट्वासुतंतौहस्ताभ्यांबहुशो ऽथविलेपतुः ४२ हाहेतिक्रंदमानौतौपुत्रपुत्रेत्यवोचतां जलंदेहीतिपुत्रेतिकिमर्थंनददास्यलम् ४३ ततोमा मूचतुःशीघ्रंचितिंरचयभूपते मयातद्वरचितांचितिस्तत्रनिवेशिताः त्रयस्तत्राग्निरुत्सृष्टोदग्धास्ते त्रिदिवंययुः ४४ तत्रवृद्धःपिताआहत्वमप्येवंभविष्यसि पुत्रशोकेनमरणंप्राप्स्यसेवचनान्मम ४५ सइदा नींममप्राप्तःशापकालोऽनिवारितः इत्युक्त्वाविललापाथराजाशोकसमाकुलः ४६

तौ त्रयःपुत्रोमातापितरौचतस्यतत्रतदाज्ञयाऽग्निरुत्सृष्टोदत्तः ४४ पिताश्रावणस्येतिशेषः ४५ अनिवारितःअशक्यनिवारणःभावेक्तः ४६

प्रत्येकविवक्षयात्वद्वियोगादित्येकवचनं ४७ ४८ ४९ साश्वाः अश्वारूढाः ५० ममाज्ञया भरतसमीपंगत्वाशीघ्रमागच्छेति भरतउ

हारामपुत्रहासीतेहालक्ष्मणगुणाकर त्वद्वियोगादहंप्राप्तोमृत्युंकैकेयिसंभवम् ४७ वदन्नेवंदशरथःप्राणांस्त्य
क्त्वादिवंगतः कौसल्याचसुमित्राचतथा ऽन्याराजयोषितः ४८ चुक्रुशुश्चविलेपुश्चउरस्ताडनपूर्वकं वसिष्ठःप्र
ययौतत्रप्रातर्मंत्रिभिरावृतः ४९ तैलद्रोण्यांदशरथंक्षिप्त्वादूतानथाब्रवीत् गच्छतत्वरितंसाश्वायुधाजिन्नगरंप्र
ति ५० तत्रास्तेभरतःश्रीमाञ्छत्रुघ्नसहितःप्रभुः उच्यतांभरतःशीघ्रमागच्छेतिममाज्ञया ५१ अयोध्यांप्रतिराजानं
कैकेयींचापिपश्यतु इत्युक्तास्त्वरितंदूतागत्वाभरतमातुलं ५२ युधाजितंप्रणम्योचुर्भरतंसानुजंप्रति वसिष्ठ
स्त्वाब्रवीद्राजन्भरतःसानुजःप्रभुः ५३ शीघ्रमागच्छतुपुरीमयोध्यामविचारयन् इत्याज्ञप्तो ऽथभरतस्त्वरि
तंभयविह्वलः ५४ आययौगुरुणादिष्टःसहदूतैस्तुसानुजः राज्ञोवाराघवस्यापिदुःखंकिंचिदुपस्थितम् ५५
इतिचिंतापरोमार्गेचिंतयन्नगरंययौ नगरंभ्रष्टलक्ष्मीकंजनसंबाधवर्जितं ५६ उत्सवैश्चपरित्यक्तंदृष्ट्वाचिं
तापरोऽभवत् प्रविश्यराजभवनंराजलक्ष्मीविवर्जितम् ५७ अपश्यत्कैकयींतत्रएकामेवासनेस्थिताम्
ननामशिरसापादौमातुर्भक्तिसमन्वितः ५८ आगतंभरतंदृष्ट्वाकैकेयीप्रेमसंभ्रमात् उत्थायालिंग्यरभसा
स्वांकमारोप्यसंस्थिता ५९ मूर्ध्न्यवघ्रायपप्रच्छकुशलंस्वकुलस्यसा पितामेकुशलीभ्रातामाताचशुभ
लक्षणा ६०

च्यतां ५१ अयोध्यांप्रतिआगत्यकैकेयींराजानंचभवान्पश्यत्विति चोच्यतां ५२ त्वात्वांयुधाजितंसानुजंभरतंप्रति
तद्विषये ५३ ५४ ५५ जनसंबाधोजनसंमर्दः ५६ ५७ एकामेवनतुराजसहितां ५८ ५९ स्वकुलस्यस्वपितृकुलस्य ६० ७

तांगतिमुत्तमलोकम् ६५ वृजिनार्णवेदुःखार्णवे ६६ रामायराज्ञेमामसमर्प्य अयंमहत्त्वया ऽपिपालनी
६१ ६२ ६३ ६४ ६९ ७० ७१ संभ्रमः आदरपूर्वकउपक्रमः राज्यप्रदानाय
यइत्यनुक्त्वैव पतितंभूमौ ६७ आमृज्यमार्जित्वा अंकेकृत्वा ६८

दृयमानेनमनसामातरंसम
दिक्षात्वमद्यकुशलीमयादृष्टो ऽसिपुत्रक इतिपृष्टःसभरतोमात्राचिंताकुलेंद्रियः ६१
पृच्छत मातःपितामेकुत्रास्तेएकात्वमिहसंस्थिता ६२ त्वयाविनानमेतातःकदाचिद्रहसिस्थितः इदानींदृश्यतेनैवकुत्र
तिष्ठतिमेवद ६३ अदृष्ट्वापितरंमेद्यभयदुःखंचजायते अथाहकैकयीपुत्रंकिंदुःखेनतवानघ ६४ यागतिर्धर्मशीलानाम
श्वमेधादियाजिनां तांगतिंगतवानद्यपितातेपितृवत्सल ६५ तच्छ्रुत्वानिपपातोर्व्यांभरतःशोकविह्वलः हातातक्व
गतो ऽसित्वंत्यक्त्वामांवृजिनार्णवे ६६ असमर्प्यैवरामायराज्ञेमांक्वगतो ऽसिभो इतिविलपितंपुत्रंपतितंमुक्तमूर्द्धजं ६७
उत्थाप्यामृज्यनयनेकैकेयीपुत्रमब्रवीत् समाश्वसिहिभद्रंतेसर्वंसंपादितंमया ६८ तामाहभरतस्तातोम्रियमाणःकिमब्र
वीत् तमाहकैकयीदेवीभरतंभयवर्जिता ६९ हारामरामसीतेतिलक्ष्मणेतिपुनःपुनः विलपन्नेवसुचिरंदेहंत्यक्त्वादिवंय
यौ ७० तामाहभरतोहं ऽवरामःसन्निहितोनकिं तदानींलक्ष्मणोवा ऽपिसीतावाकुत्रतेगताः ७१ कैकेय्युवाच रामस्य
यौवराज्यार्थंपित्रातेसंभ्रमःकृतः तवराज्यप्रदानायतदाऽहंविघ्नमाचरं ७२ राज्ञादत्तंहिमेपूर्वंवरदेनवरद्वयं याचितंतद्ददा
तीमेतयोरेकेनतेखिलं ७३ राज्यंरामस्यचैकेनवनवासोमुनिव्रतं ततःसत्यपरोराजाराज्यंदत्त्वातवैवहि ७४ ७

तवराज्यंप्रदापयितुं अंतर्भावितण्यर्थोददातिः विघ्नमाचरंरामयौवराज्याभिषेकेनिरोधः ७२ तदुपपत्तिमाह राज्ञेति ७३ ७४ ७

७५ ७६ ७७ तंदृष्ट्वानिःसंज्ञंभरतंदृष्ट्वा अनेनभर्तृशोकादपिपुत्रशोकोगरीयानितिदर्शितं ७८ चक्षुषाप्रदहन्निवपश्यन्नाहेतिशेषः
७९ असंभाव्यत्वेहेतुर्भर्तृघातिनीत्वं पापेइति त्वद्गर्भजातत्वात्पापवानहमस्मीतिसांप्रतंनिर्णीतमितिशेषः अतोऽहमित्यादि ८० गमिष्य

रामंसंप्रेषयामासवनमेवपितात्तव सीताऽप्यनुगतारामंपातिव्रत्यमुपाश्रिता ७५ सौभ्रात्रंदर्शयन्राममनुया
तोऽपिलक्ष्मणः वनंगतेषुसर्वेषुराजातानेवचिंतयन् ७६ प्रलपन्रामरामेतिममारनृपसत्तमः इतिमातुर्व
चःश्रुत्वावज्राहतइवद्रुमः ७७ पपातभूमौनिःसंज्ञस्तंदृष्ट्वादुःखितातदा कैकेयीपुनरप्याहवत्सशोकेनकिंतव
७८ राज्येमहतिसंप्राप्तेदुःखस्यावसरःकुतः इतिब्रुवंतीमालोक्यमातरंप्रदहन्निव ७९ असंभाव्याऽसिपापेमेघो
रेत्वंभर्तृघातिनी पापेत्वद्गर्भजातोऽहंपापवानस्मिसांप्रतं अहमग्निंप्रवेक्ष्यामिविषंवाभक्षयाम्यहम् ८० ख
ड्गेनवाऽथवात्मानंहत्वायामियमक्षयम् भर्तृघातिनिदुष्टेत्वंकुंभीपाकंगमिष्यसि ८१ इतिनिर्भर्त्स्यकैकेयींकौ
सल्याभवनंययौ साऽपितंभरतंदृष्ट्वामुक्तकंठारुरोदह ८२ पादयोःपतितस्तस्याभरतोऽपितदारुदन् आलिंग्य
भरतंसाध्वीराममातायशस्विनी ८३ कृशाऽतिदीनवदनासाश्रुनेत्रेदमब्रवीत् पुत्रत्वयिगतेदूरमेवंसर्वमभू
दिदं उक्तंमात्राश्रुतंसर्वंत्वयातेमातृचेष्टितम् ८४ पुत्रःसभार्योवनमेवयातःसलक्ष्मणोमेरघुरामचंद्रः चीरांब
रोबद्धजटाकलापःसंत्यज्यमांदुःखसमुद्रमग्नाम् ८५

सिदेहत्यागोत्तरमितिशेषः ८१ तेस्वपुत्रवियोगकारणम् ८२ ८३
इदंसर्वंगृहवृत्तमेवमभूत् राज्ञोमरणंरामस्यवनगमनंचेत्यर्थः एतत्सर्वंतेमातृचेष्टितम् नचैतवमात्रोक्तमेवभविष्यति त्वयाचश्रुतमेवभ २५
विष्यतीत्यध्याहारेणान्वयः ८४ रघुरामचंद्रः रघुकुलजातोरामचंद्रइत्यर्थः ८५ ७ ७ ७

परतःसर्वस्यपरतःसर्वतोऽधिकइतियावत् परमात्मामेपुत्रोजातोऽसियद्यपितथाऽपिमांदुःखंनजहाति अतोविधिर्बलवानितिमेमनीषाबु
द्धिः दुःखनिवर्तकसामग्र्यांसत्यामपिदुःखानिवृत्तिर्विधिबलीयस्त्वकृतैवेतिभावः ८६ एवंविलपंतींवीक्ष्येत्यन्वयः ८७ रामराज्याभि
षेचनेयत्कृतं तद्वा अन्यद्वामद्राज्ययाचनारूपंयदिजानामियदिवासाएतदर्थंमयानोदितामेरितानदेत्यन्वयः ८८ ८९ यद्यहमिमंवृत्तांतंजानामि

हारामहामेरघुवंशनाथजातोऽसिमेत्वंपरतःपरात्मा तथाऽपिदुःखंनजहातिमांवैविधिर्बलीयानितिमेमनीषा ८६
सएवंभरतोवीक्ष्यविलपंतींभृशंशुचा पादौगृहीत्वाप्राहेदंशृणुमातर्वचोमम ८७ कैकेय्यायत्कृतंकर्मरामराज्या
भिषेचने अन्यद्वायदिजानामिसामयानोदितायदि ८८ पापंमेऽस्तुतदामातर्ब्रह्महत्याशतोद्भवं हत्वावसिष्ठं
खड्गेनअरुंधत्यासमन्वितं ८९ भूयात्तत्पापमखिलंममजानामियद्यहं इत्येवंशपथंकृत्वारुरोदभरतस्तदा ९०
कौसल्यातमथालिंग्यपुत्रजानामिमाशुचः एतस्मिन्नंतरेश्रुत्वाभरतस्यसमागमं ९१ वसिष्ठोमंत्रिभिःसार्द्धंप्रययौ
राजमंदिरं रुदंतंभरतंदृष्ट्वावसिष्ठःप्राहसादरं ९२ वृद्धोराजादशरथोज्ञानीसत्यपराक्रमः भुक्त्वामर्त्यसुखंसर्वमि
ष्ट्वाविपुलदक्षिणैः ९३ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर्लब्ध्वारामंसुतंहरिम् अंतेजगामत्रिदिवंदेवेंद्रार्धासनंप्रभुः ९४ तंशो
चसिवृथैवत्वमशोच्यंमोक्षभाजनं आत्मानित्योऽव्ययःशुद्धोजन्मनाशादिवर्जितः ९५

तदातदखिलंपापंममभूयादित्यन्वयः ९० जानामित्वद्वृदयमितिशेषः समागमंमागमनम् ९१ ९२ ९३ त्रिदिवंगत्वेतिशेषः दे
वेंद्रार्धासनंजगामप्राप ९४ अशोच्यत्वेहेतुगर्भंविशेषणं मोक्षभाजनमिति प्रकारांतरेणाप्यशोच्यत्वमाह आत्मेति नित्योऽव्ययइत्य
स्यैवजन्मनाशादिवर्जितइतिविवरणम् ९५ ७ ७ ७ ७

शरीरस्यजडत्वान्नश्वरत्वादेवअशोच्यताइत्याह शरीरमिति ९६ स्वात्मताडनपूर्वकं स्वशरीरताडनपूर्वकमित्यर्थः ९७ ज्ञानिनांसंसारमसारत्वे
नजानतांयदाकेनचिद्वियोगोभवतितदासवैराग्यहेतुः भवेत् भवतीत्यर्थःशांत्यादिकर्ताच ९८ अथजातस्यध्रुवोमृत्युरित्याह जन्मवानिति
अन्वगात् अनुगच्छत्येवेत्यर्थः ९९ अविद्वानपिअतत्त्वज्ञोऽपिसउत्पत्तिप्रलययोःसर्वजंतूनांकर्माधीनत्वंविजानन्कथंबांधवान्शोचति किंपुन

शरीरंजडमत्यर्थमपवित्रंविनश्वरं विचार्यमाणेशोकस्यनावकाशःकथंचन ९६ पितावातनयोवाऽपियदिमृत्युव
शंगतः मूढास्तमनुशोचंतिस्वात्मताडनपूर्वकं ९७ निःसारेखलुसंसारेवियोगोज्ञानिनांयदा भवेद्वैराग्यहेतुःसशां
तिसौख्यंतनोतिच ९८ जन्मवान्यदिलोकेऽस्मिंस्तर्हितंमृत्युरन्वगात् तस्मादपरिहार्योऽयंमृत्युर्जन्मवतांसदा ९९
स्वकर्मवशतःसर्वजंतूनांप्रभवाप्ययौ विजानन्नप्यविद्वान्यःकथंशोचतिबांधवान् १०० ब्रह्मांडकोटयोनष्टाःसृष्टयो
बहुशोगताः शुष्यंतिसागराःसर्वेकैवास्थाक्षणजीविते १०१ चलपत्रांतलग्नांबुबिंदुवत्क्षणभंगुरं आयुस्त्यजत्यवे
लायांकस्तत्रप्रत्ययस्तव २ देहीप्राक्तनदेहोत्थकर्मणादेहवान्पुनः तद्देहोत्थेनचपुनरेवंदेहःसदात्मनः १०३ यथा
त्यजतिवैजीर्णंवासोगृह्णातिनूतनं तथाजीर्णंपरित्यज्यदेहीदेहंपुनर्नवं १०४ भजत्येवसदातत्रशोकस्यावसरः
कुतः आत्मानम्रियतेजातुजायतेनचवर्द्धते १०५

स्तत्त्वज्ञइतिभावः १०० शुष्यंति वर्त्तमानसामीप्येलट् क्षणजीवितेक्षण
भंगुरेजीवितइत्यर्थः १०१ चलंचंचलंपत्पत्रंतदंतेलग्नोयोंऽबुबिंदुस्तद्वत्क्षणभंगुरं अवेलायांबाल्येऽपि प्रत्ययोविश्वासः १०२ देहीजीवःप्रा
क्तनदेहसंपादितकर्मणाऽयंदेहएतद्देहसंपादितकर्मणाचपुनर्देहइतिदेहवियोगोनकदाचिदात्मनइतिदेहशोकोव्यर्थेतिभावः १०३ पुनर्देहप्रा २६
प्तौदृष्टांतमाह यथेति नवंभजत्येवेत्युत्तरेणान्वयः १०४ आत्मनस्तुनमरणादीत्याह आत्मानेति १०५ ७ ७ ७

आदिमध्यांतभावविकाराभावेनसर्वभावविकारराहित्यमित्याह षडितिषड्भावरहितः अनंतःदेशतःपरिच्छेदरहितःप्रज्ञानंनिर्विषयज्ञा
नंतदेवविग्रहःशरीरंयस्यसः बुद्ध्यादिसाक्षीनिश्चयादिरूपसकलांतःकरणवृत्तिसाक्षीलयोनाशस्तद्रहितः ६ समस्थितःसर्वत्रसमतयास्थितः

षड्भावरहितोऽनंतःसत्यप्रज्ञानविग्रहः आनंदरूपोबुद्ध्यादिसाक्षीलयविवर्जितः १०६ एकएवपरोह्यात्माह्यद्वि
तीयःसमस्थितः इत्यात्मानंदृढंज्ञात्वात्यक्त्वाशोकंकुरुक्रियां १०७ तैलद्रोण्याःपितुर्देहमुद्धृत्यसचिवैःसह कृ
त्यंकुरुयथान्यायमस्माभिःकुलनंदन १०८ इतिसंबोधितःसाक्षाद्गुरुणाभरतस्तदा विसृज्याज्ञानजंशोकंचक्रेस
विधिवत्क्रियां १०९ गुरुणोक्तप्रकारेणआहिताग्नेर्यथाविधि संस्कृत्यसपितुर्देहंविधिदृष्टेनकर्मणा ११० एकादशे
ऽहनिप्राप्तेब्राह्मणान्वेदपारगान् भोजयामासविधिवच्छतशोऽथसहस्रशः १११ उद्दिश्यपितरंतत्रब्राह्मणेभ्यो
धनंबहु ददौगवांसहस्राणिग्रामान्रत्नांबराणिच ११२ अवसत्स्वगृहेतत्ररामप्रेवानुचिंतयन् वसिष्ठेनसहभ्रा
त्रामंत्रिभिःपरिवारितः ११३ रामेऽरण्यंप्रयातेसहजनकसुतालक्ष्मणाभ्यांसुघोरंमातामेराक्षसीवप्रदहतिहृदयं
दर्शनादेवसद्यः गच्छाम्यारण्यमद्यस्थिरमतिरखिलंदूरतोऽपास्यराज्यंरामंसीतासमेतंस्मितरुचिरमुखंनित्यमे
वानुसेवे ११४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेसप्तमःसर्गः ७ ७

सएवाहमित्यात्मानंज्ञात्वाशोकंत्यक्त्वाक्रियांकुरु ७ तैलद्रोणीतैलपूर्णाकाष्ठांबुवाहिनी ८ ९ गुरुणावसिष्ठेन ११० १११ ११२ ११३
अनुचिंतनप्रकारमेवाह रामेइति सुघोरमरण्यंप्रयातेइत्यन्वयःमेमाताराक्षसीवदर्शनाद्धृदयंप्रदहति अतआरण्यंअरण्यवंतंदेशंरामवास
भूतंगच्छामीत्यन्वयः ११४ इतिश्रीमत्सकलराजधिपदुद्धरणसम॰ अध्यात्मरामायणसेतौअयोध्याकांडेसप्तमःसर्गः ७

अष्टमेतुवसिष्ठेनप्रोक्तोऽपिभरतःकिल अनादृत्याधिराज्यंचजगामभ्रातृसन्निधौ १ देवसभासन्निभांतत्सदृशीं १ चतुर्मुखोब्रह्मा २
३ प्रतिज्ञाय अस्मान्सर्वान्प्रतिज्ञापयित्वाददौ ४ मुनिभिःक्रियमाणोऽभिषेकोऽद्यभवत्वित्यन्वयः ५ अंजसाशीघ्रं ६ हनिष्यामीतितादृश

श्रीमहादेवउवाच वसिष्ठोमुनिभिःसार्द्धंमंत्रिभिःपरिवारितः राज्ञःसभांदेवसभासन्निभांप्रविशद्विभुः १
तत्रासनेसमासीनश्चतुर्मुखइवापरः आनीयभरतंतत्रउपवेश्यसहानुजं २ अब्रवीद्वचनंदेशकालोचितमरिंदमं
वत्सराज्येऽभिषेक्ष्यामस्त्वामद्यपितृशासनात् ३ कैकेय्यायाचितंराज्यंत्वदर्थेपुरुषर्षभ सत्यसंधोदशरथःप्रति
ज्ञायददौकिल ४ अभिषेकोभवत्वद्यमुनिभिर्मंत्रपूर्वकं तच्छ्रुत्वाभरतोप्याहममराज्येनकिंमुने ५ रामोराजाधि
राजश्चवयंतस्यैवकिंकराः श्वःप्रभातेगमिष्यामोराममानेतुमंजसा ६ अहंयूयंमातरश्चकैकेयींराक्षसींविना
हनिष्याम्यधुनैवाहंकैकेयींमातृगंधिनीं ७ किंतुमांनोरघुश्रेष्ठःस्त्रीहंतारंसहिष्यते तच्छ्रीभूतंगमिष्यामिपाद
चारेणदंडकान् ८ शत्रुघ्नसहितस्तूर्णंयूयमायातवानवा रामोयथावनंयातस्तथाऽहंवल्कलांबरः ९ फलमू
लकृताहारःशत्रुघ्नसहितोमुने भूमिशायीजटाधारीयावद्रामोनिवर्तते १० इतिनिश्चित्यभरतस्तूष्णीमेवा
वतस्थिवान् साधुसाध्वितितंसर्वेप्रशशंसुर्मुदान्विताः ११ ततःप्रभातेभरतंगच्छंतंसर्वसैनिकाः अनुजग्मुः
सुमंत्रेणनोदिताःसाश्वकुंजराः १२ कौसल्याद्याराजदारावसिष्ठप्रमुखाद्विजाः छादयंतोभुवंसर्वेपृष्ठतःपार्श्वतोऽग्रतः १३

वधस्यैवौचित्यादितिभावः मातृगंधिनींतादृशीमपिमातृत्वमपिसंबंधवतीमपीत्यर्थः ७ नोइतिप्रतिषेधेनोसहिष्यतइत्यन्वयःपाद	२७
चारेणनतुवाहनेनेत्यर्थः ८ ९ यावद्रामोनिवर्त्ततेतावदेवंतत्समानव्रतो भविष्यामीत्यर्थः १० ११ १२ पृष्ठतःपार्श्वतोऽग्रतोययुरितिशेषः १३

वर्ततेइत्यतआह महत्येति १५ अविदितात्मनः अविदितेतइत्ताःतस्यरामस्य
१४ शंकितमानसः किमयंवनेस्थितस्यापिरामस्यवधार्थंयातीतिशंका तदेवाह महत्येति १५ अविदितात्मनः अविदितेत्यस्य ज्ञातस्य रामस्य
पापंकर्तुंयातिनवायातीतिशंकितमानसइत्यर्थः यदिशक्तःतदातरिष्यतिगंगामित्यन्वयः १६ नोचेत्यद्यशक्तस्तदामेज्ञातयोनावआकृष्यस

शृंगवेरपुरंगत्वागंगाकूलेसमंततः उवासमहतीसेनाशत्रुघ्नपरिचोदिता १४ आगतंभरतंश्रुत्वागुहःशंकित
मानसः महत्यासेनयासार्द्धमागतोभरतःकिल १५ पापंकर्तुंनवायातिरामस्याविदितात्मनः गत्वातद्धृदयंज्ञे
यंयदिशक्तस्तरिष्यति १६ गंगांनोचेत्समाकृष्यनावस्तिष्ठंतुसायुधाः ज्ञातयोमेसमायत्ताःपश्यंतःसर्वतोदिशं १७ इति
सर्वान्समादिश्यगुहोभरतमागतः उपायनानिसंगृह्यविविधानिबहूनपि १८ प्रययोज्ञातिभिःसार्द्धंबहुभिर्विविधा
युधैः निवेद्योपायनान्यग्रेभरतस्यसमंततः १९ दृष्ट्वाभरतमासीनंसानुजंसहमंत्रिभिः चीरांबरंघनश्यामं
जटामुकुटधारिणं २० राममेवानुशोचंतंरामरामेतिवादिनं ननामशिरसाभूमौगुहोऽहमितिचाब्रवीत् २१
शीघ्रमुत्थाप्यभरतोगाढमालिंग्यसादरम् पृष्ट्वाऽनामयमव्यग्रःसखायमिदमब्रवीत् २२ भ्रातस्त्वंराघवेणाऽत्रस
मेतःसमवस्थितः रामेणालिंगितःसार्द्रनयनेनामलात्मना २३ धन्योऽसिकृतकृत्योऽसियत्त्वयापरिभाषितः रा
मोराजीवपत्राक्षोलक्ष्मणेनचसीतया २४ यत्ररामस्त्वयादृष्टस्तत्रमानयसुव्रत सीतयासहितोयत्रसुप्तस्तद्दर्श
यस्वमे २५

र्वतोदिशंपश्यंतःसमायत्ताःसावधानास्तिष्ठंतु तदुत्तरणप्रतिबंधायेतिशेषः १७ १८ उपायनानिराजयो
ग्यानि मत्स्यादीनिस्वदेशस्थानिभरतस्याग्रेनिवेद्यसमंततोदृष्ट्वेतिशेषः सैनिकेषुविकाराविकारपरीक्षणायसमंततोनिरीक्षणं १९ २० २१
अनामयमारोग्यं २२ यतोरामेणालिंगितोऽतोधन्योऽसि २३ २४ २५

यतोरामस्यप्रियतमोऽतोभाग्यवान् २६ २७ सीताभरणघर्षणेनसँलग्नायेस्वर्णबिंदवः तदाकारचिन्हानितैरंचितंयुक्तंशयनस्थलं
दृष्ट्वा पर्यदेवयत् शशोचेत्यर्थः २८ २९ साकथंममदोषतःकुशविष्टरेशेतेरामेणसहितेतिपुनरुक्तिःशोकमेवपुष्णाति ३० पापराशि
समानतः पापराशिसमानायांसार्वविभक्तिकस्तसिः तादृश्यांकैकेय्यांयज्जातोऽस्मितस्मान्मांधिक् इदंक्लेशं क्लेशशब्दोर्धर्चादिः ३१ दृष्ट

स्त्वंरामस्यप्रियतमोभक्तिमानसिभाग्यवान् इतिसंस्मृत्यसंस्मृत्यरामंसाश्रुविलोचनः २६ गुहेनसहितस्तत्र
यत्रामःस्थितोनिशि ययौददर्शशयनस्थलंकुशसमास्तृतं २७ सीताभरणसंलग्नस्वर्णबिंदुभिरंचितं दुःखसंतप्तहृदयो
भरतःपर्यदेवयत् २८ अहोऽतिसुकुमारीयासीताजनकनंदिनी प्रासादेरत्नपर्यंककोमलास्तरणेशुभे २९ रामेणासहि
ताशेतेसाकथंकुशविष्टरे सीतारामेणसहितादुःखेनममदोषतः ३० धिङ्मांजातोऽस्मिकैकेय्यांपापराशिसमान
तः मन्निमित्तमिदंक्लेशंरामस्यपरमात्मनः ३१ अहोऽतिसफलंजन्मलक्ष्मणस्यमहात्मनः राममेवसदाऽन्वेतिवन
स्थमपिहृष्टधीः ३२ अहंरामस्यदासायेतेषांदासस्यकिंकरः यदिस्यांसफलंजन्मममभूयान्नसंशयः ३३ त्वा
तजानासियदितत्कथयस्वममाखिलं यत्रतिष्ठतितत्राहंगच्छाम्यानेतुमंजसा ३४ गुहस्तच्छ्रुतहृद्भावंज्ञात्वास
स्नेहमब्रवीत् देवत्वमेवधन्योऽसियस्यतेभक्तिरीदृशी ३५ रामेराजीवपत्राक्षेसीतायांलक्ष्मणेतथा चित्रकूटा
द्रिनिकटेमंदाकिन्याविदूरतः ३६ मुनीनामाश्रमपदेरामस्तिष्ठतिसानुजः जानक्यासहितोनंदात्सुखमास्तेकिलप्रभुः ३७

धीःहृष्टचित्तः ३२ आत्मानंनिंदन्रामंस्तौति अहमिति ३३ ३४ ३५ मंदाकिन्याअविदूरतइतिछेदः आर्षोदीर्घःसमीपइत्यर्थःचित्रकू
टमंदाकिन्योर्मध्येइतियावत् ३६ नंदात्समृद्धेः फलमूलादिसमृद्धेरितियावत् टुनदिसमृद्धाविति धात्वनुसारात् ३७ ७

पंचशतानिसमानयदित्यन्वयः हेतिपादपूरणे ३८ ससैन्यस्यभरतस्यतर्तुंतरणार्थंअत्यादरप्रदर्शनायभरतोत्तरणायराजनावंराजयोग्यंना
वंस्वयमेवानिनाय ३९ तथाकैकेयीमन्ययोषितश्चान्यत्रान्यराजनावीत्यर्थः रामदुष्टत्वाचरणप्रयुक्तोऽयंकैकेय्याअनादरःअत्रातारयदिति
शेषः ४० भरद्वाजाश्रमपर्यंतंसेनयासहगत्वाततःसेनयाश्रमोपरोधोमाभूदितिकिंचिद्दूरेसंस्थाप्यस्वयंसानुजोययौभरद्वाजाश्रमद्वारंप्रती

तत्रगच्छामहेशीघ्रंगंगांकर्तुमिहार्हसि इत्युक्त्वात्वरितंगत्वानावःपंचशतानिह ३८ समानयत्ससैन्यस्यतर्तुंगंगां
महानदीं स्वयमेवानिनायैकांराजनावंगुहस्तदा ३९ आरोप्यभरतंतत्रशत्रुघ्नंराममातरं वसिष्ठंचतथाऽन्यत्रकैके
यींचान्ययोषितः ४० तीर्त्वागंगांययौशीघ्रंभरद्वाजाश्रमंप्रति दूरेस्थाप्यमहासैन्यंभरतःसानुजोययौ ४१ आश्रमे
मुनिमासीनंज्वलंतमिवपावकम् दृष्ट्वाननामभरतःसाष्टांगप्रतिभक्तितः ४२ ज्ञात्वादाशरथिंप्रीत्यापूजयामास
मौनिराट् पप्रच्छकुशलंदृष्ट्वाजटावल्कलधारिणं ४३ राज्यंप्रशासतस्तेऽद्यकिमेतद्वल्कलादिकं आगतोऽसिकि
मर्थंत्वंविपिनंमुनिसेवितं ४४ भरद्वाजवचःश्रुत्वाभरतःसाश्रुलोचनः सर्वंजानासिभगवन्सर्वभूताशयस्थितः ४५
तथापिपृच्छसेकिंचित्तदनुग्रहएवमे कैकेय्यायत्कृतंकर्मरामराज्यविघातनं ४६ वनवासादिकंवापिनहिजानामि
किंचन भवत्पादयुगंमेऽद्यप्रमाणंमुनिसत्तम ४७ इत्युक्त्वापादयुगलंमुनेःस्पृष्ट्वाऽऽर्तमानसः ज्ञातुमर्हसिमां
देवशुद्धोवाशुद्धएववा ४८ ममराज्येनकिंस्वामिन्रामेतिष्ठतिराजनि किंकरोऽहंमुनिश्रेष्ठरामचंद्रस्यशाश्वतः ४९

तिशेषः ४१ ४२ जटादिधारिणंदृष्ट्वावक्ष्यमाणंपप्रच्छ ४३ ४४ सर्वभूताशयस्थितःसर्वभूताशयस्थेनांतर्यामिणातत्त्वज्ञतयाअभेदा
दितिभावः ४५ ४६ नजानामीत्यर्थंशपथेनप्रत्याययतिभवत्पादेति ४७ ज्ञातुमर्हसीति इत्याहेतिशेषः ४८ शाश्वतःकिंकरइत्यनेनस्वस्यचक्रावतारत्वंसू
चितं ४९

५० दासोऽहमितिनीचवत् अतिनम्रःसन्सेवेसेविष्येइत्यर्थः वर्त्तमानसामीप्येलट् ५१ भरतस्येत्युदीरितंवचइत्यन्वयः शेषंस्पष्टं ५२
लक्ष्मणादपिपरोऽधिकइत्यर्थः रामेइतिविषयसप्तमी ५३ ५४ यथाऽज्ञापयतीतिछंदोभंगआर्षः ५५ यस्ययन्मनोरथविषयमिष्टं

अतोगत्वामुनिश्रेष्ठरामस्यचरणांतिके पतित्वाराज्यसंभारान्समर्प्यात्रैवराघवं ५० अभिषेक्ष्येवसिष्ठाद्यैःपौर
जानपदैःसह नेष्येऽयोध्यांरमानाथंदासःसेवेऽतिनीचवत् ५१ इत्युदीरितमाकर्ण्यभरतस्यवचोमुनिः आलि
ङ्गयमूर्ध्न्यवघ्रायप्रशशंससविस्मयः ५२ वत्सज्ञातंपुरैवैतद्भविष्यंज्ञानचक्षुषा माशुचस्त्वंपरोभक्तःश्रीरामेलक्ष्म
णादपि ५३ आतिथ्यंकर्तुमिच्छामिससैन्यस्यतवानघ अद्यभुक्त्वाससैन्यस्त्वंश्वोगंतारामसन्निधिम् ५४ यथा
ज्ञापयतिभवांस्तथेतिभरतोऽब्रवीत् भरद्वाजस्तपःस्पृष्टामौनीहोमगृहेस्थितः ५५ दध्यौकामदुघांकामवर्षिणीं
कामदोमुनिः असृजत्कामधुक्सर्वंयथाकाममलौकिकं ५६ भरतस्यससैन्यस्ययथेष्टंचमनोरथं तथावर्वर्षसक
लंतृप्तास्तेसर्वसैनिकाः ५७ वसिष्ठंपूजयित्वाऽग्रेशास्त्रदृष्टेनकर्मणा पश्चात्ससैन्यंभरतंतर्पयामासयोगिराट् ५८
उषित्वादिनमेकंतुआश्रमेस्वर्गसन्निभे अभिवाद्यपुनर्भ्रातर्भरद्वाजंसहानुजः भरतस्तत्कृतानुज्ञःप्रययौरामसं
न्निधिं ५९ चित्रकूटमनुप्राप्यदूरेसंस्थाप्यसैनिकान् रामसंदर्शनाकांक्षीप्रययौभरतःस्वयम् ६० शत्रुघ्ने
नरक्षमंत्रेणगुहेनचपरंतपः तपस्विमंडलंसर्वंविचिन्वानोन्ववर्त्तत ६१ ७ ७

तत्सर्वमलौकिकंलौकिकसामग्रीजन्यविलक्षणमसृजत् ५६ ५७ ५८ ५९ प्रययौभरतःरामाश्रमद्वारंप्रतीतिशेषः ६० शत्रुघ्नादि
भिःसहसर्वंतपस्विमंडलंतपस्विनामाश्रममंडलंविचिन्वानोरामाश्रममलब्ध्वान्ववर्त्तत निवृत्तव्यापारएवासीत् ६१ ७ ७

तत्रऋषिमंडलमपृच्छत् ६२ विविक्तमेकांतदेशवर्ति ६३ कदलीखंडःकदलीसमूहः ६४ एवंमुनिभिर्दर्शितंरघुश्रेष्ठभवनं अग्रतोभरतः
समालोक्यमंत्रिणासहहर्षाद्ययावितिसंबंधः ६५ रामाभिरामंरामेणरामवासेनाभिरामं ६६ इतिश्रीम॰ अयोध्याकांडे अष्टमःसर्गः ८
नवमेभरतोगत्वाश्रीरामस्यैवसन्निधौ तेनसार्द्धंगंतुमनानागमद्गुरुबोधितः १ सीतारामपदयुक्तत्वादिविशिष्टं आश्रमपदसमीपं आश्र

अहस्त्वारामभवनमपृच्छदृषिमंडलं कुत्रास्तेसीतयासार्द्धंलक्ष्मणेनरघूत्तमः ६२ ऊचुरग्रेगिरेःपश्चाद्गंगायाउत्त
रेतटे विविक्तंरामसदनंरम्यंकाननमंडितं ६३ सफलैराम्रपनसैःकदलीखंडसंवृतं चंपकैःकोविदारैश्चपुन्नागै
र्विपुलैस्तथा ६४ एवंदर्शितमालोक्यमुनिभिर्भरतोऽग्रतः हर्षाद्ययौरघुश्रेष्ठभवनंमंत्रिणासह ६५ ददर्शद
रादतिभास्वरंश्रीरामस्यगेहंमुनिवृंदसेवितम् वृक्षाग्रसंलग्नसुवल्कलाजिनंरामाभिरामंभरतःसहानुजः
६६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादे अयोध्याकांडे अष्टमःसर्गः ८ श्रीमहादेवउवाच
अथगत्वाश्रमपदसमीपंभरतोमुदा सीतारामपदैर्युक्तंपवित्रमतिशोभनं १ सतत्रवज्रांकुशवारिजांचित
ध्वजादिचिन्हानिपदानिसर्वतः ददर्शरामस्यभुवोऽतिमंगलान्यचेष्टयत्पादरजःसुसानुजः २ अहोसुधन्योऽह
मम्मूनिरामपादारविंदांकितभूतलानि पश्यामियत्पादरजोविमृग्यंब्रह्मादिदेवैःश्रुतिभिश्चनित्यं ३ इत्यद्भुतप्रेमर
साप्लुताशयोविगाढचेतारघुनाथभावने आनंदजाश्रुस्नपितस्तनांतरःशनैरवापाश्रमसन्निधिंहरेः ४ मस्थानसमीपदे
शंगत्वा १ तत्रवज्रांकुशकमलपूजितध्वजादिचिन्हयुतानिपदानिददर्श ध्वजेपूजितत्वंस्पष्टेरेखत्वं दृष्ट्वातत्पादचिन्हितदेशरजःसु अचेष्टयत्लुलुठे २ य
त्पादरजइत्यादिव्याख्यातंप्राक् ३ अद्भुतोयःप्रेमरसःप्रीतिरसस्तेनाप्लुतोव्याप्तआशयोऽतःकरणंयस्यरघुनाथभावनेविगाढचेतास्तत्परचित्तइत्यर्थः ४

५ त्वरात्वरयेत्यर्थः ६ ७ तृषार्त्तागौर्यथाजलंप्रतिगच्छति एवंमातरोराघवंप्रतिजग्मुः ८ साश्रुयथातथाववंदे साचपुत्रमालिंग्यभर्तृ
वियोगस्मरणेनातीवदुःखिताआसीदितिशेषः ९ इतराश्चजननीस्तथासाश्रुनत्वास्थितइतिशेषः १० धन्यो ऽस्मि त्वद्दर्शनादितिभावः

सतत्रदृष्ट्वारघुनाथमास्थितंदूर्वादलश्याममुलमायतेक्षणं जटाकिरीटंनववल्कलांबरंप्रसन्नवक्त्रंतरुणारुण
द्युतिं ५ विलोकयंतंजनकात्मजांशुभांसौमित्रिणासेवितपादपंकजं तदा ऽभिदुद्रावरघूत्तमंशुचाहर्षाच्च त
त्पादयुगंत्वरा ऽग्रहीत् ६ रामस्तमाकृष्यसुदीर्घबाहुदोर्भ्यांपरिष्वज्यसिषिंचनेत्रजैः जलैरथांकोपरिसन्यवे
शयत्पुनःपुनःसंपरिषस्वजेविभुः ७ अथतामातरःसर्वाःसमाजग्मुस्त्वरान्विताः राघवंद्रष्टुकामास्तास्तृषा
र्त्तागौर्यथाजलं ८ रामःस्वमातरंवीक्ष्यद्रुतमुत्थायपादयोः ववंदेसाश्रुसापुत्रमालिंग्यातीवदुःखिता ९ इतराश्चत
थानत्वाजननीरघुनंदनः ततःसमागतंदृष्ट्वावसिष्ठंमुनिपुंगवं १० साष्टांगंप्रणिपत्याहधन्यो ऽस्मीतिपुनःपुनः य
था ऽर्हमुपवेश्याहसर्वानेवरघूद्वहः ११ पितामेकुशलीकिंवामांकिमाहातिदुःखितः वसिष्ठस्तमुवाचेदंपितातेरघुनंद
न १२ त्वद्वियोगाभितप्तात्मात्वामेवपरिचिंतयन् रामरामेतिसीतेतिलक्ष्मणेतिममारह १३ श्रुत्वातत्कर्णशू
लाभंगुरोर्वचनमंजसा हाहतो ऽस्मीतिपतितोरुदन्रामःसलक्ष्मणः १४ ततोनुरुरुदुःसर्वामातरश्चतथाप
रे हाताततमांपरित्यज्य क्वगतो ऽसिघृणाकर १५ यथार्हंयथायोग्यं ११ पितामेकुशलीतिप्रश्नःस्ववियोगेकुशलम
संभाव्यमित्याशयेनाह किंवेति तथैवसंभावनयाहातिदुःखितःप्राणवियोगजनकपीडयापीडितःकिमाह १२ रामरामेतीत्यादेर्वद ३०
न्नितिशेषः १३ कर्णशूलाभं कर्णयोःशूलरोगतुल्यम् १४ घृणाकरदयासमुद्र १५ ७ ७ ७

तनोभृशंरामविलापादप्यधिकमित्यर्थः १६ शांतवचनैःपूर्वराजवियोगचरितैःसंसारानित्यताप्रतिपादकैर्वचनैस्तत्त्वज्ञानोपदेशैश्च १७ ज
लकांक्षिणेरामादित्यादिः १८ इंगुदीतापसतरुःननुराजायोग्यमेतत्तत्राह १९ २० २१ २२ पित्र्यंपितुरागतं यथापिताज्येष्ठस्त्वंमे

अनाथो ऽस्मिमहाबाहोमांकोवाललयेदितः सीताचलक्ष्मणश्चैवविलेपतुरतोभृशं १६ वसिष्ठःशांतवचनैःशमया
मासतांशुचं ततोमंदाकिनींगत्वास्नात्वातेवीतकल्मषाः १७ राज्ञेददुर्जलंतत्रसर्वेतेजलकांक्षिणे पिंडान्निर्वापयामा
सरामोलक्ष्मणसंयुतः १८ इंगुदीफलपिण्याकुरचितान्मधुसंप्लुतान् वयंयदन्नाःपितरस्तदन्नाःस्मृतिनोदिताः
१९ इतिदुःखाश्रुपूर्णाक्षःपुनःस्नात्वागृहंययौ सर्वेरुदित्वासुचिरंस्नात्वाजग्मुस्तथाश्रमम् २० तस्मिंस्त
दिवसेसर्वेउपवासंप्रचक्रिरे ततःपरेद्युर्विमलेस्नात्वामंदाकिनीजले २१ उपविष्टंसमागम्यभरतोराममब्र
वीत् रामराममहाभागस्वात्मानमभिषेचय २२ राज्यंपालयपित्र्यंतेज्येष्ठस्त्वंमेपितातथा क्षत्रियाणाम
यंधर्मोयत्प्रजापरिपालनम् २३ इष्ट्वायज्ञैर्बहुविधैःपुत्रानुत्पाद्यतंतवे राज्येपुत्रंसमारोप्यगमिष्यसित
तोवनम् २४ इदानींवनवासस्यकालोनैवप्रसीदमे मातुर्मेदुष्कृतंकिंचित्स्मर्तुंनार्हसिपाहिनः २५ इत्युक्त्वा
चरणौभ्रातुःशिरस्याधायभक्तितः रामस्यपुरतःसाक्षाद्दंडवत्पतितोभुवि २६ उत्थाप्यराघवःशीघ्रमारो
प्यांकेतिभक्तितः उवाचभरतंरामःस्नेहार्द्रनयनःशनैः २७ तथापितृसदृशः एवंचपितरिजीवतियथाराज्यानधिकार
स्तथात्वयिजीवत्यपीतिभावः किंचतवाप्ययमेवधर्मइत्याह क्षत्रियाणामिति २३ तस्मादिष्ट्वेति तंतवेवंशाविच्छेदाय २४ यन्मेमा
तुःकिंचिद्दुष्कृतंतत्स्मर्तुंनार्हसीतिसंबंधः २५ २६ अतिभक्तितःभरतस्यातिभक्तिंदृष्ट्वेत्यर्थः २७ ७ ७

तदुक्तंतथैवसत्यमेवतथाऽपिपित्राज्ञापालनंमेआवश्यकमित्याह किंत्विति नवपंचचतुर्दश २८ अखिलंदत्तमब्रवीदित्यन्वयः २९
३० अतियत्नतःपितृवचनकर्त्तव्यत्वेहेतुमाह पितुरिति स्वतंत्रःस्वेच्छाचारी ३१ ३२ कामुकत्वादेवमूढधीः यदिवक्ष्यति यद्वक्ष्यती
त्यर्थः स्वधीः पुरुषोयथाभ्रांतवाक्यंसत्यमितिनगृह्णाति तथात्वयोक्तविशिष्टपितृवाक्यंनग्राह्यमित्यर्थः ३३ ब्रूयात् उक्तवानित्यर्थः

शृणुवत्सप्रवक्ष्यामित्वयोक्तंयत्तथैवतत् किंतुमामब्रवीत्तातोनववर्षाणिपंचच २८ उषित्वादंडकारण्येपुरंपश्चा
त्समाविश इदानींभरतायेदंराज्यंदत्तंमयाऽखिलं २९ ततःपित्रैवस्वव्यक्तंराज्यंदत्तंतवैवहि दंडकारण्यरा
ज्यंमेदत्तंपित्रातथैवच ३० अतःपितुर्वचःकार्यमावाभ्यामतियत्नतः पितुर्वचनमुल्लंघ्यस्वतंत्रोयस्तुवर्त्तते ३१
सजीवन्नेवमृतकोदेहांतेनिरयंव्रजेत् तस्माद्राज्यंप्रशाधित्वंवयंदंडकपालकाः ३२ भरतस्त्वब्रवीद्रामंकामुकोमू
ढधीःपिता स्त्रीजितोभ्रांतहृदयउन्मत्तोयदिवक्ष्यति तत्सत्यमितिनग्राह्यंभ्रांतवाक्यंयथास्वधीः ३३
श्रीरामउवाच नस्त्रीजितःपिताब्रूयान्नकामीनैवमूढधीः पूर्वंप्रतिश्रुतंतस्मैसत्यवादीददौभयात् ३४ अ
सत्याद्भीतिरधिकामहतांनरकादपि करोमीत्यहमप्येतत्सत्यंतस्मैप्रतिश्रुतं ३५ कथंवाक्यमहंकुर्यामसत्यं
राघवोहिसन् इत्युदीरितमाकर्ण्यरामस्यभरतोऽब्रवीत् ३६ तथैवचीरवसनोवनेवत्स्यामिस्वप्रवत् चतुर्दश
समास्त्वंतुराज्यंकुरुयथासुखम् ३७ ननु त्वयमेकैकमपितत्रासंभाविकिंपुनःसमुदितमितिबोधयितुं प्रतिश्रुतंप्रतिज्ञातंभ
यात् प्रतिज्ञाभंगभयात् ३४ यतोमहतांनरकादप्यधिकासत्याद्भीतिः तेषांफलतोऽप्युपायेतिभयमित्यर्थः अहमपिराघवएवसन् तस्यैकै
केय्यैसत्यंकरोमिवनवासादिकमित्येतत्प्रतिश्रुतंवाक्यंकथमसत्यंकुर्यामित्यर्थः ३५ ३६ तथैवत्वस्मिन्निधितपात्वहदेवेत्यर्थः ३७ ६७

व्यत्ययंराज्यवनवासयोरित्यर्थः ३८ आगमिष्यामिवनमितिशेषः ३९ निश्चयंकृत्वोपाचेतिशेषः आतपेइत्यनेनसर्वथाजीविताशापरि
त्यागः प्राङ्मुखउपविवेश संधिरार्षः ४० नेत्रांतसंज्ञांनेत्रांतेनास्योत्थापनंकुर्विंतिसूचनां ४१ ४२ साक्षान्नारायणःसर्वांत

श्रीरामउवाच पित्रादत्तंतवैवैतद्राज्यंमह्यंवनंददौ व्यत्ययंयद्यहंकुर्यामसत्यंपूर्ववत्स्थितं ३८
भरतउवाच अहमप्यागमिष्यामिसेवेत्वांलक्ष्मणोयथा नोचेत्प्रायोपवेशनत्यजाम्येतत्कलेवरं ३९ इत्थे
वंनिश्चयंकृत्वादर्भानास्तीर्यचातपे मनसापिविनिश्चित्यप्राङ्मुखोपविवेशसः ४० भरतस्यापिनिर्बंधंदृष्ट्वारा
मोऽतिविस्मितः नेत्रांतसंज्ञांगुरवेचकाररघुनंदनः ४१ एकांतेभरतंप्राहवसिष्ठोज्ञानिनांवरः वत्सगुह्यंशृणु
ष्वेदंममवाक्यात्सुनिश्चितम् ४२ रामोनारायणःसाक्षाद्ब्रह्मणायाचितःपुरा रावणस्यवधार्थायजातोदश
रथात्मजः ४३ योगमायाऽपिसीतेतिजाताजनकनंदिनी शेषोऽपिलक्ष्मणोजातोराममन्वेतिसर्वदा ४४
रावणंहंतुकामास्तेगमिष्यंतिनसंशयः कैकेय्यावरदानादियच्चान्निष्ठुरभाषणं ४५ सर्वंदेवकृतंनोचेदेवंसाभाष
येत्कथं तस्मात्त्यजाग्रहंतातरामस्यविनिवर्त्तने ४६ निवर्त्तस्वमहासैन्यैर्भ्रातृभिःसहितःपुरं रावणंसकुलं
हत्वाशीघ्रमेवागमिष्यति ४७ इतिश्रुत्वागुरोर्वाक्यंभरतोविस्मयान्वितः गत्वासमीपंरामस्यविस्मयोत्फुल्ल
लोचनः ४८
यामीत्यर्थः ४३ योगमायातच्छक्तिरूपा ४४ ४५ सादशरथस्त्री अत्यंतरामेप्रीतिम
तीच ४६ ४७ ४८ ६७ ६७ ६७ ६७ ६७ ६७

राज्यायराज्यपालनसामर्थ्यलाभाय ४९ ५० ५१ नवपंचसमांतेचतुर्दशवर्षांते ५२ ५३ ५४ स्रवन्नेत्रजलासतीआकु
लाकृतापराधत्वादतिव्याकुलेत्यर्थः राज्यविघातनंराज्यविघातः ५५ मायामोहितचेतसेत्यनेनवस्तुतोममापराधएवनेतिसूचि

पादुकेदेहिराजेंद्रराज्यायतवपूजिते तयोःसेवांकरोम्येवयावदागमनंतव ४९ इत्युक्त्वापादुकेदिव्येयोजया
मासपादयोः रामस्यतेददौरामोभरतायातिभक्तितः ५० गृहीत्वापादुकेदिव्येभरतोरत्नभूषिते रामंपुनः
परिक्रम्यप्रणनामपुनःपुनः ५१ भरतःपुनराहेदंभक्त्यागद्गदयागिरा नवपंचसमांतेतुप्रथमेदिवसेयदि
५२ नागमिष्यसिचेद्रामप्रविशामिमहानलं बाढमित्येवतंरामोभरतंसन्यवर्तयत् ५३ ससैन्यःसवसिष्ठश्च
शत्रुघ्नसहितःसुधीः मातृभिर्मंत्रिभिःसार्द्धंगमनायोपचक्रमे ५४ कैकेयीराममेकांतेस्रवन्नेत्रजलाकुला प्रां
जलिःप्राहहेरामतवराज्यविघातनं ५५ कृतंमयादुष्टधियामायामोहितचेतसा क्षमस्वममदौरात्म्यंक्षमासाराहि
साधवः ५६ त्वंसाक्षाद्विष्णुरव्यक्तःपरमात्मासनातनः मायामानुषरूपेणमोहयस्यखिलंजगत् त्वयैवप्रे
रितोलोकःकुरुतेसाध्वसाधुवा ५७

तमंगीकृत्यापिस्वापराधमाह क्षमस्वेति क्षमेवसारः सर्वगुणप्रधानंयेषामित्यर्थः
५६ संप्रतिमायापगमंध्वनयति त्वमिति नन्वहंमनुष्योनपरमात्मेतिचेत्तत्राह मायेति एषानेमायैवेतिभावः त्वयैवेति तस्मादंतर्याम्येव ३२
त्वमितिभावः एवंचत्वत्प्रेरणयैवतथाकृतवत्यामेनापराधइतिध्वनिः ५७ ७ ७ ७

तदेवोपपादयति त्वदिति स्वतोऽस्वतंत्रं त्वत्प्रेरणांविनाकिंकरोति नकिमपिकरोतीतिभावः कुहकोविस्मापकः गुप्ततयातत्सूत्रचालने
नतन्नर्त्तनाद्विस्मयोत्पादकइतियावत् ५८ त्वदधीनेति अनेनमायायास्तत्कार्यस्यातिजडत्वंसूचितं नन्वेवंस्वदुःखफलकंत्वत्प्रेरणंमया
नतन्नर्त्तनाद्विस्मयोत्पादकइतियावत् ५८ त्वदधीनेति अनेनमायायास्तत्कार्यस्यातिजडत्वंसूचितं नन्वेवंस्वदुःखफलकंत्वत्प्रेरणंमया
कथंकर्त्तव्यंतत्राह देवकार्यंकरिष्यतेति ५९ ममेति ममयाशेषेषष्ठी प्रतीतोऽसिवास्तवस्वरूपेणज्ञातोऽसि इदमपित्वत्प्रसादादेवेति

त्वदधीनमिदंविश्वमस्वतंत्रंकरोतिकिम् यथाकृत्रिमनर्त्तक्यो नृत्यंतिकुहकेच्छया ५८ त्वदधीनातथा
मायानर्त्तकीबहुरूपिणी त्वयैवप्रेरिताऽहंचदेवकार्यंकरिष्यता ५९ पापिष्ठंपापमनसाकर्माचरमरिंदम
अद्यप्रतीतोऽसिममदेवानामप्यगोचरः ६० पाहिविश्वेश्वरानंतजगन्नाथनमोस्तुते छिंधिस्नेहमयंपा
शंपुत्रवित्तादिगोचरम् ६१ त्वज्ज्ञानामलखड्गेनत्वामहंशरणंगता कैकेय्यावचनंश्रुत्वारामःसस्मितमब्रवी
त् ६२ यदाहमांमहाभागेनानृतंसत्यमेवतत् मयैवप्रेरितावाणीतववक्त्राद्विनिर्गता ६३ देवकार्या
र्थसिद्ध्यर्थमत्रदोषःकुतस्तव गच्छत्वंहृदिमांनित्यंभावयंतीदिवानिशम् ६४

भावः अन्यथादेवानामप्यविषयस्यकथमज्ञानविषयतास्यादितिभावः ६० अतःप्रार्थयते पाहीति पुत्रवित्तादिविषयस्नेहरूपं
पाशमित्यर्थः ६१ त्वज्ज्ञानामलखड्गेनेतिपूर्वान्वयि ६२ ६३ देवकार्यरूपार्थस्यसिद्ध्यर्थमित्यर्थः ६४ ७

मद्भक्त्यासर्वविषयेषुस्नेहत्यागपूर्वकमहर्निशंमद्भावनमेवमद्भक्तिस्तयाममरागद्वेषाभावान्मत्तो भयंमास्त्वित्याह अहमिति ममद्वेष्यो वाप्रियोवानास्ति कल्पकस्येवमायाविनोयथास्वमायाकल्पितपदार्थेषुद्वेषप्रीतिराहित्यं स्वकल्पितत्वेनमिथ्यात्वनिश्चयात् तथाममापिस र्वत्रमिथ्यात्वनिश्चयात्नद्वेषरागाविनिनमत्तस्तेभयमितिभावः ६५ तथाऽप्ययंमेस्वभावइत्याह भजतोन्विति अतोनवैषम्यनैर्घृण्ये

सर्वत्रविगतस्नेहामद्भक्त्यामोक्ष्यसेऽचिरात् अहंसर्वत्रसमदृक्द्वेष्योवाप्रियएववा ६५ नास्तिमेकल्पकस्येवं
भजतोऽनुभजाम्यहं मन्मायामोहितधियोमामंबमनुजाकृतिम् ६६ सुखदुःखाद्यनुगतंजानंतिनतुतत्त्वतः
दिष्ट्यामद्गोचरंज्ञानमुत्पन्नंतेभवापहम् ६७ स्मरंतीतिष्ठभवनेलिप्यसेनचकर्मभिः इत्युक्तासापरिक्रम्यरा
मंसानंदविस्मया ६८ प्रणम्यशतशोभूमौययौगेहंमुदान्विता भरतस्तुसहामात्यैर्मातृभिर्गुरुणासह ६९
अयोध्यामगमच्छीघ्रंराममेवानुचिंतयन् पौरजानपदान्सर्वानयोध्यायामुदारधीः ७० स्थापयित्वायथान्या
यंनंदिग्राममयोस्वयम् तत्रसिंहासनेनित्यंपादुकेस्थाप्यभक्तितः ७१ पूजयित्वायथारामंगंधपुष्पाक्षता
दिभिः राजोपचारैरखिलैःप्रत्यहंनियतव्रतः ७२

६६ नतुतत्त्वतः अहंतादृशइतिशेषः भवापहमित्यनेनभयांतरस्यावकाशएवनेतिसूचितं ६७ मांस्मरंतीतिष्ठमांजगत्प्रेरकत्वेनस्मरं तीतिष्ठ एवंचस्वस्मिन्स्वतंत्रत्वाभिमानापगमान्नकर्मभिर्लिप्यसे सोऽभिमानएवकर्मलेपकइतिभावः ६८ ६९ ७०स्थाप्य स्थापयित्वा आर्षोल्यप् ७१ राजोपचारैः राजयोग्यैःपुष्पादिभीराममिवते पूजयित्वेत्यर्थः ७२ ७ ७ ३३

भरतस्यापिरामसमव्रतत्वमाह फलेति दांतोजितेंद्रियः ७३ ७४ ब्रह्ममुनिः ब्रह्मर्षिः ७५ रामः चित्रकूटाद्रौमुनिभिःसीतयालक्ष्म णेनावृतोवसन्नपिकिंचित्कालमेवोपावसदित्यन्वयः एवेत्यस्याध्याहारः नबहुकालमित्यर्थः ७६ तत्रहेतुमाह नागराश्चेतिलक्ष्म

फलमूलाशनोदांतोजटावल्कलधारकः अधःशायीब्रह्मचारीशत्रुघ्नसहितस्तदा ७३ राजकार्याणि
सर्वाणियावंतिपृथिवीतले तानिपादुकयोःसम्यङ्निवेद्यनिराघवः ७४ गणयन्दिवसान्येवरामागम
नकांक्षया स्थितोरामार्पितमनाःसाक्षाद्ब्रह्ममुनिर्यथा ७५ रामस्तुचित्रकूटाद्रौवसन्मुनिभिरावृतः सी
तयालक्ष्मणेनापिकिंचित्कालमुपावसत् ७६ नागराश्चसदायांतिरामदर्शनलालसाः चित्रकूटस्थितं
ज्ञात्वासीतयालक्ष्मणेनच ७७ दृष्ट्वानज्जनसंबाधंरामस्तत्याजतंगिरिम् दंडकारण्यगमनेकार्यमप्यनु
चिंतयन् ७८ अन्वगात्सीतयाभ्रात्राचात्त्रेराश्रममुत्तमम् सर्वत्रसुखसंवासंजनसंबाधवर्जितं ७९
गत्वामुनिमुपासीनंभासयंतंतपोवनम् दंडवत्प्रणिपत्याहरामोहमभिवादये ८० पितुराज्ञांपुरस्कृत्य
दंडकानहमागतः वनवासमिषेणापिधन्योऽहंदर्शनात्तव ८१

णेनचेतिसहेतिशेषः ७७ कार्यंरावणवधरूपं ७८ जनसंबाधवर्जितंनागरजनसंबाधहीनं ७९ गत्वाअत्र्याश्रममितिशेषः अत्रिंदंडवत्प्रण म्यरामोऽहमभिवादयेइत्याहेन्वयः ८० प्रसंगादागत्यापित्वद्दर्शनेनाहंधन्यःकिंवक्तव्यंत्वद्दर्शनोद्देशेनैवागतोधन्यइति ८१

परंहरिमंतर्यामिरूपं उपासनाभिस्तत्सारूप्यंयेगताः तद्व्यवच्छेदायपरमिति ८२ लक्ष्मणंचैवेति हृष्टेतिशेषः वाक्यमब्रवीत् सममितिशेषः
८३ अतीवसंवृद्धाअत्यंतवृद्धतरा धर्मवत्सलाधर्मप्रिया ८४ ८५ सीतारामवचनंतथा अवश्यमित्यंगीकृत्यतथाऽकरोत्

श्रुत्वारामस्यवचनंरामंज्ञात्वाहरिंपरम् पूजयामासविधिवद्भक्त्यापरमयामुनिः ८२ वन्यैःफलैःकृतातिं
थ्यमुपविष्टंरघूत्तमम् सीतांचलक्ष्मणंचैवसंतुष्टोवाक्यमब्रवीत् ८३ भार्यामेतीवसंवृद्धाऽनुसूयेतिविश्रुता
तपश्चरंतीसुचिरंधर्मज्ञाधर्मवत्सला ८४ अंतस्तिष्ठतितांसीतापश्यत्वरिनिषूदन तथेतिजानकींप्राहरामोराजीवलो
चनः ८५ गच्छदेवींनमस्कृत्यशीघ्रमेहिपुनःशुभे तथेतिरामवचनंसीताचापितथाऽकरोत् ८६ दंडवत्सतिताम
ग्रेसीतादृष्ट्वाऽतिहृष्टधीः अनुसूयासमालिंग्यवत्सेसीतेतिसादरं ८७ दिव्येददौकुंडलेद्वेनिर्मितेविश्वक
र्मणा दुकूलेद्वेददौतस्यैनिर्मलेभक्तिसंयुता ८८ अंगरागंचसीतायैददौदिव्यंशुभानना नत्यक्ष्यतेऽगरागेणशो
भात्वांकमलानने ८९ पातिव्रत्यंपुरस्कृत्यराममन्वेहिजानकि कुशलीराघवोयातुत्वयासहपुनर्गृहम् ९०

तत्समीपगमनमकरोत् ८६ सीतेइतिछेदःसंधिरार्षः ८७ भक्तिसंयुतासाक्षादीश्वरीयमितिभक्तिमती ८८ नत्यक्ष्यतेकदाचिदपीति
शेषः ८९ अथशिक्षयति पातिव्रत्यमिति अथाशिषमाह कुशलीति ९०

९१ सुरदेहोवामनादिः मानुषोदेहोरामादिः तिर्यग्देहोमत्स्यादिः नचदेहेति मायिकत्वादितिभावः त्वत्तोबिभेतीतित्वज्ज्ञान
नाश्यत्वादितिभावः ९२ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिव

भोजयित्वायथान्यायंरामंसीतासमन्वितम् लक्ष्मणंचततोरामंपुनःप्राहकृतांजलिः ९१ रामत्वमेवभुव
नानिविधायतेषांसंरक्षणायसुरमानुषतिर्यगादीन् देहान्बिभर्षिनचदेहगुणैर्विलिप्तस्त्वत्तोबिभेत्यखि
लमोहकरीचमाया ९२ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेनवमः
सर्गःसमाप्तः ९ अयोध्याकांडेनवानांसर्गाणांसप्तशतानिश्लोकाः ७०० श्रीरस्तु

र्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणसेतौ अयोध्याकांडेटीकायांनवमःसर्गः ९ अयंकांडःसमाप्तः श्री
सीतारामचंद्रार्पणमस्तु शुभमस्तु

इतिश्रीमदध्यात्मरा० अयोध्याकांडः समाप्तः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणेअरण्यकांडप्रारंभः

BOMBAY

श्रीगणेशायनमः अथेतिदिनंदिनशेषं १ यत्रदंडकंविपिनंमुनिमंडलमंडितंतत्रगच्छामहे त्वमाज्ञातुंतत्राज्ञांकर्तुं २ ३
मार्गद्रष्टामार्गदर्शयिता लोकानुसारिणः लोकवदज्ञत्वंनाटयतः ४ वारितः निवर्त्तध्वमितिप्रार्थितः ५ ६ ७ ८ रामा

श्रीमहादेवउवाच अथतत्रदिनंस्थित्वाप्रभातेरघुनंदनः स्नात्वामुनिंसमामंत्र्यप्रयाणायोपचक्रमे १
मुनेगच्छामहेसर्वेमुनिमंडलमंडिते विपिनंदंडकंयत्रत्वमाज्ञातुमिहार्हसि २ मार्गप्रदर्शनार्थायशिष्याना
ज्ञप्तुमर्हसि श्रुत्वारामस्यवचनंप्रहस्यात्रिर्महायशाः प्राहतत्ररघुश्रेष्ठंरामरामसुराश्रय ३ सर्वस्यमार्गद्र
ष्टात्वंतवकोमार्गदर्शकः तथापिदर्शयिष्यंतितवलोकानुसारिणः ४ इतिशिष्यान्समादिश्यस्वयंकिंचित्त
मन्वगात् रामेणवारितःप्रीत्याअत्रिःस्वभवनंययौ ५ क्रोशमात्रंततोगत्वाददर्शमहतींनदीं अत्रेःशिष्या
नुवाचेदंरामोराजीवलोचनः ६ नद्याःसंतरणेकश्चिदुपायोविद्यतेनवा ऊचुस्तेविद्यतेनौकासुदृढारघुनंद
न ७ तारयिष्यामहेयुष्मान्वयमेवक्षणादिह ततोनाविसमारोप्यसीतांराघवलक्ष्मणौ ८ क्षणात्सं
तारयामासुर्नदींमुनिकुमारकाः रामाभिनंदिताःसर्वेजग्मुरत्रेरथाश्रमम् ९ तावत्यविपिनंघोरंझिल्लीझं
कारनादितं नानामृगगणाकीर्णंसिंहव्याघ्रादिभीषणम् १० राक्षसैर्घोररूपैश्चसेवितंरोमहर्षणम् प्रविश्य
विपिनंघोरंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ११ इतःपरंप्रयत्नेनगंतव्यंसहितेनमे धनुर्गुणेनसंयोज्यशरानपिकरेद
धत् १२ भिनंदिताः रामेणानंदपूर्वकंगच्छतेतिदत्तानुमतयः ९ झिल्लीझंकारोझिल्लीशब्दः १० ११ सहितेनयुवा १
भ्यांमिलितेनगंतव्यमित्यक्तमितिशेषः दधत् आदधदित्यर्थः १२ ७ ७

साहित्यप्रकारमेवाह अग्रइति आत्मपरात्मनोर्जीवेशयोर्मध्यगाआश्रयत्वविषयाभ्यांसंबद्धामायेवेत्यर्थः १३ दृष्टमपिशकुनैः
सूचितं ननुशकुनादिषुकोविश्वासस्तत्राह श्रुतपूर्वमिति दंडकारण्येपूर्वमृषीणांमुखात् श्रुतंरक्षोभयंविद्यतेशकुनैश्चतन्निश्चि
तमित्यर्थः १४ कल्हारशीतोदकादियुक्तापुष्करिणीतत्रास्ते १५ साशोभमानातैर्व्यदृश्यतेत्यर्थः १६ महासत्वंमहाशरीरंप्राणिनं १७

अग्रेयास्याम्यहंपश्चात्त्वमन्वेहिधनुर्धरः आवयोर्मध्यगासीतामायेवात्मपरात्मनोः १३ चक्षुश्चारयसर्व
त्रदृष्टंरक्षोभयंमहत् विद्यतेदंडकारण्येश्रुतपूर्वमरिंदम १४ इत्येवंभाषमाणौतौजग्मतुःसार्धयोजनं तत्रैका
पुष्करिण्यास्तेकल्हारकुमुदोत्पलैः १५ अंबुजैःशीतलोदेनशोभमानाव्यदृश्यत तत्समीपमथोगत्वापीत्वात
त्सलिलंशुभं १६ ऊषुस्तेसलिलाभ्याशेक्षणंछायामुपाश्रिताः ततोददृशुरायांतंमहासत्त्वंभयानकम् १७
करालदंष्ट्रावदनंभीषयंतंस्वगर्जितैः वामांसेन्यस्तशूलाग्रग्रथितानेकमानुषम् १८ भक्षयंतंगजव्याघ्रमहि
षवनगोचरं ज्यारोपितंधनुर्धृत्वारामोलक्ष्मणमब्रवीत् १९ पश्यभ्रातर्महाकायोराक्षसोऽयमुपागतः आ
यात्यभिमुखंनोऽग्रेभीरूणांभयमावहन् २० सज्जीकृतधनुस्तिष्ठमाभैर्जनकनंदिनि इत्युक्त्वाबाणमादाय
स्थितोरामइवाचलः २१ सतुदृष्ट्वारमानाथंलक्ष्मणंजानकींतदा अट्टहासंततःकृत्वाभीषयन्निदमब्रवी
त् २२ करालदंष्ट्रायुतंवदनंयस्यतंतत् वामांसेवामस्कंधेन्यस्तशूलाग्रेग्रथिता अनेकामानुषायेनतत् १८ गजव्याघ्रमहिषमिति
समाहारद्वंद्वः ज्याआरोपितायस्मिन्तत् १९ अग्रेसंमुखदेशे वर्त्तमानोऽस्मदभिमुखमायाति भीरूणांभयमावहन्नित्यनेनना
स्माकंभयमितिध्वनितम् २० अचलइवरामः स्थितइत्यन्वयः २१ २२ ७ ७

२३ प्रत्क्षप्रविष्टकवलोपमावित्यनेनस्फुकरवधत्वं ध्वनयति व्यालादुष्टाहिंस्रजीवाः २४ २५ २६ २७ २८ जीवितुमिच्छाऽस्ति
युवयोरितिशेषः शीघ्रंपलायतं नोचेद्भक्षयामीत्यन्वयः २९ ३० ३१ ३२सर्पइवेतिउरसैवेतिभावः ३३ रुधिरौघेणसहतच्छिरोभू

कौयुवांबाणतूणीरजटावल्कलधारिणौ मुनिवेषधरौबालौस्त्रीसहायौसुदुर्मदौ २३ स्फंदरौबतमेवक्त्रप्रवि
ष्टकवलोपमौ किमर्थमागतौघोरंवनंव्यालनिषेवितं २४ श्रुत्वारक्षोवचोरामःस्मयमानउवाचतं अहंराम
स्त्वयंभ्रातालक्ष्मणोममसंमतः २५ एषासीताममप्राणवल्लभावयमागताः पितृवाक्यंपुरस्कृत्यशिक्षणा
र्थंभवादृशां २६ श्रुत्वातद्रामवचनमट्टहासमथाकरोत् व्यादायवक्त्रंबाहुभ्यांशूलमादायसत्वरः २७ मांन
जानासिरामत्वंविराधंलोकविश्रुतं मद्भयान्मुनयःसर्वेत्यक्त्वावनमितोगताः २८ यदिजीवितुमिच्छास्तित्यक्त्वा
सीतांनिरायुधौ पलायतंनचेच्छीघ्रंभक्षयामियुवामहं २९ इत्युक्त्वाराक्षसःसीतामादातुमभिदुद्रुवे रामश्चि
च्छेदतद्बाहूशरेणप्रहसन्निव ३० ततःक्रोधपरीतात्माव्यादायविकटंमुखं राममभ्यद्रवद्रामश्चिच्छेदपरिधाव
तः ३१ पदद्वयंविराधस्यतदद्भुतमिवाभवत् ३२ ततःसर्पइवास्येनग्रसितुंराममापतत् ततोऽर्द्धचंद्राकारेण
बाणेनास्यमहच्छिरः ३३ चिच्छेदरुधिरौघेणपपातधरणीतले ततःसीतासमालिंग्यप्रशशंसरघूत्तमं ३४
ततोदुंदुभयोनेदुर्दिविदेवगणेरिताः ननृतुश्चाप्सरोहृष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः ३५ विराधकायादतिसुंदरा
कृतिर्विभ्राजमानोविमलांबरावृतः प्रतप्तचामीकरचारुभूषणोव्यदृश्यताग्रेगगनेरविर्यथा ३६ २

तलेपपातेत्यन्वयः ३४ ३५ विराधकायान्निःसृतइतिशेषः विमलांबरंनिर्मलवस्त्रंतेनावृतः चामीकरंस्वर्णम् ३६ ७

भवप्रवाहस्यसंसारप्रवाहस्योपरमोनाशोयस्मात्तं घृणायाःदयायाः आकरमुत्पत्तिस्थानं प्रपन्नानांशरणागतानांसर्वपीडानाश
कं ३७ राजीवंकमलं अकारणकोपमूर्त्तिनानिर्निमित्तकोपमूर्त्तिना ३८ मेकर्णपुटंत्वदीयकथामृतंपात्वित्यन्वयः पिबतु सादरंशृणोत्वि
त्यर्थः पिबादेशाभावआर्षः ३९ एवंमदंगजातंसर्वंभवदीयमेवास्तु भवत्सेवापरमेवास्त्वित्यर्थः ४० आत्मनिस्वस्वरूपे आरम

प्रणम्यरामंप्रणतार्तिहारिणंभवप्रवाहोपरमंघृणाकरं प्रणम्यभूयःप्रणनामदंडवत्प्रपन्नसर्वार्तिहरंप्रसन्न
धीः ३७ विराधउवाच श्रीरामराजीवदलायताक्षविद्याधरोऽहंविमलप्रकाशः दुर्वाससाऽकारणकोप
मूर्त्तिनाशप्तःपुरासोऽद्यविमोचितस्त्वया ३८ इतःपरंत्वच्चरणारविंदयोःस्मृतिःसदामेऽस्तुभवोपशांतये त्वन्ना
मसंकीर्त्तनमेववाणीकरोतुमेकर्णपुटंत्वदीयं ३९ कथामृतंपातुकरद्वयंतेपादारविंदार्चनमेवकुर्यात् शिर
श्चतेपादयुगप्रणामंकरोतुनित्यंभवदीयमेवम् ४० नमस्तुभ्यंभगवतेविशुद्धज्ञानमूर्त्तये आत्मारामा
यरामायसीतारामायवेधसे ४१ प्रपन्नंपाहिमांरामयास्यामित्वदनुज्ञया देवलोकंरघुश्रेष्ठमायामांमावृणो
तुते ४२ इतिविज्ञापितस्तेनप्रसन्नोरघुनंदनः ददौवरंतदाप्रीतोविराधायमहामतिः ४३ गच्छविद्याधरा
शेषमायादोषगुणाजिताः त्वयामद्दर्शनात्सद्योमुक्तोज्ञानवतांवरः ४४ मद्भक्तिर्दुर्लभालोकेजातान्चेन्मुक्ति
दायतः अतस्त्वंभक्तिसंपन्नःपरंयाहिममाज्ञया ४५

नेतस्मै सर्वदानदनुसंधानवतेइत्यर्थः ४१ इदानींप्रार्थयतेमायेनियादि ४२ ४३ अशेषामायादोषरूपालोकेगुणास्तत्त्वेनलोकेप्रसिद्धास्त्वयाम
द्दर्शनाज्जिताः अतस्त्वं ज्ञानवतांवरोभूत्वामुक्तोभविष्यसीतिशेषः ४४ परंमोक्षंयाहिप्राप्नुहि ४५ ७ ७

रामेणरक्षोनिधनंकृतंतेननिधनेनतस्यरक्षसः शापाद्विमुक्तिःकृता तस्यैवंवरदानंचकृतंयतस्तेनपुनरेवविद्याधरत्वंलब्धं अतोरामंगृणं
न्नरोऽखिलार्थानेतिप्राप्नोति ४६ इतिश्रीमत्सकलराजर्षि० अरण्यकांडेसेतौप्रथमःसर्गः १ विराधेइति १ आयातमागतं २
अभिगम्यसंमुखागमनपूर्वकंतमानीयउपवेशयत् अडभावआर्षः ३ आसंस्थितः तपसेतपः कर्तुंकृतनिश्चयः ४ तवसंदर्शनाकांक्षी

रामेणरक्षोनिधनंकृघोरंशापाद्विमुक्तिर्वरदानमेवं विद्याधरत्वंपुनरेवलब्धंरामंगृणन्नेतिनरोऽखिलार्थान्
४६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामा० अरण्यकांडेप्रथमःसर्गः १ श्रीमहादेवउवाच विराधे
स्वर्गतेरामोलक्ष्मणेनचसीतया जगामशरभंगस्यवनंसर्वसुखावहं १ शरभंगस्ततोदृष्ट्वारामंसौमि
त्रिणासह आयांतंसीतयासार्द्धंसंभ्रमादुत्थितःसुधीः २ अभिगम्यसुसंपूज्यविष्टरेषूपवेशयत् आतिथ्य
मकरोत्तेषांकंदमूलफलादिभिः ३ प्रीत्याहशरभंगोपिरामंभक्तपरायणं बहुकालमिहैवासंतपसेकृतनिश्चयः
४ तवसंदर्शनाकांक्षीरामत्वंपरमेश्वरः अद्यमत्तपसासिद्धं यत्पुण्यंबहुविद्यते तत्सर्वंतवदास्यामिततोमुक्तिंव्र
जाम्यहं ५ समर्प्यरामस्यमहत्सुपुण्यफलंविरक्तःशरभंगयोगी चितिंसमारोहयदप्रमेयंरामंससीतंसहसाप्र
णम्य ६ ध्यायंश्चिरंराममशेषहृत्स्थंदूर्वादलश्याममलंबुजाक्षं चीरांबरंस्निग्धजटाकलापंसीतासहायंसहलक्ष्म
णंतं ७ इहैवासमितिपूर्वेणान्वयः यतस्त्वंपरमेश्वरःमोक्षदः ५ विरक्तःसन्शोभनंपुण्यंहिंसारहितत्वात्तपस्तत्फलम् रामस्यस
मर्प्यदत्वा सहसातत्क्षणमेवचितिंसमारोहयत् समारुहत् निरनिमेषणाक्ष्णिन्व ६ अशेषहृत्स्थंसर्वांतर्यामिणं सहलक्ष्मणं समस्तत्वे ३
पिवोपसर्जनस्येतिसादेशाभावः ७ ६ ६ ६ ६

स्मृतकामधेनुः स्मृतःसन्कामधेनुस्तत्तुल्यः सर्वमनोरथपूरकत्वात् यातःआगतः ८ ब्रह्मलोकंउपासकत्वान्मोक्षद्वारभूतं९ १०
पुरतःस्थितंदृष्ट्वातादृशमेवहृदयेध्यात्वाच ११ लोकपतेः कार्यब्रह्मणःहिरण्यगर्भस्य शरभंगनिवेशनंतदाश्रममाजग्मुरित्यन्वयः१२

कोवादयालुःस्मृतकामधेनुरन्योजगत्यांरघुनायकादहो स्मृतोमयानित्यमनन्यभाजाज्ञात्वास्मृतिंमेस्वयमे
वयातः ८ पश्यन्विदानींदेवेशोरामोदाशरथिःप्रभुः दग्ध्वास्वदेहंगच्छामिब्रह्मलोकमकल्मषः ९ अयोध्या
धिपतिर्मेस्तुहृदयेराघवःसदा यद्वामांकस्थितासीतामेघस्येवतडिल्लता १० इतिरामंचिरंध्यात्वादृष्ट्वाचपु
रतःस्थितं प्रज्वाल्यसहसावह्निंदग्ध्वापंचात्मकंवपुः ११ दिव्यदेहधरःसाक्षाद्ययौलोकपतेःपदं ततोमुनिगणाः
सर्वेदंडकारण्यवासिनः आजग्मूराघवंद्रष्टुंशरभंगनिवेशनं १२ दृष्ट्वामुनिसमूहंतंजानकीरामलक्ष्मणाः प्र
णेमुःसहसाभूमौमायामानुषरूपिणः १३ आशीर्भिरभिनंद्याथरामंसर्वेहृदिस्थितं ऊचुःप्रांजलयःसर्वधनुर्बा
णधरंहरिं १४ भूमेर्भारावताराययजातोऽसिब्रह्मणार्थितः जानीमस्त्वांहरिंलक्ष्मींजानकींलक्ष्मणंतथा १५
शेषांशंशंखचक्रेद्वे भरतंसानुजंतथा अतस्त्वादोरक्षसांदुःखंमोक्तुमिहार्हसि १६ आगच्छयामोमुनि
सेवितानिवनानिसर्वाणिरघूत्तमक्रमात् द्रष्टुंसुमित्रासुतजानकीभ्यांतदादयास्मासुदृढाभविष्यति १७ इति
विज्ञापितोरामःकृतांजलिपुटैर्विभुः जगाममुनिभिःसार्द्धंद्रष्टुंमुनिवनानिसः १८

भूमौदंडवत्पतिताःप्रणेमुः १३ १४ लक्ष्मणंशेषांशमित्यन्वयः १५ अतःभूमिदुःखहरणार्थमवतीर्णत्वात् आदौरक्षसादिवधेनास्म
दुःखंमोक्तुमर्हसि १६ सुमित्रासुतजानकीभ्यांसहवनानिद्रष्टुमागच्छ तदातद्दर्शनेसति १७ १८ ७ ७

अस्थिभूतानि अतिशुष्काणि १९ २० समाधितः समाधिनाप्रमत्तानां तद्दर्शने पलायनाद्यसमर्थानां अंतरायं समाधिरूपं अप्राय
त्यमिति पाठे समाधितः प्रमत्तानां हीनानां त्यक्तसमाधीनामित्यर्थः अप्रायत्यं समाधित्यागरूपं समाधौ हि भगवदेकरूपत्वाद्रक्षांसि
नास्कंदंतीति भावः २१ २२ २३ २४ सर्वैर्ऋतुगुणैः संपन्नत्वादेव सर्वकाले सुखजनकं २५ भक्त्या प्रेम्णा उत्कंठिते रामस्य पुनः

ददर्श तत्र पतितान्यनेकानि शिरांसि सः अस्थिभूतानि सर्वत्र रामो वचनमब्रवीत् १९ अस्थीनि केषामेतानि
किमर्थं पतितानि वै तमूचुर्मुनयो राम ऋषीणां मस्तकानि हि २० राक्षसैर्भक्षितानीश प्रमत्तानां समाधितः अंत
रायं मुनीनां ते पश्यंतोऽनुचरंति हि २१ श्रुत्वा वाक्यं मुनीनां स भयदैन्यसमन्वितं प्रतिज्ञामकरोद्रामो वधायाशेष
रक्षसाम् २२ पूज्यमानः सदा तत्र मुनिभिर्वनवासिभिः जानक्या सहितो रामो लक्ष्मणेन समन्वितः २३ उ
वास कतिचित्तत्र वर्षाणि रघुनंदनः एवं क्रमेण संपश्यन्नृषीणामाश्रमान्विभुः २४ सुतीक्ष्णस्याश्रमं प्रागात्प्र
ख्यातमृषिसंकुलम् सर्वर्तुगुणसंपन्नं सर्वकालसुखावहं २५ राममागतमाकर्ण्य सुतीक्ष्णः स्वयमागतः
अगस्तिशिष्यो रामस्य मंत्रोपासनतत्परः विधिवत्पूजयामास भक्त्युत्कंठितलोचनः २६ सुतीक्ष्ण उवाच
त्वन्मंत्रजाप्यहमनंतगुणाप्रमेय सीतापते शिवविरिंचिसमाश्रितांघ्रे संसारसिंधुतरणामलपोतपाद रामाभिरा
म सततं तव दासदासः २७ पुनर्दर्शनेच्छावती लोचने यस्य सः २६ हे अभिराम परमसुंदर राम त्वन्मंत्रजापी अहं सततं तव दा
सदासो भूयामिति शेषः अप्रमेय देशकालापरिच्छेद्य शिवब्रह्मसमाश्रितचरण संसारसमुद्रतरणे अमलपोतरूपो पादो यस्य त्वच्चरणाश्रि ४
तानां संसारसागरोत्तरणमकिंचित्करमेवेति भावः २७

सर्वजगतामगोचरोऽपि त्वं मलभूतो यः पुद्गलपिंडः शरीरं तत्र यो मोहः अहं गौर इत्याद्यहंताबुद्धिरूपपाशेनानुबद्धं चित्तं यस्य तं मां अ
द्य त्वन्मायया कृतकलत्रगृहरूपेऽधकूपे निमग्नं निरीक्ष्य स्वयमागतोऽसि इत्याश्चर्यं तेन करुणावत्त्वमित्याशयः २८ जाप्यं जपस्तद्विमु
खेषु यथा महीपो राजा सेवानुरूपफलदस्तथा त्वमसीत्यर्थः २९ विश्वसृष्ट्यादिहेतुस्त्वमेक एव त्रिगुणया मायया उपाधिभूतया त्वमेव विधिरि

मामद्य सर्वजगतामविगोचरस्त्वं त्वन्मायया सुतकलत्रगृहांधकूपे मग्नं निरीक्ष्य मलपुद्गलपिंडमोहपाशानुबद्ध
हृदयं स्वयमागतोऽसि २८ त्वं सर्वभूतहृदयेषु कृतालयोऽपि त्वन्मंत्रजाप्यविमुखेषु तनोषि मायां त्वन्मंत्रसाध
नपरेष्वपयाति माया सेवानुरूपफलदोऽसि यथा महीपः २९ विश्वस्य सृष्टिलयसंस्थितिहेतुरेकस्त्वं माययात्रिगुण
याविधिरीशविष्णू भासीश मोहितधियां विविधाकृतिस्त्वं यद्वद्रविः सलिलपात्रगतो ह्यनेकः ३० प्रत्यक्षतोऽद्य
भवतश्चरणारविंदं पश्यामि राम तमसः परतः स्थितस्य दृग्रूपतस्त्वमसतामविगोचरोऽपि त्वन्मंत्रपूतहृदयेषु
सदा प्रसन्नः ३१ पश्यामि राम तव रूपमरूपिणोऽपि मायाविडंबनकृतं सुमनुष्यवेषम् कंदर्पकोटिसुभगं कमनी
यचापबाणं दयार्द्रहृदयं स्मितचारुवक्त्रं ३२ सीतासमेतमजिनांबरमप्रधृष्यं सौमित्रिणा नियतसेवितपादपद्मं नी
लोत्पलद्युतिमनंतगुणं प्रशांतं मद्भागधेयमनिशं प्रणमामि रामं ३३ विधिरीशः शिव इति विष्णुरिति भासीत्यन्वयः विविधाकृतिस्त्वं तत्त
द्ध्यानादेः प्रसिद्धमेव तेषां तथात्वं तच्चेदमनेकत्वं न वा मिथ्यैवेत्याह यद्वदिति ३० तमसः परतः तद्धीने शुद्धसत्वप्रधानचित्ते स्थितस्येत्यर्थः दृग्रूपतः दृग्रूपस्य
दृष्टेरित्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिः प्रसन्नः दृग्विषयो भवसीति शेषः ३१ अरूपिणः अरूपस्यापि छांदसः इनिः मायाविडंबनेन मायाव्यवहारेण कृतं स्पष्ट
मन्यत् ३२ नियतसेवितेति नियमेन सेवितेत्यर्थः मद्भागधेयं मदृष्टप्रारब्धं शरीरमिति यावत् अनेन शरीराणां परादृष्टमात्रजत्वं सूचितं ३३

जानंतु अन्ये ऽपि योगिन इति शेषः देशेत्यादि देशकालाद्यपरिच्छिन्नमित्यर्थः घनेति चैतन्यमात्ररूपमित्यर्थः प्रत्यक्षत इति ममतु परिदृश्य

मानेचैवप्रीतिर्नतुपरे वाङ्मनसागोचरे इत्यर्थः ३४ ३५ मद्भक्तेमद्भक्तिंविनेत्यर्थः तलोपश्छांदसः तदेवाह मन्मंत्रेत्यादिना ३६ ३७

जानंतु राम तव रूपमशेषदेशकालाद्युपाधिरहितं घनचित्प्रकाशं प्रत्यक्षतो ऽद्य मम गोचरमेतदेव रूपं विभातु हृ
दये न परं विकांक्षे ३४ इत्येवं स्तुवतस्तस्य रामः सस्मितमब्रवीत् मुने जानामि ते चित्तं निर्मलं मदुपासनात् ३५
अतो ऽहमागतो द्रष्टुं मदृते नान्यसाधनं मन्मंत्रोपासका लोके मामेव शरणं गताः ३६ निरपेक्षा नान्यगतास्तेषां दृ
श्यो ऽहमन्वहं स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तु त्वत्कृतं मत्प्रियं सदा ३७ सद्भक्तिर्मे भवेत्तस्य ज्ञानं च विमलं भवेत् त्वं मम ोपा
सनादेव विमुक्तो ऽसीह सर्वतः ३८ देहांते मम सायुज्यं लप्स्यसे नात्र संशयः गुरुं ते द्रष्टुमिच्छामि ह्यगस्त्यं मुनिनायकं
किंचित्कालं तत्र वस्तुं मनो मे त्वरयत्यलं ३९ सुतीक्ष्णो ऽपि तथेत्याह श्वो गमिष्यसि राघव अहमप्यागमिष्या
मि चिराद्दृष्टो महामुनिः ४० अथ प्रभाते मुनिना समेतो रामः ससीतः सह लक्ष्मणेन अगस्त्यसंभाषणलो
लमानसः शनैरगस्त्यानुजमंदिरं ययौ ४१ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे अरण्यकांडे
द्वितीयः सर्गः २ श्रीमहादेव उवाच अथ रामः सुतीक्ष्णेन जानक्या लक्ष्मणेन च अगस्त्यस्यानुजस्थानं मध्या
ह्ने समपद्यत १ तस्य मे मयि सद्भक्तिः सती भक्तिर्भवेत् ३८ ३९ चिराद्दृष्टो मयापीति शेषः ४० अगस्त्यसंभाषणे लोलमत्युत्कटेच्छावन्मानसं ५
यस्य स इत्यर्थः ४१ इति श्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादि बिरुदावली विराजमानस्य हिम्मतिवर्म्मणः पुत्रस्य श्रीरामवर्म्मणः कृतौ अ
ध्यात्मरामायणसेतौ अरण्यकांडे द्वितीयः सर्गः २ अथेति अगस्त्यानुजो ऽग्निजिह्वनामा ऋषिः १ ७ ७ ७

अगस्त्यमंडलं तदाश्रमं २ ३ देवर्षिभिरिति छंदोभंग आर्षः मुनिमंदिरैः सर्वतो ऽलंकृतमित्यन्वयः ४ ५ ६ ७ व्याख्यातो

तेन संपूजितः सम्यक् भुक्त्वा मूलफलादिकं परेद्युः प्रातरुत्थाय जग्मुस्ते ऽगस्त्यमंडलं २ सर्वर्तुफलपुष्पा
ढ्यं नानामृगगणैर्युतं पक्षिसंघैश्च विविधैर्नादितं नंदनोपमं ३ ब्रह्मर्षिभिर्देवर्षिभिः सेवितं मुनिमंदिरैः
सर्वतो ऽलंकृतं साक्षाद्ब्रह्मलोकमिवापरं ४ बहिरेवाश्रमस्याथ स्थित्वा रामो ऽब्रवीन्मुनिं सुतीक्ष्ण गच्छ त्वं
शीघ्रमागतं मां निवेदय ५ अगस्त्यमुनिवर्याय सीतया लक्ष्मणेन च महाप्रसाद इत्युक्त्वा सुतीक्ष्णः प्रय
यौ गुरोः ६ आश्रमं त्वरया तत्र ऋषिसंघसमावृतं उपविष्टं रामभक्तैर्विशिष्टैः समायुतं ७ व्याख्यातराममं
त्रार्थं शिष्येभ्यश्चातिभक्तितः दृष्ट्वागस्त्यं मुनिश्रेष्ठं सुतीक्ष्णः प्रययौ मुनेः ८ दंडवत्प्रणिपत्याह विनयावनतः सु
धीः रामो दाशरथिर्ब्रह्मन् सीतया लक्ष्मणेन च ९ आगतो दर्शनार्थं ते बहिस्तिष्ठति सांजलिः अगस्त्य उवाच
शीघ्रमानय भद्रं ते रामं मम हृदि स्थितं तमेव ध्यायमानो ऽहं कांक्षमाणो ऽत्र संस्थितः १० इत्युक्त्वा स्वयमुत्था
य मुनिभिः सहितो द्रुतं अभ्ययात्परया भक्त्या गत्वा राममथाब्रवीत् ११ आगच्छ राम भद्रं ते दिष्ट्या ते ऽद्य समा
गमः प्रियातिथिर्मम प्राप्तो ऽस्यद्य मे सफलं दिनं १२ रामो ऽपि मुनिमायांतं दृष्ट्वा हर्षसमाकुलः सीतया लक्ष्म
णेनापि दंडवत्पतितो भुवि १३ द्रुतमुत्थाप्य मुनिराड्राममालिंग्य भक्तितः तद्गात्रस्पर्शजाल्हादस्रवन्नेत्रज
लाकुलः १४ रामं मंत्रार्थो ऽयेन तं प्रययौ मुनेः समीपमिति शेषः ८ ९ कांक्षमाणः तमेवेत्यनुकर्षः १० ११ १२ सीतयेत्यादेः
सहेति शेषः १३ तद्गात्रस्पर्शजाल्हादेन स्रवद्यन्नेत्रजलं तेनाकुलः १४ ७ ७ ७ ७ ७

रघुनंदनंरघुनंदनस्येत्यर्थः १५ वन्यैर्भोज्यैर्भोजयित्वेत्यन्वयः १६ १७ १८ हेरामतवदर्शनाकांक्षीतपश्चरन् तदादितत्कालमार
भ्यवसामीत्यन्वयः १९ अथभगवत्स्वरूपंशिष्यान्बोधयितुमन्यथात्वशंकावारणायभगवदग्रएवाह सृष्टेःप्रागिति त्वमेकएवासीःनि
र्विकल्पः विकल्परूपसकलप्रपंचहीनः तत्रहेतुः अनुपाधिकइतिउपाध्यसंबद्धइत्यर्थः ननुकिंसर्वथोपाधिर्नास्त्येवेतिनेत्याह त्वदितिअ

गृहीत्वाकरमेकेनकरेणरघुनंदनं जगामस्वाश्रमंहृष्टोमनसामुनिपुंगवः १५ स्वरवोपविष्टंसंपूज्यपूजयाबहु
विस्तरं भोजयित्वायथान्यायंभोज्यैर्वन्यैरनेकधा १६ स्वरवोपविष्टमेकांतेरामंशशिनिभाननं कृतांजलिरुवा
चेदमगस्त्योभगवानृषिः १७ त्वदागमनमेवाहंप्रतीक्षन्समवस्थितः यदाक्षीरसमुद्रांतेब्रह्मणाप्रार्थितःपुरा
१८ भूमेर्भारापनुत्यर्थंरावणस्यवधायच तदादिदर्शनाकांक्षीतवरामतपश्चरन् वसामिमुनिभिःसार्द्धंत्वामे
वपरिचिंतयन् १९ सृष्टेःप्रागेकएवासीर्निर्विकल्पोऽनुपाधिकः त्वदाश्रयात्वद्विषयामायातेशक्तिरुच्यते २० त्वा
मेव निर्गुणंशक्तिरावृणोतियदातदा अव्याकृतमितिप्राहुर्वेदांतपरिनिष्ठिताः २१ मूलप्रकृतिरित्येकेप्राहुर्मायेति
केचन अविद्यासंसृतिर्बंधइत्यादिबहुधोच्यते २२

स्त्येवसापरंतुस्वकल्पितत्वत्संबंधहीनात्वं अतस्त्वमनुपाधिकइत्याशयः २० अथसृष्टिमुपक्रमते त्वामिति त्वांनिर्गुणमेवसंतंयदा
साशक्तिः स्वकल्पितसंबंधेनत्वामावृणोति त्वत्संबंधमात्मानंमनुते नतुकदाचिदपित्वंतत्संबंधमात्मानंमनुषे अतोनिर्गुणमेवे-
त्युक्तं तदातांमायामव्याकृतमित्याहुः २१ तस्यास्तदवस्थायांनामांतराण्यप्याह मूलप्रकृतिरित्यादि तदुक्तंकपिलेन मूलप्रकृतिर ६
विकृतिरित्यादिना २२ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

सात्वत्संबंधमात्मानंमन्वानाअतएवत्वयासंक्षोभ्यमाणा संक्षोभश्चात्रतत्कल्पितसंबंधएवेतिबोध्यं महत्तत्त्वमिति सविकारात्प्रधाना
त्तुमहत्तत्त्वमजायत महानितियतःख्यातिर्लोकानांजायतेसदेतिस्मृतेः निश्चयोऽस्यसाधारणीवृत्तिः एतदभिमानिनिहिरण्यगर्भेः
पिमहानितिशब्दः सर्वेषांस्वस्वबुद्धिरूपाः प्रतिनियतोपाधयश्चास्यैवमहत्तत्वस्यांशाः अस्यानेकबुद्धिमंडलरूपत्वादितिबोध्यं
त्वयासंचोदितात्प्रेरितान्महत्तत्त्वादहंकारोऽभूत् सचाहंममेत्यभिमानवृत्तिकमंतःकरणद्रव्यं अहंकारोऽभिमानश्चकर्त्तामंतात्रसंसृ
तइतिकौर्मोक्तेः अभिमानोऽभिमानवृत्तिकइत्यर्थः २३ महत्तत्त्वसंवृतस्तदुपादानकत्वात् यथाघटोमृदासत्वाद्युपाधिकत्वेन

त्वयासंक्षोभ्यमाणासामहत्तत्त्वंप्रसूयते महत्तत्त्वादहंकारस्त्वयासंचोदितादभूत् २३ अहं
कारोमहत्तत्त्वसंवृतस्त्रिविधोभवत् सात्त्विकोराजसश्चैवतामसश्चेतिभण्यते २४ तामसात्सू
क्ष्मतन्मात्राण्यासन्भूतान्यतःपरं स्थूलानिक्रमशोरामक्रमोत्तरगुणानिह २५

त्रैविध्यंमूलप्रकृतेस्त्रिगुणत्वेनतत्कार्यत्वान्महत्तत्त्वस्यत्रिगुणत्वं सात्त्विकोराजसश्चैवतामसश्चत्रिधामहानितिस्मृतेः तत्कार्यत्वाच्चाहंकार
स्यत्रैविध्यं एवमग्रेऽपिबोध्यं २४ सूक्ष्मतन्मात्राणिशब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्राणि अतःसूक्ष्मतन्मात्रेभ्यःस्थूलानिभूतानि तत्रशब्दत
न्मात्रादाकाशं स्पर्शतन्मात्रात्पूर्वसहिताद्वायुः ताभ्यांसहिताद्रूपतन्मात्रात्तेजः तैःसहिताद्रसतन्मात्राज्जलं एतैःसहिताद्गंधतन्मात्रात्पृथि
वीत्यादयस्मद्गुरुकृतसांख्यतत्ववृत्तौविस्तरः तदेवाह क्रमोत्तरगुणानीतिक्रमेणाधिकगुणानि आकाशंशब्दमात्रगुणं वायुःशब्दस्पर्शगुणः
तेजःशब्दस्पर्शरूपगुणं जलंशब्दस्पर्शरूपरसगुणं भूःशब्दस्पर्शरूपरसगंधगुणेति २५ ७ ७

राजसादहंकारादिंद्रियाणिराजसाहंकारोपादानकारणानीत्यर्थः तानिचवाक्पाणिपादपायूपस्थरूपाणिकर्मेंद्रियाणिपंचचक्षुःश्रोत्रत्वग्रसनघ्राणाख्यानिज्ञानेंद्रियाणिपंचेत्येवंदश वचनादानविहरणानंदोत्सर्गाश्चकर्मेंद्रियाणांवृत्तयः ज्ञानेंद्रियाणांचसविकल्पकनिर्विकल्पकोभयरूपज्ञानरूपावृत्तिः तत्रनिर्विकल्पकंकिंचिदिदमितिज्ञानं देवतामनश्चसात्विकाः सात्विकाहंकारोपादानाइत्यर्थः देवताइंद्रियदेवताःताश्च चक्षुषोरविः श्रोत्रस्यदिक् त्वचोवायुः रसनस्यवरुणः घ्राणस्याश्विनौ वाचोग्निः पाण्योरिंद्रः पादयोरुपेंद्रः पायोर्मित्रःउपस्थस्यकोब्रह्मेति मनइंद्रियमपिअवांतरत्वात्पृथगुक्तं सूत्ररूपंप्राणादिक्रियाशक्तेः प्राणादेरेवसूत्रव्यवहारात् तदा

राजसानींद्रियाण्येवसात्विकादेवतामनः तेभ्योऽभवत्सूत्ररूपंलिंगंसर्वगतंमहत् २६ ततोविराट्समुत्पन्नःस्थूलाद्भूतकदंबकात् विराजःपुरुषात्सर्वंजगत्स्थावरजंगमं २७ देवतिर्यङ्मनुष्याश्चकालकर्मक्रमेणतु त्वंरजोगुणतोब्रह्माजगतःसर्वकारणं २८ सत्वाद्विष्णुस्त्वमेवास्यपालकःसद्भिरुच्यते लयेरुद्रस्त्वमेवास्यत्वन्मायागुणभेदतः २९

त्मकंहिरण्यगर्भरूपंलिंगंसर्वकार्यकर्तृत्वात् सर्वसूक्ष्मसमष्टिरूपमभवदित्यर्थः २६ ततोविराट्स्थूलसमष्टिरयंतदाह स्थूलाद्भूतकदंबकादिति इदमिंद्रियादेरप्युपलक्षणं तस्मादेवविराजःपुरुषात्सर्वंस्थावरजंगमंअभिव्यक्तमित्यर्थः २७ तत्रजंगममाह देवेत्यादि कालकर्मक्रमेणकालक्रमेण यथाहेमंतेव्रीहयोवसंतेयवादि कर्मक्रमेणकालसहकृतेनतिर्यङ्मनुष्यदेवत्वप्राप्तिःउपाधिभेदेनब्रह्मादिरूपोऽपित्वमेवेत्याह रजोगुणतः तद्रूपोपाधेः जगतःसर्वकारणंसर्वस्यजगतःकारणमित्यर्थः आर्षत्वात्समासः २८ अस्यलयेनाशनिमित्तंत्वमेवरुद्रस्तमउपाधिकइत्यर्थः एवंत्वन्मायायागुणभेदैःसत्वरजस्तमोभिरेवतत्तत्प्राधान्येनबुद्धेर्जाग्रदादयोवृत्तयइत्यर्थः त्वंत्वेतदावस्थात्रयरहितइत्याह तासामिति स्वप्नसुषुप्त्योरभावात्तत्रातिदूर्दृजाग्रदवस्थायाअप्यभावइतिभावः २९ ७ ७ ७

३० सृष्टिलीलामित्युपलक्षणंस्थित्यादेरपि यदाईहसेइच्छसि तदामायामंगीकरोषि तत्कल्पितंतत्कृतसंबंधंमन्यसे तदावस्तुतोऽगुणोऽपिगुणवानिवाभासीतिशेषः ३१ त्वन्मायैवसंसारस्यमोक्षस्यचदानेसमर्थेत्याह रामेति विद्यातत्वज्ञानंअविद्यासंसारस्थूलकारणं तदुक्तंमार्कंडेयेन साविद्यापरमामुक्तेर्हेतुभूतासनातनी संसारबंधहेतुश्चसैवसर्वेश्वरेश्वरीति ३२ विद्यामयाः तत्त्वज्ञानप्रधानाःसंतोऽपिप्रारब्धकर्मणोविक्षेपेणपुनःपुनस्तदनुसंधानवंतइत्यर्थः ३३ विद्याप्राप्तावसाधारणहेतुमाह लोकइति ३४ मुक्ताएवतेषांतत्त्वज्ञानस्यावश्यंभावित्वादितिभावः व्यति

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यावृत्तयोबुद्धिजैर्गुणैः तासांविलक्षणोरामस्त्वंसाक्षीचिन्मयोऽव्ययः ३० सृष्टिलीलांयदाकर्तुमीहसेरघुनंदन अंगीकरोषिमायांत्वंतदावैगुणवानिव ३१ राममायाद्विधाभातिविद्याविद्येतितेसदा प्रवृत्तिमार्गनिरताअविद्यावशवर्त्तिनः निवृत्तिमार्गनिरतावेदांतार्थविचारकाः ३२ त्वद्भक्तिनिरतायेचतेवैविद्यामयाःस्मृताः अविद्यावशगायेतुनित्यंसंसारिणश्चते विद्याभ्यासरतायेतुनित्यमुक्तास्तएवहि ३३ लोकेत्वद्भक्तिनिरतास्त्वन्मंत्रोपासकाश्चये विद्याप्रादुर्भवेत्तेषांनेतरेषांकदाचन ३४ अतस्त्वद्भक्तिसंपन्नामुक्ताएवनसंशयः त्वद्भक्त्यमृतहीनानांमोक्षःस्वप्नेऽपिनोभवेत् ३५ किंरामबहुनोक्तेनसारंकिंचिद्ब्रवीमिते साधुसंगतिरेवात्रमोक्षहेतुरुदाहृता ३६ साधवःसमचित्तायेनिःस्पृहाविगतैषिणः दांताःप्रशांतास्त्वद्भक्तानिवृत्ताखिलकामनाः ३७

रेकमप्याह त्वद्भक्तीति ३५ भक्तिरेवकथमितिचेत्तस्याअपिकिंचिद्धेतुसंकारणमस्तीत्याह किंरामेतिते इत्यरयाप्रतइतिशेषः स्वशिष्यविश्वासार्थंप्रवदप्रतएतदुक्तिः ३६ साधुस्वरूपज्ञानेएवतत्संगतिःशक्येत्यतस्तल्लक्षणमाह साधवइति समचित्ताः शत्रुमित्रयोरागद्वेषहीनचित्ताः अतएवनिःस्पृहाःरागद्वेषकारणीभूतस्पृहाहीनाःविगतैषिणःत्यक्तपुत्रवित्तादीच्छाःदांताबाह्येंद्रियनिग्रहवंतःशांताअंतरिंद्रियांतःकरणनिग्रहवंतःविगतैषिणइत्यस्यैवव्याख्यानंनिवृत्ताखिलकामनाइति ३७

इष्टेति समाः हर्षविषादरहिताः संगवर्जिताः दुःसंगरहिताः सन्यस्तेत्यादि त्यक्तकाम्यनित्यसकलकर्माणः नदेवाह सर्वदाब्रह्मतत्पराः ३८ यमाद
योयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधयोयोगशास्त्रोक्ताः यर्हियदातेषांसत्संगमोभवेत्तदात्वत्कथाश्रवणेरतिः समुदेतीत्यन्व
यः ३९ ततोभक्तिरवश्यंममभूयात् लब्धात्मानस्यत्वित्याकारश्चित्तवृत्तिविशेषः प्रेमाख्यस्तथाप्रेमवतस्त्वज्ज्ञानंस्फुरमेवोदेतीत्यन्वयः ४०

इष्टप्राप्तिविपत्त्योश्चसमाःसंगविवर्जिताः संन्यस्ताखिलकर्माणःसर्वदाब्रह्मतत्पराः ३८ यमादिगुणसंपन्नाः
संतुष्टायेनकेनचित् सत्संगमोभवेद्यर्हित्वत्कथाश्रवणेरतिः ३९ समुदेतिततोभक्तिस्त्वयिरामसनातने त्व
द्भक्तावुपपन्नायांविज्ञानंविपुलंस्फुटं ४० उदेतिमुक्तिमार्गोऽयमाद्यश्चतुरसेवितः तस्माद्राघवसद्भक्तिस्त्वयिमे
प्रेमलक्षणा ४१ सदाभूयाद्धरेसंगस्त्वद्भक्तेषुविशेषतः अद्यमेसफलंजन्मभवत्संदर्शनादभूत् ४२ अद्यमेक्रतवःसर्वेब
भूवुःसफलाःप्रभो दीर्घकालंमयातप्तमनन्यमतिनातपः तस्यहतपसोरामफलंतवयदर्चनं ४३ सदामेसीतयासा
र्द्धंहृदयेवसराघव गच्छतस्तिष्ठतोवाऽपिस्मृतिःस्यान्मेसदात्वयि ४४ इतिस्तुत्वारमानाथमगस्त्योमुनिसत्तमः ददौचा
पंमहेंद्रेणरामार्थेस्थापितंपुरा ४५ अक्षय्यौबाणतूणीरौखड्गौरत्नविभूषितः जहिराघवभूभारभूतंराक्षसमंडलम् ४६

अयमाद्योमुख्यश्चतुरैः कुशलैः सेवितोमुक्तेर्मार्गः तस्मात् हेराघव त्वयिप्रेमलक्षणासद्भक्तिर्मेसदाभूयात् ४१ हेहरे त्वद्भक्तेषुविशेषतःसं
गोभूयादित्यनुषंगः ४२ क्रतवः सफलाबभूवुः त्वत्प्रीतिरेवक्रतूनांमुख्यफलंसाचमदाश्रमे आगमनात् त्वयाव्यक्तीकृता उक्तमेवार्थंभंग्यं ८
तरेणाह दीर्घेति ४३ अथस्वेष्टंप्रार्थयते सदाइति ४४ ४५ बाणतूणीरौ बाणपूर्णौ तूणीरौ ४६ ७ ७

४७ ४८ ४९ अशेषविदपिमानुष्यंनाटयन्प्रदर्शितंमार्गंययो ५० इतिश्रीमत्सक॰ अध्यात्मरामायणेसेतौअरण्यकांडे तृ
तीयः सर्गः ३ मार्गेइति ददर्श दृष्ट्वाचकिमेतदितिविस्मितः १ २ ३ ४ वत्स्येवसामीत्यर्थः आर्षःप्रयोगः ५ ६

इतोयोजनयुग्मेतुपुण्यकाननमंडितः ४७ अस्तिपंचवटीनाम्नाआ
यदर्थमवतीर्णोऽसिमाययामनुजाकृतिः इतोयोजनयुग्मेतुपुण्यकाननमंडितः ४७ अस्तिपंचवटीनाम्नाआ
श्रमोगौतमीतटे नेतव्यस्तत्रतेकालःशेषोरघुकुलोद्वह ४८ तत्रैवबहुकार्याणिदेवानांकुरुसत्तम ४९ श्रुत्वात
दागस्त्यसुभाषितंवचः स्तोत्रंचतत्त्वार्थसमन्वितंविभुः मुनिंसमाभाष्यमुदान्वितोययौप्रदर्शितंमार्गमशेषवित्सू
रिः ५० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादे अरण्यकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादेवउवाच
मार्गेव्रजन्ददर्शाथशैलशृंगमिवस्थितं वृद्धंजटायुषंरामःकिमेतदितिविस्मितः १ धनुरानयसौमित्रेराक्षसो
ऽयंपुरःस्थितः इत्याहलक्ष्मणंरामोहनिष्याम्यृषिभक्षकं २ तच्छ्रुत्वारामवचनंगृध्रराड्भयपीडितः वधार्होऽहं
नतेरामपितुस्तेहंप्रियःसखा ३ जटायुर्नामभद्रंतेगृध्रोऽहंप्रियकृत्तव ४ पंचवट्यामहंवत्स्येतवैवप्रियकाम्य
या मृगयायांकदाचित्तुप्रयातेलक्ष्मणेऽपिच ५ सीताजनककन्यामेरक्षितव्याप्रयत्नतः श्रुत्वातद्गृध्रवचनंरामः
सस्नेहमब्रवीत् ६ साधुगृध्रमहाराजतथैवकुरुमेप्रियं अत्रैवमेसमीपस्थोनातिदूरेवनेवसन् ७ इत्यामंत्रितमालिं
ग्ययययौपंचवटींप्रभुः लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयारघुनंदनः ८ गत्वातेगौतमीतीरंपंचवट्यांसुविस्तरम्
मंदिरंकारयामासलक्ष्मणेनसुबुद्धिना ९ गृध्रमहाराजेतिषष्ठीतत्पुरुषः अत्रैववनेवसन्मेप्रियंकुर्विति संबंधः ७ आमंत्रितंसम्यक्बोधितं
गृध्रमालिंग्येत्यर्थः ८ तेगौतमीतीरंगोदावरीतीरंगत्वा पंचवट्यांपंचवटसमीपेस्थिताः ततस्तत्ररामोलक्ष्मणेनसुविस्तरंमंदिरं कारयामास ९ ७

गंगायाः गंगात्रगोतमस्येव १० जनसंबाधोजनसमूहः निष्क्रांतारुजापीडायस्मात्तादृशस्थलेलक्ष्मणेनसहअध्युवासेतिसंबंधः ११ १२
१३ १४ १५ १६ एकांतिकींगतिं अव्यभिचारिकारणमित्यर्थः १७ ननुमोक्षकारणंज्ञानमितिप्रसिद्धंसेवेतिचेत्तत्स्वरूपमेव
प्रश्नविषयइत्याह ज्ञानंश्रवणमननजन्यं विज्ञानंनिदिध्यासनजं भक्तिर्ज्ञानविषयेप्रेमउक्तस्वरूपं वैराग्यंतदतिरिक्तेप्रेमाभावरूपं १८

तत्रतेन्यवसन्सर्वेगंगायाउत्तरेतटे कदंबपनसाम्रादिफलवृक्षसमाकुले १० विविक्तेजनसंबाधवर्जितेनीरुजस्थले विनोदयन्जनकजालक्ष्मणेनोपपस्थिता ११ अध्युवाससुखंरामोदेवलोकइवामरः कंदमूलफलादीनिलक्ष्मणोनुदिनंतयोः १२ आनीयप्रददौरामसेवातत्परमानसः धनुर्बाणधरोनित्यंरात्रौजागर्तिसर्वतः १३ स्नानंकुर्वत्यनुदिनंत्रयस्तेगौतमीजले उभयोर्मध्यगासीताकुरुतेचगमागमौ १४ आनीयसलिलंनित्यंलक्ष्मणःप्रीतमानसः सेवतेऽहरहःप्रीत्याएवमासन्सुखंत्रयः १५ एकदालक्ष्मणोराममेकांतेसमुपस्थितं विनयावनतोभूत्वापप्रच्छपरमेश्वरं १६ भगवन्श्रोतुमिच्छामिमोक्षस्यैकांतिकींगतिं त्वत्तःकमलपत्राक्षसंक्षेपाद्वक्तुमर्हसि १७ ज्ञानंविज्ञानसहितंभक्तिवैराग्यबृंहितं आचक्ष्वमेरघुश्रेष्ठवक्तानान्योऽस्तिभूतले १८ श्रीरामउवाच शृणुवक्ष्यामितेवत्सगुह्याद्गुह्यतरंपरम् यद्विज्ञायनरोजह्यात्सद्योवैकल्पिकंभ्रमम् १९

वैकल्पिकंभ्रमंविकल्पमेववैकल्पिकं विनयादित्वाट्ठक् शब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्योविकल्पइतियोगसूत्रोक्तविकल्परूपंभ्रमंयथाशशशृंगादियद्य ९
पिनदलीकमेव तथाऽपिशशशृंगादिशब्दप्रयोक्तृतोबोधश्चभवत्येव तद्वदेवसर्वोऽपिव्यवहारःसंसाररूपस्तंयज्ज्ञानेनजह्यात्तद्गुह्यंवक्ष्यामीत्यन्वयः १९

तदुपयोगितयावक्ष्यमाणान्यन्यानिनाममात्रेणक्रमतउद्दिशति आदाविति २० तत्रमायास्वरूपमाह अनात्मनीति आत्मबुद्धिः अहमितिबुद्धिः २१ परिकल्प्यतेअवस्तुभूतएवदृश्यते अथतादृशशक्तिमत्त्वंमायायाःदर्शयति रूपेइति पूर्वमित्यनेनतयोरूपयोरनादित्वंदर्शयति २२ केतेरूपेतत्राह विक्षेपावरणेइति विक्षेपशक्तिरावरणशक्तिश्चेत्यर्थः प्रथमंविक्षेपरूपंलिंगंमहत्तत्त्वमाद्यंयस्यतत्त्वतत्त्वब्रह्मपर्यंतं चतुर्मुखब्रह्मांतमित्यर्थः २३ अपरमावरणरूपं तस्यान्वर्थत्वमाह अखिलमिति सर्वज्ञानरूपावरकत्वात्आवरणाव्यवहारस्त

आदौमायास्वरूपंतेवक्ष्यामितदनंतरं ज्ञानस्यसाधनंपश्चाज्ज्ञानंविज्ञानसंयुतं २० ज्ञेयंचपरमात्मानंयज्ज्ञात्वामुच्यतेभयात् अनात्मनिशरीरादावात्मबुद्धिस्तुयाभवेत् २१ सैवमायातयैवासौसंसारःपरिकल्प्यते रूपेद्वेनिश्चितेपूर्वंमायायाःकुलनंदन २२ विक्षेपावरणेतत्रप्रथमंकल्पयेज्जगत् लिंगाद्यब्रह्मपर्यंतंस्थूलसूक्ष्मविभेदतः २३ अपरंत्वखिलंज्ञानरूपमावृत्यतिष्ठति मायायाकल्पितंविश्वंपरमात्मनिकेवले २४ रज्जौभुजंगवद्भ्रांत्याविचारेनास्तिकिंचन श्रूयतेदृश्यतेयद्यत्स्मर्यतेवानरैःसदा २५ असदेवहितत्सर्वंयथास्वप्नमनोरथौ देहएवहिसंसारवृक्षमूलंदृढंस्मृतम् २६

त्वेतिभावः ननुमायाकुत्राधिष्ठानेइदंजगत्कल्पितवतीतत्राह परमात्मनीति तद्रूपंचैतन्यमाच्छाद्यजगद्रूपंदर्शितमित्यर्थः २४ तत्रदृष्टांतमाह रज्जाविति रज्ज्वज्ञानंयथारज्जुमाच्छाद्यभुजंगंकल्पयतितद्वत् विचारेविचारणेऽधिष्ठानतत्त्वज्ञाने २५ सर्वस्यमिथ्यात्वेदृष्टांतौ स्वप्नेति यथास्वप्नेश्रुतंदृष्टंस्मृतंचसर्वंमिथ्याजागरेऽनुभवात्तद्वत् देहएवेति तस्यैवसर्वसंसारकारणकर्मोत्पादकत्वादितिभावः २६

तदाह तन्मूलइति अन्यथादेहाभावेतेपुत्रादय आत्मनः किंभवंति नकिमपीत्यर्थः २७ तत्रसूक्ष्मस्थूलदेहौएकीकृत्याह देहइति स्थूलभू तपंचकंस्थूलदेहः अहंकारबुद्धिदशेंद्रियाणिमनः पंचतन्मात्राणिचइत्येतावानष्टादशात्मकोलिंगदेहः सूक्ष्मः २८ चिदाभासइति तस्य विशेषणं चिदाभासतेअहमितिबुद्ध्याविषयीक्रियतइत्यर्थः मूलप्रकृतिरस्त्वेश्वरोदेहः एतत्संघस्यजडत्वाद्देहक्षेत्रादिसंज्ञा २९ जीवःसएव परमात्मा ३० अत्रजीवेपरमात्मनिच तथाऽत्रमानाभावः देशतः कालतश्चपरिच्छेदाभावः अथतद्विज्ञानसाधनान्याह दंभेत्यादि ३१

तन्मूलः पुत्रदारादिबंधः किंतेऽन्ययात्मनः २७ देहस्तुस्थूलभूतानांपंचतन्मात्रपंचकं अहंकारश्चबुद्धिश्चइंद्रियाणितथादश २८ चिदाभासोमनश्चैवमूलप्रकृतिरेवच एतत्क्षेत्रमितिज्ञेयंदेहइत्यभिधीयते २९ एतैर्विलक्षणोजीवः परमात्मानिरामयः तस्यजीवस्यविज्ञानेसाधनान्यपिमेशृणु ३० जीवश्चपरमात्माचपर्यायोनात्रभेदधीः मानाभावस्तथादंभहिंसादिपरिवर्जनं ३१ पराक्षेपादिसहनंसर्वत्रावक्रतातथा मनोवाक्कायसद्भक्त्यासद्गुरोःपरिसेवनं ३२ बाह्याभ्यंतरसंशुद्धिःस्थिरतासत्क्रियादिषु मनोवाक्कायदंडश्चविषयेषुनिरीहता ३३ निरहंकारताजन्मजराद्यालोचनंतथा असक्तिःस्नेहशून्यत्वंपुत्रदारधनादिषु ३४ इष्टानिष्टागमेनित्यंचित्तस्यसमतातथा मयिसर्वात्मकेरामेह्यनन्यविषयामतिः ३५ परेति परकृताक्षेपादिनिंदादितत्सहनं मनोवाक्कायकृतसद्भक्त्याप्रेम्णा सद्गुरुसेवनं ३२ बाह्याभ्यंतरसंशुद्धिः उक्तरूपैव सत्क्रियादिषुस्थिरता अवश्यकर्तव्यताबुद्धिः परानिष्टाचिंतनंमनोदंडः पराक्षेपाकरणंवाग्दंडः पराहिंसाकायदंडः निरीहताइच्छाराहित्यं ३३ जन्मजराद्यालोचनंपरेषांतदालोचनमूलकंवैराग्यंपुत्रादिष्वसक्तिः तस्यैवव्याख्यानंस्नेहशून्यत्वं ३४ चित्तस्यसमताहर्षविषादराहित्यं अनन्यविषयातन्मात्रविषया ३५ १०

जनसंबाधोजनसमूहः प्राकृतैः सांसारिकैः अरतिः अप्रीतिः ३६ आत्मज्ञानेतत्साधनेश्रवणादावुद्योगः आदरपूर्वकोयत्नः वेदांतार्थस्यावलोकनंश्रवणंविचारश्च विपर्ययः संसारः ३७ बुद्ध्यादिभ्योविलक्षणइत्यादिनिश्चयं ३८ येनज्ञानेनयथाशब्दादिजन्यत्यासंविच्चेलभतेतज्ज्ञानमितिमेनिश्चितंनिश्चयः तदेवैतत् यदासाक्षादनुभवेत् निदिध्यासनपरिपाकेअपरोक्षमनुभवेत्तदाविज्ञानमित्युच्यते ३९ अथात्मनउक्तबुद्ध्यादिभ्योवैलक्षण्यंदर्शयति आत्मेति चिदेवानंदस्तदात्मकः यद्वाचित् आनंदसमृद्धिस्तदात्मकः बुद्ध्याद्युपाधिभिस्तद्धर्मैरागादिभीरहितः

जनसंबाधरहितशुद्धदेशनिषेवणं प्राकृतैर्जनसंघैश्चह्यरतिःसर्वदाभवेत् ३६ आत्मज्ञानेसदोद्योगोवेदांतार्थावलोकनं उक्तैरेतैर्भवेज्ज्ञानंविपरीतैर्विपर्ययः ३७ बुद्धिप्राणमनोदेहाऽहंकृतिभ्योविलक्षणः चिदात्माहंनित्यशुद्धोबुद्धएवेतिनिश्चयं ३८ येनज्ञानेनसंविंत्तेतज्ज्ञानंनिश्चितंचमे विज्ञानंचतदेवैतत्साक्षादनुभवेद्यदा ३९ आत्मासर्वत्रपूर्णःस्याच्चिदानंदात्मकोऽव्ययः बुद्ध्याद्युपाधिरहितःपरिणामादिवर्जितः ४० स्वप्रकाशेनदेहादीन्भासयन्ननपावृतः एकएवाद्वितीयश्चसत्यज्ञानादिलक्षणः ४१ असंगःस्वप्रभोद्रष्टाविज्ञानेनावगम्यते आचार्यशास्त्रोपदेशादैक्यज्ञानंयदाभवेत् ४२

हीनः परिणामोरूपांतरापत्तिस्तद्वर्जितः आदिपदेनजडत्वाभास्यत्वादि ४० सएवसर्वभासकइत्याह स्वप्रकाशेनेति सत्यज्ञानादीति सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्यादिश्रुत्युक्तलक्षणः ४१ स्वप्रभः स्वभासनेइतरभासकानपेक्षः द्रष्टासर्वसाक्षी विज्ञानेनप्रागुक्तेनावगम्यतेविषयीक्रियते तस्यज्ञानस्यमुख्यंकारणमाह आचार्येति आचार्यकृततत्त्वमस्यादिशास्त्रोपदेशात् जीवपरयोरात्मनोर्यदैक्यज्ञानंतदपरोक्षानुभवः भवेत् तदैवमूलाविद्याकार्यंस्थूलंकरणमिंद्रियंतैः सहपरात्मनिलीयते ४२

४३ सैवावस्थामुक्तिर्मूलाविद्यालयएवमुक्तिरित्यर्थः ४४ आत्मनःशुद्धस्यसर्वथाऽविद्याऽस्पृष्टस्यभेदरहितस्यऐक्यज्ञानमविद्याल यइत्यपिव्य
वहारः कंठचामीकरन्यायेनगौणइत्यर्थः यथाकंठस्थंचामीकरमन्यत्रान्विष्यतिनष्टंनदितिबुद्ध्या अरेकंठेएवास्तेइतिकेनचिदुक्तेलब्धंतदि
निव्यवहरतितद्वत् एवंज्ञानादिसहितंमेपरात्मनोमोक्षस्वरूपंतेकथितं यामोक्षावस्थोक्तानदेवमेस्वरूपमित्यर्थः मद्भक्तिविमुखात्मनां
मत्प्रेमहीनानां ४५ यथासनेत्राणामपिरात्रौपदंचोरादिपदंनदृश्यतेनदृग्विषयोभवति दीपसमेतानांतुतेषांतद्दृग्विषयोभवति ४६ एवंम

आत्मनोर्जीवपरयोर्मूलाविद्यातदैवहि लीयतेकार्यकरणैःसहैवपरमात्मनि ४३ सावस्थामुक्तिरित्युक्तात्युप
चाराऽयमात्मनि इदंमोक्षस्वरूपंतेकथितंरघुनंदन ४४ ज्ञानविज्ञानवैराग्यसहितंमेपरात्मनः किंत्वेतद्दुर्लभंमन्येम
द्भक्तिविमुखात्मनां ४५ चक्षुष्मतामपियथारात्रौसम्यङ्नदृश्यते पदंदीपसमेतानांदृश्यतेसम्यगेवहि ४६
एवंमद्भक्तियुक्तानामात्मासम्यक्प्रकाशते मद्भक्तेःकारणंकिंचिद्वक्ष्यामिशृणुतत्त्वतः ४७ मद्भक्तसंगोम
त्सेवामद्भक्तानांनिरंतरं एकादश्युपवासादिममपर्वानुमोदनं ४८ मत्कथाश्रवणेपाठव्याख्यानेसर्वदारतिः
मत्पूजापरिनिष्ठाचममनामानुकीर्तनं ४९ एवंसततयुक्तानांभक्तिरव्यभिचारिणी मयिसंजायतेनित्यंततः
किमवशिष्यते ५० अतोमद्भक्तियुक्तस्यज्ञानंविज्ञानमेवच वैराग्यंचभवेच्छीघ्रंततोमुक्तिमवाप्नुयात् ५१

क्तियुक्तानांसम्यक्आत्मप्रकाशोभवति ४७ अथप्रतिज्ञातानिभक्तिकारणान्याह मद्भक्तेति मद्भक्तानांनिरंतरमित्यत्रसेवेत्यनुषज्यतेए
कादश्युपवासादितदनुष्ठानमित्यर्थः ममयानिपर्वाणिउत्सवदिनानिरामनवम्यादीनितेषामनुमोदनंतेषूत्सवकरणं ४८ परिनिष्ठातत्पर ११
ता ४९ ततोमद्भक्तेरधिकंज्ञानसाधनंकिमवशिष्यते नकिमप्यस्तीत्यर्थः ५० तदेवस्फुटमाह अतइति ५१ ७

५२ ५३ ५४ अज्ञानपटलकृतंध्वांतमित्यर्थः ५४ ममभक्तानामतएवयोगिनांमद्भक्तियोगवतांस्फुविमलंस्वांतंहृदयंयेषांचतेऽतिशांतात्मा
नश्चातिशांतचित्ताश्चतेषांमत्सेवायामभिरतःप्रीतियुतआत्माचित्तंयेषांविमलज्ञानरूपआत्मायेषांज्ञानविषयस्तेषामुद्यताज्ञानविषयेउ
द्यमशालिनीमतिर्यस्यसः सतांसेवनेऽनन्यधीस्तत्परइत्यर्थः तस्यानिशमहंदृश्योभवे आत्मनेपदमार्षं नान्यथातादृशसंगविनानमद्द

कथितंसर्वमेतत्तेतवप्रश्नानुसारतः अस्मिन्मनःसमाधाययस्तिष्ठेत्सतुमुक्तिभाक् ५२ नवक्तव्यमिदंयत्नान्म
द्भक्तिविमुखायहि मद्भक्तायप्रदातव्यमाहूयापिप्रयत्नतः ५३ यइदंतुपठेन्नित्यंश्रद्धाभक्तिसमन्वितः अज्ञानपटल
ध्वांतंविधूयपरिमुच्यते ५४ भक्तानांममयोगिनांस्फुविमलस्वांतातिशांतात्मनांमत्सेवाभिरतात्मनांचविमलज्ञानात्म
नांसर्वदा संगंयःकुरुतेसदोद्यतमतिःसत्सेवनानन्यधीर्मोक्षस्तस्यकरेस्थितोऽहमनिशंदृश्योभवेनान्यथा ५५
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रीमहादेवउवाच तस्मिन्कालेमहा
रण्येराक्षसीकामरूपिणी विचचारमहासत्त्वाजनस्थाननिवासिनी १ एकदागौतमीतीरेपंचवट्याःसमीपतः प
द्मवज्रांकुशांकानिपदानिजगतीपतेः २ दृष्ट्वाकामपरीतात्मापादसौंदर्यमोहिता पश्यंतीसाशनैरायाद्राघवस्यनि
वेशनं ३ तत्रसातंरमानाथंसीतयासहसंस्थितं कंदर्पसदृशंरामंदृष्ट्वाकामविमोहिता ४

र्शनेनापिमोक्षइत्यर्थः ५५ इत्यध्यात्मरामायणेसेतौ अरण्यकांडे चतुर्थःसर्गः ४ तस्मिन्निति महासत्त्वामहाबला १ पद्मेत्यादितच्चिन्हा
नितद्युक्तानीत्यर्थः २ कामपरीतात्माकामव्याप्तचित्ता पश्यंतीतत्पदानीत्यर्थः तेनैवचिन्हेनराघवाश्रममायात् ३ ४ ७

 कः किंनामा जटावल्कलाद्यैर्युक्तः आश्रमे किंवससीतिशेषः अत्रवासेन किं साध्यं तत्त्वं वद ५ अथतत्प्रश्नं विनैव तज्जिज्ञासां संभाव्य स्व
स्यो जन्म कुलत्वादि च बोधयितुं स्वस्वरूपमाह अहमिति ६ खरेण भ्रात्रा सहितेत्यन्वयः सर्वं वनमिति शेषः ७ ८ ९ ते किं कृत्यं मया का

राक्षसी राघवं प्राह कस्य त्वं कः किमाश्रमे युक्तो जटावल्कलाद्यैः साध्यं किं तेऽत्र मे वद ५ अहं शूर्पणखा नाम
राक्षसी कामरूपिणी भगिनी राक्षसेंद्रस्य रावणस्य महात्मनः ६ खरेण सहिता भ्रात्रा वसाम्यत्रैव कानने राज्ञा द
त्तं च मे सर्वमुनिभक्षा वसाम्यहं ७ त्वां तु वेदितुमिच्छामि वद मे वदतां वर तामाह रामनामाहमयोध्याधिपतेः
सुतः ८ एषा मे सुंदरी भार्या सीता जनकनंदिनी स तु भ्राता कनीयान्मे लक्ष्मणोऽतीव सुंदरः ९ किं कृत्यं ते
मया ब्रूहि कार्यं भुवनसुंदरि इति रामवचः श्रुत्वा कामार्ता साऽब्रवीदिदं १० एहि राम मया सार्द्धं रमस्व गिरिका
नने कामार्ताऽहं न शक्नोमि त्यक्तुं त्वां कमलेक्षण ११ रामः सीतां कटाक्षेण पश्यन्सस्मितमब्रवीत् भार्या
ममैषा कल्याणी विद्यते ह्यनपायिनी १२ त्वं तु सापत्न्यदुःखेन कथं स्थास्यसि सुंदरि बहिरास्ते मम भ्राता लक्ष्म
णोऽतीव सुंदरः १३ तवानुरूपो भविता पतिस्तेनैव संचर इत्युक्ता लक्ष्मणं प्राह पतिर्मे भव सुंदर १४ भ्रातुराज्ञां
पुरस्कृत्य संगच्छावोऽद्य मा चिरं इत्याह राक्षसी घोरा लक्ष्मणं काममोहिता १५ तामाह लक्ष्मणः साध्वि दा
सोऽहं तस्य धीमतः दासी भविष्यसि त्वं तु ततो दुःखतरं नु किम् १६

र्यं करणीयं तद्ब्रूहीत्यन्वयः १० गिरिकानने समाहारद्वंद्वः गिरिषु काननेषु चेत्यर्थः ११ अनपायिनी सर्वथा त्यक्तुमशक्या क्षणमप्यविभक्ता १२
च १२ तदेवाह त्वमिति १३ तेनैव सह संचर गिरिकाननेष्विति शेषः १४ संगच्छावः मिथुनीभावं प्राप्नुवः १५ १६ ७

१७ क्रोधात् अवदिदिति शेषः किमवदत्तदाह रामेत्यादि अनवस्थितः सत्येव च सीति शेषः यद्वीत्या मामेवं भ्रामयसि तामित्यर्थः १८ तां परि
गृह्य धृत्वा १९ २० परुषाक्षरा खरधिक्कृतिबोधककठोरवाक् २१ एवं नासाकर्णविहीना तन्मे वद तमहं वधिष्यामीत्यन्वयः

तमेव गच्छ भद्रं ते स तु राजाऽखिलेश्वरः तच्छ्रुत्वा पुनरप्यागाद्राघवं दुष्टमानसा १७ क्रोधाद्राम किमर्थं मां भ्रा
मयस्यनवस्थितः इदानीमेव तां सीतां भक्षयामि तवाग्रतः १८ इत्युक्त्वा विकटाकारा जानकीमनुधावती ततो
रामाज्ञया खड्गमादाय परिगृह्य ताम् १९ चिच्छेद नासाकर्णौ च लक्ष्मणो लघुविक्रमः ततो घोरध्वनिं कृत्वा
रुधिराक्तवपुर्द्रुतं २० क्रंदमाना पपाताग्रे खरस्य परुषाक्षरा किमेतदिति तामाह खरः खरतराक्षरः २१ केन
त्वं कारिताऽसि त्वं मृत्योर्वक्त्रानुवर्तिना वद मे तं वधिष्यामि कालकल्पमपि क्षणात् २२ तमाह राक्षसी रामः सीता
लक्ष्मणसंयुतः दंडकं निर्भयं कुर्वन्नास्ते गोदावरीतटे २३ मामेवं कृतवांस्तस्य भ्राता तेनैव चोदितः यदि त्वं कुल
जातोऽसि वीरोऽसि जहि तौ रिपू २४ तयास्तु रुधिरं पास्ये भक्षयेतौ सुदुर्मदौ नोचेत्प्राणान्परित्यज्य यास्यामि य
मसादनम् २५ तच्छ्रुत्वा त्वरितं प्रागात्खरः क्रोधेन मूर्छितः चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणां २६ चोदयामा
स रामस्य समीपं वधकांक्षया खरश्च त्रिशिराश्चैव दूषणश्चैव राक्षसः २७ सर्वे राममयुः शीघ्रं नानाप्रहरणोद्य
ताः श्रुत्वा कोलाहलं तेषां रामः सौमित्रिमब्रवीत् २८ श्रूयते विपुलः शब्दो नूनमायाति राक्षसाः भविष्यति
महद्युद्धं नूनमद्य मया सह २९ २२ २३ तेन रामेण चोदितः प्रेरितः २४ २५ प्रागात् स्थितः २६ रामस्य समीपं गंतुं

चोदयामास वधकांक्षयेत्यस्य रामस्य वधकांक्षयेत्यर्थः स्ववधेच्छयेति तत्त्वार्थः २७ २८ २९ ७ ७

सीतांनीत्वागृहीत्वेत्यर्थः ३० शापितोऽसिममोपरिमदीयःशपथइत्यर्थः ३१ यत्तःसन्नद्धः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६शस्त्र

सीतांनीत्वागुहांगत्वातत्रतिष्ठमहाबल हंतुमिच्छाम्यहंसर्वान्राक्षसान्घोररूपिणः ३० अत्रकिंचिन्नवक्तव्यं
शापितोऽसिममोपरि तथेतिसीतामादायलक्ष्मणोगव्हरंययौ ३१ रामःपरिकरंबध्वाधनुरादायनिष्ठुरं तूणीरावक्ष
यशरोबद्धायत्तोऽभवत्प्रभुः ३२ ततआगत्यरक्षांसिरामस्योपरिचिक्षिपुः आयुधानिविचित्राणिपाषाणान्पाद
पानपि ३३ तानिचिच्छेदरामोऽपिलीलयातिलशःक्षणात् ततोबाणसहस्रेणहत्वातान्सर्वराक्षसान् ३४ खरं
त्रिशिरसंचैवदूषणंचैवराक्षसम् जघानप्रहरार्द्धेनसर्वानेवरघूत्तमः ३५ लक्ष्मणोऽपिगुहामध्यात्सीतामादा
यराघवे समर्प्यराक्षसान्दृष्ट्वाहतान्विस्मयमाययौ ३६ सीतारामंसमालिंग्यप्रसन्नमुखपंकजा शस्त्रव्रणानिचां
गेषुममार्जजनकात्मजा ३७ सापिदुद्रावदृष्ट्वातान्हतान्राक्षसपुंगवान् लंकांगत्वासभामध्येक्रोशंतीपादसन्नि
धौ ३८ रावणस्यपपातोर्व्यांभगिनीतस्यरक्षसः दृष्ट्वातांरावणःप्राहभगिनींभयविह्वलां ३९ उत्तिष्ठोत्तिष्ठवत्सेत्वंवि
रूपकरणंतव कृतंशक्रेणवाभद्रेयमेनवरुणेनवा ४० कुबेरेणाथवाब्रूहिभस्मीकुर्यांक्षणेनतं राक्षसीतमुवाचेदंत्वंमम
त्तोविमूढधीः ४१ पानासक्तःस्त्रीविजितःषंढःसर्वत्रलक्ष्यसे चारचक्षुर्विहीनस्त्वंकथंराजाभविष्यसि ४२ खर
श्चनिहतःसंख्येदूषणस्त्रिशिरास्तथा चतुर्दशसहस्राणिराक्षसानांमहात्मनाम् ४३

स्त्रव्रणानिमार्जितरुधिराणिपूर्णगर्तानिसत्यसंकल्पत्वाच्चकारेत्यर्थः ३७ रावणस्यपादसन्निधावुर्व्यांपपातेत्यन्वयः ३८ ३९ विरूप
करणंवैरूप्यमितियावत् ४० अथवाकुबेरेणकृतंतद्ब्रूहीत्यन्वयः ४१ ४२ ४३ ७ ७ ७

४४ किमर्थंकस्मैप्रयोजनायकथंकेनप्रकारेणास्कराःखरादयोहताःतेषांरामादीनां ४५ पंचवटीनामआश्रमइतिशेषः ४६ ४७ ४८
४४ किमर्थंकस्मैप्रयोजनायकथंकेनप्रकारेणास्कराःखरादयोहताःतेषांरामादीनां ४५ पंचवटीनामआश्रमइतिशेषः ४६ ४७ ४८
द्योतयंतीशोभयंती ४९ ५० ५१ राक्षसयूथपैःसहयुद्धमकरोदितिशेषः ५२ विनष्टाःविनाशिताइत्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थः

निहतानिक्षणेनैवरामेणास्करशत्रुणा जनस्थानमशेषेणमुनीनांनिर्भयंकृतम् नजानासिविमूढस्त्वमतएवमयोच्य
ते ४४ रावणउवाच कोवारामःकिमर्थंवाकथंतेनास्कराहताः सम्यक्कथयमेतेषांमूलघातंकरोम्यहम् ४५
शूर्पणखोवाच जनस्थानादहंयाताकदाचिद्गौतमीतटे तत्रपंचवटीनामपुरासुनिजनाश्रया ४६ तत्राश्र
मेमयादृष्टोरामोराजीवलोचनः धनुर्बाणधरःश्रीमान्जटावल्कलमंडितः ४७ कनीयाननुजस्तस्यल
क्ष्मणोऽपितथाविधः तस्यभार्याविशालाक्षीरूपिणीश्रीरिवापरा ४८ देवगंधर्वनागानांमनुष्याणांतथा
विधा नदृष्टानश्रुताराजन्द्योतयंतीवनंप्रभा ४९ आनेतुमहमुद्युक्तातांभार्यार्थंतवानघ लक्ष्मणोनामत
द्भ्राताचिच्छेदममनासिकां ५० कर्णौचनोदितस्तेनरामेणसुमहाबलः ततोऽहमतिदुःखेनरुदंतीखरमन्वगां ५१
सोऽपिरामंसमासाद्ययुद्धंराक्षसयूथपैः ततःक्षणेनरामेणतेनैवबलशालिना ५२ सर्वेतेनविनष्टावैराक्षसाभीमवि
क्रमाः यदिरामोमनःकुर्यात्त्रैलोक्यंनिमिषार्द्धतः ५३ भस्मीकुर्यान्नसंदेहइतिभातिममप्रभो यदिसातवभार्या
स्यात्सफलंतवजीवितं ५४ अतोयतस्वराजेंद्रयथातेवल्लभाभवेत् सीताराजीवपत्राक्षीसर्वलोकैकसुंदरी ५५
साक्षाद्रामस्यपुरतःस्थातुंत्वंनक्षमःप्रभो माययामोहयित्वातुप्राप्स्यसेतांरघूत्तमम् ५६

५३ ५४ ५५ रघूत्तमंमाययामोहयित्वातांप्राप्स्यसेइत्यन्वयः ५६ ७ ७ ७ ७

तत् शूर्पणखावाक्यं सूक्तैर्वाक्यैर्दानादिभिर्भगिनीमाश्वास्य स्वगृहं प्रविवेशेत्यन्वयः ५७ नष्टः नाशितः शोकावेशादुक्तमेव पुनराह भ्राते ति बलंशारीरं वीर्यमांतरंबलं दर्पोऽहंकारः ५८ परेशः परमात्मा बलौघैर्वानरसमूहैः द्रुहिणेन ब्रह्मणा ५९ अतः अल्परा

श्रुत्वा तत्सूक्तवाक्यैश्च दानमानादिभिस्तथा आश्वास्य भगिनीं राजा प्रविवेश स्वकं गृहं तत्र चिंतापरो भूत्वा नि द्रां रात्रौ न लब्धवान् ५७ एकेन रामेण कथं मनुष्यमात्रेण नष्टः सबलः खरो मे भ्राता कथं मे बलवीर्यदर्पयुतो विन ष्टो बत राघवेण ५८ यद्वा न रामो मनुजः परेशो मां हंतुकामः सबलं बलौघैः संप्रार्थितोऽयं द्रुहिणेन पूर्वं मनुष्यरू पोऽद्य रघोः कुलेऽभूत ५९ वध्यो यदि स्यां परमात्मनाऽहं वैकुंठराज्यं परिपालयेऽहं नोचेदिदं राक्षसराज्यमेव भोक्ष्ये चिरं राममतो व्रजामि ६० इत्थं विचिंत्याखिलराक्षसेंद्रो रामं विदित्वा परमेश्वरं हरिं विरोधबुद्ध्यैव हरिं प्रया मिद्रुतं न भक्त्या भगवान्प्रसीदेत् ६१ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे अरण्यकांडे पंचमः सर्गः ५

श्रीमहादेव उवाच विचिंत्यैवं निशायां स प्रभाते रथमास्थितः रावणो मनसा कार्यमेकं निश्चित्य बुद्धिमान् १ ययौ मारीचसदनं परं पारं समुद्रवतः मारीचस्तत्र मुनिवज्जटावल्कलधारकः २ ध्यायन् हृदि परात्मानं निर्गुणं गुणभा सकं समाधिविरमेऽपश्यद्रावणं गृहमागतं ३ द्रुतमुत्थाय चालिंग्य पूजयित्वा यथाविधि कृतातिथ्यं सुखासीनं मारीचो वाक्यमब्रवीत् ४

ज्यहान्या महत्तरराज्यप्राप्तेः ६० भक्त्याद्रुतमल्पकालकृतया शीघ्रं न प्रसीदेत् एतद्राज्यत्याजन पूर्वं महद्राज्यं न प्रापयेत् ६१ इति श्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादि संतो अरण्यकांडे पंचमः सर्गः ५ एकं कार्यं सीता हरणे न रामतो मृत्युरूपम् १ २ गुणाः प्रकृतिस्तत्कार्याणि तद्भासकम् ३ ४ ७ ७ ७

एतदेकेन रथेन समागमनं किमर्थं तद्ब्रूहीति शेषः हृदि किंचित्कार्यं विचिंतयन् चिंतापर इवाभासि तत्कार्यं किमिति ब्रूहीत्यन्वयः ५ न्याय्यं ध र्म्यं हियतो यत्कार्यकरणे मां वृजिनं पापं न स्पृशेत् ६ साकेतं अयोध्या ७ वनविशेषणं वनजनप्रियमिति ८ ९ १० कर्णौ चिच्छे

समागमनमेतन्नो रथेनैकेन रावण चिंतापर इवाभासि हृदि कार्यं विचिंतयन् ५ ब्रूहि मे न हि गोप्यं चेत्करवाणि तव प्रियं न्याय्यं चेद्ब्रूहि राजेंद्र वृजिनं मां स्पृशेन्न हि ६ रावण उवाच अस्ति राजा दशरथः साकेताधिपतिः किल रामनामा सुतस्तस्य ज्येष्ठः सत्यपराक्रमः ७ विवासयामास सुतं वनं वनजनप्रियं भार्यया सहितं भ्रात्रा ल क्ष्मणेन समन्वितं ८ स आस्ते विपिने घोरे पंचवट्याश्रमे शुभे तस्य भार्या विशालाक्षी सीता लोकविमोहि नी ९ रामो निरपराधान्मे राक्षसान्भीमविक्रमान् खरं च हत्वा विपिने सुखमास्तेऽतिनिर्भयः १० भगिन्या मे शूर्पणख्या निर्दोषायाश्च नासिकां कर्णौ चिच्छेद दुष्टात्मा वने तिष्ठति निर्भयः ११ अतस्त्वया सहायेन गत्वा तत्प्राणवल्लभां आनयिष्यामि विपिने रहितां राघवेण तां १२ त्वं तु मायामृगो भूत्वा त्वाश्रमादपनेष्यसि रामं च लक्ष्मणं चैव तदा सीतां हराम्यहम् १३ त्वं तु तावत्सहायं मे कृत्वा स्थास्यसि पूर्ववत् इत्येवं भाषमाणं तं रावणं वीक्ष्य विस्मितः १४ केनेदमुपदिष्टं ते मूलघातकरं वचः स एव शत्रुर्वध्यश्च यस्त्वन्नाशं प्रतीक्षते १५

दतथाऽपि निर्भय इत्यन्वयः ११ १२ मायामृगः मायया विचित्रमृगरूपधरः १३ सहायं सहायत्वं १४ इदं वचः सीतोत्तमास्त्रीसाह र्तव्येत्येवंरूपं यो दुरुपदेशेन त्वन्नाशं प्रतीक्षते द्रष्टुमिच्छति स एव शत्रुर्न रामः स एव वध्यश्चेत्यर्थः १५ ७ ७ ७

रामस्यपौरुषंस्मृत्वाऽद्यापिमेचित्तंविकलमितिशेषः स्मर्यमाणंपौरुषंकिंचिद्दर्शनायाह बालोऽपीति कौशिकस्ययज्ञरक्षणायागतो
बालोऽपिरामस्त्वेकेनेषुणाऽनेकयोजनशतमुल्लंघ्यमांसागरेपातयामास तदेवरामकर्माहंस्मृत्वा रामंसर्वतः सर्वत्रपश्यामि १६ १७ १८
तीक्ष्णशृंगमृगरूपंधृत्वेतिशेषः १९ २० तेनशरेणऊर्जितंरामानागमननिश्चयेननिर्भयं २१ यद्वस्तुभोगसमूहसाधनंततोऽपिभीतभीतः अ-

रामस्यपौरुषंस्मृत्वाचित्तमद्यापिरावण बालोऽपिमांकौशिकस्ययज्ञसंरक्षणायसः १६ आगतस्त्विषुणैकेनपातया
माससागरे योजनानांशतंरामस्तदादि भयविह्वलः १७ स्मृत्वास्मृत्वातदेवाहंरामंपश्यामिसर्वतः १८ दंडकेऽपिपुन
रप्यहंवनेपूर्ववैरमनुचिंतयन्हृदि तीक्ष्णशृंगमृगरूपमेकदामाद्दृशैर्बहुभिरावृतोऽभ्ययां १९ राघवंजनक
जासमन्वितंलक्ष्मणेनसहितंत्वरान्वितः आगतोऽहमथहंतुमुद्यतोमांविलोक्यशरमेकमक्षिपत् २० तेनविद्ध
हृदयोऽहमुद्भ्रमन्राक्षसेंद्रपतितोऽस्मिसागरे तत्प्रभृत्यहमिदंसमाश्रितःस्थानमूर्जितमिदंभयार्दितः २१ रा
ममेवसततंविभावयेभीतभीतइवभोगराशितः राजरत्नरमणीरथादिकंश्रोत्रयोर्यदिगतंभयंभवेत् २२ रा
मआगतइहेतिशंकयाबाह्यकार्यमपिसर्वमत्यजं निद्रयापरिवृतोयदास्वपेराममेवमनसाऽनुचिंतयन् २३ स्व
प्नदृष्टिगतराघवंतदाबोधितोविगतनिद्रआस्थितः तद्भवानपिविमुच्यचाग्रहंराघवंप्रतिगृहंप्रयाहिभो २४

त्यंतंभीतइवराममेवभावयेतदेवोपपादयति राजेति रेफवत्वेनभोगसाधनानामप्येषांश्रवणंरामस्मारकतयाभयजनकमितिभावः २२ रामा
गमनशंकयाबाह्यकार्यंपरित्यज्यनिद्राणोऽपिराममेवचिंतयन् स्वपेइतिपरस्मैपदमार्षं २३ तदास्वप्नदृष्टिगतराघवंस्वाप्नज्ञानविषयंराघ १५
वंपश्यन्नेवबोधितोविगतनिद्र आस्थितआसनेभवेयमितिशेषः राघवंप्रत्याग्रहंविमुच्येत्यन्वयः २४ ७ ७

चिरागतं चिरेणवृद्धिंप्राप्तंराक्षसकुलंरक्ष एवंविरोधेनतत्स्मृतोसकलमेवरक्षः कुलंनश्यति राघवेत्वद्विषये २५ विरोधमतिंविरोधसंपादिकां
मतिं पुनरपितद्विरोधान्निवृत्तयेइतिहासांतरमाह अहमिति मुनिरत्रनारदः आदियुगेसत्ययुगे २६ नत् वदेतिशेषः मानुषंवपुर्धृत्वेतिशेषः दशरथा

रक्षराक्षसकुलंचिरागतंतत्स्मृतोसकलमेवनश्यति तद्धितंवदतोममभाषितंपरिगृहाणपरात्मनिराघवे २६
त्यजविरोधमतिंभजभक्तितः परमकारुणिकोरघुनंदनः अहमशेषमिदंमुनिवाक्यतोऽशृणवमादियुगेपरमेश्वरः
२७ ब्रह्मणाऽर्थितउवाचतंहरिःकिंतवेप्सितमहंकरवाणितत् ब्रह्मणोक्तमरविंदलोचनत्वंप्रयाहिभुविमानुषंवपुः द
शरथात्मजभावमंजसाजहिरिपुंदशकंधरंहरे २७ अतोनमानुषोरामः साक्षान्नारायणोऽव्ययः मयामानुषवे
षेणवनंयातोऽतिनिर्भयः २८ भूभारहरणार्थायगच्छतातगृहंसुरवम् श्रुत्वामारीचवचनंरावणःप्रत्यभाषत
२९ परमात्मायदारामःप्रार्थितोब्रह्मणाकिल मांहंतुंमानुषोभूत्वायत्नादिहसमागतः ३० करिष्यत्यचिरादे
वसत्यसंकल्पईश्वरः अतोऽहंयत्नतःसीतामानेष्याम्येवराघवात् ३१ वधंप्राप्तेरणेवीरप्राप्स्यामिपरमंपदं यद्वा
रामंरणेहत्वासीतांप्राप्स्यामिनिर्भयः ३२ अतोत्तिष्ठमहाभागविचित्रमृगरूपधृक् रामंसलक्ष्मणंशीघ्रमाश्रमा
दतिदूरतः ३३ आक्रम्यगच्छत्वंशीघ्रंसुखंतिष्ठयथापुरा अतःपरंचेद्यत्किंचिद्वापसेमद्विभीषणम् ३४ ह
निष्याम्यसिनाऽनेनत्वामत्रैवनसंशयः मारीचस्तद्वचःश्रुत्वास्वात्मन्येवानुचिंतयत् ३५

त्मजभावंदशरथपुत्रत्वंप्राप्यांजसाशीघ्रमेव २७ २८ २९ ३० सत्यःसंकल्पइच्छायस्यसः राघवात्राघवंवंचयित्वेत्यर्थः ३१ मयासमाद्धेप्राप्ते
सति हेवीराहंपरमंपदंप्राप्स्यामि ३२ अतोत्तिष्ठअतउत्तिष्ठसंधिरार्षः ३३ यथापुरायथापूर्वंआश्रमेसुखंतिष्ठेत्यन्वयः ३४ ३५

भवार्णवान्मुक्तोभविष्यामीतिशेषः ध्रुवंनिरयोभवेदितिशेषः ३६ रामान्मरणमेवसम्यगितिनिश्चित्य ३७ गतोमारीचरावणौ जांबून
दंसुवर्णम् ३८ विमुग्धंसुंदरमास्यंयस्यसः ३९ ४० पुनर्भयान्वितःपलायते ४१ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थे॰

यदिमांराघवोहन्यात्तदामुक्तोभवार्णवात् मांहन्याद्यदिचेद्दुष्टस्तदामेनिरयोध्रुवम् ३६ इतिनिश्चित्यमरणंरा
मादुत्थायवेगतः अब्रवीद्रावणंराजन्करोम्याज्ञांतवप्रभो ३७ इत्युक्त्वारथमास्थायगतौरामाश्रमंप्रति शुद्धजां
बूनदप्रख्योमृगोऽभूद्रौप्यबिंदुकः ३८ रत्नशृंगोमणिखुरोनीलरत्नविलोचनः विद्युत्प्रभोविमुग्धास्योविचचारव
नांतरे ३९ रामाश्रमपदस्यांतेसीतादृष्टिपथेचरन् ४० क्षणंचधावत्यवतिष्ठतेक्षणंसमीपमागत्यपुनर्भयान्वितः
एवंसमायामृगवेषरूपधृक्चचारसीतांपरिमोहयन्खलः ४१ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्व॰अर॰षष्ठः
सर्गः ६ श्रीमहादेवउवाच अथरामोऽपितत्सर्वंज्ञात्वारावणचेष्टितं उवाचसीतामेकांतेशृणुजानकिमेव
चः १ रावणोभिक्षुरूपेणआगमिष्यतितेंऽतिकं त्वंतुछायांत्वदाकारांस्थापयित्वोटजेविश २ अग्नावदृश्यरू
पेणवर्षंतिष्ठममाज्ञया रावणस्यवधांतेमांपूर्ववत्प्राप्स्यसेशुभे ३ श्रुत्वारामोदितंवाक्यंसाऽपितत्रतथाऽ
करोत् मायासीतांबहिःस्थाप्यस्वयमंतर्दधेऽनले ४ मायासीतातदापश्यन्मृगंमायाविनिर्मितं हसंतीराममं
भ्येत्यप्रोवाचविनयान्विता ५ पश्यराममृगंचित्रंकानकंरत्नभूषितं विचित्रबिंदुभिर्युक्तंचरंतमकुतोभयम् ६ १६

सेतोअरण्यकांडे षष्ठःसर्गः ६ अथेति १ त्वदाकारांतवाकारइवाकारोयस्यास्तांस्थापयित्वा बहिरितिशेषः १ २ ३ ४ ५ ६

अयंसुंदरःक्रीडार्थोमृगःक्रीडामृगोभवत्वित्यन्वयः ७ मायिनःछलकर्त्तारः ८ अवहितःसावधानःमृगरूपधृगयंमारीचएवनमृगोऽ
त्रनसंदेहोऽतएतद्दुद्देशेनमागाःएवंभूतोमृगःकुतोनकुत्रापीत्यर्थः ९ १० कुतोनअतोऽहमित्यादिर्गमिष्यामीत्यादेः ११
जगदाकृतिःजगद्रूपेणपरिणम्यमाना १२ हरीरामइतिस्वभक्तवचःसत्यंकर्त्तुंमारीचंजानन्नपिसीताप्रियार्थायसीताप्रियरूप

बध्वादेहिममक्रीडामृगोभवतुसुंदरः तथेतिधनुरादायगच्छन्लक्ष्मणमब्रवीत् ७ रक्षत्वमतियत्नेनसीतां
मत्प्राणवल्लभां मायिनःसंतिविपिनेराक्षसाघोरदर्शनाः ८ अतोऽत्रावहितःसाध्वींरक्षसीतामनिंदितो ल
क्ष्मणोराममाहेदंदेवायंमृगरूपधृक् मारीचोऽत्रनसंदेहएवंभूतोमृगःकुतः ९ श्रीरामउवाच यदिमा
रीचएवायंतदाहन्मिनसंशयः मृगश्चेद्रानयिष्यामिसीताविश्रामहेतवे १० गमिष्यामिमृगंबध्वात्वानयि
ष्यामिसत्वरः त्वंप्रयत्नेनसंतिष्ठसीतासंरक्षणोद्यतः ११ इत्युक्त्वाप्रययौरामोमायामृगमनुद्रुतः माया
यदाश्रयालोकमोहिनीजगदाकृतिः १२ निर्विकारश्चिदात्माऽपिपूर्णोऽपिमृगमन्वगात् भक्तानुकंपी
भगवानितिसत्यंवचोहरिः १३ कर्तुंसीताप्रियार्थायजानन्नपिमृगंययौ अन्यथापूर्णकामस्यरामस्यवि
दितात्मनः १४ मृगेणवास्त्रियावाऽपिकिंकार्यंपरमात्मनः कदाचिद्दृश्यतेऽभ्याशेक्षणंधावतिलीयते १५
दृश्यतेचततोदूरादेवंराममपाहरत् ततोरामोऽपिविज्ञायराक्षसोऽयमितिस्फुटम् १६

मर्थमुद्दिश्यमृगंययौअनुययावित्यर्थःअत्रमारीचस्यरामान्मरणंश्रेयइतिजानतःस्वस्मिन्प्रेमवत्तयास्वभक्तत्वंनिर्णीयतस्यतंमनोरथंपूरयितुं
रावणस्यपूर्वविचारेणनिर्णीतभक्तस्यमनोरथंपूरयितुंचतदनुकंपयागतइतितात्पर्यं १३ १४ अभ्याशेसमीपे १५ १६ ७

१७ रामवद्वाचारामवाक्कुल्यवाचा १८ सचभगवत्सायुज्यंप्राप्तइत्याह यदिति तंपश्यंस्तेनहतोऽसुरःसायुज्यंप्राप्तइतिकिमुवक्त
व्यमिति १९ तदेवस्पष्टमाह तद्देहादिति तस्यरामप्रवेशंदृष्ट्वादेवाःपरमंविस्मयंययुः राममहिमविषयेइतिशेषः २० तदेवाह किमि
ति किंप्राप्तः २१ रामभयादेवसर्वगृहादिकंपरित्यज्यपूर्वमपिरामंस्मरन्स्थितइतिशेषः २२ तादृशःसततस्मृतिदूरीकृताशेषपापोऽते

विव्याधशरमादायराक्षसंमृगरूपिणं पपातरुधिराक्तास्योमारीचःपूर्वरूपधृक् १७ हाहतोऽस्मिमहाबाहोत्रा
हिलक्ष्मणमाद्रुतं इत्युक्त्वा रामवद्वाचापपातरुधिराशनः १८ यन्नामाज्ञोपिमरणेस्मृत्वातत्साम्यमाप्नुयात् कि
मुताग्रेहरिंपश्यंस्तेनैवनिहतोऽसुरः १९ तद्देहादुत्थितंतेजःसर्वलोकस्यपश्यतः राममेवाविशद्देवाविस्मयंपरमं
ययुः २० किंकर्मकृत्वाकिंप्राप्तःपातकीमुनिहिंसकः अथवाराघवस्यायंमहिमानात्रसंशयः २१ रामबाणेनसंसि
द्धःपूर्वंराममनुस्मरन् भयात्सर्वंपरित्यज्यगृहवित्तादिकंचयत् २२ हृदिरामंसदाध्यात्वानिर्धूताशेषकल्मषः अंते
रामेणनिहतःपश्यन्राममवापसः २३ द्विजोवाराक्षसोऽवापिपापीवाऽधार्मिकोपिवा त्यजन्कलेवरंरामंस्मृत्वायाति
परंपदम् २४ इतितेऽन्योन्यमाभाष्यततोदेवादिवंययुः रामस्तच्चिंतयामासम्रियमाणोऽसुराधमः २५ हालक्ष्म
णेतिमद्वाक्यमनुकुर्वन्ममारकिं श्रुत्वामद्वाक्यसदृशंवाक्यंसीताऽपिकिंभवेत् २६ इतिचिंतापरीतात्मारामोदू
रान्न्यवर्त्तत सीतातद्भाषितंश्रुत्वामारीचस्यदुरात्मनः २७

रामेणनिहतोरामंपश्यन्राममेवप्राप अत्रभगवद्भयमेववैराग्यादिज्ञानांतसकलमुक्तिसाधनसंपादकंजातमितिसूचितं मुख्यतयेनदेवसर्वसा १७
धनमितिमंतव्यं २३ २४ २५ किंममारएवंकिमर्थंमृतःकिंभवेत्किमवस्थाभवेत् २६ २७ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

तदेवस्पष्टमाह भीताभीतेवेत्यर्थः यद्वा अस्यामायासीतात्वात्तन्मायायैववास्तवीभीतिः २८ तत्रामवाक्यंन तस्यभयलेशाभावात् २९
किंतुम्रियमाणस्यराक्षसस्येदंवचः तदेवाह रामइति ३० ३१ ३२ ३३ ३४ स्वबाहुभ्यामात्मानंवध्यमानाताड्यमानारुरोद

भीताऽतिदुःखसंविग्नालक्ष्मणंत्विदमब्रवीत् गच्छलक्ष्मणवेगेनभ्रातातेऽसुरपीडितः २८ हालक्ष्मणेतिवच
नंभ्रातुस्तेनशृणोषिकिं तामाहलक्ष्मणोदेविरामवाक्यंनतद्भवेत् २९ यःकश्चिद्राक्षसोदेविम्रियमाणोऽब्रवी
द्वचः रामस्त्रैलोक्यमपियःक्रुद्धोनाशयतिक्षणात् ३० सकथंदीनवचनंभाषतेऽमरपूजितः क्रुद्धालक्ष्मणमालो
क्यसीताबाष्पविलोचना ३१ प्राहलक्ष्मणदुर्बुद्धेभ्रातुर्व्यसनमिच्छसि प्रेषितोभरतेनैवरामनाशाभिकांक्षि
णा ३२ मांनेतुमागतोऽसित्वंरामनाशउपस्थिते नप्राप्स्यसेत्वंमामद्यपश्यप्राणांस्त्यजाम्यहम् ३३ नजानाती
दृशंरामस्त्वांभार्याहरणोद्यतं रामादन्यंनस्पृशामित्वांवाभरतमेववा ३४ इत्युक्त्वावध्यमानासास्वबाहुभ्यां
रुरोदह तच्छ्रुत्वालक्ष्मणःकर्णौपिधायातीवदुःखितः ३५ मामेवंभाषसेचंडिधिक्त्वांनाशमुपेष्यसि इ
त्युक्त्वावनदेवीभ्यःसमर्प्यजनकात्मजां ३६ ययौदुःखातिसंविग्नोराममेवशनैःशनैः ततोंतरंसमालोक्यरा
वणोभिक्षुवेषधृक् ३७ सीतासमीपमगमत्स्फुरद्दंडकमंडलुः सीतातमवलोक्याशुनत्वासंपूज्यभक्तितः
३८ कंदमूलफलादीनिदत्वास्वागतमब्रवीत् मुनेभुंक्ष्वफलादीनिविश्रमस्वयथासुखम् ३९ इदानीमेवभर्ता
मेत्यागमिष्यतितेप्रियं करिष्यतिविशेषेणतिष्ठत्वंयदिरोचते ४० कर्णौपिधायईदृशंपापमेषावद तीतितस्यश्रवणायोग्य
त्वात्कर्णपिधानं ३५ नाशमदर्शनं ३६ ३७ ३८ ३९ तेप्रियंत्वद्योग्यातिथ्यकरणेनेतिशेषः ४० ॥७॥ ॥७॥

ततः त्वद्वृत्तांतश्रवणानंतरं ४१ ४२ ४३ ४४ त्वांपुरंस्वनगरंलंकारूपंनेतुमागतइत्यन्वयः ४५ ४६ यत् यस्मात्
एवंभाषसेततोराघवान्नाशमेष्यसि ४७ सहानुजोरामः आगमिष्यतीत्यन्वयः हरेःसिंहस्यशशकः क्षुद्रमृगः ४८ ४९ ५०

भिक्षुरुवाच कात्वंकमलपत्राक्षिकोवाभर्त्तातवानघे किमर्थमत्रतेवासोवनेराक्षससेविते ब्रूहिभद्रेततः सर्वंसवृत्तांतंनिवेदये ४१ सीतोवाच अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथोमहान् तस्यज्येष्ठःसुतोरामः सर्वलक्षणलक्षितः ४२ तस्याहंधर्मतःपत्नीसीताजनकनंदिनी तस्यभ्राताकनीयांश्चलक्ष्मणोभ्रातृवत्सलः ४३ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यदंडकेवस्तुमागतः चतुर्दशसमास्त्वांतु ज्ञातु मिच्छामिमेवद ४४ भिक्षुरुवाच पौलस्त्यतनयोऽहंतुरावणोराक्षसाधिपः त्वत्कामपरितप्तोऽहंत्वांनेतुंपुरमागतः ४५ मुनिवेषेणरामेणकिंकरिष्यसिमांभज भुंक्ष्वभोगान्मयासार्द्धंत्यजदुःखंवनोद्भवं ४६ श्रुत्वातद्वचनंसीताभीताकिंचिदुवाचतं यद्येवंभाषसेमांत्वंनाशमेष्यसिराघवात् ४७ आगमिष्यतिरामोऽपिक्षणंतिष्ठसहानुजः मांकोधर्षयितुंशक्तोहरेर्भार्यांशशोयथा ४८ रामबाणैर्विभिन्नस्त्वंपतिष्यसिमहीतले इतिसीतावचःश्रुत्वारावणःक्रोधमूर्च्छितः ४९ स्वरूपंदर्शयामाससमहापर्वतसंन्निभं दशास्यंविंशतिभुजंकालमेघसमद्युति ५० तदृष्ट्वावनदेव्यश्चभूतानिचवित्रेसुः ततोविदार्यधरणींनखैरुद्धृत्यबाहुभिः ५१

तत् रावणस्वरूपं नखैर्धरणींविदार्य भूसंबद्धायाश्चालयितुमशक्यत्वात् बा १८
हुभिस्तामुद्धृत्यभुवः सकाशात् उपरिकृत्वा ५१ ७ ७ ७ ७

तोलयित्वाबाहुभ्यांभारमनुमीय ५२ पश्यंतीआसीदितिशेषः ५३ ५४ मंत्रपूतंपुरोडाशंमुषित्वाश्वनकइवलोकनाथस्यरामस्यभार्यां
हृत्वाममाग्रतःकोगच्छतीत्यन्वयः ५५ ५६ ५७ अन्यरथेनमायाकल्पितेनसीतामादायागच्छदितिशेषः ५८ क्रोशंतीसीतामां

तोलयित्वारथेक्षिप्त्वाययौक्षिप्रंविहायसा हारामहालक्ष्मणेतिरुदंतीजनकात्मजा ५२ भयोद्विग्नमनादीनापश्यंतीभुवमेवसा श्रुत्वातत्क्रंदितंदीनंसीतायाःपक्षिसत्तमः ५३ जटायुरुत्थितःशीघ्रंनगाग्रात्तीक्ष्णतुंडकः तिष्ठतिष्ठेतितंप्राहकोगच्छतिममाग्रतः ५४ मुषित्वालोकनाथस्यभार्यांशून्याद्वनालयात् श्वाकामंत्रपूतंवंपुरोडाशमिवाध्वरे ५५ इत्युक्त्वातीक्ष्णतुंडेनचूर्णयामासतद्रथं वाहान्बिभेदपादाभ्यांचूर्णयामासतद्धनुः ५६ ततःसीतांपरित्यज्यरावणःखड्गमाददे चिच्छेदपक्षौसामर्षःपक्षराजस्यधीमतः ५७ पपातकिंचिच्छेषेणप्राणेनभुविपक्षिराट् पुनरन्यरथेनाशुसीतामादायरावणः ५८ क्रोशंतीरामरामेतित्रातारंनाधिगच्छती हारामहाजगन्नाथमांनपश्यसिदुःखितां ५९ रक्षसानीयमानांस्वांभार्यांमोचयराघव हालक्ष्मणमहाभागत्राहिमामपराधिनीं ६० वाक्शरेणहतस्त्वंमेक्षंतुमर्हसिदेवर इत्येवंक्रोशमानांतांरामागमनशंकया ६१ जगामवायुवेगेनसीतामादायसत्वरः विहायसानीयमानासीतापश्यदधोभुवि ६२ पर्वताग्रस्थितान्पंचवानरान्वारिजानना उत्तरीयार्द्धखंडेनविमुच्याभरणादिकम् ६३

नपश्यसि मांकिंनपश्यसीत्यर्थः एवंविललापेतिशेषः ५९ ६० ६१ जगामरावणइतिशेषः ६२ आभरणादिकंविमुच्यउत्तरी
यार्द्धखंडेनबद्ध्वारामायकथयंत्वितिपर्वतेचिक्षेप अनेनस्त्रीचरित्रस्याशक्यवक्तव्यतासूचिता ६३ ७ ७

६४ रहसिएकांतेगुप्तदेशे अनुपालयत् अन्वपालयदित्यर्थः अडभावआर्षः ६५ परिकर्मशरीरसंस्कारादि ६६ इतिश्रीमत्सकल ०सेतौ
अरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ७ रामइति तंसीतारक्षकत्वेनस्वयंस्थापितंलक्ष्मणमित्यर्थः १ स्वात्मनिस्वचित्ते २ ननुलक्ष्मणोयद्य

बध्वाचिक्षेपरामायकथयंत्वितिपर्वते ततःसमुद्रमुल्लंघ्यलंकांगत्वासरावणः ६४ स्वांतःपुरेरहस्येतामशोकविपि
नेऽक्षिपत् राक्षसीभिःपरिवृतांमातृबुद्ध्याऽनुपालयत् ६५ कृशातिदीनापरिकर्मवर्जितादुःखेनशुष्यद्वदनाऽति
विह्वला हारामरामेतिविलप्यमानासीतास्थितााराक्षसिवृंदमध्ये ६६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वर
संवादेअरण्यकांडेसप्तमःसर्गः ७ श्रीमहादेवउवाच रामोमायाविनंहत्वाराक्षसंकामरूपिणं प्रतस्थे
स्वाश्रमंगंतुंततोदूराद्ददर्शतम् १ आयांतंलक्ष्मणंदीनंमुखेनपरिशुष्यता राघवश्चिंतयामासस्वात्मन्येवम
हामतिः २ लक्ष्मणस्तन्नजानातिमायासीतांमयाकृताम् ज्ञात्वाप्येनंवंचयित्वाशोचाम्यप्राकृतोयथा ३ यद्यहं
विरतोभूत्वातूष्णींस्थास्यामिमंदिरे तदाराक्षसकोटीनांवधोपायःकथंभवेत् ४० यदिशोचामितांदुःखसंतप्तःकामुको
यथा तदाक्रमेणान्विच्छन्सीतांयास्येऽसुरालयं रावणंसकुलंहत्वासीतामग्नौस्थितांपुनः ५ मयैवस्थापितांनीत्वा
याताऽयोध्यामतंद्रितः अहंमनुष्यभावेनजातोऽस्मिब्रह्मणाऽर्थितः ६ मनुष्यभावमापन्नःकिंचित्कालंवसामिको
ततोमायामनुष्यस्यचरितंमेऽनुशृण्वतां ७ पिनजानातितथाऽपित्वंजानास्येवतत्राह ज्ञात्वाऽपीति३ तादृशशोकफलमाह यद्यह
मिति ४ असुरालयंलंकां ५ नीत्वाप्राप्यअयोध्यांयातागंता एतत्किमर्थंज्ञानगोपनंतत्राह ब्रह्मणाप्रार्थितोऽहंमनुष्यभावेनजातोऽस्मि एवंचतद्भाव १९
संरक्षणायेतदितिभावः ६ ननुरावणवधोत्तरंपुनरयोध्यागमनेनतत्रस्थानेनवानफलंतत्राह मनुष्यभावमिति भक्तमुक्तिरेवतत्फलमितिभावः ७

८ नीतावेति आवयोरसान्निध्येऽवश्यमेवमवस्थाप्राप्तेतिभावः ९ १० ११ मयासांत्वितामांप्रोवाचेत्यन्वयः यदुक्तंसीतयेतिशेषः १२
तयाऽपिस्त्रीस्वभावादेवंतदुक्तावपि १३ सत्यंकृत्वासत्यंमत्वेत्यर्थः यत्शुभाननांत्यक्त्वाआगतंतदनुचितंकृतमित्यन्वयः १४ १५मदि

मुक्तिःस्यादप्रयासेनभक्तिमार्गानुवर्तिनां निश्चित्यैवंतदादृष्ट्वालक्ष्मणंवाक्यमब्रवीत् ८ किमर्थमागतोऽसित्वंसीतां
त्यक्त्वाममप्रियां नीतावाभक्षितावाऽपिराक्षसैर्जनकात्मजा ९ लक्ष्मणःप्रांजलिःप्राहसीतायादुर्वचोरुदन् हालक्ष्म
णेतिवचनंराक्षसोक्तंश्रुतंतया १० त्वद्वाक्यसदृशंश्रुत्वामांगच्छेतित्वराब्रवीत् रुदतीसामयाप्रोक्तादेविराक्षसभाषि
तं नेदंरामस्यवचनंस्वस्थाभवशुचिस्मिते ११ इत्येवंसांत्वितासाध्वीमयाप्रोवाचमांपुनः यदुक्तंदुर्वचोरामनवाच्यंपु
रतस्तव १२ कर्णौपिधायनिर्गत्ययातोऽहंत्वांसमीक्षितुं रामस्तुलक्ष्मणंप्राहतथाऽप्यनुचितंकृतं १३ त्वयास्त्रीभाषि
तंसत्यंकृत्वात्यक्त्वाशुभाननां नीतावाभक्षितावाऽपिराक्षसैर्नात्रसंशयः १४ इतिचिंतापरोरामःस्वाश्रमंत्वरितोययौ
तत्रादृष्ट्वाजनकजांविललापातिदुःखितः १५ हाप्रियेक्वगताऽसित्वंनासिपूर्ववदाश्रमे अथवामद्विमोहार्थंलीलयाक्व
विलीयसे १६ इत्याचिन्वन्वनंसर्वंनापश्यज्जानकींतदा वनदेव्यःकुतःसीतांब्रुवंतुममवल्लभाम् १७ मृगाश्चपक्षिणो
वृक्षादर्शयंतुममप्रियां इत्येवंविलपन्नेवरामःसीतांनकुत्रचित् १८ सर्वज्ञःसर्वथाक्वापिनापश्यद्रघुनंदनः आनंदोऽप्य
न्वशोचत्तामचलोऽप्यनुधावति १९ मोहार्थं ममपोहार्थंक्वकुचित् विलीयसेकिमित्यर्थः १६ आचिन्वन् अन्वेषयन्कुतःकुत्रेत्यर्थः
क्वचित्कुत्रेत्येवपाठः १७ मृगाइत्यादिसंबोधनानि नकुत्रचित् ददर्शेतिशेषः १८ सर्वथासर्वप्रकारेणपश्यन्नपिक्वापिदेशेनापश्यत् यदानंदस्त
न्मयःसर्वशक्तिसमृद्धोवा तामन्वशोचयदचलोप्यनुधावति तत्कर्तृकःशोकोऽचलकर्तृकंधावनंतदेतदाश्चर्यमितिभावः १९

निर्ममत्वादिगुणोऽपिममजायेतिविललाप मायागृहीतमनुष्यत्वस्यलोकान्सत्यत्वेनप्रत्याययितुमितिभावः अतिदुःखितःसइव २०
नदेवाह एवमिति असक्तोऽपि आसक्तिरहितोऽपि २१ छत्रचापमित्यत्रभग्नमित्यनुकर्षः २२ नीयमानांजनकजांदृष्ट्वाऽन्यः तंजित्वातां

निर्ममोनिरहंकारोऽप्यखंडानंदरूपवान् ममजायेतिसीतेतिविललापातिदुःखितः २० एवंमायामनुचरन्नसक्तोऽपिर
घूत्तमः आसक्तइवमूढानांभातितत्वविदांनहि २१ एवंविचिन्वन्संकलवनंरामःसलक्ष्मणः भग्नंरथंछ
त्रचापंकूबरंपतितंभुवि २२ दृष्ट्वालक्ष्मणमाहेदंपश्यलक्ष्मणकेनचित् नीयमानांजनकजांतंजित्वान्योज
हारतां २३ ततःकिंचिद्दूरोभागंगत्वापर्वतसन्निभं रुधिराक्तवपुर्दृष्ट्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् २४ एषवैभक्षयि
त्वातांजानकींशुभदर्शनां शेतेविविक्तेऽतिवृसःपश्यहन्मिनिशाचरं २५ चापमानयशीघ्रंमेबाणंचरघुनंदन तच्छ्रु
त्वारामवचनंजटायुःप्राहभीतवत् २६ मानमारयभद्रंतेम्रियमाणंस्वकर्मणा अहंजटायुस्तेभार्याहारिणंसमनुद्रुतः
२७ रावणंतत्रयुद्धंमेबभूवारिविमर्दन तस्यवाहान्रथंचापंछित्वाऽहंतेनघातितः २८ पतितोऽस्मिजगन्नाथप्राणांस्त्य
क्ष्यामिपश्यमां तच्छ्रुत्वाराघवोदीनंकंठप्राणंददर्शह २९ हस्ताभ्यांसंस्पृशन्रामोदुःखाश्रुवृतलोचनः ३० जटा
योब्रूहिमेभार्याकेननीताशुभानना मत्कार्यार्थंहतोऽसित्वमतोमेप्रियबांधवः ३१ जटायुःसन्नयावाचाव
क्त्राद्रक्तंसमुद्वमन् उवाचरावणोरामराक्षसोभीमविक्रमः ३२

जहार तच्चिन्हमिदंपश्येत्यन्वयः २३ पर्वतसन्निभंतत्सदृशं रुधिराक्तवपुरितिकर्मधारयः २४ विविक्तेएकांते २५ २६ २७
रावणमितिपूर्वान्वयि छित्वास्थितोऽहमित्यन्वयः २८ २९ ३० ३१ ३२ ७ ७

३३ म्रियमाणेनमेमयेत्यर्थः ३४ पुनःस्पृशेत्यन्वयः येनस्पर्शेननतेपदंयास्यामीत्यन्वयः ३५ स्मयन् पक्षिणोऽप्येवंपराक्रमएवं
ज्ञानमित्याश्चर्यवान् ३६ बंधुवदनुशोचित्वा अनेनतिरश्चामपिप्रीत्यादाहोचित्यमितिदर्शितं ३७ ३८ भक्षंतुभक्षयंतु ३९

आदायमैथिलींसीतांदक्षिणाभिमुखोययौ इतोवक्तुंनमेशक्तिःप्राणांस्त्यक्ष्यामितेऽग्रतः ३३ दिष्ट्यादृष्टोऽ
सिरामत्वंम्रियमाणेनमेऽनघ परमात्माऽसिविष्णुस्त्वंमायामनुजरूपधृक् ३४ अंतकालेऽपिदृष्ट्वात्वांमुक्तोऽहंरघु
सत्तम हस्ताभ्यांस्पृशमांरामपुनर्यास्यामितेपदं ३५ तथेतिरामःपस्पर्शतदंगंपाणिनास्मयन् ततःप्राणान्परि
त्यज्यजटायुःपतितोभुवि ३६ रामस्तमनुशोचित्वाबंधुवत्साश्रुलोचनः लक्ष्मणेनसमानाय्यकाष्ठानिप्रददाहतं ३७
स्नात्वादुःखेनरामोऽपिलक्ष्मणेनसमन्वितः हत्वावनेमृगंतत्रमांसखंडान्समंततः ३८ शाद्वलेप्राक्षिपद्रामःपृथक्पृ
थगनेकधा भक्षंतुपक्षिणःसर्वेतृप्ताभवतुपक्षिराट् ३९ इत्युक्त्वाराघवःप्राहजटायोगच्छमत्पदं मत्सारूप्यम
जस्वाद्यसर्वलोकस्यपश्यतः ४० ततोनंतरमेवासौदिव्यरूपधरःशुभः विमानवरमारुह्यभास्वरभानुसन्निभं
४१ शंखचक्रगदापद्मकिरीटवरभूषणैः द्योतयन्स्वप्रकाशेनपीतांबरधरोमलः ४२ चतुर्भिःपार्षदैर्विष्णोस्तादृशै
रभिपूजितः स्तूयमानोयोगिगणैरामभाभाष्यसत्वरः कृतांजलिपुटोभूत्वातुष्टावरघुनंदनं ४३ जटायुरुवाच
अगणितगुणमप्रमेयमाद्यंसकलजगत्स्थितिसंयमादिहेतुं उपरमपरमंपरात्मभूतंसततमहंप्रणतोऽस्मिरामचंद्रं ४४

इत्युक्त्वाइतिसंकल्प्य ४० ४१ द्योतयन् आकाशमितिशेषः ४२ रामभाभाष्यरामंसंबोध्य ४३ अगणितगुणं अनंतशक्तित्वात् अप्र
मेयंदेशकालापरिच्छेद्यं संयमोनाशः आदिनाजन्मउपरमःशांतिरेवपरमाशोभायस्मिन्नतं ४४ ७ ७ ७

निरवधिसुखं तदतिरिक्तेषुब्रह्मांतेषुसुखंसावधिकमितिभावः इंदिरालक्ष्मीस्तत्कटाक्षायस्मिंस्तं सुरेंद्रादिसेवाप्रीतेनयेनतदीयदुःखंक्षपितमि
त्यर्थः ४५ ईहितप्रदानंभक्तेहितदानस्वभावं सुरागमूलेशोभनोरागःप्रीतिस्तस्यमूलमाश्रयश्चित्तंतत्रकृतस्थानं ४६ भवविपिनस्यदवाग्निभूतं
नामधेयंयस्यतं रवितनयायमुनातत्सदृशंतद्वर्णं ४७ अविरतंभवस्यसंसारस्यभावनायेषांतेषामतिदूरः भवसमुद्रस्यसुतारणेऽङ्घ्रिरूपः

निरवधिसुखमिंदिराकटाक्षंक्षपितसुरेंद्रचतुर्मुखादिदुःखम् नरवरमनिशंनतोऽस्मिरामंवरदमहंवरचाप
बाणहस्तम् ४५ त्रिभुवनकमनीयरूपमीड्यंरविशतभासुरमीहितप्रदानम् शरणदमनिशंसुरा
गमूलेकृतनिलयंरघुनंदनंप्रपद्ये ४६ भवविपिनदवाग्निनामधेयंभवमुखदैवतदैवतंदयालुं दनुजपति
सहस्रकोटिनाशंरवितनयासदृशंहरिंप्रपद्ये ४७ अविरतभावभावनातिदूरं भवविमुखैर्मुनिभिःसदै
वदृश्यम् भवजलधिसुतारणाङ्घ्रिपोतंशरणमहंरघुनंदनंप्रपद्ये ४८ गिरिशगिरिसुतामनोनिवासं
गिरिवरधारिणमीहिताभिरामम् सुरवरदनुजेंद्रसेवितांघ्रिंसुरवरदंरघुनायकंप्रपद्ये ४९ परधनप
रदारवर्जितानां परगुणभूतिषुतुष्टमानसानाम् परहितनिरतात्मनांसुसेव्यंरघुवरमंबुजलोचनंप्रपद्ये ५०

पोतोयस्यतं ४८ गिरिशःशिवः गिरिसुतापार्वतीतयोर्मनसिनिवासोयस्यतं गिरिवरधारिणं अयमेवकृष्णोभावीतिभावः ईहितै २१
श्चेष्टितैरभिराममभिरामचेष्टितमितियावत् सुराणांवरदं ४९ परगुणादिषुतुष्टमीर्ष्यारहितंमानसंयेषां ५० ७

स्मितेनेषद्धासेनरुचिरंविकासितमाननाब्जंयस्य सुरराजनीलइंद्रनीलमणिः ईशगुरोर्ब्रह्मणः ५१ यथैकोऽपिरविरुदपात्रेष्वनेकइव एवमे
कोऽपित्वंगुणभेदाद्ब्रह्मादिसंज्ञकः अमरपतिरिंद्रस्तस्यस्तुतिपात्रंतत्कृतस्तुतिविषयमित्यर्थः ५२ रतिपतिः कामः ततोऽपिशतको
टिगुणंसुंदरमंगंयस्य शतपथोमाध्यंदिनानांब्राह्मणंतद्गोचरयातत्रोक्तप्रकारयाभावनयाऽविदूरंलभ्यमितियावत् तदेवाह यतिपतीत्या

स्मितरुचिरविकासिताननाब्जमतिसुलभंसुरराजनीलनीलं सितजलरुहचारुनेत्रशोभंरघुपतिमीशगुरोर्गुरुंप्र
पद्ये ५१ हरिकमलजशंभुरूपभेदात्त्वमिहविभासिगुणत्रयानुवृत्तः रविरिवजलपूरितोदपात्रेष्वमरपतिस्तुतिपा
त्रमीशमीडे ५२ रतिपतिशतकोटिसुंदरांगंशतपथगोचरभावनाविदूरं यतिपतिहृदयेसदाविभातंरघुपतिमा
र्तिहरंप्रभुंप्रपद्ये ५३ इत्येवंस्तुवतस्तस्यप्रसन्नोऽभूद्रघूत्तमः उवाचगच्छभद्रंतेममविष्णोःपरंपदम् ५४ शृणो
तियइदंस्तोत्रंलिखेद्वानियतःपठेत् सयातिममसारूप्यंमरणेमत्स्मृतिंलभेत् ५५ इतिराघवभाषितंतदाश्रु
तवान्हर्षसमाकुलोद्विजः रघुनंदनसाम्यमास्थितःप्रययौब्रह्मसुपूजितंपदं ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामाय
णेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेअष्टमःसर्गः ८ श्रीमहादेवउवाच ततोरामोलक्ष्मणेनजगामविपिनांतरं
पुनर्दुःखंसमाश्रित्यसीतान्वेषणतत्परः १ तत्राद्भुतसमाकारोराक्षसःप्रत्यदृश्यत वक्षस्येवमहावक्त्रश्चक्षुरादि
विवर्जितः २ बाहूयोजनमात्रेणव्यापृतौतस्यरक्षसः कबंधोनामदैत्येंद्रःसर्वसत्वविहिंसकः ३

दि ५३ ५४ ५५ ब्रह्मसुपूजितंपदंवैकुंठं ५६ इतिश्रीमत्सकल॰सेतौअरण्यकांडे अष्टमःसर्गः ८ विपिनांतरमन्यद्वनं दुःखं
समाश्रित्यापिनीय १ अद्भुतसमाकारः आश्चर्याकृतिः महद्वक्त्रंयस्यसः २ व्यापृतौव्यापारवंतौ ३ ७ ७ ७

४ ५ संकलितोग्रासो ६ नौआवां ७ छिंद्यांछिंद्यावइत्यर्थः आर्षमेकवचनं ८ ९ महाबाहुच्छेदसमर्थौ लोकेभूर्लोके कुतः असंभाविता
वेव तथादिविविद्यमानेषुदेवेष्वपिअसंभावितौ तद्युवांकावित्याश्चर्येणप्रश्नः १० ११ अहंरामस्तस्यपुत्रइत्यन्वयः १२ मृगयया

तद्बाह्वोर्मध्यदेशेतौचरंतौसमलक्ष्मणौ ददर्शतुर्महासत्वंतद्बाहुपरिवेष्टितौ ४ रामःप्रोवाचविहसन्पश्य लक्ष्मणराक्षसं शिरःपादविहीनोऽयंयस्यवक्षसिचाननं ५ बाहुभ्यांलभ्यतेयद्यत्तत्तद्भक्षन्स्थितोध्रुवं आवामप्यतयोर्बाह्वोर्मध्येसंकलितोध्रुवम् ६ गंतुमन्यत्रमार्गोनदृश्यतेरघुनंदन किंकर्तव्यमितोऽस्माभिरिदानींभक्षयेत्सनौ ७ लक्ष्मणस्तमुवाचेदंकिंविचारेणराघव आवामेकैकमव्यग्रौछिंद्यावरक्षोभुजौध्रुवं ८ नत्वेतिरामःखड्गेनभुजंदक्षिणमच्छिनत् तथैवलक्ष्मणोवामंचिच्छेदभुजमंजसा ९ ततोऽतिविस्मितोदैत्यः कौयुवांपुरुषपुंगवौ महाबाहुच्छेदकौलोकेदिविदेवेष्वाकुतः १० ततोऽब्रवीत्प्रसन्नेवरामोराजीवलोचनः अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथोमहान् ११ रामोऽहंतस्यपुत्रोऽसौभ्रातामेलक्ष्मणःसुधीः ममभार्याजनकजासीतात्रैलोक्यसुंदरी १२ आवांमृगययायातौतदाकेनापिरक्षसा नीतांसीतांविचिन्वंतौचागतौघोरकानने १३ बाहुभ्यांवेष्टितावत्रतवप्राणरिरक्षया छिन्नौतवभुजौत्वंचकोवाविकटरूपधृक् १४ कबंधउवाच धन्योऽहंयदि रामस्त्वमागतोऽसिममांतिकं पुरागंधर्वराजोऽहंरूपयौवनदर्पितः १५

मृगयासक्त्या यातौदूरंयातावित्यर्थः रक्षसानीतांसीतांविचिन्वंतावित्यन्वयः १३ अत्रतवबाहुभ्यांवेष्टितौजातौ प्राणरिरक्षयातवभु
जौछिन्नौ स्ववृत्तांतमुक्त्वानद्वृत्तांतं पृच्छति त्वंचकइति १४ १५ ७ ७ ७

---

१९ २० कदाचिदिति राक्षसतनुप्राप्त्यनंतरमितिशेषः २१ तदावज्रेणताडनेशिरःकुक्षिंगतं पादौचगतौनष्टावित्यनुकर्षः २२ २३
वरनार्यः उत्तमस्त्रियः अवध्यत्वंलब्धंमयेतिशेषः १६ १७ १८ तेनयदातेबाहूछिद्येते तदाशापाद्विनिर्मुक्तोभविष्यसीतिसंबंधः

विचरंल्लोकमखिलंवरनारीमनोहरः तपसाब्रह्मणोलब्धमवध्यत्वंरघूत्तम १६ अष्टावक्रंमुनिंदृष्ट्वाकदाचिद्धसन्पुरा क्रुद्धोसावाहदुष्टत्वंराक्षसोभवदुर्मते १७ अष्टावक्रःपुनःप्राहवंदितोमेदयापरः शापस्यांतंममप्रातपसाद्यातितप्रभः १८ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणःस्वयं आगमिष्यतितेबाहूछिद्येतेयोजनायतो १९ तेनशापाद्विनिर्मुक्तोभविष्यसियथापुरा इतिशप्तोऽहमद्राक्षंराक्षसींतनुमात्मनः २० कदाचिद्देवराजानमभ्यद्रवमहंरुषा सोऽपिवज्रेणमारामशिरोदेशेऽभ्यताडयत् २१ तदाशिरोगतंकुक्षिंपादौचरघुनंदन ब्रह्मदत्तवरान्मृत्युर्नाभून्मेवज्रताडनात् २२ सुरवाभावेकथंजीवेदयमित्यमराधिपं ऊचुःसर्वेदयाविष्टामाविलोक्यास्यवर्जितं २३ ततोमांप्राहमघवाजठरेतेमुखंभवेत् बाहूतेयोजनायामौभविष्यतइतोव्रज २४ इत्युक्तोऽत्रवसन्नित्यंबाहुभ्यांवनगोचरान् भक्षयाम्यधुनाबाहूखंडितौमेत्वयाऽनघ २५ इतःपरंमांश्वभ्रास्येनिक्षिप्याग्नींधनावृते अग्निनादह्यमानोऽहंत्वयारघुकुलोत्तम २६ पूर्वरूपमनुप्राप्यभार्यामार्गंवदामिते इत्युक्तेलक्ष्मणेनाशुश्वभ्रेनिर्माय तत्रतं २७ निक्षिप्यप्रादहत्काष्ठैस्ततोदेहात्समुत्थितः कंदर्पसदृशाकारःसर्वाभरणभूषितः २८

इतोव्रजेतिऊरुभ्यामेवरिंगन्नितिशेषः २४ बाहुभ्यांगृहीत्वेतिशेषः २५ श्वभ्रास्येगर्तोपरिभागे
अग्नींधनावृते अग्नियुक्तेंधनावृते २६ भार्यामार्गं भार्यालाभोपायं २७ ततोदेहात् दह्यमानदेहादित्यर्थः कंदर्पसदृशःपुरुषउत्थितइत्यर्थः २८

२९ अतिसंभ्रमात् अत्यादरात् अनंतंदेशापरिच्छेद्यं अनाद्यंतंआद्यंतरहितं तेनकालापरिच्छेद्यत्वमुक्तं मनोवाचामिति यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहइतिश्रुतेः ३० देहद्वयंहिरण्यगर्भविराड्रूपंस्थूलंसूक्ष्मंच ततोविलक्षणंदृग्रूपंकेवलज्ञानरूपं तेसूक्ष्मंरूपंतदव्यक्तंसर्वथायोगिभिर्दुर्ज्ञेयं इतरत्तुसर्वंजडं यतोजगज्जडं दृश्यत्वादित्यनुमानमनेनसूचितं विस्तरस्त्वस्मद्गुरुभिर्व्याससूत्रवृत्तोप्रपंचितः व्यतिरिक्तंजडत्वात्ततोभिन्नंमनस्त्वांकथंजानीयादित्यर्थः ३१ बुद्धिश्चित्तंतत्रात्माभासआत्मप्रतिबिंबस्तयोरैक्यं भेदानवभासस्तद्विषयोजीवः

रामंप्रदक्षिणंकृत्वासाष्टांगंप्रणिपत्यच कृतांजलिरुवाचेदंभक्तिगद्गदयागिरा २९ गंधर्वउवाच स्तोतुमुत्सहतेमे ऽद्यमनोरामातिसंभ्रमात् त्वामनंतमनाद्यंतमनोवाचामगोचरम् ३० सूक्ष्मंतेरूपमव्यक्तं देहद्वयविलक्षणं दृग्रूपमितरत्सर्वंदृश्यजडमनात्मकं तत्कथंत्वांविजानीयाद्व्यतिरिक्तंमनःप्रभो ३१ बुद्ध्यात्माभासयोरैक्यंजीवइत्यभिधीयते बुद्ध्यादिसाक्षीब्रह्मैवतस्मिन्निर्विषये ऽखिलं ३२ आरोप्यते ऽज्ञानवशान्निर्विकारे ऽखिलात्मनि हिरण्यगर्भस्तेसूक्ष्मंदेहंस्थूलंविराट्स्मृतं ३३ भावनाविषयोरामसूक्ष्मंतेध्यातृमंगलं भूतंभव्यंभविष्यच्चयत्रेदंदृश्यतेजगत् ३४

बुद्ध्यादीनांजडानांसाक्षी अंतर्यामी ब्रह्मैवशुद्धंचैतन्यं यतोनिर्विषयेवाङ्मनसयोरगोचरेतस्मिन्निदमखिलंजगत् अज्ञानवशान्निर्विकारेत्वयिआरोप्यते हिरण्यगर्भःसूक्ष्मंदेहं सकललिंगदेहसमष्टिरूपत्वात्तस्येतिभावः सकलस्थूलसमष्टिर्विराडितिभावः ३२ ३३ ध्यातॄणांमंगलंस्वपदप्रदत्वात् अतस्तेसूक्ष्मं भावनाविषयः हृदयपुंडरीकादौध्येयमितियावत् यद्विषयभावनायांसिद्धायांभूतभविष्यवर्तमानसर्वपदार्थज्ञानंसंभवतीत्याह भूतमित्यादि भव्यंवर्तमानं ३४ ७ ७ ७ २३

अंडकोशरूपो भगवतोविराट्देहस्तत्रमहदादिभिरावृतेइति अत्रेयंपौराणिकसांख्यसंमताप्रक्रिया स्वव्याप्याहंकारावरणाद्दशगुणितंमहत्तत्वंबाह्यमावरणं तन्मध्ये ऽहंकारावरणं तदपिस्वव्याप्यव्योमावरणाद्दशगुणितं तन्मध्येव्योमावरणं तस्यदशगुणितस्यमध्येवाय्वावरणं तस्यापिदशगुणितस्यमध्येतेजआवरणं तेजसोदशगुणितस्यमध्येजलावरणं जलस्यदशगुणितस्यमध्येपृथिव्यावरणंतस्यादशगुणायामध्येपृथिवीतेजउद्भूतमंडं तस्यापिदशगुणस्यांडस्यमध्येचतुर्दशभुवनात्मकंस्वयंभुवः स्थूलंशरीरं स्वयंभूसंल्या

स्थूलें ऽडकोशेदेहेतेमहदादिभिरावृते सप्तभिरुत्तरगुणैर्वैराजोधारणाश्रयः ३५ त्वमेवसर्वकैवल्यंलोकास्ते ऽवयवाःस्मृताः पातालंतेपादमूलंपार्ष्णिस्तवमहातलं ३६ रसातलंतेगुल्फौतुतलातलमितीर्यते जानुनीसुतलंरामऊरूतेवितलंतथा ३७ अतलंचमहीरामजघनंनाभिगंनभः उरस्थलंतेज्योतींषिग्रीवातेमहउच्यते ३८ वदनंजनलोकस्तेतपस्तेशंखदेशगं सत्यलोकोरघुश्रेष्ठशीर्षण्यास्तेसदाप्रभो ३९ इंद्रादयोलोकपालाबाहवस्तेदिशःश्रुती अश्विनौनासिकेरामवक्त्रंते ऽग्निरुदाहृतः ४० चक्षुस्तेसवितारामममनश्चंद्रउदाहृतः भ्रूभंगएवकालस्तेबुद्धिस्तेवाक्पतिर्भवेत् ४१ देवजायतेइतितदाह सप्तभिरुत्तरगुणैरिति उत्तरदशगुणैःस्वस्वांतर्गतापेक्षयेत्यर्थः सधारणाश्रयः भ्रूमध्यदेशेषुभावनाश्रयइत्यर्थः ३५ तदेवविराड्रूपं ध्यानयोग्यंदर्शयति त्वमेवेतिसर्वकैवल्यमंतप्राप्यंवस्त्वित्यर्थः लोकास्तेवयवाइतिसामान्यतउक्तातदेवविशेषेणाह पातालमित्यादि पातालंसप्तमो ऽधोलोकः ३६ तलातलमितीर्यतइत्यस्यगुल्फोर्ध्वंजान्वधोभागइतिशेषः ३७ अतलंचेत्यस्योर्वोरूर्ध्वंजघनाधोभागइतिशेषः नाभेरधोभागगंजघनंतन्मही पृथ्वीत्यर्थः नभोभुवर्लोको ऽत्र ज्योतींषिस्वर्गलोको ऽत्रमहर्महर्लोकः ३८ तपस्तपोलोकः ३९ श्रुतीश्रोत्रे ४० कालोनिमेषादिर्द्विपरार्धांतः वाक्पतिर्बृहस्पतिः ४१ ७ ७

अहंकारश्चित्तं छंदांसिवेदास्तेवाचः वागित्यर्थः दंष्ट्रदेशस्थोदंष्ट्रादेशस्थइत्यर्थः ‍ह्रस्वआर्षः द्विजालयोदंतपंक्तयः ४२ मोहकरीसकलजनमोहकरी ४३ निमिषोरात्रिरुन्मेषणंदिवा सप्तसमुद्राःकुक्षिस्तवनद्यस्तवनाड्यः ४४ वृष्टिस्तवरेतः ज्ञानशक्तिस्तवमहिमासर्वत आधिक्यंत्वत्तुल्यज्ञानशक्तिर्नान्यत्रेतिभावः ४५ अतआधिक्यमन्यत्किंचननहिकिमपिनेत्यर्थः ४६ सरोमपुलकइत्यनेनप्रेमरसलक्षणमुक्तं येनगा

रुद्रोऽहंकाररूपस्तेवाचश्छंदांसितेऽव्यय यमस्तेदंष्ट्रदेशस्थोनक्षत्राणिद्विजालयः ४२ हासोमोहकरीमाया
सृष्टिस्तेपांगमोक्षणम् धर्मःपुरस्तेऽधर्मश्चपृष्ठभागउदीरितः ४३ निमिषोन्मेषणेरात्रिर्दिवाचैवरघूत्तम स
मुद्राःसप्ततेकुक्षिर्नाड्योनद्यस्तवप्रभो ४४ रोमाणिवृक्षौषधयोरेतोवृष्टिस्तवप्रभो महिमाज्ञानशक्तिस्तए
वंस्थूलंवपुस्तव ४५ यदस्मिन्स्थूलरूपेतेमनःसंधार्यतेनरैः अनायासेनमुक्तिःस्यादतोऽन्यन्नहिकिंचन ४६
अतोहंरामरूपंतेस्थूलमेवानुभावये यस्मिन्ध्यातेप्रेमरसःसरोमपुलकोभवेत् ४७ तदेवमुक्तिःस्याद्रामयदाते
स्थूलभावकः तदप्यास्तांतवैवाहमेतद्रूपंविचिंतये ४८ धनुर्बाणधरंश्यामंजटावल्कलभूषितं अपीच्यवयसंसी
तांविचिन्वंतंसलक्ष्मणं ४९ इदमेवसदामेस्यान्मानसेरघुनंदन सर्वज्ञःशंकरःसाक्षात्पार्वत्यासहितःसदा ५०

त्रेसरोमपुलकतासप्रेमरसः इदंमेभूयाल्लुब्धंचमानश्यत्वितीच्छामेमेत्याहुः ४७ अयंजीवोयदातेस्थूलरूपभावकोभवतितदेवलस्यमुक्तिःस्याद्भवेदित्यर्थः तत्स्थूलभावनमप्यास्तांयद्यशक्यंतदातिष्ठतु तवैतद्रूपमेवाहंविचिंतयेचिंतयिष्यामि ४८ तद्रूपमाह धनुरिति अपीच्यवयसंतारुण्यवयस्कं ४९ एतद्रूपध्यानप्रार्थनेहेतुमाह सर्वज्ञइत्यादि एवंत्वद्रूपंअनुपदोक्तंधनुरित्यादि एवंचशंकरध्येयत्वादेतद्रूपध्यानप्रार्थनमितिभावः ५० ७ ७ ७ ७ ७ ७

ननुमनुष्यस्यममकिमेतत्प्रार्थ्यतेइत्याशंकायांतस्यपरमात्मत्वंयुक्त्यासाधयति मुमूर्षूणामिति तारकंब्रह्मतत्त्वमस्यादिप्रतिपाद्यंतस्यवाचकंप्रतिपादकं ५१ रमंतेयोगिनोऽत्रेतिव्युत्पत्त्येतिभावः ५२ त्वांनजानंतिपरमात्मत्वेनेत्यर्थः ५३ ५४ योगिभिरनेनैवदेहेनयोगबलाद्गम्यंस्वर्लोकं ५५ नित्यानुभवानुमेयंनित्यंयोऽनुभवोज्ञानंतत्तद्वस्तुविषयंतेनानुमेयं तदुक्तंभगवद्गीतायां सर्वस्यचाहंहृदिसन्निविष्टोमत्तः

त्वद्रूपमेवंसततंध्यायन्नास्तेरघूत्तम मुमूर्षूणांसदाकाश्यांतारकंब्रह्मवाचकं ५१ रामरामेत्युपदिशन्सदासं
तुष्टमानसः अतस्त्वंजानकीनाथपरमात्मासिनिश्चितः ५२ सर्वेतेमाययामूढास्त्वांनजानंतितत्त्वतः नमस्ते
रामभद्रायवेधसेपरमात्मने ५३ अयोध्याधिपतेतुभ्यंनमःसौमित्रिसेवित त्राहित्राहिजगन्नाथमांमायानावृ
णोतुते ५४ रामउवाच तुष्टोऽहंदेवगंधर्वभक्त्यास्तुत्याचतेऽनघ याहिमेपरमंस्थानंयोगिगम्यंसनातनं ५५
जपंतियेनित्यमनन्यबुद्ध्याभक्त्यात्वदुक्तंस्तवमागमोक्तं तेऽज्ञानसंभूतभवंविहायमांयांतिनित्यानुभवानुमेयं
५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअरण्यकांडेनवमःसर्गः ९ श्रीमहादेवउवाच लब्ध्वा
वरंसगंधर्वःप्रयास्यन्राममब्रवीत् शबर्यास्तेपुरोभागेआश्रमेरघुनंदन १ भक्त्यात्वत्पादकमलेभक्तिमा
र्गविशारदा तांप्रयाहिमहाभागसर्वंतेकथयिष्यति २ इत्युक्त्वाप्रययौसोऽपिविमानेनार्कवर्चसा विष्णोःपदं
रामनामस्मरणेफलमीदृशं ३ त्यक्त्वातद्विपिनंघोरंसिंहव्याघ्रादिदूषितं शनैरथाश्रमपदंशबर्यारघुनंदनः ४

स्मृतिर्ज्ञानमपोहनंचेति ५६ इतिश्रीमत्स॰सेतौअरण्यकांडेनवमःसर्गः ९ प्रयास्यन् स्वस्थानमितिशेषः पुरोभागेदृश्यमानेआश्रमे १ त्वच्चरणभक्तिमार्गविशारदाशबरीआस्ते १ सातेसर्वंसीतावस्थितिस्थानंतत्प्राप्त्युपायंचेत्यर्थः २ विष्णोःपदंस्वर्लोकं ३ ४

अचिरेणशीघ्रं ५ पादयोरग्रेतदंत्यभागे स्वासनेशोभनेआसने ६ आदृताअर्घ्यादिभिस्तद्रूपयासपर्ययापूजासामग्र्यारामंसंपूज्यरामार्थंसंगृहीतानि
दिव्यानिफलानिरामायददावित्यन्वयः तदुक्तंपाद्मेशबरींमस्कृत्य प्रत्युद्गम्यप्रणम्याथनिवेश्यकुशविष्टरे पादप्रक्षालनंकृत्वातत्तोयंपापनाशनं शिर
साधार्यपीत्वाचवन्यैःपुष्पैरथार्चयत् फलानिचसुपक्वानिमूलानिमधुराणिच स्वयमास्वाद्यमाधुर्यंपरीक्ष्यपरिभक्ष्यच पश्चान्निवेदयामासराघ

शबरीराममालोक्यलक्ष्मणेनसमन्वितं आयांतमाराद्धर्षेणप्रत्युत्थायाचिरेणसा ५ पतित्वापादयोरग्रेहर्षपूर्णा
श्रुलोचना स्वागतेनाभिनंद्याथस्वासनेसन्न्यवेशयत् ६ रामलक्ष्मणयोःसम्यक्पादौप्रक्षाल्यभक्तितः तज्जलेनाभिषिच्यां
गमथार्घ्यादिभिरादृता ७ संपूज्यविधिवद्रामंससौमित्रिंसपर्यया संगृहीतानिदिव्यानिरामार्थंशबरीमुदा ८ फलान्यमृ
तकल्पानिददौरामायभक्तितः पादौसंपूज्यकुसुमैःसुगंधैःसानुलेपनैः ९ कृतातिथ्यंरघुश्रेष्ठमुपविष्टंसहानुजं शबरी
भक्तिसंपन्नाप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् १० अत्राश्रमेरघुश्रेष्ठगुरवोमेमहर्षयः स्थिताःशुश्रूषणंतेषांकुर्वतीसमुपस्थिता
११ बहुवर्षसहस्राणिगतास्तेब्रह्मणःपदं गमिष्यंतोऽब्रुवन्मांत्वंवसात्रैवसमाहिता १२ रामोदाशरथिर्जातःपर
मात्मासनातनः राक्षसानांवधार्थायऋषीणांरक्षणायच १३ आगमिष्यतिचैकाग्रध्याननिष्ठास्थिराभव इदानीं
चित्रकूटाद्राघवाश्रमेवसतिप्रभुः १४ यावदागमनंतस्यतावद्रक्षकलेवरम् दृष्ट्वैवराघवंदग्ध्वादेहंयास्यसिनत्पदं १५

वाभ्यांदद्वना फलान्यास्वाद्यकाकुत्स्थस्तस्यैमुक्तिंपरांददाविति ७ ८ ९ १० तेषांशुश्रूषणंकुर्वतीअहंसम्यकुउपतेषांसमीपेस्थिता ११ बहुवर्ष
सहस्राणीतिपूर्वान्वयिगतास्तेइत्यस्येदानीमित्यादिः गमिष्यंतस्तेत्वमत्रैवसमाहितावसेतिमामब्रुवन् १२ १३ आगमिष्यति अत्राश्रमेइतिशे
षः अतएकाग्रंयथाभवतितथाविषयांतरसंचाररहितमितियावत् तद्ध्याननिष्ठाअत्रस्थिराभवेत्यर्थःतेषागमनकालमाहइदानीमितिइत्युक्त्वातेगताइ
त्यर्थः १४ १५

तेआगमनंप्रतीक्ष्यस्थिताऽहंतथैवयथागुरुभिरुक्तंतथाऽकरवं तच्चमेगुरुभाषितंरामोऽत्रायास्यतीत्येतत् अद्यसफलंजातं १६ हेराम तवैतद्रूपस्यदर्शनंमे
गुरूणामपिनजातंहेऽप्रमेयात्मन् अहंयोषित् अनेनसर्वधर्मानर्हत्वंतत्रापिहीनजात्युद्भवा १७ तवदासःतद्दासेत्येवंक्रमेणशतसंख्यातउत्तरस्यापिदासी
त्वेनाधिकारःसाक्षात्तवदास्येतुकुतरामनधिकारः १८ इतिहेतोःयोगिनामपिमनोवागगोचरस्त्वंमेमयाकथंदृष्टइतिप्रश्नःस्तोतुमित्यादिर्विनयः १९ पुंस्त्व
स्त्रीत्वकृतोविशेषोवाजातीनामाश्रमादयस्तत्कृताविशेषावानमद्भजनेकारणंकिंतुभक्तिरेव नतुपुंसोब्राह्मणस्यैवाधिकारइत्यर्थः २० तदेवोपपादय

तथैवाकरवंरामत्वद्ध्यानैकपरायणा प्रतीक्ष्यागमनंतेऽद्यसफलंगुरुभाषितं १६ तवसंदर्शनंरामगुरूणामपिमेनहि योषि
न्मूढाऽप्रमेयात्मन्हीनजातिसमुद्भवा १७ तवदासस्यदासानांशतसंख्योत्तरस्यवा दासीत्वेनाधिकारोऽस्तिकुतःसाक्षात्तवैव
हि १८ कथंरामाद्यमेदृष्टस्त्वंमनोवागगोचरः स्तोतुंनजानेदेवेशकिंकरोमिप्रसीदमे १९ श्रीरामउवाच पुंस्त्वेस्त्रीत्वे
विशेषोवाजातिनामाश्रमादयः नकारणंमद्भजनेभक्तिरेवहिकारणं २० यज्ञदानतपोभिर्वावेदाध्ययनकर्मभिः नैवद्रष्टु
महंशक्योमद्भक्तिविमुखैःसदा २१ तस्माद्भामिनिसंक्षेपाद्वक्ष्येऽहंभक्तिसाधनं सतांसंगतिरेवात्रसाधनंप्रथमंस्मृ
तं २२ द्वितीयंमत्कथालापस्तृतीयंमद्गुणेरणं व्याख्यातृत्वंमद्वचसांचतुर्थंसाधनंभवेत् २३ आचार्योपासनंभद्रेम
द्बुद्ध्यामाययासदा पंचमंपुण्यशीलत्वंयमादिनियमादिच २४

तियज्ञेत्यादि वेदाध्ययनकर्मभिःवेदाध्ययनेनवेदोक्तकर्मानुष्ठानैश्चे
त्यर्थः २१ सत्संगएवप्रथमंमुख्यंसाधनमित्यर्थः २२ मत्कथालापःमच्चरितनिबंधालापइत्यर्थःमद्गुणेरणंमद्गुणकीर्तनं मद्वचसांमत्प्रतिपादकवचसा
मुपनिषद्रूपाणांव्याख्यातृत्वं २३ अमाययाऽच्छलेनमद्बुद्ध्याईश्वरबुद्ध्यागुरुसेवापुण्यशीलत्वंपुण्यविषयेस्वारसिकीप्रवृत्तिः यमादि अहिंसाऽस्तेयब्रह्मच
र्यपरिग्रहायमाः आदिना आसनप्राणायामप्रत्याहाराःनियमादि शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिनियमाःआदिनाधारणाध्यानसमाधयः२४

मत्पूजनेनिष्ठातत्परता ममयेमंत्रास्तदुपासकत्वंतदुपासनंतच्चसांगंतत्तन्मंत्रकल्पोक्तांगसहितं २५ अधिकामत्तोऽप्यधिकेत्यर्थः पुत्रादरस्यपितु
रिवतदादरस्यममाधिकसंतोषदत्वादितिभावः मन्मतिःसर्वांतर्यामीभगवानितिसर्वभगवानितिवर्ततेइतियामतिःविरागित्वंवैराग्यं शमोऽतरिंद्रियनिग्रहः आ
दिनाबाह्येंद्रियनिग्रहरूपोदमः २६ममतत्वविचारःस्वस्यतत्वंशुद्धंब्रह्म तद्विचारस्तत्वमस्यादिवाक्यतः २७यस्यकस्यचेत्यस्यैवप्रपंचकःस्त्रियइति यस्यतन्न

निष्ठामत्पूजनेनित्यंषष्ठंसाधनमीरितं ममंत्रोपासकत्वंसांगंसप्तममुच्यते २५ मद्भक्तेष्वधिकापूजासर्वभूतेषुमन्मतिः
बाह्यार्थेषुविरागित्वंशमादिसहितंतथा २६ अष्टमंनवमंतत्वविचारोममभामिनि एवंनवविधाभक्तिःसाधनंयस्यकस्य
वा २७ स्त्रियोवापुरुषस्यापितिर्यग्योनिगतस्यवा भक्तिःसंजायतेप्रेमलक्षणाशुभलक्षणे २८ भक्तौसंजातमात्रायांमत्त
त्वानुभवस्तदा ममानुभवसिद्धस्यमुक्तिस्तत्रैवजन्मनि २९ स्यात्तस्मात्कारणंभक्तिर्मोक्षस्येतिसुनिश्चितं प्रथमंसाधनं
यस्यभवेत्तस्यक्रमेणतु ३० भवेत्सर्वंततोभक्तिर्मुक्तिरेवसुनिश्चितं यस्मान्मद्भक्तियुक्तात्वंततोऽहंत्वामुपस्थितः ३१ इतो
मद्दर्शनान्मुक्तिस्तवनात्यत्रसंशयः यदिजानासिमेब्रूहिसीताकमललोचना ३२ कुत्रास्तेकेनवानीताप्रियामेप्रियदर्शना
३३ शबर्युवाच देवजानासिसर्वज्ञसर्वंत्वंविश्वभावन तथाऽपिपृच्छसेयन्मांलोकाननुसृतःप्रभो ३४ ततोहमभि
धास्यामिसीतायत्राधुनास्थिता रावणेनहृतासीतालंकायांवर्ततेऽधुना ३५ इतःसमीपेरामास्तेपंपानामसरोवरं ऋष्य
मूकगिरिर्नामतत्समीपेमहानगः ३६ नवविधंसाधनंजायतेतस्यप्रेमलक्षणाभक्तिःसंजायतेममेयंस्यात् भूलाचमानश्यत्विवमिच्छाप्रेम २८ मत्त
त्वंब्रह्म अनुभवसिद्धस्येतितृतीयासमासः मुक्तिःस्यादित्यन्वयः २९ ३० सर्वंनवविधंसाधनं ततोभक्तिस्ततोमुक्तिरित्यन्वयः ३१ इतोमद्दर्शनात् अस्मादेव
मद्दर्शनादित्यर्थः ३२ ३३ सर्वंजानासीत्यत्रहेतुगर्भंविशेषणंसर्वज्ञेति यत्पृच्छसेतल्लोकाननुसृतोऽसीतिजानेइतिशेषः ३४ यतस्त्वंलोकाननुसृतस्तइत्यर्थः ३५ तत्रा
स्युपायमप्याह इतइति ३६

भीतभीत भीतेभ्योऽपिभीतः अतिभीतइत्यर्थः ३७ कस्यभयादेवंभीतस्तत्राह वालिनइति भ्रातुर्वालिनोभयादित्यर्थः ननुतत्रवासेनकथमभयमतआह
नह्यालिनोऽगम्यं एषचार्थोवाल्मीकिनासविस्तरंदर्शितः अग्रेचात्रापिदर्शयिष्यति तेनसुग्रीवेणसख्यंकुरुतस्यापिविपद्ग्रस्तत्वात्तेनसख्यंसुलभंनतुवालिने
तिभावः ३८ ३९ विष्णोस्तवपरंपदंब्रह्मलोकं ४० अविद्याकृतबंधनंसंसारः ४१ विशेषेसामान्यमर्थांतरंन्यस्यति किमितिश्रीरामेप्रसन्नेकिंदुर्लभं नमेवविशेषं
सामान्योपपादकत्वेनाह यदधमजन्माशबर्यपिरामेप्रसन्नेमुक्तिमाप ४२ मुक्तिंयांनीतिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यन्वयः यतस्त्वद्भक्तिर्मुक्तिरेव अनेनरूपकेणसर्वथात

चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्द्धंसुग्रीवोवानराधिपः भीतभीतःसदातत्रतिष्ठत्यतुलविक्रमः ३७ वालिनश्चभयाद्भ्रातुस्तदगम्यमृषे
र्भयात् वालिनस्तत्रगच्छत्वंतेनसख्यंकुरुप्रभो ३८ सुग्रीवेणससर्वंतेकार्यंसंपादयिष्यति अहमग्निंप्रवेक्ष्यामितवाग्रेरघु
नंदन ३९ मुहूर्तंतिष्ठराजेंद्रयावद्दग्ध्वाकलेवरं यास्यामिभगवन्रामतवविष्णोःपरंपदं ४० इतिरामंसमामंत्र्यप्रविवेशहु
ताशनं क्षणान्निर्धूयसकलमविद्याकृतबंधनं रामप्रसादाच्छबरीमोक्षंप्रापातिदुर्लभं ४१ किंदुर्लभंजगन्नाथेश्रीरा
मेभक्तवत्सले प्रसन्नेऽधमजन्मापिशबरीमुक्तिमापसा ४२ किंपुनर्ब्राह्मणामुख्याःपुण्याःश्रीरामचिंतकाः मुक्तिंया
तीतितद्भक्तिर्मुक्तिरेवनसंशयः ४३ भक्तिमुक्तिविधायिनोभगवतःश्रीरामचंद्रस्यहेलोकाःकामदुघांघ्रिपद्मयुगलंसेवध्व
मत्युत्सुकाः नानाज्ञानविशेषमंत्रवितर्तित्यक्त्वासुदूरेभृशंरामंश्यामतनुंस्मरारिहृदयेभांतंभजध्वंबुधाः ४४ इतिश्रीम॰
उमा॰अर॰दशमःसर्गः १० स्यान्मुक्तिजनकत्वंसूचितं ४३ यतोरामचंद्रस्यभक्तिर्मुक्तिदा अतोरामस्यकामदुघंचरणपद्मयुगलंसेवध्वंतद्विषयेऽ
त्युत्सुकाअत्युत्कंठेच्छावंतःसंतः नानाप्रकारामज्ञानविशेषभूतांअज्ञानस्यैवतन्मूलसंसारस्यैवजवनिकांमंत्रवितर्तिमंत्रसमूहंत्यक्त्वाभृशमतिशयेनरामंभ
जंतुतत्रहेतुगर्भंविशेषणंस्मरारिहृदयेभांतंस्मरारिःशिवः ४४ इतिश्रीम॰ श्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणसेतौअरण्यकांडदशमःसर्गःसमाप्तः १० इतिअ
रण्यकांडःसमाप्तः

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेअरण्यकांडंसमाप्तं

अथश्रीमदध्यात्मरामायणेकिष्किंधाकांडप्रा०

श्रीगणेशायनमः श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः ततइति सरसांश्रेष्ठंपंपासरः १ विस्मयहेतूनाह क्रोशमात्रमिति अगाधामलशंबरम् नीरक्षीरांबुशंबरमित्यमरः अंबुजंपद्मंकल्हारस्तद्विशेषः एवमुत्पलपदेनकुमुदंविशेषोत्र २ हंसादयःपक्षिविशेषाःक्रोंचनादेरुपनादितंप्रतिध्वनिमत् ३ सतांमनोवत्स्वच्छजलम् ४उपस्पृश्यस्नात्वा ५ दांतोनिगृहीतेंद्रियोविविधान् वृक्षान्गिरेःशोभां

श्रीमहादेवउवाच ततः सलक्ष्मणोरामः शनैः पंपासरस्तटं आगत्यसरसांश्रेष्ठंदृष्ट्वाविस्मयमाययौ १
क्रोशमात्रंसुविस्तीर्णमगाधामलशंबरम् उत्फुल्लांबुजकल्हारकुमुदोत्पलमंडितं २ हंसकारंडवाकीर्णंच
क्रवाकादिशोभितम् जलकुक्कुटकोयष्टिक्रोंचनादोपनादितम् ३ नानापुष्पलताकीर्णंनानाफलसमन्वितम्
सतांमनः स्वच्छजलंपद्मकिंजल्कवासितं ४ तत्रोपस्पृश्यसलिलंपीत्वाश्रमहरंविभुः सानुजःसरसस्तीरशी
तलेनपथाययौ ५ ऋष्यमूकगिरेःपार्श्वेगच्छंतौरामलक्ष्मणौ धनुर्बाणकरौदांतौजटावल्कलमंडितौ पश्यं
तौविविधान्वृक्षान्गिरेःशोभांसुविक्रमौ ६ सुग्रीवस्तुगिरेर्मूर्ध्निचतुर्भिःसहवानरैः स्थित्वाददर्शतौयांता
वारुरोहगिरेःशिरः ७ भयादाहहनूमंतंकौतौवीरवरौसखे गच्छजानीहिभद्रंतेबटुर्भूत्वाद्विजाकृतिः ८
वालिनाप्रेषितौकिंवामांहंतुंसमुपागतौ ताभ्यांसंभाषणंकृत्वाजानीहित्दृदयंतयोः ९

चपश्यंतौ ६ तौददर्शदृष्ट्वाचभयाद्गिरेःशिरआरुरोहेत्यन्वयः ७ भद्रंतेइतिप्रेरणानिमित्तंआशीर्वादः ८ किंवालिनाप्रेषितौमांहंतुमागतौवापक्षांतरेउतान्यथेतितयोर्हृदयंसंभाषणंकृत्वाजानीहि अंतःकरणानुरूपत्वाद्वाचःसंभाषणेनतन्निर्णयः ९

संज्ञांकुरुपलायनमितिशेषःएवंसंकेतस्यनिश्चयंजानीहीत्यर्थः १० ११ १२ भातिजानातिप्रधानपुरुषौमुख्यपुरुषौनरनारायणावित्यर्थः मुख्यत्वमेवाहजगद्धेतूइत्यादिना १३ लीलयाचरंताविवगच्छंताविवयस्तुतो विभुत्वाद्गतिहीनावेव १४ स्थितिलयौसर्गंचलीलयाकर्तुं

यदितौदुष्टत्दृदयौसंज्ञांकुरुकराग्रतः विनयावनतोभूत्वाएवंजानीहिनिश्चयं १० तथेतिबटुरूपेणहनुमान्समु
पागतः विनयावनतोभूत्वारामंनत्वेदमब्रवीत् ११ कौयुवांपुरुषव्याघ्रौयुवानौवीरसमतौ द्योतयंतौदिशःसर्वाःप्र
भयाभास्कराविव १२ युवांत्रैलोक्यकर्त्तारावितिभातिमनोमम युवांप्रधानपुरुषौजगद्धेतूजगन्मयौ १३ माययामा
नुषाकारौचरंताविवलीलया भूभारहरणार्थायभक्तानांपालनायच १४ अवतीर्णाविहपरौचरंतौक्षत्रियाकृती
जगत्स्थितिलयौसर्गंलीलयाकर्तुमुद्यतौ १५ स्वतंत्रौप्रेरकौसर्वत्दृदयस्थाविहेश्वरौ नरनारायणौलोकेचरंतावि
तिमेमतिः १६ श्रीरामोलक्ष्मणंप्राहपश्यैनंबटुरूपिणं शब्दशास्त्रमशेषेणश्रुतंनूनमनेकधा १७ अनेनभाषितं
कृत्स्नंनकिंचिदपशब्दितं ततःप्राहहनूमंतंराघवोज्ञानविग्रहः १८ अहंदाशरथीरामस्त्वयंमलक्ष्मणोऽनुजः सी
तयाभार्ययासार्द्धंपितुर्वचनगौरवात् १९ आगतस्तत्रविपिनेस्थितोहंदंडकेद्विज तत्रभार्याहृतासीतारक्षसाके
नचिन्मम २० तामन्वेष्टुमिहायातौत्वंकोवाकस्यवावद बटुरुवाच सुग्रीवोनामराजायोवानराणांमहामतिः च
तुर्भिर्मंत्रिभिःसार्द्धंगिरिमूर्द्धनितिष्ठति २१ मुद्यतौरक्षसाँलयस्त्वदितरजगतःसर्गस्थिती १५ प्रेरकौअंतर्यामिनयेत्यर्थः तदेवाहस

र्वत्हृदयस्थाविति इहलोकेचरंतौइत्यन्वयः १६ शब्दशास्त्रंव्याकरणम् १७ कृत्स्नंबह्वित्यर्थः ज्ञानविग्रहइत्यनेनचिदानंदएवमाययाएवशरीररूपेणभातीतिसूचितं १८ १९ २० यःसुग्रीवोनामतेननाम्नाप्रसिद्धोवानराणांराजासगिरिमूर्द्धनितिष्ठतीत्यन्वयः २१

तत्रावस्थानेहेतुमाह भ्रातेति निष्काशितः हीनराज्यः कृतः भार्याचहृता २२ २३ तेनसख्यंतुयुक्तंसमदुःखत्वात् ननुवालिनेतिभावः
२४ २५ तस्यापियत्कार्यंवालिवधरूपम् २६ पर्वतोपरिगमनेश्रमातिशयात्स्वस्कंधारोहणप्रेरणा २७ मंत्रिभिःसहेतिशेषःतथे-

भ्राताकनीयान्सुग्रीवोवालिनःपापचेतसः तेननिष्काशितोभार्याहृतातस्येहवालिना २२ तद्भयादृष्यमूका
ख्यंगिरिमाश्रित्यसंस्थितः अहंसुग्रीवसचिवोवायुपुत्रोमहामते २३ हनूमान्नामविख्यातोह्यंजनीगर्भसंभ
वः तेनसख्यंत्वयायुक्तंसुग्रीवेणरघूत्तम २४ भार्यापहारिणंहंतुंसहायस्तेभविष्यति इदानीमेवगच्छामआगच्छयदि
रोचते २५ श्रीरामउवाच अहमप्यागतस्तेनसख्यंकर्तुंकपीश्वर सख्युस्तस्यापियत्कार्यंतत्करिष्याम्यसं
शयम् २६ हनूमान्स्वस्वरूपेणास्थितोराममथाब्रवीत् आरोहतांममस्कंधौगच्छामःपर्वतोपरि २७
यत्रतिष्ठतिसुग्रीवोमंत्रिभिर्वालिनोभयात् तथेतितस्यारुरोहस्कंधंरामोथलक्ष्मणः २८ उत्पपातगिरेर्मूर्ध्नि
क्षणादेवमहाकपिः वृक्षच्छायांसमाश्रित्यस्थितौतौरामलक्ष्मणौ २९ हनूमानपिसुग्रीवमुपगम्यकृतांजलिः
व्येतुतेभयमायातौराजन्श्रीरामलक्ष्मणौ ३० शीघ्रमुत्तिष्ठरामेणसख्यंतेयोजितंमया अग्निसाक्षिणमारो
प्यतेनसख्यंद्रुतंकुरु ३१ ततोतिहर्षात्सुग्रीवःसमागम्यरघूत्तमं वृक्षशाखांस्वयंछित्वाविष्टरायददौमुदा ३२

तिउक्त्वेतिशेषः २८ उत्पपातउत्पत्यजगामेत्यर्थः स्थितौस्थापितावित्यर्थः २९ व्येतुभयं वालिप्रेरिताविति शंकाकृतम् ३० योजितंता
भ्यामंगीकारंकारितं आरोप्यकृत्वा ३१ विष्टराय आसनार्थम् ३२ ७ ७ ७

३३ ३४ ३५ शत्रुघातिनस्तेशत्रुवधेसाहाय्यमपिकरिष्यइत्यन्वयः ३६ विहायसानीयमानांप्रमदांनमामपश्यमितिशेषः ३७
सान्वरामरामेतिक्रोशंतीअस्मान्पर्वतोपरिदृष्ट्वा स्वोत्तरीयेणतदेकदेशेनाभरणानिआमुच्यबध्वापुनरस्मान्निरीक्ष्यतान्यप्यधःपरित्य

हर्षेणमहताविष्टाःसर्वएवावनस्थिरे ३३ लक्ष्मणस्त्वब्रवीत्स
हनूमान्लक्ष्मणायादात्सुग्रीवायचलक्ष्मणः हर्षेणमहताविष्टाःसर्वएवावनस्थिरे ३३ लक्ष्मणस्त्वब्रवीत्स
र्वंरामवृत्तांतमादितः वनवासाभिगमनंसीताहरणमेवच ३४ लक्ष्मणोक्तंवचःश्रुत्वासुग्रीवोराममब्रवीत् अ
हंकरिष्येराजेंद्रसीतायाःपरिमार्गणं ३५ साहाय्यमपितेरामकरिष्येशत्रुघातिनः शृणुराममयादृष्टंकिंचित्तेक
थयाम्यहं ३६ एकदामंत्रिभिःसार्द्धंस्थितोहंगिरिमूर्द्धनि विहायसानीयमानांकेनचित्प्रमदोत्तमां ३७ क्रोशं
तीरामरामेतिदृष्ट्वास्मान्पर्वतोपरि आमुच्याभरणान्याशुस्वोत्तरीयेणभामिनी ३८ निरीक्ष्याधःपरित्यज्य
क्रोशंतीतेनरक्षसा नीताहंभूषणान्याशुगुहायामक्षिपंप्रभो ३९ इदानीमपिपश्यत्वंजानीहितववानवा इत्यु
क्त्वानीयरामायदर्शयामासवानरः ४० विमुच्यरामस्तद्दृष्ट्वाहासीतेतिमुहुर्मुहुः हृदिनिक्षिप्यतत्सर्वंरुरोदप्रा
कृतोयथा ४१ आश्वास्यराघवंभ्रातालक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् अचिरेणैवतेरामप्राप्यतेजानकीशुभा वा
नरेंद्रसहायेनहत्वारावणमाहवे ४२

ज्यक्रोशंतीत्तेननीता क्रोशनक्रिययासमानकर्तृकःत्का अहंचतानिगुहायामक्षिपं
३८ ३९ इदानींत्वमपिपश्यतवभार्यायाभवंतिवानभवंतिचेतिजानीहिनिश्चयंकुरु ४० तत्भूषणयुक्तंवासःखंडंविमुच्य
दृष्ट्वाभूषणानीतिशेषः तत्सर्वंभूषणजातम् ४१ तेत्वया ४२ ७ ७ ७ ७

४३ तयोः समीपतोग्निंप्रज्वाल्यसख्यंकुरुतामित्युवाचेतिशेषः ४४ आलिंग्यपरस्परंसखेइत्यवदतामितिशेषः सखित्वकरणफलं
दर्शयतिसमीपेइति ४५ वालिनायदुदंतंमद्विषयेकृतंतच्छृणु ४६ नाम्नामायावीत्यन्वयः समुपाव्हयत् युद्धायेतिशेषः ४७ तदा

सुग्रीवोप्याहहेरामप्रतिज्ञांकरवाणिते समरेरावणंहत्वानवदास्यामिजानकीं ४३ ततोहनूमान्प्रज्वाल्यतयोर
ग्निंसमीपतः तावुभौरामसुग्रीवावग्नौसाक्षिणितिष्ठति ४४ बाहूप्रसार्यचालिंग्यपरस्परमकल्मषौ समीपेरघु
नाथस्यसुग्रीवःसमुपाविशत् ४५ स्वोदंतंकथयामासप्रणयाद्रघुनायके सखेशृणुममोदंतंवालिनायत्कृतंपु
रा ४६ मयपुत्रोथमायावीनाम्नापरमदुर्मदः किष्किंधांसमुपागत्यवालिनंसमुपाव्हयत् ४७ सिंहनादेनमहतावा
लीतुनदमर्षणः निर्ययौक्रोधताम्राक्षोजघानद्दढमुष्टिना ४८ दुद्रावतेनसंविग्नोजगामस्वगुहांप्रति अनुदुद्रावतंवा
लीमायाविनमहंतथा ततःप्रविष्टमालोक्यगुहांमायाविनरुषा ४९ वालीमामाहतिष्ठत्वंबहिर्गच्छाम्यहंगुहां इ
त्युक्त्वाविश्यसगुहांमासमेकंननिर्ययौ ५० मासादूर्ध्वंगुहाद्वारान्निर्गतंरुधिरंबहु तद्दृष्ट्वापरितप्तांगोमृतोवालीतिदुः
खितः ५१ गुहाद्वारिशिलामेकांनिधायगृहमागतः ततोऽब्रुवंमृतोवालीगुहायांरक्षसाहतः ५२ तच्छ्रुत्वादुःखिताःस
र्वेमामनिच्छंतमप्युत राज्याऽभिषेचनंचक्रुःसर्ववानरमंत्रिणः ५३

व्हानममर्षणोऽसहमानः ४८ तेनमुष्टिघातेनसंविग्नःपीडितःतंमायाविनंमायावंतंस्वगुहांप्रविष्टमालोक्येत्यन्वयः ४९ ५०मृतोवालीति ३
निश्चयेनेतिशेषः ५१ रक्षसाहतोवालीमृतइतिस्वज्ञातीनब्रुवं ५२ अनिच्छंतंराजाभिषेक मितिशेषः ५३ ७ ७

शिष्टंपालितं परुषंक्रमात्दृद्वेषिन्नित्यादिवाक्यं ५४ परयाभियावालिजया ५५ ऋष्यमूकंतदाख्यमिमंपर्वतं ऋषेःशापभयात् तच्चानुपदमे
शिष्टंपालितं परुषंक्रमात्दृद्वेषिन्नित्यादिवाक्यं ५४ परयाभियावालिजया ५५ ऋष्यमूकंतदाख्यमिमंपर्वतं ऋषेःशापभयात् तच्चानुपदमे
वस्फुटंभविष्यति ५६ हृताश्रयःहृतगृहः ५७ सुखितोस्मिअद्यत्वादृशमित्रलाभेनेतिशेषः ५८ ५९ बलवतांबलीसर्वेभ्योबलव

बहुधाभर्त्सयित्वामांनिज
शिष्टंतदामयाराज्यंकिंचित्कालमरिंदम ततःसमागतोवालीमामाहपरुषंरुषा ५४ बहुधाभर्त्सयित्वामांनिज
घानचमुष्टिभिः ततोनिर्गत्यनगराद्धावंपरयाभिया ५५ लोकान्सर्वान्परिक्रम्यऋष्यमूकंसमाश्रितः ऋषेः
शापभयात्सोपिनायातीमंगिरिंप्रभो ५६ तदादिममभार्यांसस्वयंभुंक्तेविमूढधीः अतोदुःखेनसंतप्तोहृतदारोहृ
ताश्रयः ५७ वसाम्यद्यभवत्पादसंस्पर्शात्सुखितोस्म्यहं मित्रदुःखेनसंतप्तोरामोराजीवलोचनः ५८ हनिष्यामि
तवद्वेष्यंशीघ्रंभार्यापहारिणं इतिप्रतिज्ञामकरोत्सुग्रीवस्यपुरस्तदा ५९ सुग्रीवोप्याहराजेंद्रवालीबलवतांबली
कथंहनिष्यतिभवान्देवैरपिदुरासदं ६० शृणुतत्कथयिष्यामितद्बलंबलिनांवर कदाचिद्दुंदुभिर्नाममहाकायोम
हाबलः ६१ किष्किंधामगमद्रात्रौमहामहिषरूपधृक् युद्धायवालिनंरात्रौसमाव्हयतभीषणः ६२ तच्छ्रुत्वाऽस
हमानोसौवालीपरमकोपनः महिषंशृंगयोर्धृत्वापातयामासभूतले ६३ पादेनैकेनतत्कायमाक्रम्यास्य शिरोमह
त् हस्ताभ्यांभ्रामयंश्छित्वातोलयित्वाक्षिपद्भुवि ६४

६२ असहमानइतिछेदः ६३ अस्यशिरोहस्ताभ्यांभ्रा
न्योप्यधिकबलवानित्यर्थः दुरासदंवालिनमितिशेषः ६० तद्बलंवालिनोबलं ६१ ६२ असहमानइतिछेदः ६३ अस्यशिरोहस्ताभ्यांभ्रा
मयन् ग्रीवातश्चालयन् छित्वाग्रीवारूपादाधारादुत्पा ट्यहस्ताभ्यांतोलयित्वाएतावद्भारक मितिज्ञात्वा भुवि अक्षिपत् ६४ ७

क्षेपवेगेनभुवऊर्ध्वंयोजनमात्रंगत्वाततोमातंगाश्रमेपपात यस्माच्चयोजनात्तन्मितादूर्ध्वदेशात्पतितं ६५ अतस्तदाश्रमेशिरसोगलि
तारक्तवृष्टिःपपात ततःक्रुद्धःसवालिनंप्राह ६६ ६७ एतत् ज्ञात्वा तदगमनंज्ञात्वा ६८ यदायदितस्यबाणेनदूरंक्षेपणे त्वशक्तस्तर्हित्वं

पपाततच्छिरोराममातंगाश्रमसन्निधौ योजनात्पतितंतस्मान्मुनेराश्रममंडले ६५ रक्तवृष्टिःपपातोच्चैर्दृष्ट्वातां
क्रोधमूर्च्छितः मातंगोवालिनंप्राहयद्यागंतासिमेगिरिं ६६ इतःपरंभग्नशिरामरिष्यसिनसंशयः एवंशप्तस्त
दारभ्यऋष्यमूकंनयात्यसौ ६७ एतज्ज्ञात्वाहमप्यत्रवसामिभयवर्जितः रामपश्यशिरस्तस्यदुंदुभेःपर्वतोपमं
६८ तत्क्षेपणेयदाशक्तःशक्तस्त्वंवालिनोवधे इत्युक्त्वादर्शयामासशिरस्तद्गिरिसन्निभं ६९ दृष्ट्वारामःस्मितंकृ
त्वापादांगुष्ठेनचाक्षिपत् दशयोजनपर्यंतंतदद्भुतमिवाभवत् ७० साधुसाध्वितिसंप्राहसुग्रीवोमंत्रिभिःसह
पुनरप्याहसुग्रीवोरामंभक्तपरायणं ७१ एतेतालामहासाराःसप्तपश्यरघूत्तम एकैकंचालयित्वासौनिष्पत्रान्कुरु
तेंजसा ७२ यदित्वमेकबाणेनविध्वाछिद्रंकरोषिचेत् हतस्त्वयातदावालीविश्वासोमेप्रजायते ७३ तथेतिधनुरादा
यसायकंतत्रसंदधे बिभेदचतदारामःसप्ततालान्महाबलः तालान्सप्तविनिर्भिद्यगिरिंभूमिंचसायकः ७४
पुनरागत्यरामस्यतूणीरेपूर्ववत्स्थितः ततोतिहर्षात्सुग्रीवोराममाहातिविस्मितः ७५

वालिवधेशक्तः ६९ ७० ७१ चालयित्वामूलतोबाहुभ्यांकंपनेन अंजसाअनायासेन ७२ छिद्रंकरोषिसप्तस्वपीति ४
शेषः ७३ ७४ ७५ ७ ७ ७ ७ ७

एवमाश्चर्यकर्मणारामंपरमात्मानंज्ञात्वास्तौति देवेति संगतिर्मेत्वंप्राप्तः ७६ मोक्षसचिवंमोक्षप्रदत्वात्तत्सचिवं भवंसंसारं ७७
अन्यद्दारपुत्रादिकंत्वन्मायाकृतत्वेनमायिकत्वान्नाकांक्षे तानिमानिवर्त्तयेत्यर्थः ७८ मृदर्थंभूमिंखनतायथानिधानधनराशिःप्राप्तो
भवति एवमहमानंदानुभवंतद्रूपंत्वांप्राप्तः ७९ अनाद्यविद्यासंसिद्धंनिष्पन्नंविषयवासनारूपंबंधनंसंसारप्रवर्त्तकंनष्टंछिन्नंनष्टं अन्ये

देवत्वंजगतान्नाथःपरमात्मानसंशयः मत्पूर्वकृतपुण्यौघैःसंगतोद्यमयासह ७६ त्वांभजंतिमहात्मा
नःसंसारविनिवृत्तये त्वांप्राप्यमोक्षसचिवंप्रार्थयेहंकथंभवं ७७ दाराःपुत्राधनंराज्यंसर्वंत्वन्मायया
कृतम् अतोहंदेवदेवेशनाकांक्षेन्यत्प्रसीदमे ७८ आनंदानुभवंत्वाद्यप्राप्तोहंभाग्यगौरवात् मृदर्थं
यतमानेननिधानमिवसत्पते ७९ अनाद्यविद्यासंसिद्धंबंधनंछिन्नमद्यनः यज्ञदानतपःकर्मपूर्तेष्टादि
भिरप्यसौ ८० नजीर्यतेपुनर्दार्ढ्यंभजतेसंसृतिःप्रभो त्वत्पाददर्शनात्सद्योनाशमेतिनसंशयः ८१ क्ष
णार्द्धमपियच्चित्तंत्वयितिष्ठत्यचंचलम् तस्याज्ञानमनर्थानांमूलंनश्यतितत्क्षणात् ८२ तत्तिष्ठतुमनो
रामत्वयिनान्यत्रमेसदा ८३ रामरामेतियद्वाणीमधुरंगायतिक्षणम् सब्रह्महासुरापोवामुच्यतेसर्वपा
तकैः ८४ नकांक्षेविजयंरामनचदारसुखादिकम् भक्तिमेवसदाकांक्षेत्वयिबंधविमोचनीम् ८५

भ्योभगवद्दर्शनस्याधिक्यमाह यज्ञेत्यादि यज्ञादिभिरप्यसौसंसृतिस्तत्कारणंविषयवासनारूपंबंधनंनजीर्यति अपितुदार्ढ्यमेव
भजते त्वच्चरणदर्शनात्तुसद्यस्तन्नाशमेति ८० ८१ यच्चित्तंयस्यचित्तंतस्यानर्थानांनानासंसृतिरूपाणांमूलमज्ञानंनश्यतीत्यन्वयः ८२
मेमनःसदात्वयितिष्ठतु ८३ यस्यवाणीत्वन्नामगायतिसमुच्यते ८४ बंधस्यसंसारकारणस्यमोचनीं ८५ ७ ७

त्वन्मायया कृतः संसारो यस्य सः त्वदंशः त्वत्प्रतिबिंबरूपत्वात् अतः स्वपादयोर्भक्तिमादिश्य दत्वा त्राहि ८६ त्वन्मायया वृतचेतस इतः पूर्वं मित्रादय आसन् अद्य तु त्वत्पाददर्शनान्मे सर्वं ब्रह्मैवेति भातीत्यन्वयः ८७ गुणविशेषता सत्वादिगुणविशेषवत्तेत्यर्थः ८८ सगुण विशेषता नानात्वं स्फुरत् हि मित्रार्युदासीनत्वरूपो भेदः कालकृतं मृत्युकृतम ८९ अतः अविद्यामिति छेदः अत उत्सारयेति छेद संधिरा र्षः ९

त्वन्मायाकृतसंसारस्त्वदंशोहं रघूत्तम स्वपादभक्तिमादिश्य त्राहि मां भवसंकटात् ८६ पूर्वं मित्रार्युदासी नास्त्वन्मायावृतचेतसः आसन्मेद्य भवत्पाददर्शनादेव राघव ८७ सर्वं ब्रह्मैव मे भाति क्व मित्रं क्व च मे रिपुः यावत्त्वन्मायया बद्धस्तावद्गुणविशेषता ८८ सा यावदस्ति नानात्वं तावद्भवति नान्यथा यावन्नानात्वमज्ञा नात्तावत्कालकृतं भयं ८९ अतोऽविद्यामुपास्ते यः सोऽधंतमसि मज्जति मायामूलमिदं सर्वं पुत्रदारादिकं धनम् अतोत्सारय मायां त्वं दासीं तव रघूत्तम ९० त्वत्पादपद्मार्पितचित्तवृत्तिस्त्वन्नामसंगीतकथासु वा- णी त्वद्भक्तसेवानिरतौ करौ मे त्वदंगसंगं लभतां मदंगं ९१ त्वन्मूर्तिभक्तान्स्वगुरुं च चक्षुः पश्यत्वजस्रं स शृणोतु कर्णः त्वज्जन्मकर्माणि च पादयुग्मं व्रजत्वजस्रं तव मंदिराणि ९२

त्वत्पादपद्मयोरर्पिता चित्तवृत्तिर्येन सः ईदृशोहं भूयासमिति शेषः त्वन्नामविषयसंगीतकथासु वाणी निरता तिष्ठत्वित्यन्वयः त्वद्भक्ता नां सेवायां निरतौ तत्परौ ९१ त्वन्मूर्तिभक्तान् त्वन्मूर्त्तयश्च तद्भक्ताश्च तान् स कर्णः त्वज्जन्मानि मायिकानि तत्रत्यकर्माणि च शृणोत्वि त्यन्वयः ९२ ७ ७ ७ ७ ७ ५

अहिशत्रुकेतो गरुडध्वज मे शिरस्त्वदीयं शिवब्रह्माद्यैः सेवितं पदं नमतु ९३ इति श्रीमत्सकलराजधिपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदा वलिविराजमानस्य हिम्मतिवर्मणः पुत्रस्य श्रीरामवर्मणः कृतावध्यात्मरामायणसेतौ किष्किंधाकांडे प्रथमः सर्गः १ ७ स्वात्म परिष्वंगः स्वशरीरालिंगनं तेन दूरीकृताशेषपापं सस्मितमिति मायाया भगवद्दासरूपत्वेन स्मितद्वारा माययात दावरणं १ कार्यरा

अंगानि ते पादरजोविमिश्रतीर्थानि बिभ्रत्वहिशत्रुकेतो शिरस्त्वदीयं भवपद्मजाद्यैर्जुष्टं पदं राम नमत्वजस्रं ९३ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे किष्किंधाकांडे उमामहेश्वरसंवादे प्रथमः सर्गः १ श्रीमहादेव उवाच इत्थं स्वात्मपरिष्वंगनिर्धूताशेषकल्मषं रामः सुग्रीवमालोक्य सस्मितं वाक्यमब्रवीत् १ मायां मोहकरीं तस्मिन्वितन्वन्कार्यसिद्धये सखे त्वदुक्तं यत्तन्मे सत्यमेव न संशयः २ किंतु लोका वदिष्यंति मामेव रघुनंदनः कृतवान्किं कपींद्राय सख्यं कृत्वाग्निसाक्षिकं ३ इति लोकापवादो मे भविष्यति न संशयः तस्मादाह्वय भद्रं ते गत्वा युद्धाय वालिनं ४ बाणेनैकेन तं हत्वा राज्ये त्वामभिषिंचये तथेति गत्वा सुग्रीवः किष्किंधोपवनं द्रुतम् ५ कृत्वा शब्दं महानादं नमाह्वयत वालिनं तच्छ्रुत्वा भ्रातृनिनदं रोषताम्रविलोचनः ६ निर्जगाम गृहात्शीघ्रं सु ग्रीवो यत्र वानरः तमापतंतं सुग्रीवः शीघ्रं वक्षस्यताडयत् ७

वणवधः यन्मां प्रति त्वदुक्तं त्वयोक्तं तत्सत्यमेव २ रघुनंदनः अग्निसाक्षिकं सख्यं कृत्वा कपींद्राय तदुपकारकं किं कृतवानित्येव लोका मां वदि ष्यंति अतस्त्वदुपकारो मेवश्यं कर्तव्य इति शेषः ३ उक्तमेव दार्ढ्याय पुनराह इतीति भद्रं त इत्यनेन मदाज्ञाकरण एव ते भद्रं नान्यथेति सू- चितं ४ तथेतीत्यर्थं प्रतिज्ञायेति शेषः ५ महानादं महाप्रतिध्वनिजनकं आह्वयत स्पर्धया शब्दितवान् ६ ७ ७

८ एकरूपौसमानाकारौ अतएवरामोबाणंनमुमोच ९ १० जहिशस्त्रेणेतिशेषः ११ प्रत्ययंकृत्वाविश्वासमुत्पाद्य सत्य
वादिन्नित्यादिराक्षेपः १२ युवांसमानाकारौदृष्ट्वामित्रघातशंकयाऽहंसायकंनमुक्तवानित्यन्वयः १३ भ्रमशांतयेभ्रमशांतिफ

सुग्रीवमपिमुष्टिभ्यांजघानक्रोधमूर्च्छितः वालीतमपिसुग्रीवएवंक्रुद्धौपरस्परम् ८ अयुद्ध्येतामेकरू
पौदृष्ट्वारामोतिविस्मितः नमुमोचतदाबाणंसुग्रीववधशंकया ९ ततोद्रुद्रावसुग्रीवोवमन्रक्तंभयाकुलः
वालीस्वभवनंयातःसुग्रीवोराममब्रवीत् १० किंमांघातयसेरामशत्रुणाभ्रातृरूपिणा यदिमेहननंवाञ्छात्व
मेवजहिमांविभो ११ एवंमेप्रत्ययंकृत्वासत्यवादिन्रघूत्तम उपेक्षसेकिमर्थंमांशरणागतवत्सल १२ श्रुत्वा
सुग्रीववचनंरामःसाश्रुविलोचनः आलिंग्यमास्मभैषीस्त्वंदृष्ट्वावामेकरूपिणौ १३ मित्रघातित्वमाशंक्य
मुक्तवान्सायकंनहि इदानीमेवतेचिह्नंकरिष्येभ्रमशांतये १४ गत्वाह्वयपुनःशत्रुंहतंद्रक्ष्यसिवालिनं
रामोहंत्वांशपेभ्रातर्हनिष्यामिरिपुंक्षणात् १५ इत्याश्वास्यससुग्रीवंरामोलक्ष्मणमब्रवीत् सुग्रीवस्यगलेपु
ष्पमालामामुच्यपुष्पितां १६ प्रेषयस्वमहाभागसुग्रीवंवालिनंप्रति लक्ष्मणस्तुतदाबध्वागच्छगच्छेतिसादरं
१७ प्रेषयामाससुग्रीवंसोपिगत्वातथाकरोत् पुनरप्यद्भुतंशब्दंकृत्वावालिनमाह्वयत् १८ तच्छ्रुत्वाविस्मि
तोवालीक्रोधेनमहतावृतः बध्वापरिकरंसम्यक्गमनायोपचक्रमे १९

लकं १४ अहंरामइत्यनेनस्वस्यामिथ्याभाषित्वंसूचितं त्वांशपेयदिनहनिष्यामितर्हिमित्रस्य तवैवशपथइत्यर्थः १५ पुष्पितांमालांआमु
च्य संबध्यप्रेष्यतामित्यन्वयः १६ १७ १८ परिकरंकच्छबंधादिरूपम् १९ ७ ७ ७

२० नेत्वत्तोभग्नःपुनरायातिगर्जन्युद्धार्थमाह्वयति २१ तद्गतासुग्रीवसहायविषयाकुरंपरित्यज्यगच्छ अंतःपुरमितिशेषः मत्तोरक्षितुं
जीवितार्थीकस्तस्यसहायोभवेदित्यन्वयः २२ २३ आह्वयमानंरिपुंज्ञात्वापिशूरःकथंगृहेतिष्ठेत् अतस्तंहत्वात्रायास्यामिइतिच्छेदः २४ य

गच्छंतंवालिनंताराग्रहीत्वानिषिषेधतं नगंतव्यंत्वयेदानींशंकामेतत्वजायते २० इदानीमेवतेभग्नःपुनरायातिस
त्वरः सहायोबलवांस्तस्यकश्चिन्नूनंसमागतः २१ वालीतामाहहेसुभ्रुशंकातेव्येतुतद्गता प्रियेकुरंपरित्यज्यग
च्छगच्छामितंरिपुं २२ हत्वाशीघ्रंसमायास्येसहायस्तस्यकोभवेत् सहायोयदिसुग्रीवस्ततोहत्वोभयंक्षणा
त् २३ आयास्येमाशुचःशूरःकथंतिष्ठेद्गृहेरिपुं ज्ञात्वाप्याहूयमानंहिहत्वायास्यामिसुंदरि २४ तारोवाच
मत्तोन्यच्छ्रुणुराजेंद्रश्रुत्वाकुरुयथोचितं आहमामंगदःपुत्रोमृगयायांश्रुतंवचः २५ अयोध्याधिपतिःश्रीमा
न्रामोदाशरथिःकिल लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह २६ आगतोदंडकारण्यंतत्रसीताहृताकि
ल रावणेनसहभ्रात्रामार्गमाणोथजानकीं २७ आगतोऋष्यमूकाद्रिंसुग्रीवेणसमागतः चकारतेन
सुग्रीवःसख्यंचानलसाक्षिकं २८ प्रतिज्ञांकृतवान्रामःसुग्रीवायसलक्ष्मणः वालिनंसमरेहत्वाराजानंत्वां
करोम्यहं २९ इतिनिश्चित्यतौयातौनिश्चितंशृणुमद्वचः इदानीमेवतेभग्नःकथंपुनरुपागतः ३०

न्मामंगदोमृगयायांश्रुतंवचनआह तच्छ्रुत्वायथोचितंकुरु २५ २६ रावणेनसीतांहृतानांसहभ्रात्रामार्गमाणोऋष्यमूकाद्रिमागतः २७ समा
गतःसंमीलितःसख्यंचतेनचकार २८ २९ इतिनिश्चित्यपरस्परसाहाय्यंप्रतिज्ञाययातौस्ववासस्थानमितिशेषः तस्मान्निश्चितंनिश्चिता
र्थकंमेवचःशृणुइदानीमेवेत्यादेरन्यथेत्यादिः ३० ७ ७ ७ ७ ७

३१ कुलंवानरकुलं ३२ ३३ ३४ स्नेहोभविष्यति सुग्रीवतोपि ममरामकार्येसमर्थत्वादितिभावः ३५ स्वपक्षपरपक्षाभावे हेतुगर्भविशेषणंपरात्मनइति तेनसर्वत्रसमःसइतिध्वनितं ३६ भजतः भक्तानित्यर्थः ३७ यदिस्वयमिति असहायइत्यर्थः ३८ क

अतस्त्वंसर्वथावैरंत्यक्त्वासुग्रीवमानय यौवराज्येभिषिंचाशुरामंत्वंशरणंव्रज ३१ पाहिमामंगदंराज्यंकुलंचहरिपुंगव इत्युक्त्वाश्रुमुखीतारापादयोःप्रणिपत्यतं ३२ हस्ताभ्यांचरणौधृत्वारुरोदभयविह्वला तामालिंग्यतदावालीसस्नेहमिदमब्रवीत् ३३ स्त्रीस्वभावाद्बिभेषित्वंप्रियेनास्तिभयंमम रामोयदिसमायातोलक्ष्मणेनसमंप्रभुः ३४ तदारामेणमेस्नेहोभविष्यतिनसंशयः रामोनारायणःसाक्षादवतीर्णोखिलप्रभुः ३५ भूभारहरणार्थायश्रुतंपूर्वंमयानघे स्वपक्षःपरपक्षोवानास्तितस्यपरात्मनः ३६ आनेष्यामिगृहंसाध्विनत्वातच्चरणांबुजं भजतोनुभजंत्येषभक्तिगम्यःसुरेश्वरः ३७ यदिस्वयंसमायातिसुग्रीवोहन्मितंक्षणात् यदुक्तंयौवराज्यायसुग्रीवस्याभिषेचनं ३८ कथमाहूयमानोहंयुद्धायरिपुणाप्रिये शूरोहंसर्वलोकानांसंमतःशुभलक्षणे ३९ भीतभीतमिदंवाक्यंकथंवालीवदेत्प्रिये तस्माच्छोकंपरित्यज्यतिष्ठस्वंदारवेश्मनि ४० एवमाश्वास्यतारांतांशोचंतीमश्रुलोचनां गतोवालीसमुद्युक्तःसुग्रीवस्यवधायसः ४१ दृष्ट्वावालिनमायांतंसुग्रीवोभीमविक्रमः उत्पपातगलेबद्धपुष्पमालःपतंगवत् ४२

थंतदभिषेचनंकुर्यामितिशेषः यतोहंसर्वलोकानांसंमतःशूरः ३९ वालीभीतभीतंअत्यंतभयसूचकमिदंवाक्यंकथंवदेत् ४० ४१ उत्पपातयुद्धायनतंसुखमितिशेषः ४२ ७ ७ ७ ७ ७

अहन् हतवान् ४३ रामंविलोकयन् शीघ्रमेतंजहीतिदृष्ट्यासूचयन् ४४ ऐंद्रेधनुषिअगस्त्यदत्ते ऐंद्रमितिपाठेऐंद्रास्त्राभिमंत्रितमित्यर्थः वृक्षखंडगःवृक्षसमूहगः ४५ तद्धृदयंलक्ष्यंकृत्वेतिशेषः ४६ महींकंपयन्सशरोरामधनुःसकाशात्महाशब्दंमुंचन्उत्पपात

मुष्टिभ्यांताडयामासवालिनंसोपितंतथा अहन्वालीचसुग्रीवंसुग्रीवोवालिनंतथा ४३ रामंविलोकयन्नेवसुग्रीवोयुयुधेयुधि इत्येवंयुध्यमानौतौदृष्ट्वारामःप्रतापवान् ४४ बाणमादायतूणीरादैंद्रेधनुषिसंदधे आकृष्याकर्णपर्यंतमदृश्योवृक्षखंडगः ४५ निरीक्ष्यवालिनंसम्यग्लक्ष्यंतद्धृदयंहरिः उत्ससर्जाशनिसमंमहावेगंमहाबलः ४६ बिभेदसशरोवक्षोवालिनःकंपयन्महीं उत्पपातमहाशब्दंमुंचन्सनिपपातह ४७ ततोवालीददर्शाग्रेरामंराजीवलोचनं धनुरालंब्यवामेनहस्तेनान्येनसायकं ४८ बिभ्राणंचीरवसनंजटामुकुटधारिणं विशालवक्षसंभ्राजद्वनमालाविभूषितं ४९ पीनचार्वायतभुजंनवदूर्वादलच्छविं सुग्रीवलक्ष्मणाभ्यांचपार्श्वयोःपरिसेवितम् ५० विलोक्यशनकैःप्राहवालीरामंविगर्हयन् किंमयापकृतंराम तवयेनहतोस्म्यहम् ५१ राजधर्ममविज्ञायगर्हितंकर्मतेकृतम् वृक्षखंडेतिरोभूत्वात्यजतामयिसायकम् ५२

आकाशेइतिशेषः ततःसनिपपातवालिवक्षसितत्तस्तद्बिभेद ४७ तदावक्षोभेदकाले चेतनंचैतन्यं वामेनधनुरन्येनसायकमन्यमालंब्यस्थितमितिशेषः ४८ वक्षसिवनमालाकंठमारभ्याजानुमालावनमाला तयाविभूषितम् ४९ ५० विगर्हयन् कुत्सयन् ५१ राजधर्ममिति तिरोभूयान्येनयुद्धंकुर्वति बाणपातः छलत्वान्नराजधर्मइतिभावः त्यबभाव आर्षः ५२ ७

चोरवत्कृतसंगरस्त्वंमांहत्वायशोलप्स्यसेकिं अपित्वयशएवेतिभावः यदितेक्षत्रियदायादत्वाद्यभिमानस्तदामेमयासमक्षंयुद्धंकृत्वात
त्फलंयशोमरणंवाप्राप्स्यसेप्राप्तोभवेः अन्यार्थेन्यशब्दप्रयोगेणासन्नमरणतासूच्यते ५३ कृतउपकृतमित्यर्थः ५४ ५५ ५६ ५७
कंधर्मंकाधर्मकृतांकीर्तिं ऐहिकमपिनमहृथेइत्याह अभक्ष्यमिति ५८ इत्येवंबहुभाषंतंअसंबद्धंप्रलपंतमित्यर्थः ५९ अधर्मेतिस

यशःकिंलप्स्यसेरामचोरवत्कृतसंगरः यदिक्षत्रियदायादोमनोर्वंशसमुद्भवः ५३ युद्धंकृत्वासमक्षंमेप्राप्स्य
सेतत्फलंतदा सुग्रीवेणकृतंकिंतेमयावानकृतंकिमु ५४ रावणेनहृताभार्यातवराममहावने सुग्रीवशरणं
यातस्तदर्थमितिशुश्रुम ५५ चेतरामनजानीषेमहद्बलंलोकविश्रुतं रावणंसकुलंबध्वाससीतंलंकयासह ५६
आनयामिमुहूर्तार्द्धाद्यदिचेच्छामिराघव धर्मिष्ठइतिलोकेस्मिन्कथ्यसेरघुनंदन ५७ वानरंव्याधवद्धत्वाधर्मं
कंलप्स्यसेवद अभक्ष्यंवानरंमांसंहत्वामांकिंकरिष्यसि ५८ इत्येवंबहुभाषंतंवालिनंराघवोब्रवीत् धर्मस्य
गोप्तालोकेस्मिंश्चरामिसशराशनः ५९ अधर्मकारिणंहत्वासद्धर्मंपालयाम्यहं दुहिताभगिनीभ्रातुर्भार्याचैव
थास्नुषा ६० समायोरमतेतासामेकामपिविमूढधीः पातकीसतुविज्ञेयःसवध्योराजभिःसदा ६१

द्धर्मरक्षणांगत्वादधर्मकारिवधस्यनदोषत्वमितिभावः अधर्मकारित्वंवालिनःसमर्थयते दुहितेत्यादिभ्रातुःकनिष्ठस्येतिशेषः ६० एताःस
र्वाःसमास्तुल्यास्तासांमध्येयोविमूढधीरपिएकांरमतेसपातकीज्ञेयः विमूढधीरपीत्यनेनाज्ञानान्नदोषइतिपरिहृतंईदृशार्थस्याज्ञानात् ९
करणेपिमहानेवदोषः अतएवतस्यवधपर्यंतोदंडइत्याह सवध्यइति ६१ ७ ७ ७ ७

ननुमनुष्याधिकारिकंशास्त्रंनतुतिर्यगादिविषयमतस्तिरश्चामस्माकंकोत्रदोषइतिचेच्छृणु तिरश्चामनधिकारोहिअज्ञानकृतःनचा
ज्ञानंनतववाल्यादिषुस्वयंप्रतिभातवेदत्वात्देवांशत्वाच्च एवंचकर्तव्याकर्तव्यज्ञानवतोमकर्तव्यकरणेदोषोभवत्येवातएवेंद्रादीनाम
हल्याद्यतिक्रमणादोदोषश्रुतिःसंगच्छते देवानांयज्ञाद्यनधिकारस्तुयजनीयदेवतांतराभावात् अतएवब्रह्मविद्यायामिंद्रादीनामप्यधि
कारःश्रुतिषुश्रूयतइत्येषोत्रभगवतोभिप्रायः ६२ किंचमन्निंदयादोषांतरभागपित्वंजायसेइत्याह त्वंकपित्वादितिसंचारेलोकपु

त्वंतुभ्रातुःकनिष्ठस्यभार्यायांरमसेबलात् अतोमयाधर्मविदाहतोसिवनगोचर ६२ त्वंकपित्वान्नजानी
षेमहांतोविचरंतियत् लोकंपुनानाःसंचारैरतस्तान्नातिभाषयेत् ६३ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तोज्ञात्वारामंरमापतिं
वालीप्रणम्यरभसाद्राममवचनमब्रवीत् ६४ रामराममहाभागजानेत्वांपरमेश्वरं अजानतामयाकिंचिदुक्तं
तत्क्षंतुमर्हसि ६५ साक्षात्त्वच्छरघातेनविशेषेणतवाग्रतः त्यजाम्यसून्महायोगिदुर्लभंतवदर्शनं ६६ यन्ना
मविवशोगृण्हन्म्रियमाणःपरंपदं यातिसाक्षात्सएवाद्यमुमूर्षोर्मेपुरःस्थितः ६७ देवजानामिपुरुषंत्वांश्रियं
जानकींशुभां रावणस्यवधार्थायजातंत्वांब्रह्मणार्थितं ६८ अनुजानीहिमांरामयांतंत्वत्पदमुत्तमं ममतुल्य
बलेबालेअंगदेत्वंदयांकुरु ६९ नानामहांतोविचरंतियत्पतो ऽ नस्तान्नातिभाषयेत् ननिंदेत् त्वंतुएवंसंचरंतीतिनजानीषेइत्य
र्थः ६३ ६४ अजानतात्वदीयंपरमेश्वरत्वमजानते-
न्ययःविचरंतिहीतिपाठांतरंएवंचत्वादृशपवित्रीकरणार्थएवायंममसंचारइतिध्वनितं ६६ विवशःपुत्रादिममताक्रां
त्यर्थः ६५ तवाग्रतइतित्वत्स्वरूप ज्ञानपूर्वकंतवाग्रतइत्यर्थः तवदर्शनंत्वत्स्वरूपज्ञानंमहायोगिनामपिदुर्लभं ६६ ७ ७
तोऽपिसाक्षात्त्वांपश्यतोम्रियमाणस्यपरमपदप्राप्तिरितिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ६७ ६८ ६९

अमरेंद्रोभवत् तदंशत्वात्तत्रैवलयमापेत्यर्थः ७० विमृष्टःस्पृष्टइतियावत् परमंपदमैंद्रंपदं अधिकारांतेमुक्तिंदत्वातस्यापिपरमपदत्वेनव्य
वहारः ७१ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादि बिरुदावलीविराजमानस्याहिंमतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणः कृतावध्यात्मरा॰ सेतोकि

विशल्यंकुरुमेरामत्हृदयंपाणिनास्पृशन् तथेतिबाणमुद्धृत्यरामःपरस्पर्शपाणिना त्यक्त्वातद्वानरंदेहममरेंद्रो
भवत्क्षणात् ७० वालीरघूत्तमशराभिहतोविमृष्टोरामेणशीतलकरेणसुखाकरेण सद्योविमुच्यकपिदेहमनन्य
लभ्यंप्राप्तःपरंपरमहंसगणैर्दुरापं ७१ इतिश्री॰ कि॰ द्वितीयःसर्गः २ श्रीमहादेवउवाच नि
हतेवालिनिरणेरामेणपरमात्मना दुद्रुवुर्वानराःसर्वेकिंष्किंधांभयविह्वलाः १ तारामूचुर्महाभागेहतोवाली
रणाजिरे अंगदंपरिरक्षाद्यमंत्रिणःपरिनोदय २ चतुर्द्वारकपाटादीन्बध्वारक्षामहेपुरीं वानराणांतुराजा
नमंगदंकुरुभामिनि ३ निहतंवालिनंश्रुत्वातारा शोकविमूर्च्छिता अताडयत्स्वपाणिभ्यांशिरोवक्षश्चभूरिशः
४ किमंगदेनराज्येननगरेणधनेनवा इदानीमेवनिधनंयास्यामिपतिनासह ५ इत्युक्त्वात्वरितातत्ररुदतीमु
क्तमूर्द्धजा ययौताराति शोकार्त्तायत्रभर्तृकलेवरम् ६ पतितंवालिनंदृष्ट्वारक्तैःपांसुभिरावृतम् रुदतीनाथ
नाथेतिपतितातस्यपादयोः ७ करुणांविलपंतीसाददर्शरघुनंदनम् राममांजहिबाणेनयेनवालीहतस्त्व
या ८ गच्छामिपतिसालोक्यंपतिर्मामभिकांक्षते स्वर्गेपिनसुखंतस्यमांविनारघुनंदन ९ किंष्किंधाकांडेद्वितीयःसर्गः २

निहतेति १ परिनोदयनगरादिरक्षार्थमितिशेषः २ चतुर्द्वारकपाटादीनिति आदिनासूक्ष्मानेकद्वारकपाटपरिखादिसंग्रहः ३ ४ निधनंया
स्यामि वह्निप्रवेशेनेतिशेषः ५ ६ ७ येनेति येनबाणेन वालीहतस्तेनबाणेनमांजहि वालिशरीरस्पृष्टतयातत्स्पर्शस्यमत्सुखावहत्वादितिभावः ८ ९

पत्नीदानफलमिति तेनधर्मेणतवापिपत्नीलाभोभविष्यतीतिभावः १० वालिघातिनारामेणदापितंवालिनेतिशेषः वालिनोदातृत्वंचम
पत्नीदानफलमिति तेनधर्मेणतवापिपत्नीलाभोभविष्यतीतिभावः ... पंचात्मकइति पंचभूतात्मकइत्यर्थः इदंजडत्वो
रणेनस्वत्वत्यागमात्रेणेतिबोध्यं ११ १२ १३ देहजीवयोःपतित्वंविकल्प्यनाद्यइत्याह पंचात्मकइति पंचभूतात्मकइत्यर्थः इदंजडत्वो
पपादकं त्वङ्मांसेत्यादिनात्यंतबीभत्सत्वंदर्शितं कालेनकर्मभिर्गुणैःसत्वादिभिश्चोत्पन्नइत्यनेननश्वरत्वमेवंचतत्रात्यंतंप्रीत्ययोगेकातेप
तिबुद्धिरित्यर्थः अथाप्येवंबुद्धिरेवतेतर्हिसोस्त्येवेतिव्यर्थःशोकइत्यर्थः १४ नात्यइत्याह मन्यसेइति निरामयः नाशादिरहितः तदाहनजा

तिबुद्धिरित्यर्थः अथाप्येवंबुद्धिरेवतेतर्हिसोस्त्येवेतिव्यर्थःशोकइत्यर्थः

सुग्रीवत्वंसुखंराज्यंदापि
पत्नीवियोगजंदुःखमनुभूतंत्वयानघ वालिनेमांप्रयच्छाशुपत्नीदानफलंभवेत् १० सुग्रीवत्वंसुखंराज्यंदापि
तंवालिघातिना रामेणसुभयासार्द्धंभुंक्ष्वसापत्नवर्जितं ११ इत्येवंविलपंतींतांतारांरामोमहामनाः सांत्व
यामासदययातत्वज्ञानोपदेशतः १२ किंभीरुशोचसिव्यर्थंशोकस्याविषयंपतिं पतिस्तवायंदेहोवाजीवो
वावदतत्वतः १३ पंचात्मकोजडोदेहस्त्वङ्मांसरुधिरास्थिमान् कालकर्मगुणोत्पन्नःसोप्यास्तेद्यापितेपुरः १४
मन्यसेजीवमात्मानंजीवस्तर्हिनिरामयः नजायतेनम्रियतेनतिष्ठतिनगच्छति १५ नस्त्रीपुमान्वाषंढोवाजीवः
सर्वगतोव्ययः एकएवाद्वितीयोयमाकाशवदलेपकः नित्योज्ञानमयःशुद्धःसकथंशोकमर्हति १६ तारोवा
च देहोऽचित्काष्ठवद्रामजीवोनित्यश्चिदात्मकः सुखदुःखादिसंबंधःकस्यस्याद्राममेवद १७

यतेइत्यादि १५ सर्वगतश्चेतनोजीवएकएव अद्वितीयइति द्वितीयसंबंधरहितस्तदेवाहाकाशवदलेपकइति अलिप्तइत्यर्थः मायागुणै रि
तिशेषः सकथमिति अविनाशित्वादितिभावः १६ देहः काष्ठवदचित् अचेतनइत्यर्थः जीवश्चिदात्मकोज्ञानस्वरूपएव नतुसुखादिपरिणा
मवान् एवंसतिसुखादिसंबंधःकस्यस्यात् अचेतनत्वान्नस्थूलस्यसूक्ष्मस्यनाप्यपरिणामित्वादात्मनइत्यर्थः १७

उत्तरयति अहंकारादीति देहेंद्रियैः सहतेषुइत्यर्थः अहंकारादिसंबंधः अहंममेत्येवंबुद्धिविषयताइत्यर्थः प्रायः स्थूलसूक्ष्मदेहयोरुभयोरप्यहं बुद्धिरेवकेषांचित्तुस्थूलदेहेपुत्रादौचममताबुद्धिः सूक्ष्मेतुसर्वेषामहंबुद्धिरेवेतिविवेकः तावदेवाविवेकिनोंतःकरणादिभ्यः स्वस्मिन्विवेकाभ्हवत आत्मनः संसारः स्यादित्यर्थः १८ एवंशुद्धस्यात्मनोन्याविवेकादारोपितः संसारः स्वतएवनविनिवर्तते यथास्वप्नस्यमिथ्यागमः स्वाप्नमिथ्यापदार्थदर्शनंनस्वतोनिवर्ततेकिंतुजाग्रदवस्थयैवतद्वदितिभावः १९ तत्रस्वप्नस्यविषयध्यानवत्संसारस्यमूलकारणमाह अनादीति अविद्याअनात्मन्यात्मबुद्धिर्मायावा अयथार्थकः अत्यंतमिथ्याभूतः २० मनएवेतिमनोऽत्रांतःकरणंसंसारस्तन्मूलकारणमित्यर्थः बंधः सुखा

श्रीरामउवाच अहंकारादिसंबंधोयावद्देहेंद्रियैःसह संसारस्तावदेवस्यादात्मनस्त्वविवेकिनः १८ मिथ्यारोपितसंसारोनस्वयंविनिवर्त्तते विषयान्ध्यायमानस्यस्वप्नेमिथ्यागमोयथा १९ अनाद्यविद्यासंबंधात्तत्कार्याहंकृतेस्तथा संसारोऽपार्थकोपिस्याद्रागद्वेषादिसंकुलः २० मनएवहिसंसारोबंधश्चैवमनःशुभे आत्मामनःसमानत्वमेत्यतद्गतबंधभाक् २१ यथाविशुद्धःस्फटिकोऽलक्तकादिसमीपगः तत्तद्वर्णयुगाभातिवस्तुतोनास्तिरंजनम् २२ बुद्धींद्रियादिसामीप्यादात्मनःसंसृतिर्बलात् आत्मास्वलिंगंतुमनःपरिगृह्यतदुद्भवान् २३

दिभोगस्तद्वत्मनएवमनसासमानत्वंआत्ममनसोरैक्यं तद्गतबंधभाक्तद्गतबंधयुक्तोभवतीत्यर्थः २१ २२ बुद्धीति यथालक्तकादिसामीप्यात्स्फटिकस्यरक्तत्वादिव्यवहारः एवंसंसारधर्मकबुद्धींद्रियादिसामीप्यादात्मनोबलादवशतः संसारव्यवहारोलोकैः क्रियतइत्यर्थः तदेवाहात्मेति मनसोजडत्वेनज्ञानादिजनकत्वासंभवात् चेतनस्यात्मनोलिंगमनुमापकंमनोंतःकरणं परिगृह्यतेनाविवेकंप्राप्य तदुद्भवान्ततो १०

जातान्कामान्विषयान्जुषन्गुणैस्तदीयैरागद्वेषादिभिर्बद्धइवावशः संसारेवर्त्तते २३ ७ ७ ७

विषयाणांमनउद्भवत्वंदर्शयति आदाविति गुणान्रागद्वेषादीन् ततोरागद्वेषादितः कर्माणिसृष्टिवदितिशेषः २३ २४ तत्रकर्मभेदानाह शुक्लेत्यादि शुक्लकर्माणि हिंसादिरहितजपध्यानादिरूपाणिलोहितानिहिंसामिश्रयागादीनि कृष्णानि पापकर्माणितत्समानतः कर्मस्वरूपतुल्यागतयोगतीःसृष्टिवदितिशेषः गतयइतिद्वितीयार्थेआर्षं तत्रशुक्लकर्मणः शुक्लाब्रह्मलोकप्राप्तिरूपोत्तमागतिः लोहितकर्मणोमध्यमास्वर्गगतिः कृष्णकर्मणोऽधमानरकगतिरित्यर्थः भूतसंप्लवः प्रलयस्तावत्पर्यंतंकर्मवशाद्भ्रमति २५ सर्वोपसंहृतौप्रलयेवासनाभिः

कामान्जुषन्गुणैर्बद्धःसंसारेवर्ततेवशः आदौमनोगुणान्सृष्ट्वाततःकर्माण्यनेकधा २४ शुक्ललोहितकृष्णानिगतयस्तत्समानतः एवंकर्मवशाज्जीवोभ्रमत्याभूतसंप्लवं २५ सर्वोपसंहृतौजीवोवासनाभिःस्वकर्मभिः अनाद्यविद्यावशगास्तिष्ठत्यभिनिवेशतः २६ सृष्टिकालेपुनःपूर्ववासनामानसैःसह जायतेपुनरप्येवंघटीयंत्रमिवावशः २७ यदापुण्यविशेषेणलभतेसंगतिंसतां मद्भक्तानांसुशांतानांतदामद्विषयामतिः २८ मत्कथाश्रवणेश्रद्धादुर्लभाजायतेततः ततःस्वरूपविज्ञानमनायासेनजायते २९

कर्मभिश्चसहाभिनिवेशतः अंतःकरणादितादात्म्याध्यासात् अंतःकरणादिप्रकृतिभूतानाद्यविद्यावशगस्तल्लीनःसन्तिष्ठति २६ वासनाश्चमानसानिकर्माणिचतैःसहतद्युक्तएवजायतेवर्षाकालेमंडूकवत्प्रादुर्भवति एवंसृष्टिप्रलययोर्घटीयंत्रमिवावर्त्तमानस्तिष्ठति २७ नन्वेवमस्यमुक्तिःप्रत्याशैवनकिंनेत्याह यदेति मद्विषयामतिः ईश्वरोमहानित्येवंबुद्धिर्जायतेइतिशेषः २८ ततः ईश्वरविषयबुद्ध्यनंतरं ततःस्वरूपविज्ञानंस्वरूपंविज्ञायतेऽनेन ततःविषयेषु अनित्याशुचिदुःखरूपंवैराग्यंनित्यानित्यविवेकादिचजायतेइत्यर्थः २९ ७ ७ ७ ७

तदातादृशेवैराग्यादौ जातेआचार्यप्रसादेनतत्त्वमस्यादिवाक्यार्थज्ञानतः श्रवणमननरूपात् क्षणात् उत्सवात् श्रवणादिविषयोत्साहात्पुनः
पुनरनुष्ठानादितियावत् देहादिभ्यः पृथक्स्थितंसत्यमानंदरूपमद्वितीयमात्मानंस्वात्मानुभवतः स्वात्मविषयादीदृशंब्रह्माहमेवेत्योहंरूपा
न्निदिध्यासनात् ज्ञात्वाअपरोक्षीकृत्यसद्यस्तत्कालमेवसंसारान्मुक्तोभवेदित्यर्थः ३० ३१ आलोचयतियुक्त्यानिर्णयतितस्यक्रमेणज्ञा
नप्राप्त्यासंसारदुःखास्पर्शः ३२ कर्मबंधात् कर्मकृताद्बंधात्संसाररूपादित्यर्थः ३३ मेमयारूपंदर्शितंस्वरूपंदर्शितमित्यर्थः अत्रतारायेभ

तदाचार्यप्रसादेनवाक्यार्थज्ञानतःक्षणात् देहेंद्रियमनःप्राणाहंकृतिभ्यःपृथक्स्थितं ३० स्वात्मानुभवतःसत्य
मानंदात्मानमद्वयं ज्ञात्वासद्योभवेन्मुक्तःसत्यमेवमयोदितम् ३१ एवंमयोदितंसम्यगालोचयतियोनिशं तस्य
संसारदुःखानिनस्पृशंतिकदाचन ३२ त्वमप्येतन्मयाप्रोक्तमालोचयविशुद्धधीः नस्पृश्यसेदुःखजालैःकर्मबं
धाद्विमोक्ष्यसे ३३ पूर्वजन्मनितेसुभ्रुकृतामद्भक्तिरुत्तमा अतस्तवविमोक्षायरूपंमेदर्शितंशुभे ३४ ध्यात्वा
मद्रूपमनिशमालोचयमयोदितं प्रवाहपतितंकार्यंकुर्वत्यपिनलिप्यसे ३५ श्रीरामेणोदितंसर्वंश्रुत्वातारा
तिविस्मिता देहाभिमानजंशोकंत्यक्त्वानत्वारघूत्तमम् ३६

गवताविश्वरूपदर्शनंकारितमितिध्वनयति यद्वादर्शितमित्यबोधितमित्यर्थः ३४ मद्रूपंपरिदृश्यमानंरूपंदर्शितंविश्वरूपंचआलोचयविचा
रय प्रवाहपतितंसंसारप्रवाहपतितंकार्यंसांसारिकंकार्यंकुर्वत्यपितद्दोषैर्नलिप्यसेइत्यर्थः ३५ देहाभिमानजंदेहे अहंममइत्याकार ११
काभिमानाज्जातम् ३६ ७ ७ ७ ७ ७

जीवन्मुक्तातदवस्थापरमात्मनारामेणसद्गुरुत्वात्क्षणसंगमेनैव ३७ सापितिर्यग्योनिरपिताराअनादिबंधंसंसाररूपंनिर्धूयतिरस्कृत्य
विकल्मषानिष्पापाकृता मुक्ताजीवन्मुक्ताचकृता ३८ ३९ सुग्रीवंकिमाहेत्यत्राह भ्रातुरिति ज्येष्ठस्य भ्रातुर्वालिसांपरायिकंपारलौकि
कंयुक्तं तत्पुत्रेणांगदेनकुरुकारयेत्यर्थः ननुभवच्छत्रोःकथमस्माभिः संस्कारादिकार्यंतत्राह ममाज्ञयेति ४० तथेतीत्यस्यांगीकृत्येति

आत्मानुभवसंतुष्टाजीवन्मुक्ताबभूवह क्षणसंगममात्रेणरामेणपरमात्मना ३७ अनादिबंधंनिर्धूयमुक्तासापिवि
कल्मषा सुग्रीवोऽपितच्छ्रुत्वारामवक्त्रात्समीरितं ३८ जहावज्ञानमखिलंस्वस्थचित्तोभवत्तदा ततःसुग्री
वमाहेदंरामोवानरपुंगवं ३९ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यपुत्रेणयद्युक्तंसांपरायिकं कुरुसर्वंयथान्यायंसंस्कारादिममाज्ञया
४० तथेतिवालिनःशरीरंमुख्यैर्वानरैःपरिणीयतं वालिनंपुष्पकेक्षिप्त्वासर्वराजोपचारकैः ४१ भेरीदुंदुभिनिर्घोषैर्ब्रा
ह्मणैर्मंत्रिभिःसह यूथपैर्वानरैःपौरैस्ताराचांगदेनच ४२ गत्वाचकारतत्सर्वंयथाशास्त्रंप्रयत्नतः स्नात्वाज
गामरामस्यसमीपंमंत्रिभिःसह ४३ गत्वारामस्यचरणौसुग्रीवःप्राहहृष्टधीः राज्यंप्रशाधिराजेंद्रवानराणांस
मृद्धिमत् ४४ दासोहंतेपादपद्मंसेवेलक्ष्मणवच्चिरं इत्युक्तोराघवःप्राहसुग्रीवंसस्मितंवचः ४५ त्वमेवाहंन
संदेहःशीघ्रंगच्छममाज्ञया पुरराज्याधिपत्येत्वंस्वात्मानमभिषेचय ४६

शेषःपरिणीयउत्थाप्य पुष्पकेपुष्पकविमानतुल्येवाहने सर्वराजोपचारकैर्युक्तंवालिनंक्षिप्त्वा ४१ ४२ तन्मृतोचितसंस्कारादि ४३ वानरा
णांराज्यंप्रशाधीत्यन्वयः ४४ ४५ त्वमेवाहं अनेनत्वयाक्रियमाणराज्यभोगएवममभोगइतिसूचितं किंचानासक्तोराज्यंभुंक्ष्वईश्वरप्रेरितो
हंराज्यंकुर्वेइतिमत्वाच तादृश्याबुद्ध्याक्रियमाणयाक्रिययाभगवांस्तुष्यत्येवेतिध्वनितंपुरराज्याधिपत्येकिष्किंधापुरराज्याधिपत्ये ४६ ७

तर्हिमदभिषेककालेतत्रसन्निधानंकुर्विंतिचेत्तत्राह नगरमिति पत्तनंनगरं ४७ अहंचनगरस्यसमीपेपर्वतस्यशिखरेवत्स्यामीत्यन्वयः ४८ वर्षदिवसान्वर्षाकालं ततःराज्याभिषेकानंतरंकिंचित्कालंवर्षासमयंस्वपुरेस्थित्वासीतायाःपरिमार्गणे ऽन्वेषणेयत्नवान् भवेत्यन्वयः

नगरंनप्रवेक्ष्यामिचतुर्दशसमाःसखे आगमिष्यतिमेभ्राताल्क्ष्मणःपत्तनंतव ४७ अंगदंयौवराज्येत्वमभिषेच यसादरम् अहंसमीपेशिखरेपर्वतस्यसहानुजः ४८ वत्स्यामिवर्षदिवसांस्ततस्त्वंयत्नवान्भव किंचि त्कालंपुरेस्थित्वासीतायाःपरिमार्गणे ४९ साष्टांगंप्रणिपत्याहसुग्रीवोरामपादयोः यदाज्ञापयसेदेवतत्त थैवकरोम्यहम् ५० अनुज्ञातस्तुरामेणसुग्रीवस्तुसलक्ष्मणः गत्वापुरंतथाचक्रेयथारामेणचोदितः ५१ सु ग्रीवेणयथान्यायंपूजितोलक्ष्मणस्तदा आगत्यराघवंशीघ्रंप्रणिपत्योपतस्थिवान् ५२ ततोरामोजगामाशुल क्ष्मणेनसमन्वितः प्रवर्षणगिरेरूर्ध्वंशिखरंभूरिविस्तरं ५३ तत्रैकंगह्वरंदृष्ट्वास्फाटिकंदीप्तिमच्छुभं वर्षवाता तपसहंफलमूलसमीपगं वासायरोचयामासतत्ररामःसलक्ष्मणः ५४ दिव्यमूलफलपुष्पसंयुतेमौक्तिकोप मजलौघपल्वले चित्रवर्णमृगपक्षिशोभितेपर्वतेरघुकुलोत्तमोऽवसत् ५५ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहे श्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः ३

४९ ५० चोदितःप्रेरितः ५१ ५२ ५३ गह्वरंगुहां फलमूलानिसमीपगानियस्यतत् ५४ मौक्तिकोपमःजलौघोजलसमूहोयेषुता दृशानिपल्वलानियस्मिंस्तादृशेपर्वतेइत्यर्थः नानावर्णैर्मृगैःपक्षिभिश्चशोभिते ५५ इतिश्रीमत्सकलराजचिपदुद्धरणसमर्थेत्यादि० अ ध्यात्मरामायणेसेतौकिष्किंधाकांडे तृतीयःसर्गः ३ ७ ७ ७ ७ १२

तत्रपर्वतेइत्यर्थः वार्षिकदिनानिव्याप्येतिशेषः अवसदित्यन्वयः १ वातप्रेरितजलपूर्णमेघान् अंतरेमध्येस्तनितयुक्तंवैद्युतंविद्युत्स मूहोगर्भेयेषांतान् आहितस्वकांचन्यःकक्षाःपृष्ठास्तरणानियेषांतादृशान् गजयूथान्यद्वत्तानिववीक्ष्यविस्मयमगात् अत्रगंजाबृंहितयु क्ताबोध्याअतएवस्तनितेनाधिक्यम् २ नवघासंनव तृणं विस्फारितेक्षणाभगवत्सौंदर्यदर्शनायेतिभावः ३ तादृशाःसंतोध्यान

श्रीमहादेवउवाच तत्रवार्षिकदिनानिराघवोलीलयामणिगुहास्वसंचरन् पक्वमूलफलभोगतोषितोलक्ष्म णेनसहितोवसत्सुखं १ वातनुन्नजलपूरितमेघानंतरस्तनितवैद्युतगर्भान् वीक्ष्यविस्मयमगाद्गजयूथान्यद्वदाहित सुकांचनकक्षान् २ नवघाससमास्वाद्यहृष्टपुष्टमृगद्विजाः धावंतःपरितोरामंवीक्ष्यविस्फारितेक्षणाः ३ नचलंतिसदाध्या ननिष्ठाइवमुनीश्वराः रामंमानुषरूपेणगिरिकाननभूमिषु ४ चरंतंपरमात्मानंज्ञात्वासिद्धगणाभुवि मृगपक्षिगणाभू त्वाराममेवान्वसेविरे ५ सौमित्रिरेकदारामेमेकांतेध्यानतत्परम् समाधिविरमेभक्त्याप्रणयाद्विनयान्वितः ६ अ ब्रवीद्देवतेवाक्यात्पूर्वोक्ताद्विगतोमम अनाद्यविद्यासंभूतःसंशयोहृदिसंस्थितः ७ इदानींश्रोतुमिच्छामिक्रिया मार्गेणराघव भवदाराधनंलोकेयथाकुर्वंतियोगिनः ८ इदमेवसदाप्राहुर्योगिनोमुक्तिसाधनं नारदोपितथाव्या सोब्रह्माकमलसंभवः ९ ब्रह्मक्षत्रादिवर्णानामाश्रमाणांचमोक्षदं स्त्रीशूद्राणांचराजेंद्रसुलभंमुक्तिसाधनं त वभक्तायमेभ्रात्रेब्रूहिलोकोपकारकं १०

निष्ठामुनीश्वराइवनचलंतिराममित्याद्युत्तरान्वयितत्रैतेचरंतोमृगपक्षिगणानकिंतुसिद्धगणाइत्यु पन्हुतिर्व्यंग्या ४ ५ ६ अनादिभूतयाऽविद्ययासंभूतोजातःसंशयोविगतइत्यन्वयः ७ क्रियामार्गेणलौकिकपुष्पादिभिःपूजारूपेणयथातत्प्रकार विशिष्टेनपूजामार्गेणयोगिनोभवदाराधनंकुर्वंतितच्छ्रोतुमिच्छामीत्यन्वयः ८ इदमेवक्रियामार्गेणाराधनमेवयोगिनएवाह नारदइत्यादि ९ मेमह्यं १०

११ द्विजत्वंउपनयनसंस्कारंप्राप्यलब्ध्वांतयोरव्ययोःप्राप्यलब्ध्वा एतयोराराधयेदित्यनेनान्वयः १२ पूजास्थानान्याह हृदयइत्यादि स्वहृदयदेशइत्यर्थः इदंचमूर्द्धादीनामपिस्मृत्युक्तानामुपलक्षणं अनलेवन्हौ प्रतिमादौप्रतिमास्वर्णरूप्यादिमयीआदिनाब्राह्मणेविभावसौसूर्यमंडलेअर्चेत्पूजयेत् १३ प्रातःस्नानमितिसकलप्रातःकृत्योपलक्षणं १४ वेदेति द्विजोवेदोदितैः शूद्रादिस्तंत्रोदितैःमृल्लेपनंसकलस्नानविधेरुपलक्षणं तेनस्नानंकुर्वन्नित्यन्वयः संध्यादिनाहोमतर्पणादि १५ ममपूजकोमद्भक्त्याभक्त्यास्वगुरुंपूजयेदित्यन्वयः अत्रगुर्वसान्निध्येपिध्यानेनजलादौगुरुं

श्रीरामउवाच ममपूजाविधानस्यनांतोस्तिरघुनंदन तथापिवक्ष्येसंक्षेपाद्यथावदनुपूर्वशः ११ स्वगृह्योक्तप्रकारेणद्विजत्वंप्राप्यमानवः सकाशात्सद्गुरोर्मंत्रंलब्ध्वामद्भक्तिसंयुतः १२ तेनसंदर्शितविधिर्मामेवाराधयेत्सुधीः हृदयेवानलेवार्चेत्प्रतिमादौविभावसौ १३ शालिग्रामशिलायांवापूजयेन्मामतंद्रितः प्रातःस्नानंप्रकुर्वीतप्रथमंदेहशुद्धये १४ वेदतंत्रोदितैर्मंत्रैर्मृल्लेपनविधानतः संध्यादिकर्मयन्नित्यंतत्कुर्याद्विधिनाबुधः १५ संकल्पमादौकुर्वीतसिद्ध्यर्थंकर्मणांसुधीः स्वगुरुंपूजयेद्भक्त्यामद्बुद्ध्यापूजकोमम १६ शिलायांस्नपनंकुर्यात्प्रतिमासुप्रमार्जनं प्रसिद्धैर्गंधपुष्पाद्यैर्मत्पूजासिद्धिदायिका १७ अमायिकोनुवृत्त्यामांपूजयेन्नियतव्रतः प्रतिमादिष्वलंकारःप्रियोमेकुलनंदन १८

पूजयेदितिसंप्रदायः १६ शिलायांशिलानिर्मितप्रतिमायां प्रतिमासुमृद्रत्नादिनिर्मितास्वित्यर्थः प्रसिद्धैःस्मृतिप्रसिद्धैः नेनतन्निषिद्धपुष्पादिपूजानर्हमितिसूचितं तेचनिषेधानिबंधेषुद्रष्टव्याविस्तरभयान्नेहलिखिताः १७ अमायिकःमायादंभादिरूपातद्रहितः अनुवृत्त्यागुरूपदिष्टमार्गानुवर्तनेन प्रतिमादिषुप्रतिमाश्चते आदयश्चप्रतिमादयः तेषुप्रतिमादिषुप्रतिमारूपेषु आदिषुआश्रयेषु पूजाधिकरणेष्वित्यर्थः तत्पुरुषःसमानाधिकरणःकर्मधारयः प्रतिमारूपेष्वाश्रयेषु आदिशब्द आश्रयवाचीप्रीष्मादिश्चसुयोधनइत्यादौप्रसिद्धः अलंकारःपुष्पादिरूपः १८ ७ ११

आधारांतरेपूजाविशेषमाहाग्नाविति अग्नौतत्तद्देवतामंत्रेणहोमएवतत्तद्देवतापूजेत्यर्थः भास्करेस्थंडिलेयजेदिति भास्करेयजेदितियत्ततदाकारेस्थंडिलेइत्यर्थः भक्तेनश्रद्धयापहृतंवार्यपिममप्रीत्यैभवतीतिशेषः अनेनभक्तेरेवमुख्यत्वंदर्शितम् १९ भक्ष्यादिकमुपहृतंप्रीत्यैइतिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः समारभेत्पूजामितिशेषः २० तत्रपूजाप्रकारमाह चैलेति अधःकुशासनंतदुपर्यजिनंतदुपरिचैलमितिक्रमः तत्रोपविश्यपद्मासनाद्यन्यतमासनेनेत्यर्थः देवस्यसंमुखेइत्यनेनस्थिरासुप्रतिमासुपश्चिमाद्यभिमुखतयापिपूजाभवतीतिसूचितं २१ मातृका

अग्नौयजेत्हविषाभास्करेस्थंडिलेयजेत् भक्तेनोपहृतंप्रीत्यैश्रद्धयाममवार्यपि १९ किंपुनर्भक्ष्यभोज्यादिगंधपुष्पाक्षतादिकं पूजाद्रव्याणिसर्वाणिसंपाद्यैवंसमारभेत् २० चैलाजिनकुशैःसम्यगासनंपरिकल्पयेत् तत्रोपविश्यदेवस्यसंमुखंशुद्धमानसः २१ ततोन्यासंप्रकुर्वीतमातृकाबहिरांतरं केशवादितःकुर्यात्तत्त्वन्यासंततःपरं २२ मन्मूर्तिपंजरन्यासंमंत्रन्यासंततोन्यसेत् प्रतिमादावपितथाकुर्यान्नित्यमतंद्रितः २३ कलशंस्वपुरोवामेक्षिपेत्पुष्पादिदक्षिणे अर्घ्यपाद्यप्रदानार्थंमधुपर्कार्थमेवच २४

आकारादिपंचाशद्वर्णात्मिका तन्न्यासप्रकारश्चतंत्रेस्फुटः बहिरिति बहिर्न्यासमांतरंन्यासंचेत्यर्थः केशवादिचतुर्विंशतिनामभिरित्यर्थः सचनारदपांचरात्रादौस्पष्टः तत्त्वन्यासोपितंत्रेवोक्तः २२ मन्मूर्तिपंजरन्यासोविष्णुपंजरस्तोत्रोक्तोमहान्यासइतिसंप्रदायःमंत्रन्यासंमंत्रवर्णैस्तत्तत्कल्पोक्तंषडंगादिन्यासं प्रतिमादावपीति यथात्मनितथादेवइत्युक्तेः २३ ईषद्वामभागावच्छिन्नपुरोभागेकलशंजलपूर्णंस्थापयेदितिशेषः पुष्पादिदक्षिणेक्षिपेत्स्थापयेदित्यर्थः अर्घ्यादिपात्रस्थापनदेशःस्मृतौउक्तः अर्घ्यपात्रंतुवायव्येनैर्ऋत्यांपाद्यपात्रंकं मध्येतुमधुपर्कस्यादैशेत्वाचमनीयकमिति २४ ७ ७ ७ ७

जीवसंज्ञितांमत्कलामित्यनेनचेतनः सर्वत्रैकएवेतिबोधितं युक्तंचैतत् व्यापकेनैकेनैवचेतनोपपत्तावनेकनत्कल्यनायांमानाभावात् प्र
तिकर्मव्यवस्थात्वंतःकरणभेदेनैवोपपन्नेतिहृत्पद्मेतांध्यायेत् २५ तयाव्याप्तमखिलंस्वदेहंभावयेत् तथाभावयित्वातामेवमत्कलां
प्रतिमादिष्वावाहयेत् तदावाहनेनतामपिचेतनत्वेनध्यात्वा २६ यावच्छक्यैरुपचारैर्वाषोडशभिः पंचभिर्वातुःपादपूरणार्थःअमाय
याअदंभादिनामांपूजयेत् २७ विभवेसंतिकर्पूरादिभिःस्रग्गंधपुष्पैश्चमंत्रवदर्चयेत् २८ आगमोक्तांअगस्त्यसंहितोक्तां प्रकारयेत्प्रकुर्वी

तथैवाचमनार्थंतुन्यसेत्पात्रचतुष्टयम् हृत्पद्मेभानुविमलेमत्कलांजीवसंज्ञितां २५ ध्यायेत्स्वदेहमखिलंतया
व्याप्तमरिंदम् तामेवावाहयेन्नित्यंप्रतिमादिषुमत्कलां २६ पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैःस्नानवस्त्रविभूषणैः याव
च्छक्योपचारैर्वात्वर्चयेन्मामममायया २७ विभवेसतिकर्पूरकुंकुमागरुचंदनैः अर्चयेन्मंत्रवन्नित्यंस्रग्गंधकुसु
मैःशुभैः २८ दशावरणपूजांवैत्वागमोक्तांप्रकारयेत् नीराजनैर्धूपदीपैर्नैवेद्यैर्बहुविस्तरैः २९ श्रद्धयोपहरेन्नि
त्यंश्रद्धाभुगहमीश्वरः होमंकुर्यात्प्रयत्नेनविधिनामंत्रकोविदः ३० अगस्त्येनोक्तमार्गेणकुंडेनागमवित्तमः जु
हुयान्मूलमंत्रेणपुंसूक्तेनाथवाबुधः ३१ अथवौपासनाग्नौवाचरुणाहविषातथा तप्तजांबूनदप्रख्यंदिव्या
भरणभूषितम् ३२ तेत्यर्थः नीराजनैरितिपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलवत्त्वाद्धूपदीपनैवेद्यनीराजनानीतिक्रमः नीराजनंपंचारार्त्ति
कादिभिः २९ तद्रूपार्दिश्रद्धयोपहरेद्द्यात् यतोहंश्रद्धाभुक्श्रद्धादत्तभोक्ता ३० अगस्त्येनेति अगस्त्यसंहितोक्तमार्गेणकृतंयत्कुंडंतेनतत्
स्मिन्नित्यर्थःअधिकरणस्याकरणत्वविवक्षयातृतीया मूलमंत्रेण आगमोक्तेनपुंसूक्तेनपुरुषसूक्तेन एतद्ब्राह्मणविषयं ३१ तद्विषयेएवाद्वा
थवौपासनाग्नाविति चरुणाहविषाहवीरूपेणचरुणा ३२ ७ ७ ७ ७ ७ १४

ध्यायेन्मामितिशेषः पार्षदेभ्यः तंत्रोक्तहनूमदादिभ्यः ३३ मांध्यायन्स्मरन्नित्यस्यमनुवर्णानितिशेषः तदेवाह यतवागिति अनेनप्रश
स्ततरोमानसोजपउक्तः सुखवासंतद्रूपकर्पूरादियुक्तं तांबूलंदत्वेत्यर्थः ३४ मदर्थंमत्प्रीतयेइत्यर्थः कारयेत्कुर्वीतेत्यर्थः निवृत्तप्रेषणाण्णिच्
दंडवदित्यनेनाष्टांगप्रणामउक्तः ३५ भावनामयंमद्दत्तप्रसादंशिरसिआधायस्थापयित्वा अनेनमत्स्वंप्रसादंपुष्पादिरूपंभगवान्ददाती
तिभावनयाप्रसादंगृह्णीयादितिसूचितंतंगृहीत्वाशिरसिस्थापयित्वा भावनाभावितमत्पदेपाणिभ्यांस्वमूर्ध्निगृहीत्वाधृत्वा ३६ इत्युक्त्वाप्रण

ध्यायेदनलमध्यस्थंहोमकालेसदाबुधः पार्षदेभ्योबलिंदत्वाहोमशेषंसमापयेत् ३३ ततोजपंप्रकुर्वीतध्याय
न्मांयतवाक्स्मरन् सुखवासंचतांबूलंदत्वाप्रीतिसमन्वितः ३४ मदर्थेनृत्यगीतादिस्तुतिपाठादिकारयेत् प्रणमे
द्दंडवद्भूमौहृदयेमांनिधायच ३५ शिरस्याधायमद्दत्तप्रसादंभावनामयं पाणिभ्यांमत्पदंमूर्ध्निगृहीत्वा भक्तिसंयु
तः ३६ रक्षमांघोरसंसारादित्युक्त्वाप्रणमत्सुधीः उद्वासयेद्यथापूर्वंप्रत्यग्ज्योतिषिसंस्मरन् ३७ एवमुक्तप्र
कारेणपूजयेद्विधिवद्यदि इहामुत्रचसंसिद्धिंप्राप्नोतिमदनुग्रहात् ३८ मद्भक्तोयदिमामेवंपूजांचैवदिनेदिने क
रोतिममसारूप्यंप्राप्नोत्येवनसंशयः ३९ इदंरहस्यंपरमंचपावनमयैवसाक्षात्कथितंसनातनम् पठत्यजस्रंयदि
वाशृणोतियःससर्वपूजाफलभाङ्नसंशयः ४० एवंपरात्माश्रीरामःक्रियायोगमनुत्तमं पृष्टःप्राहस्वभक्ता
यशेषांशायमहात्मने ४१ मेदित्यन्वयःप्रत्यक्ज्योतिषिस्वहृदयस्थेयतएवध्याताजीवकलाप्रतिमायामावाहितापूर्वंतत्रैवोद्वास
येत् तत्रैवप्रविष्टांध्यायेत् एतदेवविसर्जनं ३७ इहामुत्रचऐहिकलौकिकींपारलौकिकींचेत्यर्थः ३८ मद्भक्तोयदिमामेवंध्यात्वाआवाह्यचदिनेदि
नेप्रतिदिनंममपूजांकरोति तदाममसारूप्यंप्राप्नोति ३९ सनातनंपूर्वपूर्वैरप्येवमेवानुष्ठितं ४० शेषांशाय लक्ष्मणाय ४१ ७

11239

प्राकृतवत् प्रकृतिकार्यमनुष्यवत् मायामालंब्यदुःखितइत्यनेनस्वतस्तस्यदुःखलेशोपिनेतिसूचितं ४२ एकांतेइतिमंत्रत्वादेकांतेकथनं
४३ अनुत्तमःनविद्यतेउत्तमंयस्मादित्यर्थः ४४ उपकारमेवाह त्वत्कृतेइति ४५ दुर्लभांताराममितिवालिपरिग्रहात्वयासर्वथाकामिभावे
नद्रष्टुमप्यशक्यामित्यर्थः ४६ एकाग्रंतन्मात्रचित्तत्वंयथाभवतितथाईक्षतेप्रतीक्षते कार्यस्यसीतान्वेषणरूपस्यगौरवात् त्वदेकसाध्य

पुनःप्राकृतवद्रामोमायामालंब्यदुःखितः हासीतेतिवदन्नैवनिद्रांलेभेकथंचन ४२ एतस्मिन्नंतरेतत्रकिष्किं
धायांसुबुद्धिमान् हनूमान्प्राहसुग्रीवमेकांतेकपिनायकं ४३ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामितवैवहितमुत्तमं रामेणते
कृतःपूर्वमुपकारोह्यनुत्तमः ४४ कृतघ्नवत्त्वयानूनंविस्मृतःप्रतिभातिमे त्वत्कृतेनिहतोवालीवीरस्त्रैलोक्यसंमतः
४५ राज्येप्रतिष्ठितोसित्वंतारांप्राप्तोसिदुर्लभां सरामःपर्वतस्याग्रेभ्रात्रासहवसन्सुधीः ४६ त्वदागमनमेकाग्रमीक्ष
तेकार्यगौरवात् त्वंतुवानरभावेनस्त्रीसक्तोनावबुध्यसे ४७ करोमीतिप्रतिज्ञायसीतायाःपरिमार्गणं नकरोषि
कृतघ्नस्त्वंहन्यसेवालिवद्द्रुतं ४८ हनूमद्वचनंश्रुत्वासुग्रीवोभयविह्वलः प्रत्युवाचहनूमंतंसत्यमेवत्वयोदितं ४९
शीघ्रंकुरुमदाज्ञांत्वंवानराणांतरस्विनां सहस्राणिदशेदानींप्रेषयाशुदिशोदश ५० सप्तद्वीपगतान्सर्वान्वानरानान
यतुते पक्षमध्येसमायांतुसर्वेवानरपुंगवाः ५१ येपक्षमतिवर्तंतेतेवध्यामेनसंशयः इत्याज्ञाप्यहनूमंतंसुग्रीवोगृ
हमाविशत् ५२ सुग्रीवाज्ञांपुरस्कृत्यहनूमान्मंत्रिसत्तमः तत्क्षणेप्रेषयामासहरीन्दशदिशःसुधीः ५३

त्वादित्यर्थः ४७ कृतघ्नस्त्वंयदिनकरोषितदावालिवत्हन्यसेरामेणेतिशेषः अतःसर्वथान्वेषणमुचितमितिव्यंग्यं ४८ ४९ वानराणांम-
दाज्ञांकुरुबोधय ५० आज्ञामाहसप्तेति ५१ इत्याज्ञाप्यएवंवानरेषुकर्तव्यामाज्ञांबोधयित्वा ५२ ५३ ७

अगणिताःगुणाःसत्वपराक्रमश्चयेषांतान्पर्वताकारसदृशंरूपमाकारोयेषांतान्पवनस्यवायोर्हितोतिप्रियःकुमारोहनूमान्दानमानादितृप्तानित्यनेनाव
श्यंकार्यसिद्धिकारित्वंदर्शितं ५४ इतिश्री॰ सेतौकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ४ रामस्त्विति पर्वताग्रेस्थितोमणियुक्तसानौशिखरे १
नजानेनशक्नोमीत्यर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् २ यःकश्चिदपिजीवतीतिब्रूयात् समेप्रियकृत् यत्रकुत्रवायत्रकुत्रापीत्यर्थः ३ ४ वसंतीत्वं

अगणितगुणसत्वान्वायुवेगप्रचारान्वनचरगणमुख्यान्पर्वताकाररूपान् पवनहितकुमारःप्रेषयामासदूतानतिर
भसतरात्मादानमानादितृप्तान् ५४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः ४
श्रीमहादेवउवाच रामस्तुपर्वतस्याग्रेमणिसानौनिशासुखे सीताविरहजंशोकमसहन्निदमब्रवीत् १ पश्यल
क्ष्मणमेसीताराक्षसेनहृताबलात् मृताःमृतावानिश्चयंनजानेद्यापिभामिनी २ जीवतीतिममब्रूयात्कश्चिद्वाप्रियकृ
त्समे यदिजानामितांसाध्वींजीवंतींयत्रकुत्रवा ३ हठादेवाहरिष्यामिसुधामिवपयोनिधेः प्रतिज्ञांशृणुमेभ्रा
तर्येनमेजनकात्मजा ४ नीतातंभस्मसात्कुर्यांसपुत्रबलवाहनं हेसीतेचंद्रवदनेवसंतीराक्षसालये ५ दुःखा
र्तामामपश्यंतीकथंप्राणान्धरिष्यसि चंद्रोपिभानुवद्भातिममचंद्राननांविना ६ चंद्रत्वंजानकींस्पृष्ट्वाकरैर्मांस्पृश
शीतलैः सुग्रीवोऽपिदयाहीनोदुःखितंमानपश्यति ७ राज्यंनिष्कंटकंप्राप्यस्त्रीभिःपरिवृतोरहः कृतघ्नो
दृश्यतेव्यक्तंपानासक्तोऽतिकामुकः ८ कथंप्राणान्धरिष्यसीत्यन्वयः ५ विरहदुःखमभिनयति चंद्रोपीति भानुवत्दा

हकत्वात् ६ चंद्रत्वमिति कर्पूरतोप्यतिशीतलस्यममकामदुःखशामकस्यतज्ञात्रस्यस्पर्शेनतवकराअपितथागुणशेत्यर्युक्ताभूत्वामांसुखयं
यिष्यंतीतिभावःविरहवेदनासहत्वादेवसुग्रीवंनिंदति सुग्रीवोपीति ७ यन्मांनपश्यतिनत्कृतघ्नःसइवदृश्यते ८ ७ ७

कृतघ्नत्वमुपपादयति नायातीति ९ एवंयथासीताहर्तारंहंतुमिच्छामिएवमित्यर्थः अद्ययथामेमयावालीहतस्तथासुग्रीवोपिभवेदित्यर्थः१०
रुष्टंक्रोधवंतं ११ इदानीमेवेत्याद्युक्त्वा राजाज्ञांविनेदृशकार्यकरणमनुचितमितिमतिसंधायाह मामाज्ञापयेति ईदृशेस्थलेप्रथमतोऽप्रतिसंधा
नंतुरामरोषेणलक्ष्मणस्यापिरोषाविष्टत्वात् अतोगर्भितंनदोषः १२ १३ वालिवन्नहनिष्यसेइत्युक्त्वाभीषयेत्यन्वयः नञिकाकुः ततःसुग्री

नायातिशरदंपश्यन्नपिमार्गयितुंप्रियां पूर्वोपकारिणंदुष्टःकृतघ्नोविस्मृतोहिमाम् ९ हन्मिसुग्रीवमप्येवंसपुरं
सहबांधवं वालीयथाहतोमेऽद्यसुग्रीवोपितथाभवेत् १० इतिरुष्टंसमालोक्यराघवंलक्ष्मणोऽब्रवीत् इदानीमेवगत्वा
हंसुग्रीवंदुष्टमानसं ११ मामाज्ञापयहत्वातमायास्येरामतेंतिकं इत्युक्त्वाधनुरादायखड्गंतूणीरमेवच १२ गंतुम-
भ्युद्यतंवीक्ष्यरामोलक्ष्मणमब्रवीत् नहंतव्यस्त्वयावत्ससुग्रीवोमेप्रियःसखा १३ किंतुभीषयसुग्रीवंवालिवन्नहनि
ष्यसे इत्युक्त्वाशीघ्रमादायसुग्रीवप्रतिभाषितम् १४ आगत्यपश्चाद्यत्कार्यंतत्करिष्याम्यसंशयं तथेतिलक्ष्मणो
ऽगच्छत्त्वरितोभीमविक्रमः १५ किष्किंधांप्रतिकोपेननिर्दहन्निववानरान् सर्वज्ञोनित्यलक्ष्मीकोविज्ञानात्मापिरा
घवः १६ सीतामनुशुशोचार्तःप्राकृतःप्राकृतामिव बुद्ध्यादिसाक्षिणस्तस्यमायाकार्यातिवर्तिनः १७

वप्रतिभाषितंतद्दत्तोत्तरंआदाय १४ अत्रागत्यमांश्रावयेतिशेषः तच्छ्रुत्वापश्चाद्यत्कार्यंकर्तुंयोग्यंतत्करिष्यामि अगच्छदितिच्छेदः १५ कि
ष्किंधांप्रत्यगच्छदितिपूर्वेणान्वयः नित्यलक्ष्मीकः अविभक्ततन्नामकमायाशक्तिः तत्संबंधादेवसर्वज्ञःस्वतस्तुविज्ञानात्मानिर्विषयज्ञानस्व
रूपोपि १६ सीतामनुशुशोचेतिविरोधःप्राकृतोऽज्ञोजनःप्राकृतांसंयोगवियोगशालिनीं तत्रशंकते बुद्ध्येत्यादिनाकथमुद्भवेदित्यंतेन १८
मायाकार्यातिवर्त्तिनः तदस्पृष्टस्य १७ ७ ७ ७ ७ ७

अतएवरागादिरहितस्य समाधत्ते ब्रह्मणेति ब्रह्मप्रार्थितंरावणवधफलकावतरणंऋतंसत्यंकर्तुंजातः फलांतरमप्याह राज्ञस्तपःफलदा
नायच १८ मानुषवेषधृक्जातः एवंचतद्वेषनिर्वाहायैवेवंचेष्टाकरणमितिभावः फलांतरमपितथाव्यवहरणस्याह माययेति मायामोहि
तत्वादेवाज्ञानसंयुताः १९ प्रथयितुंविस्तारयितुं २० मानुषचेष्टकः मनुष्यसदृशचेष्टाकर्ता लोकानांक्रोधादिकालिकस्यव्यवहारस्यसिद्धयेज्ञानायार्थस्य
तत्फलस्यचसिद्धये २१ तत्तत्कालोचितंव्यवहारंगृह्णन्प्रजाःमोहयति रामोप्येवंव्यवहृतवान् तस्मादेवंव्यवहारोयुक्तइतिबोधयति मोहकत्वंचास्यनिद्

रागादिरहितस्यास्यतत्कार्यंकथमुद्भवेत् ब्रह्मणोक्तमृतंकर्तुंराज्ञोदशरथस्यहि १८ तपसःफलदानायजातोमानुष
वेषधृक् माययामोहिताःसर्वेजनाअज्ञानसंयुताः १९ कथमेषांभवेन्मोक्षइतिविष्णुर्विचिंतयन् कथांप्रथयितुंलोकेसर्व
लोकमलापहां २० रामायणाभिधांरामोभूत्वामानुषचेष्टकः क्रोधंमोहंचकामंचव्यवहारार्थसिद्धये २१ तत्तत्कालोचि
तंगृह्णन्मोहयत्यवशाःप्रजाः अनुरक्तइवाशेषगुणेषुगुणवर्जितः २२ विज्ञानमूर्तिर्विज्ञानशक्तिःसाक्ष्यगुणान्वितः
अतःकामादिभिर्नित्यमविलिप्तोयथानभः २३ विंदंतिमुनयःकेचिज्जानंतिसनकादयः तद्भक्तानिर्मलात्मानःस
म्यक्जानंतिनित्यदा २४ त्तिमार्गविपरीतत्वेनगुणवर्जितोऽपिअशेषगुणेषुशत्रुवधकांतानुरागादिषु अनुरक्तइवतत्तद्व्यवहरन् अत
एवमोहयति २२ कामाद्यलिप्तत्वमेवहेतुपूर्वंनिरूपयति विज्ञानेति स्वयंविज्ञानमूर्तिस्तद्धनःतथाविज्ञानरूपैवशक्तिर्यस्य तेनशक्तिसंसर्गकृतोऽ
न्यथाभावोवारितः अतएवसर्वप्राणिनांशुभाशुभसाक्षीविशिष्टज्ञानशक्तित्वात् अगुणान्वितःगुणान्वितभिन्नःनिर्गुणइतियावत् अतइतिस्पष्टं
यथानभआकाशःपवनानीतमलेनालिप्तस्तद्वत् २३ नन्वेवंभूतोस्माभिर्नगृह्यतेकिंतत्राह विंदंतीति केचिदेवसनकादयोमुनयोजानंतिश्रुति
वाक्यैर्विंदंतिलभंते अपरोक्षतयापिसाक्षात्कुर्वंतिइतियावत् तत्किमन्येनजानंत्येवसर्वथानेत्याह तद्भक्ताइति ईदृशाःसम्यक्जानंत्येवेतिभावः २४

नन्वहेतुमाह भक्तेति जायतेज्ञानविषयोजायतइत्यर्थः २५ वप्रंप्राकारः २६ किलकिलाशब्दोवानराणांक्रोधभयादिकालिकःशब्दः२७ समापत्यगृहाच्चलित्वा २८ लक्ष्मणसामीप्यंगत्वाप्राप्य २९ प्रियवर्धनःप्रियाणांवृद्धिकरणशीलः ३०रौद्रमूर्तिनावालिवधकालिकमूर्तिना

भक्तचित्तानुसारेणजायतेभगवानजः लक्ष्मणोऽपितदागत्वाकिष्किंधानगरांतिकम् २५ ज्याघोषमकरोत्तीव्रं भीषयन्सर्ववानरान् तदृष्ट्वाप्राकृतास्तत्रवानरावप्रमूर्धनि २६ चक्रुःकिलकिलाशब्दंधृतपाषाणपादपाः ता न्दृष्ट्वाक्रोधताम्राक्षोवानरान्लक्ष्मणस्तदा २७ निर्मूलान्कर्तुमुद्युक्तोधनुरानम्यवीर्यवान् ततःशीघ्रंसमापत्यज्ञा त्वालक्ष्मणमागतं२८ निवार्यवानरान्सर्वानंगदोमंत्रिसत्तमः गत्वालक्ष्मणसामीप्यंप्रणनामसदंडवत् २९ ततो गदंपरिष्वज्यलक्ष्मणःप्रियवर्धनः उवाचवत्सगच्छत्वंपितृव्यायनिवेदय ३० मामागतंराघवेणचोदितंरौद्रमूर्तिना तथेतित्वरितंगत्वासुग्रीवायन्यवेदयत् ३१ लक्ष्मणःक्रोधताम्राक्षःपुरद्वारिबहिःस्थितः तच्छ्रुत्वातीवसंत्रस्तःसु ग्रीवोवानरेश्वरः ३२ आहूयमंत्रिणांश्रेष्ठंहनूमंतमथाऽब्रवीत् गच्छत्वमंगदेनाशुलक्ष्मणंविनया न्वितः ३३ सांत्वय न्कोपितंवीरंशनैरानयमंदिरं प्रेषयित्वाहनूमंतंतारामाहकपीश्वरः ३४ त्वंगच्छसांत्वयंतीतंलक्ष्मणंमृदुभाषितैः शांत मंतःपुरंनीत्वापश्चाद्दर्शयमेनघे ३५ भवत्वितिततस्तारामध्यकक्षंसमाविशत् हनूमानंगदेनैवसहितोलक्ष्मणांतिकम् ३६

३१ लक्ष्मणोबहिःस्थितइतिन्यवेदयदित्यन्वयः ३२ लक्ष्मणंतन्निकटं ३३ कोपितंसंजातकोपंसांत्वयन् क्षमावंतंकुर्वन् मंदिरमानयप्रापय ३४ मृ दुभाषितैःसांत्वयंतीलक्ष्मणंप्रतिगच्छ ततःशांतकोपंकृत्वाततोऽतःपुरंनीत्वा अनेनात्यंतमित्रताप्रदर्शनं मेमांदर्शय ३५ मध्यकक्षंस्त्री १७
णांसंचारमर्यादास्थलम् ३६ ७ ७ ७ ७ ७

अशंकितंमेहियतइदंभवद्गृहं ३७ राजदारादीन्दृष्ट्वेत्यनेनसेवकदारदर्शनेयथाराज्ञोनसंकोचस्तथाऽस्मद्राजदारदर्शनेतवसंकोचोनो- चितइतिभावः ३८ गृह्येत्यार्षं ३९ यूथपानांमहासौधान्गृहानित्यर्थः ४० ताराधिपाननाचंद्रमुखी ४१ आदौस्वस्यसेवकत्वाल्लक्ष्मण स्यभगवदवतारत्वाच्चनत्वापश्चान्मित्रभावेनदेवरेत्युक्तिः त्वंसाधुर्भक्तवत्सलोऽतोभक्तेषीदृशःकोपोऽनुचितइतिभावः ४२ अकार्षीःअ

गत्वाननामशिरसाभक्त्यास्वागतमब्रवीत् एहिवीरमहाभागभवद्गृहमशंकितं ३७ प्रविश्यराजदारादीन्दृष्ट्वा सुग्रीवमेवच यदाज्ञापयसेपश्चात्तत्सर्वंकरवाणिभो ३८ इत्युक्त्वालक्ष्मणंभक्त्याकरेगृह्यसमारुतिः आनयामा सनगरमध्याद्राजगृहंप्रति ३९ पश्यंस्तत्रमहासौधान्यूथपानांसमंततः जगामभवनंराज्ञःसुरेंद्रभवनोपमं ४० मध्यकक्षगतातत्रतारातारधिपानना सर्वाभरणसंपन्नामदरक्तांतलोचना ४१ उवाचलक्ष्मणंनत्वास्मितपू र्वाभिभाषिणी याहिदेवरभद्रंतेसाधुस्त्वंभक्तवत्सलः ४२ किमर्थंकोपमाकार्षीर्भक्तेभृत्येकपीश्वरे बहुकाल मनाश्वासंदुःखमेवानुभूतवान् ४३ इदानींबहुदुःखौघाद्भवद्भिरभिरक्षितः भवत्प्रसादात्सुग्रीवःप्राप्तसौख्यो महामतिः ४४ कामासक्तोरघुपतेःसेवार्थंनागतोहरिः आगमिष्यंतिहरयोनानादेशगताःप्रभो ४५ प्रेषितादशसा हस्राहरयोरघुसत्तम आनेतुंवानरान्दिग्भ्योमहापर्वतसन्निभान् ४६ सुग्रीवःस्वयमागत्यसर्ववानरयूथपैः वधयिष्यतिदैत्यौघान्रावणंचहनिष्यति ४७ तिशयेनकृतवान् अनाश्वासंनिरंतरमित्यर्थः ४३ बहुदुःखौघात्वालितः प्राप्यमाणात् ४४ यतःप्राप्तसौख्योऽतःकामासक्तोपिसेवार्थंनागतइतिन अपित्वागतएवकाकुरत्र कथमागतस्तत्राह आगमिष्यंती ति ४५ एवंचैवमुद्यमकरणात्सेवांकृतवानेवेतिभावः ४६ ४७ ७ ७ ७ ७

राम भ्रातृत्वात्त्वयैवसहितोवानरपुंगवोऽद्यैवगंता रामसमीपमितिशेषः अंतर्भवनस्यमध्ये ४८ तेसहैवनय स्वेनैवसहनयेत्यर्थः ता
रावचनेनातिमधुरेणललितेनकृशक्रोधः ४९ यत्रसुग्रीवःस्थितस्तदंतःपुरंजगाम ५० अत्यर्थंअतिशयेनातिभीतवदुत्पपातपर्यंकादिति

त्वयैवसहितोऽद्यैवगंतावानरपुंगवः पश्यांतर्भवनंतत्रपुत्रदारसुहृद्वृतं ४८ दृष्ट्वासुग्रीवमभयंदत्वानयसहैवते
तारावचनंश्रुत्वाकृशक्रोधोऽथलक्ष्मणः ४९ जगामांतःपुरंयत्रसुग्रीवोवानरेश्वरः रुमामालिंग्यसुग्रीवःपर्यंके
पर्यवस्थितः ५० दृष्ट्वालक्ष्मणमत्यर्थमुत्पपातातिभीतवत् तंदृष्ट्वालक्ष्मणःक्रुद्धोमदविह्वलितेक्षणं ५१ सुग्रीवमाहदु
र्वृत्तविस्मृतोसिरघूत्तमं वालीयेनहतोवीरःसबाणोऽद्यप्रतीक्षते ५२ त्वमेववालिनोमार्गंगमिष्यसिमयाहतः एवमत्यं
तपरुषंवदंतंलक्ष्मणंतदा ५३ उवाचहनुमान्वीरःकथमेवंप्रभाषसे त्वत्तोधिकतरोरामेभक्तोयंवानराधिपः ५४ रा
मकार्यार्थमनिशंजागर्तिनतुविस्मृतः आगताःपरितःपश्यवानराःकोटिशःप्रभो ५५ गमिष्यंत्यचिरेणैवसीता
याःपरिमार्गणे साधयिष्यतिसुग्रीवोरामकार्यमशेषतः ५६ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंसौमित्रिर्लज्जितोभवत्
सुग्रीवोप्यर्घ्यपाद्याद्यैर्लक्ष्मणंसमपूजयत् ५७ आलिंग्यप्राहरामस्यदासोहंतेनरक्षितः रामःस्वतेजसालो
कान्क्षणार्द्धेनवजेष्यति ५७ सहायमात्रमेवाहंवानरैःसहितःप्रभो सौमित्रिरपिसुग्रीवंप्राहकिंचिन्मयोदि
तं ५९ तत्क्षमस्वमहाभागप्रणयाद्भाषितंमया गच्छामोद्यैवसुग्रीवरामस्तिष्ठतिकानने ६० शेषःमदविह्वलितेक्षणंमदवि

ह्वलनेत्रं ५१ प्रतीक्षतेत्वांहंतुमितिशेषः ५२ ५३ ५४ जागर्तिउद्यमवान्भवति अस्मिन्नेवसमये आकारणार्थंगताःवानराःसेनांकर्षंत् आग
ताइत्याह आगताइति ५५ परिमार्गणंकर्तुमितिशेषः ५६ ५७ ५८ यत्किंचिन्मयोदितंतत्क्षमस्वेत्यन्वयः ५९ प्रणयात्प्रणयकोपात्
६०

६१ ६२ ६३ इतिश्रीमत्सकलराज॰ सेतौ किष्किंधाकांडे पंचमःसर्गः ५ दृष्ट्वेति चैलंचजीर्णवासोऽजिनंच १ स्मितेनचा

एकएवातिदुःखार्तोजानकीविरहात्प्रभुः तथेतिरथमारुह्यलक्ष्मणेनसमन्वितः ६१ वानरैःसहितोराजारामसेवा
न्वपद्यत ६२ भेरीमृदंगैर्बहुऋक्षवानरैःश्वेतातपत्रैर्व्यजनैश्चशोभितः नीलांगदाद्यैर्हनुमत्प्रधानैःसमावृतोराघवम
भ्यगाद्धरिः ६३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेकि॰उमामहेश्वरसंवादेपंचमःसर्गः ५ श्रीमहादेवउवाच दृष्ट्वारा
मंसमासीनंगुहाद्वारिशिलातले चैलाजिनधरंश्यामंजटामौलिविराजितम् १ विशालनयनंशांतंस्मितचारुमु
खांबुजं सीताविरहसंतप्तंपश्यंतंमृगपक्षिणः २ रथाद्दूरात्समुत्पत्यवेगात्सुग्रीवलक्ष्मणौ रामस्यपादयोरग्रेपेत
तुर्भक्तिसंयुतौ ३ रामःसुग्रीवमालिंग्यपृष्ट्वानामयमंतिके स्थापयित्वायथान्यायंपूजयामासधर्मवित् ४ ततो
ब्रवीद्रघुश्रेष्ठंसुग्रीवोभक्तिनम्रधीः देवपश्यसमायातांवानराणांमहाचमूं ५ कुलाचलाद्रिसंभूतामेरुमंदरस
न्निभाः नानाद्वीपसरिच्छैलवासिनःपर्वतोपमाः ६ असंख्याताःसमायांतिहरयःकामरूपिणः सर्वेदेवांशसं
भूताःसर्वेयुद्धविशारदाः ७ अत्रकेचिद्गजबलाःकेचिद्दशगजोपमाः गजायुतबलाःकेचिदन्येऽमितबलाःप्रभो
८ केचिदंजनकूटाभाःकेचित्कनकसन्निभाः केचिद्रक्तांतवदनादीर्घवालास्तथापरे ९ शुद्धस्फटिकसंकाशाःकेचि
द्राक्षससन्निभाः गर्जंतःपरितोयांतिवानरायुद्धकांक्षिणः १० त्वदाज्ञाकारिणःसर्वेफलमूलाशनाःप्रभो ऋक्षा
णामधिपोवीरोजांबवान्नामबुद्धिमान् ११ रुसुंदरंमुखांबुजंयस्यतं २ ३ अनामयमारोग्यं अंतिकेस्वसमीपे ४ ५ कुलाच

लाहिमाद्र्यादयःसप्तपर्वताः ६ ७ अमितबलाइतिछेदः ८ ९ १० ११ ७ ७ ७

कोटिभल्लूकवृंदपः कोटीनिवृंदविशेषणं १२ १३ १४ १५ प्रत्येकतः सार्वविभक्तिकस्तसिः एकैकइत्यर्थः १६ १७ १८ १९ कार्य गौरवंजानासि अतोयस्यांदिशियेयोग्यास्तांस्तत्रनियुंक्ष्वेत्यर्थः २० २१ २२ अत्यर्थमतिशयेनमहाबलान्ज्ञात्वाप्रयत्नेन तानेवप्रेषया

एषमेमंत्रिणांश्रेष्ठः कोटिभल्लुकवृंदपः हनूमानेषविख्यातोमहासत्त्वपराक्रमः १२ वायुपुत्रोऽतितेजस्वीमंत्री बुद्धिमतांवरः नलोनीलश्चगवयोगवाक्षोगंधमादनः १३ शरभोमैंदवश्चैवगजः पनसएवच वलीमुखोदधिमुखः सुषेणस्तारएवच १४ केसरीचमहासत्त्वः पिताहनुमतोबली एतेमेयूथपारामप्राधान्येनमयोदिताः १५ महात्मानोमहावीर्याः शक्रतुल्यपराक्रमाः एतेप्रत्येकतः कोटिकोटिवानरयूथपाः १६ तवाज्ञाकारिणः सर्वेसर्वेदेवांशसंभवाः एषवालिसुतः श्रीमानंगदोनामविश्रुतः १७ वालितुल्यबलोवीरोराक्षसानांबलांतकः एतेचान्येचबहवस्त्वदर्थेत्यक्तजीविताः १८ योद्धारः पर्वताग्रैश्चनिपुणाः शत्रुघातने आज्ञापयरघुश्रेष्ठसर्वेत्ववशवर्त्तिनः १९ रामः सुग्रीवमालिंग्यहर्षपूर्णाश्रुलोचनः प्राहसुग्रीवजानासिसर्वंत्वंकार्यगौरवम् २० मार्गणार्थंहिजानक्यानियुंक्ष्वयदिरोचते श्रुत्वारामस्यवचनंसुग्रीवः प्रीतमानसः २१ प्रेषयामासबलिनोवानरान्वानरर्षभः दिक्षुसर्वासुविविधान्वानरान्प्रेष्यसत्वरं २२ दक्षिणांदिशमत्यर्थंप्रयत्नेनमहाबलान् युवराजंजांबवंतंहनूमंतंमहाबलं २३ नलंसुषेणंशरभंमैंदंद्विविदमेवच प्रेषयामाससुग्रीवोवाचनंचेदमब्रवीत् २४ विचिन्वंतुप्रयत्नेनभवंतोजानकींशुभां मासादर्वाङ्निवर्तध्वंमच्छासनपुरःसराः २५

मासेत्यन्वयः तानेवाह युवराजमिति २३ २४ मच्छासनपुरःसराः मच्छासनंपुरःसरमग्रेयेषांतादृशाः अनेनमच्छासनंनविस्मर्तव्यमितिसूचितम् २५ ७ ७ ७ ७

प्राणांतिकं प्राणांतसंबंधिनंनत्संपादकमितियावत् अध्यात्मादित्वाठ्ठञ् २६ श्रीरामंनत्वातत्पार्श्वेउपविवेशेत्यन्वयः २७ मेममांगुलीयकंगृहाणेतिशेषः हिः पादपूरणे २८ ननुअंगदादीन्विहायमत्ध्यमेवकिमर्थंदीयतेतत्राह अस्मिन्निति सत्वबलंबुद्धिंच २९ परिमार्गणेत

सीतामदृष्ट्वायदिवोमासादूर्ध्वंदिनंभवेत् तदाप्राणांतिकंदंडंमत्तः प्राप्स्यथ वानराः २६ इतिप्रस्थाप्यसुग्रीवोवानरान्भीमविक्रमान् रामस्यपार्श्वेश्रीरामंनत्वाचोपविवेशसः २७ गच्छंतंमारुतिंदृष्ट्वारामोवचनमब्रवीत् अभिज्ञानार्थमेतन्मेत्वंगुलीयकमुत्तमम् २८ मन्नामाक्षरसंयुक्तंसीतायैदीयतांरहः अस्मिन्कार्येप्रमाणंहित्वमेवकपिसत्तम जानामिसत्त्वंतेसर्वं गच्छपंथाः शुभस्तव २९ एवंकपीनाराज्ञातैविसृष्टाः परिमार्गणे सीतायाअंगदमुखावभ्रमुस्तत्रतत्रह ३० भ्रमंतोविंध्यगहनेददृशुः पर्वतोपमं राक्षसंभीषणाकारंभक्षयंतंमृगान्गजान् ३१ रावणोयमितिज्ञात्वाकेचिद्वानरपुंगवाः जघ्नुः किलकिलाशब्दंमुंचंतोमुष्टिभिः क्षणात् ३२ नायंरावण इत्युक्त्वाययुरन्यन्महद्वनं तृषार्ताः सलिलंतत्रनाविंदन्हरिपुंगवाः ३३ विभ्रमंतोमहारण्येशुष्ककंठोष्ठतालुकाः ददृशुर्गह्वरंतत्रतृणगुल्मावृतंमहत् ३४ आर्द्रपक्षान्क्रौंचहंसान्निः सृतान्ददृशुस्ततः अत्रास्तेसलिलंनूनंप्रविशामोमहागुहाम् ३५ इत्युक्त्वाहनुमानग्रेप्राविशत्तमन्वयुः सर्वेपरस्परंधृत्वाबाहून्बाहुभिरुत्सुकाः ३६

न्निमित्तमित्यर्थः ३० ३१ किलकिलाशब्दंमुंचंतोमुष्टिभिः क्षणाज्जघ्नुः राक्षसमितिशेषः ३२ नायमितिसुकरवधत्वादितिभावः ३३ शुष्ककंठोष्ठतालुकंयेषांते ३४ ततः गह्वरात् ३५ उत्सुकाः जलविषयोत्कंठावंतइत्यर्थः परस्परंबाहुभिर्बाहून्धृत्वासर्वेहनूमंतमन्वयुः अत्यंधकारादेवंकरणम् ३६ ७ ७ ७ ७

महद्दूरंबहुदूरमित्यर्थः मणिनिभतोयान्मणितुल्यनिर्मलजलान् कल्पद्रुमोपमानितिउत्तरान्वयि ३७ मधुद्रोणसमन्वितान्द्रोणपरिमितमधुयुतान् गृहान् गृहाणि अर्धर्चादिः ३८ अतएवविस्मितालब्धाश्चर्याः ३९ योगमास्थितांचित्तवृत्तिनिरोधजसिद्धिंप्राप्तां ४० भक्ति

अंधकारेमहद्दूरंगत्वाऽपश्यन्कपीश्वराः जलाशयान्मणिनिभतोयान्कल्पद्रुमोपमान् ३७ वृक्षान्पक्वफलेनम्रान्मधुद्रोणसमन्वितान् गृहान्सर्वगुणोपेतान्मणिवस्त्रादिपूरितान् ३८ दिव्यभक्षान्नसहितान्मानुषैःपरिवर्जितान् विस्मितास्तत्रभवनेदिव्येकनकविष्टरे ३९ प्रभयादीप्यमानांतुददृशुःस्त्रियमेकलां ध्यायंतींचीरवसनांयोगिनींयोगमास्थितां ४० प्रणेमुस्तांमहाभागांभक्त्याभीत्याचवानराः दृष्ट्वातान्वानरान्देवीप्राहयूयंकिमागताः ४१ कुतोवाकस्यदूतावामत्स्थानंकिंप्रधर्षथ तच्छ्रुत्वाहनुमानाहशृणुवक्ष्यामिदेवितं ४२ अयोध्याधिपतिःश्रीमान्राजादशरथःप्रभुः तस्यपुत्रोमहाभागोज्येष्ठोरामइतिश्रुतः ४३ पितुराज्ञांपुरस्कृत्यसभार्यःसानुजोवनं गतस्तत्रहृताभार्यातस्यसाध्वीदुरात्मना ४४ रावणेनततोरामःसुग्रीवंसानुजोययौ सुग्रीवोमित्रभावेनरामस्यप्रियवल्लभां ४५ मृगयध्वमितिप्राहततोवयमुपागताः ततोवनंविचिन्वंतोजानकींजलकांक्षिणः ४६ प्रविष्टागह्वरंघोरंदैवादत्रसमागताः त्वंवाकिमर्थमत्रासिकावात्वंवदनःशुभे ४७ योगिनीचतथादृष्ट्वावानरान्प्राहहृष्टधीः यथेष्टंफलमूलानिजग्ध्वापीत्वामृतंपयः ४८ आगच्छततोवक्ष्येममवृत्तांतमादितः तथेतिभुक्त्वापीत्वाचहृष्टास्तेसर्ववानराः ४९

भीतिर्योगिनीविषये किंकिमर्थमागताः ४१ कुतआगताइतिशेषः मत्स्थानंकिंप्रधर्षथ किमितिबलात्संविष्टाः ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ तथादृष्ट्वाक्षुत्तृड्युतान्दृष्ट्वा ४८ ४९ ७ २०

५० ५१ प्रददौहेमायाइतिशेषः ५२ दिव्यगंधर्वोदिव्याख्योगंधर्वस्तस्यकन्या ५३ साहेमा ५४ ५५ तान्वानरान्रामंगत्वातत्समीपंगत्वास्तुत्वार्थाद्राममेव ५६ यातासि छुटिरूपं इतःपूर्वोक्तहेमानियोगात् अस्मद्देशाच्च ५७ वेगात् वेगादिवक्षणेनेवेत्यर्थःपूर्वस्थितंवनंगताः

देव्याःसमीपंगत्वातेबद्धांजलिपुटाःस्थिताः ततःप्राहहनूमंतंयोगिनीदिव्यदर्शना ५० हेमानामपुरादिव्यरूपिणीविश्वकर्मणः पुत्रीमहेशंनृत्येनतोषयामासभामिनी ५१ तुष्टोमहेशःप्रददाविदंदिव्यपुरंमहत् अत्रस्थितासासुदतीवर्षाणामयुतायुतं ५२ तस्याअहंसखीविष्णुतत्परामोक्षकांक्षिणी नाम्नास्वयंप्रभादिव्यगंधर्वतनयापुरा ५३ गच्छंतीब्रह्मलोकंसामामाहदंतपश्चर अत्रैवनिवसतीत्वंसर्वप्राणिविवर्जिते ५४ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणोव्ययःभूभारहरणार्थायविचरिष्यतिकानने ५५ मार्गंतोवानरास्तस्यभार्यामायांतितेगुहां पूजयित्वाथतान्गत्वारामंस्तुत्वाप्रयत्नतः ५६ यातासिभवनंविष्णोर्योगिगम्यंसनातनं इतोहंगंतुमिच्छामिरामंद्रष्टुंत्वरान्विता ५७ यूयंपिदध्वमक्षीणिगमिष्यथबहिर्गुहां तथैवचक्रुस्तेवेगाद्गतापूर्वस्थितंवनं ५८ सापित्यक्त्वागुहांशीघ्रंययौराघवसन्निधिं तत्ररामंससुग्रीवंलक्ष्मणंचददर्शह ५९ कृत्वाप्रदक्षिणंरामंप्रणम्यबहुशःसुधीः आहगद्गदयावाचारोमांचिततनूरुहा ६० दासीतवाहंराजेंद्रदर्शनार्थमिहागता बहुवर्षसहस्राणितप्तंमदुश्चरंतपः ६१ गुहायांदर्शनार्थंतेफलितंमेद्यतत्तपः अद्यदृष्ट्वांनमस्यामिमायायाःपरतःस्थितं ६२ सर्वभूतेषुचालक्ष्यंबहिरंतरवस्थितं योगमायाजवनिकाच्छन्नोमानुषविग्रहः ६३

५८ ५९ रोमांचिततनूरुहाजातरोमांचतनूरुहा ६० ६१ मायायाःपरतःस्थितंतदनधीनं ६२ विवर्तोपादानतयांतर्यामितयाचसर्वभूतानांबहिरंतरवस्थितमपितैरलक्ष्यं जवनिकानटानांवेषग्रहणस्थानावरणपटनिर्मितं नटाश्चतत्रप्रविष्टास्तयाछन्नाभवंतितद्वद्योगमाययात्वंछन्नोगुप्तःकृतःसन् ६३

अज्ञानदृशांतैरित्यर्थः नलक्ष्यसेरूपधृक्तत्तद्रामादिरूपधृक् शैलूषोनटइव सयदारामादिवेषंकृत्वारामाद्यनुकरणंकरोतितदारामइत्येवगृह्यतेननुपूर्वदृष्टो
ऽपितद्रूपेणतद्वत् ६४ भागवतानांभगवद्भक्तीच्छावतां एवंभूतेरूपभक्तिरूपोयोगस्तद्वांछयात्वमवतीर्णोऽसि तादृशंत्वांस्त्रीशरीरत्वात्तामसीअहंकथंजानामिअ
थयोग्यतासत्त्वेपितज्ज्ञानापेक्षाभेनास्तीत्याह लोकेइति नवत त्वंचिदानंदादिरूपं ६५ स्वापेक्ष्यमर्थमाह ममैतदिति मोक्षदर्शनंमोक्षोपायदर्शकंपादयुगलंते
त्वयादर्शितं अतोऽन्याकांक्षाभेनास्तीत्यर्थः ६६ तदेवविशिनष्टि अदर्शनमिति भवार्णानांभवार्णवानामित्यर्थः वर्णलोपआर्षः सन्मार्गस्तत्त्वज्ञानोपायः
धनादिगर्वगर्वितोजनः अकिंचनानांत्यक्तसर्वविषयाणांधनभूतंदरिद्रस्यधनमिवेच्छाविषयं त्वांअभिधातुंवार्तालापंकर्तुंचनार्हतितथापित्वो

नलक्ष्यसेऽज्ञानदृशांशैलूषइवरूपधृक् महाभागवतानांत्वंभक्तियोगविधित्सया ६४ अवतीर्णोसिभगवन्क
थंजानामितामसी लोकेजानातुयःकश्चिन्नवतत्त्वंरघूत्तम ६५ ममैतदेवरूपंतेसदाभातुहृदालये रामतेपादयुग
लंदर्शितंमोक्षदर्शनं ६६ अदर्शनंभवार्णानांसन्मार्गपरिदर्शनं धनपुत्रकलत्रादिविभूतिपरिदर्पितः अकिंचनध
नंत्वाद्यनाभिधातुंजनोर्हति ६७ निवृत्तगुणमार्गायनिष्किंचनधनायते ६८ नमःस्वात्माभिरामायनिर्गुणायगु
णात्मने कालरूपिणमीशानमादिमध्यांतवर्जितं ६९ समंचरंतंसर्वत्रमन्येत्वांपुरुषंपरं देवतेचेष्टितंकश्चिन्न
वेदनृविडंबनं ७०

मीतिशेषः ६७ निवृत्तोगुणमार्गःप्रवृत्तिमार्गरूपःसंसारःस्वतएवयस्मात्तस्मै ६८ स्वात्मन्येवचिदानंदरूपेऽभिरमते
तस्मैअतएवनिर्गुणाय गुणानांविषयाणामपिविवर्तोपादानत्वात्तदात्मने कालरूपिणंतेनसर्वसंहर्तृत्वं ईशानत्वेनजगत्स्रष्टृत्वतत्पालकत्वेउक्ते
सर्वस्रष्टृत्वादेवतस्यादिमध्यांतवर्जितत्व सध्यत्याद्यंतसापेक्षत्वात्तस्याप्यभावः ६९ समंचरंतंअंतर्यामितयेत्यर्थः नृविडंबनंमनुष्यव्यवहा
रानुकरणरूपं अनुकरणमेतदितिकश्चिन्नवेद ७० ७ ७ ७ ७

समत्वादेवाह नतेइत्यादि परोभिन्नःसर्वरूपत्वात्तवेतिभावः यद्वा दयितद्वेष्याभ्यांपरउदासीनः तथाविधंशत्रुमित्रोदासीनत्वंनं यथारावणः शत्रुर्वि
भीषणोमित्रं अन्येउदासीनाइति ७१ अजस्यसर्वकारणत्वात्स्वकारणहीनस्य अकर्तुःकर्तृत्वादिधर्महीनस्य अपरिणामित्वादितिभावः
ईशस्यसन्निधानमात्रेणसर्वनियंतुःतिर्यङ्नरादिषुतिर्यंचोमत्स्यादयः तेषुमनुष्येषुचयज्जन्मकर्मादितदत्यंतविडंबनंअनुकरणंतत्तज्जातेरि
तिशेषःनतुवास्तवमितिभावः ७२ तत्रप्रकृतावतारप्रयोजनमाह त्वामिति अक्षरमपिलोकानांस्वकथाश्रवणजसिद्धिप्राप्तयेजातमाहुः केचित्

नतेस्तिकश्चिद्दयितोद्वेष्योवापरएवच त्वन्मायापिहितात्मानस्त्वांपश्यंतितथाविधं ७१ अजस्याकर्तुरीशस्य
देवतिर्यङ्नरादिषु जन्मकर्मादिकंयद्यत्तदत्यंतविडंबनं ७२ त्वामाहुरक्षरंजातंकथाश्रवणसिद्धये केचित्कोसल
राजस्यतपसःफलसिद्धये ७३ कौसल्ययाप्रार्थ्यमानंजातमाहुःपरेजनाः दुष्टराक्षसभूभारहरणायार्थितोवि
भुः ७४ ब्रह्मणानररूपेणजातोऽयमितिकेचन शृण्वंतिगायंतिचयेकथास्तेरघुनंदन ७५ पश्यं
तितवपादाब्जंभवार्णवसुतारणं त्वन्मायागुणबद्धोहंव्यतिरिक्तंगुणाश्रयम् ७६

कोसलराजस्य ७३ ७४ ब्रह्मणाप्रार्थितोनररूपेणजातइत्यन्वयः आद्यप्रयोजनस्यैवमुख्यत्वंप्रतिपादयितुं तच्छ्रवणादिजांसि
द्धिमाह शृण्वंतीत्यादिना ७५ पश्यंतीति तेत्वत्पादाब्जंपश्यंतीत्यन्वयः त्वत्पादाब्जदर्शनमेव त्वच्छ्रवणजामुख्यासिद्धिरित्य
र्थः त्वत्पादाब्जशब्देनमुख्यंचिदानंदात्मकंत्वत्स्वरूपमेवविवक्षितमित्याह त्वन्मायेति त्वन्मायागुणैः सत्त्वरजस्तमोभिर्बद्धोयेऽहमःअ
हंकारविशिष्टास्तेभ्योव्यतिरिक्तंतद्दोषास्पृष्टं गुणानामाश्रयंप्रवर्तकंयद्रूपंतद्दर्शनमेवतज्जन्यासिद्धिरित्यर्थः ७६ ७ ७

अविषयंवाङ्मनोऽविषयंत्वांस्तोतुंचकथंजानीयांप्रवृत्ताभवेयं तज्ज्ञानंदुर्लभमेवस्तोतुमपिनसामर्थ्यमितिभावः एवंचस्तुतेरशक्यत्वात्के
वलंप्रणाममेवकरोमीत्याह नमस्यामीति ७७ प्रसन्नःसन्प्रणतानामघस्यपापस्यहर्ता ७८ निश्चलांभक्तिंदेहीत्यन्वयः ७९ प्राकृते
षुत्वद्भक्तिहीनेषु संसारसक्तेष्वितियावत् ८० मेमानसंवक्ष्यमाणगुणविशिष्टरूपंस्मरतु पीतवाससंभ्रांतमितिपुंस्त्वमार्षं ८१ ८२

कथंत्वांदेवजानीयांस्तोतुंवाऽविषयंविभुं नमस्यामिरघुश्रेष्ठंबाणासनशरान्वितं लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासुग्रीवा
दिभिरन्वितं ७७ एवंस्तुतोरघुश्रेष्ठःप्रसन्नःप्रणताघहृत् उवाचयोगिनींभक्त्याकिंतेमनसिकांक्षितं ७८ साप्राह
राघवंभक्त्याभक्तिंतेभक्तवत्सल यत्रकुत्रापिजातायानिश्चलांदेहिमेप्रभो ७९ त्वद्भक्तेषुसदासंगोभूयान्मेप्राकृ
तेषुन जिह्वामेरामरामेतिभक्त्यावदतुसर्वदा ८० मानसंश्यामलंरूपंसीतालक्ष्मणसंयुतं धनुर्बाणधरंपीत
वाससंमुकुटोज्ज्वलं ८१ अंगदैर्नूपुरैर्मुक्ताहारैःकौस्तुभकुंडलैः भांतंस्मरतुमेरामवरंनान्यंवृणेप्रभो ८२
श्रीरामउवाच भवत्वेवंमहाभागेगच्छत्वंबदरीवनं तत्रैवमास्मरंतीत्वंत्यक्त्वेदंभूतपंचकं मामेवपर
मात्मानमचिरात्प्रतिपद्यसे ८३ श्रुत्वारघूत्तमवचोमृतसारकल्पंगत्वातदैवबदरीतरुखंडजुष्टं तीर्थंतदारघुप
तिंमनसास्मरंतीत्यक्त्वाकलेवरमवापपरंपदंसा ८४ इतिश्रीमद॰रामायणेउमामहेश्वरसं॰किष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ६

बदरीवनंबदरिकाश्रमं इदंभूतपंचकंभूतपंचकात्मकमिदंदेहमित्यर्थः ८३ परमात्मानंमांप्रतिपद्यसे वर्तमानसामीप्येलट् अनेनस्वसायुज्यरू २२
पामुक्तिः तपःपूर्वकंतत्रदेहत्यागेनदर्शिता तरुखंडंतरुसमूहः ८४ इतिश्रीमत्सकल॰सेतौकिष्किंधाकांडेषष्ठःसर्गः ६ ७

अथतत्रेति विमुग्धंतःसीतालाभाभावादितिशेषः सीतामार्गणेनतत्रप्राप्तक्लेशेनकर्शिताःकृशत्वंप्रापिताः १ मासोगतःसुग्रीवाज्ञप्तकाला
दधिकःकालोगतइत्यर्थः २ राजशासनमासातःसीतान्वेषणरूपम् ३ मिषात् रामकार्याकरणरूपात् ४ तदेवाह इदानीमिति ५

श्रीमहादेवउवाच अथतत्रसमासीनावृक्षखंडेषुवानराः चिंतयंतोविमुग्धंतःसीतामार्गणकर्शिताः
१ तत्रोवाचांगदःकांश्चिद्वानरान्वानरर्षभः भ्रमतागव्हरेऽस्माकमासोनूनंगतोऽभवत् २ सीतानाधिगता
स्माभिर्नकृतंराजशासनं यदिगच्छामकिष्किंधांसुग्रीवोऽस्मान्हनिष्यति ३ विशेषतःशत्रुसुतंमांमिषान्निह
निष्यति मयितस्यकुतःप्रीतिरहंरामेणरक्षितः ४ इदानींरामकार्यंमेनकृतंतन्मिषंभवेत् तस्यमद्धननेनू
नंसुग्रीवस्यदुरात्मनः ५ मातृकल्पांभ्रातृभार्यांपापात्मानुभवत्यसौ नगच्छेयमतःपार्श्वंतस्यवानरपुंगवाः ६
त्यक्ष्यामिजीवितंचात्रयेनकेनापिमृत्युना इत्यश्रुनयनंकिंचिद्दृष्ट्वावानरपुंगवाः ७ व्यथिताःसाश्रुनयनायुवरा
जमथाब्रुवन् ८ किमर्थंतवशोकोत्रवयंतेप्राणरक्षकाः भवामोनिवसामोऽत्रगुहायांभयवर्जिताः ९ सर्व
सौभाग्यसहितंपुरंदेवपुरोपमं शनैःपरस्परंवाक्यंवदतांमारुतात्मजः १०

नन्वेवमकृत्यंतद्वधरूपंसुग्रीवः कथंकुर्यात्तत्राह मातृकल्पामिति ज्येष्ठभ्रातृपत्नीत्वात्तस्यकार्यविचारोनेतिभावः एषोक्तिर्बालिभावे
नमृतेभर्त्तरिनैवर्णिकव्यतिरिक्तस्त्रिया अन्योपगमस्यादूषणात् ६ येनकेनापिउद्बंधनादिप्रकारेण ७ ८ वयंतेप्राणरक्षकाःभवा
मः तदुपायमाहुः अत्रगुहायांवसामइति ९ शनैःपरस्परमेवंवदतांवाक्यंश्रुत्वाइत्यन्वयः १० ७ ७

किमर्थंविचार्यतेसुग्रीवतोवधादिकमितिशेषः अयमितरवानरोक्तोदुर्विचारोगुहावासरूपस्तुसर्वथानयुज्यते ११ तत्रसुग्रीवतोभयंवार
यति राज्ञइति तारापुत्रइत्यनेनतारायामतिप्रीतेस्त्वयिनतथाव्यवहारसंभावनापीतिभावः रामादपिनभयमित्याह रामस्येति १२ सीता
लाभोऽपिभाव्येवेत्याह अहमिति अतोहेवत्सान्यंविचारंनविचारय १३ वानरीयांगुहावासोऽकिंदूषयति गुहेति निर्भेद्योऽभेद्यःतदेतद्यु

श्रुत्वांगदंसमालिंग्यप्रोवाचनयकोविदः विचार्यतेकिमर्थंतेदुर्विचारोनयुज्यते ११ राज्ञोऽत्यंतप्रियस्त्वंहितारापु
त्रोतिवल्लभः रामस्यलक्ष्मणात्प्रीतिस्त्वयिनित्यंप्रवर्धते १२ अतोनराघवाद्भीतिस्तवराज्ञोविशेषतः अहंतवहि
तेसक्तोवत्सनान्यंविचारय १३ गुहावासश्चनिर्भेद्यइत्युक्तंवानरैस्तुयत् तदेतद्रामबाणानामभेद्यंकिंजगत्त्र
ये १४ येत्वांदुर्बोधयंत्येतेवानरावानरर्षभ पुत्रदारादिकंत्यक्त्वाकथंस्थास्यंतितेत्वया १५ अन्यद्गुह्यतमंव
क्ष्येरहस्यंश्रृणुमेस्फुत रामोनमानुषोदेवःसाक्षान्नारायणोऽव्ययः १६ सीताभगवतीमायाजनसंमोहकारिणी
लक्ष्मणोभुवनाधारःसाक्षाच्छेषःफणीश्वरः १७ ब्रह्मणाप्रार्थिताःसर्वेरक्षोगणविनाशने मायामानुषभावेनजाता
लोकैकरक्षकाः १८ वयंचपार्षदाःसर्वेविष्णोर्वैकुंठवासिनः मनुष्यभावमापन्नेस्वेच्छयापरमात्मनि १९

क्तमितिशेषः यतोजगत्त्रयेरामबाणानामभेद्यंकिंनकिमपीत्यर्थः तेनात्रवासेमहद्रामभयमितिभावः १४ यदेतैर्वानरैरुक्तंवयंतेप्राणरक्षका
इति तदपिमिथ्येत्याह येत्वामिति १५ १६ १७ रक्षोगणविनाशनेतन्निमित्तंप्रार्थिताइत्यन्वयः मायामानुषभावेनेति नतेषांवास्तवं
मनुष्यत्वंकिंतुमाययैवेतिभावः १८ १९ ७ ७ ७ ७

नन्वेवंवानररूपमस्माकंकिमर्थंतत्राह तस्यैवमाययेति २० २१ २२ दक्षिणांबुधेस्तीरेमहेंद्राख्यगिरेःपादंप्रत्यंतपर्वतमाययुरि
त्यन्वयः २३ भयवर्द्धनंदर्शनमात्रेणभयवृद्धिकरं किंकुर्मइतिवादिनःवदनशीलाःसंतःउदधेस्तीरेनिषेदुरथमंत्रयामासुरित्यन्वयः २४

वयंवानररूपेणजातास्तस्यैवमायया वयंतुतपसापूर्वमाराध्यजगतांपतिं २० तेनैवानुगृहीताःस्मःपार्षदत्वमु
पागताः इदानीमपितस्यैवसेवांकुर्मःस्वमायया २१ पुनर्वैकुंठमासाद्यसुखंस्थास्यामहेवयं इत्यंगदमथाश्वास्यग
ताविंध्यंमहाचलं २२ विचिन्वंतोथशनकैर्जानकींदक्षिणांबुधेः तीरेमहेंद्राख्यगिरेःपवित्रंपादमाययुः २३ दृष्ट्वास
मुद्रंदुष्पारमगाधंभयवर्द्धनं वानराभयसंत्रस्ताःकिंकुर्मइतिवादिनः २४ निषेदुरुदधेस्तीरेसर्वेचिंतासमन्विताः
मंत्रयामासुरन्योन्यमंगदाद्यामहाबलाः २५ भ्रमतामिवनोमासोगतोत्रैवगुहांतरे नदृष्टोरावणोवापिसीतावा
जनकात्मजा २६ सुग्रीवस्तीक्ष्णदंडोस्मान्निहंत्येवनसंशयः सुग्रीववधतोऽस्माकंश्रेयःप्रायोपवेशनं २७ इ
तिनिश्चित्यतत्रैवदर्भानास्तीर्यसर्वतः उपाविवेशुस्तेसर्वेमरणेकृतनिश्चयाः २८ एतस्मिन्नंतरेतत्रमहेंद्राद्रिगुहांतरा
त् निर्गत्यशनकैरागाद्गृध्रःपर्वतसन्निभः २९ दृष्ट्वाप्रायोपवेशेनस्थितान्वानरपुंगवान् उवाचशनकैर्गृध्रःप्राप्तोभ
क्ष्योद्यमेबहुः ३० एकैकशःक्रमात्सर्वान्भक्षयामिदिनेदिने श्रुत्वातद्गृध्रवचनंवानराभीतमानसाः ३१

२५ गुहांतरेगुहामध्ये वाशब्दावप्यर्थौ २६ सुग्रीववधतःसुग्रीवात्प्राप्स्यमानवधतःप्रायोपवेशनंतस्मात्तुपायाभावेऽनशनेनमरणसंक
ल्पः २७ उपाविवेशुरित्यत्रगुणआर्षः २८ २९ बहुःविपुलोबहुसंख्यश्च ३० ३१ ७ ७

किंचित्किंचिदपीत्यर्थः हरीश्वराइत्यंगदहनूमदादीन्संबोध्यैनरवानरवाक्यं ३२ सुग्रीवहितंजानकीसमाचारोक्त्यारामसंतोषरूपं आ
त्मनोहितंतथासुग्रीवतोषरूपं अनेनगृध्रेणवृथावधनाशंप्रापिताःप्रापिताः यमसादनंयमगृहं गच्छामः वर्त्तमानसामीप्येलट् ३३ योगि

भक्षयिष्यतिनःसर्वानसौगृध्रोनसंशयः रामकार्यंचनास्माभिःकृतंकिंचिद्धरीश्वराः ३२ सुग्रीवस्यापिचहितंन
कृतंस्वात्मनामपि वृथानेनवधंप्राप्तागच्छामोयमसादनं ३३ अहोजटायुर्धर्मात्मारामस्यार्थेमृतःसुधीः मोक्षं
प्रापदुरावापंयोगिनामप्यरिंदमः ३४ संपातिस्तुतदावाक्यंश्रुत्वावानरभाषितं केयूयंममसभ्रातुःकर्णपीयूषसं
निभं ३५ जटायुरितिनामाद्यव्याहरंतःपरस्परं उच्यतांवोभयंमाभून्मत्तःप्लवगसत्तमाः ३६ तमुवाचांगदःश्रीमानु-
त्थितोगृध्रसंनिधौ रामोदाशरथिःश्रीमान्लक्ष्मणेनसमन्वितः ३७ सीतयाभार्ययासार्द्धंविचचारमहावने तस्यसी
ताहृतासाध्वीरावणेनदुरात्मना ३८ मृगयानिर्गतेरामेलक्ष्मणेचहृताबलात् रामरामेतिक्रोशंतीश्रुत्वागृध्रःप्रता
पवान् ३९ जटायुर्नामपक्षींद्रोयुद्धंकृत्वासुदारुणं रावणेनहतोवीरोराघवार्थेमहाबलः ४० रामेणदग्धोरामस्यसायु
ज्यमगमत्क्षणात् रामःसुग्रीवमासाद्यसख्यंकृत्वाग्निसाक्षिकं ४१ सुग्रीवचोदितोहत्वावालिनंसुदुरासदं राज्यं
ददौवानराणांसुग्रीवायमहाबलः ४२

नामपिदुरावापमित्यन्वयः दुराङ्पूर्वादाप्नोतेःखल् षष्ठ्यार्षीशेषेवा ३४ कर्णपीयूषस
न्निभंकर्णयोरमृततुल्यमित्यर्थः जटायुरितिनामेत्यनेनान्वयः ३५ यूयंकेतदुच्यतामित्यर्थः ३६ ३७ ३८ लक्ष्मणेचनिर्गतइत्य
नुकर्षः रामरामेतिक्रोशंतीहृतेत्यन्वयःश्रुत्वातत्क्रोशनंश्रुत्वेत्यर्थः ३९ ४० ४१ ४२ ७ ७ ७

परिमार्गणेतन्निमित्तं विषयसप्तमीयं वानरवृंदान्तद्युक्तानस्मान् हनूमदाद्यपेक्षयाबहुवचनं ४३ गह्वरंगुहा भ्रमंतइत्यस्यस्थिताइतिशे
षः ४४ गतोमासइत्यस्यैवंभ्रमतामित्यादिः ४५ ४६ ४७ नयध्वंमांजलांतिकमित्युक्त्यामृगपक्ष्यादीनामपियथाज्ञानंधर्माधि

सुग्रीवःप्रेषयामाससीतायाःपरिमार्गणे अस्मान्वानरवृंदान्वैमहासत्वान्महाबलः ४३ मासादर्वाङ्निवर्तध्वंनो
चेत्प्राणान्हरामिवः इत्याज्ञयाभ्रमंतोस्मिन्वनेगह्वरमभ्यगाः ४४ गतोमासोनजानीमःसीतांवारावणंचवा म
र्तुंप्रायोपविष्टाःस्मस्तीरेलवणवारिधेः ४५ यदिजानासिहेपक्षिन्सीतांकथयनःशुभां अंगदस्यवचःश्रुत्वासं
पातिर्हृष्टमानसः ४६ उवाचमत्प्रियोभ्राताजटायुःप्लवगेश्वराः बहुवर्षसहस्रांतेभ्रातृवार्ताश्रुतामया ४७ वा
क्साहाय्यंकरिष्येहंभवतांप्लवगेश्वराः भ्रातुःसलिलदानायनयध्वंमांजलांतिकं ४८ पश्चात्सर्वंशुभंवक्ष्येभवतां
कार्यसिद्धये तथेतिनिन्युस्तेतीरंसमुद्रस्यविहंगमं सोपितत्सलिलेस्नात्वाभ्रातुर्दत्वाजलांजलिं ४९ पुनःस्वस्थान
मासाद्यस्थितोनीतोहरीश्वरैः संपातिःकथयामासवानरान्परिहर्षयन् ५० लंकानामनगर्यास्तेत्रिकूटगिरिमूर्द्धनि
तत्राशोकवनेसीताराक्षसीभिःसुरक्षिता ५१ समुद्रमध्येसालंकाशतयोजनदूरतः दृश्यतेमेनसंदेहःसीता
चपरिदृश्यते ५२ गृध्रत्वाद्दूरदृष्टिर्मेनात्रसंशयितुंक्षमं शतयोजनविस्तीर्णंसमुद्रंयस्तुलंघयेत् ५३ सएव
जानकींदृष्ट्वापुनरायास्यतिध्रुवं अहमेवदुरात्मानंरावणंहंतुमुत्सहे ५४ करोस्तीतिसूचयति ४८ तत्सलिलेसमुद्र
स्यजले ४९ हरीश्वरैर्नीतःस्वस्थानंप्रापितइत्यर्थः ५० सुरक्षितास्तीतिशेषः ५१ समुद्रमध्येइत्यनेनचतुर्दिक्षुसमुद्रपरिखमेवतद्द्वीपमितिसूचितं लंका
मेमयादृश्यतेसीताचदृश्यते ५२ तत्रहेतुमाह गृध्रत्वादिति नात्रसंशयितुंक्षमं अत्रसंशयोनकार्यइत्यर्थः ५३ ५४ ७ ७

पक्षविवर्जितइत्यनेनबलातिशयेपिगमनशक्तिहीनत्वंसूचितं ५५ ५६ इतिश्रीमत्सकलराज॰ सेतौकिष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः ७

१ पक्षहीनत्वमस्यकुतइतिवानराणांजिज्ञासांज्ञात्वातदुत्तरमाह संपातिरिति पुराकृतंस्ववृत्तांतं स्वशब्दःआत्मात्मीयोभयवाचीस्वस्यस्व

भ्रातृहंतारमेकाकीकिंतुपक्षविवर्जितः यतध्वमतियत्नेनलंघितुंसरितांपतिं ततोहंतारघुश्रेष्ठोरावणंराक्ष
साधिपम् ५५ उल्लंघ्यसिंधुंशतयोजनायतंलंकांप्रविश्यार्थविदेहकन्यकां दृष्ट्वासमाभाष्यचवारिधिं
पुनस्तर्तुंसमर्थःकतमोविचार्यतां ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामा॰उ॰किष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः७ श्रीमहादेव
उवाच अथतेकौतुकाविष्टाःसंपातिंसर्ववानराः पप्रच्छुर्भगवन्ब्रूहिस्वमुदंतंत्वमादितः १ संपातिः
कथयामासस्ववृत्तांतंपुराकृतम् अहंपुराजटायुश्चभ्रातरौरूढयौवनौ २ बलेनदर्पितावावांबलजि
ज्ञासयाखगौ सूर्यमंडलपर्यंतंगंतुमुत्पतितौमुदा ३ बहुयोजनसाहस्रंगतौतत्रप्रतापितः जटा
युस्तंपरित्रातुंपक्षैराच्छाद्यमोहतः ४ स्थितोऽहंरश्मिभिर्दग्धपक्षोऽस्मिन्विंध्यमूर्द्धनि पतितोदूरपतनान्मू
र्च्छितोऽहंकपीश्वराः ५ दिनत्रयात्पुनःप्राणसहितोदग्धपक्षकः देशंवागिरिकूटान्वानजानेभ्रांतमानसः ६
शनैरुन्मील्यनयनेदृष्ट्वातत्राश्रमंशुभं शनैःशनैराश्रमस्यसमीपंगतवानहं ७

भ्रातुश्चवृत्तांतंतमेवाह अहमित्यादिरूढयौवनौ
यौवनमध्यंप्राप्तौ२ अतएवबलदर्पितौ३जटायुःप्रतापितःकनिष्ठत्वात्तन्मोहतस्तंपरित्रातुंपक्षैराच्छाद्यस्थितोऽहंसूर्यरश्मिभिर्दग्धपक्षोऽत्रपतितोदूरपतना २५
न्मूर्च्छितआसमितिशेषः४ ५ दिनत्रयात्तदुत्तरंपुनःप्राणसहितोदग्धपक्षकोयतोऽतोभ्रांतमानसोदेशादीन्नजाने ६ ७ ७

अद्यंते इदंरूपंकिं केनवापूर्वंदृष्टंनदुत्तमंरूपंविरूपंकृतं ८ पूर्वंबलवानसीतिवर्तमानसामीप्येलट् ९ दाववन्हिनातत्तुल्यचिंतयेत्यर्थः १०चि
तामभिनयति कथमिति ११ तत्रदेहस्यतन्मूलस्यचतत्त्वज्ञानंविनाछेत्तुमशक्यतयाभोगेकनाश्यंदुःखमितिवक्तुमुपक्रमते देहेति १२
ननुकोसावहंपदार्थोयद्बुद्धिर्देहेतत्राह अहंकारइति अविद्यायाजडत्वात्तत्संभवोसावपिजडइतिभावः अविद्यासंभवत्वेऽपिसंभवका
लापरिच्छेदादनादिरित्युक्तः १३ तप्तायःपिंडोयथावन्हिनायुक्तस्ततःपृथक्कर्तुमशक्यश्चतथाऽयमहंकारश्चितइत्यर्थः तेनचित्तादात्म्यापन्ना

जानामित्वामहंपूर्वमत्यं
चंद्रमानाममुनिराट्दृष्ट्वाप्यांविस्मितोऽवदत् संपातेकिमिदंतेद्यविरूपंकेनवाकृतं ८ जानामित्वामहंपूर्वंबु
तंबलवानसि दग्धौकिमर्थंतेपक्षौकथ्यतांयदिमन्यसे ९ ततःस्वचेष्टितंसर्वंकथयित्वातिदुःखितः अब्रुवंमु
निशार्दूलंदग्धोऽहंदाववन्हिना १० कथंधारयितुंशक्तोविपक्षोजीवितंप्रभो इत्युक्तोथमुनिर्वीक्ष्यमांदयार्द्रविलो
चनः ११ शृणुवत्सवचोमेऽद्यश्रुत्वाकुरुयथेप्सितं देहमूलमिदंदुःखंदेहःकर्मसमुद्भवः १२ कर्मप्रवर्ततेदेहेऽहं
बुद्ध्यापुरुषस्यहि अहंकारस्त्वनादिःस्यादविद्यासंभवोजडः १३ चिच्छाययासदायुक्तस्तप्तायःपिंडवत्सदा तेनदे
हस्यतादात्म्याद्देहश्चेतनवान्भवेत् १४ देहोऽहमितिबुद्धिःस्यादात्मनोऽहंकृतेर्बलात् तन्मूलएषसंसारःसुखदुःखा
दिसाधकः १५ आत्मनोनिर्विकारस्यमिथ्यातादात्म्यतःसदा देहोऽहंकर्मकर्ताहमितिसंकल्प्यसर्वदा १६

हंकारेणचेतनवान्चैतन्यवानिव १४ एवमात्मनश्चेतनस्यअहंकृतेर्बलात्तत्संबंधबलात् अहंदेहइतिबुद्धिः तत्कृतएषसंसारः सुखादिसाध
कः कर्मद्वारेतिबोध्यं १५ एवंनिर्विकारस्यापिआत्मनोऽहंकारादिभिर्मिथ्यातादात्म्याद्देहोऽहं यद्वाततोऽतिरिक्तोपिकर्मकर्ताहमितिसंक
ल्पपूर्वकंप्रायोदेहोऽहमितिबुद्धिरेवसर्वस्यकस्यचित्प्राग्भवपुण्यवशात्तद्बुद्धिविलयेपिकर्मकर्तेतिबुद्धिरस्त्येवेतिभावः १६ ७

कर्माणिकरोति अहंकरोमीतिसंकल्याद्देवावशस्तत्फलैःसुखादिभिर्बध्यते अनेनयोनाहंकर्त्तेतिभावयति तस्यनैवबंधइतिसूचितं तद्वंधप्र
कारमाह ऊर्ध्वेति पुण्येनोर्ध्वंपापेनाधोभ्रमतेइत्यर्थः १७ तदेवविवृणोति कृतमिति इतिसंकल्पवान्भवेत् स्वर्गतः सुखभोगीचेतिशेषः १८
तथैवाध्यासतः अहंबहुपुण्यकर्तेत्यध्यासेन तत्रस्वर्गे अनिच्छन्नपिपततीतिअवशइतिउक्तस्यविवरणं १९ ततःपातपूर्वकंयेनप्रकारेणग
र्भवासस्तदुपपादयति पतित्वेति इंदोर्मंडलेपतित्वात्ततोनीहारैस्तत्किरणद्वाराभूसंबद्धैरेवसंबद्धोभूत्वाभूमौपतति ततोव्रीह्यादौअनुश

जीवःकरोतिकर्माणितत्फलैर्बध्यतेवशः ऊर्ध्वाधोभ्रमतेनित्यंपापपुण्यात्मकःस्वयं १७ कृतंमयाधिकंपुण्यंयज्ञ
दानादिनिश्चितं स्वर्गंगत्वासुखंभोक्ष्यइतिसंकल्पवान्भवेत् १८ तथैवाध्यासतस्तत्रचिरंभुक्त्वासुखंमहत् क्षी
णपुण्यःपतत्यर्वागनिच्छन्कर्मचोदितः १९ पतित्वामंडलेचंद्रोस्ततोनीहारसंयुतः भूमौपतित्वाव्रीह्यादौतत्रस्थित्वाचिरंपुनः
२० भूत्वाचतुर्विधंभोज्यंपुरुषैर्भुज्यतेततः रेतोभूत्वापुनस्तेनऋतौस्त्रीयोनिसिंचितः २१ योनिरक्तेनसंयुक्तंजरायुपरिवे
ष्टितम् दिनेनैकेनकललंभूत्वारूढत्वमाप्नुयात् २२ तत्पुनःपंचरात्रेणबुद्बुदाकारतामियात् सप्तरात्रेणतदपिमांस
पेशित्वमाप्नुयात् २३

यित्वेनस्थित्वाचतुर्विधंभोज्यंभक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यरूपं तदन्यतमद्भूत्वापुरुषैर्भुज्यते ततोभोजनानंतरंरेतोभू
त्वास्थितइतिशेषः ततस्तेनपुंसास्त्रीयोनौऋतुकालेसिंचितःसिक्तः आर्षत्वात्साधुः २० २१ सिक्तःसजीवएकेनदिनेनजरायुपरिवेष्टि
तंयोनिरक्तेनसंयुक्तंकललंकललाख्यपरिणामवद्भूत्वारूढत्वंदार्ढ्यमाप्नुयात् जरायुर्गर्भवेष्टनं २२ बुद्बुदाकारतांतदाकारपरिणाम
विशेषं एवमग्रेऽपि २३ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

रुधिरेणपरिप्लुताभवतीतिशेषः तस्याएवपेशीरूपपरिणामस्यैव पंचविंशतिरात्रिषुगतास्वितिशेषः समासांताभावोनित्यत्वात् २४ अंकुरा
नेवाह ग्रीवेत्यादि पंचधांगानिपंचधांगांकुराःमासतःमासेनेत्यर्थः क्रमात्प्रथमंग्रीवेत्यादिक्रमेण २५ पाणीत्या द्यप्येवमेव २६ २७
पंचमासतःपंचमेमासि दंताद्यपिपंचमेएवमासि २८ २९ विभक्तावयवत्वंपृथक्ज्ञानविषयावयवत्वंएतद्वक्ष्यमाणंचगर्भोपनिषदिवैद्यक

पक्षमात्रेणसापेशीरुधिरेणपरिप्लुता तस्याएवांकुरोत्पत्तिःपंचविंशतिरात्रिषु २४ ग्रीवाशिरश्चस्कंधश्चपृष्ठवं
शस्तथोदरं पंचधांगानिचैकैकंजायंतेमासतःक्रमात् २५ पाणिपादौतथापार्श्वःकटिर्जानुतथैवच मासद्वया
त्प्रजायंतेक्रमेणैवनचान्यथा २६ त्रिभिर्मासैःप्रजायंतेअंगानांसंधयःक्रमात् सर्वांगुल्यःप्रजायंतेक्रमान्मास
चतुष्टये २७ नासाकर्णौचनेत्रेचजायंतेपंचमासतः दंतपंक्तिर्नखागुह्यंपंचमेजायतेतथा २८ अर्वाक्षण्मास
तश्छिद्रंकर्णयोर्भवतिस्फुटं पायुर्मेढ्रमुपस्थंचनाभिश्चापिभवेन्नृणां २९ सप्तमेमासिरोमाणिशिरःकेशास्तथै
वच विभक्तावयवत्वंचसर्वंसंपद्यतेष्टमे ३० जठरेवर्धतेगर्भःस्त्रियाएवंविहंगम पंचमेमासिचैतन्यंजीवः
प्राप्नोतिसर्वशः ३१ नाभिसूत्राल्परंध्रेणमातृभुक्तान्नसारतः वर्द्धतेगर्भगःपिंडोनम्रियेतस्वकर्मतः ३२ स्मृत्वा
सर्वाणिजन्मानिपूर्वकर्माणिसर्वशः जठरानलतप्तोऽयमिदंवचनमब्रवीत् ३३ संहितासुशारीरकेचस्फुटं विस्तर

भयान्नेहलिख्यते ३० एवंएवंरीत्यावर्द्धतइत्यन्वयः चैतन्यंप्राप्नोतितदभिव्यक्तिंप्राप्नोतीत्यर्थः ३१ नाभीति नाभिसूत्रंनालाख्यंमातु
रसनाड्यासंबद्धंतदीयाल्परंध्रेणगर्भजठरंप्राप्तान्मातृभुक्तान्नसारतोगर्भगःपिंडोवर्द्धते अल्परंध्रप्राप्ताल्पाहारत्वेपिस्वकर्मतोनम्रियेत ७ ७
नम्रियतइत्यर्थः ३२ सर्वाणिजन्मानितत्कृतानिकर्माणिचस्मृत्वाजठरानलयोगात्दतिसंतप्तोवचनमाह ३३

नानेति पुत्रादिसंबंधमनुभूतवानितिसंबंधः ३४ तथाकुटुंबभरणासक्त्यातन्मात्रासक्त्या नतुधर्मासक्त्यान्यायान्यायैर्धर्म्याधर्म्यैरुपायै धनार्जनंकृतंमयेतिशेषः तथाविष्णुचिंतांस्वप्नेपिनाकरवमहंनकृतवानित्यर्थः ३५ तत्फलभूतंगर्भदुःखंभुंजेइत्यन्वयः अशाश्वतेतत्तायः पतितजलबिंदुवन्नश्वरेदेहेशाश्वतवत्स्थिरमिवममेदंस्यादितीच्छायुक्तः ३६ नकृतमित्यस्यमयेतिशेषः अनुभूयेत्यस्यइदानींगर्भदुःखंभुं

नानायोनिसहस्रेषुजायमानोऽनुभूतवान् पुत्रदारादिसंबंधंकोटिशः पशुबांधवान् ३४ कुटुंबभरणासक्त्या न्यायान्यायैर्धनार्जनं कृतंनाकरवंविष्णुचिंतांस्वप्नेऽपिदुर्भगः ३५ इदानींतत्फलंभुंजेगर्भदुःखंमहत्तरं अशा श्वतेशाश्वतवद्देहेतृष्णासमन्वितः ३६ अकार्याण्येवकृतवान्नकृतंहितमात्मनः इत्येवंबहुधादुःखमनुभूय स्वकर्मतः ३७ कदानिष्क्रमणंमेस्याद्गर्भान्निरयसन्निभात् इतऊर्ध्वंनित्यमहंविष्णुमेवानुपूजये ३८ इत्यादिचिं तयन्जीवोयोनियंत्रप्रपीडितः जायमानोऽतिदुःखेननरकात्पातकीयथा ३९ पूतिव्रणान्निपतितःकृमिरेषइवाप रः ततोबाल्यादिदुःखानिसर्वएवंविभुंजते ४० त्वयानैवानुभूतानिसर्वत्रविदितानिच नवर्णितानिमेराम यौवनादि षुसर्वतः ४१

जेइत्यनेनान्वयः ३७ ३८ योनियंत्रप्रपीडितःजन्मकाले अतएवातिदुःखेनजायमानःबहिःपततीतिशेषः नरकात्पात कीत्येकोदृष्टांतः ३९ तथापूतिव्रणाद्दुर्गंधिव्रणान्निपतितोऽपरःकृमिरिवएषःपततीतिशेषः ततोबाल्यादिदुःखानिभुनक्ति एवंसर्वेजंतवोऽपि भुंजतेनकश्चिदेवेत्यर्थः ४० यानिसर्वाणिविदितानितानिमयावर्णितानि यानितुयौवनादिषुदुःखानिसर्वतःसर्वैःप्राप्याणिसर्वत्रसर्वेषुजंतुषुविदिता निसर्वैर्ज्ञातानित्वयाचानुभूतानिसर्वविदितत्वादेवमयानवर्णितानि ४१ ॐ ॐ ॐ ॐ

एवमिति इत्यस्मादित्याकाराद्भ्यासाज्जातादभिनिवेशतः अहंकर्तेत्याद्याकारात् निरयस्वर्गादिकंगर्भवासादिदुःखानिचभवंतीत्यन्वयः ४२ देहद्वयात् स्थूलसूक्ष्मरूपात्प्रागुक्तादन्यं तर्हिप्रकृतिरेवस्यानेत्याह प्रकृतेःपरंज्ञात्वादेहादिषुममतांअहंममेतिबुद्धिविषयतांत्यक्त्वा आत्म ज्ञानवान् आत्मैवेदंसर्वमितिज्ञानवान्भवेत् ४३ ध्येयात्मस्वरूपमाह जाग्रदादीति जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यावस्थात्रयरहितं शुद्धंमायादोषा

एवंदेहोऽहमित्यस्मादभ्यासान्निरयादिकं गर्भवासादिदुःखानिभवंत्यभिनिवेशतः ४२ तस्माद्देहद्वयादन्यमात्मा नंप्रकृतेःपरम् ज्ञात्वादेहादिममतांत्यक्त्वात्मज्ञानवान्भवेत् ४३ जाग्रदादिविनिर्मुक्तंसत्यज्ञानादिलक्षणं शुद्धंबुद्धंसदाशांतमात्मानमवधारयेत् ४४ चिदात्मनिपरिज्ञातेनष्टेमोहेऽज्ञसंभवे देहःपततुवारब्धकर्मवेगे नतिष्ठतु ४५ योगिनोनहिदुःखंवासुखंवाज्ञानसंभवम् तस्माद्देहेनसहितोयावत्प्रारब्धसंक्षयः ४६ तावत्तिष्ठ सुखेन त्वंधृतकंचुकसर्पवत् अन्यद्रहस्यामितेपक्षिन्शृणुमेपरमंहितं ४७ त्रेतायुगेदाशरथिर्भूत्वानारायणोऽव्य यः रावणस्यवधार्थायदंडकानागमिष्यति ४८ सीतयाभार्ययासार्द्धंलक्ष्मणेनसमन्वितः तत्राश्रमेजनक जांभ्रातृभ्यांरहितेवने ४९ रावणश्चोरवन्नीत्वालंकायांस्थापयिष्यति तस्याःसुग्रीवनिर्देशाद्वानराःपरिमार्गणे ५०

लिप्तम् बुद्धंबोधस्वरूपम् ४४ अज्ञमविद्यातज्जन्येमोहेदेहादिष्वहंममताख्येनष्टेनाशंप्राप्तेदेहस्थितौनाशेवा ४५ योगिन- आत्मज्ञस्याज्ञानजेसुखदुःखेनभवतः यावत्प्रारब्धक्षयोभवतितावद्देहेनसहितःसुखंतिष्ठ यथाकंचुकवान्सर्पोयावत्तत्त्यागकालं तदूर्ध्वेऽनंतरंत्यजतितद्वत् ४६ ४७ ४८ ४९ परिमार्गणेतन्निमित्तं ५० ॐ ॐ ॐ

तीरमागमिष्यंतितेः सहकारणवशात् फलमिहकारणंपक्षोत्पत्तिरूपफलायतेः समागमोभविष्यति ५१ तदेवाह तदेवेति तवपक्षोद्गमोनिश्चय
मुत्पत्स्येतेइत्यर्थः ५२ ५३ निश्चयंद्रक्ष्यथ तन्मुन्युक्तपक्षभवनिश्चयेननदुक्तरावणवधोप्यवश्यंभावी सचनसीतादर्शनंविनेतितदप्य
वश्यंभविष्यतीतिनिश्चयः ५४ यन्नामस्मरणमात्रात् यः कश्चिद्दुर्जनोऽपिइयानितिपरिच्छेदरहितंसंसारसमुद्रंतीर्त्वाविष्णोः पदंगच्छ

आगमिष्यंतिजलधेस्तीरंतत्रसमागमः त्वयातैः कारणवशाद्भविष्यतिनसंशयः ५१ तदासीतास्थितिंतेभ्यः क
थयस्वयथार्थतः तदेवतवपक्षोद्गावुत्पत्स्येतेपुनर्नवौ ५२ संपातिरुवाच बोधयामाससमांचंद्रनामामुनि
कुलेश्वरः पश्यंतुपक्षौमेजातौनूतनावतिकोमलौ ५३ स्वस्तिवोस्तुगमिष्यामिसीतांद्रक्ष्यथनिश्चयं यत्नंकु
रुध्वंदुर्लंघ्यसमुद्रस्यविलंघने ५४ यन्नामस्मृतिमात्रतोऽपरिमितंसंसारवारांनिधिंतीर्त्वागच्छतिदुर्जनोऽपि
परमं विष्णोः पदंशाश्वतम् तस्यैवस्थितिकारिणस्त्रिजगतांरामस्यभक्ताः प्रियायूयंकिंनसमुद्रमात्रतरणेश
क्ताः कथंवानराः ५५ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेअष्टमः सर्गः ८
श्रीमहादेवउवाच गतेविहायसागृध्रराजेवानरपुंगवाः हर्षेणमहताविष्टाः सीतादर्शनलालसाः १

ति एवंदृश्यमानप्रकारेणात्रिजगतांस्थितिकारिणः सर्वजगदुत्पत्तिस्थितिलयकर्तुः स्थितिपदेनेतरदप्युपलक्ष्यते रामस्यभक्ताः प्रियाश्चयूयं
शतयोजनपरिच्छिन्नस्यसमुद्रमात्रस्यतरणेकिंकुतोनशक्ताः कथंचनशक्ताइतिव्यतिरेकालंकारः ५५ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण
समर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणः पुत्रस्यश्रीरामवर्मणः कृतौ अध्यात्मरामायणसेतौ किष्किंधाकांडे अष्टमः सर्गः ८
गतेइति पक्षलाभादितिभावः हर्षेणेति महदरिष्टंगतमितितत्पक्षदर्शनप्रत्ययेनसीतादर्शनमवश्यंभावीतिहर्षेणच १

नक्रचक्रंनक्रसमूहः तरंगादिभिः तरंगाअल्पाआदिनामहत्योलहर्यः दुर्ग्रहंदुःस्पर्शंआकाशस्यस्पर्शत्वंअस्यतुग्राहादियुक्तत्वात् २ कथ
मेनंतरामहइतिपरस्परमवोचनइत्यन्वयः ३ कृतविक्रमाः पूर्वंबहुशः कृतपराक्रमाः कोराजकार्यंकरिष्यतितद्वदंत्विति शेषः ४ यस्तद्बुद्धि
ष्यति अहंकर्तेतिसएषांप्राणदाताअतः योमहाबलः सशीघ्रमुत्तिष्ठतु अतोत्तिष्ठत्वित्यार्षः संधिः ५ भूयाद्भवेदित्यर्थेआर्षं ६ ७ सर्वे

ऊचुः समुद्रंपश्यंतोनक्रचक्रभयंकरं तरंगादिभिरुन्नद्धमाकाशमिवदुर्ग्रहं २ परस्परमवोचन्वैकथमेनंतराम
हे उवाचचांगदस्तत्रशृणुध्वंवानरोत्तमाः ३ भवंतोत्यंतबलिनः शूराश्चकृतविक्रमाः कोवाऽत्रवारिधिंतीर्त्वा
राजकार्यंकरिष्यति ४ एतेषांवानराणांसप्राणदातानसंशयः अतोत्तिष्ठतुमेशीघ्रंपुरतोयोमहाबलः ५ वा
नराणांचसर्वेषांरामसुग्रीवयोरपि सएवपालकोभूयान्नात्रकार्याविचारणा ६ इत्युक्तेयुवराजेनतूष्णींवान
रसैनिकाः आसन्नोचुः किंचिदपिपरस्परविलोकिनः ७ अंगदउवाच उच्यतांवोबलंसर्वैः प्रत्येकंकार्यसिद्धये
केनवासाध्यतेकार्यंजानीमस्तदनंतरं ८ अंगदस्यवचः श्रुत्वाप्रोचुर्वीराबलंपृथक् योजनानांदशारभ्यदशोत्तर
गुणंजगुः ९ शतादर्वाग्जांबवांस्तुप्राहमध्येवनौकसां पुरात्रिविक्रमेदेवेपादंभूमानलक्षणम् १०

र्युष्माभिर्वैनिश्चयेनप्रत्येकंस्वस्वबलंउच्यतां ततः कार्यसाधकंनिश्चेष्यामइत्यर्थः ८ दशोत्तरगुणं दशसंख्योत्तरोगुणोयस्यतत् एकोद
शपरोविंशतिः परस्त्रिंशदित्येवंक्रमेण ९ जांबवांस्तुनवतियोजनानीत्याहेत्यर्थः पुरात्रिविक्रमेदेवेऽवतीर्णेसति तदीयंभूमानंभूपरिच्छे
दलक्षणकार्यंयस्यतादृशंभूपरिच्छेदकंपादं १०

एकविंशतिवारंप्रदक्षिणविधानेनाहमगांतत्परितइतिशेषः ११ १२ त्वन्नोनियामकोस्माकमाज्ञाकर्तारराजात्वंयद्यपिसमर्थोसितथा
पित्वामाज्ञप्तुंमेनयुक्तम् १३ कार्यंकेनापिनकृतंजीवितुंचनशक्यतेराजभयादतोमरणनिश्चयेनस्वप्स्यामइत्यर्थः १४ कार्यसिद्धिर्भवि

त्रिःसप्तकृत्वोऽहमगांप्रदक्षिणविधानतः इदानींवार्धकग्रस्तोनशक्नोमिविलंघितुं ११ अंगदोऽप्याहमेगंतुं
शक्यंपारंमहोदधेः पुनर्लंघनसामर्थ्यंनजानाम्यस्तिवानवा १२ तमाहजांबवान्वीरस्त्वंराजानोनियामकः न
युक्तंत्वांनियोक्तुंमेत्वंसमर्थोऽसियद्यपि १३ अंगदउवाच एवंचेत्पूर्ववत्सर्वेस्वप्स्यामोदर्भविष्टरे केना
पिनकृतंकार्यंजीवितुंचनशक्यते १४ तमाहजांबवान्वीरादर्शयिष्यामितेसुत येनास्माकंकार्यसिद्धिर्भविष्य
त्यचिरेणच १५ इत्युक्त्वाजांबवान्प्राहहनूमंतमवस्थितं हनूमन्किंरहस्तूष्णींस्थीयतेकार्यगौरवे १६ प्राप्तेऽ
ज्ञेनेवसामर्थ्यंदर्शयाद्यमहाबल त्वंसाक्षाद्वायुतनयोवायुतुल्यपराक्रमः १७ रामकार्यार्थमेवत्वंजनितोसि
महात्मना जातमात्रेणतेपूर्वंदृष्ट्वोद्यंतंविभावसुम् १८ पक्वफलंजिघृक्षामीत्युत्प्लुतंबालचेष्टया योज
नानांपंचशतंपतितोसिततोभुवि १९

ष्यति अचिरेणचभविष्यति तंदर्शयिष्यामि १५ कार्यगौरवे गुरुतरकार्येप्राप्तेऽज्ञेने
वभवताकिंतूष्णींस्थीयतइत्यन्वयः १६ अतःसामर्थ्यंदर्शय ननुसामर्थ्याभावेकिंदर्शनीयमितिचेन्नेत्याह त्वमिति १७ जनितोसि २९
उत्पादितोसि विभावसुंसूर्यं १८ जिघृक्षामीति ग्रहिष्यामीत्यर्थेआर्षं योजनानांपंचशतमुत्प्लुतंततोभुविपतितः १९ ७

नोस्मान्पाहिरक्ष २० सिंहस्यनादंतस्येवनादमित्यर्थः २१ २२ आनेष्यइतिछेदः रावणंगलेबध्वाएकहस्तेगृहीत्वावामपाणिनासप
र्वतांलंकांधृत्वारामाग्रेक्षिपामि २३ यद्वेति सीतायाआनयनेरामाज्ञाभावादितिभावः दृष्ट्वेवेतिनतुतांगृहीत्वानापिरावणादीन्गृही

अतस्त्वद्बलमाहात्म्यंकोवाशक्नोतिवर्णितुं उत्तिष्ठकुरुरामस्यकार्यंनःपाहिसुव्रत २० श्रुत्वाजांबवतोवा
क्यंहनूमानतिहर्षितः चकारनादंसिंहस्यब्रह्मांडस्फोटयन्निव २१ बभूवपर्वताकारस्त्रिविक्रमइवापरः
लंघयित्वाजलनिधिंकृत्वालंकांचभस्मसात् २२ रावणंसकुलंहत्वानेष्येजनकनंदिनीं यद्वाबध्वागलेरज्ज्वारा
वणंवामपाणिना २३ लंकांसपर्वतांधृत्वारामस्याग्रेक्षिपाम्यहं यद्वादृष्ट्वेवयास्यामिजानकींशुभलक्षणां
२४ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंजांबवानिदमब्रवीत् दृष्ट्वेवागच्छभद्रंतेजीवंतींजानकींशुभां २५ पश्चाद्रामेणसहितोद
र्शयिष्यसिपौरुषं कल्याणंभवताद्भद्रगच्छतस्तेविहायसा २६ गच्छंतंरामकार्यार्थंवायुस्त्वामनुगच्छतु इ
त्याशीर्भिःसमामंत्र्यविसृष्टःप्लवगाधिपैः २७ महेंद्राद्रिशिरोगत्वाबभूवाद्भुतदर्शनः २८ महानगेंद्रप्रतिमोमहा
त्माऽसुवर्णवर्णोऽरुणचारुवक्त्रः महाफणींद्राभसुदीर्घबाहुर्वातात्मजोऽदृश्यतसर्वभूतैः २९ इतिश्रीमद
ध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेकिष्किंधाकांडेनवमः सर्गः ९ समाप्तमिदंकिष्किंधाकांडम्

त्यर्थः २४ २५ भवतात् आशिषिलोट् २६ वायुस्त्वामनुगच्छत्विति शकुनप्रार्थनं समामंत्र्ययोजयित्वा २७ अद्भुतदर्शनः अतिमहा
शरीरत्वात् २८ तदेवाह महानगेंद्रेति २९ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादि॰ सेतौकिष्किंधाकांडेनवमःसर्गः ९ ७

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेकिष्किंधाकांडंस०

अथश्रीमदध्यात्मरामायणेसुंदरकांडप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः शतेति लिलंघयिषुः स्वार्थेणिच् आनंदसंदोहः तत्समूहरूपः तत्समूहवान्वा १ २ रामनिर्मुक्तंरामत्यक्तम् प-
श्यामीति भाविन्यपिवर्तमानत्वारोपोवश्यंभावित्वद्योतनाय ३ कृतार्थः जगन्मातृदर्शनेनेतिभावः ममसमुद्रलंघनमकिंचित्करमित्याह
प्राणेति ४ अपारमित्युभयान्वयि त्रिविधपरिच्छेदशून्यंतत्पदंतत्स्वरूपम् तदंगभूतायाअंगुलिस्तद्भूषणभूतायामुद्रिकासाअस्यास्तीत्य
र्थआद्यच् ५ अल्पवारिधिमित्यपारभवांभोधेर्व्यतिरेकालंकारः तलंघयामीतिकिंवक्तव्यमित्यन्वयः बाहूइत्यादिवानरोत्सुवनजातिवर्णनं

श्रीमहादेवउवाच शतयोजनविस्तीर्णंसमुद्रंमकरालयम् लिलंघयिषुरानंदसंदोहोमारुतात्मजः १ ध्या
त्वारामंपरात्मानमिदंवचनमब्रवीत् पश्यंतुवानराःसर्वेगच्छंतंमांविहायसा २ अमोघंरामनिर्मुक्तं महा
बाणमिवाखिलाः पश्याम्यद्यैवरामस्यपत्नींजनकनंदिनीम् ३ कृतार्थोऽहंकृतार्थोहंऽपुनःपश्यामिराघ
वम् प्राणप्रयाणसमयेयस्यनामसकृत्स्मरन् ४ नरस्तीर्त्वाभवांभोधिमपारंयातितत्पदम् किंपुनस्तस्यदूतोऽ
हंतदंगांगुलिमुद्रिकः ५ तमेवहृदयेध्यात्वालंघयाम्यल्पवारिधिम् इत्युक्त्वाहनुमान्बाहूप्रसार्यायतवालधिः ६
ऋजुग्रीवोर्ध्वदृष्टिःसन्नाकुंचितपदद्वयः दक्षिणाभिमुखस्तूर्णंपुप्लुवेऽनिलविक्रमः ७ आकाशात्त्वरितंदेवावीक्ष्य
वानरोवायुविक्रमः ९

आयतवालधिःप्रसारितपुच्छः ६ ऋजुग्रीवऊर्ध्वदृष्टिरित्यर्थः कर्मधारयः अनिलोवायुःतत्सदृशपराक्रमः ७ आ
काशात् आकाशेस्थित्वेत्यर्थः ८ वानरस्यसत्वस्यवानरीयबलस्यपरीक्षणार्थमिदमब्रुवन् विचारयामासुरित्यर्थः तद्द्रक्ष्यति एवंविचार्येति धा
तूनामनेकार्थत्वाद्भूञोपिविचारेवृत्तिः ९

लंकामवेशेशक्तो ऽथवानेतिसंदेहस्तस्मादस्यबलंजानीमहे निर्णेष्यामइत्यर्थः १० देवनावृंदं देवतासमूहः ११ १२ १३ क्षुधयासंपीडि

लंकांप्रवेष्टुंशक्तोवानवाजानीमहेबलम् एवंविचार्यनागानांमातरंस्रसाभिधाम् १० अब्रवीद्देवतावृंदः कौतूह
लसमन्वितः गच्छत्वंवानरेंद्रस्यकिंचिद्विघ्नंसमाचर ११ ज्ञात्वातस्यबलंबुद्धिंपुनरेहित्वरान्विता इत्युक्तासाय
योशीघ्रंहनुमद्विघ्नकारणात् १२ आवृत्यमार्गंपुरतःस्थित्वावानरमब्रवीत् एहिमेवदनंशीघ्रंप्रविशस्वमहामते १३
देवैस्त्वंकल्पितोभक्ष्यः क्षुधासंपीडितात्मनः तामाहहनुमान्मातरहंरामस्यशासनात् १४ गच्छामिजानकीं
द्रष्टुंपुनरागम्यसत्वरः रामायकुशलंतस्याः कथयित्वात्वदाननम् १५ निवेक्ष्येदेहिमेमार्गंस्रसायैनमो ऽस्तुते
इत्युक्तापुनरेवाहस्रसाक्षुधितास्म्यहम् १६ प्रविश्यगच्छमेवक्त्रंनोचेत्त्वांभक्षयाम्यहम् इत्युक्तोहनुमा
नाहमुखंशीघ्रंविदारय १७ प्रविश्यवदनंतेऽद्यगच्छामित्वरयान्वितः इत्युक्त्वायोजनायामदेहोभूत्वापुरःस्थि
तः १८ दृष्ट्वाहनूमतोरूपंस्रसापंचयोजनम् मुखंचकारहनुमान्द्विगुणंरूपमादधत् १९ ततश्चकारसुरसा
योजनानांचविंशतिम् वक्त्रंचकारहनुमांस्त्रिंशद्योजनसम्मितम् २० ततश्चकारस्रसापंचाशद्योजनायतं
वक्त्रंतदाहनूमांस्तु बभूवांगुष्ठसन्निभः २१ प्रविश्यवदनंतस्याः पुनरेत्यपुरःस्थितः प्रविष्टोनिर्गतोऽहंतेवदनं
देवितेनमः २२ एवंवदंतंदृष्ट्वासाहनूमंतमथाब्रवीत् गच्छसाधयरामस्यकार्यंबुद्धिमतांवर २३

तआत्मायस्यास्तस्याइत्यर्थः १४ १५ निवेक्ष्येप्रवेक्ष्यामि १६ मेवक्त्रंप्रविश्य ततोनिःसृत्यगच्छेत्यर्थः १७ योजनमात्रदीर्घदेहः १८ १९ १
त्रिंशद्योजनसम्मितंवपुश्चकारेतिशेषः २० २१ २२ २३ ७ ७ ७ ७

पुनर्गत्वाकिष्किंधामितिशेषः २४ २५ मणिकांचनपर्वतंमण्यादियुक्तशृंगयुतंपर्वतम् २६ सचिवोभवमध्येविश्रामदानेनसहायोभ
वेत्यर्थः तत्सहायार्थनिमित्तंमत्प्रेरणेकोहेतुस्तत्राह सगरैरिति पुरापूर्वंसगरैर्वर्धितइतिहेतोरहंसागरस्तन्नामाऽभवम् २७ तस्यवंशेचरा

देवैः संप्रेषिताऽहंतेबलंजिज्ञासुभिःकपे दृष्ट्वासीतांपुनर्गत्वारामंद्रक्ष्यसिगच्छभो २४ इत्युक्त्वासा
ययौदेवलोकंवायुसुतःपुनः जगामवायुमार्गेणगरुत्मानिवपक्षिराट् २५ समुद्रोऽप्याहमैनाकं मणिकां
चनपर्वतम् गच्छत्येषमहासत्त्वोहनूमान्मारुतात्मजः २६ रामस्यकार्यसिद्ध्यर्थंतस्यत्वंसचिवोभव स
गरैर्वर्धितोयस्मात्पुराऽहंसागरोऽभवम् २७ तस्यान्वयेबभूवासौरामोदाशरथिःप्रभुः तस्यकार्यार्थसिद्ध्य
र्थंगच्छत्येषमहाकपिः २८ त्वमुत्तिष्ठजलात्तूर्णंत्वयिविश्रम्यगच्छतु सतथेतिप्रादुरभूज्जलमध्यान्महोन्नतः
२९ नानामणिमयैःशृंगैस्तस्योपरिनराकृतिः प्राहयांतंहनूमंतंमैनाकोऽहंमहाकपे ३० समुद्रेणसमादि
ष्टस्त्वद्विश्रामायमारुते आगच्छामृतकल्पानिजग्ध्वापक्वफलानिमे ३१ विश्रम्यात्रक्षणंपश्चाद्गमिष्यसिय
थासुखम् एवमुक्तोऽथतंप्राहहनूमान्मारुतात्मजः ३२ गच्छतोरामकार्यार्थंभक्षणंमेकथंभवेत् विश्रामोवा
कथंमेस्याद्गंतव्यंत्वरितंमया ३३ इत्युक्त्वास्पृष्टशिखरः कराग्रेणययौकपिः किंचिद्दूरंगतस्यास्यछायांछायाग्रहोग्रही
त् ३४ मस्तकार्यार्थंचायंगच्छति २८ अतस्त्वमुत्तिष्ठेत्यन्वयः २९ नानामणिमयैःशृंगैर्महोन्नतइत्यन्वयः तस्योपरिनराकृतिर्मनुष्या-
कारेणस्थितोमैनाकःप्राह ३० ३१ विश्रम्येत्यार्षम् ३२ कथंभवेदित्यादेरनुचितंतदित्यर्थः नत्वहंतुगंतव्यंत्वरितंमयेति ३३ कराग्रेणस्पृष्ट
शिखरोययावित्यन्वयः छायास्पर्शमात्रेणजंतूनांगतिनिरोधेनाकर्षकश्छायाग्रहइत्युच्यते ३४

तदेवाह सिंहिकेतिभक्षयेत् भक्षयतिइत्यर्थे आर्षः ३५ ३६ विस्मयआश्चर्येयत्कस्याप्यदर्शनेवेगविरोधश्चेत्याश्चर्यम् प्रसारयत् प्रा
सारयन अडभावआर्षः ३७ सिंहिकांतन्नाम्नींराक्षसीम् ३८ दक्षिणकूलंसागरस्येतिशेषः ३९ ४० बहुभिःप्राकारैः अंतर्दुर्गमध्य

सिंहिकानामसाघोराजलमध्येस्थितासदा आकाशगामिनांछायामाक्रम्याकृष्यभक्षयेत् ३५ तयागृहीतोहनु
मांश्चिंतयामासवीर्यवान् केनेदंमेकृतंवेगरोधनंविघ्नकारिणा ३६ दृश्यतेनैवकोप्यत्रविस्मयोमेप्रजायते ए
वंविचिंत्यहनुमानधोदृष्टिंप्रसारयत् ३७ तत्रदृष्ट्वामहाकायांसिंहिकांघोररूपिणीम् पपातसलिलेतूर्णंपद्भ्या
मेवाहनद्रुषा ३८ पुनरुत्पुत्यहनुमान्दक्षिणाभिमुखोययौ ततोदक्षिणमासाद्यकूलंनानाफलद्रुमम् ३९ नाना
पक्षिमृगाकीर्णंनानापुष्पलतावृतम् ततोददर्शनगरंत्रिकूटाचलमूर्द्धनि ४० प्राकारैर्बहुभिर्युक्तंपरिखाभिश्च
सर्वतः प्रवेक्ष्यामिकथंलंकामितिचिंतापरोभवत् ४१ रात्रौवेक्ष्यामिसूक्ष्मोऽहंलंकारावणपालिताम् एवं
विचिंत्यनत्रैवस्थित्वालंकांजगामसः ४२ धृत्वासूक्ष्मंवपुर्द्वारंप्रविवेशप्रतापवान् तत्रलंकापुरीसाक्षाद्राक्षसीवेष
धारिणी ४३ प्रविशंतंहनूमंतंदृष्ट्वालंकाव्यतर्जयत् कस्त्वंवानररूपेणमामनादृत्यलंकिनीम् ४४ प्रविश्यचो
रवद्रात्रौकिंभवान्कर्तुमिच्छति इत्युक्त्वारोषताम्राक्षीपादेनाभिजघानतम् ४५ हनूमानपितांवाममुष्टिनाऽ
वज्ञयाहनत् तदैवपतिताभूमौरक्तमुद्वमतीभृशम् ४६ दुर्गबहिर्दुर्गसंबंधिभिः परिखाःप्राकारबहिर्गताः ४१ वेक्ष्यामिप्रवेक्ष्यामिसू
क्ष्मःसूक्ष्मशरीरोभूत्वेत्यर्थः लंकांजगाम रात्रावितिशेषः ४२ सूक्ष्मंवपुर्धृत्वाद्वारंप्रविवेश ४३ ४४ रात्रौचोरवत्प्रविश्य गच्छसीतिशेषः २
सत्वंकइत्येकः किंभवानित्यादिप्रश्नांतरम् ४५ ४६ ७ ७ ७ ७

४७ अष्टाविंशतिपर्ययेइति यद्यपि अन्यत्र चतुर्विंशतिमेपर्यायेत्रेतायांरामावतारोऽष्टविंशतिमेपर्यायेद्वापरांतेकृष्णावतारइत्युक्तंतथाऽ
पिकल्पांतरपरतयाविरोधपरिहारोवसेयः ४८ योगमायाचसीतेतिजनिष्यतइत्यन्वयः कृचित् अवतारपूर्वकालेप्रार्थितोजनिष्यतइत्यन्वयः ४९ ५०
साचिव्यंसख्यम् ५१ ५२ ५३ यतस्त्वयाऽहंलंकाजितातस्मात्वयासर्वराक्षसकुलंजितम् अथसीतास्थितिस्थानमाह रावणांतःपुरेति ५४ ५५

उत्थायप्राहसालंकाहनूमंतंमहाबलम् हनूमनाच्छभद्रंतेजितालंकात्वयानघ ४७ पुराऽहंब्रह्मणाप्रोक्ताह्यष्टा
विंशतिपर्यये त्रेतायुगेदाशरथीरामोनारायणोव्ययः ४८ जनिष्यतेयोगमायासीताजनकवेश्मनि भूभारहरणार्था
यप्रार्थितोऽयंमयाकृचित् ४९ सभार्योराघवोभ्रात्रागमिष्यतिमहावनम् तत्रसीतांमहामायांरावणोपहरिष्यति ५०
पश्चाद्रामेणसाचिव्यंसुग्रीवस्यभविष्यति सुग्रीवोजानकींद्रष्टुंवानरान्प्रेषयिष्यति ५१ तत्रैकोवानरोरात्रावागमिष्य
तितेऽतिकम् त्वयाचभर्त्सितःसोऽपित्वांहनिष्यतिमुष्टिना ५२ तेनाहतात्वंव्यथिताभविष्यसियदाऽनघे तदैवरावण
स्यांतोभविष्यतिनसंशयः ५३ यस्मात्त्वयाजितालंकाजितंसर्वंत्वयाऽनघ रावणांतःपुरवरेक्रीडाकाननमुत्तमम् ५४
तन्मध्येऽशोकवनिकादिव्यपादपसंकुला अस्तितस्यांमहावृक्षःशिंशपानाममध्यगः ५५ तत्रास्तेजानकीघोरराक्षसीभिः
सुरक्षिता दृष्ट्वैवगच्छत्वरितंराघवायनिवेदय ५६ धन्याऽहमप्यद्यचिरायराघवस्मृतिर्ममासीद्भवपाशमोचनी तद्भक्त
संगोप्यतिदुर्लभोममप्रसीदतांदाशरथिःसदाहृदि ५७

५६ यतोमेराघवस्मृतिरासीदतोऽहमपिधन्या तद्भक्तसंगस्यापिदुर्लभत्वंकिंवक्तव्यमितिभावः प्रसीदतांप्रसन्नःसआस्ताम् ५७
७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

पुस्फोरस्फुरितमभवत् भुजोवामएवस्त्रियावामांगस्फुरणंशुभसूचकंपुंसोऽशुभदमितिभावः अतींद्रियस्यइंद्रियाविषयस्यरामस्यदक्षांगंपु
स्फोरयद्वारामसंबंधिअतींद्रियंगुसंयदिंद्रियंतस्यदक्षांगंदक्षिणभागःपुस्फोर नतस्फुरणंचस्त्रीलाभसूचकंपुंसामित्याहुः ५८ इतिश्रीम
त्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्या॰ अध्यात्मरामायणसेतौसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः१ ततइतिसूक्ष्मतनुःसूक्ष्मवानररूपः १ सीतान्वेषणकार्या

उल्लंघितेऽब्धौपवनात्मजेनधराकृतायाश्चदशाननस्य पुस्फोरवामाक्षिभुजश्चतीव्रंरामस्यदक्षांगमतींद्रियस्य ५८
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः१ ततोजगामहनुमाँल्लंकांपरमशोभनाम्
रात्रौसूक्ष्मतनुर्भूत्वाबभ्रामपरितःपुरीम् १ सीताऽन्वेषणकार्यार्थीप्रविवेशनृपालयम् तत्रसर्वप्रदेशेषुविचिच्यहनु
मान्कपिः २ नापश्यज्जानकींस्मृत्वाततोलंकाऽभिभाषितम् जगामहनुमान्शीघ्रमशोकवनिकांशुभाम् ३ सुर
पादपसंबाधांरत्नसोपानवापिकाम् नानापक्षिमृगाकीर्णांस्वर्णप्रासादशोभिताम् ४ फलैरानम्रशाखाग्रपादपैः
परिवारिताम् विचिन्वञ्जानकींतत्रप्रतिवृक्षंमरुत्सुतः ५ ददर्शाभ्रंलिहंतत्रचैत्यप्रासादमुत्तमम् दृष्ट्वाविस्मयमा
पन्नोमणिस्तंभशतान्वितम् ६ समतीत्यपुनर्गत्वाकिंचिद्दूरंसमारुतिः ददर्शशिंशपावृक्षमत्यंतनिबिडच्छदम् ७ अ
दृष्टातपमाकीर्णस्वर्णवर्णविहंगमम् तन्मूलेराक्षसीमध्येस्थितांजनकनंदिनीम् ८

र्थीसीताऽन्वेषणरूपकार्येच्छावान् विवि
च्यदृष्ट्वा२ ततोलंकावाक्यंस्मृत्वाहनूमान्शीघ्रंजगाम ३ सुरपादपाःकल्पवृक्षादयः ४ फलैरानम्राणिशाखाग्राणियेषांतैःपादपैः ५ अभ्रंलिह
मत्युच्चं चैत्यप्रासादंदेवतास्थानविशेषम् अत्युच्चत्वान्मणिस्तंभादियुतत्वाच्चविस्मयः ६ समतीत्येति चैत्यप्रासादमितिशेषः ७ अत्यंतनिबिन ३
डपत्रत्वादेवादृष्टआतपोयत्रजनैस्तम् स्वर्णवर्णविहंगमैः पक्षिभिराकीर्णंव्याप्तमित्यर्थःमयूरव्यंसकादित्वात्समासः ८ ७ ७

एकवेणींहरणदिनावधिसंस्काररहितामित्यर्थः यद्वा शोभार्थमन्यदावेणीत्रयबंधःपुरतोद्वयंपश्चादेकेति संप्रतितुसंस्काररहित्यात्पृष्ठलंबिनी
एकैवेत्यर्थः दीनांस्वजनविरहाद्दीनामिवशोचंतीम् आत्मानमितिशेषः ९ १० शाखानामंतमातेयेछदाःपत्राणितेषांमध्यस्थः तद्दर्शनजा
नंदाभिनयःकृतार्थइत्यादि ११ १२ किमेतत् किंजन्योऽयंशब्दः १३ अलीयत तद्दर्शनेनकरिष्यमाणकार्यभंगभियेतिभावः १४ १५

ददर्शहनुमान्वीरोदेवतामिवभूतले एकवेणींकृशांदीनांमलिनांबरधारिणीम् ९ भूमौशयानांशोचंतींरामरामे
तिभाषिणीम् त्रातारंनाधिगच्छंतीमुपवासकृशांशुभाम् १० शाखांतच्छदमध्यस्थोददर्शकपिकुंजरः कृता
र्थोऽहंकृतार्थोऽहंदृष्ट्वाजनकनंदिनीम् ११ मयैवसाधितंकार्यंरामस्यपरमात्मनः ततःकिलकिलाशब्दोबभूवां
तःपुराद्बहिः १२ किमेतदितिसंलीनोवृक्षपत्रेषुमारुतिः आयांतंरावणंतत्रस्त्रीजनैःपरिवारितम् १३ दशास्यं
विंशतिभुजंनीलांजनचयोपमम् दृष्ट्वाविस्मयमापन्नःपत्रखंडेष्वलीयत १४ रावणोराघवेणाशुमरणंमेकथंभवे
त् सीतार्थमपिनायातिरामःकिंकारणंभवेत् १५ इत्येवंचिंतयन्नित्यंराममेवसदाहृदि तस्मिन्दिनेपररात्रौ
रावणोराक्षसाधिपः १६ स्वप्नेरामेणसंदिष्टःकश्चिदागत्यवानरः कामरूपधरःसूक्ष्मोवृक्षाग्रस्थोऽनुपश्यति १७
इतिदृष्ट्वाऽद्भुतंस्वप्नंस्वात्मन्येवानुचिंत्यसः स्वप्नःकदाचित्सत्यःस्यादेवंतत्रकरोम्यहम् १८

इत्येवंचिंतयन् रावणोराघवेणेतिश्लोकोक्तंचिंतयन्नित्यंसदाहृदिराममेवध्यायन्नास्तइतिशेषः अतस्तस्मिन् दिनेपररात्रौहनूमत्प्रवेशादिनरा
त्रिसंबंध्यपररात्रेइत्यर्थः समासांताभावस्त्वदनित्यत्वात् १६ स्वप्नेनिद्रासमयेरामादिष्टःकश्चिद्वानरोलंकामागत्यवृक्षाग्रस्थोऽनुपश्यतिसीता
मितिशेषः १७ इतिअद्भुतंस्वप्नंदृष्ट्वा अयंस्वप्नः कदाचित्सत्योभवेत् अतस्तत्रसीतासमीपंगत्वा एवंकरोमीति अचिंतयदितिशेषः १८ ७

यदचिंतयत्तदाह जानकीमिति विरूध्येतिल्यबार्षः तांवाक्शरैर्विध्यानितरांदुःखितांकरोमितद्दृष्ट्वावानरोरामायनिवेदयतु एवंहिरामःशीघ्रं
आगच्छेदितिभावः १९ नूपुराणिपादभूषणानि किंकिण्योजघनभूषणानि सिंजितंशब्दम् २० भीतासीतारूपांगनास्वात्मन्येवस्वशरीरएव
लीयमानास्थितेत्यन्वयः रामेर्पितंस्थापितमांतरंचित्तंयया २१ किमाहतदाह सूक्ष्मध्यमेइत्यादि २२ २३ लोकाश्चाररूपाःप्रयत्नेनसमंततो
वीक्षमाणाअपिरामंनपश्यंति २४ त्वयिनिस्पृहेणइच्छाहीनेनपूर्णकामत्वादित्यांतरोर्थः त्वयासदाऽलिंगितोऽपिध्यानेनसदाहृदिचिंतनात् अतएवस-

जानकींवाक्शरैर्विध्यदुःखितांनितरामहम् करोमिदृष्ट्वारामायनिवेदयतुवानरः १९ इत्येवंचिंतयन्सीतासमीपमग
मद्रुतम् नूपुराणांकिंकिणीनांश्रुत्वासिंजितमंगना २० सीताभीतालीयमानास्वात्मन्येवसूक्ष्मध्यमा अधोमुखश्रु
नयनास्थितारामार्पितांतरा २१ रावणोऽपितदासीतामालोक्याहसूक्ष्मध्यमे मांदृष्ट्वाकिंवृथासूक्ष्मूस्वात्मन्येवविली
यसे २२ रामोवनचराणांहिमध्येतिष्ठतिसानुजः कदाचिद्दृश्यतेकैश्चित्कदाचिन्नैवदृश्यते २३ मयातुबहुधालोकाः
प्रेषितास्तस्यदर्शने नपश्यंतिप्रयत्नेनवीक्षमाणाःसमंततः २४ किंकरिष्यसिरामेणनिस्पृहेणसदात्वयि त्वयासदाऽ
लिंगितोऽपिसमीपस्थोऽपिसर्वदा २५ हृदयेऽस्यनचस्नेहस्त्वयिरामस्यजायते त्वत्कृतान्सर्वभोगांश्चत्वद्गुणानपिरा
घवः २६

मीपस्थोऽपि यद्वा शक्तिशक्तिमतोरभेदात्सदालिंगितोविभुत्वाच्चसमीपस्थोयद्यपि २५ तथाऽप्यस्यरामस्यहृदयेत्वयित्वद्विष
यस्नेहोनजायते अतएवेयत्कालंत्वदुपेक्षातस्येतिभावः सर्वत्रसमत्वात्तस्यनक्वापिस्नेहइतितत्त्वम् किंच त्वत्कृतान्सर्वभोगांस्त्वयास्वद्वारोपिनीता
न्सर्वभोगान्सर्वविषयान्तथात्वद्गुणान्स्वसंकल्पकामादीन्भुंजानोऽपिअहंभोक्तेतिनजानाति तथाऽभिमानराहित्यात् अतएवकृतघ्नः अतएवनिर्गु
णःयोहिगुणवान्सउपकारंमनुतएव अधमःउपकारविस्मरणात् किंचन धमतिशब्दविषयोभवतीत्यधमशब्दवाच्यइतियावत् कृतघ्नत्वाद्युपपादयति त्वमिति २६

त्वयिइयंममेतिबुद्धिहीनः २८
२७ यतस्त्वयिभक्तिहीनोऽतःकथंव्रजेत् स्वस्थानतस्त्वत्परित्राणार्थमिमंदेशमित्यर्थः निःसत्वोनिर्बलःनिर्ममोममताहीनः त्वयिइयंममेतिबुद्धिहीनः २८ असुरोत्तममितिनराधमव्यतिरेकउक्तः २९ देवगंधर्वनागा-
नराधमंपंचम्यर्थेबहुव्रीहिरितिकश्चित् किंकरिष्यसितादृशेऽनुरागेणकिंप्रयोजनमित्यर्थः
नांतयोषितामित्यर्थः नियोक्त्रीप्रभुतयाआज्ञापयित्री प्रतिपद्यसेअंगीकरोषि ३० निधायतृणमंतरे पतिव्रतायाःसाक्षात्परपुरुषेणवार्तालापस्यानौ

इदानीमपिनायातिभ
भुंजानोऽपिनजानातिकृतघ्नोनिर्गुणोऽधमः त्वमानीतामयासाध्वीदुःखशोकसमाकुला २७ इदानीमपिनायातिभ
क्तिहीनःकथंव्रजेत् निःसत्वोनिर्ममोमानीमूढःपंडितमानवान् २८ नराधमंत्वहिसुरखंकिंकरिष्यसिभामिनि त्व
य्यतीवसमासक्तंमांभजस्वासुरोत्तमम् २९ देवगंधर्वनागानांयक्षकिन्नरयोषिताम् भविष्यसिनियोक्त्रीत्वंयदि
मांप्रतिपद्यसे ३० रावणस्यवचःश्रुत्वासीताऽमर्षसमन्विता उवाचाधोमुखीभूत्वानिधायतृणमंतरं ३१ राघवा
द्भिष्यतानूनंभिक्षुरूपत्वयाधृतम् रहितेराघवाभ्यांत्वंशुनीवहविरध्वरे ३२ हृतवानसिमांनीचतत्फलंप्राप्स्यसेऽ
चिरात् यदारामशराघातविदारितवपुर्भवान् ३३ ज्ञास्यसेमानुषंरामंगमिष्यसियमांतिकम् समुद्रंशोषयित्वावा
शरैर्बध्वाऽथवारिधिम् ३४ हंतुंत्वांसमरेरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः आगमिष्यत्यसंदेहाद्द्रक्ष्यसेराक्षसाधम
३५ त्वांसपुत्रंसहबलंहत्वानेष्यतिमांपुरम् श्रुत्वारक्षःपतिःक्रुद्धोजानक्याःपरुषाक्षरम् ३६

नित्यादितिभावः त्वंचतृणतुल्यइत्यपिद्योतयितुंच ३१ शुनीवत्स्वपमया अत्यंतपराक्रमराहित्यंसूचितम् ३२ अचिरादिति छेदः अल्पेनैवकालेनेत्यर्थः
यदारामशराघातैर्विदारितवपुर्भवान्भविष्यतीतिशेषः ३३ तदारामंमानुषंज्ञास्यसियमांतिकंचगमिष्यसि शरैःसमुद्रंशोषयित्वावा अथअथवावारिधिंबध्वा
सेतुबंधनेनेतिशेषः ३४ तदागमनंचत्वमनुपदमेवद्रक्ष्यसेइत्यन्वयः ३५ जानक्याःपरुषाक्षरंवाक्यंश्रुत्वा क्रुद्धोभवदितिशेषः ३६

ततःक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्यम्यजनकराजतनयांहंतुमुद्यतोऽभवदितिशेषः ३७ अन्यानुरक्तत्वात्तद्वियोगाच्चदैन्यादिविशिष्टाम् ३८ यास्त्वामेवव
रयंतिताबह्व्यःसंतीतियोजना मदेनकाममदेनमत्तेमदयुक्तेइवविलोचनेयासांताः ३९ सकामनामद्विषयकामनासहितासतीयथामेवशगाभविष्यति

वाक्यंक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्यम्यसत्वरः हंतुंजनकराजस्यतनयांताम्रलोचनः ३७ मंदोदरीनिवार्याहपतिंपतिहि
तेरता त्यजेनांमानुषींदीनांदुःखितांकृपणांकृशाम् ३८ देवगंधर्वनागानांबह्व्यःसंतिवरांगनाः त्वामेववरयंत्युच्चै
र्मदमत्तविलोचनाः ३९ ततोब्रवीद्दशग्रीवोराक्षसीर्विकृताननाः यथामेवशगासीताभविष्यतिसकामना तथायतध्वं
त्वरितंतर्जनादरणादिभिः ४० द्विमासाभ्यंतरेसीतायदिमेवशगाभवेत् तदासर्वसुखोपेताराज्यंभोक्ष्यतिसामया ४१
यदिमासद्वयादूर्ध्वंमच्छय्यांनाभिनंदति तदामेप्रातराशायहत्वाकुरुतमानुषीम् ४२ इत्युक्त्वाप्रययौस्त्रीभीराव
णोऽन्तःपुरालयम् राक्षस्योजानकींमेत्यभीषयंत्यःस्वतर्जनैः ४३ तत्रैकाजानकीमाहयौवनंतेवृथागतम् रावणेन
समासाद्यसफलंतुभविष्यति ४४ अपराचाहकोपेनकिंविलंबेनजानकी इदानींछिद्यतामंगंविभज्यचपृथक्पृथक्
४५ अन्यातुखड्गमुद्यम्यजानकींहंतुमुद्यता अन्याकरालवदनाविदार्यास्यमभीषयत् ४६ एवंतांभीषयंतीस्तारा
क्षसीर्विकृताननाः निवार्यत्रिजटावृद्धाराक्षसीवाक्यमब्रवीत् ४७

नतुबलात्तथायतध्वमित्यन्वयः तर्जनंभीषणम् आदरणंसांत्वम् ४० ४१ कुरुतपक्वांकुरुतेत्यर्थः ४२ स्वतर्जनैःस्वबुद्धिकल्पितभीषणो
पायैःस्वक्रौर्ययोग्यैर्वा ४३ इदंसांत्वस्याप्युपलक्षणंतदेवाह तत्रैकेति ४४ भीषणान्याह अपराचेति किंविलंबेनअस्यावधेइतिशेषःजानकीइदानी ५
मेवच्छेद्यताम् अस्याअंगंपृथक्पृथक्विभज्यपच्यतामितिशेषः ४५ ४६ ४७

मद्वाक्यंशृणुध्वम् यच्छ्रुतंसद्वोहितंभवेत् ४८ वाक्यमाहनेति इदानीमेवमेमयारामःस्वप्नेदृष्टइत्यन्वयः ४९ कथंदृष्टस्तदाह आरुह्येति समागतःसंयु
क्तः ५० स्वांकेजानकीमारोप्य अगस्यपर्वतस्यमूर्धनिऊर्ध्वभागेस्थितोदृष्टः एवंरामविषयंशुभस्वप्नमुक्त्वारावणविषयमनिष्टस्वप्नमाह रावणइति ५१ व
दनमालिकांस्वमुंडमालांस्वहस्तेकृत्वाऽगाहदित्यर्थः नन्वेवंकिंलंकाऽराक्षसैरेवभविष्यतीत्याशंक्यनेत्याहविभीषणइति रामस्यसेवांकरोति एवंविधःस्वप्नेदृष्टो

शृणुध्वंदुष्टराक्षस्योमद्वाक्यंवोहितंभवेत् ४८ नभीषयध्वंरुदतींनमस्कुरुतजानकीं इदानीमेवमेस्वप्नेरामःकमललोचनः ४९
आरुह्यैरावतंशुभ्रंलक्ष्मणेनसमागतः दग्ध्वालंकापुरींसर्वांहत्वारावणमाहवे ५० आरोप्यजानकींस्वांकेस्थितोदृष्टोऽगमूर्धनि
रावणोगोमयन्हृदेतैलाभ्यक्तोदिगंबरः ५१ अगाहत्पुत्रपौत्रैश्चकृत्वावदनमालिकाम् विभीषणस्तुरामस्यसन्निधौदृष्टमानसः
५२ सेवांकरोतिरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः सर्वथारावणरामोहत्वासकुलमंजसा ५३ विभीषणायाधिपत्यंदत्वासीतांशुभान
नां अंकेनिधायस्वपुरींगमिष्यतिनसंशयः ५४ त्रिजटायावचःश्रुत्वाभीतास्ताराक्षसस्त्रियः तूष्णीमासंस्तत्रतत्रनिद्रावश
मुपागताः ५५ तर्जितताराक्षसीभिःसासीताभीतातिविह्वला त्रातारंनाधिगच्छंतीदुःखेनपरिमूर्च्छिता ५६ अश्रुभिःपूर्ण
नयनाचिंतयंतीदमब्रवीत् प्रभातेभक्षयिष्यंतिराक्षस्योमानसंशयः इदानीमेवमरणंकेनोपायेनमेभवेत् ५७ एवंसुदुःखे
नपरिप्लुतासाविमुक्तकंठरुदतीचिराय आलंब्यशाखांकृतनिश्चयामृतेनजानतीकंचिदुपायमंगना ५८ इतिश्रीमदध्यात्मरा॰
उ॰सुंदरकां॰द्वितीयःसर्गः२ श्रीमहादेवउ॰ उद्बंधनेनवामोक्ष्येशरीरंराघवंविना। जीवितेनफलंकिंस्यान्ममरक्षोऽधिमध्यतः १ ततःसोऽत्र

राज्यंकरोतीत्याह सर्वथेत्यादि ५२ ५३ ५४ ५५ त्रातारमप्राप्नुवतीदुःखेनमूर्च्छितामूर्च्छितेवाश्रुयुक्तनेत्राचिंतयंतीदमात्मनासहाब्रवीत् ५६ ५७ मृतौकृतनिश्चयामरण
स्यकंचिदुपायंकमप्युपायमजानतीशाखामालंब्यचिरायातिष्ठदितिशेषः ५८ इतिश्रीमत्सकलरा॰ सुंदरकांडेद्वितीयःसर्गः२ ततस्तदुपायंनिश्चित्याहोद्बंधनेनेति १

उद्वंधनसाधनमाह दीर्घवेणीति अथानंतरंएवंमरणायनिश्चितबुद्धिंजानकींविलोक्येत्यन्वयः २ किंचिद्विचार्यअयंवचनावसरइतिनिश्चित्यसूक्ष्मरूपःसा
न् जानक्यास्तस्याएवश्रोत्रगंयथाभवतितथाशनैःशनैरभाषतेत्यन्वयः ३ तदेवआह इक्ष्वाक्विति ४ लक्षणैःसामुद्रिकोक्तोत्तमलक्षणैःशत्रुहाशत्रुघ्नाख्यइत्यर्थः
५ ६ रावणेननीतेत्यन्वयः ७ मार्गमाणःअन्वेषयन् ८ दिवंस्वर्लोकंतल्लोकवासमितियावत् ९ रामस्यसंकल्पमात्रात्सर्वसाधकस्यनवानरमैत्र्याःप्रयोजनमित्योद्व

दीर्घवेणीममात्यर्थमुद्बंधायभविष्यति एवंनिश्चितबुद्धिंतांमरणायाथजानकीं २ विलोक्यहनुमान्किंचिद्विचार्येलदभाषत शनैःशनैः
सूक्ष्मरूपोजानक्याःश्रोत्रगंवचः ३ इक्ष्वाकुवंशसंभूताराजादशरथोमहान् अयोध्याधिपतिस्तस्यचत्वारोलोकविश्रुताः
४ पुत्रादेवसमाःसर्वेलक्ष्मणैरुपलक्षिताः रामश्चलक्ष्मणश्चैवभरतश्चैवशत्रुहा ५ ज्येष्ठोरामःपितुर्वाक्याद्दंडकारण्यमाग
तः लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभार्ययासह ६ उवासगौतमीतीरेपंचवट्यांमहामनाः तत्रनीतामहाभागासीताजनकनंदि
नी ७ रहितेरामचंद्रेणरावणेनदुरात्मना ततोरामोऽतिदुःखार्तोमार्गमाणोऽथजानकीं ८ जटायुषंपक्षिराजमपश्यत्पतितंभु
वि तस्मैदत्वादिवंशीघ्रमृष्यमूकमुपागतं ९ सुग्रीवेणकृतामैत्रीरामस्यविदितात्मनः तद्भार्याहारिणंहत्वावालिनंरघुनंद
नः १० राज्येभिषिच्यसुग्रीवंमित्रकार्यंचकारसः सुग्रीवस्तुसमानाय्यवानरान्वानरप्रभुः ११ प्रेषयामासपरितोवानरान्परिमा
र्गणे सीतायास्तत्रचैकोऽहंसुग्रीवस्यसचिवोहरिः १२ संपातिवचनाच्छीघ्रमुल्लंघ्यशतयोजनं समुद्रंनगरींलंकांविचिन्वञ्जानकीं
शुभां १३ त्यपरिहारायसुग्रीवेणकृतेत्युक्तं नतुरामेणकृतेतितद्भार्याहारिणंसुग्रीवभार्याहारिणं १० मित्रकार्यंसुग्रीवकृतमित्रत्वकार्यंसहायभूतान्समा
नीयनानापर्वतादिभ्योदूतैर्वानरान्किष्किंधांसमानाय्य ११ तान्वानरान्सीतायाःपरिमार्गणेतन्निमित्तंपरितःप्रेषयामासेत्यन्वयः १२ समुद्रमुल्लंघ्यलंकानगरींदृष्ट्वातत्र
तत्रजानकींविचिन्वन् अन्वेषयन्शनैःक्रमेणाशोकवनिकांदृष्ट्वातत्रतांविचिन्वन्शिंशपातरुंदृष्टवान् अत्रशिंशपामूलेजानकीमद्राक्षमतोऽत्रागतोऽहंकृतकृत्यःसंवृत्तइ
तिशेषः १३

१४ १५ वायुनेति तस्यजगत्क्रियासाक्षित्वात्तेनकथितत्वसंभावना १६ स्वप्नोवेत्यादिविकल्पत्रयंसत्यस्वप्नभ्रमातिरिक्तंकिंचित्कर्तृकंप्रमाजनकंवाक्यमित्यर्थः
तत्रदुःखहेतुनानिद्राभावात्स्वप्नस्यासंभवः भ्रमोऽपिनेत्याह जानाम्येतत् एतत्पदार्थजातंयथास्थितस्वरूपेणजानामि अतोनभ्रमसंभवः यद्वाभ्रांतिःस्वाज्ञानेभ्रम
त्वंनविकल्पयतिममचतथाविकल्पोऽतोनभ्रमइतिभावः १७ तस्मात्सत्यत्वमेवनिश्चित्याह येनेति सममाग्रतोदृश्यतां ममाग्रतोभूत्वाऽऽत्मानंदर्शयत्वि त्यर्थः

शनैरशोकवनिकांविचिन्वन्शिंशपातरुम् अद्राक्षंजानकीमत्रशोचंतींदुःखसंप्लुताम् १४ रामस्यमहिषींदेवींकृतकृत्योऽहमाग
तः इत्युक्त्वाविररामाथमारुतिर्बुद्धिमत्तरः १५ सीताक्रमेणतत्सर्वंश्रुत्वाविस्मयमाययौ किमिदंमेश्रुतंव्योम्निवायुनासमुदी
रितम् १६ स्वप्नोवामेमनोभ्रांतिर्यदिवासत्यमेवतत् निद्रामेनास्तिदुःखेनजानाम्येतत्कुतोभ्रमः १७ येनमेकर्णपीयूषंवचनं
समुदीरितम् सदृश्यतांमहाभागःप्रियवादीममाग्रतः १८ श्रुत्वातज्जानकीवाक्यंहनुमान्पत्रखंडतः अवतीर्यशनैःसी
तापुरतःसमवस्थितः १९ कलविंकप्रमाणांगोरक्तास्यःपीतवानरः ननामशनकैःसीतांप्रांजलिःपुरतःस्थितः २० दृष्ट्वातं
जानकीभीतारावणोऽयमुपागतः मांमोहयितुमायातोमाययावानराकृतिः २१ इत्येवंचिंतयित्वासातूष्णीमासीदधो
मुखी पुनरप्याहतांसीतांदेवियत्त्वंविशंकसे २२ नाहंतथाविधोमातस्त्यजशंकांमयिस्थितां दासोऽहंकोसलेंद्रस्यरामस्य
परमात्मनः २३ सचिवोऽहंहरींद्रस्यसुग्रीवस्यशुभप्रदे वायोःपुत्रोऽहमखिलप्राणभूतस्यशोभने २४ तच्छ्रुत्वाजानकी
प्राहहनूमंतंकृतांजलिं वानराणांमनुष्याणांसंगतिर्यदतेकथंम् २५ १८ पत्रखंडतःपत्रसमूहात् १९ कलविंकश्चटकःभाषायांचिमणा
चिमणी चटकःकलविंकःस्यात्तस्यस्त्रीचटकातयोःपुमपत्येचाटकैरस्त्र्यपत्येचटकेचहिइत्यमरः पीतवर्णोवानरःपीतवानरः २० २१ २२ शंकाराव
णत्वशंकां परमात्मनइतितत्स्वरूपाभिज्ञत्वेनतद्दासत्वसत्यताप्रत्यायनाय २३ २४ २५ ७ ७ ७ ७

यथात्वंदासोऽहमितिभाषसेतथावानरमनुष्ययोःसंगतिःप्रतीयतेसाऽत्रकथंघटतइत्यर्थः २६ शबर्येति भगवतालब्धज्ञांतेशबरीप्रतिपृष्टेसतिसुग्रीवसमीपंगच्छससीतामार्गणंकरिष्यतीतितेनयोक्तइत्यर्थः २७ भीतोवालिप्रेरितत्वभ्रांत्या २८ तौरामलक्ष्मणौसख्यंचअकरवंकारितवानित्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थः २९ तंवालिनंजघानवानराणांराज्येभ्यषेचयत्सुग्रीवमित्यन्वयः ३० सुग्रीवोभवत्याःपरिमार्गणेतन्निमित्तंवानरान्प्रेषयामास ३१ ३२ अशे

यथात्वंरामचंद्रस्यदासोऽहमितिभाषसे तामाहमारुतिःप्रीतोजानकींपुरतःस्थितः २६ ऋष्यमूकमगाद्रामःशबर्यानो
दितःसुधीः सुग्रीवाऋष्यमूकस्थोदृष्टवान्रामलक्ष्मणौ २७ भीतोमांप्रेषयामासज्ञातुंरामस्यहृद्गतम् ब्रह्मचारिवपु
र्धृत्वागतोऽहंरामसन्निधिम् २८ ज्ञात्वारामस्यसद्भावंस्कंधोपरिनिधायतौ नीत्वासुग्रीवसामीप्यंसख्यंचाकरवंतयोः
२९ सुग्रीवस्यहृताभार्यावालिनातंरघूत्तमः जघानैकेनबाणेनततोराज्येभ्यषेचयत् ३० सुग्रीवंवानराणांसप्रेषयामा
सवानरान् दिग्भ्योमहाबलान्वीरान्भवत्याःपरिमार्गणे ३१ गच्छंतंराघवोदृष्ट्वामामभाषतसादरम् ३२ त्वयिकार्यमशे
षंमेस्थितंमारुतनंदन ब्रूहिमेकुशलंसर्वंसीतायैलक्ष्मणस्यच ३३ अंगुलीयकमेतन्मेपरिज्ञानार्थमुत्तमम् सीतायै
दीयतांसाधुमन्नामाक्षरमुद्रितम् ३४ इत्युक्त्वाप्रददौमह्यंकराग्रादंगुलीयकम् प्रयत्नेनमयाऽनीतंदेविपश्यांगुलीयकं
३५ इत्युक्त्वाप्रददौदेव्यैमुद्रिकांमारुतात्मजः नमस्कृत्वास्थितोदूराद्बद्धांजलिपुटोहरिः ३६ दृष्ट्वासीताप्रमुदितारामना-
मांकितांतदा मुद्रिकांशिरसाधृत्वास्रवदानंदनेत्रजा ३७ षंकार्यंत्वयिस्थितं त्वमेवसकलकार्यसाधनेसमर्थःमेमम ३३ मेएतदंगुलीयकंसीता

यैपरिज्ञानार्थंरामीयएवायमितिनिश्चयार्थंदीयतां मन्नामाक्षरमुद्रितंमन्नामाक्षरमुद्रयायुतं ३४ ३५ नमस्कृत्वामुद्रिकांददौपुनर्नमस्कृत्वाचदूरास्थितःअनेन ७
दानवेलायांकिंचित्समीपमुपसृतइतिज्ञायते ३६ मुद्रिकांदृष्ट्वाप्रमुदिताजाता ततःशिरसाधृत्वास्रवदानंदनेत्रजाजातास्रवंति आनंदेननेत्रजान्यश्रूणियस्याःसा
३७

विश्वास्यतांयु ३८ विश्वास्यतामित्यन्वेच ३८ …

कपेमुद्रिकारक्षणाद्बुद्धिमांस्त्वंमेप्राणदातासि राघवेभक्तोऽसितस्यप्रियकारीचासि अतोराघवस्यत्वदेवविश्वासोस्तीतिमन्येच ३८ विश्वास्यतांयु
त्स्यासाधयति नोचेत्त्वयिविश्वासश्चेन्नस्यात्तदाऽन्यमविश्वस्तंपुरुषरूपंत्वांकथंमत्सन्निधिंप्रेषयेत् ३९ यथामेमयिराघवस्यदयाजायतेतथासर्वंरा
सीकृततर्जनादिकथयेत्यर्थःमासद्वयेति अग्रेमरणमेव त्वदग्रेएवरावणेनतथाप्रतिज्ञातत्वादितिभावः ४० तंदयाहनागमिष्यतीति ४१ वानरानीकपैःसा

कपेमेप्राणदातात्वंबुद्धिमानसिराघवे भक्तोऽसिप्रियकारीत्वंविश्वासोऽस्तितवैवहि ३८ नोचेन्मत्सन्निधिंचान्यंपुरु
षंप्रेषयेत्कथं हनूमन्दृष्टमखिलंममदुःखादिकंत्वया ३९ सर्वंकथयरामाययथामेजायतेदया मासद्वयावधिप्राणाः
स्थास्यंतिममसत्तम ४० नागमिष्यतिचेद्रामोभक्षयिष्यतिमांखलः अतःशीघ्रंकपींद्रेणसुग्रीवेणसमन्वितः ४१ वान
रानीकपैःसार्द्धंहत्वारावणमाहवे सपुत्रंसबलंरामोयदिमांमोचयेत्प्रभुः ४२ तत्तस्यसदृशंवीर्यंवीरवर्णयवर्णितम् य
थाहंतारयेद्रामोहत्वाशीघ्रंदशाननम् ४३ तथायतस्वहनुमन्वाचाधर्ममवाप्नुहि हनूमानपितामाहदेविदृष्टोयथाम
या ४४ रामःसलक्ष्मणःशीघ्रमागमिष्यतिसायुधः सुग्रीवेणससैन्येनहत्वादशमुखंबलात् ४५ समानेष्यतिदेवि-
त्वामयोध्यांनात्रसंशयः तमाहजानकीरामःकथंवारिधिमाततम् ४६ तीर्त्वायास्यत्यमेयात्मावानरानीकपैःसह
हनूमानाहमेस्कंधावारुह्यपुरुषर्षभौ ४७ आयास्यतःससैन्यश्चसुग्रीवोवानरेश्वरः विहायसाक्षणेनैवतीर्त्वावारिधिमाततं ४८

र्द्धंम त्रागत्यरावणंमुक्तविशेषणंहत्वा यदिमांप्रभुर्मोचयेत् तत्कृतबंधनादितिशेषः ४२ तत्तदावीरवर्णयब्राह्मणैश्चवर्णितं तस्यवीर्यंसदृशंभवेत् यथाव
र्णितंभवेत् अन्यथाविपरीतमेवेत्यर्थः ४३ अतस्तथेति वाचावचनकृतरामप्रेरणयाधर्मंबंदीमोक्षजम् यथायथारूपोदृष्टस्तथाजानेशीघ्रमागमिष्यती ७ ७
त्यादि ४४ ४५ तंहनूमंतंजानकीआह किमाहरामइत्यादि ४६ हनूमानुत्तरयति मेस्कंधावित्यादि ४७ आततंविस्तीर्णम् ४८

४९ भ्रात्रासहरामंद्रष्टुंगच्छामिगत्वाचतदंतिकमागंतुंत्वरयामिराघवःयथामांविश्वसेत्जानकींसर्वथादृष्टवानितितथाकिंचिदभिज्ञानंदेहि ५० ततोऽहं
समुत्सुकःरामदर्शनोत्सुकःप्रयत्नेनत्वद्दत्ताभिज्ञानंरक्षन्गंताराघवसमीपमितिशेषःकिंचिद्विचार्यतद्वचसोयुक्तत्वंविचार्य ५१ ५२ ५३ ऐंद्रःइंद्रलो
कस्थःकाकरूपधरइंद्रपुत्रइत्यर्थःआमिषंमांसं ५४ एनत्त्वत्पादांगुष्ठविदारणरूपम् ५५ मांपुनःपुनरभिद्रवंतमित्यन्वयःरक्तमास्यंनखतुंडंय

निर्दहिष्यतिरक्षौघांस्त्वत्कृतेनात्रसंशयः अनुज्ञांदेहिमेदेविगच्छामित्वरयान्वितः ४९ द्रष्टुंरामंसहभ्रात्रात्वरयामिन
वांतिकम् देविकिंचि दभिज्ञानंदेहिमेयेनराघवः ५० विश्वसेन्मांप्रयत्नेनततोगंतासमुत्सुकः ततःकिंचिद्विचार्याथ
सीताकमललोचना ५१ विमुच्यकेशपाशांतस्थितंचूडामणिंददौ अनेनविश्वसेद्रामस्त्वाकपींद्रसलक्ष्मणः ५२ अभि
ज्ञानार्थमन्यच्चवदामितवसुव्रत चित्रकूटगिरौपूर्वमेकदारहसिस्थितः मदंकेशिरआधायनिद्रातिरघुनंदनः ५३ ऐं
द्रःकाकस्तदाऽगत्यनखैस्तुंडेनचासकृत् मत्पादांगुष्ठमारक्तंविददारामिषाशया ५४ ततोरामःप्रबुद्ध्याथदृष्ट्वापादं
कृतव्रणं केनभद्रेकृतंचैतद्विप्रियंमेदुरात्मना ५५ इत्युक्त्वापुरतोपश्यद्वायसंमांपुनःपुनः अभिद्रवंतंरक्तास्यनखतुंड
चुकोपह ५६ तृणमेकमुपादायदिव्यास्त्रेणाभियोज्यतत् निक्षेपलीलयारामोवायसोपरितज्ज्वलत् ५७ अभ्यद्रवद्वाय
सश्चभीतोलोकान्भ्रमन्पुनः इंद्रब्रह्मादिभिश्चापिनशक्योरक्षितुंतदा ५८ रामस्यपादयोरग्रेऽपतद्भीत्यादयानिधेः श
रणागतमालोक्यरामस्तमिदमब्रवीत् ५९ अमोघमेतदस्त्रंमेदत्त्वैकाक्षमितोव्रज सव्यंदत्त्वाततःकाकएवपौरुषवानपि ६०

स्वनखम् ५६ ज्वलत्तत् अभिमंत्रितंतृणंवायसमभ्यद्रवत् ५७ सवायसोऽपिभीतःलोकान्ऐंद्रब्राह्मांतान्भ्रमंस्तत्रतैरपियदारक्षितुंशक्योनाभवत्तदा ५८
रामपादाग्रेपतत् ५९ ततःकाकोगतइतिशेषःएवंपौरुषवानपिसराघवःइदानीमपिएवमवस्थायामपियदुपेक्षतेतत्किमर्थम् ६० ७ ७

यथात्वंसूक्ष्मवपुस्तथासर्वेऽपिवानराभवादृशाः भवद्वदेवसूक्ष्मवपुषइतिमहावपुर्भीरास्त
६१ जानाति वर्तमानसामीप्येलट् ज्ञास्यतीत्यर्थः ६२ यथात्वंसूक्ष्मवपुस्तथासर्वेऽपिवानराभवादृशाः भवद्वदेवसूक्ष्मवपुषइतिमहावपुर्भीरास्त
सैर्युद्धमसंभावितमित्यर्थः ६३ श्रुत्वातद्वचनंसीतायाइतिशेषःदेव्यैसीतायै ६४ ६५ त्वाराक्षसस्योद्रक्ष्यंति दृष्ट्वाचरावणंकथयिष्यंति एवंसति
कोवेदकिंभावीत्याशयःअतोरामांतिकंद्रुतंगच्छतेपंथाःशुभोस्त्वितिशेषः ६६ कपिर्जानकींप्राहाहंबुभुक्षितोऽस्मि अतस्त्वदर्शनान्ममपारणसु

उपेक्षतेकिमर्थंमामिदानींसोऽपिराघवः हनूमानपितामाहश्रुत्वासीतानुभाषितम् ६१ देवित्वांयदिजानातिस्थिताम
त्ररघूत्तमः करिष्यतिक्षणाद्भस्मलंकाराक्षसमंडिताम् ६२ जानकीप्राहतंवत्सकथंत्वंयोत्स्यसेऽसुरैः अतिसूक्ष्म
वपुःसर्वेवानराश्चभवादृशाः ६३ श्रुत्वातद्वचनंदेव्यैपूर्वरूपमदर्शयत् मेरुमंदरसंकाशंरक्षोगणविभीषणम् ६४ दृ
ष्ट्वासीताहनूमंतंमहापर्वतसन्निभम् हर्षेणमहताविष्टाप्राहतंकपिकुंजरम् ६५ समर्थोऽसिमहासत्त्वद्रक्ष्यंतित्वां
महाबलम् राक्षसास्त्वंसुखंगच्छपथारामांतिकंद्रुतम् ६६ बुभुक्षितःकपिःप्राहदर्शनात्पारणंमम भविष्यतिफ
लैःसर्वैस्तवदृष्टौस्थितैर्हिमे ६७ तथेत्युक्तःसजानक्याभक्षयित्वाफलंकपिः ततःप्रस्थापितोऽगच्छज्जानकींप्रणि
पत्यसः किंचिद्दूरमथोगत्वास्वात्मन्येवानुचिंतयत् ६८ कार्यार्थमागतोदूतःस्वामिकार्याविरोधतः अन्यत्किंचिद
संपाद्यगच्छत्यधमएवसः ६९ अतोऽहंकिंचिदन्यच्चकृत्वादृष्ट्वाऽथरावणं संभाष्यचततोरामदर्शनार्थंव्रजाम्यहं ७० इतिनि
श्चित्यमनसावृक्षखंडान्महाबलः उत्पाट्याशोकवनिकांनिर्वृक्षामकरोत्क्षणात् ७१ चितमितिशेषः नन्वहंरिक्तःकेनत्वांपारयामीतिशंकायामा

ह तवदृष्टौस्थितैःफलैर्मेपारणाभविष्यतीत्यर्थः ६७ ततस्तयाप्रस्थापितोजानकींप्रणिपत्यागच्छत् अनुचिंतयत्अन्वचिंतयत् अडभावआर्षः ६८ अन्य
त्किंचित्स्वाम्याज्ञप्तादधिकमुत्कृष्टंकर्मेत्यर्थः ६९ अन्यत्किंचिद्वीरकर्मरावणंदृष्ट्वासंभाष्यचेत्यन्वयः ७० वृक्षखंडान्वृक्षसमूहान्उत्पाट्यनिर्वृक्षामकरोत् ७१

सीताश्रयनगंशिंशपारूपम् शून्यंवृक्षैरितिशेषः विपिनंवनवृक्षान् ७२ ७३ दुःखशोकाभ्यांयुक्ताऽहमेनंनजानामि ७४ वानराकृतिदेहभृत् वानरदे
हसदृशदेहइत्यर्थः वानरेएवंपराक्रमासंभवादेवमुक्तिः अशोकवनिकांक्षणादुत्पाट्यतैरेव चैत्यप्रासादंबभंज ७६ तेस्थिवान्स्थितः महाप्रियंमह

सीताऽश्रयनगंत्यक्त्वावनंशून्यंचकारसः उत्पाटयंतंविपिनंदृष्ट्वाराक्षसयोषितः ७२ अपृच्छञ्जानकींकोऽसौवानराकृ
तिरुद्भटः ७३ जानक्युवाच भवत्यएवजानंतिमायाराक्षसनिर्मितां नाहमेनंविजानामिदुःखशोकसमाकुला ७४
इत्युक्तास्त्वरितंगत्वाराक्षस्योभयपीडिताः हनूमताकृतंसर्वंरावणायन्यवेदयन् ७५ देवकश्चिन्महासत्त्वोवानराकृति
देहभृत् सीतयासहसंभाष्यत्वशोकव निकांक्षणात् उत्पाट्यचैत्यप्रासादंबभंजामितविक्रमः ७६ प्रासादरक्षिणःस
र्वान्हत्वातत्रैवतस्थिवान् तच्छ्रुत्वातूर्णमुत्थायवनभंगंमहाप्रियम् ७७ किंकरान्प्रेषयामासनियुतंराक्षसाधिपः नि
र्भग्नचैत्यप्रासादप्रथमांतरसं स्थितः ७८ हनूमान्पर्वताकारोलोहस्तंभकृतायुधः किंचिल्लांगूलचलनोरक्तास्योभीष
णाकृतिः ७९ आपतंतंमहासंघंराक्षसानांददर्शसः चकारसिंहनादंचश्रुत्वातेसुमुहुर्मुहुः ८० हनूमंतमथोदृष्ट्वा
राक्षसाभीषणाकृतिम् निर्जघ्नुर्विविधास्त्रौघैःसर्वराक्षसघातिनम् ८१ ततउत्थायहनुमान्मुद्गरेणसमंततः निष्पिपेष
क्षणादेवमशकानिवयूथपः ८२ निहतान्किंकराञ्छ्रुत्वारावणःक्रोधमूर्च्छितः पंचसेनापतींस्तत्रप्रेषयामासदुर्मदान् ८३
हनूमानपितान्सर्वांल्लोहस्तंभेनचाहनत् ततःक्रुद्धोमंत्रिसुतान्प्रेषयामाससप्तसः ८४

च्चतदप्रियंचेत्यर्थः ७७ नियुतंदशकोट्यःनिर्भ
ग्नोयश्चैत्यप्रासादस्तस्यप्रथमंयदंतरंप्रथमायाभूमिस्तत्रसंस्थितः ७८ लोहस्तंभएवकृतमायुधंयेनसः किंचिल्लांगूलचलनइतिस्वभावोक्तिः ७९ ते ९
किंकरानामराक्षसाः ८० भीषणाकृतिंहनूमंतंदृष्ट्वेत्यन्वयः ८१ मुद्गरोऽत्रलोहस्तंभः ८२ ८३ सरावणः ८४ ७ ७ ७

८९ इंद्रजितंप्रतित्वंतंहंतुंग
८५ राक्षसान्रावणप्रेषणीयान् ८६ आकाशेप्रथममुत्पपाततलोगगनादवतरन्मूर्ध्निमुद्गरेणाताडयत् ८७ ८८
च्छेतिभंग्यंतरेणाह पुत्रेति हत्वेत्युक्त्वाहंतुमशक्यत्वंविचार्याह बध्वावेति ९० दुःखितंवचः आज्ञाकर्तुरभावइवेतिभावः ९१ ब्रह्मपाशतः ब्रह्मास्त्रा

आगतानपितान्सर्वान्पूर्ववद्वानरेश्वरः क्षणान्निःशेषतोहत्वालोहस्तंभेनमारुतिः ८५ पूर्वस्थानमुपाश्रित्यप्रतीक्षन्राक्ष
सान्स्थितः ततोजगामबलवान्कुमारोऽक्षःप्रतापवान् ८६ तमुत्पपातहनुमान्दृष्ट्वाऽकाशेसमुद्गरः गगनात्त्वरितोमूर्ध्नि
मुद्गरेणव्यताडयत् ८७ हत्वातमक्षंनिःशेषंबलंसर्वंचकारसः ८८ ततःश्रुत्वाकुमारस्यवधंराक्षसपुंगवः क्रोधेनमहता
विष्टइंद्रजेतारमब्रवीत् ८९ पुत्रगच्छाम्यहंतत्रयत्रास्तेपुत्रहारिपुः हत्वातमथवाबध्वाआनयिष्यामितंतिकम् ९०
इंद्रजित्पितरंप्राहत्यजशोकंमहामते मयिस्थितेकिमर्थंत्वंभाषसेदुःखितंवचः ९१ बध्वाऽनेष्येद्रुतंतातवानरंब्रह्मपाश
तः इत्युक्त्वारथमारुह्यराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ९२ जगामवायुपुत्रस्यसमीपंवीरविक्रमः ततोऽतिग र्जितंश्रुत्वास्तंभमुद्य
म्यवीर्यवान् ९३ उत्पपातनभोदेशंगरुत्मानिवमारुतिः ततोभ्रमंतंनभसिहनूमंतंशिलीमुखैः ९४ विध्वातस्यशिरोभा
गमिषुभिश्चाष्टभिःपुनः हृदयंपादयुगुलंषड्भिरेकेनवालधिम् ९५ भेदयित्वाततोघोरंसिंहनादमथाकरोत् ततोऽतिह
र्षाद्धनुमान्स्तंभमुद्यम्यवीर्यवान् ९६ जघानसारथिंसाश्वंरथंचाचूर्णयत्क्षणात् ततोऽन्यंरथमास्थायमेघनादोमहाब
लः ९७ शीघ्रंब्रह्मास्त्रमादायबध्वावानरपुंगवम् निनायनिकटंराज्ञोरावणस्यमहाबलः ९८

भिमंत्रितैःपाशैरित्यर्थः ९२ ९३ हनूमंतंशिलीमुखैर्विध्वासिंहनादमकरोदित्यन्वयः ९४ विध्वेत्यस्यैवविवरणंशिरोभागमित्यादिभेदयि ७ ७ ७ ७
त्वेत्यंतं ९५ सिंहनादमकरोत्इंद्रजिदितिशेषः ९६ ९७ ९८ ७

यस्यरामस्यनामयेप्राणिनोजपंतितेऽज्ञानजन्यकर्मकृतंबंधनंसंसारंपरिमुच्यसद्यएवशिवाख्यंतत्पदंसच्चिदानंदाख्यंयांति ९९ तस्यरामस्य
पदांबुजध्याताभारुतिर्यतःसदैवनिर्मुक्तानिसमस्तानिबंधनानिकर्माणियस्यताहृशोभवति अतस्तस्यपाशैरितिरैर्वाबंधनैःकिम् दुःखमितिशे
षः १०० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरा॰ सुंदरकांडेतृतीयःसर्गः३ धृ
तंस्वहस्तेनपाशबंधनंयेनताहृशम् विशेषणंभीतवत् नगरंलंकांविलोकयंतंईक्षितुंकपींद्रंद्रष्टुंतमेवानुपश्चाद्यांतइतिपौरविशेषणम् १ क्षणमात्रसंगमं

यस्यनामसततंजपंतियेऽज्ञानकर्मकृतबंधनंक्षणात् सद्यएवपरिमुच्यतत्पदंयांतिकोटिरविभास्करंशिवम् ९९
तस्यैवरामस्यपदांबुजंसदाहृत्पद्ममध्येसुनिधायमारुतिः सदैवनिर्मुक्तसमस्तबंधनःकिंतस्यपाशैरितरैश्चबं
धनैः १०० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ३ श्रीमहादे
वउवाच यांतंकपींद्रंधृतपाशबंधनंविलोकयंतंनगरंविभीतवत् अताडयन्मुष्टितलैःसुकोपनाःपौराः
समंतादनुयांतईक्षितुम् १ ब्रह्मास्त्रमेनंक्षणमात्रसंगमंकृत्वागतंब्रह्मवरेणसत्वरम् ज्ञात्वाहनूमानपिफ
ल्गुरज्जुभिर्धृतोययौकार्यविशेषगौरवात् २ सभांतरस्थस्यचरावणस्यतंपुरोनिधायाहबलारिजित्तदा
बद्धोमयाब्रह्मवरेणवानरःसमागतोऽनेनहतामहासुराः ३

क्षणमात्रंसंगमःस्वसंबंधोयस्यताहृशमेनंहनूमंतंब्रह्मास्त्रंकर्तृकृत्वा ब्रह्मवरेणत्वांमदस्त्रंनपीडयिष्यतीतिब्रह्मदत्तवरेणसत्वरंगतम् हनूमान्त
द्गमनंज्ञात्वाऽपिफल्गुरज्जुभिर्धृतोऽपिकार्यविशेषस्यकर्तव्यरावणदर्शनादिरूपस्यगौरवाद्धेतोर्ययावित्यर्थः २ सभांतरस्थस्यसभामध्यस्थस्य तंह
नूमंतं बलारिजित् इंद्रजित् ब्रह्मवरेणब्रह्मवरलब्धब्रह्मास्त्रेणसमागतः बंधपीडामसहिष्णुःस्वयमेवागतइत्यर्थः नद्वृत्तांतमाह अनेनेत्यादि ३ ७

विमोक्ष्यसे अस्मा
एषहरिर्नलौकिकइतितत्पराक्रमकथनम् अंजनाद्रिभंअंजनाचलवत्श्यामकांतिम् ४ कुतःकस्माद्देशादागतइतिशेषः ५ विमोक्ष्यसे अस्मा
द्बंधनात्प्राणभयाच्चेतिशेषः अखिलराजसन्निधौअखिललोकराजस्यरावणस्यसन्निधावित्यर्थः ६ ७ देवगणादीनाममित्रशत्रो आ
दिनानागादिसंग्रहः अशेषहृत्स्थितेः अशेषहृदयेषुस्थितिर्यस्य सर्वांतर्यामिणइत्यर्थः अनेनतवततःकथमपिनमोक्षइतिसूचितम्

ततोविलोक्याहसुराक्षसेश्वरःप्रहस्तमग्रेस्थितमंजना
द्रिभम् ४ प्रहस्तपृच्छैनमसौकिमागतःकिमत्रकार्यंकुतएववानरः वनंकिमर्थंसकलंविनाशितंहृताःकिमर्थंमम
राक्षसाबलात् ५ ततःप्रहस्तोहनुमंतमादरात्पप्रच्छकेनप्रहितोऽसिवानर भयंचतेमाऽस्तुविमोक्ष्यसेमयासत्यं
वदस्वाखिलराजसन्निधौ ६ ततोतिहर्षात्पवनात्मजोरिपुंनिरीक्ष्यलोकत्रयकंटकासुरम् वक्तुंप्रचक्रेरघुनाथस
त्कथांक्रमेणरामंमनसास्मरन्मुहुः ७ शृणुस्फुटंदेवगणाद्यमित्रहेरामस्यदूतोऽहमशेषहृत्स्थितेः यस्याखिले
शस्यहृताऽधुनात्वयाभार्यास्वनाशायशुनेवसद्धविः ८ सराघवोभ्येत्यमतंगपर्वतंसुग्रीवमैत्रीमनलस्यसन्नि
धौ कृत्वैकबाणेननिहत्यवालिनंसुग्रीवमेवाधिपतिंचकारतम् ९ सवानराणामधिपोमहाबलीमहाबलैर्वान
रयूथकोटिभिः रामेणसार्द्धंसहलक्ष्मणेनभोप्रवर्षणेऽमर्षयुतोऽवतिष्ठते १० किंचलन्मृत्युंचिकीर्षोस्तस्यैवंप्रेरणयासी

तान्हृतेतिसूचितं ८ सराघवःसुग्रीवेमैत्रींकृत्वावालिनंनिहत्यतंप्रसिद्धपराक्रमंसुग्रीवमेववानराणामधिपतिंचकार अनेनरामस्यकृतोपकार
त्वात्तन्निमित्तंसुग्रीवःसर्ववानरैर्लंकांरोत्स्यत्येवेति सूचितं मित्रभार्याहारिणंत्वत्तोप्यधिकबलं वालिनंयोहतवान् सत्वांसर्वथाहनिष्यत्येवेति ७ ७
सूचितम् ९ भोइतिरावणसंबोधनंप्रवर्षणेतदाख्येपर्वतेऽमर्षयुतस्त्वद्विषयक्रोधयुतोऽवतिष्ठते १०

धराकृतांजानकीम् अनेनकिमागतइत्यस्यचोत्तरंदत्तम् ११ वननाशनकारणमाह कपित्वादिति चंचलस्वभावत्वादित्यर्थः राक्षसहननहे
तुमाह दृष्ट्वेति १२ वपुः स्वशरीरंपरिरक्षितं तत्रहेतुःप्रियोहीति १३ त्यक्त्वागतंब्रह्मास्त्रमितिशेषः बद्धइवागतः तथाऽगमनेहेतुर्हितंप्रवक्तु
कामइति तवनत्ववचनेकिन्निमित्तमतआह करुणेति १४ विवेकतः विवेकेनसदसद्विवेकेन लोकस्यगतिंधर्मात्स्वर्गोऽधर्मान्निरकइत्येवं
रूपांविचार्य राक्षसींबुद्धिंत्यजेत्यर्थः संसृतेःसंसाराद्योमोक्षस्तस्यहेतुकींहेतुभूताम् विनयादित्वाट्ठक् ईदृशींदैवींदेवप्रोक्तांगतिंमार्गंपर

संचोदितास्तेनमहाहरीश्वराधराकृतांमार्गयितुंदिशोदश तत्राहमेकःपवनात्मजःकपिःसीतांविचिन्वञ्छनकैः
समागतः ११ दृष्टामयापद्मपलाशलोचनासीताकपित्वाद्विपिनंविनाशितम् दृष्ट्वाततोहंरभसासमागतान्माहं
तुकामान्धृतचापसायकान् १२ मयाहतास्तेपरिरक्षितंवपुःप्रियोहिदेहोऽखिलदेहिनांप्रभो ब्रह्मास्त्रपाशेन
निबध्यमांततःसमागमन्मेघनिनादनामकः १३ स्पृष्ट्वैवमांब्रह्मवरप्रभावतस्त्यक्त्वागतंसर्वमवैमिरावण त
थाऽप्यहंबद्धइवागतोहितंप्रवक्तुकामःकरुणारसार्द्रधीः १४ विचार्यलोकस्यविवेकतोगतिंनराक्षसींबुद्धिमुपेहि
रावण दैवींगतिंसंसृतिमोक्षहेतुकींसमाश्रयात्यंतहितायदेहिनः १५ त्वंब्राह्मणोत्युत्तमवंशसंभवःपौलस्त्य
पुत्रोऽसिकुबेरबांधवः देहात्मबुद्ध्यापिचपश्यराक्षसोनास्यात्मबुद्ध्याकिमुराक्षसोनहि १६

पीडानांनिवृत्तिरूपंमार्गंसमाश्रय देहिनःस्वस्यात्यंतहितायेत्यर्थः १५ ननुतस्मिन्मार्गेममनाधिकारइतिचेन्न ब्राह्मणत्वादिनातत्सत्वादित्याह त्वमि
तिउत्तमवंशसंभवत्वस्यविवरणंपौलस्त्यपुत्रोऽसीति यदितेदेहएवात्मेतिबुद्धिस्तथाऽपिपश्यविचारय त्वंराक्षसोनासिउत्तमवंशसंभवत्वेनब्रा ११
ह्मणत्वादितिभावः आत्मबुद्ध्यादेहातिरिक्तआत्मेतिबुद्ध्याराक्षसोनहिभवसीतिकिमुवक्तव्यमितिशेषः १६ ७ ७

एवंसर्वथाराक्षसत्वाभावंप्रसाध्याह शरीरेति शरीरंस्थूलंबुद्धिःसूक्ष्मशरीरंइंद्रियाणिचक्षुरादीनितज्जन्यादुःखसंततिराधिव्याधिजादुःखे
युपलक्षणंकामादेरपि सातेतवनतेषांचित्तधर्मत्वात् त्वंचतदाश्रयश्चित्तंनेतिशेषपूरणेनव्याख्येयम् तस्याचेतनत्वादितिभावः नन्वात्मनएव
दुःखाद्यस्तुइतिनचैवतदतआह तवनिर्विकारतः विकाराभावोनिर्विकारंततः तवविकाराभावात् दुःखादिमत्वंचविकारप्रसंगःएवंचात्मनोऽवि
क्रियत्वप्रतिपादकश्रुतिविरोधस्ताश्चश्रुतयःपूर्वंबहुशोलिखिताः नन्वेवमहंदुःखीत्यादिप्रतीतेःकागतिस्तत्राह अज्ञानहेतोरितिस्वपतःपुरु
षस्यप्रतिभासमानस्यापिदृश्यस्ययथासत्वंतथाआत्मस्वरूपाज्ञानरूपाद्धेतोर्भासमानायाअस्याःसंततेर्दुःखसंततेर्वस्तुतोऽसत्वमेवेवंचाहं
दुःखीत्यादिप्रतीतिःस्वप्नकालिकतत्तत्प्रतीतिवद्भ्रमएवेतिभावः १७ नन्वेवंसत्यंवस्तुकिमपिनास्त्येवकिं अस्तीत्याह इदंतुसत्यमितित्वत्स्वरूपं

शरीरबुद्धींद्रियदुःखसंततिर्नतेनचत्वंतवनिर्विकारतः अज्ञानहेतोश्चतथैवसंततेरसत्वमस्याःस्वपतोहिदृश्यवत् १७
इदंतुसत्यंतवनास्तिविक्रियाविकारहेतुर्नचतेऽद्वयत्वतः यथानभःसर्वगतंनलिप्यतेतथाभवान्देहगतोऽपिसूक्ष्मकः
देहेंद्रियप्राणशरीरसंगतस्त्वात्मेतिबुद्ध्याखिलबंधभाग्भवेत् १८ त्वित्यर्थःएतत्तवविक्रियानास्ति अविकारीचेतनएवैकःसत्यः

ननुविकारहेत्वज्ञानमपिसत्यमेवनेत्याह नेविकारहेतुर्नचसत्यइतिशेषः तत्रहेतुमाह अद्वयत्वतःएकमेवाद्वितीयम्ब्रह्मेत्यद्वैतप्रतिपादकश्रुति
विरोधात् तयाहिसतोद्वितीयस्यनिषेधइतिभावः ननुचित्तसंबंधान्ममदुःखमस्त्येवेतिचेन्नेत्याह यथासर्वगतमपिनभःपृथिव्यादिरूपगंधादि
भिर्नलिप्यते सूक्ष्मत्वात्तथादेहगतोऽपिचित्तसमानाधिकरणोऽपियतःसूक्ष्मकोतिसूक्ष्माऽतस्तद्गतदुःखादिभिर्वस्तुतोनलिप्यते एवंचनीलंनभ
इत्यादिप्रतीतिवदहंदुःखीत्यादिप्रतीतिर्भ्रमएवेतिभावः ननुतर्हिमुक्तसंसारिव्यवस्थाकिंनास्त्येवास्तीत्याहदेहेत्यादि देहोऽत्रसूक्ष्मःशरीरंस्थूलंतत्संग ७ ७
तस्तदविवेकाग्रहात् तेष्वेवयात्मबुद्धिस्तयाऽखिलबंधभाग्भवेत् अविवेकएवमुख्यंसंसारकारणमितिभावः १८

ननुतर्हिमुक्तिर्दुर्लभेतिशंकायांतत्कारणमाह चिन्मात्रमिति विवेकोज्ञातएवमोक्षकारणमितितमाह तत्राद्यार्द्धेनात्मनिजडवैधर्म्यमुक्तम् अजत्वेनोत्पत्तिराहित्यम् अक्षरत्वेनाविनाशित्वम् आनंदभावस्तद्रूपः देहादौतद्वैधर्म्यमाह देहोपीति पृथिवीविकारैस्तत्परमाणुभिर्जनितइतिअनात्मा अनेनाचेतनत्वजन्यत्वादिवैधर्म्यमुक्तम् प्राणोप्यात्मानयतएषोबहिर्दृश्यमानोजडोऽनिलएवसप्रमाणोयः प्राणः सवायुरितिश्रुतेः १९ मनोऽपिनात्मेत्याह मनोपीति नोइत्यस्यात्मेतिशेषः नातस्तत् अहंकारस्यविकारः नचापिबुद्धिरिति बुद्धिरहंकारोपिनात्मायतःप्रकृतेर्विका

चिन्मात्रमेवाहमजोऽहमक्षरोह्यानंदभावोऽहमितिप्रमुच्यते देहोऽप्यनात्मापृथिवीविकारजोनप्राणआत्माऽनिलएषएवसः १९ मनोऽप्यहंकारविकारएवनोनचापिबुद्धिःप्रकृतेर्विकारजा आत्माचिदानंदमयोऽविकारवान्देहादिसंघाद्व्यतिरिक्तईश्वरः २० निरंजनोमुक्तउपाधितःसदाज्ञात्वैवमात्मानमितोविमुच्यते अतोऽहमात्यंतिकमोक्षसाधनंवक्ष्येशृणुष्वावहितोमहामते २१ विष्णोर्हिभक्तिःसुविशोधनंधियस्ततोभवेज्ज्ञानमतीवनिर्मलम् विशुद्धतत्वानुभवोभवेत्ततःसम्यग्विदित्वापरमंपदंव्रजेत् २२

रान्महतोजायतइतिप्रकृतेर्विकारजा आत्मनिउक्तमेववैधर्म्यंदार्ढ्यायपुनराह आत्मेत्यादिसएवेश्वरः अनेनचेतनानेकत्वंनेतिदर्शितम् २० निरंजनइत्यस्यैवव्याख्या सदाउपाधितोमुक्तः उपाधिभूतचित्तधर्मैर्दुःखादिभिरलिप्तइत्यर्थः एवमात्मानंज्ञात्वाइतःसंसाराद्विमुच्यते नन्वीदृशज्ञानमेव कथंस्यात्तत्राहातोऽहमिति मोक्षस्यात्यंतिकंसाधनंनियतंसाधनमित्यर्थः २१ प्रतिज्ञातमाह विष्णोर्हीति धियश्चित्तस्यनित्यानित्यविवेकद्वाराज्ञानं १२
आत्माचिदानंदमयइत्यादिनोक्तं ततःतद्विषयंनिदिध्यासनंततः विशुद्धतत्वानुभवोभवेत्अपरोक्षसाक्षात्कारोभवेत् ततःपरमंपदंब्रह्मसायुज्यम् २२

उपसंहरति अतइति यस्यभक्तिर्ज्ञानसाधनंसविष्णुरयमेवतद्बोधकेविशेषणेहरिंरमापतिमिति ननुदशरथपुत्रोऽयंनसइत्यत्राह प्रकृतेःपरमित्यादि दशरथपुत्रत्वादितुकल्पितमित्याशयः मौर्ख्यंअयंमनुष्यइतिबुद्धिरूपंतत्कृतांशत्रुत्वेनभावनांचविसृज्यभजस्व संप्रतियुक्तंभजनप्रकारमाह सीतामिति २३ अथव्यतिरेकमुखेनतत्तद्भावनाप्रकारमाह राममिति हृदिस्थमित्यनेनांतर्यामितयाप्रेरकत्वमुक्तम् सुखरूपोऽद्वि

अतोभजस्वाद्यहरिंरमापतिंरामंपुराणंप्रकृतेःपरंविभुम् विसृज्यमौर्ख्यंहृदिशत्रुभावनांभजस्वरामंशरणागतप्रियम् सीतांपुरस्कृत्यसपुत्रबांधवोरामंनमस्कृत्यविमुच्यसेभयात् २३ रामंपरात्मानमभावयन्जनोभक्त्याहृदिस्थंसुखरूपमद्वयम् कथंपरंतीरमवाप्नुयाज्जनोभवांबुधेर्दुःखतरंगमालिनः २४ नोचेत्त्वमज्ञानमयेनवह्निनाज्वलंतमात्मानमरक्षितारिवत् नयस्यधोऽधःस्वकृतैश्चपातकैर्विमोक्षशंकानचतेभविष्यति २५ श्रुत्वाऽमृतास्वादसमानभाषितंतद्वायुसूनोर्दशकंधरोऽसुरः अमृष्यमाणोऽतिरुषाकपीश्वरंजगादरक्तांतविलोचनोज्वलन् २६ कथंममाग्रेविलपस्यभीतवत्प्लवंगमानामधमोऽसिदुष्टधीः कएषरामःकतमोवनेचरोनिहन्मिसुग्रीवयुतंनराधमम् २७ त्वांचाद्यहत्वाजनकात्मजांततोनिहन्मिरामंसहलक्ष्मणंततः सुग्रीवमग्रेबलिनंकपीश्वरंसवानरंहन्म्यचिरेणवानर श्रुत्वादशग्रीववचःसमारुतिर्विवृद्धकोपेनदहन्निवासुरम् २८ तीयोमत्स्येरक इत्येवमभावयन्नितियावत् दुःखरूपास्तरंगमालायस्यतस्य २४ नोचेत् मदुक्ताकरणेतेनज्वलंतमात्मानमरक्षिता लुंदिरूपम् किंचस्वकृतैःपातकैःसीताहरणादिभिररिवत् आत्मानमधोधोनयसिनयिष्यसीत्यर्थेआर्षम् विमोक्षशंकातत्संभावनापिनभविष्यतीत्यर्थः २५ अमृतास्वादेति तदास्वादनसमानआस्वादोयस्यतादृशंभाषितमित्यर्थः २६ वनेचरःसुग्रीवःकेषांमध्येऽतिशयितोनकेषामपीत्यर्थः २७ विवृद्धकोपेनकरणेनेत्यर्थः असुरंदहन्निवाहेतिशेषः २८ ७

अधमेत्यत्रक्रोधातिशयेनदूरात्संबोधनेप्लुतः २९ पार्श्वेस्थितंराक्षसमित्यन्वयः खंडशः कुर्विंतिशेषः असुरस्यममममित्राणिबांधवाश्चपश्यंतु
हेराजन् अयंपरराजस्योत्कृष्टराजस्यशत्रुराजस्यवावानरोवधयोग्योनभवेत् प्रतापयुक्तेराजभिर्वधयोग्यतासंभावनमप्यनुचितंदूतत्वात्किं
पुनर्वधइतिभावः अयंमत्तापयुक्तेरिंद्रजिदादिभिरपिवंधयोग्योनेतिवृथाप्रयासइतिव्यंग्यम् ३० वधेबाधकांतरमप्याह हतइति वार्तांसी

नमेसमारावणकोटयोऽधम३रामस्यदासोऽहमपारविक्रमः श्रुत्वातिकोपेनहनूमतोवचोदशाननोराक्षसमेकम
ब्रवीत् २९पार्श्वेस्थितमारयखंडशःकपिंपश्यंतुसर्वेऽसुरमित्रबांधवाः निवारयामासततोविभीषणोमहासुरंसायुधमुद्यतं
वधे राजन्वधार्होनभवेत्कथंचनप्रतापयुक्तैःपरराजवानरः ३० हतेऽस्मिन्वानरेदूतवार्तांकोवानिवेदयेत् रामायत्वं
यमुद्दिश्यवधायसमुपस्थितः ३१ अतोवधसमंकिंचिदन्यच्चिंतयवानरे सचेन्नागच्छतुहरिर्यद्दृष्ट्वाऽयास्यति
द्रुतम् ३२ रामःसुग्रीवसहितस्ततोयुद्धंभवेत्तव विभीषणवचःश्रुत्वारावणोप्येतदब्रवीत् ३३ वानराणांहिलांगूले
महामानोभवेत्किल अतोवस्त्रादिभिःपुच्छंवेष्टयित्वाप्रयत्नतः ३४ वन्हिनायोजयित्वैनंभ्रामयित्वापुरेऽभितः
विसर्जयतपश्यंतुसर्वेवानरयूथपाः ३५ तथेतिशणपट्टैश्चवस्त्रैरन्यैरनेकशः तैलाक्तैर्वेष्टयामासलांगूलंमारु
तेर्दृढम् ३६ पुच्छाग्रेकिंचिदनलंदीपयित्वाऽथराक्षसाः रज्जुभिःसुदृढंबध्वाधृत्वातंबलिनोऽसुराः ३७

तावार्तांनिवेदयेत् रामायेत्यन्वयः यंराममुद्दिश्यत्वंवधायसमुपस्थितः यंराममुद्दिश्यत्वमात्मवधायसमुपस्थितः आत्मवधार्थंतदागमने-
च्छावान् सस्वच्छंदतः कथमत्रागच्छेदितिगूढोऽर्थः ३१ आयास्यतीतिच्छेदः ३२ ततोयुद्धंत्वदभिलषितंभवेत् ३३ महामानःप्रीतिपूर्वकोममेदं १३
दमित्युपादेयमित्यभिमानः ३४ सर्वेवानरयूथपाः पश्यंतुदग्धपुच्छमेनमितिशेषः ३५ ३६ ३७ ७ ७ ७

३८ किंचित्नगरदाहम् ३९ सूक्ष्मोभूत्वाबंधान्निःसृतःततःपुनरपिपर्वताकारोबभूवततोगोपुरंपुरद्वारमुत्प्लुत्य ४० तत्रविद्यमानमेकंस्तंभं
कार्यशेषंलंकादाहरूपम् ४१ ४२ हातातेत्यादिक्रंदमानाःप्रासादशिखरेआरूढाअपिव्याप्तावन्हिनेतिशेषः ४३ वन्हौपतंत्योदेवताइवदृश्यंते ४४
जलधौतत्समीपेउत्प्लुत्यांतःसमुद्रमध्येलांगूलंमज्जयित्वास्वस्थचित्तोबभूव ४५ वायोःप्रियमित्रत्वात्सीताप्रार्थनेनचानलोग्निर्वायुपुत्रस्यहरेःपुच्छं

जघ्नुर्घोषैर्घोषयंतस्ताडयंतोमुहुर्मुहुः ३८ हनूमतापितत्सर्वंसोढंकिंचि
समंताद्भ्रामयामासुश्चोरोयमितिवादिनः
च्चिकीर्षुणा गत्वातुपश्चिमद्वारसमीपंतत्रमारुतिः ३९ सूक्ष्मोबभूवबंधेभ्योनिःसृतःपुनरप्यसौ बभूवपर्वताकारस्तत
उत्प्लुत्यगोपुरम् ४० तत्रैकंस्तंभमादायहत्वातान्रक्षिणःक्षणात् विचार्यकार्यशेषंसप्रासादाग्राद्गृहाद्गृहं ४१ उत्प्लुत्योत्प्लु
त्य संदीप्तपुच्छेनमहताकपिः ददाहलंकामखिलांसाट्टप्रासादतोरणा ४२ हातातपुत्रनाथेतिक्रंदमानाःसमंततः
व्याप्ताःप्रासादशिखरेप्यारूढादैत्ययोषितः ४३ देवताइवदृश्यंतेपतंत्यःपावकेऽखिलाः विभीषणगृहंत्यक्त्वासर्वंभस्मी
कृतंपुरम् ४४ ततउत्प्लुत्यजलधौहनूमान्मारुतात्मजः लांगूलंमज्जयित्वातःस्वस्थचित्तोबभूवसः ४५ वायोःप्रिय
सखित्वाच्चसीतयाप्रार्थितोऽनलः नददाहहरेःपुच्छंबभूवात्यंतशीतलः ४६ यन्नामसंस्मरणधूतसमस्तपापास्ता
पत्रयानलमपीहतरंतिसद्यः तस्यैवकिंरघुवरस्यविशिष्टदूतःसंतप्यतेकथमसौप्रकृतानलेन ४७ इतिश्रीम
दध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादे सुंदरकांडे चतुर्थःसर्गः ४ नददाह तावन्मात्रमेवनकिंत्वत्यंतंशीतलश्चबभूव ४६ य
न्नामस्मरणेनधूतानिदूरीकृतानिसमस्तपापानियैस्ते तापत्रयमाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकभेदात्तज्जन्यंवन्हिमपितरंतितेननपीडयंतइत्यर्थः
४७ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्य हिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामायणेसं॰सुंद॰चतुर्थःसर्गः ४

अथलंकादाहे॰शोकवनस्थानदाहेऽपिसीतायाः दाहसंदेहनिवृत्तयेपुनःसीतांदृष्ट्वातामापृच्छ्यगतइत्याह ततइति हेदेवि रामसन्निधिंगच्छा
मि भवतीमामाज्ञापयत्वित्यन्वयः १ सानुजोरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतीत्युक्त्वाजानकींत्रिःपरिक्रम्यप्रदक्षिणंकृत्वा २ पुनःप्रणम्यगंतुमस्थित
इदंवक्ष्यमाणंअब्रवीत् तेभद्रमितिविनयोक्तिः३ ४ वार्ताश्रुतिंवार्ताश्रवणं ५ यद्येवंरामवार्ताश्रवणंविनास्थातुमशक्यत्वम् यदिमन्यसे —

श्रीमहादेवउवाच ततःसीतांनमस्कृत्यहनूमानब्रवीद्वचः आज्ञापयतुमांदेविभवतीरामसन्निधिम् १ ग
च्छामिरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतिसानुजः इत्युक्त्वात्रिःपरिक्रम्यजानकींमारुतात्मजः २ प्रणम्यप्रस्थितोगंतुमिदंव
चनमब्रवीत् देविगच्छामिभद्रंतेतूर्णंद्रक्ष्यसिराघवम् ३ लक्ष्मणंचससुग्रीवंवानरायुतकोटिभिः ततःप्राहहनूम
तंजानकीदुःखकर्शिता ४ त्वांदृष्ट्वाविस्मृतंदुःखमिदानींत्वंगमिष्यसि इतःपरंकथंवर्तेरामवार्ताश्रुतिंविना ५
मारुतिरुवाच यद्येवंदेविमेस्कंधमारोहक्षणमात्रतः रामेणयोजयिष्यामिमन्यसेयदिजानकि ६ सीतोवा
च रामःसागरमाशोष्यबध्वावाशरपंजरैः आगत्यवानरैःसार्द्धंहत्वारावणमाहवे ७ मानयेद्यदिरामस्यकी
र्तिर्भवतिशाश्वती अतोगच्छकथंचापिप्राणान्संधारयाम्यहम् ८ इतिप्रस्थापितोवीरःसीतयाप्रणिपत्यता
म् जगामपर्वतस्याग्रेगंतुंपारंमहोदधेः ९ तत्रगत्वामहासत्वःपादाभ्यांपीडयन्गिरिम् जगामवायुवेगेनप
र्वतश्चमहीतलम् १० यद्येतत्तवचित्ते आयातितर्हिआचरेतिशेषः ६ आशोष्येतिमुख्यःपक्षः दययातदकरणेबध्वावेतिशरपंज
रैःशरसमूहैः ७ यदिरावणंहत्वामांनयेत्तर्हिरामस्यशाश्वतीकीर्तिर्भवेत्कथंचापिकथंचिदित्यर्थः ८ महोदधेःपारंगंतुंपर्वतस्याग्रेउपरिभागेज १४
गाम ९ महासत्वोमहाबलस्तत्रोर्ध्वशिखरेगत्वा पर्वतश्चमहीतलंजगामेत्यनुकर्षः १० ७ ७ ७

तंम
तद्गमनमप्यंशेननकिंतुसंपूर्णएवगतइत्याह त्रिंशद्योजनंमहीतउच्छ्रितोऽपिमहीसमानत्वंजगाम गगनांतस्थःगगनमध्यस्थः ११ तंम
हांतंशब्दंमहान्स्वनःप्रतिध्वनिर्यस्यतंशब्दंचक्रुः १२ हनूमानेवायंकृतकार्यःसमागतइतिशब्देनैवजानीमः केचिद्वानराहृष्ट्वावानरर्षभंप

ततोमहीसमानत्वंत्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः मारुतिर्गगनांतस्थोमहाशब्दंचकारसः ११ तंश्रुत्वावानराःसर्वेज्ञा
त्वामारुतिमागतम् हर्षेणमहताविष्टाःशब्दंचक्रुर्महास्वनम् १२ शब्देनैवविजानीमःकृतकार्यःसमागतः
हनूमानेवपश्यध्वंवानरावानरर्षभम् १३ एवंब्रुवत्सुवीरेषुवानरेषुसमारुतिः अवतीर्यगिरेर्मूर्ध्निवानरानिद
मब्रवीत् १४ दृष्टासीतामयालंकाधर्षितान्सकानना संभाषितोदशग्रीवस्ततोहंपुनरागतः १५ इदानीमेवगच्छा
मोरामसुग्रीवसन्निधिं इत्युक्त्वावानराःसर्वेहर्षेणालिंग्यमारुतिं १६ केचिच्चुचुंबुर्लांगूलंननृतुःकेचिदुत्सुकाः ह
नूमतासमेतास्तेजग्मुःप्रस्रवणंगिरिम् १७ गच्छंतोददृशुर्वीरावनंसुग्रीवरक्षितम् मधुसंज्ञंतदाप्राहुरंगदंवा
नरर्षभाः १८ क्षुधिताःस्मोवयंवीरदेह्यनुज्ञांमहामते भक्षयामःफलान्यद्यपिबामोऽमृतवन्मधु १९ संतु
ष्टाराघवंद्रष्टुंगच्छामोद्यैवसानुजम् २० अंगदउवाच हनूमान्कृतकार्योऽयंपिबतेतत्प्रसादतः जक्ष
ध्वंफलमूलानित्वरितंहरिसत्तमाः २१ ततःप्रविश्यहरयःपातुमारेभिरेमधु रक्षिणस्तानानादृत्यदधिवक्त्रे
णनोदितान् २२ श्यध्वमित्याहुः १३ १४ पूर्वंसीतापदोक्तोपदांतरोच्चारणपर्यंताक्रियापदसंदेहः स्यादितिपूर्वंदृष्टे
त्युक्तिः १५ १६ केचिच्चुचुंबुरित्यादिहर्षाविष्टवानरजातिलक्षणम् १७ १८ १९ संतुष्टाःफलभक्षणेनमधुपानेनच २०
जक्षध्वंभक्षयंत्वित्यर्थः २१ दधिवक्त्रोनामतद्रक्षिणांमुख्यस्तद्रक्षणाधिकृतः २२ ७ ७ ७

वानरर्षभाः दधिवक्त्रप्रेरिताः पिबतो वानरान् ताडयामासुरित्यर्थः २३ २४ कुमारेणांगदेन हनूमता च नष्टं नाशितमित्यर्थः २५ दृष्ट्वा आगत

इतिच्छेदः २६ नो चेन्मम मधुवनं द्रष्टुं कः समर्थो भवेत् २७ अतिहर्षाद्धनुमानेन सुग्रीवं प्रति राजन्निति वचः २८ अवनीसुता जानकी २९ मम मधु

पिबतस्ताडयामासुर्वानरान्वानरर्षभाः ततस्तान्मुष्टिभिः पादैश्चूर्णयित्वापपुर्मधु २३ ततो दधिमुखः क्रुद्धः सुग्रीवस्य
समातुलः जगाम रक्षिभिः सार्द्धं यत्र राजा कपीश्वरः २४ गत्वा तामब्रवीद्देव चिरकालाभिरक्षितम् नष्टं मधुवनं तेऽद्य
कुमारेण हनूमता २५ श्रुत्वा दधिमुखेनोक्तं सुग्रीवो हृष्टमानसः दृष्ट्वाऽगतो न संदेहः सीतां पवननंदनः २६ नो चेन्म
धुवनं द्रष्टुं समर्थः को भवेन्मम तत्रापि वायुपुत्रेण कृतं कार्यं न संशयः २७ श्रुत्वा सुग्रीववचनं हृष्टो रामस्तमब्रवीत्
किमुच्यते त्वया राजन्वचः सीताकथान्वितम् २८ सुग्रीवस्त्वब्रवीद्वाक्यं देव दृष्टाऽवनीसुता हनूमत्प्रमुखाः सर्वेऽपि
विष्टा मधुकाननम् २९ भक्षयंति स्म सफलं ताडयंति स्म रक्षिणः अकृत्वा देवकार्यं ते द्रष्टुं मधुवनं मम ३० न स
मर्थास्ततो देवी दृष्टा सीतेति निश्चितम् रक्षिणो वो भयं मास्तु गत्वा ब्रूत ममाज्ञया ३१ वानरानंगदमुखानानयध्वं
ममांतिकम् श्रुत्वा सुग्रीववचनं गत्वा ते वायुवेगतः ३२ हनूमत्प्रमुखानूचुर्गच्छतेश्वरशासनात् द्रष्टुमिच्छति
सुग्रीवः सरामो लक्ष्मणान्वितः ३३ युष्मानतीव हृष्टास्ते त्वरयंति महाबलाः तथेत्यंबरमासाद्य ययुस्ते वानरोत्तमाः
३४ हनूमंतं पुरस्कृत्य युवराजं तथांगदम् रामसुग्रीवयोरग्रे निपेतुर्भुवि सत्वरम् ३५ वनं द्रष्टुं न समर्था इत्यन्वयः ३० भोर

क्षिणो वो युष्माकं भयं वानरेभ्यस्ताडनजं मास्तु अतो ममाज्ञया गत्वांगदमुखान्वानरान्ब्रूत युष्मान् रामसुग्रीवावाकारयत इति शेषः इत्युक्त्वा ममांतिकं १५
मत्समीपं तानानयध्वम् ३१ ३२ ३३ अतीव हृष्टास्ते रामसुग्रीवलक्ष्मणाः युष्मान्स्वसमीपागमनाय त्वरयंति ३४ ३५ ७ ७

शो

भूसंबंधोत्तरं राघवाश्वासनाय पूर्वं दृष्टा सीतेत्याह ततः क्रमेण रामसुग्रीवौ प्रणिपत्य ३६ जानकी कुशलं प्राहेत्याह शुचा शोकेन ३७ हा इति
कव्यंजकमात्रम् ३८ जन्मारभ्य तवकथां ब्रुवता मया सूक्ष्मरूपेण वृक्षशाखांतरे स्थित्वा शनैराश्वासितेत्यन्वयः ३९ अत्यर्थं विस्तरेण दंडकागम

हनूमान्राघवं प्राह दृष्टा सीता निरामया साष्टांगं प्रणिपत्याग्रे रामं पश्चाद्धरीश्वरम् ३६ कुशलं प्राह राजेंद्र जानकी त्वां
शुचाऽन्विता अशोकवनिकामध्ये शिंशपामूलमाश्रिता ३७ राक्षसीभिः परिवृता निराहारा कृशा प्रभो हा राम
रामरामेति शोचंती मलिनांबरा ३८ एकवेणी मया दृष्टा शनैराश्वासिता शुभा वृक्षशाखांतरे स्थित्वा सूक्ष्मरूपेण तेक
था ३९ जन्मारभ्य तवात्यर्थं दंडकागमनं तथा दशाननेन हरणं जानक्या रहिते त्वयि ४० सुग्रीवेण यथा मैत्रीं कृत्वा वालिनि
बर्हणम् मार्गणार्थं च वैदेह्याः सुग्रीवेण विसर्जिताः ४१ महाबला महासत्वा हरयो जितकाशिनः गताः सर्वत्र सर्वे वै तत्रै
कोऽहमिहागतः ४२ अहं सुग्रीवसचिवो दासोऽहं राघवस्य हि दृष्टा यज्जानकी भाग्यान्मयासः फलितोऽद्य मे ४३ इ
त्युदीरितमाकर्ण्य सीता विस्फारितेक्षणा केन वा कर्णपीयूषं श्रावितं मे शुभाक्षरं ४४ यदि सत्यं तदायातु मद्दर्शनपथं तु सः
ततोऽहं वानराकारः सूक्ष्मरूपेण जानकीं ४५ प्रणम्य प्रांजलिर्भूत्वा दूरादवस्थितः प्रभो पृष्टोऽहं सीतया कस्त्वमित्यादि व
हुविस्तरम् ४६ मया सर्वं क्रमेणैव विज्ञापितमरिंदम पश्चान्मयाऽर्पितं देव्यै भवद्दत्तांगुलीयकम् ४७

वालिनिबर्हणं तद्वधं कृत्वा यथा सुग्रीवेण मैत्री स
नादि कथा उक्ता इति शेषः त्वयि रहिते देशांतरंगते सति जानक्या दशाननेन हरणमित्यन्वयः ४० ७ ७ ७
फला कृता इति शेषः ४१ ४२ ४३ ४४ येनोक्तं स इत्यर्थः ४५ ४६ ४७

तेनअंगुलीयकलाभेनराघवस्यासःसेवकइत्यतिविश्वस्ता राक्षसीनांतर्जनैःपीड्यमानायथादृष्टाऽस्मि तत्सर्वंपीडनंराघवेकथय ४८ त्वच्चिंता
परिनिष्ठितःत्वच्चिंतायांस्थितः ४९ त्वद्वार्तानाधिगम्यअहोरात्रंपरिशोचनितावामितिशेषः ५० ५१ विश्वसंसत्यंजानकींदृष्टाआगतइतिविश्व
सेदित्यर्थः ५२ शिरोरत्नंदत्वाचित्रकूटगिरिस्थंकाकवृत्तमप्याह ५३ ततःसंदेशमाहेतिशेषः तमाहाश्रुपूर्णासीतिपन्मेकिंचिद्दुरुक्तंदुर्वचो

तेनमामतिविश्वस्तावचनंचेदमब्रवीत् यथादृष्टाऽस्मिहनुमन्पीड्यमानादिवानिशम् ४८ राक्षसीनांतर्जनैस्तत्स
र्वंकथयराघवे मयोक्तंदेविरामोऽपित्वच्चिंतापरिनिष्ठितः ४९ परिशोचत्यहोरात्रंत्वद्वार्तानाधिगम्यसः इदा
नीमेवगत्वाऽहंस्थितिंरामायतेब्रुवे ५० रामःश्रवणमात्रेणसुग्रीवेणसलक्ष्मणः वानरानीकपैःसार्द्धमागमिष्य
तेऽतिकम् ५१ रावणंसकुलंहत्वानेष्यतित्वांस्वकंपुरम् अभिज्ञांदेहिमेदेवियथामांविश्वसेद्विभुः ५२ इत्युक्ता
साशिरोरत्नंचूडापाशेस्थितंप्रियम् दत्वाकाकेनयद्वृत्तंचित्रकूटगिरौपुरा ५३ तदप्याहाश्रुपूर्णाक्षीकुशलंब्रूहि
राघवम् लक्ष्मणंब्रूहिमेकिंचिद्दुरुक्तंभाषितंपुरा ५४ तत्क्षमस्वाज्ञभावेनभाषितंकुलनंदन तारयेन्मांयथारा
मस्तथाकुरुकृपान्वितः ५५ इत्युक्त्वारुदतीसीतादुःखेनमहतावृता मयाऽप्याश्वासितारामवदतासर्वमेवते
५६ ततःप्रस्थापितोरामत्वत्समीपमिहागतः तदागमनवेलायामशोकवनिकांप्रियाम् ५७

भाषितंतत् क्षमस्व तदज्ञभावेनाज्ञतयामयाभाषितम् अतोयथामांरामोऽस्मात्दुःखात्तारयेत्तथाकृपान्वितःकुरुइति लक्ष्मणंब्रूहीत्यन्वयः ५४ १६
५५ महतादुःखेनावृता आसीदितिशेषःसर्वमेववृत्तांतंवदतामयाऽपिसा आश्वासिता ५६ प्रियांरावणस्येतिशेषः ५७

उत्पाट्यउत्पाटितवृक्षांकृत्वा ५८ पुनरप्यगमंत्वत्समीपमितिशेषः प्रहृष्टधीः प्रहृष्टचेताः ५९ प्रत्युपकारिणः मांप्रतिकृतोपकारस्य ६०
सर्वस्वंआलिंगनम् ६१ सःजगत्कर्तृत्वादिपरमैश्वर्यवान् ६२ आलिंगनस्यसर्वस्वत्वमुपपादयन्नाह परिरंभइति यतस्त्वंममभक्तोऽसि

लंकामशेषतोदग्ध्वा
उत्पाट्यराक्षसांस्तत्रबहून्हत्वाक्षणादहम् रावणस्यकृतंहत्वारावणेनाभिभाष्यच ५८ लंकामशेषतोदग्ध्वा
पुनरप्यगमंक्षणात् श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामोऽत्यंतप्रहृष्टधीः ५९ हनूमंस्तेकृतंकार्यंदेवैरपिसुदुष्करम् उ
पकारंनपश्यामितवप्रत्युपकारिणः ६० इदानींतेप्रयच्छामिसर्वस्वंममभारुते इत्यालिंग्यसमाकृष्यगाढंवानरपुं
गवम् ६१ सार्द्रनेत्रोरघुश्रेष्ठःपरांप्रीतिमवापसः हनूमंतमुवाचेदंराघवोभक्तवत्सलः ६२ परिरंभोहिमेलोकेदुर्लभः
परमात्मनः अतस्त्वंममभक्तोऽसिप्रियोऽसिहरिपुंगव ६३ यत्पादपद्मयुगलंतुलसीदलाद्यैःसंपूज्यविष्णुपदवीम
तुलांप्रयांति तेनैवकिंपुनरसौपरिरब्धमूर्तीरामेणवायुतनयःकृतपुण्यपुंजः ६४ इतिश्रीमदध्यात्मरामा
यणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ५ सुंदरकांडेसर्गाःपंचैवाध्यात्मिकशब्दिते
प्रोक्तास्त्रीणिशतानिश्लोकास्त्रिभुवनपापहराः १ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु

अतस्त्वयाऽयंलब्धइतिशेषः ६३ कृतपुण्यपुंजोवायुतनयःतेनैवरामेणपरिरब्धमूर्तिःअतुलांपदवींप्रयातीतिकिंपुनर्वक्तव्यमितिशेषः ६४
इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्यहिम्पतिवर्म्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतौअध्यात्मरामायणेसे
तौसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ५ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेसुंदरकांडःसमाप्तः॥

अथश्रीमदध्यात्मरामायणेयुद्धकांडप्रारंभः॥

श्रीगणेशायनमः यथावदिति १ यदन्येनमनसास्मर्तुमपिनशक्यमित्यन्वयः २ धर्षयितुंअशोकवनिकादिनाशेन ३ सुग्रीवस्येदृश
इति भृत्यइतिशेषः ४ कपीश्वरःसुग्रीवः ५ जानक्याः परिमार्गणरूपंकार्यमनेनसुकृतंसम्यक्कृतम् एवंहनूमंतस्तत्वाप्रकृतमाह

श्रीमहादेवउवाच यथावद्भाषितंवाक्यंश्रुत्वारामोहनूमतः उवाचानंतरंवाक्यंहर्षेणमहतावृतः १ कार्यं
कृतंहनुमतादेवैरपिसुदुष्करम् मनसापियदन्येनस्मर्तुंशक्यंनभूतले २ शतयोजनविस्तीर्णंलंघयेत्कःपयो
निधिम् लंकांचराक्षसैर्गुप्तांकोवाधर्षयितुंक्षमः ३ भृत्यकार्यंहनुमताकृतंसर्वमशेषतः सुग्रीवस्येदृशो
लोकेनभूतोनभविष्यति ४ अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मणश्चकपीश्वरः जानक्यादर्शनेनाद्यरक्षिताःस्मोहनूमता
५ सर्वथासुकृतंकार्यंजानक्याःपरिमार्गणम् समुद्रमनसास्मृत्वासीदतीवमनोमम ६ कथंनक्रझषाकीर्णं
समुद्रंशतयोजनम् लंघयित्वारिपुंहन्यांकथंद्रक्ष्यामिजानकीम् ७ श्रुत्वातुरामवचनंसुग्रीवःप्राहराघवम्
समुद्रंलंघयिष्यामोमहानक्रझषाकुलम् ८ लंकांचविधमिष्यामोहनिष्यामोद्यरावणम् चिंतांत्यजरघु
श्रेष्ठचिंताकार्यविनाशिनी ९ एतान्पश्यमहासत्वान्शूरान्वानरपुंगवान् त्वत्प्रियार्थंसमुद्युक्तान्प्रवेष्टुमपिपावकम्
१० समुद्रतरणेबुद्धिंकुरुष्वप्रथमंततः दृष्ट्वालंकांदशग्रीवोहतइत्येवमन्महे ११ नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुरा
घव गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठेदभिमुखोरणे १२ समुद्रमित्यादि यतःसीदतीव ६ अतःकथमित्यादि ७ ८ यतःश्चिंताकार्यविनाशिनीअ

तस्तांत्यज ९ त्वत्प्रियनिमित्तंपावकंप्रवेष्टुमपिसमुद्युक्तान् १० प्रथमंसमुद्रतरणविषयंनिश्चयमातिष्ठेत्यर्थः लंकादर्शनोत्तरकालमास्माभी
रावणोहतइत्येवमन्महे एषएवास्माकंनिश्चयइत्यर्थः ११ कंचित्कमपि १२

निमित्तानिशकुनानि १३ १४ येनकेनप्रकारेणसमुद्रशोषणेनसेतुनावादेवदानवैर्दुःसाध्यंयोद्धुंप्रवेष्टुंचेतिशेषः १५ प्रतीकारंतन्नाशो
पायम् १६ दिव्यत्वनत्रिकूटशिखरस्थत्वेनचेतरासाध्यत्वम् १७ प्राकारोनगरवेष्टनभित्तिःपरिखाःप्राकारसंलग्नाःप्राकाराद्बहिर्देशस्थाः

सर्वथानोजयोरामभविष्यतिनसंशयः निमित्तानिचपश्यामितथाभूतानिसर्वशः १३ सुग्रीववचनंश्रुत्वाभक्तिवी
र्यसमन्वितम् अंगीकृत्याब्रवीद्रामोहनूमंतपुरःस्थितम् १४ येनकेनप्रकारेणलंघयामिमहार्णवम् लंकास्व
रूपमब्रूहिदुःसाध्यंदेवदानवैः १५ ज्ञात्वातस्यप्रतीकारंकरिष्यामिकपीश्वर श्रुत्वारामस्यवचनंहनूमान्विन
यान्वितः १६ उवाचप्रांजलिर्देवयथादृष्टंब्रवीमिते लंकादिव्यापुरीदेवत्रिकूटशिखरस्थिता १७ स्वर्णप्राकार
सहितास्वर्णाट्टालकसंयुता परिखाभिःपरिवृतापूर्णाभिर्निर्मलोदकैः १८ नानापवनशोभाढ्यादिव्यवापीभिरा
वृता गृहैर्विचित्रशोभाढ्यैर्मणिस्तंभमयैःशुभैः १९ पश्चिमद्वारमासाद्यगजवाहाःसहस्रशः उत्तरेद्वारिनिष्ठंति
साश्ववाहाःसपत्तयः २० तिष्ठंत्यर्बुदसंख्याकाःप्राच्यामपितथैवच रक्षिणोराक्षसावीराद्वारंदक्षिणमाश्रिताः
२१ मध्यकक्षेप्यसंख्यातागजाश्वरथपत्तयः रक्षंतिसदालंकांनानास्त्रकुशलाःप्रभो २२ संक्रमैर्विविधैर्लं
काशतघ्नीभिश्चसंयुता एवंस्थितेपिदेवेशशृणुमेतत्रचेष्टितम् २३ दशाननबलौघस्यचतुर्थांशोमयाहतः द
ग्ध्वालंकापुरींस्वर्णप्रासादोधर्षितामया २४ शतघ्न्यःसंक्रमाश्चैवनाशितामेरघूत्तम देवत्वद्दर्शनादेवलंका
भस्मीकृताभवत् २५ खाताः१८ वाप्यःस्वल्पजलाशयाः अवतरणसोपानसहिताःकूपविशेषाः १९ सहस्रशस्तिष्ठंतीतिशेषः२० १
२१ २२ संक्रमाःपरिबद्धाःसर्वप्रवेशायोग्यामार्गाःमेचेष्टितंमत्कृतोव्यवहारः२३ २४ संक्रमानाशिताःप्राकारपातनेनप्रथिलासर्वप्रवेशयोग्याः
कृताः २५

लवणांबुधेस्तीरंगच्छामइत्यन्वयः२६ २७ विजयोन्वर्थनामा २८ सुतरांदुर्धर्षामपिनाशयामि २९ यूथपाःजांबवदाद्याः ३० त्वंमया
सहयाहीतिशेषः ३१ ३२सेनापाः सेनापालाः ३३वारणेंद्राःगजेंद्राः ३४ क्ष्वेलतः क्ष्वेलाःयुद्धार्थगच्छतांशूराणांगतिविशेषाः ३५ ३६

श्रुत्वाहनूमतोवाक्यमुवाचर
प्रस्थानंकुरुदेवेशगच्छामोलवणांबुधेः तीरंसहमहावीरैर्वानरौघैःसमंततः २६ अस्मिन्मुहूर्तेगत्वा
धुनंदनः सुग्रीवसैनिकान्सर्वान्प्रस्थानायाभिनोदय २७ इदानीमेवविजयोमुहूर्तःपरिवर्तते अस्मिन्मुहूर्तेगत्वा
ऽहंलंकाराक्षससंकुलाम् २८ सप्राकारांसुदुर्धर्षांनाशयामिसरावणाम् आनेष्यामिचसीतांमेदक्षिणाक्षिस्फुरत्य
धः २९ प्रयातुवाहिनीसर्वावानराणांतरस्विनाम् रक्षंतुयूथपाःसेनामग्रेपृष्ठेचपार्श्वयोः ३० हनूमंतमथारुह्य
गच्छाम्यग्रेऽंगदंततः आरुह्यलक्ष्मणोयातुसुग्रीवत्वमयासह ३१ गजोगवाक्षोगवयोमैंदोद्विविदएवच न
लोनीलःसुषेणश्चजांबवांश्चतथापरे ३२ सर्वेगच्छंतुसर्वत्रसेनापाःशत्रुघातिनः इत्याज्ञाप्यहरीन्रामःप्रतस्थेस
हलक्ष्मणः ३३ सुग्रीवसहितोहर्षात्सेनामध्यगतोविभुः वारणेंद्रनिभाःसर्वेवानराःकामरूपिणः ३४ क्ष्वेलंतःपरिगर्जंतो
जग्मुस्तेदक्षिणादिशम् भक्षयंतोययुःसर्वेफलानिचमधूनिच ३५ ववृतूराघवस्याग्रेहनिष्यामोऽद्यरावणम् ए
वंतेवानरश्रेष्ठागच्छंत्यतुलविक्रमाः ३६ हरिभ्यामुह्यमानौतौशुशुभातेरघूत्तमौ नक्षत्रैःसेवितौयद्वच्चंद्रसूर्यावि
वांबरे ३७ आवृत्यपृथिवींकृत्स्नांजगाममहतीचमूः प्रस्फोटयंतःपुच्छाग्रानुद्वहंतश्चपादपान् ३८

हरिभ्यांहनुमदंगदाभ्याम् नक्षत्रसदृशाअन्येहरयः हनूमदंगद योरत्युच्चत्वादंबरस्थचंद्रसूर्योपमा ३७ आवृत्यआच्छाद्य प्रस्फोटयंतः
शौर्यविशरूतभूम्याघातेनपादपानुद्वहंतः हस्तेर्युद्धार्थमितिशेषः ३८

सर्वत्रयावद्दर्शनपथे ३९ नअसज्जत आसक्तानाभूत् अविश्रमंजगामेतियावत् ४० तेवानराः ४१ आनुपूर्व्येणक्रमेणआययुःप्राप्ताः
हनूमंतंहनूमतः पंचम्यर्थे आर्षीद्वितीया सुग्रीवयुतोरामः ४२ सलिलसमीपंप्राप्य सुग्रीवंप्रतिरामोवचनमब्रवीदित्यन्वयः आगताः

शैलानारोहयंतश्चजग्मुर्मारुतवेगतः असंख्याताश्चसर्वत्रवानराःपरिपूरिताः ३९ हृष्टास्तेजग्मुरत्यर्थंरामे
णपरिपालिताः गतान्चमूर्दिवारात्रंक्वचिन्नासज्जतक्षणम् ४० काननानिविचित्राणिपश्यन्मलयसह्ययोः तेस
ह्यंसमतिक्रम्यमलयंचतथागिरिम् ४१ आययुश्चानुपूर्व्येणसमुद्रंभीमनिःस्वनम् अवतीर्यहनूमंतंरामःसुग्री
वसंयुतः ४२ सलिलाभ्याशमासाद्यरामोवचनमब्रवीत् आगताःस्मोवयंसर्वेसमुद्रंमकरालयं ४३ इतोगंतु
मशक्यंनोनिरुपायेनवानराः अत्रसेनानिवेशोऽस्तुमंत्रयामोऽस्यतारणे ४४ श्रुत्वारामस्यवचनंसुग्रीवः
सागरांतिके सेनान्यवेशयत्क्षिप्रंरक्षितांकपिकुंजरैः ४५ तेपश्यंतोविषेदुस्तंसागरंभीमदर्शनम् महोन्नतत
रंगाढ्यंभीमनक्रभयंकरम् ४६ अगाधंगगनाकारंसागरंवीक्ष्यदुःखिताः तरिष्यामःकथंघोरंसागरंवरुणा
लयम् ४७ हंतव्योऽस्माभिरद्यैवरावणोराक्षसाधमः इतिचिंताकुलाःसर्वेरामपार्श्वेव्यवस्थिताः ४८

प्राप्ताःस्म ४३ निरुपायेनउपायंविना अस्यतारणे अस्यसमुद्रस्यतरणे स्वार्थेणिच् मंत्रयामःउपायानितिशेषः ४४ ४५ विषे
दुःदुःखिताबभूवुः महोन्नतैस्तरंगैराढ्यंसंपन्नम् ४६ गगनाकारंविपुलत्वेनतत्सादृश्यम् दुःखितावानराः कथंतरिष्यामइत्या २
दः इतिचिंताकुलाइत्यनेनान्वयः ४७ अद्यैवहंतव्योहंतुमर्हः ४८ ७ ७ ७ ७

वस्तुतो ४९ दिवस्यनटनमेवेतिभावः दुःखेनमहतावृतःआसीदितिशेषः तत्रहेतुः कार्यमानुषः कार्यार्थमानुषः नाटितमानुष्यत्वः एवंचेदंदुःखा
दुःखेनमहतावृतःआसीदितिशेषः तत्रहेतुः कार्यमानुषः कार्यार्थमानुषः नाटितमानुष्यत्वः एवंचेदंदुःखा दितस्यनटनमेवेतिभावः ४९ वस्तुतो
नतस्यदुःखादीत्याहाद्वितीयइति द्वितीयाद्धिभयंभवतीतिश्रुतेस्तस्यनदुःखादीतिभावः तदुपपादकंचिदात्मैकइति अनेकत्वेतनकल्पने
गौरवात्सोऽद्वितीयएकइतिभावः किंचयोरामस्यस्वरूपंतत्त्वतः तत्त्वमस्यादिवाक्यतोजानातिसोपिदुःखादिभयतोमुच्यते स्वयमानंदस्वरू
पस्यभगवतोनदुःखादिइतिकिंवक्तव्यमितिभावः दुःखादीत्यत्रादिशब्दग्राह्यमाह दुःखेति ५० ५१ तत्त्वज्ञमपितानिकुतोनस्पृशंतीत्यत्र

रामःसीतामनुस्मृत्यदुःखेनमहतावृतः विलप्यजानकींसीतांबहुधाकार्यमानुषः ४९ अद्वितीयश्चिदात्मैकःप
रमात्मासनातनः यस्तज्जानातिरामस्यस्वरूपंतत्त्वतोजनः ५० तंनस्पृशतिदुःखादिकिमुतानंदमव्ययं दुःखहर्षभ
यक्रोधलोभमोहमदादयः ५१ अज्ञानलिंगान्येतानिकुतःसंतिचिदात्मनि देहाभिमानिनोदुःखंनादेहस्यचि
दात्मनः ५२ संप्रसादेद्वयाभावात्सुखमात्रंहिदृश्यते बुद्ध्याद्यभावात्संशुद्धेदुःखंतत्रनदृश्यते अतोदुःखा
दिकंसर्वंबुद्धेरेवनसंशयः ५३ रामःपरात्मापुरुषःपुराणोनित्योदितोनित्यसुखोनिरीहः तथापिमायागुणसं
गतोऽसौसुखीवदुःखीवविभाव्यतेऽबुधैः ५४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेप्रथमः
सर्गः १

हेतुमाह अज्ञानलिंगानीति तस्यतत्त्वज्ञानेननाशादितिभावः चिदात्मनिसर्वथाऽज्ञानरहितेतानिकुतःसंतिकथंभवंतीत्यर्थः
ननुशंकृद्धेऽपिदुःखं तदेवदार्ढ्यायपुनराह देहेति ५२ तस्यसुखरूपत्वेहेतुमाह संप्रसादइति सुषुप्तावित्यर्थः द्वयाभावाद्द्वितीयाभावात् ननुशंकृद्धेऽपिदुःखं
तदेवदार्ढ्यायपुनराह देहेति ५२ तस्यसुखरूपत्वेहेतुमाह संप्रसादइति सुषुप्तावित्यर्थः द्वयाभावाद्द्वितीयाभावात् नतुशंकृद्धेऽपिदुःखं
कुतोनतत्राह बुद्ध्याद्यभावादिति यतोबुद्धिरहितेतत्रनदृश्यते अतोबुद्धेरेवतत्सर्वमित्यर्थः ५३ नित्योदितत्वेननाशराहित्यंअबुधैर्मायागुणैः ७
संगतः तत्संगतत्वेनकल्पितः सुखीवदुःखीवचविभाव्यते ५४ इतिश्रीमत्सकलरा॰ह्मित्ाति॰ श्रीरामव॰ युद्धकांडेप्रथमः सर्गः १

लंकायामिति देवैर्नैर्वापिदैवतैरपीत्यर्थः वापादपूरणे १ २ अक्षंहत्वेत्यनुकर्षः ३ स्वस्थइत्यनेनभवत्कृतांगवैकृतराहित्यंसूचितम् ४ य
त्कृतंसच्चेद्धितंभवेत्तन्मंत्रयध्वमित्यन्वयः ५ लोकजितः इंद्रादिलोकजयिनः ६ तदेवाहेंद्रस्त्विति पत्ननेपुरेकुबेरंजित्वापुष्पकमानीयभुज्यत
इत्यन्वयः ७ यदायमोजितस्तदाकालदंडादपिभयंनाभूत्तत्कुतोमानुषाद्भयमितिभावः सर्वेपिराक्षसाइत्यस्यत्वदधीनाइतिशेषः ८ ९

लंकायांरावणोदृष्ट्वाकृतंकर्महनूमता दुष्करंदैवतैर्वापिह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः १ आहूयमंत्रिणःसर्वानिदंव
चनमब्रवीत् हनूमताकृतंकर्मभवद्भिर्दृष्टमेवतत् २ प्रविश्यलंकांदुर्धर्षांदृष्ट्वासीतांदुरासदाम् हत्वाचराक्ष
सान्वीरानक्षंमंदोदरीसुतम् ३ दग्ध्वालंकामशेषेणलंघयित्वाचसागरम् युष्मान्सर्वानतिक्रम्यस्वस्थोगा
त्पुनरेवसः ४ किंकर्तव्यमितोऽस्माभिर्यूयंमंत्रविशारदाः मंत्रयध्वंप्रयत्नेनयत्कृतंमेहितंभवेत् ५ रावणस्यवचः
श्रुत्वाराक्षसास्तमथाब्रुवन् देवशंकाकुतोरामात्तवलोकजितोरणे ६ इंद्रस्तुबध्वानिक्षिप्तःपुत्रेणतवपत्तने
जित्वाकुबेरमानीयपुष्पकंभुज्यतेत्वया ७ यमोजितःकालदंडाद्भयंनाभूत्तवप्रभो वरुणोहुंकृतेनवजितःस
र्वेपिराक्षसाः ८ मयोमहासुरोभीत्याकन्यांदत्वास्वयंतव त्वद्वशेवर्ततेऽद्यापिकिमुतान्येमहासुराः ९ हनूमद्ध
र्षणंयत्तुतदवज्ञाकृतंचनः वानरोयंकिमस्माकमस्मिन्पौरुषदर्शने १० इत्युपेक्षितमस्माभिर्धर्षणंतेनकिंभवे
त् वयंप्रमत्ताःकिंतेनवंचिताःस्मोहनूमता ११ नोऽस्माकंयावत्तदवज्ञानस्मिन्नवज्ञानत्कृतमित्यर्थःअवज्ञाकारणमा
हुःअयंवानरःकिमस्माकंकरिष्यतीतिशेषः अस्मिन्वानरेपौरुषस्यदर्शनेकिंफलंनिष्फलंतत् १० इतीत्यादि धर्षणंतेनकिंभवेदिति त ३
स्योपेक्षाभावेत्यादि अयंकिंकःपदार्थः इतिवयंप्रमत्तास्तेनप्रमादेनहनूमतावंचिताः ११ ७ ७ ७

यदितंजानीमः अयमेवंरूपइतियदिजानीमइत्यर्थः गमिष्यतिगतःस्यादित्यर्थेआर्षम् १२ सर्वानाज्ञापयएकैकंवेत्यर्थः १३ यत्कृ
र्मत्वयारब्धंतत्केवलंस्वात्मनाशाय आरंभकालएवनाशःप्रसक्तःपरंतुभाग्याज्जीवितोसियत्तदारामेणनदृष्टोसि १४ जीवन्नायासीत्य
त्रहेतुभूतंरामस्वरूपमाह रामोनेति १५ त्वयाआनीतेतिछेदः १६ विषपिंडमिवतत्सदृशम् आगीर्यनिगीर्यमहामीनोयथापश्चात्तप्यति

कृत्वायास्यामहेसर्वे
जानीमोयदितंसर्वेकथंजीवन्गमिष्यति आज्ञापयजगत्कृत्स्नमवानरममानुषम् १२ कृत्वायास्यामहेसर्वे
प्रत्येकंवानियोजय कुंभकर्णस्तदाप्राहरावणंराक्षसेश्वरम् १३ आरब्धंयत्त्वयाकर्मस्वात्मनाशायकेवलं न
दृष्टोसितदाभाग्यात्त्वंरामेणमहात्मना १४ यदिपश्यतिरामस्त्वांजीवन्नायासिरावण रामोनमानुषोदेवःसा
क्षान्नारायणोव्ययः १५ सीताभगवतीलक्ष्मीरामपत्नीयशस्विनी राक्षसानांविनाशायत्वयाऽनीतासुमध्य
मा १६ विषपिंडमिवागीर्यमहामीनोयथातथा आनीताजानकीपश्चात्त्वयाकिंवाभविष्यति १७ यद्यप्यनुचितं
कर्मत्वयाकृतमजानता सर्वंसमंकरिष्यामिस्वस्थचित्तोभवप्रभो १८ कुंभकर्णवचःश्रुत्वावाक्यमिंद्रजिदब्रवी
त् देहिदेवममाज्ञांहत्वारामंसलक्ष्मणम् सुग्रीवंवानरांश्चैवपुनर्यास्यामितेऽतिकं १९ तत्रागतोभागवतप्रधा
नोबिभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः श्रीरामपादद्वयएकतानःप्रणम्यदेवारिमुपोपविष्टः २० विलोक्यकुंभश्रवणादि
दैत्यान्मत्तप्रमत्तानतिविस्मयेन विलोक्यकामातुरमप्रमत्तोदशाननंप्राहविशुद्धबुद्धिः २१ नथात्वयाजानकीआनीता अथकिंवा
भविष्यतीतिपश्चात्तप्स्यसेइतिशेषः १७ सर्वंसमंकरिष्यामिपराक्रमेणेतिभावः १८ १९ एकतानःतन्मात्रविषयध्यानवान् देवारिंरावणंप्रणा
म्योपनत्समीपंप्राप्यत्वादुपविष्टः २० कुंभश्रवणःकुंभकर्णःआदिनेंद्रजित् मत्तप्रमत्तान् अतिशयेनमत्तानित्यर्थःकामातुरंदशाननंविलोक्यप्राह
२१

कुंभकर्णेंद्रजितोयस्ययुधिस्थातुंनशक्तोतौप्रसिद्धौमहापार्श्वमहोदरावपिनशक्तौ तथानिकुंभकुंभातिकायाअपिनशक्ताअन्येषांकागणनेति भावः २२ नचतेविमोक्षः ततोमहाग्रहादितिशेषःमहाधने नरत्नादिना २३ अभिव्याप्येत्यनेनयुगपत्सर्वदेशावच्छेदेनशिरश्छेदसूचनंतेनपराक्रमातिशयवर्णनंतांरक्षःकुलस्यकालरात्रिरूपाम् २४ हरींद्रतुल्याःमहासिंहसदृशायावन्नविनाशयंतितावत्ततःप्राक्देहीत्यन्वयः २५ सुरेंद्रैः

नकुंभकर्णेंद्रजितौचराजंस्तथामहापार्श्वमहोदरौतौ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्थातुंनशक्तायुधिराघवस्य २२
सीताऽभिधानेनमहाग्रहेणग्रस्तोऽसिराजन्नचतेविमोक्षः तामेवसत्कृत्यमहाधनेनदत्वाभिरामायसुखीभवत्वम्
२३ यावन्नरामस्यशिलाःशिलीमुखालंकामभिव्याप्यशिरांसिरक्षसाम् छिंदंतितावद्रघुनायकस्यभोतांजानकींत्वंप्रदातुमर्हसि २४ यावन्नगाभाःकपयोमहाबलाहरींद्रतुल्यानखदंष्ट्रयोधिनः लंकांसमाक्रम्यविनाशयंतितेतावद्द्रुतंदेहिरघूत्तमायताम् २५ जीवन्नरामेणविमोक्ष्यसेत्वंगुप्तःसुरेंद्रैरपिशंकरेण नदेवराजांकगतोनमृत्योःपातालल्लोकानपिसंप्रविष्टः २६ शुभंहितंपवित्रंचबिभीषणवचःखलः प्रतिजग्राहनेवासौम्रियमाणइवौषधम् २७ कालेननोदितोदैत्योविभीषणमथाब्रवीत् मद्दत्तभोगैःपुष्टांगोमत्समीपेवसन्नपि २८ प्रतीपमाचरस्येषममैवहितकारिणः मित्रभावेनशत्रुर्मेजातोनास्त्यत्रसंशयः २९ अनार्येणकृतघ्नेनसंगतिर्मेनयुज्यते विनाशमभिकांक्षंतिज्ञातीनांज्ञातयःसदा ३०

कुबेरादिभिःदेवराजःइंद्रः नमृत्योःलोकंगतोपीतिशेषः २६ २७ दैत्योरावणः मद्दत्तैर्भोगैःभोगसाधनैः २८ प्रतीपंप्रतिकूलम् २९ कृतघ्नत्वादेवानार्येण अत्रार्थांतरंन्यासमाह विनाशमिति ३० ४

योन्योनिशाचरएवंविधंवाक्यंब्रूयात्तंतस्मिन्क्षणएववचनकथनकालएवहन्मि त्वंतुभ्रातृत्वादुननायोग्यइतितवधिक्कारएववधइत्याहधिगित्यादि ३१ परुषंधिगितिवचनम् ३२ रावणंप्रतिवचोब्रवीदित्यन्वयः यदब्रवीत्तदाह मेति यद्यपिप्रियवादिनमेवमाम् ३३ त्वंधिक्करोषितथापिपितुःसमोज्येष्ठोभ्रातात्वमितिनवहितंब्रवीमिइतिशेषः तदाह कालइति सर्वसंहर्तेत्यर्थः ३४ कालीसर्वसंहारेसहायभूताशक्तिः ३५ तेनैवरामेणअंतर्यामित्वादितिभावः स्वकर्तव्यनिर्वाहार्थंनवतथाप्रेरणेतितात्पर्यम् अंतर्यामित्वमेवतस्यव्युत्पादयति श्रीरामइति प्रकृतेः

योन्यस्त्वेवंविधंब्रूयाद्वाक्यमेकंनिशाचरः हन्मितस्मिन्क्षणएवधिक्त्वांरक्षःकुलाधमम् ३१ रावणेनैवमुक्तःस न्परुषंसविभीषणः उत्पपातसभामध्याद्गदापाणिर्महाबलः ३२ चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्द्धंगगनस्थोऽब्रवीद्वचः क्रोधेनमहताविष्टोरावणंदशकंधरम् माविनाशमुपेहित्वंप्रियवादिनमेवमाम् ३३ धिक्करोषितथापित्वंज्येष्ठोभ्रातापितुःसमः कालोराघवरूपेणजातोदशरथालये ३४ कालीसीताभिधानेनजाताजनकनंदिनी तावुभावागतावत्रभूमेर्भारापनुत्तये ३५ तेनैवप्रेरितस्त्वंतुनशृणोषिहितंमम श्रीरामःप्रकृतेःसाक्षात्परस्तात्सर्वदास्थितः ३६ बहिरंतश्चभूतानांसमःसर्वत्रसंस्थितः नामरूपादिभेदेनतत्तन्मयइवामलः ३७

साक्षाद्द्रष्टेत्यर्थः एवंचप्रकृतिकार्यद्रष्टृत्वमर्थात्सिद्धम् तत्किंप्रकृतिसंबद्धस्तथासतितद्धर्मलेपापत्तिर्हरिद्रादिसंबंधात्वस्त्रस्येवेत्यतआह परस्तात्सर्वदेति पंकपद्मन्यायेनतद्धर्मासंबद्धः ३६ प्रकृतिद्रष्टृत्वमेवाह बहिरिति समोनतुन्यूनाधिकभावेनापिवैषम्येण यथाकर्मफलप्रदत्वादितिभावः वस्तुतस्तद्व्यतिरिक्तंनैवकिंचित्सदस्तीत्याह नामेति यत्किंचित्सत्त्वेननामादिप्रतीयते तत्सर्वंतन्मयत्वादेवतथाप्रतीतिविषयइतिभावः ३७

एकस्यानेकरूपत्वंदृष्टांतेनसाधयति यथेति ३८ दार्ष्टांतिकेयोजयति अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयाःपंचकोशाः
आदिनाभूतादीनि तत्रान्नमयःस्थूलशरीरंततःक्रमेणसूक्ष्माअन्येदृष्टांतांतरमाहनीलेति ३९ सएषःरामःस्वमायागुणाःसत्वादयस्तेबिंबितायस्मि
न्निनिविग्रहः तेषुप्रतिबिंबितइतिवा ४० तत्ररजोगुणप्रतिबिंबेप्रधानपुरुषावित्याह प्रधानेति प्रधानंपरिणामिपुरुषःस्वभोगापवर्गार्थितत्प्रवर्तक
इत्युभाभ्यांसृष्टिःतमोगुणप्रतिबिंबंकालइत्याह कालरूपेणेतिकलनांसंहारं अर्थात्सत्वगुणप्रतिबिंबतोव्यक्तमित्युच्यते सचांतर्यामितयासर्वपा
लकोदुर्ज्ञेयतयाचाव्यक्तमितिभावः ४१ तत्रकालरूपीसंहारप्रधानइदानींरामइत्याह कालेति ४२ ननुसर्वसमस्यभगवतोमद्वधेकथंप्रवृत्तिरतआह

यथानानाप्रकारेषुवृक्षेष्वेकोमहानलः तत्तदाकृतिभेदेनभिद्यतेऽज्ञानचक्षुषां ३८ पंचकोशादिभेदेनतत्तन्मय
इवाबभौ नीलपीतादियोगेननिर्मलःस्फटिकोयथा ३९ सएवनित्यमुक्तोपिस्वमायागुणबिंबितः कालःप्रधानंपुरुषोऽ
व्यक्तंचेतिचतुर्विधः ४० प्रधानपुरुषाभ्यांसजगत्कृत्स्नंसृजत्यजः कालरूपेणकलनांजगतःकुरुतेव्ययः ४१ कालरू
पीसभगवान्रामरूपेणमायया ४२ ब्रह्मणाप्रार्थितोदेवस्त्वद्वधार्थमिहागतः तदन्यथाकथंकुर्यात्सत्यसंकल्पईश्वरः ४३
हनिष्यतित्वांरामस्तुसपुत्रबलवाहनं हन्यमानंनशक्नोमिद्रष्टुंरामेणरावण ४४ ब्रह्मणेतिपरिपालनानुगुण्येनदुष्टनिग्रहेऽपिनसम
त्वहानिः कर्मानुरूपफलदातृत्वमेवतस्यसमत्वम् तदननुरूपफलदानेहितस्यवैषम्यमापद्येत नचतदस्तियथाऽनेकेषुकर्मानुरूपफलदोराजासर्वेषु
समइत्येवव्यवह्रियते नतुविषमइतिभावः अन्यथाकरणाभावेहेतुःसत्यसंकल्पत्वम् ४३ हनिष्यतीति सत्यसंकल्पत्वादेवेतिभावः नन्वेवमवश्यंभा
विनिमद्वधेतवगमनेनकिंतत्राह हन्यमानमिति हेरावणत्वांस्वामिबुद्धिविषयंस्वीयत्वबुद्धिविषयंचराक्षसकुलंहन्यमानंद्रष्टुंनशक्नोमि अतस्त्वयिरा
क्षसकुलेचतांबुद्धिंविहायरामेवानरेषुचोक्तबुद्धिंकृत्वाराघवंगच्छामि तथाबुद्धिकृतमेवचदुःखमितिभावः ४४ ७ ७ ५

भगवद्भजनंकार्यमि
४५ विसृज्यसर्वमित्यनेनवैराग्यमुक्तम् भगवद्भजनेतस्यमुख्यांगत्वात् परिपूर्णोमनसिभवोमानसोमनोरथोयस्यसः भगवद्भजनंकार्यमि
तितस्यसार्वदिकोमनोरथः ४६ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण० युद्धकांडेद्वितीयःसर्गः २ विभीषणइति १ तेदारहर्तुरा
वणस्याहमनुजोनाम्नाविभीषणइत्यन्वयः २ भ्रात्रारावणेनाहंनिरस्तःधिक्कृतः अविदितात्मनः अविदितस्वस्वरूपस्य ३ प्रेषय

त्वांराक्षसकुलंकृत्स्नंततोगच्छामिराघवम् मयियातेसुखीभूत्वारमस्वभवनेचिरम् ४५ विभीषणोरावणवा
क्यतःक्षणाद्विसृज्यसर्वंसपरिच्छदंगृहम् जगामरामस्यपदारविंदयोःसेवाभिकांक्षीपरिपूर्णमानसः ४६ इतिश्रीम
दध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वितीयःसर्गः २ विभीषणोमहाभागश्चतुर्भिर्मंत्रिभिःसह आग
त्यगगनेरामसंमुखेसमवस्थितः १ उच्चैरुवाचभोःस्वामिन्रामराजीवलोचन रावणस्यानुजोऽहंतेदारहर्तुर्वि
भीषणः २ नाम्नाभ्रात्रानिरस्तोऽहंत्वामेवशरणंगतः हितमुक्तंमयादेवतस्यचाविदितात्मनः ३ सीतांरामाय
वैदेहींप्रेषयेतिपुनःपुनः उक्तोपिनशृणोत्येष कालपाशवशंगतः ४ हंतुंमांखड्गमादायप्राद्रवद्राक्षसाधमः
ततोचिरेणसचिवैश्चतुर्भिःसहितोभयात् ५ त्वामेवभवमोक्षायमुमुक्षुःशरणंगतः विभीषणवचःश्रुत्वा
सुग्रीवोवाक्यमब्रवीत् ६ विश्वासार्होनतेरामपायावीराक्षसाधमः सीताहर्तुर्विशेषेणरावणस्यानुजोबली ७
मंत्रिभिःसायुधैरस्मान्विवरेचिहनिष्यति ८ सत्कृत्यंप्रेषयेत्यर्थः कालरूपस्यतवपाशः अंतर्यामितयाप्रेरणा तदधीनतांप्रा
प्तः ४ अश्रवणमात्रमेवनकिंत्वधिकमपीत्याह हंतुमितिभयात् तद्भयात्संसारेएववैराग्येणतस्मादेवमोक्षायतदिच्छावान्त्वांशरणंगतइत्य
न्वयः ५ ६ सीताहर्तुरनुजइति विशेषेणविश्वासार्होनेत्यन्वयः ७ विवरेऽन्येनयुद्धासक्त्यादिरूपेछिद्रे ८ ७ ७ ७

मेमैवंबुद्धिः तवबुद्ध्यांतःकरणेनकिंनिश्चितंतद्वदेत्यर्थः ९ यदीच्छामीति अनेनसत्यसंकल्पईश्वरोऽहमितिसूचितम् सहेश्वरान् अत्रेश्वराइं
द्राद्याः १० अभयमितिछेदः ११ नन्वेवंविधेभ्योऽभयदानंनोचितमितिचेत्तत्राह सकृदेवेति तवास्मीतिप्रपन्नायअंगीकृतवतेयाचते श
त्रुंतं अभयमितिशेषः सर्वभूतेभ्यःसर्वप्राणिभ्यःनिकृष्टायापीतिशेषः तादृशायाप्यभयंददामीतिमेव्रतम् तत्रास्मैअभयादानेमेव्रतभंगः

तदाज्ञापयमेदेववानरैर्हन्यतामयम् ममैवंभातितेरामबुद्ध्याकिंनिश्चितंवद श्रुत्वासुग्रीववचनंरामःसस्मितम
ब्रवीत् ९ यदीच्छामिकपिश्रेष्ठलोकान्सर्वान्सहेश्वरान् निमिषार्द्धेनसंहन्यांसृजामिनिमिषार्द्धतः १० अतोमयाऽ
भयंदत्तंशीघ्रमानयराक्षसम् ११ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंम
म १२ रामस्यवचनंश्रुत्वासुग्रीवोहृष्टमानसः विभीषणमथानाय्यदर्शयामासराघवम् १३ विभीषणस्तु
साष्टांगंप्रणिपत्यरघूत्तमम् हर्षगद्गदयावाचाभक्त्याचपरयान्वितः १४ रामंश्यामंविशालाक्षंप्रसन्नमुखपंक
जम् धनुर्बाणधरंशांतंलक्ष्मणेनसमन्वितम् १५ कृतांजलिपुटोभूत्वास्तोतुंसमुपचक्रमे १६ विभीषणउवाच
नमस्तेरामराजेंद्रनमःसीतामनोरम नमस्तेचंडकोदंडनमस्तेभक्तवत्सल १७ नमोऽनंतायशांतायरामायामि
ततेजसे सुग्रीवमित्रायचतेरघूणांपतयेनमः १८ जगदुत्पत्तिनाशानांकारणायमहात्मने त्रैलोक्यगुरवेऽना
दिगृहस्थायनमोनमः १९

स्यादितिनर्किंचिद्वाच्यमितिभावः १२ १३ १४ रामंश्याममित्यादिध्यानप्रकारः १५ १६ अ
थस्तोति नमस्तेइति १७ १८ जगदिति यतोवाइमानिभूतानिजायंतेयेनजातानिजीवंतियत्प्र यंत्यभिसंविशंतीतिश्रुतिबोधितजगत्स्थित्युत्पत्ति-
नाशकारणायेत्यर्थः त्रैलोक्यगुरवेअंतर्यामितयेतिभावः अनादिगृहस्थायसदामायागृहिण्यास्वशक्तिरूपयायुतायेत्यर्थः १९ ७ ६

तदेवपुनःस्पष्टमाह त्वमादिरिति उत्पत्तिकारणस्थानमित्यर्थ निधनस्थानंलयस्थानं एवंचोत्पत्त्यादयोपित्वद्विवर्तभूताएवनातिरिक्ताइ-
तिसूचितम् स्वेच्छाचारत्वेननपराधीनत्वंसूचितम् २० व्याप्यव्यापकरूपेणेति यथामहामत्स्यस्याल्पमत्स्योव्याप्यः २१
त्वत्तज्ञानास्त्वद्रूपंजगदितिज्ञानहीनाःअतएवनष्टात्मानः अतएवनष्टकंठचामीकरवत् अज्ञातंस्वस्वरूपंयेषांते अतएवविचेतसः
विरुद्धेप्रवृत्तिमार्गेचेतोयेषांतेगतागतंजन्ममरणरूपंसंसारम् २२ यावदन्यविषयरहितेनज्ञानस्वरूपभवद्विषयचिंतेनभवान्नज्ञा

त्वमादिर्जगतांरामत्वमेवस्थितिकारणम् त्वमंतेनिधनस्थानंस्वेच्छाचारस्त्वमेवहि २० चराचराणांभू
तानांबहिरंतश्चराघव व्याप्यव्यापकरूपेणभवान्भातिजगन्मयः २१ त्वन्माययाहृतज्ञानानष्टात्मानोविचेत
सः गतागतंप्रपद्यंतेपापपुण्यवशात्सदा २२ तावत्सत्यंजगद्भातिशुक्तिकारजतंयथा यावन्नज्ञायतेज्ञानंचे
तसानान्यगामिना २३ त्वदज्ञानात्सदायुक्ताःपुत्रदारगृहादिषु रमंतेविषयान्सर्वानंतेदुःखप्रदान्विभो २४ त्व
मिंद्रोग्निर्यमोरक्षोवरुणश्चतथानिलः कुबेरश्चतथारुद्रस्त्वमेवपुरुषोत्तम २५

यतेतावज्जगत्सत्यंभातित्वत्स्वरूपज्ञानेतुत्वमेवसर्वरूपेणैवभासीति ज्ञानेतुभासमानस्यजगतोमिथ्यात्वंभाति यथायावच्छुक्तिकास्वरूपे
णनज्ञायतेतावत्तत्रभातरजतंसत्यमितिभाति शुक्तिकाज्ञानेतुतन्मिथ्येतिज्ञायतेतद्वत् २३ तदेवदार्ढ्यायपुनराह त्वदज्ञानादितियुक्ताः त
त्रैवसत्यत्वाभिमानेनलीनचित्ताः रमंतेप्रीत्याभुंजतेअंतेवियोगेदुःखप्रदान् २४ त्वमेवसर्वरूपइत्याह त्वमिति २५ ७ ७

अणीयान्सर्वथादुर्ज्ञेयत्वात् स्थूलतरःविभुत्वात् मातापितृवत्सर्वत्रसमःपालनेइत्याह त्वंपितेत्यादि २६ अच्युतःकयापिशक्त्याच्यु
तोहीनोन अनेनसर्वशक्तिमत्त्वम् अव्ययःव्ययोत्रवृत्त्यपक्षयस्तद्रहितः त्वंपाणीति अपाणिपादोजवनोग्रहीतेतिश्रुतेः २७ विपरीतक्रमे
णश्रोतेत्याद्युक्तिः कोशेभ्यः अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेभ्यः पंचकोशेभ्योव्यतिरिक्तस्तद्दोषास्पृष्टःनिर्गुणःस्वतोनिर्गुण
इत्यर्थःमायासंबंधात्तुगुणवानिव निरुपाश्रयः आधारांतररहितः २८ निर्विकल्पःवस्तुतोनिर्धर्मकत्वान्निर्विकल्पकज्ञानस्यैवविषयो

त्वमणोरप्यणीयांश्चस्थूलात्स्थूलतरःप्रभो त्वंपितासर्वलोकानांमाताधातात्वमेवहि २६ आदिमध्यांतरहि
तःपरिपूर्णोऽच्युतोऽव्ययः त्वंपाणिपादरहितश्चक्षुःश्रोत्रविवर्जितः २७ श्रोताद्रष्टाग्रहीताचजवनस्त्वंखरांत
कः कोशेभ्योव्यतिरिक्तस्त्वंनिर्गुणोनिरुपाश्रयः २८ निर्विकल्पोनिर्विकारोनिराकारोनिरीश्वरः षड्भावरहितो
ऽनादिःपुरुषःप्रकृतेःपरः २९ माययागृह्यमाणस्त्वंमनुष्यइवभाव्यसे ज्ञात्वात्वांनिर्गुणमजं वैष्णवा
मोक्षगामिनः ३०

नसविकल्पकस्येतिभावः अतएवनिराकारः त्वत्पूज्यस्येश्वरांतरस्याभावान्निरीश्वरः उक्तंनिर्विकारत्वंवि
वृणोति षड्भावरहितइति जायतेऽस्तिविपरिणमतेवर्धतेऽपक्षीयतेनश्यतीतिनिरुक्तोक्तषड्भावविकारहीनः अतएवानादिः जगत्तुत्वद्विव
र्तएवेतिभावः प्रकृतिसंबंधादपितेनविकारइत्याह प्रकृतेःपरःतद्दोषगुणासंस्पृष्टइत्यर्थः २९ नन्वीदृशस्यममग्रहणंकुतस्तत्राह माययेति
इदंत्वद्दर्शनंमाययैव तदेवाह मनुष्यइवेति एवंमायिकस्यास्यतवरूपस्यज्ञानान्नमुक्तिःकिंतु पूर्वोक्तरूपज्ञानादेवेत्याह ज्ञात्वेति तज्ज्ञानकार
णत्वात्रमायिकेनवरूपेभक्तिरित्येतज्ज्ञानमपिपरंपरयातदुपयोगीतिभावः ३० ७ ७ ७ ७ ७

तदेवाहाहमिति भक्तिरूपांनिःश्रेणींप्राप्यज्ञानयोगाख्यंसौधंपूर्वोक्तज्ञानयोगाख्यंसौधम् ३१ सर्वविधभक्त्यपेक्षयानतिरूपाभक्ति
रेवमुख्येतिध्वनयन्नाह नमइति ३२ वांछितंवरंवृणीष्वयतोऽहंवरदोस्मीत्यन्वयः ३३ कृतकृत्यत्वंसर्वधर्मजनककर्मकृतत्वं अतएवधन्य
एवमुख्येतिध्वनयन्नाह न मइति ३२ वांछितं वरं वृणीष्व यतोऽहं वरदोस्मीत्यन्वयः ३३
त्वंभगवद्दर्शनस्यसर्वधर्मरूपत्वमितिभावः कृतकार्यत्वंचधातूनामनेकार्थत्वात्प्राप्तसकलप्राप्यत्वम् प्राप्यंचसकलधर्मफलम् तदेवाह त्वत्पा

अहंत्वत्पादसद्भक्तिनिःश्रेणींप्राप्यराघव इच्छामिज्ञानयोगाख्यंसौधमारोढुमीश्वर ३१ नमःसीतापतेरामनमः
कारुणिकोत्तम रावणारेनमस्तुभ्यंत्राहिमांभवसागरात् ३२ ततःप्रसन्नःप्रोवाचश्रीरामोभक्तवत्सलः वरंवृ
णीष्वभद्रंतेवांछितंवरदोस्म्यहम् ३३ विभीषणउवाच धन्योऽस्मिकृतकृत्योऽस्मिकृतकार्योऽस्मिराघव त्वत्पा
ददर्शनादेवविमुक्तोऽस्मिनसंशयः ३४ नास्तिमत्सदृशोधन्योनास्तिमत्सदृशःशुचिः नास्तिमत्सदृशोलोकेराम
त्वन्मूर्तिदर्शनात् ३५ कर्मबंधविनाशायत्वज्ज्ञानंभक्तिलक्षणम् त्वद्ध्यानंपरमार्थंचदेहिमेरघुनंदन ३६ न
याचेरामराजेंद्रसुखंविषयसंभवम् त्वत्पादकमलेसक्ताभक्तिरेवसदाऽस्तुमे ३७ ओमित्युक्त्वापुनःप्रीतोरामः
प्रोवाचराक्षसम् शृणुवक्ष्यामितेभद्ररहस्यंममनिश्चितम् ३८ मद्भक्तानांप्रशांतानांयोगिनांवीतरागिणाम्
हृदयेसीतयानित्यंवसाम्यत्रनसंशयः ३९

देति मुक्तिर्हिसर्वपुण्यफलम् ३४ तदेवाह नास्तीति ३५ कर्मकृतोबंधःसंसा
रस्तन्नाशफलंभक्तिलक्षणंकरणंयस्यतादृशंत्वद्विषयज्ञानंदेहि एवंफलंसंप्रार्थ्य तस्यकारणंविनासंभवात्तत्कारणीभूतांभक्तिंप्रार्थयते
त्वद्ध्यानमितिएतदेवमुख्याभक्तिरित्यर्थः परमार्थःपरमउत्कृष्टोमोक्षार्थःप्रयोजनंपरंपरयायस्य ३६ तदेवपुनराह नयाचेइति ३७ ३८
मद्भक्तानामिति सर्वथातवध्यानविषयोभवामीतिभावः ३९ ७ ७ ७ ७

शांतः जितेंद्रियः अतएवसर्वपापहीनः ४० ४१ ममसंदर्शनेफलंतज्जन्यंफलंमोक्षरूपंकालांतरभवंतिष्ठतु इदानींसांप्रतमेवैहिकंप
श्यतु ४२ ४३ ४४ सचिवैश्चतुर्भिर्विभीषणसचिवैः ४५ ४६ सुरव्यत्वहेतुर्भक्त्यारामपरिग्रहात् ४७ परमात्मत्वेनसहाया

तस्मात्त्वंसर्वदाशांतःसर्वकल्मषवर्जितः मांध्यात्वामोक्ष्यसेनित्यंघोरसंसारसागरात् ४० स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तु
लिखेद्यःशृणुयादपि मत्प्रीतयेममाप्नोतिसारूप्यंसमवाप्नुयात् ४१ इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहश्रीरामोभक्तवत्सल
मान् पश्यत्विदानीमेवैषममसंदर्शनेफलम् ४२ लंकाराज्येऽभिषेक्ष्यामिजलमानयसागरात् यावच्चंद्रश्च
सूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी ४३ यावन्ममकथालोकेतावद्राज्यंकरोत्वसौ इत्युक्त्वालक्ष्मणेनाम्बुद्यानाय्यकल
शेनतम् ४४ लंकाराज्याधिपत्यार्थमभिषेकंरमापतिः कारयामाससचिवैर्लक्ष्मणेनविशेषतः ४५ साधुसाध्विति
तेसर्वेवानरास्तुष्टुवुर्भृशम् सुग्रीवोऽपिपरिष्वज्यविभीषणमथाब्रवीत् ४६ विभीषणवयंसर्वेरामस्यपरमात्म
नः किंकरास्तत्रसुख्यस्त्वंभक्त्यारामपरिग्रहात् ४७ रावणस्यविनाशेत्वंसाहाय्यंकर्तुमर्हसि विभीषणउवा
च अहंकियान्सहाय्यत्वेरामस्यपरमात्मनः किंतुदास्यंकरिष्येऽहंभक्त्याशक्त्यात्वमायया ४८ दशग्रीवेण
संदिष्टःशुकोनाममहासुरः संस्थितोऽम्बरेवाक्यंसुग्रीवमिदमब्रवीत् ४९ त्वामाहरावणोराजाभ्रातरंरा
क्षसाधिपः महाकुलप्रसूतस्त्वंराजाऽसिवनचारिणाम् ५०

नुपेक्षतासूचिता अमायया अच्छलेन ४८ दशग्रीवेणेति अस्यांबरेइत्यादि ४९ भ्रातरंवालिनाभ्रातृत्वव्यवहारस्यमैत्रीकरणोत्तरंकृत ८
त्वेननद्भ्रातृत्वद्भ्रातृसदृशंत्वामित्यन्वयः वनचारिणांवानराणाम् ५०

अर्थविप्लवोमत्कृतोऽर्थनाशः अहंयद्राजपुत्रस्यभार्यामहरंतत्रतवकिंदुःखमितिशेषः ५१ दैवतैःदेवतैरपि ५२ निहंतुंनापद्यंतप्रपन्नाः कु
नारंभाइत्यर्थः ५३ भ्रंतिराजानइतिशेषः ५४ ५५ ५६ यथावालीतिव्यंग्योक्तिः यथाजायापहारित्वात्समेवध्यस्तथास्वामिभा
र्यापहारित्वात्त्वमपिवध्यइतिभावः ५७ मेस्वामिनःश्रीरामचंद्रस्यभार्यांहृत्वाक्वयास्यसीतिब्रूहीत्यन्वयः शुकमन्वरक्षयत् वानरैःसुग्रीव

ममभ्रातृसमानस्त्वंतवनास्त्यर्थविप्लवः अहंयद्धरंभार्यांराजपुत्रस्यकिंतव ५१ किष्किंधांयाहिहरिभिर्लंकाप्र
क्यानदैवतैः प्राप्तुंकिमानुषैरल्पसत्त्वैर्वानरयूथपैः ५२ तंप्रापयंतंवचनंतूर्णमुत्प्लुत्यवानराः प्रापद्यंतद्रुदाक्षिप्रंनि
हंतुंदृढमुष्टिभिः ५३ वानरैर्हन्यमानस्तुशुकोराममथाब्रवीत् नदूताघ्नंतिराजेंद्रवानरान्वारयप्रभो ५४ रामः
श्रुत्वातदावाक्यंशुकस्यपरिदेवितम् मावधिष्टेतिरामस्तान्वारयामासवानरान् ५५ पुनरंबरमासाद्यशुकः
सुग्रीवमब्रवीत् ब्रूहिराजन्दशग्रीवंकिंवक्ष्यामिव्रजाम्यहम् ५६ सुग्रीवउवाच यथावालीममभ्रातातथात्वंरा
क्षसाधम हंतव्यस्त्वंमयायत्नात्सपुत्रबलवाहनः ५७ ब्रूहिमेरामचंद्रस्यभार्यांहृत्वाक्वयास्यसि ततोरामा
ज्ञयाधृत्वाशुकंबद्धान्वरक्षयत् ५८ शार्दूलोपिततःपूर्वंदृष्ट्वाकपिबलंमहत् यथावत्कथयामासरावणायस
राक्षसः ५९ दीर्घचिंतापरोभूत्वानिःश्वसन्नास्तमंदिरे ततःसमुद्रमावेक्ष्यरामोरक्तांतलोचनः ६०

इतिशेषः अयमत्राशयः शुकवचनात्सुग्रीवस्यभेदायोग्यत्वंनिर्णीय विशकलितंस्थितेषुवानरेषुस्वनगरघातस्यैतैरशक्यत्वंसमुद्रव्यवधा
नान्निर्णीयघातादिमाकरोत्विति ५८ शार्दूलोदर्शनमात्रेनियुक्तोनतुसुग्रीवभेदनेइतितस्याग्रहणम् ५९ कपिबलस्यातिमहत्त्वश्रवण
मात्रेणदीर्घचिंतापरत्वंरावणस्येत्यनेनशौर्यहानिःसूचिता ६०

उपागतंस्वत्तटंप्राप्तम् अनभिनंदनेचिन्हमाह दर्शनार्थमिति नायातीतिशेषः ६१ ६२ आरोपितेति आरोपितज्यंधनुर्धरतीत्यर्थः ६३
कालाग्नीति कालाग्नितुल्यकांतिंसंधायधनुषियोजयित्वेत्यर्थः ६४ भस्मसात्कुर्यांभस्मसात्करोमीत्यर्थः ६५ तमसावृताआसन्नि
तिशेषः ६६ सागरक्षोभमेवाह योजनंवेलामत्यगात् अतिक्रांतः वेलामारभ्ययोजनपर्यंतंसजलोदेशःशुष्कोजातइत्यर्थःभतसाःज

पश्यलक्ष्मणदुष्टोऽसौवारिधिर्मामुपागतम् नाभिनंदतिदुष्टात्मादर्शनार्थंममानघ ६१ जानातिमानुषोऽयंमे
किंकरिष्यतिवानरैः अद्यपश्यमहाबाहोशोषयिष्यामिवारिधिम् ६२ पादेनैवगमिष्यंतिवानराविगतज्वराः इ
त्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षआरोपितधनुर्धरः ६३ तूणीराद्बाणमादायकालाग्निसदृशप्रभम् संधायचापमाकृष्यरामो
वाक्यमथाब्रवीत् ६४ पश्यंतुसर्वभूतानिरामस्यशरविक्रमम् इदानींभस्मसात्कुर्यांसमुद्रंसरितांपतिं ६५ एवंब्रुवति
रामेतुसशैलवनकानना चचालवसुधाद्यौश्चदिशश्चतमसावृताः ६६ चुक्षुभेसागरोवेलांभयाद्योजनमत्यगात् ति
मिनक्रझषामीनाःभतसाःपरितत्रसुः ६७ एतस्मिन्नंतरेसाक्षात्सागरोदिव्यरूपधृक् दिव्याभरणसंपन्नःस्वभा
साभासयन्दिशः ६८ स्वांतस्थदिव्यरत्नानिकराभ्यांपरिगृह्यसः पादयोःपुरतःक्षिप्त्वारामस्योपायनंबहु ६९
दंडवत्प्रणिपत्याहरामंरक्तांतलोचनम् त्राहित्राहिजगन्नाथरामत्रैलोक्यरक्षक ७० जडोऽहंरामतेसृष्टःसृज
तानिखिलंजगत् स्वभावमन्यथाकर्तुंकःशक्तोदेवनिर्मितम् ७१

लौष्ण्यवशात् ६७ ६८उपायनंरत्नानिपादयोःक्षिप्त्वा ६९ प्रणिपत्यचराममाहइत्यन्वयः ७० स्वस्यशीघ्रमनागमनेहेतुमाह जडइति जडः ९
तमआच्छादितज्ञानः एवंचत्वत्सृष्टस्वभावेनजडत्वेनमदनागमनमितिनमेदोषइतिभावः ७१ ७ ७ ७

ननुतवजडत्वंकुतइतिचेत्तत्राह स्थूलानीति स्वभावतोजडान्येवभवतासृष्टानि तामसाहंकारतस्त्वयातत्सृष्टेरितिभावः अतस्त्वदाज्ञारू
पंजडत्वंनलंघयंतिनत्यजंतीतितेषापोरूपंभूतमहमितिभावः ७२ तदेवाह तामसादिति अहमः अहंकारात्कारणगुणाहिकार्यगुणा
नारभंतइतिभावः ७३ ननुनिर्गुणस्यममकथंभूतस्रष्टृत्वमतआह निर्गुणइति निर्गुणोनिराकारोऽपिलीलयायदामायागुणानंगीकरो
षि तदास्रष्टृत्वाद्वैराजनामा स्वार्थेऽण् ७४ तत्रकस्माद्गुणात्कस्यसृष्टिस्तत्राह गुणात्मनोविराजइति देवाअत्रसनकादयःप्रजेशाम

स्थूलानिपंचभूतानिजडान्येवस्वभावतः सृष्टानिभवतैतानित्वदाज्ञांलंघयंतिन ७२ तामसादहमोरामभूतानि
प्रभवंतिहि कारणानुगमात्तेषांजडत्वंतामसंस्वतः ७३ निर्गुणस्त्वंनिराकारोयदामायागुणान्प्रभो लीलयां
गीकरोषित्वंतदावैराजनामवान् ७४ गुणात्मनोविराजश्चसत्वाद्देवाबभूविरे रजोगुणात्प्रजेशाद्यामन्योर्भूत
पतिस्तव ७५ त्वामहंमाययाछन्नंलीलयामानुषाकृतिम् ७६ जडबुद्धिर्जडोमूर्खःकथंजानामिनिर्गुणम् दंड
एवहिमूर्खाणांसन्मार्गप्रापकःप्रभो ७७ भूतानाममरश्रेष्ठपशूनांलगुडोयथा शरणंतेव्रजामीशशरण्यभक्त
वत्सल अभयंदेहिमेरामलंकामार्गंददामिते ७८ रामउवाच अमोघोऽयंमहाबाणःकस्मिन्देशेनिपात्य
ताम् लक्ष्यंदर्शयमेशीघ्रंबाणस्यामोघपातिनः ७९ न्याद्याइंद्राद्याश्चमन्योस्तमसःभूतपतिःसंहर्तारुद्रः ७५ माययाछ

न्नं छन्नात्मस्वरूपम् तदेवाह लीलयेति ७६ जडबुद्धिस्तमोवृतत्वात् जडःस्वरूपेणापिजलरूपत्वात् अतएवमूर्खः त्वांनिर्गुणंसर्व
नियंतृपरमेश्वरत्वेन कथंजानामीत्यर्थः इदानींतुत्वत्कृतदंडात्त्वत्स्वरूपंज्ञातमिति वदन् अर्थांतरन्यासमाह दंडएवेति ७७ भूतानां
प्राणिनाम् ७८ अमोघमनिष्फलंयथाभवतितथापातिनः ७९ ७ ७ ७ ७ ७

८० हेरामउत्तरप्रदेशेद्रुमकुल्यस्तदारव्यः ८१ तत्रतेषुपापात्मसु ८२ ८३ ब्रह्मणोलब्धवरत्वात् अस्मिन्कार्येसेतुबंधनकार्ये ८४
कीर्तिसेतुबंधनकृतांयाकीर्तिःसेवास्मिकाद्दृष्टासतीसर्वलोकपापहर्त्री ८५ वानरैःसहेतिशेषः ८६ पर्वतपादपैःपर्वतैःपादपैश्च ८७

रामस्यवचनंश्रुत्वाकरेदृष्ट्वामहाशरम् महोदधिर्महातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ८० रामोत्तरप्रदेशेतुद्रुमकु
ल्यइतिश्रुतः प्रदेशस्तत्रबहवःपापात्मानोदिवानिशम् ८१ बाधंतेमांरघुश्रेष्ठतत्रतेपात्यतांशरः रामेणसृ
ष्टोबाणस्तुक्षणादाभीरमंडलम् ८२ हत्वापुनःसमागत्यतूणीरेपूर्ववत्स्थितः ततोऽब्रवीद्रघुश्रेष्ठंसागरो
विनयान्वितः ८३ नलःसेतुंकरोत्वस्मिन्जलेमेविश्वकर्मणः सुतोधीमान्समर्थोऽस्मिन्कार्येलब्धवरोहरिः
८४ कीर्तिजानंतुतेलोकाःसर्वलोकमलापहाम् इत्युक्त्वाराघवंनत्वाप्ययौसिंधुरदृश्यताम् ८५ ततोरामस्तुसुग्री
वलक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः नलमाज्ञापयच्छीघ्रंवानरैःसेतुबंधने ८६ ततोऽतिहृष्टःप्लवगेंद्रयूथपैर्महानगेंद्र
प्रतिमैर्युतोनलः बबंधसेतुंशतयोजनायतंसुविस्तृतंपर्वतपादपैर्दृढम् ८७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउ
मामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेतृतीयःसर्गः ३ ७ सेतुमारभमाणस्तुतत्ररामेश्वरंशिवम् संस्थाप्यपूजयित्वाऽ
हरामालोकहितायच १ प्रणमेत्सेतुबंधंयोदृष्ट्वारामेश्वरंशिवम् ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमुच्यतेमदनुग्रहा
त् २ सेतुबंधेनरःस्नात्वादृष्ट्वारामेश्वरंहरम् संकल्पनियतोभूत्वागत्वावाराणसींनरः ३

इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादि॰ युद्धकांडेतृतीयःसर्गः ३ ७ सेतुमिति निर्विघ्नत्वार्थंद्रष्टृणांपुण्यार्थंच तदेवाह
लोकहितायचेति १ तदेवस्पष्टयति प्रणमेदिति २ संकल्पनियतःसंकल्पपूर्वमित्यर्थःमध्येकार्यांतरमकुर्वन्नितियावत् ३

क्षिप्ततद्भारःजलानयनपात्रादिभारः ४ चतुर्दशयोजनानिसेतुयुक्तानिकृतानि ५ ६ त्रयोविंशादितित्रयोविंशतिरित्यर्थेआर्ष
म् बबंधएवंक्रमेणबबंधेत्यर्थः ७ ८ महदिति क्लीबत्वमार्षम् ९ तोरणंपुरद्वारम् १० ११ १२ १३ हेशुककत्वंपरैःपी

आनीयगंगासलिलंरामेशमभिषिच्यच समुद्रेक्षिप्ततद्भारोब्रह्मप्राप्नोत्यसंशयम् ४ कृतानिप्रथमेनान्हा
योजनानिचतुर्दश द्वितीयेनतथाचान्हायोजनानितुविंशतिः ५ तृतीयेनतथाचान्हायोजनान्येकविंशतिः च
तुर्थेनतथाचान्हाद्वाविंशतिरितिश्रुतम् ६ पंचमेनत्रयोविंशद्योजनानिसमंततः बबंधसागरेसेतुंनलोवानर
सत्तमः ७ तेनैवजग्मुःकपयोयोजनानांशतंद्रुतम् असंख्याताःसुवेलाद्रिंरुरुधुःप्लवगोत्तमाः ८ आरु
ह्यमारुतिंरामोलक्ष्मणोप्यंगदंतथा दृष्ट्वासूर्यधवलांकामारुरोहाचलंमहत् ९ दृष्ट्वालंकांसुविस्तीर्णांना
नाचित्रध्वजाकुलाम् चित्रप्रासादसंबाधांस्वर्णप्राकारतोरणाम् १० परिखाभिःशतघ्नीभिःसंक्रमैश्चविराजि
तां प्रासादोपरिविस्तीर्णप्रदेशेदशकंधरः ११ मंत्रिभिःसहितोवीरैःकिरीटदशकोज्ज्वलः नीलाद्रिशिखराका
रःकालमेघसमप्रभः १२ रत्नदंडैःसितच्छत्रैरनेकैःपरिशोभितः एतस्मिन्नंतरेबद्धोमुक्तोरामेणवैशुकः १३ वान
रैस्ताडितःसम्यग्दशाननमुपागतः प्रहसन्रावणःप्राहपीडितःकिंपरैःशुक १४ रावणस्यवचःश्रुत्वाशुकोवच
नमब्रवीत् सागरस्योत्तरेतीरेऽब्रुवंतेवचनंयथा ततउत्प्लुत्यकपयोगृहीत्वामांक्षणात्ततः १५ मुष्टिभिर्नख
दंतैश्चहंतुंलोप्तुंप्रचक्रमुः ततोमांरामरक्षेतिक्रोशंतंरघुपुंगवः १६ डितःकिम् १४ शुकउवाच तेतववचनंअब्रुवंसु

ग्रीवंप्रतीतिशेषः १५ मुष्टिभिर्हंतुंनखदंतैर्लोप्तुंछेत्तुं हेराममांरक्षेति क्रोशंतंमांदृष्ट्वा अयंविसृज्यतामितिवानरान्प्राह १६

१७ त्वदुक्तसंधिभेदादिअसंभावितमित्याह राक्षसानामिति १८ आयांतिवानराइतिशेषः १९ २० श्वःकाले श्वःप्रातःकालइत्य
र्थः नगरींलंकामित्यत्रशरैर्विध्वंसितामितिविभक्तिपरिणामेनान्वयः २१ २२ २३ २४ लंकानाशस्यप्रकारविशेषमाह उत्पा

विसृज्यतामितिप्राहविसृष्टोऽहंकपीश्वरैः ततोऽहमागतोभीत्याद्दृष्ट्वातद्वानरंबलम् १७ राक्षसानांबलौ
घस्यवानरेंद्रबलस्यच नैतयोर्विद्यतेसंधिर्देवदानवयोरिव १८ पुरप्राकारमायांतिक्षिप्रमेकतरंकुरु
सीतांवाऽस्मैप्रयच्छाशुयुद्धंवादीयतांप्रभो १९ मामाहरामस्त्वंब्रूहिरावणंमद्वचःशुक यद्बलंचसमाश्रित्य
सीतांमेऽहृतवानसि २० तद्दर्शययथाकामंससैन्यःसहबांधवः श्वःकालेनगरींलंकांसप्रकारांसतोरणां २१
राक्षसंचबलंपश्यशरैर्विध्वंसितंमया घोररोषमहंमोक्ष्येबलंधारयरावण २२ इत्युक्त्वोपररामाथरामःकमललो
चनः एकस्थानगतायत्रचत्वारःपुरुषर्षभाः २३ श्रीरामोलक्ष्मणश्चैवसुग्रीवश्चविभीषणः एतएवसमर्था-
स्तेलंकांनाशयितुंप्रभो २४ उत्पाट्यभस्मीकरणेसर्वेतिष्ठंतुवानराः तस्ययादृग्बलंदृष्टंरूपंप्रहरणानिच २५
वधिष्यतिपुरंसर्वमेकस्तिष्ठंतुतेत्रयः पश्यवानरसेनांतामसंख्यातांप्रपूरितां २६ गर्जंतिवानरास्तत्रपश्यप
र्वतसन्निभाः नशक्यास्तेगणयितुंप्राधान्येनब्रवीमिते २७ एषयोऽभिमुखोलंकांनदंस्तिष्ठतिवानरः यूथपा
नांसहस्राणांशतेनपरिवारितः २८

ट्यभस्मीकरणेइति पुनर्विचार्य एकोरामएवतन्नाशेऽलमित्याह तस्येति २५ प्रपूरितां ११
प्रकर्षेणपूरितालंकायया ताम् यद्वा रामतेजसाप्रपूरिताम् २६ २७ २८ ७ ७ ७

अग्निनंदनः अग्निपुत्रः अथांगदंदर्शयति एषइति २९ लांगूलंस्फोटयतिभुव्याहंति ३० हनूमंतंदर्शयति येनेति ३१ श्वेतः नाम्नायः
सुग्रीवसमीपमागम्यपुनर्गच्छतिसश्वेतनामा ३२ रंभाख्यंदर्शयति यस्त्विति ३३ शरभंदर्शयति एषइति ३४ अथपनसादीन्द

सुग्रीवसेनाधिपतिर्नीलोनामाग्निनंदनः एषपर्वतशृंगाभःपद्मकिंजल्कसन्निभः २९ स्फोटयत्यभिसंरब्धो
लांगूलंचपुनःपुनः युवराजोंगदोनामवालिपुत्रोऽतिवीर्यवान् ३० येनदृष्टाजनकजारामस्यातीववल्लभा हनू
मानेषविख्यातोहतोयेनतवात्मजः ३१ श्वेतोरजतसंकाशोमहाबुद्धिपराक्रमः तूर्णंसुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छ
तिवानरः ३२ यस्त्वेषसिंहसंकाशःपश्यत्यतुलविक्रमः रंभोनाममहासत्वोलंकांनाशयितुंक्षमः ३३ एषप
श्यतिवेलंकांदिधक्षन्निववानरः शरभोनामराजेंद्रकोटियूथपनायकः ३४ पनसश्चमहावीर्योमैंदश्चद्विविदस्त
था नलश्चसेतुकर्ताऽसौविश्वकर्मसुतोबली ३५ वानराणांवर्णनेवासंख्यानेवाकईश्वरः शूराःसर्वेमहाकायाःस
र्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ३६ शक्ताःसर्वेचूर्णयितुंलंकांरक्षोगणैःसह एतेषांबलसंख्यानंप्रत्येकंवच्मितेशृणु ३७
एषांकोटिसहस्राणिनवपंचचसप्तच तथाशंखसहस्राणितथाऽर्बुदशतानिच ३८ सुग्रीवसचिवानांतेबल
मेतत्प्रकीर्तितम् अन्येषांतुबलंनाहंवक्तुंशक्तोऽस्मिरावण ३९ रामोनमानुषःसाक्षादादिनारायणःपरः
सीतासाक्षाज्जगद्धेतुश्चिच्छक्तिर्जगदात्मिका ४०

र्शयति ३५ वर्णनेगुणकथने संख्यानेगणने ३६ रक्षोगणसहितांलं-
कामित्यर्थः बलसंख्यानंयोद्धृगणनम् ३७ एषांनीलांगदहनूमच्छ्वेतरंभशरभपनसमैंदद्विविदानांदशानां नवपंचसप्तएकविंशतिरित्य
र्थः ३८ ३९ जगदात्मिकाजगत्स्वरूपामायास्वरूपंदृश्यंजगदेवसूक्ष्मरूपेणेत्याशयः ४० ७ ७ ७

समुत्पन्नंस्थूलरूपेणेत्यर्थः जगतस्तस्थुषश्च स्थावरजंगमात्मकस्यसंसारस्य तौसीतारामौ ४१ पितरौमातापितरौ तयोर्वैरीतद्वेरवान्क
थंभवेत् कथंजीवेदित्यर्थः जगन्मातेवेत्यनेनार्थान्नरापिमातेतिव्यंग्यम् ४२ क्षणनाशिलेनात्यंतास्थिरत्वबोधनम् तत्रहेतुः पंचभूतात्म
केइति पंचविंशतितत्त्वकेतदात्मकेबुद्ध्यहंकारैकादशेंद्रियपंचभूततद्गुणरूपादिपंचकात्मकत्वात् विकारद्वाराचप्रकृतेरप्यत्रानुगमइति
चतुर्विंशतितत्वात्मकत्वम् ४३ अहंकृतालये अहंकारस्यालयेस्थानभूते तेभ्यश्चतुर्विंशतिभ्योभिन्नस्यचेतनस्यजडात्मके देहेकेवास्था

ताभ्यामेवसमुत्पन्नंजगत्स्थावरजंगमम् तस्माद्रामश्चसीताचजगतस्तस्थुषश्चतौ ४१ पितरौपृथिवीपालत
योर्वैरीकथंभवेत् अज्ञानतालयाऽनीताजगन्मातेवजानकी ४२ क्षणनाशिनिसंसारशरीरेक्षणभंगुरे पंचभूतात्मके
राजंश्चतुर्विंशतितत्त्वके ४३ मलमांसास्थिदुर्गंधभूयिष्ठेऽहंकृतालये केवास्थाव्यतिरिक्तस्यकायेतवजडात्मके
४४ यत्कृतेब्रह्महत्यादिपातकानिकृतानिते भोगभोक्तातुयोदेहःसदेहोऽत्रपतिष्यति ४५ पुण्यपापेसमायातो
जीवेनसुखदुःखयोः कारणेदेहयोगादिनात्मनःकुरुतोनिशम् ४६ यावद्देहोऽस्मिकर्ताऽस्मीत्यात्माऽहंकु
रुतेवशः अध्यासात्तावदेवस्याज्जन्मनाशादिसंभवः ४७ तस्मात्त्वंत्यजदेहादावभिमानंमहामते आत्माऽ
तिनिर्मलःशुद्धोविज्ञानात्माऽचलोऽव्ययः ४८

४४ यस्यदेहस्यकृतेतत्पोषणादिनिमित्तंयोदेहःस्थूलः ४५ सुखदुःखयोः
कारणेपुण्यपापे जीवेनसहसमायातःसमायास्यतइत्यर्थेआर्षम् तत् तेचपुण्यपापेदेहयोगादिना आत्मनःसुखदुःखेकुरुतोनतुस्वतस्तेआत्म
नइत्यर्थः ४६ देहयोगःकीदृशस्तत्राह यावदिति अध्यासादहंकारतादात्म्याध्यासात् उक्तरीत्यायावद्वशोऽहंकुरुतइत्यर्थःएतेनज्ञानिनोदेहसंबंधो- १२
पिदुःखाद्यभावाद्देहयोगेनैवदुःखमित्युक्तमित्यपास्तं उक्ताध्यासरूपस्यैवयोगस्यविवक्षितत्वात् ४७ उपसंहरति तस्मादिति ४८ ७

आत्मानंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंज्ञा-
स्वाज्ञानंस्वस्वरूपस्यशुद्धत्वादेर्यदज्ञानंतद्वशतोबंधंशरीरादिसंबंधंप्राप्यमुह्यति पुनःपुनःकर्मसुप्रवर्त्तते
त्वासदास्मरेत्यनेनाविच्छेदेनतत्स्मरणाभ्यासोमोक्षदइत्युक्तम् ४९ अथतादृशज्ञानसाधनंवैराग्यमाह विरतिमिति ननुसर्वत्रविरतोभोग
सुखंहीयेतेतितत्राह निरयेष्वपीति एवंचेदृशभोगोपिहेयएवेतिभावः ५० सर्वथादुर्लभंतत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुतरांदुर्लभम् विवे

स्वाज्ञानवशतोबंधंप्रतिपद्यविमुह्यति तस्मात्त्वंशुद्धभावेनज्ञात्वाऽऽत्मानंसदास्मर ४९ विरतिंभजसर्वत्रपुत्रदार
गृहादिषु निरयेष्वपिभोगःस्याच्छूकरत्वनावपि ५० देहंलब्ध्वाविवेकाढ्यंद्विजत्वंचविशेषतः तत्रापिभारते
वर्षेकर्मभूमौसुदुर्लभम् ५१ कोविद्वानात्मसात्कृत्वादेहंभोगानुगोभवेत् अतस्त्वंब्रह्मणोभूत्वापौलस्त्य
तनयश्चसन् ५२ अज्ञानीवसदाभोगाननुधावसिकिंमुधा इतःपरंवात्यक्त्वात्वंसर्वसंगंसमाश्रय ५३ रा
ममेवपरात्मानंभक्तिभावेनसर्वदा सीतासमर्प्यरामायतत्पादानुचरोभव ५४ विमुक्तःसर्वपापेभ्योविष्णुलो
कंप्रयास्यसि नोचेद्गमिष्यसेऽधोऽधःपुनरावृत्तिवर्जितः ५५ अंगीकुरुष्वमद्वाक्यंहितमेववदामिते ५५ सत्संगतिं
कुरुभजस्वहरिंशरण्यंश्रीराघवंमरकतोपलकांतिकांतम् सीतासमेतमनिशंधृतचापबाणंसुग्रीवलक्ष्मणवि ७
भीषणसेवितांघ्रिम् ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ४

अर्थात्स्वयंदेहभोगानुगोभवेदित्य
काढ्यंतदात्मतायोग्यंदेहंलब्ध्वाविशेषतश्चद्विजत्वंलब्ध्वा ५१ कोविद्वान्देहमात्मसात् आत्माधीनंकृत्वा
न्वयः पौलस्त्यतनयश्चेत्यनेनविशुद्धवंशतोक्ता ५२ सर्वसंगंत्यक्त्वारामंमेवाश्रयेत्यन्वयः ५३ ५४ पुनरावृत्तिवर्जितइतिपुनरावृत्त्याऽत्तम
लोकाद्वर्जितःहीनःकृतइत्यर्थः ५५ मरकतोपलोमरकतमणिस्तद्वत्कांतंश्यामदेहम् ५६ इतिश्रीमत्सकलराजविपदु॰ युद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ४ ७

श्रुत्वेति १ रूतरांदुर्मतेमामनुजीव्यममसेवकोभूत्वेतियावत् गुरुवत्कथंभाषसे सर्वशिक्षकंमांशिक्षन् शिक्षयन्नित्यर्थः २ पूर्वकृतंपूर्वोप
कृतंयद्यपित्वंवधोचितस्तथापितेनपूर्वोपकारस्मरणेनत्वांरक्षामीत्यन्वयः ३ एवंविधंवाक्यंगृहंवैखानसाश्रमम् ४ अमुमेवार्थमितिहा
सपूर्वमाह शुकोपीति ५ अविच्छिन्नांयज्ञविततिंमध्येविच्छेदरहितंयज्ञविस्तरम् ६ शुकोदेवहितोद्यतइतिज्ञात्वाराक्षसानांशुकेविरो

श्रुत्वाशुकमुखोद्गीतंवाक्यमज्ञाननाशनम् रावणःक्रोधताम्राक्षोदहन्निवतमब्रवीत् १ अनुजीव्यसुदुर्बुद्धेगु
रुवद्भाषसेकथम् शासिताऽहंत्रिजगतांत्वंमांशिक्षन्नलज्जसे २ इदानीमेवहन्मित्वांकिंतुपूर्वकृतंतव स्मरामि
तेनरक्षामित्वांयद्यपिवधोचितम् ३ इतोगच्छविमूढत्वमेवंश्रोतुंनमेक्षमम् महाप्रसादइत्युक्त्वाविवेशानोगृहंस्व
यो ४ शुकोपिब्राह्मणःपूर्वंब्रह्मिष्ठोब्रह्मवित्तमः वानप्रस्थविधानेनवनेतिष्ठन्स्वकर्मकृत् ५ देवानामभि
वृद्ध्यर्थंविनाशायसुरद्विषाम् चकारयज्ञविततिमविच्छिन्नांमहामतिः ६ राक्षसानांविरोधोभूच्छुकोदेव
हितोद्यतः वज्रदंष्ट्रइतिख्यातस्तत्रैकोराक्षसोमहान् ७ अंतरंप्रेप्सुरातिष्ठच्छुकापकरणोद्यतः कदाचिदागतोऽगस्त्य
स्तस्याश्रमपदंमुनेः ८ तेनसंपूजितोऽगस्त्योभोजनार्थंनिमंत्रितः गतेस्नातुंमुनौकुंभसंभवेप्राप्यनांतरम् ९ अगस्त्यरूप
धृक्सोपिराक्षसःशुकमब्रवीत् यदिदास्यसिमेब्रह्मन्भोजनंदेहिसामिषम् १० बहुकालंनभुक्तंमेमांसंछागांगसंभवम्
तथेतिकारयामाससमांसंभोज्यंसविस्तरम् ११ उपविष्टेमुनौभोक्तुंराक्षसोऽतीवसुंदरम् शुकभार्यावपुर्धृत्वातांचां
तर्मोहयन्खलः १२

धोद्देष्यत्वबुद्धिरभूत् ७ शुकापकरणेशुकस्यापकारेउद्यतःशुकापकारंआतिष्ठत्सतिज्ञातवान् परस्मैपदमार्षं
तस्यशुकस्य८ अंतरमवसरं९सामिषंसमांसं१० मांसभोज्यंमांसयुक्तभोज्यं११ तांचशुकभार्यांचांतस्तच्छरीरांतर्मायया प्रविश्यमोहयन्पाकशालातोबहिर्निः
सरणाक्षमांकुर्वन् १२

सः अगस्त्यः अमेध्यंमानुषं मांसंदृष्ट्वाचुकोपकुपितश्चसन्नगस्त्यः शुकमब्रवीत् १३ १४ यतस्त्वंमह्यंमानुषंमांसंदत्तवानसि अतस्त्वंमा
नुषाशनोराक्षसोभूत्वातिष्ठ १५ अद्यमेविस्तरंविस्तरयुतंमांसंदेहीतिइदानीमुक्तम् तथैवमेमयादत्तमतोममशापंकिंप्रदास्यसि आर्षं
मेतत् १६ १७ १८ यतोमेवचोऽमोघमनिष्फलमतएवमदुक्तंभविष्यति तदेववदनूशापांतमाह राक्षसंवपुरिति १९ २०

नरमांसंददौतस्मैसूपकंबहुविस्तरम् दत्वैवांतर्दधेरक्षस्ततोदृष्ट्वाचुकोपसः १३ अमेध्यंमानुषंमांसमगस्त्यः
नरमांसंददौतस्मैसूपकंबहुविस्तरम् दत्वैवांतर्दधेरक्षस्ततोदृष्ट्वाचुकोपसः १३ अमेध्यंमानुषंमांसमगस्त्यः

राज्ञोमातुःपिता राज्ञःप्रियश्चेत्यर्थः २५ २६ तदादिजानकीप्रवेशदिनादारभ्यपुर्यांलंकायांघोराणिनिमित्तानिउत्पाताद्दृश्यंतेइत्यन्वयः
२७ घोरत्वविवरणंनाशहेतूनिति खरंकठोरंस्तनितंगर्जितंनिर्घोषःसवज्रपातःशब्दश्चयेषांते २८ देवलिंगानिदेवस्थानभूताःप्रतिमाः
स्विद्यंतिस्वेदवंतिभवंति २९ अग्रतःप्रतिराक्षसंपुरःस्थिताकालिकापांडुरैःदंतैःप्रकाशितेर्हसति सर्वान्भक्षयामीत्याशयेनहासःनकुल

ततःसमागमद्वृद्धोमाल्यवान्राक्षसोमहान् बुद्धिमान्नीतिनिपुणोराज्ञोमातुःप्रियःपिता २५ प्राहतंराक्षसंवीरंप्र
शांतेनांतरात्मना शृणुराजन्वचोमेऽद्यश्रुत्वाकुरुयथेप्सितम् २६ यदाप्रविष्टानगरींजानकीरामवल्लभा त
दादिपुर्यांदृश्यंतेनिमित्तानिदशानन २७ घोराणिनाशहेतूनितानिमेवदतःशृणु खरस्तनितनिर्घोषामेघाअतिभयंक
राः २८ शोणितेनाभिवर्षंतिलंकामुष्णोनसर्वदा रुदंतिदेवलिंगानिस्विद्यंतिप्रचलंतिच २९ कालिकापांडुरैर्दंतैःप्र
हसत्यग्रतःस्थिता खरागोषुप्रजायंतेमूषकानकुलैःसह ३० मार्जारेणतुयुद्ध्यंतिपन्नगागरुडेनतु करालोविक
टोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः ३१ कालोगृहाणिसर्वेषांकालेकालेत्ववेक्षते एतान्यन्यानिदृश्यंतेनिमित्तान्युद्भ
वंतिच ३२ अतःकुलस्यरक्षार्थंशांतिंकुरुदशानन सीतांसत्कृत्यसधनांरामायाशुप्रयच्छभो ३३ रामंनारा
यणंविद्धिविद्वेषंत्यजराघवे यत्पादपोतमाश्रित्यज्ञानिनोभवसागरम् ३४

सहितामूषकामार्जारभक्ष्यामार्जारैर्युद्ध्यंतितेनरक्षोभक्ष्येभ्योवानरमनुष्येभ्योएवरक्षसांभयमितिसूचितम् ३० ३१ कालोमृत्युस्वरूपःकालेकाले
सायंप्रातश्चेत्यर्थःएतान्युक्तानिएवंजातीयकान्यन्यानिचजातानिदृश्यंते अन्यान्युद्भवंतिजायंते ३२ शांतिंउत्पातसूचितारिष्टनाशकंकर्म तदेवकर्माह १४
सीतामिति ३३ रामस्यनारायणत्वेगमकमाह यत्पादेति पोतानौका ज्ञानिनस्तरंतीत्यन्वयः ३४ ७ ७ ७

भक्त्यापूतंपवित्रंअंतःकरणंयेषांतेभक्तिपूतांताः आर्षोरेफलोपःसर्वेषांहृदयंआलयःस्थानंयस्यतेनसर्वांतर्यामिणमित्यर्थः ३५ भक्त्येत्य
स्यतथापीत्यादि भक्त्यारामभक्त्याकुलस्यकुशलमेवकोशलंतद्धेतवेतन्निमित्तमित्यर्थः ३६ नमर्षयति नहितत्त्वेनगृह्णातीत्यर्थः ३७ अ

तरंतिभक्तिपूतांतास्ततोरामोनमानुषः भजस्वभक्तिभावेनरामंसर्वहृदालयम् ३५ यद्यपित्वंदुराचारोभक्त्याप्
तोभविष्यसि मद्वाक्यंकुरुराजेंद्रकुरुकोशलहेतवे ३६ तत्तुमाल्यवतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः नमर्षयतिदुष्टात्माका
लस्यवशमागतः ३७ मानवंकृपणंराममेकंशाखामृगाश्रयं समर्थमन्यसेकेनहीनंपित्रामुनिप्रियम् ३८ रामेणप्रेषितो
नूनंभाषसेत्वमनर्गलं गच्छवृद्धोऽसिबंधुस्त्वंसोढंसर्वंत्वयोदितम् ३९ इतोमत्कर्णपदवींदहत्येतद्वचस्तव इत्यु
क्त्वासर्वसचिवैःसहितःप्रस्थितस्तदा ४० प्रासादाग्रेसमासीनःपश्यन्वानरसैनिकान् युद्धायायोजयत्सर्वरा
क्षसान्समुपस्थितान् ४१ रामोपिधनुरादायलक्ष्मणेनसमाहृतम् दृष्ट्वारावणमासीनंकोपेनकलुषीकृतः ४२
किरीटिनंसमासीनंमंत्रिभिःपरिवेष्टितम् शशांकार्धनिभेनैवबाणेनैकेनराघवः ४३ श्वेतच्छत्रसहस्राणिकिरी
टदशकंतथा चिच्छेदनिमिषार्धेनतदद्भुतमिवाभवत् ४४ लज्जितोरावणस्तूर्णंविवेशभवनंस्वकम् आहूय
राक्षसान्सर्वान्प्रहस्तप्रमुखान्खलः ४५ वानरैःसहयुद्धायनोदयामाससत्वरः ततोभेरीमृदंगाद्यैःपणवान
कगोमुखैः ४६ मर्षमेवप्रकटयति मानवमिति कृपणंअस्मदादिदयापात्रंशाखामृगावानराःमुनिप्रियत्वेनातिनिःसारत्वंसूचितम्
३८ यतस्त्वंवृद्धोबंधुरतस्त्वयोदितंसर्वंसोढम् ३९ इतस्तववचांन्निःसृतमेतद्वचःकर्णपदवींदहति प्रस्थितःसभामध्याद्रावणइतिशेषः ४० समुपस्थि
तान्सन्निहितान् ४१ समाहृतंसमानीयदत्तं ४२ ४३ श्वेतच्छत्रसहस्राणिप्रतिमहत्वाद्दहस्यानेकच्छत्रधारणा ४४ ४५ पणवानकगोमुखेवाद्यविशेषैः ४६ ७

कृतवाहनास्तद्वहनीयरथारूढाः खड्गादिभिरायुधैर्लक्षिताः तादृशायुधधराइत्यर्थः ४७ लंकांसर्वतःप्रतिद्वारंचोपाययुः ४८ शृंगाणिसूक्ष्मोन्न
तभागाः शिखराणिततोविपुलानि युद्धायस्थिताइतिशेषः ४९ रावणस्यभागशः तत्तत्प्रदेशंस्वस्वरक्षणीयांशत्वेनगृहीत्वास्थितानीतिशे-

महिषोष्ट्रैः खरैः सिंहैर्द्वीपिभिः कृतवाहनाः खड्गशूलधनुःपाशयष्टितोमरशक्तिभिः ४७ लक्षिताः सर्वतोलंकांप्रति
द्वारमुपाययुः तत्पूर्वमेवरामेणनोदितावानरर्षभाः ४८ उद्यम्यगिरिशृंगाणिशिखराणिमहांतिच तरूंश्चोत्पाट्यवि
विधान्युद्धायहरियूथपाः ४९ प्रेक्षमाणारावणस्यतान्यनीकानिभागशः राघवप्रियकामार्थंलंकामारुरुहुस्तदा ५०
तेद्रुमैः पर्वताग्रैश्चमुष्टिभिश्चप्लवंगमाः ततः सहस्रयूथाश्चकोटियूथाश्चयूथपाः ५१ कोटीशतयुताश्चान्येरुरुधुर्नगरं
भृशम् आप्लुवंतः प्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ५२ रामोजयत्यतिबलोलक्ष्मणश्चमहाबलः राजाजयतिसुग्रीवोराघ
वेणानुपालितः ५३ इत्येवंघोषयंतश्चसमंयुयुधिरेऽरिभिः हनूमानंगदश्चैवकुमुदोनीलएवच ५४ नलश्चशरभश्चै
वमैंदोद्विविदएवच जांबवान्दधिवक्त्रश्चकेसरीतारएवच ५५ अन्येचबलिनः सर्वेयूथपाश्चप्लवंगमाः द्वाराण्युत्प्लुत्य
लंकायाः सर्वतोरुरुधुर्भृशम् तदावृक्षैर्महाकायाः पर्वताग्रैश्चवानराः ५६ निजघ्नुस्तानिरक्षांसिनखैर्दंतैश्चवेग
गिताः राक्षसाश्चतदाभीमाद्वारेभ्यः सर्वतोरुषा ५७ निर्गत्यभिंदिपालैश्चखड्गैः शूलैः परश्वधैः निजघ्नुर्वानरानी
कंमहाकायामहाबलाः ५८ षः ५० तेद्रुमैरित्यादयैरुपलक्षिताइतिशेषः सहस्रयूथाः सहस्रसंख्येयायूथायेषाम् ५१ आप्लुवंतःऊ
र्ध्वंप्लवंतः पुनरधः पतंतः ५२ ५३ अरिभिः राक्षसैः ५४ ५५ सर्वतोरुरुधुः यथारक्षसांबहिर्निर्गमोनभवतितथास्वयमंतःप्रवि १५
विशुरित्यर्थः ५६ ५७ निर्गत्यबलेनवानरांस्ततोनिःसार्यस्वयंचबहिरागत्येत्यर्थः ५८

समरः मांसशोणिताभ्यांकर्दमयुतभूप्रदेशकः ५९ अद्भुतोपमः अद्भुतान्युपमीयंतेऽनेनसः सकलाद्भुतयुद्धोपमानभूतः समरोबभूवेत्यन्वयः
६० ६१ विष्णुदृष्टत्वात् वानराणांदृष्टत्वंबलित्वंच सीतायादुष्टभावस्पर्शजनितपापवताग्रावणेनपालितत्वाद्रक्षसांहतश्रीकत्वाद्यति

राक्षसांश्चतथाजघ्नुर्वानराजितकाशिनः तथाबभूवसमरोमांसशोणितकर्दमः ५९ रक्षसांवानराणांचसंब
भूवाद्भुतोपमः तेहयैश्चगजैश्चैवरथैः कांचनसन्निभैः ६० रक्षोव्याघ्रायुयुधिरेनादयंतोदिशोदश राक्षसाश्चकपींद्रा
श्चपरस्परजयैषिणः ६१ राक्षसान्वानराजघ्नुर्वानरांश्चैवराक्षसाः रामेणविष्णुनादृष्टाहरयोदिविजांशजाः ६२ बभूवु
र्बलिनोहृष्टास्तदापीतामृताइव सीताभिमर्शपापेनरावणेनाभिपालितान् ६३ हतश्रीकान्हतबलान्राक्षसान्जघ्नु
रोजसा चतुर्थांशावशेषेणनिहतंराक्षसंबलम् ६४ स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वामेघनादोथदुष्टधीः ब्रह्मदत्तवरः श्री
मानंतर्धानगतोऽसुरः ६५ सर्वास्त्रकुशलोव्योम्निब्रह्मास्त्रेणसमंततः नानाविधानिशस्त्राणिवानरानीकमर्दय
न् ६६ ववर्षशरजालानितदद्भुतमिवाभवत् रामोपिमानयन्ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदांवरः ६७ क्षणंतूष्णींमुवासाथद
दर्शपतितंबलम् वानराणांरघुश्रेष्ठश्चुकोपानलसन्निभः ६८ चापमानयसौमित्रेब्रह्मास्त्रेणासुरंक्षणात्
भस्मीकरोमिमेपश्यबलमद्यरघूत्तम ६९ मेघनादोऽपितच्छ्रुत्वारामवाक्यमतंद्रितः तूर्णंजगामनगरंमाय
यामायिकोऽसुरः ७० रेकालंकारः ६२ ६३ ६४ अंतर्धानमदृश्यत्वम् ६५ ब्रह्मास्त्रेणयुतानिनानाविधानिशस्त्राणिमुंचन्नितिशेषः
वानरसेनांपीडयन्रामस्योपरिशरजालानिववर्ष ६६ ६७ वानराणांबलंपतितंददर्शततश्चुकोप ६८ कुपितश्चाह चापमिति चापहस्तस्यापिक्रोधा
तिशयेनतद्विस्मरणादिदंचापमानयेत्युक्तिः रघूत्तमलक्ष्मण ६९ रामवाक्यंश्रुत्वाभीतः सजगाममायययादृश्यः सन्नेवजगाम ७०

७१ दिव्यौषधीनांसमुद्भवोयस्मिन्नित्यर्थः संजीवयवानरोघानित्यन्वयः ७२ ७३ आययावितिच्छेदः सिद्धसंकल्पस्यहनूमतएतत्कर्मनसंदेग्धव्यम् ७४ ७५ ७६ मंत्रिणोयेचबांधवास्तेसर्वेगच्छंतुयतस्तेमत्प्रियकांक्षिणः ७७ प्राणविप्लवात् प्राणनाशभयात् एवंच

पतितंवानरानीकंदृष्ट्वारामोऽतिदुःखितः उवाचमारुतिंशीघ्रंगत्वाक्षीरमहोदधिं ७१ तत्रद्रोणगिरिर्नामदिव्यौषधिसमुद्भवः तमानयद्रुतंगत्वासंजीवयमहामते ७२ वानरौघान्महासत्वान्कीर्तिस्तेसुस्थिराभवेत् आज्ञाप्रमाणमित्युक्त्वाजगामानिलनंदनः ७३ आनीयचगिरिंसर्वान्वानरान्वानरर्षभः जीवयित्वापुनस्तत्रस्थापयित्वाऽययौद्रुतम् ७४ पूर्ववद्भैरवंनादंवानराणांबलौघतः श्रुत्वाविस्मयमापन्नोरावणोवाक्यमब्रवीत् ७५ राघवोमेमहाञ्छत्रुःप्रासोदेवविनिर्मितः हंतुंतंसमरेशीघ्रंगच्छंतुममयूथपाः ७६ मंत्रिणोबांधवाःशूरायेचमत्प्रियकांक्षिणः सर्वेगच्छंतुयुद्धायत्वरितंममशासनात् ७७ येनगच्छंतियुद्धायभीरवःप्राणविप्लवात् तानहंनिष्पात्ययिष्येहंसर्वान्मच्छासनपराङ्मुखान् ७८ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तानिर्जग्मूरणकोविदाः अतिकायःमहस्तश्चमहानादमहोदरौ ७९ देवशत्रुर्निकुंभश्चदेवांतकनरांतकौ अपरेबलिनःसर्वेययुर्युद्धायवानरैः ८० एतेचान्येचबहवःशूराःशतसहस्रशः प्रविश्यवानरंसैन्यंममंथुर्बलदर्पिताः ८१ भुशुंडिभिंदिपालैश्चबाणैःखड्गैःपरश्वधैः अन्यैश्चविविधैरस्त्रैर्निजघ्नुर्हरियूथपान् ८२ तेपादपैःपर्वताग्रैर्नखदंष्ट्रैश्चमुष्टिभिः प्राणैर्विमोचयामासुःसर्वराक्षसयूथपान् ८३ रामेणनिहताःकेचित्सुग्रीवेणतथापरे हनूमताचांगदेनलक्ष्मणेनमहात्मना यूथपैर्वानराणांतेनिहताःसर्वराक्षसाः ८४ १६

प्राणनाशेसर्वथामामेयशोरक्षणाययुद्धार्थंगमनमेवन्याय्यमितिभावः ७८ ७९ ८० वानराणामिदंवानरमापर्यंतत्सैन्यंप्रविश्यममंथुर्यान्तत्सैन्यमेव ८१ भुशुंडिभिंदिपालाआयुधविशेषाः ८२ ८३ ८४

रामतेजःसमाविश्यप्राप्य तत्तेजःसमावेशेनबलवत्वेहेतुमाह रामशक्तीति ८५ सर्वेश्वरःसंकल्पमात्रेणसर्वसंहारसमर्थोपिमाययामनुष्यत्वविडंबनंतदनुकरणंतेनहेतुनातन्निर्वाहाययुद्धादिलीलारूपांमायांवितनोति ८६ इतिश्रीमत्सकलराजचिपदु० युद्धकांडे पंचमःसर्गः ५ श्रुत्वेनिअतिकायमुखंतत्प्रधानम् १ लंकारक्षणार्थंइंद्रजितंलंकायांनिधायस्थापयित्वा २ ३ आशीःसर्पाणांतालुगताजिह्वादंतइत्यन्ये ४ महास

रामतेजःसमाविश्यवानराबलिनोऽभवन् रामशक्तिविहीनानामेवंशक्तिःकुतोभवेत् ८५ सर्वेश्वरःसर्वमयोविधातामायामनुष्यत्वविडंबनेन सदाचिदानंदमयोऽपिरामोयुद्धादिलीलांवितनोतिमायां ८६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेपंचमःसर्गः ५ श्रुत्वायुद्धेबलंनष्टमतिकायमुखंमहत् रावणोदुःखसंतप्तःक्रोधेनमहतावृतः १ निधायेंद्रजितंलंकारक्षणार्थंमहाद्युतिः स्वयंजगामयुद्धायरामेणसहराक्षसः २ दिव्यस्यंदनमारुह्यसर्वशस्त्रास्त्रसंयुतम् राममेवाभिदुद्रावराक्षसेंद्रोमहाबलः ३ वानरान्बहुशोहत्वाबाणैराशीविषोपमैः पातयामाससुग्रीवप्रमुखान्यूथनायकान् ४ गदापाणिंमहासत्वंतत्रदृष्ट्वाविभीषणम् उत्ससर्जमहाशक्तिंमयदत्तांविभीषणे ५ तामापतंतीमालोक्यविभीषणविघातिनीम् दत्ताभयोऽयंरामेणवधार्होनायमासुरः ६ इत्युक्त्वालक्ष्मणोभीमंचापमादायवीर्यवान् विभीषणस्यपुरतःस्थितोकंपइवाचलः ७ साशक्तिर्लक्ष्मणतनुंविवेशामोघशक्तितः यावंत्यःशक्तयोलोकेमायायाःसंभवंतिहि ८ त्वंमहाबलं मयदत्तांमंदोदरीपित्रादत्तां ५ विभीषणविघातिनींतत्प्राणहरांरामदत्ताभयत्वादयमसुरएवासुरःवधार्होनशक्तिश्चमाहशातिरिक्तेषमोघेवेति ६ उक्त्वाविचार्यविभीषणंपुरतस्त्वंपृष्ठतःकृत्वाशक्तिसंमुखेस्थितः ७ अमोघशक्तितःअमोघसामर्थ्यत्वात् नन्वेवंकथंलक्ष्मणजीवनंतत्राहयावंत्यइतिसंभवंति प्रकटिताभवंति ८ ७ ७

ईश्वरचैतन्यसंबंधादेवजडायांमायायांसर्वशक्तिप्रादुर्भावइतितासामाधारभूतोलक्ष्मणोऽतःसर्वशक्तिचालकस्यमायाशक्त्यामायानिर्मितयाश-
स्यानसृतिरितिभावः ९ नन्वेवंमूर्छाऽपिकुतस्तत्राह तथापीति वदत्त्वतःनटवत् अन्यथारावणस्यामनुष्यत्वज्ञानेनतन्मृतिर्दुर्लभेत्याशयेनमूर्छादिनाटन-
मितिभावः १० तोलयितुंचालयितुमपिनशक्तोबभूव स्फूतरामुत्थापयितुंनेनचातिविस्मितआसीत् तत्रहेतुमाह सर्वस्येति विराजंसर्वजगद्रूपेण

तासामाधारभूतस्यलक्ष्मणस्यमहात्मनः मायाशक्त्याभवेत्किंवाशेषांशस्यहरेस्तनोः ९ तथापिमानुषंभावमापन्नस्त
दनुव्रतः मूर्छितःपतितोभूमौतमादातुंदशाननः १० हस्तेस्तोलयितुंशक्तोनबभूवातिविस्मितः सर्वस्यजगतःसारं
विराजंपरमेश्वरम् ११ कथंलोकाश्रयंविष्णुंतोलयेल्लघुराक्षसः ग्रहीतुकामंसौमित्रिंरावणंवीक्ष्यमारुतिः १२ आज
घानोऽरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना तेनमुष्टिप्रहारेणजानुभ्यामपतद्भुवि १३ आस्यैश्चनेत्रश्रवणैरुद्वमनुधिरंबहु
विघूर्णमाननयनोरथोपस्थउपाविशत् १४ अथलक्ष्मणमादायहनूमानरावणार्दितम् आनयद्रामसामीप्यंबाहु
भ्यांपरिगृह्यतम् १५ हनूमतःसुहृत्त्वेनभक्त्याचपरमेश्वरः लघुत्वमगमद्देवोगुरूणांगुरुरप्यजः १६ साशक्ति
रपितंत्यक्त्वाज्ञात्वानारायणांशजम् रावणस्यरथंप्रागाद्रावणोऽपिशनैस्ततः १७ संज्ञामवाप्यजग्राहबाणास
नमथोरुषा राममेवाभिदुद्रावदृष्ट्वारामोऽपितंक्रुधा १८ आरुह्यजगतांनाथोहनूमंतंमहाबलं रथस्थंरावणं
दृष्ट्वाअभिदुद्रावराघवः १९ ज्याशब्दमकरोत्तीव्रंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरं रामोगंभीरयावाचाराक्षसेंद्रमुवाचह २०

भासमानंअतएवजगतःसारं ११ १२ अपतत्रावणः १३ १४ १५ भक्त्यातस्यस्वभक्तत्वादितिभावःगुरूणांगरिष्ठानाम् १६ नारायणांशजंतत्त्वेनस्वावि.
षयंज्ञात्वा १७ बाणासनंधनुः १८ रावणंरथस्थंदृष्ट्वालोकदृष्ट्यातत्साम्यायहनूमंतमारुह्याभिदुद्राव १९ वज्रस्यनिष्पेषोनिर्घातः २०

मेपुरःतिष्ठक्वगमिष्यसि सर्वत्रसमदर्शिनः तेनेतोगमनेऽपिमदृश्यविषयेगमनंनसंभावितमितिभावः किंच यद्यप्यहंसर्वत्रसमदर्शी तथापिअ
पराधंकृत्वाजीवनंदुर्लभं एतावदेवमेसमदर्शित्वंयत्कर्मानुरूपफलदत्वं अन्यथावैषम्यनैर्घृण्येआपद्येतेइतिभावः २१ अन्यदपिसम
दर्शित्वमाह येनेति नतुविषादिलिप्सादिभिरित्याशयः २२ राघवंवहंतंहनूमंतमताडयत् २३ स्वतेजसास्वीयेनस्मृतरौद्रतेजसातेजोव्यवर्ध

राक्षसाधमतिष्ठाद्यक्वगमिष्यसिमेपुरः कृत्वापराधमेवंमेसर्वत्रसमदर्शिनः २१ येनबाणेननिहताराक्षसास्तेजनालये
तेनैवत्वांहनिष्यामितिष्ठाद्यममगोचरे २२ श्रीरामस्यवचःश्रुत्वारावणोमारुतात्मजम् वहंतंराघवंसंरब्धश्शरै
स्तीक्ष्णैरताडयत् २३ हतस्यापिशरैस्तीक्ष्णैर्वायुसूनोःस्वतेजसा व्यवर्धतपुनस्तेजोननर्दचमहाकपिः २४ ततो
दृष्ट्वाहनूमंतंसव्रणंरघुसत्तमः क्रोधमाहारयामासकालरुद्रइवापरः २५ साश्वंरथंध्वजंसूतंशस्त्रौघंधनुरं
जसा छत्रंपताकांतरसाचिच्छेदशितसायकैः २६ ततोमहाशरेणाशुरावणंरघुसत्तमः विव्याधवज्र
कल्पेनपाकारिरिवपर्वतम् २७ रामबाणहतोवीरश्चचालचमुमोहच हस्तान्निपतितश्चापस्तंसमीक्ष्यर
घूत्तमः २८ अर्धचंद्रेणचिच्छेदतत्किरीटंरविप्रभम् अनुजानामिगच्छत्वमिदानींबाणपीडितः २९ प्रविश्यलंका
माश्वास्यश्वःपश्यसिबलंमम रामबाणेनसंविद्धोहतदर्पोऽथरावणः ३० महत्यालज्जयायुक्तोलंकांप्राविशदातुरः
रामोपिलक्ष्मणंदृष्ट्वामूर्छितंपतितंभुवि ३१ तयद्वारामःस्वतेजसाहनूमतस्तेजोव्यवर्धतव्यवर्धयदित्यर्थः २४ २५ अंज

साशीघ्रंयुगपदेवेतियावत् २६ पाकारिरिंद्रः २७ तंसमीक्ष्यताद्दृशावस्थंरावणंसमीक्ष्य २८ ताद्दृशावस्थस्यवीरस्यहननानौचित्यंस्मृत्वाकार्यशे
षंचविचार्यकिरीटमेवचिच्छेद ततोरावणंप्रतिउवाचेतिशेषःतदेवाहानुजानामीति २९ लंकांप्रविश्याश्वास्यश्वोबलंपश्यसीत्युक्तइतिशेषः ३०

लीलयेत्यनेनवस्तुतःशोकाभावउक्तः ३२ वानरानपिअपिनालक्ष्मणं ३३ क्षणान्महोदधिंनीत्वागत्वौषधीरानयामीतिप्रतिज्ञायेतिशेषः जगामेत्य
नेनान्वयःप्रस्थातुमुद्यतइत्यर्थः ३४ नेतुंआनेतुं ३५ ३६ स्थितःकालनेमिः ३७ किमागमनकारणमितिरावणंपप्रच्छेतिशेषः ३८ कष्टमेवाह

मानुषत्वमुपाश्रित्यलीलयानुशुशोचह ततःप्राहहनूमंतंवत्सजीवयलक्ष्मणं ३२ महौषधीःसमानीयपूर्ववद्वान
रानपि तथेतिराघवेणोक्तोजगामाशुमहाकपिः ३३ हनूमान्वायुवेगेनक्षणान्नीत्वामहोदधिं एतस्मिन्नंतरेचारारावणाय
न्यवेदयन् ३४ रामेणप्रेषितोदेवहनूमान्क्षीरसागरं गतोनेतुंलक्ष्मणस्यजीवनार्थंमहौषधीः ३५ श्रुत्वातच्चारवच
नंराजाचिंतापरोभवत् जगामरात्रावेकाकीकालनेमिगृहंक्षणात् ३६ गृहागतंसमालोक्यरावणंविस्मयान्वितः
कालनेमिरुवाचेदंप्रांजलिर्भयविह्वलः अर्घ्यादिकंततःकृत्वारावणस्याग्रतःस्थितः ३७ किंतेकरोमिराजेंद्रकिमा
गमनकारणम् कालनेमिमुवाचेदंरावणोदुःखपीडितः ३८ ममापिकालवशतःकष्टमेतदुपस्थितम् मयाश
क्त्याहतोवीरोलक्ष्मणःपतितोभुवि ३९ तंजीवयितुमानेतुमौषधीर्हनुमान्गतः यथातस्यभवेद्विघ्नंतथाकु
रुमहामते ४० माययामुनिवेषेणमोहयस्वमहाकपिम् कालात्ययोयथाभूयात्तथाकुरुत्वहिमंदिरे ४१ रावण
स्यवचःश्रुत्वाकालनेमिरुवाचतं रावणेशवचोमेऽद्यशृणुधारयतत्त्वतः ४२ म्रियतेकरवाण्येवनप्राणान्धारयाम्यहं
मारीचस्ययथाऽरण्येपुराभून्मृगरूपिणः ४३ तथैवमेनसंदेहोभविष्यतिदशानन हताःपुत्राश्चपौत्राश्चबांधवाराक्षसा
श्चते ४४ घातयित्वाऽसुरकुलंजीवितेनापिकिंतव राज्येनवासीतयावाकिंदेहेनजडात्मना ४५ ममेति ३९ गतःयुद्धभूमेःप्रस्थितइत्यर्थः १८

४० कालात्ययःअवस्लनसूर्योदयरूपः ४१ हेईशरावणेतिच्छेदःधारयहृदयेइतिशेषः ४२ ४३ तथैवमेभविष्यतिमृत्युरेवभविष्यतीत्यर्थः ४४ असुरकुलमितिच्छेदःकिं
किंफलंजडात्मनाजडस्वरूपेण ४५

एवंजीवितादौवैराग्यमुपदिश्यकर्तव्यमुपदिशति सीतामिति रम्यत्वोपपादकंमुनिगणाश्रयमिति ४६ यत्रैवपद्मासनादौस्थित्वास्थातासुखं
लभतेतत्सुखासनम् ४७ बहिःकृत्वेतिशेषः दूरेकृत्वाइत्यर्थः बहिःप्रवृत्तंबाह्यविषयेषुप्रवृत्तमक्षगणमिंद्रियगणंप्रत्यक्प्रवाहयआत्मविष
यंकुरु सर्वसहायस्यमनसआत्मविषयत्वप्रकरणमेवसर्वेंद्रियाणामात्मविषयत्वकरणं ४८ तदेवोपपादयति प्रकृतेरिति प्रकृतिस्वरूपमाह चराच
रमिति एतदेवप्रकृतिरित्यर्थः ४९ किंविशेषेणदृश्यंसर्वमेवमायेत्याह ब्रह्मेति ५० सैवजगद्वृक्षस्यसर्गादिकारणम् लोहितेत्यादिस्व

सीतांप्रयच्छरामायराज्यंदेहिविभीषणे वनंयाहिमहाबाहोरम्यंमुनिगणाश्रयम् ४६ स्नात्वाप्रातःशुभजलेकृ
त्वासंध्यादिकाःक्रियाः ततएकांतमाश्रित्यसुखासनपरिग्रहः ४७ विसृज्यसर्वतःसंगमितरान्विषयान्बहिः बहिः
प्रवृत्ताक्षगणंशनैःप्रत्यक्प्रवाहय ४८ प्रकृतेर्भिन्नमात्मानंविचारयसदाऽनघ चराचरंजगत्कृत्स्नंदेहबुद्धींद्रिया
दिकम् ४९ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंदृश्यतेश्रूयतेचयत् सैषाप्रकृतिरित्युक्तासैवमायेतिकीर्तिता ५० सर्गस्थितिविना
शानांजगद्वृक्षस्यकारणम् लोहितश्वेतकृष्णादिप्रजाःसृजतिसर्वदा ५१ कामक्रोधादिपुत्राद्यान्हिंसातृष्णा
दिकन्यकाः मोहयत्यनिशंदेवमात्मानंस्वैर्गुणैर्विभुम् ५२ कर्तृत्वभोक्तृत्वमुखान्स्वगुणानात्मनीश्वरे आ
रोप्यस्ववशंकृत्वातेनक्रीडतिसर्वदा ५३ स्यत्रिगुणात्मकत्वात् राजससात्त्विकतामसाःप्रजाःसृजति ५१ तथाकामक्रो

धादीन्पुत्रान्हिंसाद्याश्चकन्यकाःसृजति स्वसृष्टस्यजगतोवृद्ध्यर्थमित्यर्थः एवंसृष्ट्वाआत्मानमात्मपदवाच्यंविभुंदेवंस्वैर्गुणैःप
दार्थैर्मोहयति तेष्वहंममेतिबुद्धिमंतंकरोति ५२ स्वनिष्ठान्जगत्कर्तृत्वादीन्गुणान्सन्निधानेनतत्रारोप्यस्ववशंकृत्वा अहंकर्तेत्या
दिबुद्धिमत्त्वकरणमेवतस्यवशीकरणम् ५३ ७ ७ ७ ७

शुद्धो ऽप्ययंदर्शनादिविकारहीनोपिपश्यतीवबहिर्विषयान्स्वमात्मानंस्वस्वरूपम् विस्मरणेहेतुर्मायागुणविमोहितत्वम् ५४ तर्हिकिंसर्वथा
विस्मृत्यस्वस्वरूपस्यबंधएवनेत्याह यदेति बोधरूपिणाज्ञानस्वरूपएवाहमितिजानताजीवन्मुक्तेनेत्यर्थः निवृत्तदृष्टिः बहिर्विषयेभ्यइतिशे
षः आत्मानंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावमात्मस्वरूपम् ५५ तादृशसद्गुरूपदेशान्निदिध्यासनसंपत्त्याजीवन्मुक्तिदशांप्राप्तः प्राकृतैर्गुणैः सुख
दुःखादिभिर्मुच्यते अतोमदुपदेशाच्छ्रुतमात्मानमेवंविचार्यमदुक्तात्मस्वरूपंविचारेणदृढीकृत्य ५६ ध्यातुमितिमदुक्तप्रकारेणध्यातु

शुद्धोप्यात्मायथायुक्तः पश्यतीवसदाबहिः विस्मृत्यचस्वमात्मानंमायागुणविमोहितः ५४ यदासद्गुरुणायुक्तो
बोध्यतेबोधरूपिणा निवृत्तदृष्टिरात्मानंपश्यत्येवसदास्फुटम् ५५ जीवन्मुक्तः सदादेहीमुच्यतेप्राकृतैर्गुणैः त्व
मप्येवंसदाऽऽत्मानंविचार्यनियतेंद्रियः ५६ प्रकृतेरन्यमात्मानंज्ञात्वामुक्तोभविष्यसि ध्यातुंयद्यसमर्थोऽसिसगु
णंदेवमाश्रय ५७ हृत्पद्मकर्णिकेस्वर्णपीठेमणिगणान्विते मृदुश्लक्ष्णतरेतत्रजानक्यासहसंस्थितम् ५८ वी
रासनंविशालाक्षंविद्युत्पुंजनिभांबरम् किरीटहारकेयूरकौस्तुभादिभिरन्वितम् ५९ नूपुरैः कटकैर्भांतंतथैववनमा
लया लक्ष्मणेनधनुर्द्वंद्वकरेणपरिसेवितम् ६० एवंध्यात्वासदाऽऽत्मानंरामंसर्वहृदिस्थितं भक्त्यापरमया
युक्तोमुच्यतेनात्रसंशयः ६१ मित्यर्थः ५७ सगुणंध्येयमूरूपमाह हृत्पद्मेति तत्कर्णिकास्थेस्वर्णपीठेस्थितमित्यन्वयः श्ल
क्ष्णंस्निग्धम् ५८ वीरासनंवीरासनस्थम् विद्युत्पुंजनिभांबरंपीतांबरमित्यर्थः ५९ भांतंशोभायमानम् धनुर्द्वंद्वकरेण एकंस्व
स्यैकंरामस्येतिद्वयम् ६० सर्वहृदिस्थितमित्यनेनएवंभूतः सर्वप्रेरकत्वेनध्येयः एवंहि सर्वस्यस्वतंत्रत्वाभावनिश्चयेद्वेषादिहा १९
निर्भवतीत्यर्थः ६१ ७ ७ ७ ७ ७ ७

भक्तेः कथ्यमानमितिशेषः कृतपूर्वाणिपूर्वंकृतानि यथाऽग्नेःस्पर्शात्तूलराशयोनश्यंतितद्वत् ६२ वैरंवैरभावं निजभक्तियुक्तः अनन्यभ
क्तियुक्तः हृदाहृदयेन सदाभावितभावस्यसत्तारूपस्यब्रह्मणोरूपंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंयेनतम् वस्तुतः सएवब्रह्मेत्यादिना ६३
इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण॰ युद्धकांडेषष्ठः सर्गः ६ अभिमत् अतितप्तम् सर्पिर्घृतम् जलसंयोगाद्यथामहाज्वा

शृणुवैचरितंतस्यभक्तेर्नित्यमनन्यधीः एवंचेत्कृतपूर्वाणिपापानिचमहांत्यपि क्षणादेवविनश्यंतियथाऽ
ग्नेस्तूलराशयः ६२ भजस्वरामंपरिपूर्णमेकंविहायवैरंनिजभक्तियुक्तः हृदासदाभावितभावरूपमनामरूपंपुरु
षंपुराणम् ६३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेषष्ठः सर्गः ६ कालनेमि
वचः श्रुत्वारावणोऽमृतसन्निभम् जज्वालक्रोधताम्राक्षः सर्पिराज्यैरिवाभिमत् १ निहन्मित्वांदुरात्मानं
मच्छासनपराङ्मुखम् परैः किंचिद्गृहीत्वात्वंभाषसेरामकिंकरः २ कालनेमिरुवाचेदंरावणंदेवकिंक्रुधा
नरोचतेमेवचनंयदिगत्वाकरोमितत् ३ इत्युक्त्वाप्रययौशीघ्रंकालनेमिर्महासुरः नोदितोरावणेनैवहनूमद्वि
घ्नकारणात् ४ सगत्वाहिमवत्पार्श्वंतपोवनमकल्पयत् तत्रशिष्यैःपरिवृतोमुनिवेषधरः खलः ५ गच्छतोमा
र्गमासाद्यवायुसूनोर्महात्मनः ततोगत्वाददर्शाथहनूमानाश्रमंशुभम् ६ चिंतयामासमनसाश्रीमान्पवन
नंदनः पुरानदृष्टमेतन्मेमुनिमंडलमुत्तमम् ७ त्वावद्भवतितथाजज्वालेत्यर्थः १ परैर्दत्तंकिंचिद्गृहीत्वाधनलोभात्रामकिंक
रतांप्राप्यइवभाषसे २ यदिमेवचोनरोचतेतदागत्वातत्त्वदाज्ञप्तमेवकरोमि ३ रावणेनैवस्वयमेवनोदितइत्यर्थः ४ खलः अंतर्दुष्टःअ
तएवमुनिवेषधरोनतुमुनिः ५ गच्छतोवायुसूनोर्मार्गमासाद्यतदीयमार्गमध्येतपोवनमकल्पयदित्यर्थः ६ ७ ७ ७

मार्गेमेविघ्नंशिनः त्यक्तः मार्गांतरेआगतमितियावत् उतानाश्रमे आश्रमत्वभ्रमः अथवाकिमनेनविचारेणेत्याह यद्वेतिमुनिमिति जातावेकवचनम् अशेषतोमुनीन्द्रक्ष्येत्यर्थः ८ ९उक्तगुणैःपादपैश्च समावृतमाश्रमंप्रविवेशेत्यन्वयः १० वैरभावविनिर्मुक्तं यत्राश्रमे ऽ

मार्गेविघ्नंशितोवामे भ्रमोवाचित्तसंभवः यद्वाविश्याश्रमपदंद्रक्ष्यामुनिमशेषतः ८ पीत्वाजलंततोयामिद्रोणा
चलमनुत्तमम् इत्युक्त्वाप्रविवेशाथसर्वतोयोजनायतम् ९ आश्रमंकदलीशालखर्जूरपनसादिभिः समावृतंपक्व
फलैर्नम्रशाखैश्चपादपैः १० वैरभावविनिर्मुक्तंशुद्धंनिर्मललक्षणम् तस्मिन्महाऽश्रमेरम्येकालनेमिःसराक्षसः
११ इंद्रयोगंसमास्थायचकारशिवपूजनम् हनूमानभिवाद्याहगौरवेणमहासुरम् १२ भगवन्रामदूतोऽहंहनूमा
न्नामनामतः रामकार्येणमहताक्षीराब्धिंगंतुमुद्यतः १३ तृषामांबाधतेब्रह्मन्नुदकंकुत्रविद्यते यथेच्छंपातुमिच्छा
मिकथ्यतांमेमुनीश्वर १४ तच्छ्रुत्वामारुतेर्वाक्यंकालनेमिस्तमब्रवीत् कमंडलुगतंतोयंममत्वंपातुमर्हसि
१५ भुंक्ष्वचेमानिपक्वानिफलानितदनंतरम् निवसस्वसुखंयेनात्रनिद्रांमोहित्वराऽस्तुमा १६ भूतंभव्यंभविष्यं
चजानामितपसास्वयम् उत्थितोलक्ष्मणःसर्वेवानराराममीक्षिताः १७ तच्छ्रुत्वाहनुमानाहकमंडलुजलेनमे
नशाम्यत्यधिकातृष्णाततोदर्शयमेजलम् १८ तथेत्याज्ञापयामासबटुंमायाविकल्पितम् बटोदर्शयविस्तीर्णं
वायुसूनोर्जलाशयम् १९ निमील्यचाक्षिणीतोयंपीत्वाऽगच्छममांतिकम् उपदेक्ष्यामितेमंत्रंयेनद्रक्ष्यसि
चौषधीः २०

हिनकुलादयोपिपरस्परवैरभावंत्यक्त्वातिष्ठंतितमित्याश्रमविशेषणं ११ इंद्रयोगःकपटं १२ १३ १४ ममकमंडलुगतमि त्यन्वयः १५ तदनंतरंजलपानानंतरंगमनेत्वरामास्तु १६ १७ जलंजलाशयं १८ मायाविकल्पितंस्वमाययाकल्पितंबटुंशिष्यं १९ अथहनूमंतंप्रत्याह निमील्यचेति २० २०

तथेतिउक्तेतिशेषः अपिबदितिछेदः २१ महामायाबहुमायावनीमकरीमकराकारा २२ २३ इतिविख्याता अप्सराइतिशेषः २४ २५

तथेतिदर्शितंशीघ्रंबटुनासलिलाशयम् प्रविश्यहनुमांस्तोयमपिबन्मीलितेक्षणः २१ ततश्चागत्यमकरीमहामाया
महाकपिम् अग्रसत्तंमहावेगान्मारुतिंघोररूपिणी २२ ततोददर्शहनुमान्ग्रसंतींमकरींरुषा दारयामास
हस्ताभ्यांवदनंसाममारह २३ ततोंतरिक्षेददृशेदिव्यरूपधरांगना धान्यमालीतिविख्याताहनूमंतमथा
ब्रवीत् २४ त्वत्प्रसादादहंशापाद्विमुक्ताऽस्मिकपीश्वर शप्ताऽहंमुनिनापूर्वमप्सराकारणांतरे २५ आश्रमेय
स्तुतेदृष्टःकालनेमिर्महासुरः रावणप्रहितोमार्गेविघ्नंकर्तुंतवानघ २६ मुनिवेषधरोनासौमुनिर्विप्रविहिंसकः
जहिदुष्टंगच्छशीघ्रंद्रोणाचलमनुत्तमम् २७ गच्छाम्यहंब्रह्मलोकंत्वत्स्पर्शोद्धूतकल्मषा इत्युक्त्वासाययौस्वर्गं
हनूमानप्ययाश्रमम् २८ आगतंतंसमालोक्यकालनेमिरभाषत किंविलंबेनमहतातववानरसत्तम
२९ गृहाणमत्तोमंत्रांस्त्वंदेहिमेगुरुदक्षिणाम् इत्युक्तोहनुमान्मुष्टिंदृढंबध्वाऽहरासुरम् ३० गृहाणदक्षिणा
मेतामित्युक्त्वानिजघानतम् विसृज्यमुनिवेषंसकालनेमिर्महाऽसुरः ३१ युयुधेवायुपुत्रेणनानामायावि
धानतः महामायिकदूतोऽसौहनूमान्मायिनांरिपुः ३२ जघानमुष्टिनाशीर्ष्णिभग्नमूर्धाममारसः ततःक्षी
रनिधिंगत्वादृष्ट्वाद्रोणंमहागिरिम् ३३ अदृष्ट्वाचौषधीस्तत्रगिरिमुत्पाट्यसत्वरः गृहीत्वावायुवेगेनगत्वारा
मस्यसन्निधिम् ३४ उवाचहनुमान्राममानीतोऽयंमहागिरिः यथोक्तंकुरुदेवेशविलंबोनात्रयुज्यते ३५

२६ असौनमुनिः किंतुमुनिवेषधरः २७ २८ महताविलंबेनकिंकृतंअतिविलंबःकिंकृतइत्यर्थः २९ ३० ३१ महामायिकोरामःमायिनांदैत्यानां ३२ ३३ ३४ ३५

गृहीत्वातासांतेजोभिन्नस्यार्थंस्वयंगृहीत्वासुषेणस्यवैद्यत्वात्तेनचिकित्सांकारयामास एनेनवैद्यकशास्त्राभिनिविष्टत्वेनप्रसिद्धस्यैवचिकित्साधि
कारइतिसूचितम् ३६ बुध्वामोहंत्यक्त्वा ३७ ३८ ममभ्रातरमहंनिरामयंगतपीडंपश्यामीत्यन्वयः ३९ विभीषणमतेनैव तस्यलंकाछिद्रज्ञ

श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामःसंतुष्टमानसः गृहीत्वाचौषधीःशीघ्रंसुषेणेनमहामतिः ३६ चिकित्सांकारयामासलक्ष्म
णायमहात्मने ततःसुप्तोत्थितइवबुध्वाप्रोवाचलक्ष्मणः ३७ तिष्ठतिष्ठक्वगंताऽसिहन्मीदानींदशानन इतिब्रुवंतमा
लिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायराघवः ३८ मारुतिंप्राहवत्साद्यत्वत्प्रसादान्महाकपे निरामयंप्रपश्यामिलक्ष्मणंभ्रातरंस
म ३९ इत्युक्त्वावानरैःसार्द्धंसुग्रीवेणसमन्वितः विभीषणमतेनैवयुद्धायसमुपस्थितः ४० पाषाणैःपादपैश्चैव
पर्वताग्रैश्चवानराः युद्धायाभिमुखाभूत्वाययुःसर्वेयुयुत्सवः ४१ रावणोविव्यथेरामबाणैर्विद्धोमहाऽसुरः
मातंगइवसिंहेनगरुडेनेवपन्नगः ४२ अभिभूतोऽगमद्राजाराघवेणमहात्मना सिंहासनेसमाविश्यराक्षसानि
दमब्रवीत् ४३ मानुषेणैवमेमृत्युमाहपूर्वंपितामहः मानुषोहिनमांहंतुंशक्तोऽस्तिभुविकश्चन ४४ ततोनारा
यणःसाक्षान्मानुषोभून्नसंशयः रामोदाशरथिर्भूत्वामांहंतुंसमुपस्थितः ४५ अनरण्येनयत्पूर्वंशप्तोऽहंरा
क्षसेश्वरः उत्पत्स्यतेचमद्वंशेपरमात्मासनातनः ४६ तेनत्वंपुत्रपौत्रैश्चबांधवैश्चसमन्वितः हनिष्यसेनसं
देहइत्युक्त्वामांदिवंगतः ४७ त्वात् ४० युद्धायाभिमुखाः युद्धंकर्तुंरिपूणामभिमुखाइत्यर्थः ४१ मातंगोगजः ४२ राघवेणाभिभूतो
ऽगमत् गृहमितिशेषः समाविश्येतिउपविश्येत्यर्थः ४३ मृत्युमेतद्देहप्राणवियोगम् ४४ समुपस्थितः लंकामागतइत्यर्थः ४५ ४६ हनिष्ये
इत्यंतःशापः नसंदेहइतिनस्यैवस्थिरीकरणम् सचानरण्यामामित्युक्त्वादिवंगतइत्यन्वयः ४७ ६ ६ ६

मदर्थेमद्वधार्थेइत्यर्थः समांहनिष्यति हनिष्यत्येवेतिस्वनिश्चयाभिलाषः इदंज्ञानंरजस्तमोजन्यत्वान्नोन्मायफलायेतिबोध्यम् मूढात्माअ
त्यंतनमःप्रकृतिःनिद्राप्रियत्वात् ४८ महासत्वंमहाबलम् ४९ निन्युःप्रापयामासुः ५० ५१ मृत्युकालेउपस्थितेइदानींमेकिंकर्तव्यंतद्वदेतिशेषः
५२ सबलःससैन्यः मूलंसेनाम् ५३ वानरानाशनीयाइतिचेत्तत्राह वानराणांयुद्धेक्षयंनाशंनपश्यामि अनंतत्वात् हनूमतोषध्यानयनेन

सएवरामःसंजातोमदर्थेमांहनिष्यति कुंभकर्णस्तुमूढात्मासदानिद्रावशंगतः ४८ तंविबोध्यमहासत्वमान
यंतुममांतिकं इत्युक्तास्तेमहाकायास्तूर्णंगत्वातुयत्नतः ४९ विबोध्यकुंभश्रवणंनिन्यूरावणसन्निधिम् नमस्कृ
त्यसराजानमासनोपरिसंस्थितः ५० तमाहरावणोराजाभ्रातरंदीनयागिरा कुंभकर्णनिबोधत्वंमहत्कष्टमुपस्थि
तं ५१ रामेणनिहताःशूराःपुत्राःपौत्राश्चबांधवाः किंकर्तव्यमिदानींमेमृत्युकालउपस्थिते ५२ एषदाशरथीरामःसुग्रीव
सहितोबली समुद्रंसबलस्तीर्त्वामूलंनःपरिकृंतति ५३ येराक्षसामुख्यतमास्तेहतावानरैर्युधि वानराणांक्ष
यंयुद्धेनपश्यामिकदाचन ५४ नाशयस्वमहाबाहोयदर्थंपरिबाधितः भ्रातुरर्थेमहासत्वकुरुकर्मसुदुष्करम् ५५
श्रुत्वातद्रावणेंद्रस्यवचनंपरिदेवितम् कुंभकर्णोजहासोच्चैर्वचनंचेदमब्रवीत् ५६ पुरामंत्रविचारेतेगदितंयन्मयानृ
प तदद्यत्वामुपगतंफलंपापस्यकर्मणः ५७ पूर्वमेवमयाप्रोक्तोरामोनारायणःपरः सीतांचयोगमायेतिबोधितो
पिनबुध्यसे ५८ जीवनाच्च ५४ अनंतत्वाद्वानराणांबलंहनूमत्सहितंनाशयस्व ५५ रावणेंद्रस्यसर्वश्रेष्ठस्यरावणस्येत्यर्थः यद्वा लोक
रावणानांश्रेष्ठस्य परिदेवितंपरिदेवनरूपंवचनम् ५६ यत्पापस्यकर्मणःफलंभाविस्तेनतेमयागदितंतदद्योपगतंप्राप्तम् ५७ रामोनारायणइति
पूर्वमेवप्रोक्तःकथितःतवेतिशेषः एवमनेकप्रकारैःरामस्यनारायणत्वंनबुध्यसेतस्यैतत्फलमागतमितिशेषः ५८ ६ ६

ननु त्वयेदं कथं ज्ञानं तत्राह एकदेति सानौ पर्वतशिखरे विशालायां शिलायामिति शेषः विशालायां नगर्यामित्यन्ये ५९ कुतो गंतासि कुत आ
गतोसीत्यर्थे आर्षम् देवानां मंत्रणे देवानां विचारस्थाने इत्यर्थः तत्र स्थितोऽहं तत आगत इति प्राहेत्यन्वयः ६० युवाभ्यां रावणकुंभकर्णाभ्याम्
६१ अक्षोभ्यं केनाप्यप्रापणीयक्षोभम् जहीत्यत्र हेतुगर्भविशेषणं त्रैलोक्यकंटकमिति ६२ रावणकंटकं रावणरूपं कंटकम् ६३ विष्णोरी

एकदाऽहं वने सानौ विशालायां स्थितो निशि दृष्टो मया मुनिः साक्षान्नारदो दिव्यदर्शनः ५९ तमब्रुवं महाभाग कु
तो गंतासि मे वद इत्युक्तो नारदः प्राह देवानां मंत्रणे स्थितः ६० तत्रोत्पन्नमुदंतं ते वक्ष्यामि शृणु तत्त्वतः युवाभ्यां पीडिता
देवाः सर्वे विष्णुमुपागताः ६१ ऊचुस्ते देवदेवेशं स्तुत्वा भक्त्या समाहिताः जहि रावणमक्षोभ्यं देव त्रैलोक्यकंटकं ६२
मानुषेण मृतिस्तस्य कल्पिता ब्रह्मणा पुरा अतस्त्वं मानुषो भूत्वा जहि रावणकंटकम् ६३ तथेत्याह महाविष्णुः स
त्यसंकल्प ईश्वरः जातो रघुकुले देवो राम इत्यभिविश्रुतः ६४ स हनिष्यति वः सर्वानित्युक्त्वा मय्ययौ मुनिः अ
तो जानीहि रामं त्वं परं ब्रह्म सनातनम् ६५ त्यज वैरं भजस्वाद्य मायामानुषविग्रहम् भजतो भक्तिभावेन प्रसीदति र
घूत्तमः ६६ भक्तिर्जनित्री ज्ञानस्य भक्तिर्मोक्षप्रदायिनी भक्तिहीनेन यत्किंचित्कृतं सर्वमसत्समम् ६७ अवताराः
सुबहवो विष्णोर्लीलानुकारिणः तेषां सहस्रसदृशो रामो ज्ञानमयः शिवः ६८ श्वरत्वसूचकं सत्यसंकल्पत्वम् ६४ ६५

मायया मानुष्यशरीरं न त्वसौ वस्तुतो मानुषः कश्चिज्जीव इत्यर्थः भजत इति द्वितीयाबहुवचनम् ६६ भक्तान्प्रसीदतीत्यस्योपपत्तये भक्तेरुत्कर्षमा
ह भक्तिरिति ज्ञानजनकत्वादेव तस्या मोक्षदत्वं किं बहुना कर्म भक्तिहीनं कृतं असत्समं अकृततुल्यं फलाजनकमित्यर्थः ६७ सर्वावतारेष्वयं मुख्यो २२
वतार इत्याह अवतारा इति लीलानुकारिणस्तज्जातिचेष्टानुकरणशीलस्येत्यर्थः ६८ ७ ७ ७

ये निपुणा रामं भजंति ते संसारं तीर्त्वा हरेः पदं यांति ६९ शुद्धसत्त्वाः शुद्धांतःकरणाः भवः संसारो भोगः शरीरं यस्य तादृशो यो महानहिः कालस्त
दीयैः पाशैर्बंधनैर्मुक्ताः सीतापतेरनंतसुखपदं शुद्धं ब्रह्म प्रयांति प्राप्नुवंति ७० इति श्रीमत्सकलराजविपद्बुद्ध॰ युद्धकांडे सप्तमः सर्गः ७

अनायासेन संसारं तीर्त्वा यांति हरेः पदम् ६९ ये राममेव सततं शुद्धविशु
रामं भजंति निपुणा मनसा वचसानिशम् सीतापतेः पदमनंतसुखं प्रयांति
द्धसत्त्वा ध्यायंति तस्य चरितानि पठंति संतः मुक्तास्त एव भवभोगमहाऽहिपाशैः
७० इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे युद्धकांडे सप्तमः सर्गः ७ कुंभकर्णवचः श्रुत्वा भ्रुकुटीवि
कटाननः दशग्रीवो जगादेदमासनादुत्पतन्निव १ त्वमानीतो न मे ज्ञानबोधनाय सुबुद्धिमान् मृषाकृतं समीकृत्य
युद्धस्व यदि रोचते २ नो चेद्गच्छ सुषुप्त्यर्थं निद्रा त्वां बाधतेऽधुना रावणस्य वचः श्रुत्वा कुंभकर्णो महाबलः ३ रुष्टोऽ
यमिति विज्ञाय तूर्णं युद्धाय निर्ययौ सलंघयित्वा प्राकारं महापर्वतसन्निभः ४ निर्ययौ नगरात्तूर्णं भीषयन्हरिसै
निकान् सननाद महानादं समुद्रमभिनादयन् ५ वानरान्कालयामास बाहुभ्यां भक्षयन्रुषा कुंभकर्णं तदा
दृष्ट्वा सपक्षमिव पर्वतम् ६ दुद्रुवुर्वानराः सर्वे कालांतकमिवाखिलाः भ्रमंतं हरिवाहिन्यां मुद्गरेण महाबलम् ७
कालयंतं हरीन्वेगाद्भक्षयंतं समंततः चूर्णयंतं मुद्गरेण पाणिपादैरनेकधा ८ कुंभकर्णं तदा दृष्ट्वा गदापाणिर्विभी
षणः ननाम चरणौ तस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य बुद्धिमान् ९ उत्पतन्निव क्रोधादिति शेषः १ समीकृत्य अंगीकृत्य मत्समव्यवहारो भूत्वा २ ३

४ अभिनादयन्स्वनादप्रतिध्वनियुतं कुर्वन् ५ कालयामास पीडयामास ६ कालांतकमिव कालमिवांतकमिव च तं दृष्ट्वा दुद्रुवुरित्यर्थः मुद्गरेण युतमिति शे
षः ७ पाणिपादैश्च स्वीयैश्चूर्णयंतं एकवत्त्वाभाव आर्षः एवमनेकप्रकारेण चूर्णयंतं ८ बुद्धिमान्सर्वास्वप्यवस्थासु ज्येष्ठो मंतव्य इति सदाचाराभिज्ञः ९

१० परिबोधनप्रकारमाह सीतामित्यादि इतिबोधितस्तन्नशृणोतिश्रुतवान्विपरीतंखड्गमुद्यम्यहंतुमुद्यतइतिशेषः ततःकथंचिन्निर्वृत्तोमांपदा
हत्वाउक्तवांश्च ११ किमुक्तवांस्तदाह धिक्त्वांगच्छेति ततोऽहंचतुर्भिर्मंत्रिभिरिति १२ समालिंग्यचाहेतिशेषः तदेवाह वत्सत्वमिति १३ ननुमेजी
वनंकथंसंभाव्यतेतत्राह महाभागवतोऽसीति भगवद्भक्तस्यतेनाशः कथमपिनसंभाव्यइतिशेषः १४ यतोऽहंमदेनमत्तनेत्रस्ततोम

विभीषणोऽहंभ्रातुर्मेदयांकुरुमहामते रावणस्तुमयाभ्रातर्बहुधापरिबोधितः १० सीतांदेहीतिरामायरामःसा
क्षाज्जनार्दनः नशृणोतिचमांहंतुंखड्गमुद्यम्यचोक्तवान् ११ धिक्त्वांगच्छेतिमांहत्वापदापापिभिरावृतः चतुर्भि
र्मंत्रिभिःसार्धंरामंशरणमागतः १२ तच्छ्रुत्वाकुंभकर्णोऽपिज्ञात्वाभ्रातरमागतम् समालिंग्यचवत्सत्वंजीवरा
मपदाश्रयः १३ कुलसंरक्षणार्थायराक्षसानांहितायच महाभागवतोऽसित्वंपुरामुनारदाच्छ्रुतम् १४ गच्छता
तममेक्षानींदृश्यतेनचकिंचन मदीयोवापरोवाऽपिमदमत्तविलोचनः १५ इत्युक्तोऽश्रुमुखोभ्रातुश्चरणावभिवंद्यसः
रामपार्श्वमुपागत्यचिंतापरउपस्थितः १६ कुंभकर्णोपिहस्ताभ्यांपादाभ्यांपेषयन्हरीन् चचारवानरींसेनांकाल
यन्गंधहस्तिवत् १७ दृष्ट्वातंराघवःक्रुद्धोवायव्यंशस्त्रमादरात् चिक्षेपकुंभकर्णायतेनचिच्छेदरक्षसः १८ समुद्ग
रंदक्षहस्तंतेनघोरंननादसः सहस्तःपतितोभूमावनेकान्मर्दयन्कपीन् १९ पर्यंतमाश्रिताःसर्वेवानराभयवेपिताः
रामराक्षसयोर्युद्धं पश्यंतःपर्यवस्थिताः २० मत्तीयपरविभागेनकिमपिनदृश्यतेऽतस्त्वंगच्छ कदाचित्त्वय्यपिमहारसंभवात् १५
चिंतापरःकुंभकर्णःकथंनाशमेष्यतीतिचिंतापरः १६ यस्यगंधंसमाघ्रायान्येगजाःपलायंतेसगंधगजः सयथाक्षुद्रपशून्कालयंश्चरतितद्वद्यंच
चार १७ वायव्यंशस्त्रं वायव्यास्त्राभिमंत्रितंशस्त्रम् १८ १९ पर्यंतमाश्रितायुद्धभूमध्येस्थिताहस्तपातभयात्प्रांतमाश्रिताइत्यर्थः २०

वडवामुखंनामसमुद्रेशतयोजनविस्तीर्णवडवाग्निवासस्थानम् २४ २५ २६ सशरःनत्शिरः २७ शिरोलंकाद्वारिप
२१ २२ २३
तितम् कायोमहोदधौपतितइतिशेषः २८ अस्यशिरोद्वाररोधयत् अरुधदित्यर्थः अडभावआर्षः निवृत्तप्रेषणाण्णिच् नक्रादिसमु

कुंभकर्णश्छिन्नहस्तःशालमुद्यम्यवेगतः समरेराघवंहंतुंदुद्रावतमथोच्छिनत् २१ शालेनसहितंवामहस्तंमें
न्द्रेणराघवः छिन्नबाहुमथायांतंनर्दंतवीक्ष्यराघवः २२ द्वावर्धचंद्रौनिशितावादायास्यपदद्वयम् चिच्छेदपतितोपा
द्वौलंकाद्वारिमहास्वनौ २३ निकृत्तपाणिपादोऽपिकुंभकर्णोऽतिभीषणः वडवामुखवद्वक्त्रंव्यादायरघुनंदनम् २४ अ
भिदुद्रावनिनदन्राहुश्चंद्रमसंयथा अपूरयत्सिताग्रैश्चसायकैस्तद्रघूत्तमः २५ शरपूरितवक्त्रोऽसौचुक्रोशातिभयं
करः अथसूर्यप्रतीकाशमैंद्रंशरमनुत्तमम् २६ वज्राशनिसमंरामश्चिक्षेपाक्षरमृत्यवे सतत्पवनसंकाशंस्फुर
त्कुंडलदष्ट्रकम् २७ चकर्तरक्षोऽधिपतेःशिरोवृत्रमिवाशनिः तच्छिरःपतितंलंकाद्वारिकायोमहोदधौ २८
शिरोऽस्यरोधयद्द्वारंकायोनक्राद्यचूर्णयत् ततोदेवाःसऋषयोगंधर्वाःपन्नगाःखगाः २९ सिद्धायक्षागुह्यका
श्चअप्सरोभिश्चराघवम् ईडिरेकुसुमासारैर्वर्षंतश्चाभिनंदिताः ३० आजगामततोरामंद्रष्टुंदेवमुनीश्वरः नारदोग
गनात्तूर्णंस्वभासाभासयन्दिशः ३१ राममिंदीवरश्यामसुदारांगंधनुर्धरम् ईषत्ताम्रविशालाक्षमैंद्रास्त्राचितबाहु
कम् ३२ दयार्द्रदृष्ट्यापश्यंतंवानरान्शरपीडितान् दृष्ट्वागद्गदयावाचाभक्त्यास्तोतुंप्रचक्रमे ३३

द्रेकायपानात् खगाःपक्षिणः २९ अप्सरोभिःसहेतिशेषः ईडिरेतुष्टुवुः कुसुमासारैरामंवर्षंतः अभिनंदिताअभिनंदवंतोबभूवुरितिशेषः ३०
३१ ऐंद्रास्त्रेणयुक्तोबाहुर्यस्यतम् ३२ ३३

देवानांहिरण्यगर्भादीनामपिदेवपूज्य परमात्मन् सर्वेजीवाअंशायस्यतादृश अतएवसनातनसदाभवन्नित्येत्यर्थः नारंजीवसमूहस्तस्याय नअखिलाधारजगदुत्पत्तिस्थितिनाशकारणविश्वसाक्षिन् अंतर्यामितयेतिभावः ३४ अतिवंचयन् स्वस्वरूपगोपनेनसंसारपातिनः कुर्वन् एतदपिमायाकृतमेवनत्वनस्तत्रारोपितंबोध्यम् ३५ सर्वेषांहृदिस्थितोपिस्वप्रकाशोपित्वंमाययागूह्यमानोभवसि नर्हीदृशत्वेकिंमानमित्यतआह अमलात्मनांव्यक्तएवेति तदनुभवएवत्वंवतादृशत्वेप्रमाणमितिभावः ३६ उन्मीलयन्निति तवनिमेषोन्मेषावेवसृष्टिप्रलयावितिभावः ३७ य

नारदउवाच देवदेवजगन्नाथपरमात्मन्सनातन नारायणाखिलाधारविश्वसाक्षिन्नमोस्तुते ३४ विशुद्धज्ञानरूपोऽपित्वंलोकानतिवंचयन् माययामनुजाकारःसुखदुःखादिमानिव ३५ त्वंमाययागूह्यमानःसर्वेषांहृदिसंस्थितः स्वयंज्योतिःस्वभावस्त्वंव्यक्तएवामलात्मनाम् ३६ उन्मीलयन्सृजस्येतन्नेत्रेरामजगत्त्रयम् उपसंहृियतेसर्वंत्वयाचक्षुर्निमीलनात् ३७ यस्मिन्सर्वमिदंभातियतश्चैतच्चराचरम् यस्मान्नकिंचिल्लोकेऽस्मिंस्तस्मैतेब्रह्मणेनमः ३८ प्रकृतिंपुरुषंकालंव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणम् यंजानंतिमुनिश्रेष्ठास्तस्मैरामायतेनमः ३९ विकाररहितंशुद्धंज्ञानरूपंश्रुतिर्जगौ त्वांसर्वजगदाकारमूर्तिंचाप्याहसाश्रुतिः ४० विरोधोदृश्यतेदेववैदिकोवेदवादिनाम् निश्चयंनाधिगच्छंतित्वत्प्रसादंविनाबुधाः ४१

स्मिन्निति यदाधारत्वादिदंभातीतिव्यवहारविषयः भानस्यत्वद्रूपत्वादितिभावः यतएतच्चराचरंजायतेयस्मिन्लीयतेयेनतिष्ठतिचेत्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिः यस्मादधिकंनकिंचित्तस्मैब्रह्मरूपिणेनमइत्यर्थः ३८ यंप्रकृतिंजानंति शक्तिशक्तिमतोरभेदात् यंपुरुषंजानंतिअंशांशिनोरभेदात् ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनइतिगीतोक्तेः व्यक्तस्वरूपः कालोनिमिषादिः अव्यक्तःक्षणरूपस्तदुभयरूपंकालंयंत्वांजानंतितस्मैनमः ३९ ४० विकाररहितत्ववादसर्वाकारवादयोरापाततोविरोधोदृश्यतेजगतोविकाररूपत्वात् ४१ २४

त्वत्प्रसादलभ्यंनिश्चयमाह माययेति एवंचजगदाकाररूपत्वंमायिकमितिनविरोधः मायिकत्वज्ञानंचजगतस्त्वत्प्रसादंविनादुर्लभमितिभावः ननु मायिकत्वेऽपिजगतस्तद्रूपत्वंभगवतः कथमित्यत्राह रश्मिजालमिति यथातप्तमरुदेशावच्छिन्नेरविरश्मिजालेजलभ्रमोमृगाणाम् ४२ तथा त्वयिजगद्भ्रांतिज्ञानाच्छुक्तौरजतमिवप्रकल्प्यतेजनैः मायया ऽपिनिरधिष्ठानकभ्रमोत्पादनासंभवात् अतस्त्वंतद्रूपइत्युच्यते यत्तुतेयात्वंनिर्गुणरूपंतन्मनसः श्रवणमनननिदिध्यासनादिसंस्कृतस्यमनसोविषयः दृश्यतेपरयाबुद्ध्येतिश्रुतेः ४३ तत्तवनिर्गुणंरूपंदृश्यं

माययाक्रीडतोदेवनविरोधोमनागपि रश्मिजालंरवेर्यद्वद्दृश्यतेजलवद्भ्रमात् ४२ भ्रांतिज्ञानात्तथारामत्वयिसर्वंप्रकल्प्यते मनसोविषयोदेवरूपंतेनिर्गुणंपरम् ४३ कथंदृश्यंभवेद्देवदृश्याभावेभजेत्कथम् अतस्तवावतारेषुरूपाणिनिपुणाभुवि ४४ भजंतिबुद्धिसंपन्नास्तरंत्येवभवार्णवम् कामक्रोधादयस्तत्रबहवःपरिपंथिनः ४५ भीषयंतिसदाचेतोमार्जारामूषकंयथा त्वन्नामस्मरतांनित्यंत्वद्रूपमपिमानसे ४६ त्वत्पूजानिरतानांतुकथाऽमृतपरात्मनाम् त्वद्भक्तसंगिनांरामसंसारोगोष्पदायते ४७ अतस्तेसगुणंरूपंध्यात्वाऽहंसर्वदाहृदि मुक्तश्चरामिलोकेषुपूज्योऽहंसर्वदेवतैः ४८

चक्षुरादिविषयः कथंभवेद्दृश्याभावेदृश्यत्वाभावेकथंभजेत् सेवेत् अतःतज्ज्ञानासंभवात्तद्रूपाविचारेणावताररूपाणिभजंतितावतैवभवार्णवंतरंत्येव ४४ ४५ भीषयंतित्वद्ध्यानान्निवर्त्तयंति ध्यानदार्ढ्योपायमाह त्वन्नामस्मरतांपुंसांत्वद्रूपमपिमानसेभवतीतिशेषः नामस्मरणमेवभगवद्रूपध्यानेदृढउपायइतिभावः ४६ सगुणसेवाऽपिमोक्षदेत्याह त्वत्पूजेत्यादि गोष्पदायते इत्यनेनतस्यशक्यतरणत्वंसूच्यते ४७ अतोनिर्गुणसेवायादुष्करत्वात्सगुणसेवायाअपिमोक्षदत्वाच्चेत्यर्थः मुक्तः संसारक्लेशात् मुक्तावस्थत्वंस्वस्यसूचितम् अतएवसर्वदेवैःपूज्यः ४८

एवंमुख्यरूपेणस्फुरत्वामकृतकर्मणा ऽपिस्तौनि रामेतिगतः गतप्रायः ४९ श्वइति इदंतद्वधस्यासन्नकालताद्योतकंवाल्मीक्युक्त्याऽभिवेश्योक्त्याचदिनत्रयेणेंद्रजितोवधःप्रतीयते अग्रेऽत्रापिवक्ष्यति अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरः कथंचिद्विनिपातितइति एवंपरश्वइत्यपिआग्निवेश्यरामायणे अष्टादशाह्वानिरामरावणयोर्द्वंद्वयुद्धस्योक्तेः ५० नभोगतः नभःशब्देनभूलोकोर्ध्वलोकास्तदन्यतमस्थितः सर्वंयुद्ध

रामत्वयामहत्कार्यंकृतंदेवहितेच्छया कुंभकर्णवधेनाद्यभूभारोऽयंगतःप्रभो ४९ श्वोहनिष्यतिसौमित्रिरिंद्रजेतारमाहवे हनिष्यसेऽथरामत्वंपरश्वोदशकंधरम् ५० पश्यामिसर्वंदेवेशसिद्धैःसहनभोगतः अनुगृह्णीष्वमांदेवगमिष्यामिसुरालयम् ५१ इत्युक्त्वारामममामंत्र्यनारदोभगवानृषिः ययौदेवैःपूज्यमानोब्रह्मलोकमकल्मषम् ५२ आनरंनिहतंश्रुत्वाकुंभकर्णंमहाबलम् रावणःशोकसंतप्तोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ५३ मूर्च्छितःपतितोभूमावुत्थायविललापह पितृव्यंनिहतंश्रुत्वापितरंचातिविह्वलम् ५४ इंद्रजित्प्राहशोकार्तंत्यजशोकंमहामते मयिजीवतिराजेंद्रमेघनादेमहाबले ५५ दुःखस्यावसरः कुत्रदेवांतकमहामते व्येतुते दुःखमखिलंस्वस्थोभवमहीपते ५६ सर्वसमीकरिष्यामिहनिष्यामिचवैरिपून् गत्वानिकुंभिलांसद्यस्तर्पयित्वाहुताशनम् ५७

वृत्तांतंपश्यामिसाक्षात्करोमि त्वद्भक्तिजनितज्ञानोत्कर्षेणज्ञानप्रतिबंधकस्यसर्वेंद्रियतमसोनिवर्तनात् अनेनगमनानुज्ञार्थमुक्तयुद्धदर्शनार्थस्थेयमित्यस्यावसरोनिराकृतः ५१ ५२ रामेणनिहतंश्रुत्वेत्यन्वयः ५३ पितरंचातिविह्वलंदृष्ट्वेतिशेषः ५४ शोकार्तंरावणंप्राहत्यजेत्यादि ५५ देवांतकेति देवनाशकस्यमनुष्यमात्राद्दुःखावसरःकेत्यर्थः ५६ समीकरिष्यामितदीयमुख्यहननेनास्मदीयंसर्वदुःखंदुःखेनसमंकरिष्यामीत्यर्थः तदेवाह हनिष्यामीति तदुपायमाह गत्वेति ५७ ७ ७

लब्धेरथस्ययोत्स्यामीतिशेषः तस्माद्रथादिलाभात् अजेयःयुद्धेइतिशेषः ५८ निर्दिष्टमुक्तंहवनस्थलंगत्वाहवनायोपचक्रमेइत्यन्वयः ५९ दुरात्मनः इंद्रजितः ६० तदाअजेयइतिच्छेदः ६१ शीघ्रंहोमसमाप्तेःप्रागेव बालोलक्ष्मणःकथंतंहन्यादितिसंदेहोमास्त्वित्याह हनिष्यतीति ६२

लब्ध्वारथादिकंतस्मादजेयोऽहंभवाम्यरेः इत्युक्त्वात्वरितंगत्वानिर्दिष्टंहवनस्थलं ५८ रक्तमाल्यांबरधरोरक्तगंधानुलेपनः निकुंभिलास्थलेमौनीहवनायोपचक्रमे ५९ विभीषणोऽथतच्छ्रुत्वामेघनादस्यचेष्टितं प्राहरामायसकलंहोमारंभंदुरात्मनः ६० समाप्यतेचेद्धोमोऽयंमेघनादस्यदुर्मतेः तदाऽजेयोभवेद्रामसमेघनादःसुरासुरैः ६१ अतःशीघ्रंलक्ष्मणेनघातयिष्यामिराघव आज्ञापयमयासार्धंलक्ष्मणंबलिनांवरम् हनिष्यतिनसंदेहोमेघनादंतवानुजः ६२ श्रीरामचंद्रउवाच अहमेवागमिष्यामिहंतुमिंद्रजितंरिपुम् आग्नेयेनमहाऽस्त्रेणसर्वराक्षसघातिना ६३ विभीषणोपितंप्राहनासावन्यैर्निहन्यते यस्तुद्वादशवर्षाणिनिद्राऽहारविवर्जितः ६४ तेनैवमृत्युर्निर्दिष्टोब्रह्मणाऽस्यदुरात्मनः लक्ष्मणस्तुअयोध्यायानिर्गम्यायात्त्वयासह ६५ तदादिनिद्राऽऽहारादीन्नजानातिरघूत्तम सेवार्थंतवराजेंद्रज्ञातंसर्वमिदंमया ६६ तदाज्ञापयदेवेशलक्ष्मणंत्वरयामया हनिष्यतिनसंदेहःशेषःसाक्षाद्धराधरः ६७ त्वमेवसाक्षाज्जगतामधीशोनारायणोलक्ष्मणएवशेषः युवांधराभारनिवारणार्थंजातौजगन्नाटकसूत्रधारौ ६८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेअष्टमःसर्गः ८

रामोमायामानुष्यंनाटयन्नाहाहमेवेति ६३ ६४ लक्ष्मणस्तुतादृशइत्याह लक्ष्मणस्त्विति त्वयासहयत्प्रभृत्यायात् ६५ तदादिनिद्रादीनिनजानातिनस्मरति अनुष्ठानंतुदूरापास्तमित्यर्थः तत्त्यागेहेतुःसेवार्थंतवेति ६६ मयासहेतिशेषः ६७ तस्यशेषत्वमेवदार्ढ्यायपुनराहत्वमेवेति जगतोनिर्माणरूपंनाटकंतस्यसूत्रधारौसुरव्यकारणे ६८ इतिश्रीमत्सकलराजपिपदु॰ युद्ध॰ अष्टमःसर्गः ८

विभीषणेतितस्यइंद्रजितःरौद्रस्यअतितामससय १ ममसेवनंमत्सेवाकरणंनिद्रादिराहित्यरूपम् २ पूर्ववनवाससमयेऽहंतस्यनिद्राऽ
हारादिराहित्यंज्ञात्वाऽपिभविष्यतःकार्यस्येंद्रजिद्वधरूपस्यगुरुत्वात्तूष्णीमासम् तंनंनिषिद्धवानित्यर्थः इत्युक्त्वाविभीषणमितिशेषः ३लक्ष्म
णेतिद्विःसंबोधनमादरपूर्वमन्यासाध्यत्वसूचनाय ४ ससैन्यसंवृतनऋक्षराजःसचिवसहितोविभीषणश्चत्वामभियास्यति अनुयास्यति

विभीषणवचःश्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् जानामितस्यरौद्रस्यमायांकृत्स्नांविभीषण १ सहिब्रह्मास्त्रविच्छू
रोमायावीचमहाबलः जानामिलक्ष्मणस्यापिस्वरूपंममसेवनम् २ ज्ञात्वैवासमहंतूष्णींभविष्यत्कार्यगौरवात् इ
त्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहरामोज्ञानवतांवरः ३ गच्छलक्ष्मणसैन्येनमहताजहिरावणिम् हनूमत्प्रमुखैःसर्वैर्यूथपैःसहलक्ष्म
ण ४ जांबवानृक्षराजोऽयंसहसैन्येनसंवृतः विभीषणश्चसचिवैःसहत्वामभियास्यति ५ अभिज्ञस्तस्यदेशस्यजानाति
विवराणिसः रामस्यवचनंश्रुत्वालक्ष्मणःसविभीषणः ६ जग्राहकार्मुकंश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः रामपादांबुजंस्पृश्य
हृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ७ अद्यमत्कार्मुकान्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिं गमिष्यंतिहिपातालंस्नातुंभोगावतीजले ८ ए
वमुक्त्वासंसौमित्रिःपरिक्रम्यप्रणम्यतम् इंद्रजिन्निधनाकांक्षीययौत्वरितविक्रमः ९ वानरैर्बहुसाहस्रैर्हनूमान्पृष्ठ
तोऽन्वगात् विभीषणश्चसहितोमंत्रिभिस्त्वरितंययौ १० जांबवत्प्रमुखाऋक्षाःसौमित्रिंत्वरयाऽन्वगुः गत्वानिकुं
भिलादेशंलक्ष्मणोवानरैःसह ११ अपश्यद्बलसंघातंदूराद्राक्षससंकुलम् धनुरायम्यसौमित्रिर्यत्तोऽभूद्भूरिविक्रमः
१२ ५विभीषणस्यानुगमनंकार्यसाधकमित्याहाभिज्ञइति तस्यइंद्रजिद्धननदेशस्य विवराणिरिपूणांछिद्राणि ६ स्पृश्यस्पृष्ट्वा ७ भोगावतीपाताल
गंगा ८ सःसंस्मृतात्मरूपःस्मृतस्वनिवासश्चतंरामम् ९ १० ११ बलसंघातंइंद्रजिद्रक्षणार्थंस्थितम् राक्षससंकुलंराक्षसरसन्यासम् १२ ७

अंगदेनवीरेणजांबवान्यत्तोऽभूदित्यनुकर्षः राक्षसाधिपइत्युत्तरार्धस्थविभीषणान्वयिराक्षसानइंद्रजिद्रक्षकान् १३ १४ अस्मिन्रक्षोऽ
नीकेभिन्नेत्वच्छरभेदेनपलायिते एतत्कर्मइंद्रजिद्धवनकर्म १५ १६ राक्षसेंद्रसुतंप्रतितत्सेनांप्रतीत्यर्थः १७ तेराक्षसाः १८ शब्दः
शूराणांसिंहनादरूपः १९ निकुंभिलांचहोमंचेतिकेवलंकर्मत्यागएवनकिंतुनदेशत्यागोऽपीत्यर्थः २० महताक्रोधेनयुतोयुद्धायसौमि

अंगदेनचवीरेणजांबवानृराक्षसाधिपः तदाविभीषणःप्राहसौमित्रिंपश्यराक्षसान् १३ यदेतद्राक्षसानीकंमेघ
श्यामंविलोक्यते अस्यानीकस्यमहतोभेदनेयत्नवान्भव १४ राक्षसेंद्रसुतोऽप्यस्मिन्भिन्नेदृश्योभविष्यति अभिद्र
वाशुयावद्वैनैतत्कर्मसमाप्यते १५ जहिवीरदुरात्मानंहिंसापरमधार्मिकम् विभीषणवचःश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्षणः
१६ ववर्षशरवर्षाणिराक्षसेंद्रसुतंप्रति पाषाणैःपर्वताग्रैश्चवृक्षैश्चहरियूथपाः १७ निर्जघ्नुःसर्वतोदैत्यांस्तेऽपिवा
नरयूथपान् परश्वधैःशितैर्बाणैरसिभिर्यष्टितोमरैः १८ निर्जघ्नुर्वानरानीकंतदाशब्दोमहानभूत् ससंप्रहारस्तुमु
लःसंजज्ञेहरिरक्षसाम् १९ इंद्रजित्स्वबलंसर्वंमर्द्यमानंविलोक्यसः निकुंभिलांचहोमंचत्यक्त्वाशीघ्रंविनिर्गतः २०
रथमारुह्यसधनुःक्रोधेनमहताऽगमत् समाह्वयित्वासौमित्रिंयुद्धायरणमूर्धनि २१ सौमित्रेमेघनादोऽहंमया
जीवन्नमोक्ष्यसे तत्रदृष्ट्वापितृव्यंसप्राहनिष्ठुरभाषणम् २२ इहैवजातःसंवृद्धःसाक्षाद्भ्रातापितुर्मम यस्त्वंस्व
जनमुत्सृज्यपरभृत्यत्वमागतः २३ कथंद्रुह्यसिपुत्रायपापीयानसिदुर्मतिः इत्युक्त्वालक्ष्मणंदृष्ट्वाहनूमत्पृष्ठतःस्थि
तम् २४ त्रिंलक्ष्मणमाह्वयित्वारणमूर्द्धनिरणभूमध्यभागंअगमत्प्रासःल्यबभावआर्षः २१ समाह्वयन्नेवाहसौमित्रेइति निष्ठुरभाषणंनिष्ठुरवा
क्यम् २२ परभृत्यत्व मागतइत्यस्येदृशंत्वांधिगितिशेषः २३ द्रुह्यसिमदीयंछिद्रंशत्रुभ्योदर्शयन्नित्यर्थः पृष्ठतःसार्वविभक्तिकस्तसिः पृष्ठेइत्यर्थः २४

उद्यंतिप्रकाशांस्थितानिआयुधानिनिस्त्रिंशाश्चयस्मिंस्तादृशेरथेइत्यर्थः महाप्रमाणंसार्द्धसप्तवितस्ति २५ भोवानराममुष्माकंप्राणान्ममबाणाःपा
स्यंतीतिअवददितिशेषः दाशरथिर्लक्ष्मणः २६ इंद्रजित्क्रोधाद्रक्तनयनोबाणपातसमकालंलक्ष्मणमपश्यत् २७ ततःशरैराहतःपीडितोमू

उद्यदायुधनिस्त्रिंशेरथेमहतिसंस्थितः महाप्रमाणमुद्यम्यघोरंविस्फारयन्धनुः २५ अद्यवोमामकाबाणाःप्राणा
न्पास्यंतिवानराः ततःशरंदाशरथिःसंधायामित्रकर्शनः २६ ससर्जराक्षसेंद्रायक्रुद्धःसर्पइवश्वसन् इंद्रजिद्रक्त
नयनोलक्ष्मणंसमुदैक्षत २७ शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतःशरैः मुहूर्तमभवन्मूढःपुनःप्रत्याहृतेंद्रियः
२८ ददर्शावस्थितंवीरंवीरोदशरथात्मजम् सोभिचक्रामसौमित्रिंक्रोधसंरक्तलोचनः २९ शरान्धनु
षिसंधायलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् यदितेप्रथमेयुद्धेनदृष्टोमेपराक्रमः ३० अद्यत्वांदर्शयिष्यामितिष्ठेदानीं
व्यवस्थितः इत्युक्त्वासप्तभिर्बाणैरभिविव्याधलक्ष्मणम् ३१ दशभिश्चहनूमंतंतीक्ष्णधारैःशरोत्तमैः त
तःशरशतेनैवसंप्रयुक्तेनवीर्यवान् ३२ क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धोनिर्बिभेदविभीषणम् लक्ष्मणोऽपितथाशत्रुंश
रवर्षैरवाकिरत् ३३ तस्यबाणैःसुसंविद्धंकवचंकांचनप्रभम् व्यशीर्यतरथोपस्थेतिलशःपतितंभुवि
३४

ढोमूर्च्छितोऽभवत् प्रत्याहृतेंद्रियःप्राप्तेंद्रियज्ञानःपुनर्व्यपगतमूर्च्छोऽभवदितियावत् २८ सौमित्रिमभिचक्रामतत्संमुखंजगामे
त्यर्थः २९ ३० ३१ संप्रयुक्तेनधनुषःसकाशात्प्रेरितेन ३२ ३३ सुसंविद्धंसुतरांसम्यक्विद्धंरथमध्येविशीर्णंतत्र
पुनर्बाणैस्तिलशःखंडितंभुविपतितम् ३४ ७ ७ ७ ७ ७

३५ दिव्यमपिलक्ष्मणस्यकवचंतद्बाणैर्व्यशीर्यतापतच्च अन्योऽन्यंकृतप्रतिकृतौकृतेप्रतिकृतंयाभ्यांतादृशौ संधिरार्षः ३६ तुमु
लं अत्याश्चर्यमद्रष्टृभिर्विशिष्यज्ञातुमशक्यंच ३७ जयाजयविवर्जितावित्यनेनसमयुद्धतोक्ता ३८ ३९ ४० ४१ ४२

ततःशरसहस्रेणसंक्रुद्धोरावणात्मजः बिभेदसमरेवीरंलक्ष्मणंभीमविक्रमम् ३५ व्यशीर्यतापतद्दिव्यंक
वचंलक्ष्मणस्यच कृतप्रतिकृतान्योऽन्यंबभूवतुरभिद्रुतौ ३६ अभीक्ष्णंनिःश्वसंतौतौयुध्येतांतुमुलंपुनः श
रसंवृतसर्वांगौसर्वतोरुधिरोक्षितौ ३७ सुदीर्घकालंतौवीरावन्योऽन्यंनिशितैःशरैः अयुध्येतांमहासत्वौजया
जयविवर्जितौ ३८ एतस्मिन्नंतरेवीरोलक्ष्मणःपंचभिःशरैः रावणेःसारथिंसाश्वंरथंचसमचूर्णयत् ३९ चि
च्छेदकार्मुकंतस्यदर्शयन्हस्तलाघवम् सोऽन्यत्तुकार्मुकंभद्रंसज्यंचक्रेत्वरान्वितः ४० तच्चापमपिचिच्छेद
लक्ष्मणस्त्रिभिराशुगैः तमेवछिन्नधन्वानंविव्याधानेकसायकैः ४१ पुनरन्यत्समादायकार्मुकंभीमविक्रमः
इंद्रजिल्लक्ष्मणंबाणैःशितैरादित्यसन्निभैः ४२ बिभेदवानरान्सर्वान्बाणैरापूरयन्दिशः ततऐंद्रंसमादायल-
क्ष्मणोरावणिंप्रति ४३ संधायाकृष्यकर्णांतंकार्मुकेदृढनिष्ठुरम् उवाचलक्ष्मणोवीरःस्मरन्रामपदांबुजम्
४४ धर्मात्मासत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यदि त्रिलोक्यामप्रतिद्वंद्वस्तदेनंजहिरावणिम् ४५ इत्युक्त्वाबाणमाक
र्णाद्विकृष्यतमजिह्मगम् लक्ष्मणःसमरेवीरःससर्जेंद्रजितंप्रति ४६ सशरःसशिरस्त्राणंश्रीमज्ज्वलितकुंडल
म् प्रमथ्येंद्रजितःकायात्पातयामासभूतले ४७ ऐंद्रंऐंद्रास्त्राभिमंत्रितम् यद्वा अगस्त्यद्वाराइंद्रदत्ततूणीराद्रामेणदत्त
मित्यर्थः ४३ ४४ ४५ तंबाणंऐंद्रबाणम् ४६ ४७ ७ ७ ७ ७ ७

रघूत्तमंकीर्तयंतः तद्गुणान्कीर्तयंतः तैरेवस्तुवंतश्चेत्यर्थः ४८ ४९ स्थिराभूत् तावत्पर्यंतंराक्षसभारेणकंपमानेवासीदितिव्यंग्यम् जयज
ल्पः देवसृष्टोजयशब्दः ५० ५१ गतश्रमाआसन्नितिशेषः स्तुवद्भिर्लक्ष्मणमितिशेषः ५२ राक्षसोविभीषणः ५३ ५४ लक्ष्मणा

ततःप्रमुदितादेवाःकीर्तयंतोरघूत्तमम् ववर्षुःपुष्पवर्षाणिस्तुवंतश्चमुहुर्मुहुः ४८ जहर्षशक्रोभगवान्सहदे
वैर्महर्षिभिः आकाशेऽपिचदेवानांशुश्रुवेदुंदुभि स्वनः ४९ विमलंगगनंचासीत्स्थिराभूद्विश्वधारिणी निह
तंरावणिंदृष्ट्वाजयजल्पसमन्वितः ५० गतश्रमःससौमित्रिःशंखमापूरयद्रणे सिंहनादंततःकृत्वाज्याशब्दम
करोद्विभुः ५१ तेननादेनसंहृष्टावानराश्चगतश्रमाः वानरेंद्रैश्चसहितःस्तुवद्भिर्हृष्टमानसैः ५२ लक्ष्मणः
परितुष्टात्माददर्शाभ्येत्यराघवम् हनूमद्राक्षसाभ्यांचसहितोविनयान्वितः ५३ ववंदेभ्रातरंरामंज्येष्ठंनारा
यणंविभुम् त्वत्प्रसादाद्रघुश्रेष्ठहतोरावणिराहवे ५४ श्रुत्वातल्लक्ष्मणाद्भक्त्यातमालिंग्यरघूत्तमः मूर्ध्न्य
वघ्रायमुदितःसस्नेहमिदमब्रवीत् ५५ साधुलक्ष्मणतुष्टोऽस्मिकर्मतेदुष्करंकृतम् मेघनादस्यनिधनेजितंसर्व
मरिंदम ५६ अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरःकथंचिद्विनिपातितः निःसपत्नःकृतोऽस्म्यद्यनिर्यास्यतिहिरावणः ५७
पुत्रशोकान्मयायोद्धुंतंहनिष्यामिरावणम् मेघनादंहतंश्रुत्वालक्ष्मणेनमहाबलम् ५८ रावणःपतितोभूमौमू
र्च्छितःपुनरुत्थितः विललापातिदीनात्मापुत्रशोकेनरावणः ५९ पुत्रस्यगुणकर्माणिसंस्मरन्पर्यदेवयत् अ
द्यदेवगणाःसर्वेलोकपालामहर्षयः ६० तदिंद्रजिन्निधनंश्रुत्वेत्यर्थः ५५ सर्वराक्षसकुलम् ५६ ५७ मयायोद्धुंनिर्यास्य २८
तीत्यन्वयः ५८ ५९ पर्यदेवयत् शोकंकृतवानित्यर्थः ६० ७ ७ ७ ७

पुत्रलालसःपुत्रेलालसाप्रीतिर्यस्यसः ६१ सर्वान्राक्षसान्विनाशयिषुर्नाशयितुमिच्छुरुवाच युद्धायगच्छध्वमितिशेषः ६२ बुद्ध्वा
संवीक्ष्यसीतानाशेरामनाशइतिविचार्येत्यर्थः ६३ ६४ ६५ हेदशग्रीववैश्रवणानुजत्वादिभिर्ननुनामअतिशयेनप्रसिद्धःकथं

हतमिंद्रजितंज्ञात्वासुखंस्वप्स्यंतिनिर्भयाः इत्यादिबहुशःपुत्रलालसोविललापह ६१ ततःपरमसंक्रुद्धोरा
वणोराक्षसाधिपः उवाचराक्षसान्सर्वान्विनाशयिषुराहवे ६२ सपुत्रवधसंतप्तःशूरःक्रोधवशंगतः संवी
क्ष्यरावणोबुद्ध्याहंतुंसीतांप्रदुद्रुवे ६३ खड्गपाणिमथायांतंक्रुद्धंदृष्ट्वादशाननम् राक्षसीमध्यगासीताभय
शोकाकुलाभवत् ६४ एतस्मिन्नंतरेतत्रसचिवोबुद्धिमान्शुचिः सुपार्श्वोनाममेधावीरावणंवाक्यमब्रवीत्
६५ ननुनामदशग्रीवसाक्षाद्वैश्रवणानुजः वेदविद्याव्रतस्नातःस्वकर्मपरिनिष्ठितः ६६ अनेकगुणसंपन्नःकथंस्त्री
वधमिच्छसि अस्माभिःसहितोयुद्धेहत्वारामंचलक्ष्मणम् प्राप्स्यसेजानकींशीघ्रमित्युक्तःसन्यवर्तत ६७ ततोदु
रात्मासुहृद्भिर्निवेदितंवचःसुधर्म्यंप्रतिगृह्यरावणः गृहंजगामाशुशुचाविमूढधीःपुनःसभांचप्रययौसुहृद्वृतः
६८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेनवमःसर्गः ९ सविचार्यसभामध्येराक्षसैः
सहमंत्रिभिः निर्ययौयेऽवशिष्टास्तैराक्षसैःसहराघवम् १ शलभःशलभैर्युक्तःप्रज्वलंतमिवानलम् ततो
रामेणनिहताःसर्वेतेराक्षसायुधि. २ स्वयंरामेणनिहतस्तीक्ष्णबाणेनवक्षसि व्यथितस्त्वरितंलंकांप्रविवेशद
शाननः ३ स्त्रीवधमिच्छसीत्यन्वयः ६६ इतिसुपार्श्वेनोक्तःसरावणोन्यवर्ततनिवृत्तः ६७ शुचाशोकेनविमूढधीःसभागमनमे
तदवसरेयुक्तंतत्रगृहगमनंविमोहः ६८ इतिश्रीमत्सकलराजधिपदुद्धरण॰युद्धकांडेनवमःसर्गः९ ७ १ २ ३ ७

न्चापिपादपूरणेमारुतेश्चपौरुषंदृष्ट्वेत्यनुकर्षः ४ एवंप्रकारेणराक्षसयूथपैः सहलंकाविनाशितेत्यन्वयः ५ नदेवाह महादैत्याइत्यादिदुःख
संदोहोदुःखसमूहः ६ ७ ८ तूणीरसायकाः तूणीरस्थिताःसायकाइत्यर्थः संभविष्यंतित्वांसम्यक्प्राप्स्यंति ९ १० सर्वत्रसर्वदिक्षु

दृष्ट्वारामस्यबहुशःपौरुषंचाप्यमानुषम् रावणोमारुतेश्चैववशीशीघ्रंशुक्रांतिकंययौ ४ नमस्कृत्यदशग्रीवःशुक्रं
प्रांजलिरब्रवीत् भगवन्राघवेणैवंलंकाराक्षसयूथपैः ५ विनाशितामहादैत्यानिहताःपुत्रबांधवाः कथंमेदुःख
संदोहस्त्वयितिष्ठतिसद्गुरौ ६ इतिविज्ञापितोदैत्यगुरुःप्राहदशाननम् होमंकुरुप्रयत्नेनरहसित्वंदशानन ७
यदिविघ्नोनचेद्धोमेतर्हिहोमानलोऽत्थितः ८ महान्रथश्चवाहाश्चचापतूणीरसायकाः संभविष्यंतितैर्युक्तस्त्व
मजेयोभविष्यसि ९ गृहाणमंत्रान्मद्दत्तान्गच्छहोमंकुरुद्रुतम् इत्युक्तस्त्वरितंगत्वारावणोराक्षसाधिपः १०
गुहांपातालसदृशींमंदिरेस्वेचकारह लंकाद्वारकपाटादिबध्वासर्वत्रयत्नतः ११ होमद्रव्याणिसंपाद्ययान्युक्ता
न्याभिचारिके गुहांप्रविश्यचैकांतेमौनीहोमंप्रचक्रमे १२ उत्थितंधूममालोक्यमहांतंरावणानुजः रामाय
दर्शयामासहोमधूमंभयाकुलः १३ पश्यरामदशग्रीवोहोमंकर्तुंसमारभत् यदिहोमःसमाप्तःस्यात्तदाऽ
जेयोभविष्यति १४ अतोविघ्नायहोमस्यप्रेषयाशुहरीश्वरान् तथेतिरामःसुग्रीवसंमतेनांगदंकपिम् १५
हनूमत्प्रमुखान्वीरानादिदेशमहाबलान् प्राकारंलंघयित्वातेगत्वारावणमंदिरम् १६ दशकोट्यःप्लवंगानां
गत्वामंदिररक्षकान् चूर्णयामासुरश्वांश्चगजांश्चन्यहनन्क्षणात् १७ आदिना अन्यान्यपिछिद्राणि ११ १२ रावणा
नुजोविभीषणः १३ समारभत् आरब्धवान् अजेयइतिछेदः १४ १५ १६ १७

विभीषणस्यभार्यासरमानामहस्तसंज्ञयाहोमस्थानमसूचयन्ज्ञापितवती १८ पादघट्टनैःपादाघातैः १९ २० संभारान्होमसाधनानि
२१ हनूमान्स्रुवमाच्छिद्यतेनैवजघान २२ २३ २४ विददारनखैर्विदीर्णंकृतवान् २५ ततःकंचुकाद्विमुक्ताविभक्तामुक्ताःरत्न

ततश्चसरमानामप्रभातेहस्तसंज्ञया विभीषणस्यभार्यासाहोमस्थानमसूचयत् १८ गुहापिधानपाषाण
मंगदःपादघट्टनैः चूर्णयित्वामहासत्वःप्रविवेशमहागुहाम् १९ दृष्ट्वादशाननंतत्रमीलिताक्षंददर्शसः ततोऽगदाज्ञ
यासर्वेवानराविविशुर्द्रुतम् २० तत्रकोलाहलंचक्रुस्ताडयंतश्चसेवकान् संभारांश्चिक्षिपुस्तत्रहोमकुंडेसमंततः
२१ स्रुवमाच्छिद्यहस्तात्तुरावणस्यबलाद्रुषा तेनैवसंजघानाशुहनूमान्प्लवगाग्रणीः २२ घ्नंतिदंतैश्चकाष्ठैश्चवा
नरास्तमितस्ततः नजहौरावणोध्यानंहतोऽपिविजिगीषया २३ प्रविश्यांतःपुरेवेश्मन्यंगदोवेगवत्तरः समानयत्के
शबंधेधृत्वामंदोदरींशुभाम् २४ रावणस्यैवपुरतोविलपंतीमनाथवत् विददारांगदस्तस्याःकंचुकंरत्नभूषितम् २५
मुक्ताविमुक्ताःपतिताःसमंताद्रत्नसंचयैः श्रोणिसूत्रंनिपतितंत्रुटितंरत्नचित्रितम् २६ कटिप्रदेशाद्विस्रस्तानी
वीतस्यैवपश्यतः भूषणानिचसर्वाणिपतितानिसमंततः २७ देवगंधर्वकन्याश्चनीताहृष्टैःप्लवंगमैः मंदोदरीरुरो
दाथरावणस्याग्रतोभृशम् २८ क्रोशंतीकरुणंदीनाजगाददशकंधरम् निर्लज्जोऽसिपरैरेवंकेशपाशेविकृष्यते २९

संचयैस्ततोविभक्तैःसहभूमौपतिताइत्यर्थः त्रुटितंवानराणामाकर्षणेनभग्नम् २६ तस्यरावणस्यपश्यतएवेत्यर्थः २७ नीतारावणहोमस्थान
मितिशेषः २८ करुणंयथास्यात्तथाक्रोशंतीजगादेत्यन्वयः त्वंनिर्लज्जोऽसियत्तवभार्यातवैवाग्रेपरैर्वानरैःकेशपाशेधृत्वाविकृष्यतेच २९ ७

अतः किंजुहोषिकिंनलज्जसेतदेवाह हन्यतेपश्यतइत्यादि ३० ३१ त्वयिजीवति ईदृशंदुःखंभवेत् नभवेदेव त्वन्नाशात्तुमेइदंदुःखंप्राप्तम् च पादपूर
णे मेभर्त्रजीविताशयाभार्यालज्जाचेत्यभयमपित्यक्तमित्यर्थः ३२ ३३ ततोत्सृज्यततउत्सृज्येतिच्छेदः आर्षः संधिः महन्महाफलजनकंहवन
मित्यर्थः ३४ ३५ जीवताप्राणिनाकिंनदृश्यतेअसंभावितमपिदृश्यतइत्यर्थः ततोममेदृश्यवस्थेऽतिशोकंत्यजज्ञानंभाविदुर्लभ्यमितिज्ञा
नम् ३६ अज्ञानकृतस्यवस्तुनोज्ञानेननाशइतिचेत्सर्वमिदमज्ञानकृतमेवेत्याहाज्ञानेति अतएवकर्तव्याकर्तव्यविषयज्ञाननाशकोऽतःस

भार्यातवैवपुरतः किंजुहोषिनलज्जसे हन्यतेपश्यतोयस्यभार्यापापैश्चशत्रुभिः ३० मर्तव्यंतेनतत्रैवजीवितान्
मरणंवरम् हामेधनादतेमाताक्लिश्यतेबतवानरैः ३१ त्वयिजीवतिमेदुःखमीदृशंचकथंभवेत् भार्यालज्जाचसंत्यक्ताभ
र्त्रामेजीविताशया ३२ श्रुत्वातद्देवितंराजामंदोदर्यादशाननः उत्तस्थौखड्गमादायत्यजदेवीमितिब्रुवन् ३३ जघानां
गदमव्यग्रः कटिदेशेदशाननः ततोत्सृज्ययमुः सर्वेविध्वंस्यहवनंमहत् ३४ रामपार्श्वमुपागम्यतस्थुः सर्वेप्रहर्षि
ताः रावणस्ततोभार्यामुवाचपरिसान्त्वयन् ३५ दैवाधीनमिदंभद्रेजीवताकिंनदृश्यते त्यजशोकंविशाला-
क्षिज्ञानमालंब्यनिश्चितम् ३६ अज्ञानप्रभवःशोकःशोकोज्ञानविनाशकृत् अज्ञानप्रभवाहंधीःशरीरादि
ष्वनात्मसु ३७ तन्मूलःपुत्रदारादिसंबंधःसंसृतिस्ततः हर्षशोकभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः ३८

र्वथाज्ञानालंबेनसंत्यक्तुंशक्यइतिभावः किंबहुनासर्वःसंसारएवाज्ञानमूलकस्तन्मूलस्यशरीरादिष्वहंज्ञानस्याज्ञानप्रभवत्वादित्याहाज्ञानप्रभवे
ति ३७ पुत्रदारादिसंबंधएतेमदीयाइत्यध्यासः ततःसंसृतिःबंधककर्मोत्पत्तिः एवंहर्षादयोजन्माद्याश्चाज्ञानमूलाः तत्तज्जनककर्मणामज्ञानजन्य- ३०
त्वात् इदंलब्धमितिहर्षजनकस्येदंमेनष्टमितिशोकजनकस्यायंमेहंतेत्यादिभयादिजनकज्ञानस्याज्ञानमूलकत्वाच्च ३८ ७ ७

आत्मनस्तुवास्तवोनकेनापिसंबंधइत्याह आत्मात्विति बहुशोव्याख्यातमेतत् ३९ सर्वभावैः स्फुरवदुःखैर्विवर्जितः तदेवाह नसंयोगइतितु
द्धिरेवमुख्यतयाहर्षशोकादिकारणमितिभावः ४० ४१ दारयिष्यतिदारणेननाशयिष्यतीत्यर्थः वज्रकल्पैः सायकैर्दारयिष्यतीत्यन्वयः ततं
स्तत्पदंसर्वोत्तमंस्थानंवैकुंठंगमिष्यामि ४२ सीतांहत्वात्वयामेक्रियासपिंडीकरणांताकर्तव्या पुत्राभावेतुपत्नीस्यादितिस्मृतेः यद्वामयासार्धंप्रा

अज्ञानप्रभवात्ह्येतेजन्ममृत्युजरादयः आत्मातुकेवलःशुद्धोव्यतिरिक्तोह्यलेपकः ३९ आनंदरूपोज्ञानात्मास
र्वभावविवर्जितः नसंयोगोवियोगोवाविद्यतेकेनचित्सतः ४० एवंज्ञात्वास्वमात्मानंत्यजशोकमनिंदिते इदानी
मेवगच्छामिहत्वारामंसलक्ष्मणम् ४१ आगमिष्यामिनोचेन्मांदारयिष्यतिसायकैः श्रीरामोवज्रकल्पैश्चततो
गच्छामितत्पदम् ४२ तदात्वयामेकर्तव्याक्रियामच्छासनात्प्रिये सीतांहत्वामयासार्द्धंत्वंप्रवेक्ष्यसिपावकम्
४३ एवंश्रुत्वावचस्तस्यरावणस्यातिदुःखिता उवाचनाथमेवाक्यंशृणुसत्यंतथाकुरु ४४ शक्योनराघ
वोजेतुंत्वयाचान्यैःकदाचन रामोदेववरःसाक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४५ मत्स्योभूत्वापुराकल्पेमनुंवैवस्वतं
प्रभुः ररक्षसकलापद्भ्योराघवोभक्तवत्सलः ४६ रामःकूर्मोऽभवत्पूर्वंलक्षयोजनविस्तृतः समुद्रमथनेपृ
ष्ठेदधारकनकाचलम् ४७ हिरण्याक्षोऽतिदुर्वृत्तोहतोऽनेनमहात्मना क्रोडरूपेणवपुषाक्षोणीमुद्धरताक्व
चित् ४८ त्रिलोककंटकंदैत्यंहिरण्यकशिपुंपुरा हतवान्नारसिंहेनवपुषारघुनंदनः ४९ वकंप्रवेक्ष्यसिसत्यामिच्छायामि

तिशेषः ४३ सत्यंवाक्यंशृणुतथाकुरुच महावाक्यार्थमनुतिष्ठेत्यर्थः ४४ प्राधानस्यप्रकृतेःपुरुषाणांजीवानांचेश्वरःनियंता ४५ तदेवबो
धयंतीतदवतारानाह मत्स्यइति इदंपुराणेप्रसिद्धम् ४६ ४७ क्रोडरूपेणवाराहरूपेण ४८ ४९ ७ ७

जगत्त्रयमाक्रम्यपादेरिनिशेषः ५० रामःपरशुरामःमुनेःकश्यपस्य ५१ भवदर्थेभवन्नाशार्थं ५२ ५३ रघूत्तमेतत्समीपमित्यर्थः ५४ ५५ राघवेणघातयित्वाकथंजीवामिजीवनेप्रियताबुद्धिंकरोमि मरणस्यसन्निहितत्वाद्विपरीतबुद्धिंरावणस्याह रामेणसहेत्यादिजाना मिराघवमितिच ५६ ५७ रामेणनिधनंप्राप्यपरंपदंयास्यामीतिज्ञात्वैवजानकीबलादानीतेत्यन्वयः हेप्रियेत्वांविमुच्यत्यक्त्वासंसारा

विक्रमैस्त्रिभिरेवासौबलिंबध्वाजगत्त्रयम् आक्रम्यादात्सुरेंद्रायभृत्यायरघुसत्तमः ५० राक्षसाःक्षत्रियाकारा जाताभूमेर्भारवहाः तान्हत्वाबहुशोरामोभुवंजित्वाह्यदान्मुनेः ५१ सएवसांप्रतंजातोरघुवंशेपरात्परः भवदर्थेरघुश्रेष्ठोमानुषत्वमुपागतः ५२ तस्यभार्याकिमर्थंवाहृतासीतावनाद्बलात् ममपुत्रविनाशार्थंस्वस्यापिनिधनायच ५३ इतःपरंवावैदेहींप्रेषयस्वरघूत्तमे विभीषणायराज्यंतुदत्वागच्छामहेवनम् ५४ मंदोदरीवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् कथंभद्रेरणेपुत्रान्भ्रातॄन्राक्षसमंडलम् ५५ घातयित्वाराघवेणजीवामिवनगोचरः रामेणसहयोत्स्यामिरामबाणैःसुशीघ्रगैः ५६ विदार्यमाणोयास्यामितद्विष्णोःपरमंपदम् जानामिराघवंविष्णुंलक्ष्मींजानामिजानकीम् ज्ञात्वैवजानकीसीतामयाऽनीतावनाद्बलात् ५७ रामेणनिधनंप्राप्ययास्यामीतिपरंपदम् विमुच्यत्वांतुसंसाराद्गमिष्यामिसहप्रिये ५८ परानंदमयीशुद्धासेव्यतेयामुमुक्षुभिः तांगतिंतुगमिष्यामिहतोरामेणसंयुगे ५९

न् ल्यब्लोपेपंचमी संसारंसंत्यज्यमृतैर्बंधुभिःसहगमिष्यामि ५८ गम्यतेप्राप्यतेसागतिःस्थानंपरानंदमयीदुःखराहित्याद्ब्रह्मलोकैकदेशवैकुंठरूपाशुद्धारजस्तमोऽस्पृष्टशुद्धसत्वमयीयामुमुक्षुभिःसेव्यतेदहराद्युपासनाभिः प्राप्यते रामेणसंयुगेहतस्तांगतिंगमिष्यामि ५९ ७ ७ ७ ७ ७

इहकल्मषाणिराक्षसदेहेनकृतानिपापानि अंतकालेरामनामस्मरणाद्राममूर्तिदर्शनाच्चप्रक्षाल्यदूरीकृत्यमुक्तिंयास्यामि ६०क्लेशादीतिअविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशाइतियोगशास्त्रोक्ताः तत्राविद्याअनित्याशुचिदुःखरूपानात्मसुनित्यशुचिसुखात्मत्वख्यातिःशुक्तिरजतादिज्ञानानिव अस्मिताशरीराद्व्यतिरिक्तआत्मानास्तीत्येवंप्रत्ययःरागद्वेषौप्रसिद्धौ अभिनिवेशोमरणादित्रासः तज्जन्याःस्थूलवृत्तयआदिपदग्रा

प्रक्षाल्यकल्मषाणीहमुक्तिंयास्यामिदुर्लभाम् ६० क्लेशादिपंचकतरंगयुगंभ्रमाढ्यंदारात्मजाप्तधनबंधुझषाभियुक्तम् और्वानलाभनिजरोषमनंगजालंसंसारसागरमतीत्यहरिंव्रजामि ६१ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेदशमःसर्गः १० इत्युक्त्वावचनंप्रेम्णाराज्ञींमंदोदरींतदा रावणःप्रययौयोद्धुंरामेणसहसंयुगे १ दृढंस्यंदनमास्थायवृतोघोरैर्निशाचरैः चक्रैःषोडशभिर्युक्तंसवरूथंसकूबरम् २ पिशाचवदनैर्घोरैःखरैर्युक्तंभयावहम् सर्वास्त्रशस्त्रसहितंसर्वोपस्करसंयुतम् ३ निश्चक्रामाथसहसारावणोभीषणाकृतिः आयांतंरावणंदृष्ट्वाभीषणंरणकर्कशम् ४ संत्रस्ताभूत्तदासेनावानरीरामपालिता ५ हनूमानथचोत्प्लुत्यरावणंयोद्धुमाययौ आगत्यहनुमान्वक्षोवक्षस्यतुलविक्रमः ६ मुष्टिबंधंदृढंबध्वाताडयामासवेगतः तेनमुष्टिप्रहारेणजानुभ्यामपतद्रथे ७ मूर्छितोऽथमुहूर्तेनरावणःपुनरुत्थितः उवाचचहनूमंतंशूरोऽसिममसंमतः ८

त्याःयासांध्यानहेयत्वंयोगशास्त्रेउक्तम् तद्रूपास्तरंगायत्रतंचेमंयुगंतत्प्रवृत्तिरूपभ्रमेणाढ्यम् दारादिरूपैर्झषैर्मीनैर्युक्तंनक्राणिनांरोषएवौर्वानलाभोयत्रशोषकत्वात्तम् अनंगःकामएवजालंबंधकत्वाद्यत्रतम् कामेनहितत्तद्विषयेजनोबध्यते ६१ इतिश्रीमत्सकलराजविपद्दूरणस॰ युद्धकां॰ दशमःसर्गः १० इत्युक्तेति १ वरूथोरथगुप्तिः २ उपस्करोयुद्धसामग्री ३ रणकर्कशंअतिनिर्दयम् ४ ५ ६ ७ ८

९ १० ११ १२ समवेताःअग्रेइतिछेदःसंधिरार्षः १३ १४ पृथक्सिंहनादंकृत्वाप्रत्येकंसिंहनादंकृत्वेत्यर्थः दशनच्छदंओष्ठम् १५ विवृ

हनूमानाहतंधिक्त्वांयस्त्वंजीवसिरावण त्वंतावन्मुष्टिनावक्षोममताडयरावण ९ पश्चान्मयाहतःप्राणान्मो
क्ष्यसेनात्रसंशयः तथेतिमुष्टिनावक्षोरावणेनापिताडितः १० विघूर्णमाननयनःकिंचित्कश्मलमाययौ संज्ञा
मुपाप्यकपिराट्रावणंहंतुमुद्यतः ११ ततोऽन्यत्रगतोभीत्यारावणोराक्षसाधिपः हनूमानंगदश्चैवनलोनीलस्त
थैवच १२ चत्वारःसमवेताग्रेदृष्ट्वाराक्षसपुंगवान् अग्निवर्णंतथासर्परोमाणंखड्गरोमकं १३ तथावृश्चिकरोमा
णंनिर्जघ्नुःक्रमशोऽस्फुरान् चत्वारश्चतुरोहत्वाराक्षसान्भीमविक्रमान् १४ सिंहनादंपृथक्कृत्वारामपार्श्वमुपा
गताः ततःक्रुद्धोदशग्रीवःसंदश्यदशनच्छदम् १५ विवृत्यनयनेक्रूरोराममेवान्वधावत दशग्रीवोरथस्थ
स्तुरामंवज्रोपमैःशरैः १६ आजघानमहाघोरैर्धाराभिरिवतोयदः रामस्यपुरतःसर्वान्वानरानपिविव्यथ
१७ ततःपावकसंकाशैःशरैःकांचनभूषणैः अभ्यवर्षद्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः १८ रथस्थंरावणंदृष्ट्वा
भूमिष्ठंरघुनंदनम् आहूयमातलिंशक्रोवचनंचेदमब्रवीत् १९ रथेनममभूमिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमम् त्वरितं
भूतलंगत्वाकुरुकार्यममानघ २० एवमुक्तोऽथतंनत्वामातलिर्देवसारथिः ततोहयैश्चसंयोज्यहरितैःस्यंदनो
त्तमम् २१

त्यक्रोधवशाद्विस्तार्य १६ तोयदोधाराभिरिवपर्वतमितिशेषः विव्यथेव्यथयामास अंतर्भावितणयर्थः १७ १८ १९
ममकार्यंरामस्यरथेनयोजनरूपम् २० हरितैः हरितवर्णैः २१ ७ ७ ७ ७ ७

उपचक्रामरामसमीपमाजगामेत्यर्थः अप्रतवर्यरथे अन्यैःसर्वैरदृश्यरथेप्रांजलिरब्रवीदित्यन्वयः किमब्रवीत्तदाह देवराजेनेत्यादि २२ अ
यंदेवराजस्यरथइतिरूपबोधनम् सचतवविजयायतेनप्रेषितः ऐंद्रंस्वीयंधनुश्चतेनप्रेषितम् २३ २४ २५ लोकान्लक्ष्म्यानियोजयन्

स्वर्गाज्जयार्थंरामस्यत्वुपचक्राममातलिः अब्रवीच्चततोराममप्रतर्क्यरथेस्थितः प्रांजलिर्देवराजेनप्रेषितोऽस्मि
रघूत्तम २२ रथोऽयंदेवराजस्यविजयायतवप्रभो प्रेषितश्चमहाराजधनुरैंद्रंचभूषितम् २३ अभेद्यंकवचंखड्गंदि
व्यतूणीयुगंतथा आरुह्यचरथंरामरावणंजहिराक्षसम् २४ मयासारथिनादेववृत्रंदेवपतिर्यथा इत्युक्तस्तं
परिक्रम्यनमस्कृत्यरथोत्तमम् २५ आरुरोहरथंरामोलोकान्लक्ष्म्यानियोजयन् ततोऽभवन्महायुद्धंभैरवंरोम
हर्षणम् २६ महात्मनोराघवस्यरावणस्यचधीमतः आग्नेयेनचआग्नेयंदैवंदैवेनराघवः २७ अस्त्रंराक्षसराजस्यजघा
नपरमास्त्रवित् ततस्तुससृजेघोरंराक्षसंचास्त्रमस्त्रवित् २८ क्रोधेनमहताविष्टोरामस्योपरिरावणः रावणस्यधनु
र्मुक्ताःसर्पाभूत्वामहाविषाः शराःकांचनपुंखाभाराघवंपरितोऽपतन् २९ तैःशरैःसर्पवदनैर्वमद्भिरनलंमुखैः दिशश्च
विदिशश्चैवव्याप्तास्तत्रतदाऽभवन् ३० रामःसर्पांस्ततोदृष्ट्वासमंतात्परिपूरितान् सौपर्णमस्त्रंतद्घोरंपुरःप्रावर्त
यद्रणे ३१ रामेणमुक्तास्तेबाणाभूत्वागरुडरूपिणः चिच्छिदुःसर्पबाणांस्तान्समंतात्सर्पशत्रवः ३२ अस्त्रेप्र
तिहतेयुद्धेरामेणदशकंधरः अभ्यवर्षत्ततोरामंघोराभिःशरवृष्टिभिः ३३ ततःपुनःशरानीकैराममक्लिष्टकारिण
म् अर्दयित्वातुघोरेणमातलिंप्रत्यविध्यत ३४ रावणवधस्याल्पकालावशिष्टत्वबोधनेनानंदयन्नित्यर्थः २६ २७ २८
२९ अनलमग्निम् ३० पुरः रावणसंमुखे ३१ ३२ ३३ घोरेणबाणेनेतिशेषः ३४ ७ ७ ७ ७

रथोपस्थे रथकेतुं पातयित्वेत्यनेन तस्यैव तत्सादिवच्छरैर्नम्रीकरणं विवक्षितम् क्रोधमूर्छितः उच्छिन्नक्रोधइत्यर्थः ३५ आर्ताकारं आर्तसदृशाकारम् अभिनीततदाकारम् नतु वस्तुतस्तदाकारं ३६ ३७ ३८ सदृशं कोपं आत्मनः सदृशं कोपं देवेंद्रधनुर्वर्षाकाले दृश्यमानमिंद्रधनुरिति

पातयित्वा रथोपस्थे रथकेतुं च कांचनम् ऐंद्रानश्वानभ्यहनद्रावणः क्रोधमूर्छितः ३५ विषेदुर्देवगंधर्वाश्चारणाः पितरस्तथा आर्ताकारं हरिं दृष्ट्वा व्यथिताश्च महर्षयः ३६ व्यथिता वानरेंद्राश्च बभूवुः सविभीषणाः दशास्यो विंशतिभुजः प्रगृहीतशरासनः ३७ ददृशे रावणस्तत्र मैनाक इव पर्वतः रामस्तु भ्रुकुटिं बध्वा क्रोधसंरक्तलोचनः ३८ कोपं चकार सदृशं निर्दहन्निव राक्षसम् धनुरादाय देवेंद्रधनुराकारमद्भुतम् ३९ गृहीत्वा पाणिना बाणं कालानलसमप्रभम् निर्दहन्निव चक्षुर्भ्यां ददृशे रिपुमंतिके ४० पराक्रमं दर्शयितुं तेजसा प्रज्वलन्निव प्रचक्रमे कालरूपी सर्वलोकस्य पश्यतः ४१ विकृष्य चापं रामस्तु रावणं प्रतिविध्य च हर्षयन्वानरानीकं कालांतक इवाबभौ ४२ क्रुद्धं रामस्य वदनं दृष्ट्वा शत्रुं प्रधावतः तत्रसुः सर्वभूतानि चचाल च वसुंधरा ४३ रामं दृष्ट्वा महारौद्रमुत्पातांश्च सुदारुणान् त्रस्तानि सर्वभूतानि रावणं चाविशद्भयम् ४४ विमानस्थाः सुरगणाः सिद्धगंधर्वकिन्नराः ददृशुः सुमहायुद्धं लोकसंवर्तकोपमम् ऐंद्रमस्त्रं समादाय रावणस्य शिरोऽच्छिनत् ४५ मूर्धानो रावणस्याथ बहवो रुधिरोक्षिताः गगनात्प्रपतंति स्म तालादिव फलानि हि ४६ न दिनं न च वै रात्रिर्न संध्या न दिशोऽपि वा प्रकाशंते न तद्रूपं दृश्यते न तत्र संगरे ४७ ख्यातं तत्सदृशं ३९ ४० कालरूपी रामस्तद्रूपमनुसंधाय प्रचक्रमे रावणवधार्थमिति शेषः ४१ ४२ ४३ ४४ लोकसंवर्तकोपमं सर्वलोकप्रलयकृदाडीबकादियुद्धसदृशम् ४५ मूर्धानः रामबाणकृत्ता इति शेषः ४६ न दिनमित्यादि अनेनानेकदिनं रामरावणयोर्निरंतरं युद्धं वृत्तमिति सूचितं तद्रूपं छिन्नमस्तकरावणरूपं पुनःपुनः शिरःप्रादुर्भावात् ४७

तदेवाह तत इति एकवर्चसां तुल्यतेजसाम् ४८ शांतो गतचेष्टः ४९ ५० निष्फलत्वं याताः प्राप्ताः निष्फला जाता इति क्वचित्पाठः ५१ ५२

ततो रामो बभूवाथ विस्मयाविष्टमानसः शतमेकोत्तरं छिन्नं शिरसां चैकवर्चसाम् ४८ न चैव रावणः शांतो दृश्यते जीवितक्षयात् ततः सर्वास्त्रविद्वीरः कौसल्यानंदवर्द्धनः ४९ अस्त्रैश्च बहुभिर्युक्तश्चिंतयामास राघवः यैर्यैर्बाणैर्हता दैत्या महासत्वपराक्रमाः ५० त एते निष्फलं याता रावणस्य निपातने इति चिंताकुले रामे समीपस्थो विभीषणः ५१ उवाच राघवं वाक्यं ब्रह्मदत्तवरो ह्यसौ विच्छिन्ना बाहवोऽप्यस्य विच्छिन्नानि शिरांसि च ५२ उत्पत्स्यंति पुनः शीघ्रमित्याह भगवानजः नाभिदेशेऽमृतं तस्य कुंडलाकारसंस्थितम् ५३ तच्छोषयानलास्त्रेण तस्य मृत्युस्ततो भवेत् विभीषणवचः श्रुत्वा रामः शीघ्रपराक्रमः ५४ पावकास्त्रेण संयोज्य नाभिं विव्याध रक्षसः अनंतरं च चिच्छेद शिरांसि च महाबलः ५५ बाहूनपि च संरब्धो रावणस्य रघूत्तमः ततो घोरां महाशक्तिमादाय दशकंधरः ५६ विभीषणवधार्थाय चिक्षेप क्रोधविह्वलः चिच्छेद राघवो बाणैस्तां शितैर्हेमभूषितैः ५७ दशग्रीवशिरश्छेदात्तदा तेजो विनिर्गतम् म्लानरूपो बभूवाथ छिन्नैः शीर्षैर्भयंकरैः ५८ एकेन मुख्यशिरसा बाहुभ्यां रावणो बभौ रावणस्तु पुनः क्रुद्धो नानाशस्त्रास्त्रवृष्टिभिः ५९ ववर्ष रामं तं रामस्तथा बाणैर्ववर्ष च ततो युद्धमभूद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ६० अथ संस्मारयामास मातली राघवं तदा विसृजास्त्रं वधायास्य ब्राह्मं शीघ्रं रघूत्तम ६१ कुंडलाकारे गर्ते संस्थितम् ५३ अनलास्त्रेणाग्नेयास्त्रेण ५४ ५५ ५६ शितैस्तीक्ष्णैः ५७ तेजोपगमाच्च म्लानरूपो बभूव ५८ मुख्यशिरसेत्यनेनान्यानि युद्धादिकाले एव प्रादुर्भवंतीति सूचितम् ५९ ६० ६१ ७ ७

मथितः कथितः उत्तमांगंशिरः ६२ मर्मणिउरस्थलरूपे ६३ ६४ आकाशमयमित्यनेनानिमहत्त्वंसूचितम् आकाशपदेनव्यापकत्वा
द्धिरण्यगर्भोवा गौरवेमेरुमंदरौयस्यसदृशावितिशेषः ६५ भास्करवर्चसाभानंतत्तुल्यतेजःप्रकाशं अस्त्रशब्दोऽर्थवाचीशस्त्रपर्यायो

विनाशकालः प्रथितोयः सुरैः सोऽद्यवर्त्तते उत्तमांगंनचैतस्य छेत्तव्यंराघव त्वया ६२ नैवशीर्ष्णिप्रभोवध्योवध्य
एवहिमर्मणि ततः संस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमातलेः ६३ जग्राहसशरंदीप्तंनिःश्वसंतमिवोरगम् यस्यपा
र्श्वेतुपवनः फलेभास्करपावकौ ६४ शरीरमाकाशमयंगौरवेमेरुमंदरौ पर्वस्वपिचविन्यस्तालोकपालाम
हौजसः ६५ जाज्वल्यमानंवपुषाभातंभास्करवर्चसा तमुग्रमस्त्रंलोकानांभयनाशनमद्भुतम् ६६ अ
भिमंत्र्यततोरामस्तंमहेषुंमहाभुजः वेदप्रोक्तेनविधिनासंदधेकार्मुकेबली ६७ तस्मिन्संधीयमानेतुराघ
वेणशरोत्तमे सर्वभूतानिवित्रेसुश्चचालचवसुंधरा ६८ सरावणायसंक्रुद्धोभृशमानम्यकार्मुकम् चिक्षेपप
रमायत्तस्तमस्त्रंमर्मघातिनम् ६९ सवज्रइवदुर्धर्षोवज्रपाणिविसर्जितः कृतांतइवघोरास्योन्यपतद्राव
णोरसि ७० सनिमग्नोमहाघोरः शरीरांतकरः परः बिभेदहृदयंतूर्णंरावणस्यमहात्मनः ७१ रावणस्या
हरत्प्राणान्विवेशधरणीतले सशरोरावणंहत्वारामतूर्णीरमाविशत् ७२ तस्यहस्तात्पपाताशुसशरंकार्मुकंम
हत् गतासुर्भ्रमिवेगेनराक्षसेंद्रोऽपतद्भुवि ७३ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहतशेषाश्चराक्षसाः हतनाथाभयत्रस्ताद्रुद्रु
वुः सर्वतोदिशम् ७४ ।अ॰६६ वेदप्रोक्तेनब्रह्मास्त्रविधिनाअभिमंत्र्येत्यन्वयः ६७ ६८ भृशमतिशयेन ६९ वज्रपाणिनात्यक्तोवज्रइव
सबाणोरावणोरसिन्यपतत् ७० ७१ वेगवशाद्रावणप्राणहरणोत्तरंभूमौप्रविश्यपुनः स्वाधिष्ठातृदेवतातेजोवशाद्रामतूणीरंप्रविष्टः ७२ भ्रमीतिशरपतनक
लजातभ्रमिवेगेन ७३ ७४

दशग्रीवनिधनंरामविजयंचदृष्ट्वाविदुद्रुवुरित्यन्वयः ७५ ततोरामजयंरावणस्यतद्वधंचवदंतोविनेदुरनेनान्वयः सिंहनादांश्चक्रुरित्यर्थः ७६ ७७
सूर्यतुल्यंरावणस्यदेहोत्थंतेजोरघुश्रेष्ठंप्रविवेशतंप्रविश्यतदाज्ञयावैकुंठलोकं जगामेतिबोध्यम् ७८ ७९ वयंत्वितिवयंदेवा अपितेजसाद्योतमान
अपिसात्विकाअपिसत्वप्रधानाअपिविष्णोर्भगवतः करुणापात्रभूता अपिभयदुःखादिव्याप्ताः पुनः पुनः संसारभाजश्च ८० अयंराक्षसः क्रूरोपिब्र
ह्महापिअत्यंततामसोपिपरदाररतत्वादिगुणोपि ८१ रामंप्रविष्टवांस्तत्प्रवेशेनमोक्षद्वारंलब्धवान् वैकुंठगतानांप्रतिसंचरेमुक्तिश्रवणादित्याश्चर्यमि

दशग्रीवस्यनिधनंविजयंराघवस्यच ततोविनेदुः संहृष्टावानराजितकाशिनः ७५ वदंतोरामविजयंरावणस्यचतद्वध
म् अथांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः ७६ पपातपुष्पवृष्टिश्चसमंताद्राघवोपरि तुष्टुवुर्मुनयः सिद्धाश्चारणा
श्चदिवौकसः ७७ अथांतरिक्षेननृतुः सर्वतोऽप्सरसोमुदा रावणस्यचदेहोत्थंज्योतिरादित्यवत्स्फुरत् ७८ प्रविवेश
रघुश्रेष्ठंदेवानांपश्यतांसताम् देवाऊचुरहोभाग्यंरावणस्यमहात्मनः ७९ वयंतुसात्विकादेवाविष्णोः कारुण्यभाज
नाः भयदुःखादिभिर्व्याप्ताः संसारेपरिवर्तिनः ८० अयंतुराक्षसः क्रूरोब्रह्महाऽतीवतामसः परदाररतोविष्णुद्वेषी
तापसहिंसकः ८१ पश्यत्सुसर्वभूतेषुराममेवप्रविष्टवान् एवंब्रुवत्सुदेवेषुनारदः प्राहसुस्मितः ८२ शृणुतात्रसुरा
यूयंधर्मतत्त्वविचक्षणाः रावणोराघवद्वेषादनिशंहृदिभावयन् ८३ त्यर्थः ८२ रावणोद्वेषसंयुक्तोऽपिभृत्यैः सहरामचरित्रंशुक

सारणादिभ्यः श्रुत्वातद्द्वेषादेवानिशंतंहृदिभावयन् अत्रश्रुत्वाभावयन्नित्य नेनश्रवणमनननिदिध्यासनसंपदुक्ता मननमनुक्तमपिअर्थात्क्षिप्तं
बोध्यं तथारामात्स्वनिधनंश्रुत्वाभयात्सर्वत्रराघवंपश्यन्निदंफललब्धवानितिशेषः तस्यचदर्शनस्यसार्वकालिकत्वमाह अनुदिनंस्वप्नेऽपिराममेव
पश्यति अनेनसाक्षात्कारउक्तः एवंसगुणविषयत्वादेषांवैकुंठलोकप्राप्तिद्वारामोक्षजनकत्वंदहराद्युपासनावदितिबोध्यम् ८३

८४ उपसंहरति क्रोधोपीति अपिनायः प्रीत्यैवमाचरेत्तस्यमुक्तिः सर्वथेतिध्वनितं गुरुबोधः गुरुसेवाजन्योबोधस्तद्वत् अधिकः सर्वधर्मा
धिकोऽभवदित्यर्थः ८५ भगवतोहस्तान्मृत्युरप्येवंफलकइत्याह रामेणेति सहसमानेदेशेयुज्यतेसयुक्तस्यभावः सायुज्यंसमानलोकवा
सइत्यर्थः तदेवाभिप्रेत्याऽग्रेवक्ष्यति वैकुंठंयातीति ८६ दुरात्मापरानिष्टादिचिंतकः पापिष्ठत्वंकायिकपापवत्त्वं तदेवस्फुटयति परधनपरद

भृत्यैः सहसदारामचरित्रंद्वेषसंयुतः श्रुत्वारामात्स्वनिधनंभयात्सर्वत्रराघवम् ८४ पश्यन्ननुदिनंस्वप्नेराममेवा
नुपश्यति क्रोधोपिरावणस्याशुगुरुबोधाधिकोभवत् ८५ रामेणनिहतश्चांतेनिर्धूताशेषकल्मषः रामसायुज्यमेवा
परावणोमुक्तबंधनः ८६ पापिष्ठोवादुरात्मापरधनपरदारेषुसक्तोयदिस्यान्नित्यंस्नेहाद्भयाद्वारघुकुलतिलकंभावयन्संप
रेतः भूत्वाशुद्धांतरंगोभवशतजनितानेकदोषैर्विमुक्तः सद्योरामस्यविष्णोः सुरवरविनुतंयातिवैकुंठमाद्यम् ८७ हत्वायु
द्धेदशास्यंत्रिभुवनविषमंवामहस्तेनचापंभूमौविष्टभ्यतिष्ठन्नितरकरधृतंभ्रामयन्बाणमेकम् आरक्तोपांतनेत्रः शरद
लितवपुः सूर्यकोटिप्रकाशोवीरश्रीबंधुरांगस्त्रिदशपतिनुतः पातुमांवीररामः ८८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमा
महेश्वरसंवादेयुद्धकांडेरावणवधोनामएकादशः सर्गः ११ रामोविभीषणंदृष्ट्वाहनूमंतंतथांगदम् लक्ष्म
णंकपिराजंचजांबवंतंतथाऽपरान् १

रेत्यादि स्नेहाद्भयाद्वेत्यनेनोभयोस्तुल्यफलत्वंस्नेहाद्गोप्यादिभयाद्रावणादिस्तत्रस्नेह
वतामेहलौकिकसुखाधिक्यंविशेषइतिबोध्यम् पारलौकिकंतुफलंतुल्यमित्याशयेनवाशब्दः अंतरंगंअंतःकरणंतच्छुद्धंयस्यसः शुरवरोब्र
ह्मा ८७ त्रिभुवनस्यविषमंदुःखदं शरैर्दलितंविदारितंवपुर्यस्यसः बंधुरांगः यथोचितंनतोन्नतांगः एवंध्यातॄणांसर्वभयापहमितिनत्रेशुभ
सिद्धम् ८८ इतिश्रीमत्सकलराजधिपदुद्धर॰ युद्धकांडेएकादशः सर्गः ११ ७ रामइति १ ७ ७ ७

तेषांवीराणामुत्साहार्थंवाक्यमाह भवतामिति एवंविधवाक्येनबोधितावीरारणेप्राणव्ययेनापिस्वामीष्टंसाधयंतीतिसूचितम् २ अथ
पारितोषिकंददाति कीर्तिरिति वः पुण्याकीर्तिः स्थास्यतीति किंचययाकीर्त्यासंयुक्तामिमांभवतांविजयकथांयेकीर्तयिष्यंतितेपरमांगतिंयास्यंति
३ ४ ५ पर्यदेवयत् शोकेनविललापेत्यर्थः ६ बोधयस्वशोकापनयनवाक्यैः संसारानित्यत्वंबोधयेत्यर्थः ७ ८ मृतकस्यरावणस्यसमीपेमृतक

परितुष्टेनमनसासर्वानेवाब्रवीद्वचः भवतांबाहुवीर्येणनिहतोरावणोमया २ कीर्तिः स्थास्यतिवः पुण्यायावच्चंद्रदिवा
करौ कीर्तयिष्यंतिभवतांकथांत्रैलोक्यपावनीम् ३ ययोपेतांकलिहरांयास्यंतिपरमांगतिम् एतस्मिन्नंतरेदृष्ट्वारावणं
पतितंभुवि ४ मंदोदरीमुखाः सर्वाः स्त्रियोरावणपालिताः पतितारावणस्याग्रेशोचंत्यः पर्यदेवयन् ५ विभीषणः
शुशोचार्तः शोकेनमहताप्लुतः पतितोरावणस्याग्रेबहुधापर्यदेवयत् ६ रामस्तुलक्ष्मणंप्राहबोधयस्वविभीषणम् क
रोतुभ्रातृसंस्कारंकिंविलंबेनमानद ७ स्त्रियोमंदोदरीमुख्याः पतिताविलपंतिच निवारयतुताः सर्वाराक्षसीरावणप्रियाः
८ एवमुक्तोथऽरामेणलक्ष्मणोऽगाद्विभीषण उवाचमृतकोपांतेपतितंमृतकोपमम् ९ शोकेनमहताविष्टंसौमित्रिरिदमब्र
वीत् यशोचसित्वंदुःखेनकोऽयंतवविभीषण १० त्वंवाऽस्यकतमः सृष्टेः पुरेदानीमतः परम् यद्वत्तोयौघपतिताः सिक
तायांतितद्दशाः ११

तुल्यतयानिश्चेष्टंपतितम् ९ अयंतवकः आत्मनः शुद्धबुद्धस्वभावत्वान्नकेनापिसंबंधइतिभावः १० किं
चसृष्टेः पुरानवास्यकश्चित्संबंधोनैवासीत् एवमितः परमिदानींचनकश्चित्संबंधः पूर्वापरकालयोः संबंधाभावेनमध्येपिनवास्तवः संबंधः
किंत्वाभिमानिकएवेतिभावः तदेवदृष्टांतेनाह यद्वदिति तोयौघेपतिताः सिकताजलवेगाहृताः किंचिद्दूरंमिलितायांतिततः काश्चिद्गुरुतयाअधःनि
षंतिलघुतयाविलीयंतेवाअपरागच्छंतितासांयथानकश्चित्संबंधः ११ ७ ७ ७ ७

एवंदेहिनःकालेनतद्वेगेनसंयुज्यंतेवियुज्यंतेचवस्तुतश्चतेषांनकश्चित्संबंधइत्यर्थःदृष्टांतांतरमाह यथेति धानाभृष्टयवास्तासुऊर्ध्वाधरभावेनकाश्चिद्धाना क्षणंभवंतिततःपुनस्तासामस्निग्धत्वात्ततोनभवंतिवियुज्यंते १२ एवमीशामाययामेरितानिभूतानिभूतेषुसंयुज्यंतेवियुज्यंतेचेत्यर्थःएवमयंसंयोगोवियो गश्चनवैवेतिन किंतुसर्वेषामस्माकंतुल्यइत्याह त्वंचेमेवयमित्यादि अस्माकमप्येवंवियोगोभावीतिभावः १३ यदायस्मिन्कालेयस्माज्जन्ममृत्युकर्मसह कृतौभगवताकल्पितौतदातस्मिन्कालेतौभविष्यतएवनत्वन्यथेत्यर्थः १४ यथाबालोनपेक्षोऽपिबाल्यस्वभावादेवसृष्टैर्मृन्मयादिभिश्चित्रैःस्वनिर्मितानि तादृशानिसृजतिहरस्त्रीपुरुषाकारेकृत्वा तृतीयमेकंनिर्मायेतइदंजातमनयोरपत्यमितिव्यवहरति परस्पराभिधानेननाशयतिचैवमीश्वरोऽनपेक्षोपि

संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथाकालेनदेहिनः यथाधानास्कवैधानाभवंतिनभवंतिच १२ एवंभूतेषुभूतानिप्रेरितानीशमा यया त्वंचेमेवयमन्येचतुल्याःकालवशोद्भवाः १३ जन्ममृत्यूयदायस्मात्तदातस्माद्भविष्यतः ईश्वरःसर्वभूतानि भूतेःसृजतिहंत्यजः १४ आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोऽपिबालवत् देहेनदेहिनोजीवादेहाद्देहोभिजायते १५ बीजादे वयथाबीजंदेहान्यइवशाश्वतः देहीदेहविभागोऽयमविवेककृतःपुरा १६

सर्जनेजन्यफलानपेक्षोऽपिआत्मसृष्टैरेवभूतैःप्रा- णिभिःस्त्रीपुरुषग्राम्यव्यवहारद्वारापराणिसृजति ततःकेनचित्कंचिद्धंतिचननुतेषामेवतत्रकर्तृत्वमस्त्वित्यत्राह अस्वतंत्रैरिति तृणमात्रचालनेपिस्वातंत्र्य रहितैः ननुतर्किंसृज्यमानदेहएवजीवोनेत्याह देहेनेति जीवास्तेनदेहेनदेहिनोनतुदेहात्मानएवतेननुदेहःकिमपिकारणमेवनेत्याह देहादिति कर्मद्वारेति शेषः १५ अस्यव्यवहारस्यानादित्वेदृष्टांतमाह बीजादेवेति सचदेहादन्यइवअन्यएवेत्यर्थः भेदकंधर्ममाह शाश्वतइति तेननित्यत्वानित्यत्वाभ्यांदेहदे हिनोर्भेदउक्तः वस्तुतस्तस्यदेहिव्यवहारप्रयोजकोदेहसंबंधोपिकल्पितएवेत्याह देहीति अविवेककृतः अंतःकरणेनात्मनोऽविवेकात् अहंममे त्यादिबुद्धिरितिभावः एवंचदेहएवममताबुद्धेरयात्स्तवत्वे भ्रात्रादौममत्वबुद्धिःसुतरामवास्तवीतिसूचितम् १६ ७ ७ ३६

वस्तुतोभ्रात्रादेरात्मातिरिक्तत्वबुद्धिर्नाशादिबुद्धिश्चसर्वामिथ्यैवशक्तिरजतादिबुद्धिवदित्याह नानात्वमिति नानात्वंभेदः क्रियाफलंसुखदुः खेएतेअतद्धर्माअनात्मधर्माद्रष्टुस्तद्वृत्तित्वेन भांति अंतःकरणतत्कार्यधर्माएवैतेतदविवेकात्आत्मनिभांति यथादारुगतवक्रत्वादि नातद्गताग्नेर्वक्रत्वादीतिभावः १७ तइमेनानात्वादयः देहसंयोगाद्देहपदेनांतःकरणमप्युपलक्ष्यते असङ्गतोऽहंममताबुद्धिः यथास दसद्वाऽन्यत्किंचिद्वस्तु आग्रहात्ध्यायतोभृंगिकीटन्यायेनतथाप्रथाभवतिध्यायमानवस्तुसदसत्त्वाभ्यांध्यातुरपिसदसत्त्वप्रथाभवतित द्वत् अनेनवास्तवत्वानाशादीनांनिराकृता एवंचशोकोनिरालंबइतितात्पर्यम् १८ ज्ञानाच्चदुःखनिवृत्तिरित्याह प्रसुप्तस्येति यथाप्रसु

नानात्वंजन्मनाशश्चक्षयोवृद्धिःक्रियाफलम् द्रष्टुराभांत्यतद्धर्मायथाऽग्नेर्दारुविक्रियाः १७ तइमेदेहसंयोगा दात्मनाभांत्यसङ्गतात् प्रथायथातथाचान्यध्यायतोसत्सदाग्रहात् १८ प्रसुप्तस्यानहंभावात्तदाभातिनसंसृ तिः जीवतोऽपियथातद्वन्मुक्तस्यानहंकृतेः १९ तस्मान्मायामनोधर्मंजह्यहंममताभ्रमम् रामभद्रेभग वतिमनोधेह्यात्मनीश्वरे २०

प्राहंभावाभावात्संसृतिर्नभातिप्रस्वापोऽत्रसुषुप्तिः तथाविमुक्तस्यतत्त्वज्ञानाज्जीवन्मुक्तस्य जीवतोऽपिअनहंकृतेः अहंकाराभावात्तथासंसाराभावात्तज्जन्यदुःखशोकाद्यभावइत्यर्थः १९ उपसंहरति तस्मादिति मायामनो धर्मंमायापरिणाममनोधर्मंअहंममताभ्रमंजहि अन्यधर्मस्यान्यनिष्ठत्वेनग्रहाद्भ्रमत्वंमायापरिणामत्वेनमनसोजडत्वमुक्तंमनोमा त्रांतःकरणं आत्मनीश्वरेइत्यनेनतस्यैवमुख्यमात्मत्वमन्येतत्प्रतिबिंबत्वादात्मव्यवहारमात्रमितिभावः २०

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

उक्तमेवपुनराह सर्वभूतात्मनीति बाह्येंद्रियविषयसंबंधात् मनोदूरीकृत्य भगवतिनियोजय तत्संबंधत्यागोपायमाह तत्रदोषानिति ननुभगव
तिनिदनुसंधानेऽपिकथंसंसारहानिस्तत्राह देहबुद्ध्येति देहेंतःकरणादावात्मबुद्ध्येत्यर्थः भगवतोमनसानुसंधानेनतत्प्रसादाद्देहभिन्नात्मप्रती
तौनतद्विवेकरूनसंसारस्यस्वतएवहानिरितिभावः २१ २२ २३ तदेवपुनर्दार्ढ्यायाह मिथ्येति अगारंगृहम् २४ अज्ञानस्याजस्त्रंपरिणा

सर्वभूतात्मनिपरेमायामानुषरूपिणि बाह्येंद्रियार्थसंबंधात्त्याजयित्वामनःशनैः २१ तत्रदोषान्दर्शयित्वारा
मानंदेनियोजय देहबुद्ध्याभवेद्भ्राताऽपितामातासुहृत्प्रियः २२ विलक्षणंयदादेहाज्जानात्यात्मानमात्मना
तदाकःकस्यवाबंधुर्भ्रातामाताऽपितासुहृत् २३ मिथ्याऽज्ञानवशाज्जातादाराऽगारादयःसदा शब्दा
दयश्चविषयाविविधाश्चैवसंपदः २४ बलंकोशोभृत्यवर्गोराज्यंभूमिःसुतादयः अज्ञानजत्वात्सर्वेतेक्ष
णसंगमभंगुराः २५ अथात्मिष्वत्वदारामंभावयन्भक्तिभावितम् अनुवर्तस्वराज्यादिभुंजन्प्रारब्धम
न्वहम् २६ भूतंभविष्यदभजन्वर्तमानमथाचरन् विहरस्वयथान्यायंभवदोषैर्नलिप्यसे २७ आज्ञा
पयतिरामस्त्वांयद्भ्रातुःसांपरायिकम् तत्कुरुष्वयथाशास्त्रंरुदतीश्चापियोषितः २८ निवारयमहाबु
द्धेलंकांगच्छंतुमाचिरम् श्रुत्वायथावद्वचनंलक्ष्मणस्यविभीषणः २९

मस्वभावतयातज्जन्यानांक्षणसंगमभंगुरत्वम् २५ प्रारब्धभोगंविनादुस्त्यजमितिबुद्ध्याराज्यादिभुंजन्ननुवर्तस्वतत्पालनेयतस्व २६ भूतंभविष्य ३७
च्चाभजन्कथमिदंगतंकथमग्रेभविष्यतीत्यविचारयन् एवंभवदोषैर्नलिप्यसे २७ २८ यथावद्वचनंयथोक्तंवचनम् २९ ७ ७

विमृश्यभगवच्छत्रोःक्रियाकरणेभगवतोदुःखंस्यादितिविचार्य ३० ३१ ३२ निवृत्तंनिष्पन्नंयथातवभ्रातातथाममापिमरणेन
विरोधस्यापगमात् ३३ सांत्ववाक्यैः शोकापनोदकवाक्यैः ३४ ३५ आहिताग्नेरग्निहोत्रिणोयथाकार्यंयोग्यंतथैवौर्ध्वदेहिक

त्यक्त्वाशोकंचमोहंचरामपार्श्वमुपागमत् विमृश्यबुद्ध्याधर्मज्ञोधर्मार्थसहितंवचः ३० रामस्यैवानुवृत्त्यर्थ
मुत्तरंपर्यभाषत नृशंसमनृतंक्रूरंत्यक्तधर्मव्रतंप्रभो ३१ नार्होऽस्मिदेवसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शिनम् श्रुत्वातद्वच
नंप्रीतोरामोवचनमब्रवीत् ३२ मरणांतानिवैराणिनिवृत्तंनःप्रयोजनम् क्रियतामस्यसंस्कारोममाप्ये
षयथातव ३३ रामाज्ञांशिरसाधृत्वाशीघ्रमेवविभीषणः सांत्ववाक्यैर्महाबुद्धिराज्ञीमंदोदरींतदा ३४ सांत्व
यामासधर्मात्माधर्मबुद्धिर्विभीषणः त्वरयामासधर्मज्ञःसंस्कारार्थंस्वबांधवान् ३५ चितांनिवेश्यविधिवत्पित्
मेधविधानतः आहिताग्नेर्यथाकार्यंरावणस्यविभीषणः ३६ तथैवसर्वमकरोद्बंधुभिःसहमंत्रिभिः ददौचपावकं
तस्यविधियुक्तंविभीषणः ३७ स्नात्वाचैवार्द्रवस्त्रेणतिलान्दर्भाभिमिश्रितान् उदकेनचसंमिश्रान्प्रदायविधि
पूर्वकम् ३८ प्रदायचोदकंतस्मैमूर्ध्नाचैनंप्रणम्यच ताःस्त्रियोऽनुनयामाससांत्वमुक्त्वापुनःपुनः ३९ गम्यता
मितिताःसर्वाविविशुर्नगरंतदा प्रविष्टासुचसर्वासुराक्षसीषुविभीषणः ४० रामपार्श्वमुपागत्यतदातिष्ठद्वि
नीतवत् रामोऽपिसहसैन्येनससुग्रीवःसलक्ष्मणः ४१ मकरोत् ३६ विधियुक्तंमंत्रादियुक्तम् ३७ ३८ प्रदायचोदकंतस्मै

इतिशब्दंजलंकरकादिपात्रेऽश्वत्थशाखायांतदुद्देशेनबध्वेत्यर्थः अनुनयामासविगतशोकाश्चकार ३९ गम्यतामितिविभीषणेनोक्ताइति
शेषः ४० युद्धभूमिंहतस्यसद्यःशौचत्वात्तदहरेवसर्वंप्रेतकृत्यंसमाप्यरामसमीपमागमत् ४१ ७ ७ ७

४२ ४३ ४४ ४५ लंकांजगामेत्यन्वयः ततःस्वर्णकलशैराक्षसेंद्रस्याभिषेकंप्रचक्रे ४६ उपायनपुरस्कृतोऽ
ग्रेकृतमुपायनंयेनसः आहिताग्न्यादित्वात्परेनिपातः ४७ आगत्यदंडप्रणामंदंडवत्प्रणामम् ४८ कृतकृत्यमिवप्रतिज्ञातार्थसि

हर्षंलेभेरिपून्हत्वायथाप्रत्रंशतक्रतुः मातलिश्चतदारामंपरिक्रम्याभिवंद्यच ४२ अनुज्ञातश्चरामेणययौ
स्वर्गंविहायसा ततोऽतिहृष्टमनारामोलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ४३ विभीषणायमेलंकाराज्यंदत्तंपुरैवहि इदा
नीमपिगत्वात्वंलंकामध्येविभीषणम् ४४ अभिषेचयविप्रैश्चमंत्रवद्विधिपूर्वकम् इत्युक्तोलक्ष्मणस्तू
र्णंजगामसहवानरैः ४५ लंकांस्वर्णकलशैःसमुद्रजलसंयुतैः अभिषेकंशुभंचक्रेराक्षसेंद्रस्यधीमतः
४६ ततःपौरजनैःसार्द्धंनानोपायनपाणिभिः विभीषणःससौमित्रिरुपायनपुरस्कृतः ४७ दंडप्रणाममम
करोद्रामस्याक्लिष्टकर्मणः रामोविभीषणंदृष्ट्वाप्राप्तराज्यंमुदान्वितः ४८ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यतसहा
नुजः सुग्रीवंचसमालिंग्यरामोवाक्यमथाब्रवीत् ४९ सहायेनत्वयावीरजितोमेरावणोमहान् विभीषणोऽ
पिलंकायामभिषिक्तोमयाऽनघ ५० ततःप्राहहनूमंतंपार्श्वस्थंविनयान्वितम् विभीषणस्यानुमतेगच्छत्वं
रावणालयम् ५१ जानक्यैसर्वमाख्याहिरावणस्यवधादिकम् जानक्याःप्रतिवाक्यंमेशीघ्रमेव
निवेदय ५२ द्धेतिभावः ४९ महान्देवैरपिदुर्जयः विभीषणःपूर्वंप्रतिज्ञाताभिषेकः ५० विभीषणस्यानुमतेलं
काधीशत्वात्तदाज्ञांगृहीत्वा ५१ ५२

५३ अनिंदितांरावणतिरस्कारादप्राप्तनिंदाम् ५४ ५५ भक्त्येति प्रह्वत्वादेर्हेतुकथनंपूर्वस्मृतिंपूर्वमागतोयः सएवायमितिस्मृतिंस्मरणंय
यौप्राप्तवती ५६ भवत् अभवदित्यर्थः अडभावआर्षः रामस्यभाषितंसंदेशम् ५७ वानराणांसैन्यैःसहैवलक्ष्मणश्चकुशलीसर्वे

एवमाज्ञापितोधीमान्रामेणपवनात्मजः प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ५३ प्रविश्यरावणगृहंशिंशपा
मूलमाश्रिताम् ददर्शजानकींतत्रकृशांदीनामनिंदिताम् ५४ राक्षसीभिःपरिवृतांध्यायंतीराममेवहि
विनयावनतोभूत्वाप्रणम्यपवनात्मजः ५५ कृतांजलिपुटोभूत्वाप्रह्वोभक्त्याऽग्रतःस्थितः तंदृष्ट्वाजा
नकीतूष्णींस्थित्वापूर्वस्मृतिंययौ ५६ ज्ञात्वातंरामदूतंसाहर्षात्सौम्यमुखीभवत् सतांसौम्यमुखींदृष्ट्वा
तस्यैपवननंदनः रामस्यभाषितंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ५७ देविरामःससुग्रीवोविभीषणसहायवान्
कुशलीवानराणांचसैन्यैश्चसहलक्ष्मणः ५८ रावणंससुतंहत्वासबलंसहमंत्रिभिः त्वामाहकुशलंरामोरा
ज्येकृत्वाविभीषणम् ५९ श्रुत्वाभर्तुःप्रियंवाक्यंहर्षगद्गदयागिरा किंतेप्रियंकरोम्यद्यनपश्यामिजगत्त्र
ये ६० समंतेप्रियवाक्यस्यरत्नान्याभरणानिच एवमुक्तस्तुवैदेह्याप्रत्युवाचप्लवंगमः ६१ रत्नौघाद्विविधा
द्वापिदेवराज्याद्विशिष्यते हतशत्रुंविजयिनंरामंपश्यामिसुस्थिरम् ६२

कुशलिनइत्यर्थः ५८ राज्येविभीषणंकृत्वा इत्यनेननिरवशेषसर्वकृत्यसिद्धिरुक्ता ५९ तेप्रियवाक्यस्यसमंरत्नादिषुनकिंचित्प
श्यामि ६० ६१ देवराज्यादित्यस्य अपीतिशेषः प्राप्तजयस्यरामस्यसर्वतोप्यधिकंनिरवधिफलदातृत्वादितिभावः ६२
श्रीरामसीताप्रसन्नोस्तु

सौम्याः सोमवत्चंद्रवत्प्रियदर्शनाः शोभमानाइतियावत् सौम्यसोमवत्प्रियदर्शन ६३ ६४ कर्मणांयुद्धादीनां फलोदयरूपांतांदे
वीमित्यन्वयः ६५ ६६ अनले अग्नौस्थितांजानकीमादातुंमनसाध्यात्वानिश्चित्यप्राहेत्यन्वयः ६७ विरजवस्त्राणिनिर्मल वस्त्रा

तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीप्राहमारुतिम् सर्वेसौम्यागुणाःसौम्यत्वय्येवपरिनिष्ठिताः ६३ रामंद्रष्टुमिहेच्छामिशी
घ्रमामाज्ञापयतुराघवः तथेतितांनमस्कृत्ययथौद्रष्टुंरघूत्तमम् ६४ जानक्याभाषितंसर्वंरामस्याग्रेन्यवे
दयत् यन्निमित्तोऽयमारंभःकर्मणांचफलोदयः ६५ तांदेवींशोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीम् एवमुक्तो
हनुमतारामोज्ञानवतांवरः ६६ मायासीतांपरित्यक्तुंजानकीमनलेस्थिताम् आदातुंमनसाध्यात्वारामःप्राह
विभीषणम् ६७ गच्छराजन्जनकजामानयाशुममांतिकम् स्नातांविरजवस्त्राढ्यांसर्वाभरणभूषिताम् ६८
विभीषणोऽपितच्छ्रुत्वाजगामसहमारुतिः राक्षसीभिःसुवृद्धाभिःस्नापयित्वातुमैथिलीम् ६९ सर्वाभरणसं
पन्नामारोप्यशिबिकोत्तमे याष्टीकैर्बहुभिर्गुप्तांकंचुकोष्णीषिभिःशुभाम् ७० तांद्रष्टुमागताःसर्वेवानराज
नकात्मजाम् तान्वारयंतोबहवःसर्वतोवेत्रपाणयः ७१ कोलाहलंप्रकुर्वंतोरामपार्श्वमुपाययुः दृष्ट्वातांशि
बिकारूढांदूरादथरघूत्तमः ७२ विभीषणकिमर्थंतेवानरान्वारयंतिहि पश्यंतुवानराःसर्वेमैथिलींमातरंयथा
७३

णितदाढ्यांतैः शोभिताम् ६८ सहमारुतिः समासेऽपिवैकल्पिकत्वात्सत्वाभावः ६९ शिबिकोत्तमेसर्वशिबिकाभ्यउ
त्तमेशिबिकारूपेवाहने याष्टीकैः आचारवशाद्यष्टिहस्तैर रक्षकैः षंढैर्बहुभिर्गुप्ताम् ७० ७१ कोलाहलंप्रकुर्वंतः दूरेनिष्ठते ३९
तिवदंतः ७२ नेयाष्टिकाः ७३ ६ ६ ६ ६ ६

सायासूर्यचंद्राग्निदिभिरपितत्वतोऽज्ञातानादृशीवानराःसुखेनपश्यंत्वित्याशयः शिबिकाच्छिबिकायाःलिंगव्यत्ययआर्षः ७४ ७५
अवाच्यवादान्वक्तुमनर्हवचनानिपरपुरुषगृहेस्थिताऽसिधिक्त्वामित्यादीनि ७६ प्रत्ययायविश्वासाय ७७ ७८ ७९

पादचारेणसायातुजानकीममसन्निधिम् श्रुत्वातद्रामवचनंशिबिकादवरुह्यसा ७४ पादचारेणशन
कैरागतारामसन्निधिम् रामोपिदृष्ट्वातांमायासीतांकार्यार्थनिर्मिताम् ७५ अवाच्यवादान्बहुशःप्राह
तांरघुनंदनः अमृष्यमाणासासीतावचनंराघवोदितम् ७६ लक्ष्मणंप्राहमेशीघ्रंप्रज्वालयहुताशन
म् विश्वासार्थंहिरामस्यलोकानांप्रत्ययायच ७७ राघवस्यमतंज्ञात्वालक्ष्मणोऽपितदैवहि महाकाष्ठच
यंकृत्वाज्वालयित्वाहुताशनम् ७८ रामपार्श्वमुपागम्यतस्थौतूष्णीमरिंदमः ततःसीतापरिक्रम्यराघवंभ
क्तिसंयुता ७९ पश्यतांसर्वलोकानांदेवराक्षसयोषिताम् प्रणम्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ८०
बद्धांजलिपुटाचेदमुवाचाग्निसमीपगा यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ८१ तथालोकस्यसाक्षी
मांसर्वतःपातुपावकः एवमुक्त्वातदासीतापरिक्रम्यहुताशनम् ८२ विवेशज्वलनंदीप्तंनिर्भयेनहृदासती
८३ दृष्ट्वाततोभूतगणाःससिद्धाःसीतांमहावह्निगतांभृशार्ताः परस्परंप्राहुरहोससीतांरामःश्रियंस्वांक
थमत्यजज्ज्ञ ८४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२

८० ८१ सर्वतःपातुशीलोभवत्वित्यर्थः ८२ ८३ ज्ञःसर्वज्ञोऽपिसरामः कथंसीतामत्यजत् वह्निप्रवेशमनुज्ञातवानितिप्रा
हुः ८४ इतिश्रीमत्सकलराजधिपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमान॰ अध्यात्मरामायणसेतौयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२ ६

ततइति १ २ ३ साक्षीअंतर्यामितयासर्वद्रष्टा अथसार्वात्म्यमाह वसूनामित्यादि ४ आदिकर्तासृष्टेःप्रथमकर्त्ता
विराड्रूपमाहाश्विनावित्यादि इदंपुराणांतरोक्तस्यसर्वस्योपलक्षणम् ५ आदिरुत्पत्तिकृत् अंतोनाशकृत्सदोदितःरात्रिंदि

श्रीमहादेवउवाच ततःशक्रःसहस्राक्षोयमश्चवरुणस्तथा कुबेरश्चमहातेजाःपिनाकीवृषवाहनः
१ ब्रह्माब्रह्मविदांश्रेष्ठोमुनिभिःसिद्धचारणैः पितरऋषयःसाध्यागंधर्वाप्सरसोरगाः २ एतेचान्येविमा
नाग्र्यैराजग्मुर्यत्रराघवः अब्रुवन्परमात्मानंरामंप्रांजलयश्चते ३ कर्तात्वंसर्वलोकानांसाक्षीविज्ञान
विग्रहः वसूनामष्टमोऽसित्वंरुद्राणांशंकरोभवान् ४ आदिकर्ताऽसिलोकानांब्रह्मात्वंचतुराननः
अश्विनौघ्राणभूतौतेचक्षुषीचंद्रभास्करौ ५ लोकानामादिरंतोऽसिनित्यएकःसदोदितः सदाशुद्धः
सदाबुद्धःसदामुक्तोऽगुणोऽद्वयः ६ त्वन्मायासंवृतानांत्वंभासिमानुषविग्रहः त्वन्नामस्मरतांरामसदाभा
सिचिदात्मकः ७ रावणेनहृतंस्थानमस्माकंतेजसासह त्वयाऽद्यनिहतोदुष्टःपुनःप्राप्तंपदंस्वकम्
८ एवंस्तुवत्सुदेवेषुब्रह्मासाक्षात्पितामहः अब्रवीत्प्रणतोभूत्वारामंसत्यपथेस्थितम् ९

नव्यवहारहीनःशुद्धः मायागुणास्पृष्टः अतएवसदाबुद्धः ज्ञानस्वरूपः अतएवमुक्तोऽसंसारी अगुणः अद्वयइतिछेदः ६ त्वन्माययासंवृतानांसंवृत ४०
ज्ञानानांचिदात्मकःशुद्धज्ञानस्वरूपः ७ तेजसासहस्थानंहृतंतेजोऽपिहृतंस्थानंचेत्यर्थः ८ ९ ७ ७

अशेषस्यस्थितिकारणं अध्यात्मज्ञानिभिआत्मविषयकज्ञानवंतःहेयाहेयेदुःखसुखेतत्साधनेनद्रूपद्वंद्वविहीनं कूटस्थत्वात्सत्तामात्रंसर्वस्यहृदिनिष्ठती
निर्व्यवहारनियामकं दृशिर्ज्ञानम् इक्षुष्यादिष्वइतिइक्प्रत्ययः १० निश्चयबुद्ध्याहठयोगेनावश्यंभगवंतंज्ञास्यामीत्येवंरूपेणकुंभकेनहृदिप्राणापानौरुध्वा
संचारहीनौकृत्वातत्रप्राणऊर्ध्वसंचारीअपानोधश्चारीश्रवणादिभिरीश्वरविषयंसंशयविषयंबंधंईश्वरोऽस्तिनवाज्ञानरूपोवाशरीरीवेत्यादिसंशयरूपंबंध
नं एवंसंशयस्यैवसंसारमूलकारणत्वात् विषयौघांश्चछित्वाततोऽतःकरणंविमुखंकृत्वा तत्रेश्वरविषयसंदेहस्यश्रवणादिनाछेदः विषयाणांचानित्या
शुचित्वप्रतिसंधानेनत्यागः गतमोहास्त्यक्ततमसःयंपश्यंतितंरामंवंदेइत्यन्वयः ११ मायातीतंतद्गुणास्पृष्टं आद्यमित्यस्यैवविवरणंजगदादिमिति माना

ब्रह्मोवाच वंदेदेवंविष्णुमशेषस्थितिहेतुंत्वामध्यात्मज्ञानिभिरंतर्हृदिभाव्यम् हेयाहेयद्वंद्वविहीनंपरमेकंसत्तामात्रंसर्व
हृदिस्थंदृशिरूपम् १० प्राणापानौनिश्चयबुद्ध्याहृदिरुद्ध्वाछित्त्वासर्वंसंशयबंधंविषयौघान् पश्यंतीशंयंगतमोहायतय
स्तंवंदेरामंरत्नकिरीटंरविभासम् ११ मायातीतंमाधवमाद्यंजगदादिंमानातीतंमोहविनाशंमुनिवंद्यम् योगिध्येयंयोग
विधानंपरिपूर्णंवंदेरामंरंजितलोकंरमणीयम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनंभवमुख्यैर्भोगासक्तैरर्चितपादांबुजयुग्मम्
नित्यंशुद्धंबुद्धमनंतंप्रणवाख्यंवंदेरामंवीरमशेषासुरदावम् १३ तीतंदेशकालकृतपरिच्छेदशून्यंमोहविनाशंसेवकानांमोहनाशकं

योगविधानंयोगविधातारंयोगमार्गप्रवर्त्तकम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनंसंसारेमिथ्यात्वान्नतस्यभावप्रत्ययोनाप्यभावप्रत्ययोदृश्यत्वात्तेनानिर्वचनीय
त्वज्ञानविषयस्तस्यसदितिसूचितंयद्वाऽज्ञानाभावाभावप्रत्ययाविषयं शास्त्रतःसत्वासत्यक्षेणानुपलंभाच्चतत्त्वं यद्वाभावोदृश्यमभावस्तुच्छंतद्विषयज्ञानाविष
यंअदृश्यत्वादतुच्छत्वाच्चभोगासक्तैर्भोगेष्वसक्तैस्त्यक्तभोगैर्भवमुख्यैःशिवादिभिःपूजितचरणकमलंनित्यंकालत्रयाबाध्यं शुद्धंमायादोषास्पृष्टं बु
द्धंज्ञानस्वरूपं अनंतंदेशाद्यपरिच्छेद्यं प्रणवआख्यानामयस्यतंप्रणवाख्यं तस्यवाचकःप्रणवइतिपातंजलसूत्रात् अशेषासुरदावंसर्वदैत्यनाशकमित्यर्थः
१३

मेब्रह्मणस्त्वं नाथः नाथत्वमेवोपपादयति नाथितकार्याखिलकारीप्रार्थितसकलकार्यकर्ता अखिलशब्दस्य परनिपात आर्षः मानातीतः देशतः कालतोरूपतश्चेत्येवंत्रिविधपरिच्छेदशून्यः मालक्ष्मीस्तस्याः धवः पतिः भक्त्याऽनन्यशरणत्वरूपयागम्यः प्राप्यः भावितरूपः सन्भवस्य संसारस्य हारीहर्ता योगाभ्यासेर्भावितं विहीनदोषं तथाभूतं यच्चेतोऽन्तःकरणं तत्र सहचारी तद्वृत्तिविषयइत्यर्थः दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्येतिश्रुतेः १४ लोकततीनां परंपराणां आद्यं तत्सृष्टिनाशहेतुं लोकानां परमीशं पालनहेतुं लौकिकमानैर्लौकिकैः प्रमाणैर्नअधिगम्यं अज्ञेयं शास्त्रैकगम्यमित्यर्थः भक्तिः परमेश्वरेतत्पूजादौप्रीतिः श्रद्धा ततः फलावश्यंभावनिश्चयः तद्रूपेर्भावैश्चित्तधर्मैर्युक्तैः पुरुषैः सेव्यम् १५ हेमाधव अतिमानं सर्वतोऽपिव्याप

त्वंमेनाथोनाथितकार्याखिलकारीमानातीतोमाधवरूपोऽखिलधारी भक्त्यागम्योभावितरूपोभवहारीयोगाभ्यासेर्भा
वितचेतःसहचारी १४ त्वामाद्यंतंलोकततीनांपरमीशंलोकानांनोलौकिकमानैरधिगम्यम् भक्तिश्रद्धाभावसमेतैर्भजनी
यंवंदेरामंसुंदरमिंदीवरनीलम् १५ कोवाज्ञातुंत्वामतिमानंगतमानंमानासक्तोमाधवशक्तोमुनिमान्यम् वृंदारण्येवंदि
तवृंदारकवृंदंवंदेरामंभवमुखवंद्यंसुखकंदम् १६ नानाशास्त्रैर्वेदकदंबैःप्रतिपाद्यंनित्यानंदंनिर्विषयज्ञानमनादिम्
मत्सेवार्थंमानुषभावंप्रतिपन्नंवंदेरामंमरकतवर्णंमथुरेशम् १७

कंगतमानंस्वगतेयत्तयाऽपरिच्छेद्यं ईदृशंत्वांज्ञातुंमानाशक्तः मानेषुप्रमाणेषुइंद्रियेष्वसक्तः कोवाशक्तःसमर्थः कृष्णावतारेवृंदारण्येस्थितामायथावंदितंनमस्कृतंवृंदारकाणांदेवानांवृंदंयेन भवमुखैः शिवादिभिर्वंद्यंसुखकंदंसुखजनकंत्वांवंदे १६ नानाशास्त्रैःनिर्णीतार्थायेवेदकदंबावेदसमूहास्तैः प्रतिपाद्यं निर्विषयज्ञानंनिर्विकल्पकज्ञानविषयंवात्वविषयाविषयकज्ञानविषयमित्यर्थः मत्सेवार्थंरावणादिवधेनेनिशेषःमथुरेश अग्रेशत्रुघ्नायमथुराराज्यदानात्तत्वम् कृष्णावताराभिप्रायेणावा १७ ७ ७ ७ ७

ब्राह्मंब्रह्मकृतंब्रह्मज्ञानंविधानंतज्जनकं कामितकामप्रदंअभीष्टवस्तुदातारं तादृशंध्यात्वायः पठतिसध्यातापुरुषः पातकजालैर्विगतः हीनःस्यात् १८ विभावसुरग्निः दिव्यविभूषणान्वितांलक्त्काम् १९ जगतांसाक्षीतत्पुण्यपापद्रष्टामय्यवरोपितांस्थापिताम् २० मायाजनकात्मजांमायारूपांतांजनकात्मजासदृशींमाययाविधायनिर्मायेतियावत् पुरामय्यवरोपितामितिपूर्वेणान्वयः इदानींतन्निर्माणकृत्यस्यजातत्वान्मायानिर्मितामथिलीनेत्याह हतइ

श्रद्धायुक्तोयःपठतीमंस्तवमाद्यंब्राह्मंब्रह्मज्ञानविधानंभुविमर्त्यः रामंश्यामंकामितकामप्रदमीशंध्यात्वाध्यातापातकजाले
र्विगतःस्यात् १८ श्रुत्वास्तुतिंलोकगुरोर्विभावसुःस्वांकेसमादायविदेहपुत्रिकाम् विभ्राजमानांविमलारुणद्युतिंरक्तांबरां
दिव्यविभूषणान्वितां १९ प्रोवाचसाक्षीजगतांरघूत्तमंप्रपन्नसर्वार्तिहरंहुताशनः गृहाणदेवीरघुनाथजानकींपुरात्वयामय्य
वरोपितांवने २० विधायमायाजनकात्मजांहरेदशाननप्राणविनाशनायच हतोदशास्यःसहपुत्रबांधवैर्निराकृतोऽनेनभरोभुवः
प्रभो २१ तिरोहितासाप्रतिबिंबरूपिणीकृतायदर्थंकृतकृत्यतांगता ततोऽनिलदृशंपरिगृह्यजानकींरामःप्रहृष्टःप्रतिपूज्यपा
वकम् २२ स्वांकेसमावेश्यसदाऽनपायिनींश्रियंत्रिलोकीजननींश्रियःपतिः दृष्ट्वाथरामंजनकात्मजायुतंश्रियास्फुरंतंसुरना
यकोमुदा २३ भक्त्यागिरागद्गदयासमेत्यकृतांजलिःस्तोतुमथोपचक्रमे इंद्रउवाच भजेऽहंसदाराममिंदीवराभंभवारण्य
दावानलाभाभिधानं भवानीहृदाभावितानंदरूपंभवाभावहेतुंभवादिप्रपन्नम् २४ ति अनेनदशास्यवधेन २१ प्रतिबिंबरूपिणी

सीताप्रतिबिंबरूपायदर्थंसाकृतानिर्मितातद्विषयतः कृतकृत्यतांगताऽतस्तिरोहितालीना २२ सुरनायकइंद्रः २३ भक्त्यासमेत्यभक्तियुक्तोभूत्वा
इंदीवरंनीलोत्पलंतदाभंतत्कांतिं भवारण्यस्यसंसारारण्यस्यदावानलाभंतत्तुल्यंतन्नाशकत्वादभिधानंनामयस्यतं भवानीहृदापार्वतीहृदयेनभावितं
ध्यातमानंदरूपंयस्यतं भवाभावहेतुंसंसारनिराकरणं भवादिभिःप्रपन्नंसेवितम् २४ ७ ७ ७

स्मरसमूहस्ययोदुःखौघोदुःखसमूहस्तन्नाशस्यमुख्यकारणम् नराकारदेहंमाययेतिशेषः वस्तुतोनिराकारंईड्यंस्तुत्यं परेषांब्रह्मादीनामपीशंवरे
ण्यंश्रेष्ठंभारनाशंभूभारनाशकम् २५ प्रपन्नेति शरणागतानामखिलानंददातारम् प्रपन्नंभक्तोऽरीतिशेषः प्रपन्नानामार्तीनांनिःशेषंयथाभवतित
थानाशंनाशकृत् अभिधानंनामयस्यतपसाशमदमादिनायोगोयेषांतादृशैर्योगीशैर्भावेनसत्तयातद्रूपेणाभिभाव्यंध्येयम् कपीशाः सुग्रीवः
आदिनाविभीषणस्तन्मित्रंराममित्रंरामरूपंसूर्यम् २६ भोगभाजांभोगिनांसंसारिणांसुदूरेविभांतंतज्ज्ञानाविषयमितियावत् योगिनां

स्मरानीकदुःखौघनाशैकहेतुंनराकारदेहंनिराकारमीड्यम् परेशंपरानंदरूपंवरेण्यंहरिंराममीशंभजेभारना
शम् २५ प्रपन्नाखिलानंददोहंप्रपन्नंप्रपन्नार्तिनिःशेषनाशाभिधानम् तपोयोगयोगीशभावाभिभाव्यं
कपीशादिमित्रंभजेराममित्रम् २६ सदाभोगभाजांसुदूरेविभांतंसदायोगभाजामदूरेविभांतम् चिदान
दकंदंसदाराघवेशंविदेहात्मजानंदरूपंप्रपद्ये २७ महायोगमायाविशेषानुयुक्तोविभासीशलीलान
राकारवृत्तिः त्वदानंदलीलाकथापूर्णकर्णाःसदानंदरूपाभवंतीहलोके २८

सदादूरेविभांतंतेषांसर्वदाआत्मत्वेनज्ञानविषयमित्यर्थः चिदानंदकंदंचितश्चैतन्यस्यानंदस्यकंदंसर्वचेतनानांसर्वानंदानांतन्मूलकत्वात्
अस्यैवानंदस्यसर्वेमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः राघवेशंरघुवंशस्वामिनं विदेहात्मजानंदरूपंजानक्याआनंदरूपंसर्वानंदप्रदम् २७ महेति महती
योगमायातद्विशेषैः सत्वादिभिरनुयुक्तः यथाजपाकुसुमयुक्तःस्फटिकोरक्तोभातितथा तदनुयोगात्लीलयानराकारवृत्तिश्चेष्टायस्यतंनादृ
शोविभासि तवयाआनंदेनलीलास्तत्कथाभिः पूर्णाः कर्णायेषांतेसदाआनंदरूपाइहलोकेभवंति २८ ७ ७ ४२

अहंमानोऽहंकारस्तद्रूपंपानंसुरादिकर्म ल्युडंतस्तेनाभितोमत्तोऽतएवप्रकर्षेणमत्तः अखिलायेईशाभूम्यादेस्तदभिमानेनतुल्योऽभिमानोयस्य
तादृशोऽहंत्वांनवेदनजानामि त्रिलोकेयदाधिपत्यंतत्प्रयुक्तोऽभिमानोविनष्टःगतः २९ स्फुरद्रत्नकेयूरहारैरभिरामंजनमनोहरंधरायाः पृथ्व्याभा
रभूतायेऽस्मरादैत्यास्तदनीकस्यदावाग्नितुल्यंदुरापःदुःखेनप्राप्यःअवारपारोयस्यतं पृषोदरादित्वाद्वर्णलोपः ३० स्मराधीशनीलइंद्रनीलमणिर

अहंमानपानाभिमत्तप्रमत्तोनवेदाखिलेशाभिमानाभिमानः इदानींभवत्पादपद्मप्रसादात्त्रिलोकाधिपत्याभिमानोवि
नष्टः २९ स्फुरद्रत्नकेयूरहाराभिरामंधराभारभूतास्मरानीकदावम् शरच्चंद्रवक्त्रंलसत्पद्मनेत्रंदुरावारपारंभजेरा
घवेशम् ३० स्मराधीशनीलाभ्रनीलांगकांतिंविराधादिरक्षोवधाल्लोकशांतिम् किरीटादिशोभंपुरारातिला
भंभजेरामचंद्रंरघूणामधीशम् ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादिपीठेसमासीनमंकेसमाधायसीताम् स्फुरद्धेम
वर्णांतडित्पुंजभासांभजेरामचंद्रंनिवृत्तार्तितंद्रम् ३२ ततःप्रोवाचभगवान्भवान्यासहितोभवः रामंकम
लपत्राक्षंविमानस्थोनभःस्थले ३३ आगमिष्याम्ययोध्यायांद्रष्टुंत्वांराज्यसत्कृतम् इदानींपश्यपितरमस्य
देहस्यराघव ३४ ततोपश्यद्विमानस्थंरामोदशरथंपुरः ननाम शिरसापादौमुदाभक्त्यासहानुजः ३५

भ्रंचतद्वन्नीलाअंगकांतिर्यस्यतं लोकशांतिंलोकानांशांतिःस्मरवंयस्मात्तंकिरीटादिभिःशोभायस्यतं पुरारातेर्लाभभूतंयत्नप्राप्यंनिध्यादि
सदृशम् ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादियत्रतादृशेपीठेउक्तविशेषणांसीतामंकेसमाधायगृहीत्वा समासीनं निवृत्तेआर्तितंद्रेदुःखाल
स्येयस्मात्तंसदाप्रकाशरूपमित्यर्थः ३२ भवःशिवःनभःस्थलेआकाशेविमानेस्थितःसन्प्रोवाचेत्यन्वयः ३३ अस्यतवदेहस्यपितरं
जनयितारम् ३४ सहानुजःसलक्ष्मणः पादौपृष्ठ्वाशिरसाननामेत्यन्वयः ३५ ७ ७ ७ ७

३६ ३७ ३८ ३९ पूर्ववदिति राक्षसानांतुनोत्थानं सत्यसंकल्पस्यभगवतः शरैर्दग्धानामुत्थापनेमृतस्यापिसामर्थ्याभा
वाच्छरपातकालेपुनर्जीवनस्यैव भगवता असंकल्पनात् केचित्तुरक्षसांगणनार्थंरावणेनसमुद्रेप्रक्षेपान्नोत्थानम् यद्वारावणदाहकाले

आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायरामंदशरथोऽब्रवीत् तारितोऽस्मित्वयावत्ससंसाराद्दुःखसागरात् ३६ इत्युक्त्वापुनरालिंग्य
ययौरामेणपूजितः रामोऽपिदेवराजंतंदृष्ट्वाप्राहकृतांजलिम् ३७ मत्कृतेनिहतान्संख्येवानरान्पतितान्भुवि जीवया
शक्रसुधावृष्ट्यासहस्राक्षममाज्ञया ३८ तथेत्यमृतवृष्ट्यातानजीवयामासवानरान् येयेमृतामृधेपूर्वंतेतेसमुत्थि
ताइव पूर्ववद्बलिनोहृष्टारामपार्श्वमुपाययुः ३९ नोत्थितारारक्षसास्तत्रपीयूषस्पर्शनादपि विभीषणस्तुसाष्टांगम
भिपत्याब्रवीद्वचः ४० देवमामनुगृह्णीष्वमयिभक्तिर्यदाऽनघ मंगलस्नानमद्यत्वंकुरुसीतासमन्वितः ४१ अलंकृ
त्यसहभ्रात्रा श्वोगमिष्यामहेवयम् विभीषणवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचरघूत्तमः ४२ सुकुमारोऽतिभक्तोमेभरतो
मामवेक्षते जटावल्कलधारीसशब्दब्रह्मसमाहितः ४३ कथंतेनविनास्नानमलंकारादिकंमम अतःसुग्रीवमुख्यां
स्त्वंपूजयाशुविशेषतः ४४ पूजितेषुकपींद्रेषुपूजितोऽहंनसंशयः इत्युक्तोराघवेणाशुस्वर्णरत्नांबराणिच ४५
ववर्षराक्षसश्रेष्ठोयथाकामंयथारुचि ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वारामोरत्नैश्चयूथपान् ४६ अभिनंद्ययथान्यायंविसस
र्जहरीश्वरान् विभीषणसमानीतंपुष्पकंसूर्यवर्चसम् ४७ सर्वेषांरक्षसांतत्संबंधिभिर्दाहकरणेनभस्मनश्चसमुद्रेप्रक्षेपेणनोत्थान
मित्याहुः ४० यदेतिपदीत्यर्थे ४१ गमिष्यामहे अयोध्यायामितिशेषः ४२ शब्दब्रह्मप्रणवस्तत्रसमाहितःशब्दतोऽर्थतश्चतद्ध्यानवान् ४३ सुग्रीवोमु
ख्योयेषांतान्कपींद्रानितिशेषः ४४ ४५ ४६ ४७ ७ ७ ७ ७ ७ ४३

अनुत्तमंनविद्यतेउत्तमंयस्मात्तत् लज्जमानांतामिवजनाग्रेभर्तृसमीपावस्थानात्तदभिनयःविक्रांतेनपराक्रमशालिना ४८ ४९ स्वयंविमानमा
रुह्यभूमिष्ठान्सर्ववानरादीनाह मित्रकार्यमितिवानरैःसहभवद्भिःसर्वंकार्यंकृतमित्यन्वयः ५० ५१ हेविभीषणममभक्तःसन्स्वराज्येलंकायांवसेत्यन्व

आरुरोहततोरामस्तद्विमानमनुत्तमम् अंकेनिधायवैदेहींलज्जमानांयशस्विनीम् ४८ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राऽवि-
क्रांतेनधनुष्मता अब्रवीच्चविमानस्थःश्रीरामःसर्ववानरान् ४९ सुग्रीवंहरिराजंचअंगदंचविभीषणम् मित्र
कार्यंकृतंसर्वंभवद्भिःसहवानरैः ५० अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंगंतुमर्हथ सुग्रीवप्रतियाह्याशुकिष्किंधांस
र्वसैनिकैः ५१ स्वराज्येवसलंकायांममभक्तोविभीषण नत्वांधर्षयितुंशक्ताःसेंद्राअपिदिवौकसः ५२ अयो
ध्यांगंतुमिच्छामिराजधानींपितुर्मम एवमुक्तास्तुरामेणवानरास्तेमहाबलाः ५३ ऊचुःप्राञ्जलयःसर्वेराक्षसश्चवि
भीषणः अयोध्यांगंतुमिच्छामस्त्वयासहरघूत्तम ५४ दृष्ट्वात्वामभिषिक्तंतुकौसल्यामभिवाद्यच पश्चाद्वृणी
महेराज्यमनुज्ञांदेहिनःप्रभो ५५ रामस्तथेतिसुग्रीववानरैःसविभीषणः पुष्पकंसहनूमांश्चशीघ्रमारोहसां
प्रतम् ५६ ततस्तुपुष्पकंदिव्यंसुग्रीवःसहसेनया विभीषणश्चसामात्यःसर्वेचारुरुहुर्द्रुतम् ५७ तेष्वारू
ढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनम् राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपातविहायसा ५८ बभौतेनविमानेनहंसयुक्तेनभा
स्वता प्रहृष्टश्चतदारामश्चतुर्मुखइवापरः ५९

यः ननुपूर्वविरोधेनदेवामांपीडयिष्यंति तत्कथमत्रावस्थितिरतआह नत्वामिति ५२ ५३ ५४ वृणीमहेसंभजिष्यामइत्यर्थःरा
मस्तथेत्युक्त्वाहेसुग्रीवसविभीषणःसहनूमान्वानरैःसहशीघ्रमारोह ५६ ५७ ५८ चतुर्मुखइवतस्यहंसवाहनत्वात् ५९

६० इतिश्रीमत्सकलराजधिपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावली॰युद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः १३ पातयित्वेति १ कर्दमोत्यंतार्द्रद्र
व्यम् पंकईषदार्द्रइतिभेदः २ वैशसनंकदनंमहायुद्धमितियावत् मेमयात्वत्प्रियेण ३ ४ ५ ६ ७ रामाज्ञया

ततोबभौभास्करबिंबतुल्यंकुबेरयानंतपसाऽनुलब्धम् रामेणशोभांनितरांप्रपेदेसीतासमेतेनसहानुजेन
६० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः १३ श्रीमहादेवउ
वाच पातयित्वाततश्चक्षुःसर्वतोरघुनंदनः अब्रवीन्मैथिलींसीतांरामःशशिनिभाननाम् १ त्रिकूटशि
खराग्रस्थांपश्यलंकांमहाप्रभाम् एतांरणभुवंपश्यमांसकर्दमपंकिलाम् २ असुराणांप्लवंगानामत्रवैशस
नंमहत् अत्रमेनिहतःशेतेरावणोराक्षसेश्वरः ३ कुंभकर्णेंद्रजिन्मुख्याःसर्वेचात्रनिपातिताः एषसेतु
र्मयाबद्धःसागरेसलिलाशये ४ एतच्चदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः सेतुबंधमितिख्यातंत्रैलोक्येनच
पूजितम् ५ एतत्पवित्रंपरमंदर्शनात्पातकापहम् अत्ररामेश्वरोदेवोमयाशंभुःप्रतिष्ठितः ६ अत्रमांश
रणंप्राप्तोमंत्रिभिश्चविभीषणः एषासुग्रीवनगरीकिष्किंधाचित्रकानना ७ तत्ररामाज्ञयाताराप्रमुखाहरि
योषितः आनयामाससुग्रीवःसीतायाःप्रियकाम्यया ८ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रंविमानंप्रेक्ष्यराघवः
प्राहचाद्रिमृष्यमूकंपश्यवाल्यत्रमेहतः ९

ताराप्रमुखाःसर्वाअयोध्यांमायांत्वितिरामाज्ञया ८ प्राहसीतामितिशेषःऋ ४४
ष्यमूकमद्रिंपश्य अत्रमेवालीहतस्तत्स्थानंपश्य अत्रमेइत्यादिषष्ठीछांदसी ९ ७ ७ ७

आश्रमपदेआश्रमस्थाने १० ११ दृश्यतेभरद्वाजाश्रमइतिशेषः १२ सरयूरिति अत्युच्चदेशस्थत्वाद्विमानस्ययुगपत्सर्वदर्शनम् १३
एवंवदन्नितिशेषः १४ १५ कच्चिदितिप्रश्ने १६ चहीपादपूरणे प्रहृष्टधीः प्रहृष्टचित्तः १७ १८ पादुकेपादुकयोः १९

एषापंचवटीनामराक्षसायत्रमेहताः अगस्त्यस्यसुतीक्ष्णस्यपश्याश्रमपदेशुभे १० एतेतेतापसाःसर्वेदृ
श्यंतेवरवर्णिनि असौशैलवरोदेविचित्रकूटःप्रकाशते ११ अत्रमांकैकयीपुत्रःप्रसादयितुमागतः भर
द्वाजाश्रमंपश्यदृश्यतेयमुनातटे १२ एषाभागीरथीगंगादृश्यतेलोकपावनी एषासादृश्यतेसीतेसरयूर्यूप
मालिनी १३ एषासादृश्यतेऽयोध्याप्रणामंकुरुभामिनि एवंक्रमेणसंप्राप्तोभरद्वाजाश्रमंहरिः १४ पू
र्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांरघुनंदनः भरद्वाजंमुनिंदृष्ट्वाववंदेसानुजःप्रभुः १५ पप्रच्छमुनिमासीनंविनयेनरघू
त्तमः शृणोतिकच्चिद्भरतःकुशल्यास्तेसहानुजः १६ सुभिक्षावर्त्ततेऽयोध्याजीवंतिचहिमातरः श्रुत्वारामस्य
वचनंभरद्वाजःप्रहृष्टधीः १७ प्राहसर्वेकुशलिनोभरतस्तुमहामनाः फलमूलकृताहारोजटावल्कलधारकः १८
पादुकेसकलंन्यस्यराज्यंत्वांसंप्रतीक्षते यद्यत्कृतंत्वयाकर्मदंडकेरघुनंदन १९ राक्षसानांविनाशंचसीताह
रणपूर्वकम् सर्वंज्ञातंमयारामतपसात्वत्प्रसादतः २० त्वंब्रह्मपरमंसाक्षादादिमध्यांतवर्जितः त्वमग्रेसलिलं
सृष्ट्वातत्रसुप्तोऽसिभूतकृत् २१

सीताहरणपूर्वकंराक्षसानांविनाशकंकर्म २० यदादिमध्यांतवर्जितंब्रह्मतत्त्वमेव आपोनाराइति
प्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइतिव्युत्पत्तिंनारायणपदस्यदर्शयति त्वमिति २१ ७ ७

अ॰रा॰टी॰ नारंजीवसमूहस्तस्यस्थानकत्वात्नारायणइतिव्युत्पत्त्यंतरमाह नराणामिति २२ २३ त्वमात्मनाइदंसृजसि आत्मनिअधिष्ठानेएवंसर्वं यु॰कां॰
४५ सृष्ट्वानत्रत्वंनसज्जसेआसक्तोनभवसिइतरजनवत् असंगेदृष्टांतः नभोवत् चिच्छक्त्यासर्वस्यसाक्षिकः स्वार्थेकः २४ तदेवोप ६
पादयति बहिरिति विच्छिन्नइव २५ इदानींभगवतोरामस्यसार्वात्म्यमाह जगदिति जगत्त्वम् त्वद्विवर्तत्वाज्जगत्इतिभावः भोक्ता भो

नारायणोऽसिविश्वात्मन्नराणामंतरात्मकः त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मालोकपितामहः २२ अतस्त्वंजगतामीशः
सर्वलोकनमस्कृतः त्वंविष्णुर्जानकीलक्ष्मीःशेषोऽयंलक्ष्मणाभिधः २३ आत्मनासृजसीदंत्वमात्मन्येवात्ममा
यया नसज्जसेनभोवत्त्वंचिच्छक्त्यासर्वसाक्षिकः २४ बहिरंतश्चभूतानांत्वमेवरघुनंदन पूर्णोऽपिमूढदृष्टी
नांविच्छिन्नइवलक्ष्यसे २५ जगत्त्वंजगदाधारस्त्वमेवपरिपालकः त्वमेवसर्वभूतानांभोक्ताभोज्यंजगत्पते
२६ दृश्यतेश्रूयतेयद्यत्स्मर्यतेवारघूत्तम त्वमेवसर्वमखिलंत्वद्विनाऽन्यन्नकिंचन २७ मायासृजतिलोकां-
श्चस्वगुणैरहमादिभिः त्वच्छक्तिप्रेरितारामतस्मात्त्वय्युपचर्यते २८ यथाचुंबकसान्निध्याच्चलंत्येवायसा
दयः जडास्तथात्वयादृष्टामायासृजतिवैजगत् २९ देहद्वयमदेहस्यतवविश्वंसरक्षिषोः विराट्स्थूलंशरी
रंतेसूक्ष्मंसूत्रमुदाहृतम् ३०

ज्यं अत्ताअन्नमुभयमपित्वमेवेतिभावः २६ २७ ननुनत्किंस्रष्टृत्वादिकमपिमयिवास्तवंने
त्याह मायेति अहमादयोऽहंकारादयः त्वच्छक्त्यात्वद्दृष्ट्यास्रष्टृप्रेरकत्वेनत्वयिस्रष्टृत्वव्यवहारइतिभावः २८ तदेवाह यथेति अयःलो ४५
हम् २९ देहद्वयंस्थूलंसूक्ष्मंच सूत्रंहिरण्यगर्भः ३० ७ ७ ७ ७ ७

विराजएवावतारकर्तृत्वमाह विराजइति यतःसंभवस्तत्रैवलयइतिभावः ३१ गुणंतिकथयंतीत्यर्थः ३२ तपसातुष्टः ब्रह्मणस्तपसातुष्ट
इत्यर्थः ३३ ३४ जनानांपापहराणिअतएवतेषांलोकद्वयेइहलोकेपरलोकेचहितायान्यैर्दुष्कराणिकर्माणिकुर्वन् भुवनंचतुर्दशसंख्याकं

विराजःसंभवंत्येतेअवताराःसहस्रशः कार्यांतेप्रविशंत्येवविराजंरघुनंदन ३१ अवतारकथांलोकेयेगायंतिगृणं
तिच अनन्यमनसोमुक्तिस्तेषामेवरघूत्तम ३२ त्वंब्रह्मणापुराभूमेर्भारहारायराघव प्रार्थितस्तपसातुष्टस्त्वं
जातोऽसिरघोःकुले ३३ देवकार्यमशेषेणकृतंतेरामदुष्करम् बहुवर्षसहस्राणिमानुषंदेहमाश्रितः
३४ कुर्वन्दुष्करकर्माणिलोकद्वयहितायच पापहारीणिभुवनंयशसापूरयिष्यसि ३५ प्रार्थयामि
जगन्नाथपवित्रंकुरुमेगृहम् स्थित्वाऽद्यभुक्त्वासबलःश्वोगमिष्यसिपत्तनम् ३६ तथेतिराघवोऽतिष्ठत्त
स्मिन्नाश्रमउत्तमे ससैन्यःपूजितस्तेनसीतयालक्ष्मणेनच ३७ ततोरामश्चिंतयित्वामुहूर्तंप्राहमारुति
म् इतोगच्छहनूमंस्त्वमयोध्यांप्रतिसत्वरः ३८ जानीहिकुशलीकच्चिज्जनोनृपतिमंदिरे शृंगवेरपुरंगत्वा
ब्रूहिमित्रंगुहंमम ३९ जानकीलक्ष्मणोपेतमागतंमांनिवेदय नंदिग्रामंततोगत्वाभ्रातरंभरतंमम ४० दृ
ष्ट्वाब्रूहिसभार्यस्यसभ्रातुःकुशलंमम सीतापहरणादीनिरावणस्यवधादिकम् ४१ ब्रूहिक्रमेणमेभ्रातुःस
र्वंतत्रविचेष्टितम् हत्वाशत्रुगणान्सर्वान्सभार्यःसहलक्ष्मणः ४२

यशसापूरयिष्यसि ३५ पत्तनमयोध्यानगरम् ३६ तथेत्युक्त्वा
तत्राश्रमंतिष्ठत्सीतयेत्यादेःसहितइतिशेषः ३७ ३८ नृपतिमंदिरेअयोध्यायाम् ३९ ४० ४१ तत्ररणे ४२ ७ ७

४३ ४४ भुजगोत्तमंजिघृक्षन्गरुडइववेगेनययौ ४५ ४६ ४७ ४८ संप्रहृष्टतनूरुहंगुह्यमितिशेषः ४९ ५०
५१ विदिग्धांगंलिप्तांगम् ५२ तेचित्रकूटेभगवतारामेणदत्ते काषायांबरधारिभिः प्रभुसमानशीलत्वस्यान्येषामौचित्येन

उपयातिसमृद्धार्थःसहरक्षोहरीश्वरैः इत्युक्त्वानत्रवृत्तांतंभरतस्यविचेष्टितम् ४३ सर्वंज्ञात्वापुनःशीघ्रमा
गच्छममसन्निधिम् तथेतिहनुमांस्तत्रमानुषंवपुरास्थितः ४४ नंदिग्राममययौतूर्णंवायुवेगेनमारुतिः
गरुत्मानिववेगेनजिघृक्षन्भुजगोत्तमम् ४५ शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहमासाद्यमारुतिः उवाचमधुरंवाक्यं
प्रहृष्टेनांतरात्मना ४६ रामोदाशरथिःश्रीमान्सखातेसहसीतया सलक्ष्मणस्त्वांधर्मात्माक्षेमीकु
शलमब्रवीत् ४७ अनुज्ञातोऽद्यमुनिनाभरद्वाजेनराघवः आगमिष्यतितंदेवद्रक्ष्यसित्वंरघूत्तमम्
४८ एवमुक्त्वामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहम् उत्पपातमहावेगोवायुवेगेनमारुतिः ४९ सोपश्यद्राम
तीर्थंचसरयूंचमहानदीम् तामतिक्रम्यहनुमान्नंदिग्राममययौमुदा ५० क्रोशमात्रेत्वयोध्यायाश्चीरकृष्णा
जिनांबरम् ददर्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनम् ५१ मलपंकविदिग्धांगंजटिलंवल्कलांबरम् फलमू
लकृताहारंरामचिंतापरायणम् ५२ पादुकेतेपुरस्कृत्यशासयंतंवसुंधराम् मंत्रिभिःपौरमुख्यैश्चकाषा
यांबरधारिभिः ५३ तंतदेहंमूर्तिमंतंसाक्षाद्धर्ममिवस्थितम् उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ५४

मंत्र्यादीनांतत्त्वम् ५३ तादृशैर्मंत्रिभिर्वृतःपरिवृत्तोदेहोयस्यतम् ५४ ७ ७ ७ ७ ७ ७

यंरामंत्वंचिंतयसेऽनुशोचसिचसकाकुत्स्थस्त्वांकुशलमब्रवीत् ५५ रामेणसहसंगतोभविष्यतीतिशेषः ५६ ५७ ५८ ५९ सौम्यसो
मवत्प्रियदर्शन प्रियंब्रुवतस्तेप्रियाख्यानस्यप्रतिप्रियंददामीतिशेषः ६० मुग्धाःसुंदर्यः ६१ ६२ कल्याणीसत्येत्यर्थः ६३ तत्त्व

यंत्वंचिंतयसेरामंतापसंदंडकेस्थितम् अनुशोचसिकाकुत्स्थःसत्वांकुशलमब्रवीत् ५५ प्रियमाख्यामिते
देवशोकंत्यजसुदारुणम् अस्मिन्मुहूर्तेभ्रात्रात्वंरामेणसहसंगतः ५६ समरेरावणंहत्वारामःसीतामवाप्य
च उपयातिसमृद्धार्थःससीतःसहलक्ष्मणः ५७ एवमुक्तोमहातेजाभरतोहर्षमूर्च्छितः पपातभुविचास्व
स्थःकैकेयीप्रियनंदनः ५८ आलिंग्यभरतःशीघ्रंमारुतिंप्रियवादिनम् आनंदजैरश्रुजलैःसिषेचभरतःक
पिम् ५९ देवोवामानुषोवात्वमनुक्रोशादिहागतः प्रियाख्यानस्यतेसौम्यददामिब्रुवतःप्रियम् ६० गवां
शतसहस्रंचग्रामाणांचशतंवरम् सर्वाभरणसंपन्नामुग्धाःकन्यास्तुषोडश ६१ एवमुक्त्वापुनःप्राहभर
तोमारुतात्मजम् बहूनीमानिवर्षाणिगतस्यसुमहद्वनम् ६२ शृणोम्यहंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्तनम् कल्या
णीबतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमे ६३ एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि राघवस्यहरीणांचकथमासीत्स
मागमः ६४ तत्त्वमाख्याहिभद्रंतेविश्वसेयंवचस्तव एवमुक्तोथहनुमान्भरतेनमहात्मना ६५ आचचक्षेऽथरा
मस्यचरितंकृत्स्नशःक्रमात् श्रुत्वातुपरमानंदंभरतोमारुतात्मजात् ६६ आज्ञापयच्छत्रुहणंमुदायुक्तंमुदान्वितः
दैवतानिचयावंतिनगरेरघुनंदन ६७ माख्याहियेनतेवचोविश्वसेयम् ६५ परमानंदंप्रापेतिशेषः ६६ शत्रुहणंशत्रुघ्नंरामकुशल
श्रवणेनमुदायुक्तंतेनैवचस्वयंमुदान्वितःकिमाज्ञापयत्तदाह दैवतानिचेति ६७ ७ ७ ७ ७

उपहाराः गंधधूपनैवेद्याद्याः ६८ वारमुख्यावेश्याः हस्त्यश्वपनिरूपाः सेनाइत्यर्थः ६९ शशिनिभाननंशशिसदृशमुखमित्यर्थः

७० मुक्तारत्नमयोज्ज्वलैरितितोरणविशेषणम् ७१ अलंकुर्वंतिशत्रुघ्नप्रेरिताजनाइतिशेषः ७२ वृंदशःसंघशः ७३ पारमेष्ठीनि

नानोपहारबलिभिःपूजयंतुमहाधियः सूतावैतालिकाश्चैवबंदिनःस्तुतिपाठकाः ६८ वारमुख्याश्चशतशो निर्यान्त्वद्यैवसंघशः राजदारास्तथाऽमात्याःसेनाहस्त्यश्वपत्तयः ६९ ब्राह्मणाश्चतथापौराराजानोयेसमाग ताः निर्यांतुराघवस्याद्यद्रष्टुंशशिनिभाननम् ७० भरतस्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नपरिचोदिताः अलंचक्रुश्चनगरीं मुक्तारत्नमयोज्ज्वलैः ७१ तोरणैश्चपताकाभिर्विचित्राभिरनेकधा अलंकुर्वंतिवेश्मानिनानाबलिविचक्षणाः ७२ निर्यांनिवृंदशःसर्वेरामदर्शनलालसाः हयानांशतसाहस्रंगजानामयुतंतथा ७३ रथानांदशसाहस्रं स्वर्णसूत्रविभूषितम् पारमेष्ठीन्युपादायद्रव्याण्युच्चावचानिच ७४ ततस्तुशिबिकारूढानिर्ययूराजयोषितः भरतःपादुकेन्यस्यशिरस्येवकृतांजलिः ७५ शत्रुघ्नसहितोरामंपादचारेणनिर्ययौ तदैवदृश्यतेदूराद्विमानंचंद्र सन्निभम् ७६ पुष्पकंसूर्यसंकाशंमनसाब्रह्मनिर्मितम् एतस्मिन्भ्रातरौवीरौवैदेह्यारामलक्ष्मणौ ७७ सु ग्रीवश्चकपिश्रेष्ठोमंत्रिभिश्चविभीषणः दृश्यतेपश्यतजनाइत्याहपवनात्मजः ७८ ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदि वमस्पृशत् स्त्रीबालयुववृद्धानांरामोयमितिकीर्तनात् ७९

ईश्वरार्हाणि ७४ ७५ राममवलोकयितुमितिशेषः

तदैव तस्मिन्नेवकालेभरतयात्राकालेइत्याह पवनात्मजइत्यनेनान्वयः यदुक्तंवाचातदाह दृश्यतेइत्यादि ७६ ७७ ७८ अयं रामोऽयंरामइतिनिःस्वनोदिवमस्पृशत् ७९ ७ ७ ७ ७ . ७ ४७

अंबरेसोममिवरामंददृशुः ८० अत्यानंदवतोभरतस्यवर्णनेकवेरपितन्मयभावेनानंदमग्नतयाभरतपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ८१ अस्थू र्ध्वदेशस्थविमानस्यगत्वारामस्यमेरुस्थभास्करोपमा ८२ ८३ ८४ ततोलक्ष्मणमासाद्याभ्यवादयतेत्यन्वयः अ नयोःशास्त्रोक्तविधिनानामगोत्रोच्चारण पूर्वकमभिवादनं वैदेह्यास्तुस्त्रीत्वात्स्वनाममात्रकीर्तनपूर्वकमभिवादनमित्याह नामकीर्त्तय न्निति भरतोऽहमभिवादयेमैथिलीति रामस्यतुभरतवर्माअमुकगोत्रोऽहंत्वामभिवादयेइत्येवमितिशेषः यद्यपिलक्ष्मणोभरतात्कनिष्ठोवय

रथकुंजरवाजिस्थाअवतीर्यमहींगताः ददृशुस्तेविमानस्थंजनाःसोममिवांबरे ८० प्रांजलिर्भरतोभूत्वाप्रहृष्टो राघवोन्मुखः ततोविमानाग्रगतंभरतोराघवंमुदा ८१ ववंदेप्रणतोराममेरुस्थमिवभास्करम् ततोरामाभ्य नुज्ञातंविमानमपतद्भुवि ८२ आरोपितोविमानंतद्भरतःसानुजस्तदा राममासाद्यमुदितःपुनरेवाभ्यवाद यत् ८३ समुत्थाप्यचिराद्दृष्टंभरतंरघुनंदनः भ्रातरंस्वांकमारोप्यमुदातंपरिषस्वजे ८४ ततोलक्ष्मण मासाद्यवैदेहींनामकीर्तयन् अभ्यवादयतप्रीतोभरतःप्रेमविह्वलः ८५ सुग्रीवंजांबवंतंचयुवराजं तथांगदम् मैंदद्विविदनीलांश्चऋषभंचैवसस्वजे ८६

सास्पष्टंचेदं जन्मप्रकरणे तथापिज्येष्ठानुवर्त्तनेनतस्यापेक्षयाऽ धिकगुणत्वेनस्वव्यवहारेणज्येष्ठानुवृत्तिरेवंकर्त्तव्येति भरतं प्रत्युपदेशदानेनचगुरुत्वबुद्ध्यातस्यनतिरुचितैव किंच कौसल्यायै प्रथमंद त्तपायसांशत्वाल्लक्ष्मणस्यज्येष्ठत्वंततोहिकैकेय्यैपायसार्धदानंतदंशजश्चशत्रुघ्नइतिसएवंभरतात्कनिष्ठः अतएववैदेहींचेतिचकार स्वरसःसंगच्छते अतएवचशत्रुघ्नकृतोलक्ष्मणनमस्कारउपपद्यते तयोर्युगपदुत्पन्नत्वादित्याहुः ८५ सस्वजे मित्रत्वात् ८६ ७

८७ ८८ ८९ ९० ९१ प्रसादयन् प्रसन्नंकुर्वन् ९२ ९३ निर्यातितंप्रतिदत्तम् ९४
कोशागारंअन्नादिस्थापनगृहम् कोशंधनगृहम् ९५ त्वत्तेजसेतिपूर्वान्वयि ९६ नेत्रजंतोयंप्रमुमुचुः एवंसौभ्रात्रंकिलान

सुषेणंचनलंचैवगवाक्षंगंधमादनम् शरभंपनसंचैवभरतःपरिषस्वजे ८७ सर्वेतेमानुषंरूपंकृत्वाभरत
माहताः पप्रच्छुःकुशलंसौम्याःप्रहृष्टाःप्लवगमाः ८८ ततःसुग्रीवमालिंग्यभरतःप्राहभक्तितः त्वत्सहा
येनरामस्यजयोभूद्रावणोहतः ८९ त्वमस्माकंचतुर्णांतुभ्रातासुग्रीवपंचमः शत्रुघ्नश्चतदारामभिवाद्य
सलक्ष्मणम् ९० सीतायाश्चरणौपश्चाद्ववंदेविनयान्वितः रामोमातरमासाद्यविवर्णांशोकविह्वलाम् ९१
जग्राहप्रणतःपादौमनोमातुःप्रसादयन् कैकेयींचसुमित्रांचननामेतरमातरः ९२ भरतःपादुकेतुराघवस्य
सुपूजिते योजयामासरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः ९३ राज्यमेतन्न्यासभूतंमयानिर्यातितंतव अद्यमेस
फलंजन्मफलितोममनोरथः ९४ यत्पश्यामिसमायातमयोध्यांत्वामहंप्रभो कोष्ठागारंबलंकोशंकृतंद
शगुणंमया ९५ त्वत्तेजसाजगन्नाथपालयस्वपुरंस्वकम् इतिब्रुवाणंभरतंदृष्ट्वासर्वेकपीश्वराः ९६ मुमुचु
र्नेत्रजंतोयंप्रशशंसुर्मुदान्विताः ततोरामःप्रहृष्टात्माभरतंस्वांकगंमुदा ९७ ययौतेनविमानेनभरतस्याश्र
मंतदा अवरुह्यतदारामोविमानाग्र्यान्महीतलम् ९८ अब्रवीत्पुष्पकंदेवोगच्छवैश्रवणंवह अनुगच्छानुजानामि
कुबेरंधनपालकम् ९९

योरितिहर्षात् स्वस्यतद्विपरीत्येनशोकाच्चस्वांकगंकृत्वेतिशेषः ९७ ९८ धनपालकंकुबेरमनुगच्छेत्येतदनुजानामीत्य
र्थः ९९

१०० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्यहिम्मति॰ युद्धकांडे चतुर्दशःसर्गः १४ ततस्त्विति १
सत्कृतामत्पुत्रायराज्यदानपूर्वकंवनवासंकुर्वितितद्वाक्यपालनेनसत्कृता २ इत्युक्त्वारामपादयोर्भक्त्याप्रणम्यमातृत्वाद्गुरुणाकै
केय्यासहप्रार्थयामास मद्वाक्यपालनेनाहंसंतुष्टा अतःपरंस्वेच्छयापुनस्तद्ददामितत्सर्वथागृहाणेतिप्रार्थयामास ३ मायामाश्रि

रामोवसिष्ठस्यगुरोःपदांबुजंनत्वायथादेवगुरोःशतक्रतुः दत्वामहार्हासनमुत्तमंगुरोरुपाविवेशाथगुरोःसमीप
तः १०० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः १४ श्रीमहादेव
उवाच ततस्तुकैकयीपुत्रोभरतोभक्तिसंयुतः शिरस्यंजलिमाधायज्येष्ठंभ्रातरमब्रवीत् १ मातामेस
त्कृतारामदत्तंराज्यंत्वयामम ददामितत्तेचपुनर्यथात्वमददान्मम २ इत्युक्त्वापादयोर्भक्त्यासाष्टांगंप्रणि
पत्यच बहुधाप्रार्थयामासकैकेय्यागुरुणासह ३ तथेतिप्रतिजग्राहभरताद्राज्यमीश्वरः मायामाश्रित्य
सकलांनरचेष्टामुपागतः ४ स्वाराज्यानुभवायस्यसुखज्ञानैकरूपिणः निरस्तातिशयानंदरूपिणःपरमात्म
नः ५ मानुषेणतुराज्येनकिंतस्यजगदीशितुः यस्यभ्रूभंगमात्रेणत्रिलोकीनश्यतिक्षणात् ६

त्येति अन्यथासच्चिदानंदरूपस्यभगवतोदानप्रतिग्रहयोरनुपपत्तेरितिभावःसकलंराज्यंप्रतिजग्राहेत्यन्वयः ४ मायाश्रयणेहेतुमाह स्वाराज्येति
स्वाराज्यमात्मनःसुखरूपतानिरस्तातिशयइतराभिभावकतारूपोयस्मात्तादृशानंदरूपस्यआनंदवल्ल्यांमनुष्यानंदादुत्तरोत्तरशतगुणानंदक्रमेणा
नंदकथनस्यब्रह्मानंदेसमाप्तेस्तदभिभावकत्वरूपातिशयस्यक्वाप्यभावादितिभावः ५ जगदीशितृत्वमेवदर्शयति यस्येति ६ ७

लीलयासृष्टामहासृष्टिरनेककोटिब्रम्हांडात्मिकायेनतस्य एतत् अयोध्याराज्यम् ७ भजतांभक्तानांकामपूरस्य अभिलाषसमूहस्य
विधित्सयापूरणेच्छयालीलयागृहीतमानुषदेहेनसर्वमपिमानुषव्यवहारं अनुवर्तते लोकशिक्षणायकरोति ८ श्मश्रुकृंतकोनापितःसंभा
राः समुद्रजलादिरूपाः ९ स्नातेकेशसंस्कारोद्वर्त्तनादिपूर्वकंकृतस्नाने १० विशोधितजटः केशरूपतांप्रापितजटः महार्हवसनोपे

यस्यानुग्रहमात्रेणभवंत्यारवंडलश्रियः लीलासृष्टमहासृष्टेःकियदेतद्रमापतेः ७ तथापिभजतांनित्यंका
मपूरविधित्सया लीलामानुषदेहेनसर्वमप्यनुवर्तते ८ ततःशत्रुघ्नवचनान्निपुणःश्मश्रुकृंतकः संभारा
श्चाभिषेकार्थमानीताराघवस्यहि ९ पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्मणेचमहात्मनि सुग्रीवेवानरेंद्रेचराक्षसेंद्रेविभीषणे
१० विशोधितजटःस्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः महार्हवसनोपेतस्तस्थौतत्रश्रियाज्वलन् ११ प्रतिकर्मचरामस्य
लक्ष्मणस्यमहामतिः कारयामासभरतःसीतायाराजयोषितः १२ महार्हवस्त्राभरणैरलंचक्रुःसुमध्यमाम्
ततोवानरपत्नीनांसर्वासामेवशोभना १३ अकारयत्कौसल्याप्रहृष्टापुत्रवत्सला ततःस्यंदनमादायशत्रुघ्न
वचनात्सुधीः १४ सुमंत्रःसूर्यसंकाशंयोजयित्वाऽग्रतःस्थितः आरुरोहरथंरामःसत्यधर्मपरायणः १५ सुग्री
वोयुवराजश्चहनूमांश्चविभीषणः स्नात्वादिव्यांबरधरादिव्याभरणभूषिताः १६ राममन्वीयुरग्रेचरथाश्वगज
वाहनाः सुग्रीवपत्न्यःसीताचययुर्यानैःपुरंमहत् १७ तःधृतबहुमूल्यवस्त्रः ११ प्रतिकर्मउद्वर्त्तनादिसंस्कारः राजयोषितः
दशरथस्त्रियः १२ सुमध्यमांजानकीम् १३ अकारयतप्रतिकर्मेतिशेषः १४ सूर्यसंकाशंस्यंदनमित्यन्वयः १५ १६ अन्वी ४९
युः अनुजग्मुः पुरमयोध्यापुरम् १७ ७ ७ ७ ७ ७

१८ रत्नदंडमिति श्वेतातपत्रव्यजनचामराणांविशेषणम् १९ अरिंदमःसुग्रीवः असुरनायकोविभीषणः २० स्तूयमानस्यरामस्यस्त
तिवाक्यानामितिशेषः २१ वानराइत्यस्यप्रययुरितिशेषः २२ तेपुरवासिनः येवनगमनकालेदुःखिताबभूवुस्तेइत्यर्थः २३ आचितां
गंव्याप्तांगं कंजंकमलं पुण्याःपुण्यवंतः अर्शआद्यजंतः आययुःप्रापुः २४ विचित्ररत्नैरंचितंयुक्तंतत्सूत्रंस्वर्णमयंकटिसूत्रंतेनबद्धः

वज्रपाणिर्यथादेवैर्हरिताश्वरथेस्थितः प्रययौरथमास्थायतथारामोमहत्पुरम् १८ सारथ्यंभरतश्चक्रेरत्नदंडम
हाद्युतिः श्वेतातपत्रंशत्रुघ्नोलक्ष्मणोव्यजनंदधे १९ चामरंचसमीपस्थोन्यवीजयदरिंदमः शशिप्रकाशंत्वपरं
जग्राहासुरनायकः २० दिविजैःसिद्धसंघैश्चऋषिभिर्दिव्यदर्शनैः स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेमधुरध्वनिः
२१ मानुषरूपमास्थायवानरागजवाहनाः भेरीशंखनिनादैश्चमृदंगपणवानकैः २२ प्रययौराघवश्चै
षु स्तांपुरींसमलंकृताम् ददृशुस्तेसमायांतंराघवंपुरवासिनः २३ दूर्वादलश्यामतनुंमहार्हकिरीट
रत्नाभरणाचितांगम् आरक्तकंजायतलोचनांतंदृष्ट्वाययुर्मोदमतीवपुण्याः २४ विचित्ररत्नांचितसूत्रन
द्धपीतांबरंपीनभुजांतरालम् अनर्घ्यमुक्ताफलदिव्यहारैर्विरोचमानंरघुनंदनंप्रजाः २५ सुग्रीवमुख्यैर्हरि
भिःप्रशांतैर्निषेव्यमाणंरवितुल्यभासम् कस्तूरिकाचंदनलिप्तगात्रंनिवीतकल्पद्रुमपुष्पमालम् २६ श्रुत्वा
स्त्रियोराममुपागतंमुदाप्रहर्षवेगोत्कलितानन्नश्रियः अपास्यसर्वंगृहकार्यमाहितंहर्म्याणिचैवारुरुहुःस्वलंकृताः
२७ पीतांबरोयस्यतं अमूल्यमुक्ताफलकृतैःदिव्यहारैः २५ हरिभिर्वानरैः रवितुल्यभासंतत्तुल्यकांतिं निवीताकंठकक्षमध्यधृताकल्पद्रुम
पुष्पमालायेनतम् २६ प्रहर्षवेगेनोत्कलिताअतिप्रवृद्धाआननश्रीर्यासांताः आहितमत्यावश्यकमपिगृहकार्यमपास्येत्यर्थः २७ ७

सर्वदृशामुत्सवभूता आकृतिर्यस्य तं नेत्रमनसोः रसायनभूतमत्यानंदकरत्वात्ताहशं रामं दृग्भिर्दर्शनव्यापारैर्मनसाचाभिरेभिरे आलिं
गितवत्यः २८ स्मितयुतया अतएवस्निग्धया दृशा प्रजाः पश्यन्दर्शनेन सर्वसंमाननं कुर्वन्प्रजानाथइवब्रह्मेव २९ स्वमातुश्चरणौववं

दृष्ट्वाहरिंसर्वदृगुत्सवाकृतिंपुष्पैःकिरंत्यःस्मितशोभिताननाः दृग्भिःपुनर्नेत्रमनोरसायनंस्वानंदमूर्तिंमनसा
भिरेभिरे २८ रामःस्मितस्निग्धदृशाप्रजास्तथापश्यन्प्रजानाथइवापरःप्रभुः शनैर्जगामाथपितुःस्वलंकृतंगृ
हंमहेंद्रालयसन्निभंहरिः २९ प्रविश्यवेश्मांतरसंस्थितोमुदारामोववंदेचरणौस्वमातुः क्रमेणसर्वाःपितृयोषि
तःप्रभुर्ननामभक्त्यारघुवंशकेतुः ३० ततोभरतमाहेदंरामःसत्यपराक्रमः सर्वसंपत्समायुक्तंममंमंदिरमुत्तमम्
३१ मित्रायवानरेंद्रायसुग्रीवायप्रदीयताम् सर्वेभ्यःसुखवासार्थंमंदिराणिप्रकल्पय ३२ रामेणैवंसमादिष्टो
भरतश्चतथाकरोत् उवाचचमहातेजाःसुग्रीवंराघवानुजः ३३ राघवस्याभिषेकार्थंचतुःसिंधुजलंशुभम्
आनेतुंप्रेषयस्वाशुदूतांस्त्वरितविक्रमान् ३४ प्रेषयामाससुग्रीवोजांबवंतंमरुत्सुतम् अंगदंचसुषेणंचतेगत्वा
वायुवेगतः ३५ जलपूर्णाञ्छातकुंभकलशांश्चसमानयन् आनीततीर्थसलिलंशत्रुघ्नोमंत्रिभिःसह ३६ रा
घवस्याभिषेकार्थंवसिष्ठायन्यवेदयत् ततस्तुप्रयतोवृद्धोवसिष्ठोब्राह्मणैःसह ३७ रामंरत्नमयेपीठेससीतंस
न्यवेशयत् वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिर्गौतमस्तथा ३८

दे अनेनाग्रेसर्वमातृप्रवेशानंतरंसर्वप्रजासंमाननविलंबेनपश्चा
द्गवत्प्रवेशइतिसूचितम् ३० ३१ सर्वेभ्यः अन्येभ्योवानरविभीषणादिभ्यः ३२ ३३ ३४ ३५ शातकुं
भंजंबुस्वर्णम् ३६ ३७ ३८ ७ ७ ७ ७ ७ ७

३९ ४० सर्वौषधीरसैरभ्यषिंचन्नित्यन्वयः नभस्थितैर्दैवतैःसहस्तुवद्भिः सगणैश्चतुर्भिर्लोकपालैश्चसहवसिष्ठादयो

वाल्मीकिश्चतथाचक्रुःसर्वेरामाभिषेचनम् कुशाग्रतुलसीयुक्तपुण्यगंधजलैर्मुदा ३९ अभ्यषिंचन्रघुश्रे
ष्ठंवासवंवसवोयथा ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैःश्रेष्ठैःकन्याभिःसहमंत्रिभिः॥ ४० सर्वौषधीरसैश्चैवदैवतैर्नभसिस्थि
तैः चतुर्भिर्लोकपालैश्चस्तुवद्भिःसगणैस्तथा ४१॥ छत्रंचतस्यजग्राहशत्रुघ्नःपांडुरंशुभं सुग्रीवराक्षसेंद्रौतौ
दधतुःश्वेतचामरे ४२ मालांचकांचनींवायुर्ददौवासवचोदितः सर्वरत्नसमायुक्तंमणिकांचनभूषितम् ४३
ददौहारंनरेंद्रायस्वयंशक्रस्तुभक्तितः प्रजगुर्देवगंधर्वाननृतुश्चाप्सरोगणाः ४४ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृ
ष्टिःपपातखात् नवदूर्वादलश्यामंपद्मपत्रायतेक्षणं ४५ रविकोटिप्रभायुक्तकिरीटेनविराजितं कोटिकं
दर्पलावण्यंपीतांबरसमावृतम् ४६ दिव्याभरणसंपन्नंदिव्यचंदनलेपनम् अयुतादित्यसंकाशंद्विभुजंरघु
नंदनम् ४७ वामभागेसमासीनांसीतांकांचनसन्निभाम् सर्वाभरणसंपन्नांवामांकेसमुपस्थिताम् ४८ र
कोत्पलकरांभोजावामेनालिंग्यसंस्थितम् सर्वातिशयशोभाढ्यंदृष्ट्वाभक्तिसमन्वितः ४९ उमयासहितोदे
वःशंकरोरघुनंदनम् सर्वदेवगणैर्युक्तःस्तोतुंसमुपचक्रमे ५० श्रीमहादेवउवाच नमोस्तुरामायसशक्ति
कायनीलोत्पलश्यामलकोमलाय किरीटहारांगदभूषणायसिंहासनस्थायमहाप्रभाय ५१

भ्यषिंचन्नित्यन्वयः ४१ ४२ ४३ ४४ खात् आकाशात् ४५ ४६ ४७ वामांकेवामभागेस्थिताम् ४८ ईदृशींसीतांवामे
नकरेणालिंग्यसंस्थितंदृष्ट्वाशिवःस्तोतुमुपचक्रमेइत्यन्वयः ४९ ५० सशक्तिकायमायाशक्त्यवलारसीतासहिताय ५१

आद्यंतौउत्पत्तिनाशौतद्राहित्यादेवमध्यहीनः यतोमाययासृजसिअतएवतेननलिप्यसेतन्नाशादिकृतदोषभाङ्नभवसीत्यर्थः नत्वैंद्र
जालिकः स्वमायानिर्मितजीवादिनाशेपितद्दुःखभाग्भवति ५२ गुणसंवृत्तः गुणसमूहयामाययासंवृत्तः गुणशब्दोऽत्रतत्समूहमायापरः प्रप
न्नाःशरणागतायेभक्तास्तेषांयदनुविधानंमोक्षस्तन्निमित्तमित्यर्थः त्वदवतारलीलाश्रवणादिभिस्तेषांपापक्षयद्वारामोक्षोभवतीत्याशयः सुर
मानुषादिरूपैर्नानावतारैर्लीलांविधत्सेइत्यन्वयः सुरावताराउपेंद्राद्याः मानुषारामकृष्णाद्याः एवंभूतस्त्वंज्ञानिभिरेवनित्यंप्रतीयसेनत्वन्यैस्त्व

त्वमादिमध्यांतविहीनएकः सृजस्यवस्यत्सिचलोकजातम् स्वमाययातेननलिप्यसेत्वंयत्स्वेसुखेजस्रतोऽनव
द्यः ५२ लीलांविधत्सेगुणसंवृतस्त्वंप्रपन्नभक्तानुविधानहेतोः नानावतारैःसुरमानुषाद्यैःप्रतीयसेज्ञानिभिरेव
नित्यम् ५३ स्वांशेनलोकंसकलंविधायतंबिभर्षिचत्वंतदधःफणीश्वरः उपर्यधोभान्वनिलोडुपौषधीप्रवर्षरूपोऽव
सिनैकधाजगत् ५४ त्वमिहदेहभृतांशिखिरूपःपचसिभुक्तमशेषमजस्रम् पवनपंचकरूपसहायोजगदखं
डमनेनबिभर्षि ५५ चंद्रसूर्यशिखिमध्यगतंयत्तेजईशचिदशेषतनूनाम् प्राभवत्तनुभृतामिहधैर्यंशौर्यमायुर
खिलंतवसत्वम् ५६ तुमनुष्योयंकश्चिदित्येवंप्रतियंति ५३ सकलंलोकंस्वांशेनविधायतंलोकंतदधःफणीश्वरोभूत्वात्वंबिभर्षि
भानुःसूर्यः अनिलोवायुः उडुपश्चंद्रः औषध्योव्रीह्याद्याः प्रवर्षोमेघः नैकधाअनेकप्रकारेण ५४ प्रकारांतरेणापिरक्षकत्वमाह त्व
मिति शिखिरूपोजाठराग्निरूपः पवनपंचकंप्राणापानसमानोदानव्यानाः तदुक्तंगीतायाम् अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः
प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधमिति ५५ हेईशचंद्रादिगतंयत्तेजोयच्चाशेषशरीरिणांचिच्चैतन्यंयच्चतनुभृतांशौर्यधैर्यमायु
श्चतदखिलंतवसत्वंतद्रूपासत्तैवप्राभवत् तत्तद्रूपेणप्रादुर्भूतेत्यर्थः ५६ ६ ६

विरंचिर्ब्रह्माविभागोभेदः हेईशवादिनांतत्तद्भक्तत्वेनतत्रतत्रेश्वरत्वाभिमानवतांत्वंतत्तद्रूपेणपरस्परस्माद्भिन्नइवभासि तत्त्वमाह अनन्यद्भे
दशून्यमतएवैकमीदृशंब्रह्मैवत्वंत्वमेवचब्रह्मादयः अतोनैषांभेदइतिभावः ५७ प्रकारांतरेणापिसर्वस्यब्रह्मरूपतांस्थापयति मत्स्यादी
ति एकस्यैवयथादशरूपत्वंतथैकस्यैवसदसद्विभागरूपतासद्ब्रह्मविश्वादिकमसत्तादितरत्सर्वं सएकस्त्वमेव यतोभवतोन्यन्नविभातिब
हुशः पर्यालोचनेपिनज्ञानविषयोभवतीत्यर्थः ५८ अनंतसृष्टौअंतरहितायांसृष्टौ तदुक्तंपातंजले सर्वथासृष्ट्याद्युच्छेदोनैवकृतार्थमुक्तंमत्ते

त्वंविरिंचिशिवविष्णुविभेदात्कालकर्मशशिसूर्यविभागात् वादिनांपृथगिवेशविभासिब्रह्मनिश्चितमनन्यदिहैकम्
५७ मत्स्यादिरूपेणयथात्वमेकःश्रुतौपुराणेषुचलोकसिद्धः तथैवसर्वंसदसद्विभागस्त्वमेवनान्यद्भवतोविभाति
५८ यद्यत्समुत्पन्नमनंतसृष्टावुत्पत्स्यतेयच्चभवच्चयच्च नदृश्यतेस्थावरजंगमादौत्वयाविनातःपरतःपरस्त्व
म् ५९ तत्त्वंनजानंतिपरात्मनस्तेजनाःसमस्तास्तवमाययाऽतः त्वद्भक्तसेवामलमानसानांविभातितत्त्वंपरमेक
मैशम् ६० ब्रह्मादयस्तेनविदुःस्वरूपंचिदात्मतत्त्वंबहिरर्थभावाः ततोबुधस्त्वामिदमेवरूपंभक्त्याभजन्मुक्तिमुपै
त्यदुःखः ६१ वत्तुतन्निवृत्तिरिति अनादिर्भगवान्कालोनांतोस्यद्विजविद्यते अव्युच्छिन्नास्तवस्त्वेतेसर्गस्थित्यंतसंयमाइतिस्मृ
तेश्च तादृश्यांसृष्टौयज्जातंयद्भावियच्चवर्तमानंतत्त्वयाविनानदृश्यतेसर्वंत्वद्रूपमेवदृश्यतेऽतस्त्वंपरतः सर्वोत्कृष्टाद्धिरण्यगर्भादपिपरइ
त्यर्थः ५९ नन्वेवंरूपंमांसर्वेजनाःकिमितिनजानंतितत्राह तत्त्वमिति परमात्मनस्तेएतत्तत्त्वंएतेसमस्ताजनास्तवमाययासंवृताइतिशेषः
अतोनजानंति तर्हिसर्वथामामेवंकेपिनजानंतिनेत्याह त्वद्भक्तेति तेतवैशंतत्त्वंजानंतीत्यर्थः ६० तेतवचैतन्यरूपमात्मतत्त्वंब्रह्मादयोपिनवि
दुः यतस्तेबहिरर्थेषुभावश्चित्तंयेषांतादृशाः ततोऽबुधःत्वद्रूपज्ञानासमर्थोऽपिइदंरूपमेवत्वांप्रकृतदृश्यमानरूपमेवत्वांभजन्ध्यायन्अदुः
निवृत्तसकलदुःखः सन्मुक्तिमुपैति ६१ ६

अपरमपिसकलभंसाधनंस्वानुष्ठितत्वेनात्युपादेयतांचतत्रसूचयन्नाह अहमिति अनिशंगृणन् उच्चारयन्मरणसमयेजंतूनांमुक्तयेहेरा
मतवनामरूपंमंत्रंदिशामिउपदिशामि ६२ ६३ अखिलदेवसौख्यंअखिलदेवराज्यरूपंसौख्यंयतस्त्वयाराक्षसरूपोऽस्माकंदुष्टश
त्रुर्हतः ६४ धरादेवाभूदेवाविद्वांसस्तैर्यज्ञेषुदत्तायज्ञभागायेनखलेनहृताः सत्वयाहतस्तेनतेभागानोऽस्माकंपुरावद्रावणोत्पत्तिप्रा

अहंभवन्नामगृणन्कृतार्थोवसामिकाश्यामनिशंभवान्या मुमूर्षमाणस्यविमुक्तयेहंदिशामिमंत्रंतवरामना
म ६२ इमस्तवंन्नित्यमनन्यभक्त्याशृण्वंतिगायंतिलिखंतियेवै तेसर्वसौख्यंपरमंचलब्ध्वाभवत्पदंयांतुभव
त्प्रसादात् ६३ इंद्रउवाच रक्षोऽधिपेनाखिलदेवसौख्यंहृतंचमेब्रह्मवरेणदेवः पुनश्चसर्वंभवतःप्रसा
दात्प्राप्तंहतोराक्षसदुष्टशत्रुः ६४ देवाऊचुः हृतायज्ञभागाधरादेवदत्तासुरारेखलेनादिदैत्येनविष्णो ह
तोऽद्यत्वयानोवितानेषुभागाःपुरावद्भविष्यंतिमुष्मत्प्रसादात् ६५ पितरऊचुः हतोद्यत्वयादुष्टदैत्योमहा
त्मनागयादौनरैर्दत्तपिंडादिकान्नः बलादत्तिहत्वागृहीत्वासमस्तानिदानींपुनर्लब्धसत्वाभवामः ६६ य
क्षाऊचुः सदाविष्टिकर्मण्यनेनाभियुक्तावहामोदशास्यंबलाद्दुःखयुक्ताः दुरात्माहतोरावणोराघवेशत्व
यातेवयंदुःखजाताद्विमुक्ताः ६७

क्कालइवभविष्यंति ६५ लब्धसत्वास्तत्पिंडप्राप्त्यालब्धबलाः ६६ विष्टिकर्म
णिवेतनदानंविनाबलात्कर्मकरणंविष्टिस्तत्कर्मणिअभियुक्ताः प्रेरितः दशास्यंवहामस्तदीयपल्लक्यादिवहनेनेतिशेषः दुः
खजातातदुःखसमूहात् ६७ ७ ७ ७ ७ ७

शतवृषानित्यत्रशतशब्दोऽनंतवाची ३ ४ अंगदेबाहुभूषणे ५ ६ अवमुच्यभर्त्राकंठप्रतिमुक्तंपुनः कंठादवतार्येत्यर्थः ७ विलोक
यन्वैदेहींपश्यन् ८ गौरवेणसीताकृतादरेण ९ १० यद्वस्तुदेवैरपिदुर्लभंतदपितववरस्वरूपंचदास्याम्येवेत्यर्थः ११ उक्तंचान्यत्र रा
ज्योत्सवागतजनायरघुप्रवीरःप्रीत्यात्वनेकमणिरत्नविभूषणानि दत्वानिलात्मजमपास्यविदेहजायैमालांददौरघुपतिःपरमादरेण १
तथाहनुमतेदत्तासैवमालात्यमूलिका दशनैःशकलीकृत्यत्यक्तातेनजलाशये २ हाहेतिजल्पितंसर्वैस्तदासम्भ्रमकिंभरैःस्वजातीया

ददौशतवृषान्पूर्वंद्विजेभ्योरघुनंदनः त्रिंशत्कोटिःसुवर्णस्यब्राह्मणेभ्योददौपुनः ३ वस्त्राभरणरत्नानिब्रा
ह्मणेभ्योमुदान्वितः सूर्यकांतिसमप्रख्यांसर्वरत्नमयींस्रजम् ४ सुग्रीवायददौप्रीत्याराघवोभक्तवत्सलः अंग
दायददौदिव्येत्यंगदेरघुनंदनः ५ चंद्रकोटिप्रतीकाशंमणिरत्नविभूषितम् सीतायैप्रददौहारंप्रीत्यारघुकुलो
त्तमः ६ अवमुच्यात्मनःकंठाद्धारंजनकनंदिनी अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारंचमुहुर्मुहुः ७ रामस्तामाहवैदे
हीमिंगितज्ञोविलोकयन् वैदेहियस्यतुष्टासिदेहितस्मैवरानने ८ हनूमतेददौहारंपश्यतोराघवस्यच तेनहारे
णशुशुभेमारुतिर्गौरवेणच ९ रामोपिमारुतिंदृष्ट्वाकृतांजलिमुपस्थितम् भक्त्यापरमयातुष्टइदंवचनमब्रवी
त् १० हनूमंस्तेप्रसन्नोऽस्मिवरंवरयकांक्षितम् दास्यामिदेवैरपियद्दुर्लभंभुवनत्रये ११ मरेकर्मत्वयाकृतमरिंदम ३ राम

स्ततोमारुतिमत्युदारमाहूयचारादभिवर्तमानम् पप्रच्छकस्मान्महतीसुमालात्यक्तात्वयाब्रूहिविदेहजार्पिता ४ ब्रह्मेतियद्ब्रह्मविदोवदंति
त्वात्मेश्वरश्चेतिवदंतिसंतः सीतापतेत्वंतदसीतिबुद्ध्यात्यक्तामयेयंसकलानिरूपा ५ हनूमन्यदिमत्तस्त्वंवरंकिमपिनेच्छसि नवेच्छांतर्हि
निर्मुक्तांकरिष्यामिचनिष्फलाम् ६ श्रीरामश्रवणेदास्येममास्तुसफलास्पृहा तस्याविरोधिनीयातुनिर्मूलांकुरुतांप्रभो ७

पुरारावणराज्यात्पूर्वम् ६८ अभिविद्रुताबलेनस्ववशतांनीताः ६९ यतोऽयंहतोऽ तएवंस्थितास्त्वयातद्दुःखमोचनेनपरित्राताः
७० ७१ ७२ ७३ हृदिअंतर्यामितयास्थितमेवराजेंद्रंदृश्यमानराजेंद्ररूपंध्यायंतोययुरित्यन्वयः ७४ ७५ इतिश्री

गंधर्वाऊचुः वयंसंगीतनिपुणागायंतस्त्वत्कथामृतम् आनंदामृतसंदोहयुक्ताःपूर्णाःस्थिताःपुरा ६८ पश्चा
द्दुरात्मनारामरावणेनाभिविद्रुताः त्वमेवगायमानाश्चतदाराधनतत्पराः ६९ स्थितास्त्वयापरित्राताहतोऽ
यंदुष्टराक्षसः एवंमहोरगाःसिद्धाःकिन्नरामरुतस्तथा ७० वसवोमुनयोगावोगुह्यकाश्चपतत्त्रिणः स
प्रजापतयश्चैतेतथाचाप्सरसांगणाः ७१ सर्वेराममसमासाद्यदृष्ट्वानेत्रमहोत्सवम् स्तुत्वापृथक्पृथक्सर्वे
राघवेणाभिवंदिताः ७२ ययुःस्वंस्वंपदंसर्वेब्रह्मरुद्रादयस्तथा प्रशंसंतोमुदारामंगायंतस्तस्यचेष्टितं
७३ ध्यायंतस्त्वभिषेकार्द्रंसीतालक्ष्मणसंयुतम् सिंहासनस्थंराजेंद्रंययुःसर्वेहृदिस्थितम् ७४ खेवाद्यघोषुध्व
नत्प्रमुदितहृदयेर्देववृंदैः स्तुवद्भिर्वर्षद्भिःपुष्पवृष्टिंदिविमुनिनिकरैरीड्यमानःसमंतात् रामःश्यामः
प्रसन्नःस्मितरुचिरमुखःसूर्यकोटिप्रकाशःसीतासौमित्रिवातात्मजमुनिहरिभिःसेव्यमानोविभाति ७५
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेपंचदशःसर्गः १५ श्रीमहादेवउवाच रामेऽभि
षिक्तेराजेंद्रेसर्वलोकसुखावहे वसुधासस्यसंपन्नाफलवंतोमहीरुहाः १ गंधहीनानिपुष्पाणिगंधवंतिच
काशिरे सहस्रशतमश्वानांधेनूनांचगवांतथा २ मल्लकलराजविपदुद्धरणेत्यादिविरुदावली० युद्धकांडेपंचदशःसर्गः१५
रामेइति उत्तरार्द्धेजातेइतिजाताइतिविशेषः १ निर्गंधानिगंधयुतानि अश्वानांधेनूनांगवांचसहस्रशतंददौ २ ७२

ममस्वांतेसदेवत्वंसीतयासहतिष्ठसि अद्येवसर्वेपश्यंतुस्थितंत्वांजानकीपते ८ विदीर्यवक्षस्स्थलमंजनीसुतः प्रदर्शयामासचराममद्वयं
हृदंबुजेसंस्थितमब्जलोचनंमहीसुताराधितपादपंकजम् ९ मारुतेर्वैभवंदृष्ट्वासर्वेसंतोषमागताः रामेणालिंगितःश्रीमान्हनूमानं
जनीसुतः १० जयशब्दोमहानासीत्तदाराघवमंडपे सीताप्रमुदितातस्मैवरानभयदान्ददौ ११ रामलीलामृतंचैवत्परमानंददाय

हनूमानपितंप्राहनत्वारामंप्रहृष्टधीः त्वन्नामस्मरतोरामनतृप्यतिमनोमम १२ अतस्त्वन्नामसततंस्मरन्
स्थास्यामिभूतले यावत्स्थास्यतितेनामलोकेतावत्कलेवरम् १३ ममतिष्ठतुराजेंद्रवरोयंमभिकांक्षितः रा
मस्तथेतितंप्राहमुक्तस्तिष्ठयथासुखम् १४ कल्पांतेममसायुज्यंप्राप्स्यसेनात्रसंशयः तमाहजानकीप्रीताय
त्रकुत्रापिमारुते १५ स्थितंत्वामनुयास्यंतिभोगाःसर्वेममाज्ञया इत्युक्तोमारुतिस्ताभ्यामीश्वराभ्यांप्रहृ
ष्टधीः १६ आनंदाश्रुपरीताक्षोभूयोभूयःप्रणम्यतौ कृच्छ्राद्ययौतपस्तप्तुंहिमवंतंमहामतिः १७ ततोगु
हंसमासाद्यरामःप्रांजलिमब्रवीत् सखेगच्छपुरंरम्यंशृंगवेरमनुत्तमम् १८ मामेवचिंतयन्नित्यंभुंक्ष्वभो
गान्निजार्जितान् अंतेममैवसारूप्यमाप्स्यसेत्वंनसंशयः १९ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैदिव्यान्याभरणानि
च राज्यंचविपुलंदत्वाविज्ञानंचददौविभुः २०
कम् श्रोतृणांचाथगृणतांपापसंघविदाहकम् ११ तंतयोदारचरितम् १२
मुक्तःसततंममनामस्मरणाज्जीवन्मुक्तःसन्तिष्ठ १४ १५ ईश्वराभ्यांसीतारामाभ्याम् १६ कृच्छ्रादिति रामदर्शनवियोग
१३
तःकृच्छ्रम् १७ १८ मामेवचिंतयन्नित्यनेनभोगेष्वनासक्तोभवेतिसूच्यते १९ विद्यमानराज्यादधिकदेशराज्यंविज्ञानमात्मतत्त्वज्ञानम् २०

आलिंगितः बहिः शरीरेणसर्वदास्वानुसंधानदानेनांतश्चालिंगितः २१ पूजयामासतानितिशेषः २२ २३ २४ २५ अनिच्छ-
न्नित्यस्ययौवराज्यमितिकर्म २६ कर्माध्यक्षः सर्वकर्मसाक्षी कर्तृत्वादिविहीनोनिरभिमानित्वादनएवनिर्विकारः २७स्वानं

रामेणालिंगितोत्हृष्टोययौस्वभवनंगुहः येचान्येवानराःश्रेष्ठाअयोध्यांसमुपागताः २१ अमूल्याभरणैर्व
स्त्रैः पूजयामासराघवः सुग्रीवप्रमुखाः सर्वेवानराः सविभीषणाः २२ यथार्हंपूजितास्तेनरामेणपरमात्मना
प्रहृष्टमनसः सर्वेजग्मुरेवयथागतम् २३ सुग्रीवप्रमुखाः सर्वेकिष्किंधांप्रययुर्मुदा विभीषणस्तुसंप्राप्य
राज्यंनिहतकंटकम् २४ रामेणपूजितः प्रीत्याययौलंकामनिंदितः राघवोराज्यमखिलंशशासाखिलवत्सलः
२५अनिच्छन्नपिरामेणयौवराज्येभिषेचितः लक्ष्मणः परयाभक्त्यारामसेवापरोभवत् २६ रामस्तुपरमात्मापिक
र्माध्यक्षोऽपिनिर्मलः कर्तृत्वादिविहीनोऽपिनिर्विकारोपिसर्वदा २७ स्वानंदेनापितुष्टः संल्लोकानामुपदेशकृत् अ
श्वमेधादियज्ञैश्चसर्वैर्विपुलदक्षिणैः २८ अजयत्परमानंदोमानुषंवपुराश्रितः नपर्यदेवन्विधवानचव्यालकृतंभय
म् २९ नव्याधिजंभयंचासीद्रामेराज्यंप्रशासति लोकेदस्युभयनासीदनर्थोनास्तिकश्चन ३०

देनतुष्टइत्यनेनलौकिकानंदसामग्रीनिरपेक्षत्वमुक्तं लोकानामुपदेशकृत् अनेनलोकोपदेशएवयज्ञाद्यनुष्ठानप्रयोजनमुक्तम् २८ रामेराज्य ५४
मितिसोराज्यमाह नपर्यदेवन्निति व्यालाः सर्पाव्याघ्राश्च २९ दस्यवश्चोराः ३० ७ ७ ७

अनर्थाभावमेवप्रपंचयति वृद्धेष्विति ३१ वर्णाश्रमाणांयेगुणाः धर्माः पुराणेषूक्तास्तैरन्विताः ३२ औरसानिवस्वस्मिन्प्रीतिमतीः प्रजारामःपि
उपास्तअकरोदितियावत् ३४ धनधान्य-
पितुः पुत्रेष्विवप्रजासुरामस्येतिबोधितम् ३३
ऋद्धिमत्तद्युक्तंयद्दीर्घमायुरारोग्यंचतयोः कारकमात्मानमधिकृत्यभवमाध्यात्मिकम् ३५ समाहितस्तदेकचित्तः परितुष्टमानसः

वृद्धेषुसत्सुबालानांनासीन्मृत्युभयंतथा रामपूजापराः सर्वेसर्वेराघवचिंतकाः ३१ ववर्षुर्जलदास्तोयंयथाकालं
यथारुचि प्रजाः स्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ३२ औरसानिवरामोऽपिजुगोपपितृवत्प्रजाः सर्वलक्षण
संयुक्तः सर्वधर्मपरायणः ३३ दशवर्षसहस्राणिरामोराज्यमुपास्तसः ३४ इदंरहस्यंधनधान्यऋद्धिमद्दीर्घायु
रारोग्यकरंसुपुण्यदम् पवित्रमाध्यात्मिकसंज्ञितंपुरारामायणंभाषितमादिशंभुना ३५ शृणोतिभक्त्या
मनुजः समाहितोभक्त्यापठेद्वापरितुष्टमानसः सर्वाः समाप्नोतिमनोगताशिषोविमुच्यतेपातककोटिभिः क्षणा
त् ३६ रामाभिषेकंप्रयतः शृणोतियोधनाभिलाषीलभतेमहद्धनम् पुत्राभिलाषीसुतमार्यसंमतंप्राप्नोतिरा
मायणमादितः पठन् ३७ शृणोतियोऽध्यात्मिकरामसंहितांप्राप्नोतिराजाभुवमृद्धसंपदम् शत्रून्विजित्या
रिभिरप्रधर्षितोव्यपेतदुःखोविजयीभवेन्नृपः ३८ स्त्रियोपिशृण्वंत्यधिरामसंहितांभवंतितार्जीवसुतार्श्चपूजि
ताः वंध्याऽपिपुत्रंलभतेसुरूपिणंकथामिमांभक्तियुतांशृणोतिया ३९ भगवत्कथापठनजानंदेनेतिभावः मनोगताशि

षः मनसाआशास्यमानानर्थान् ३६ रामाभिषेकंरावणजयपूर्वकंप्राप्तम् आर्यसंमतंशिष्टसंमतंतेनस्वयंशिष्टमितियावत् ३७ यआध्या
त्मिकेत्यत्रसंधिरार्षः ३८ अधिरामसंहितांराममधिकृत्यप्रवृत्तामध्यात्मरामायणाख्याम् ३९ ७ ७ ७

कोपमित्युपलक्षणंकामादीनाम् विमत्सरः अनीर्ष्यः सर्वाणिदुर्गाणिदुर्गस्थानानि ४० शृण्वतांपुंसांक्रूरास्तुष्यंति विघ्नानश्यंति संपदश्चभवंति ४१ रामतत्परारामैकचित्ता रजस्वलायाः श्रवणंचतुर्थेह्न्यारभ्यद्वादशरात्रांतम् ४२ पूजयित्वेत्यादेःपुस्तक

श्रद्धान्वितोयःशृणुयात्पठेन्नरोविजित्यकोपंचतथाविमत्सरः दुर्गाणिसर्वाणिविजित्यनिर्भयोभवेत्सुखीराघवभक्तिसंयुतः ४० क्रूराःसमस्ताअपियांतितुष्टतांविघ्नाःसमस्ताअपयांतिशृण्वताम् अध्यात्मरामायणमादितोनृणांभवंतिसर्वाअपिसंपदःपराः ४१ रजस्वलावाप्यदिरामतत्पराशृणोतिरामायणमेतदादितः पुत्रंप्रसूतेऋषभंचिरायुषंपतिव्रतालोकसुपूजिताभवेत् ४२ पूजयित्वातुयेभक्त्यानमस्कुर्वंतिनित्यशः सर्वैःपापैर्विनिर्मुक्ताविष्णोर्यांतिपरंपदम् ४३ अध्यात्मरामचरितंकृत्स्नंशृण्वंतिभक्तितः पठंतिवास्वयंयत्नात्तेषांरामःप्रसीदति ४४ रामएवपरंब्रह्मतस्मिंस्तुष्टेऽखिलात्मनि धर्मार्थकाममोक्षाणांयद्यदिच्छतितद्भवेत् ४५ श्रोतव्यंनियमेनैतद्रामायणमखंडितम् आयुष्यमारोग्यकरंकल्पकोट्यघनाशनम् ४६ देवाश्चसर्वेतुष्यंतुग्रहाःसर्वेमहर्षयः रामायणस्यश्रवणेतुष्यंतिपितरस्तथा ४७

मितिशेषः ४३ ४४ ४५ आयुष्यंआयुर्जनकम् कल्पकोटिपर्यंतंकृतमघम् ४६ ४७ ७ ७ ७

वैराग्यविज्ञानयुतंश्रोतृणांतदुभयदातृत्वादितिभावः अस्मिन्भवेसंसारेइत्यर्थः ४८ योमृतेश्वरोभवःशिवोसकृदखिलवेदराशिमालोड्यपत्तारकंब्रह्मतदेवरामः विष्णुरहस्यमूर्तिर्विष्णुअत्यंतरहस्यमूर्तिः सुरव्यामूर्तिरितिविज्ञायाखिलवेदानांसारभूताउपनिषदस्तदर्थसंग्रहमुद्धृत्यसंक्षेपतइदंरामस्यनिगूढतत्त्वंप्रियायैप्राह तस्मैनमइतिशेषः अयंश्लोकस्तत्रत्यश्रोतुःशिवशिष्यस्येतिबोध्यम् ४९

अध्यात्मरामायणमेतदद्भुतंवैराग्यविज्ञानयुतंपुरातनम् पठंतिशृण्वंतिलिखंतियेनरास्तेषांभवेऽस्मिन्नपुनर्भवोभवेत् ४८ आलोड्याखिलवेदराशिमसकृद्यत्तारकंब्रह्मतद्रामोविष्णुरहस्यमूर्तिरितियोविज्ञायभूतेश्वरः उद्धृत्याखिलसारसंग्रहमिदंसंक्षेपतःप्रस्फुटंश्रीरामस्यनिगूढतत्त्वमखिलंप्राहप्रियायैभवः ४९ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे युद्धकांडे षोडशःसर्गः १६ इतियुद्धकांडंसमाप्तम् कांडेयुद्धात्मकेसर्गानवसप्तनीलकंठोक्ताः सार्द्धैकादशशतश्लोकामनुसंख्यायुताः १ ७ ७ ७ ७ ७

इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्य हिम्मतिब्रमर्णःसुनस्य श्रीरामवर्मणःकृताध्यात्मरामायणसेतौ युद्धकांडे षोडशःसर्गः १६ ७ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु युद्धेयुद्धादिभिःश्रांतान्वानरान्प्रतिपूज्यच स्वानंदेनस्थितोऽयोध्यांसरामःपातुसर्वदा १ ७ ७

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे युद्धकांडं समाप्तं ॥

अथश्रीमदध्यात्मरामायणेउत्तरकांडप्रारंभः ॥

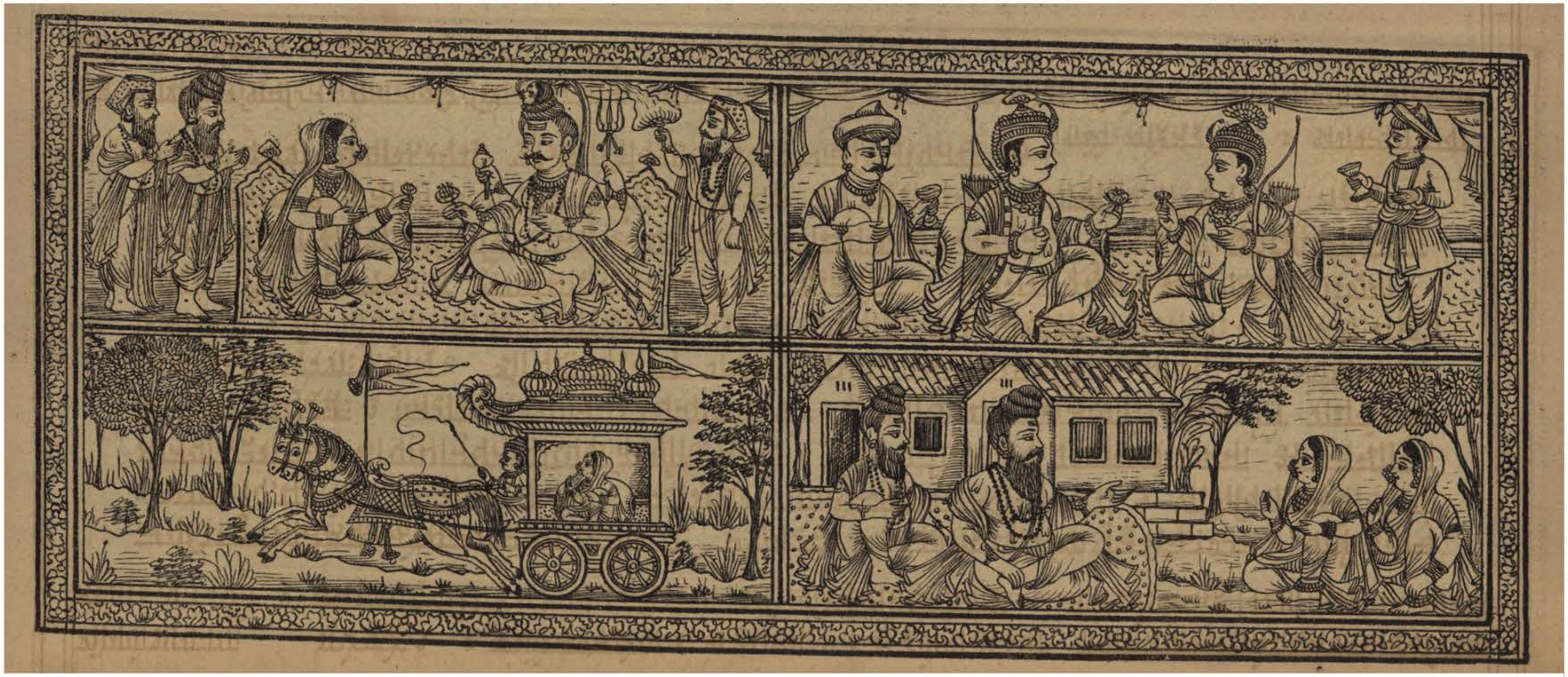

श्रीगणेशायनमः मृधेयुद्धे १ २ कथंकेनप्रकारेण ३ श्रद्दधत्याः एतच्छ्रवणेश्रद्धावत्याः कथामृतमास्वाद्यमेममतदास्वादनविषया
तृष्णाऽत्यंतंवर्धते ४ रामेराज्यमुपस्थिते राज्यंप्राप्तवतीत्यर्थः अभिवंदितुंनमितुंस्तोतुंच ५ तानेवऋषीनाह विश्वामित्रइति ६ मुनिभिः

जयतिरघुवंशतिलकः कौसल्याहृदयनंदनोरामः दशवदननिधनकारीदाशरथिःपुंडरीकाक्षः १ पार्वत्युवाच
अथरामःकिमकरोत्कौसल्यानंदवर्धनः हत्वामृधेरावणादीन्राक्षसान्भीमविक्रमः १ अभिषिक्तस्त्वयोध्यायां
सीतयासहराघवः मायामानुषतांप्राप्यकतिवर्षाणिभूतले २ स्थितवांल्लीलयादेवःपरमात्मासनातनः अत्यजन्मानुषं
लोकंकथमंतेरघूद्वहः ३ एतदाख्याहिभगवन्छ्रद्दधत्याममप्रभो कथापीयूषमास्वाद्यतृष्णामेऽतीववर्धते रामचंद्रस्य
भगवन्ब्रूहिविस्तरशःकथाम् ४ श्रीमहादेवउवाच राक्षसानांवधंकृत्वाराज्यरामउपस्थिते आययुर्मुनयःसर्वेश्रीरामम
भिवंदितुम् ५ विश्वामित्रोसितःकण्वोदुर्वासाभृगुरंगिराः कश्यपोवामदेवोऽत्रिस्तथासप्तर्षयोऽमलाः ६ अगस्त्यःसहशि
ष्यैश्चमुनिभिःसहितोभ्यगात् द्वारमासाद्यरामस्यद्वारपालमथाब्रवीत् ७ ब्रूहिरामायमुनयःसमागत्यबहिःस्थिताः
अगस्त्यप्रमुखाःसर्वेआशीर्भिरभिनंदितुम् ८ प्रतीहारस्ततोराममगस्त्यवचनाद्द्रुतम् नमस्कृत्वाऽब्रवीद्वाक्यंविनया
ऽवनतःप्रभुम् ९ कृतांजलिरुवाचेदमगस्त्योमुनिभिःसह देवत्वद्दर्शनार्थाय प्राप्तोबहिरुपस्थितः १० तमुवाच
द्वारपालंप्रवेशययथासुखम् पूजिताविविशुर्वेश्मनानारत्नविभूषितम् ११ शिष्यैःसहितइत्यर्थः ७ अगस्त्यप्रमुखा
मुनयआशीर्भिरभिनंदितुंसमागत्यबहिःस्थिताःसंतीतिरामायब्रूहीत्यन्वयः ८ ९ कृतांजलिःप्रतीहारइतिशेषःप्राप्तःस्वाश्रमादागतःबहिर्द्वारि
उपस्थितोऽस्तीतिशेषः १० पूजिताःप्रतीहारेणमार्गप्रदर्शनादिनापूजिताःकृतादराइतियावत् ११ ७ ७

गांमधुपकार्थंवृषभंच महोक्षंवामहाजंवाश्रोत्रियायोपकल्पयेदितिस्मृतेः १२ यथार्हतः अर्हायोग्यतानातिक्रमादित्यर्थः भगवतःसकाशा
त्पूजालाभेनप्रहर्षः १३ अब्रुवन्अपृच्छन् तमेवाभिनयति कुशलमित्यादि १४ सरावणः तेनभारः क्लेशावध्योनकिंतुसुकरवधइत्यर्थः

दृष्ट्वारामोमुनीन्शीघ्रंप्रत्युत्थायकृतांजलिः पाद्यार्घ्यादिभिरापूज्यगांनिवेद्ययथाविधि १२ नत्वातेभ्योददौदिव्या
न्यासनानियथार्हतः उपविष्टाःप्रहृष्टाश्चमुनयोरामपूजिताः १३ संपृष्टकुशलाःसर्वेरामंकुशलमब्रुवन् कुशलं
तेमहाबाहोसर्वत्ररघुनंदन १४ दिष्ट्येदानींप्रपश्यामोहतशत्रुमरिंदम नहिभारःसतेरामरावणोराक्षसेश्वरः १५
सधनुस्त्वंहिलोकांस्त्रीन्विजेतुंशक्तएवहि दिष्ट्यात्वयाहताःसर्वेराक्षसारावणादयः १६ सन्व्यसेलन्महाबाहोराव
णस्यनिबर्हणम् असत्यमेतत्संप्राप्तंरावणेर्यन्निषूदनम् १७ अंतकप्रतिमाःसर्वेकुंभकर्णादयोमृधे अंतकप्रति
मैर्बाणैर्हतास्तेरघुसत्तम १८ दत्ताचेयंत्वयाऽस्माकंपुरात्वभयदक्षिणा हत्वारक्षोगणान्संख्येकृतकृत्योऽद्यजी
वसि १९ श्रुत्वातुभाषितंतेषांमुनीनांभावितात्मनाम् विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रांजलिरब्रवीत् २० रावणादी
नतिक्रम्यकुंभकर्णादिराक्षसान् त्रिलोकजयिनोहित्वाकिंप्रशंसथरावणिम् २१ ततस्तद्वचनंश्रुत्वाराघवस्य
महात्मनः कुंभयोनिर्महातेजारामंप्रीत्यावचोऽब्रवीत् २२ शृणुरामयथावृत्तंरावणेरावणस्यच जन्मकर्मवरा
दानंसंक्षेपाद्वदतोमम २३ पुराकृतयुगेनामपुलस्त्योब्रह्मणःसुतः तपस्तेपुंगतोविद्वान्मेरोःपार्श्वेमहामतिः २४

१५ सुकरत्वमेवदर्शयंतिसधनुरितिइंद्रजितंस्मृत्वाऽहुर्दिष्ट्येति १६ तदेवस्पष्टयतिसत्यमितिरावणेर्मेघनादस्य १७ १८ यादक्षिणापुरादत्तादातुंप्रतिज्ञातासा
रक्षोगणान्हत्वापूर्णाकृता अतःकृतकृत्यःसन्जीवसि त्वमेवजीवतत्वजीवनमेवश्लाघ्यंजीवनमित्यर्थः १९ २० २१ २२ यथावृत्तंजातंतथाशृणु २३ २४

मुनिपुंगवःमुनिःश्रेष्ठःसन्अवसत् तपस्तेपे २५ २६ विघ्नंचक्रुः गायननृत्यादिभिरितिशेषः २७ २८ प्रपश्यतीत्यत्रतुमभावआ
र्षः २९ व्यंजितःप्रकटीकृतोंऽतःमध्येशरीरजोगर्भोयस्याःसा ३० अवेत्अजानात् ३१ ३२ उभयोःमातापित्रोः ३३ यंप्रासूतसविश्र

तृणबिंदोराश्रमेऽसौन्यवसन्मुनिपुंगवः तपस्तेपेमहातेजाःस्वाध्यायनिरतःसदा २५ तत्राश्रमेमहारम्येदेवगंध
र्वकन्यकाः गायंत्योननृतुस्तत्रहसंत्योवादयंतिच २६ पुलस्त्यस्यतपोविघ्नंचक्रुःसर्वाअनिंदिताः ततःक्रुद्धोमहाते
जाव्याजहारवचोमहत् २७ यामेदृष्टिपथंगच्छेत्सागर्भंधारयिष्यति ताःसर्वाःशापसंविग्नानतंदेशंप्रचक्रमुः २८
तृणबिंदोस्तुराजर्षेःकन्यातन्नाशृणोद्वचः विचचारमुनेरग्रेनिर्भयातंप्रपश्यती २९ बभूवपांडुरतनुर्व्यंजितांतःशरी
रजा दृष्ट्वासादेहवैवर्ण्यंभीतापितरमन्वगात् ३० तृणबिंदुश्चतांदृष्ट्वाराजर्षिरमितद्युतिः ध्यात्वामुनिकृतंसर्वमवे
द्विज्ञानचक्षुषा ३१ तांकन्यांमुनिवर्यायपुलस्त्यायददौपिता तामगृह्याब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः ३२
शुश्रूषणपरांदृष्ट्वामुनिःप्रीतोऽब्रवीद्वचः दास्यामिपुत्रमेकंतेउभयोर्वंशवर्धनम् ३३ ततःप्रासूतसापुत्रंपुल
स्त्याल्लोकविश्रुतम् विश्रवाइतिविख्यातःपौलस्त्योब्रह्मविन्मुनिः ३४ तस्यशीलादिकंदृष्ट्वाभरद्वाजोमहामुनिः
भार्यार्थंस्वांदुहितरंददौविश्रवसेमुदा ३५ तस्यांतुपुत्रःसंजज्ञेपौलस्त्याल्लोकसंमतः पितृतुल्योवैश्रवणोब्रह्म
णाचानुमोदितः ३६ ददौतत्तपसातुष्टोब्रह्मातस्मैवरंशुभम् मनोभिलषितंतस्यधनेशत्वमखंडितम् ३७ त
तोलब्धवरःसोपिपितरंद्रष्टुमागतः पुष्पकेणधनाध्यक्षोब्रह्मदत्तेनभास्वता ३८ वाइतिविख्यातइत्यर्थः ३४ शीलमु
त्तमस्वभावः ३५ वैश्रवणःकुबेरः ३६ तत्तपसातस्यतपसामनोभिलषितंधनेशत्वरूपंददौ ३७ ३८

प्राहपितरमितिकर्म वरंदत्वेत्यस्यस्थानंनदत्तवानित्यनेनान्वयः ३९ हिंसापीडायत्रकस्यापिस्वाम्यंनास्तिनादृशंवदेत्यर्थः ४० ४१ अन्यैःरिपु
भिर्दुष्प्रधर्षा ४२ पुरादैत्यानांरसातलप्रवेशोत्तरमितः प्रागित्यर्थः ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ गृह्यसेप्रार्थ्यसे क्वचित्तथैवपाठः ४८इद

नमस्कृत्वाथपितरंनिवेद्यतपसःफलम् प्राहमेभगवान्ब्रह्मादत्वावरमनिंदितम् ३९ निवासायनमेस्थानंदत्तवान्प
रमेश्वरः ब्रूहिमेनियतंस्थानंहिंसायत्रनकस्यचित् ४० विश्रवाअपितंप्राह लंकानामपुरीशुभा राक्षसानांनिवा
सायनिर्मिताविश्वकर्मणा ४१ त्यक्त्वाविष्णुभयाद्दैत्याविविशुस्तेरसातलम् सापुरीदुष्प्रधर्षाऽन्यैर्मध्येसागरसं
स्थिता ४२ तत्रवासायगच्छत्वंनान्यैःसाधिष्ठितापुरा पित्राऽदिष्टस्त्वसौगत्वातांपुरींधनदोविशत् ४३ सतत्र
सुचिरंकालमुवासपितृसंमतः कस्यचित्त्वथकालस्यसुमालीनामराक्षसः ४४ रसातलान्मर्त्यलोकंचचारपिशि
ताशनः गृहीत्वातनयांकन्यांसाक्षाद्देवीमिवश्रियम् ४५ अपश्यद्धनदंदेवंचरंतंपुष्पकेणसः हितायचिंतयामा
सराक्षसानांमहामनाः ४६ उवाचतनयांतत्रकैकसींनामनामतः वत्सेविवाहकालस्तेयौवनंचातिवर्तते ४७
प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनवरैर्गृह्यसेशुभे सात्वंवरयभद्रंतेमुनिंब्रह्मकुलोद्भवम् ४८ स्वयमेवततःपुत्राभविष्यं
तिमहाबलाः ईदृशाःसर्वशोभाढ्याधनदेनसमाःशुभे ४९ तथेतिसाश्रमंगत्वामुनेरग्रेव्यवस्थिता लिखंतीभु
वमग्रेणपादेनाधोमुखीस्थिता ५० तामपृच्छन्मुनिःकात्वंकन्यासिवरवर्णिनि साब्रवीत्प्रांजलिर्ब्रह्मन्ध्यानेनज्ञातुमर्ह
सि ५१ ततोध्यात्वामुनिःसर्वंज्ञात्वातांप्रत्यभाषत ज्ञातंतत्वाभिलषितंमत्तःपुत्रानभीप्स्यसि ५२ शाड्यस्यैवविवरणं ध २

नदेनसमाइति ४९ साआश्रममितिछेदः लज्जावशात् भूलेखनादि ५० कात्वंजातीयाकन्यासिउतविवाहितासीतिप्रश्नः ५१ ५२ ७

५३ त्वत्तोप्येवंविधोसुताविन्यत्रकाकुः यस्तेपुत्रोभविष्यतिसमहामतिर्भविष्यतीत्यर्थः ५४ तदेवाह महाभागवतइति रामभक्त्येत्यस्यउक्त इतिशेषः
एकस्मिंस्तस्मिन्नेवतत्परःसर्वदादत्तचित्तः ५५ तद्रक्षोजातमात्रेणतस्यरक्षसोजन्ममात्रेण ५६ नाशहेतूनिरक्षोवंशस्यलोकानांचेतिशेषः ५७ ५८
स्वाध्यायीवेदाध्ययनवान् नित्यकर्माग्निहोत्रादितुष्टचेतसः अतिशांतानित्यर्थः भक्षयन्नित्यनेनान्वयः ५९ आमयोरोगः ६० सकलांतरस्थंजा

दारुणायांतुवेलायामागतासिसुमध्यमे अतस्तेदारुणौपुत्रौराक्षसौसंभविष्यतः ५३ साऽब्रवीन्मुनिशार्दूलत्व
त्तोप्येवंविधोसुतो तामाहपश्चिमोयस्तेभविष्यतिमहामतिः ५४ महाभागवतःश्रीमान्रामभक्त्येकतत्परः इत्यु
क्तासातदाकालेसुषुवेदशकंधरम् ५५ रावणंविंशतिभुजंदशशीर्षंसुदारुणम् तद्रक्षोजातमात्रेणचचालचवसुंधरा ५६
बभूवुर्नाशहेतूनिनिमित्तान्यखिलान्यपि कुंभकर्णस्ततोजातोमहापर्वतसन्निभः ५७ ततःशूर्पणखानामजातारावणसोद
री ततोविभीषणोजातःशांतात्मासौम्यदर्शनः ५८ स्वाध्यायीनियताहारोनित्यकर्मपरायणः कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माद्विजान्सं
तुष्टचेतसः ५९ भक्षयन्नृषिसंघांश्चविचचारातिदारुणः रावणोऽपिमहासत्वोलोकानांभयदायकः बभूवलोकनाशा
यत्वामयोदेहिनामिव ६० रामत्वंसकलांतरस्थमभितोजानासिविज्ञानदृक्साक्षीसर्वहृदिस्थितोहिपरमोनित्योदितोनि
र्मलः त्वंलीलामनुजाकृतिःस्वमहिमामायागुणैर्नज्यसेलीलार्थंप्रतिचोदितोऽद्यभवतोवक्ष्यामिरक्षोद्भवं ६१ नासिसर्वांतर्यामि

त्वात् तदेवस्फुटयति सर्वहृदिस्थितोहीत्यंतेन हिर्यतइत्यर्थे विज्ञानदृक् विज्ञानेनस्वरूपेणदृक् सर्वद्रष्टा अनेनचित्तादिकरणांतरनैरपेक्ष्यमुक्तं अतएवसाक्षी
साक्षाद्द्रष्टा नन्वहंमनुष्यःकुतोममेदृशत्वंतत्राह त्वंलीलेति वस्तुतोनमनुष्यस्त्वमितिभावः स्वमहिमन्स्वमात्रज्ञेयमहिमन् अन्यैस्त्वन्महिमादुर्ज्ञेयइत्यर्थः
मायागुणैः रजआदिभिर्नज्यसेनस्पृश्यसे एवंसर्वज्ञस्यतवाग्रेकथनंयद्यप्यनुचितंतथापि भवतालीलार्थंप्रतिचोदितः पृष्टोरक्षोद्भवंवक्ष्यामि रक्षोद्भवमित्यत्रसंधि
रार्षः ६१

ननुत्वंमामेवंकथंज्ञानवानसीत्यत्राह जानामीति मूढोप्यहंभवदनुग्रहतएवंविशेषणंत्वांजानामि अनंतंदेशकालापरिच्छेद्यं अक्षरमजत्वा
भ्यांनाशोत्पत्तिराहित्यमुक्तम् सांसारिकान्प्रतिगूढंगुप्तं तंनिजरूपंयेनतम् अथापित्वामनुप्रवृत्तःत्वत्प्रवृत्तिमार्गमनुप्रवृत्तोंगीकृतप्रवृत्ति
मार्गइहलोकेचरामि ६२ इनवंशेसूर्यवंशेपवित्राकीर्तिर्यस्यसः एतत्सकलमप्युदाहृतमंतर्यामित्वादिदृश्यमानंजगच्चमायाश्रितमेवतत्रहेतुः

जनामिकेवलमनंतमचिंत्यशक्तिंचिन्मात्रमक्षरमजंविदितात्मतत्वम् त्वांराममूढनिजरूपमनुप्रवृत्तोमूढोप्यहंभव
दनुग्रहतश्चरामि ६२ एवंवदंतमिनवंशपवित्रकीर्तिःकुंभोद्भवंरघुपतिःप्रहसन्बभाषे मायाश्रितंसकलमेतदनन्यक
त्वान्मत्कीर्तनंजगतिपापहरंनिबोध ६३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेप्रथमःसर्गः १
श्रीरामवचनंश्रुत्वापरमानंदनिर्भरः मुनिःप्रोवाचसदसिसर्वेषांतत्रशृण्वताम् १ अथवित्तेश्वरोदेवस्तत्रकालेनकेन
चित् आययोपुष्पकारूढःपितरंद्रष्टुमंजसा २ दृष्ट्वातंकैकसीतत्रभ्राजमानंमहौजसम् राक्षसीपुत्रसामीप्यंगत्वा
रावणमब्रवीत् ३ पुत्रपश्यधनाध्यक्षंज्वलंतंस्वेनतेजसा त्वमप्येवंयथाभूयास्तथायत्नंकुरुप्रभो ४ तच्छ्रुत्वारा
वणोरोषात्प्रतिज्ञामकरोद्भुतम् धनदेनसमोवाऽपिद्यधिकोवाऽचिरेणतु ५ भविष्याम्यंबमापश्यसंतापंत्यज
सुव्रते इत्युक्त्वादुष्करंकर्तुंतपःसदशकंधरः ६ अनन्यकत्वात् नविद्यतेऽन्यत् यस्यसोनन्यकस्तस्यभावस्तत्त्वंममताद्दशत्वान्नध
र्मरहितत्वात् इतराधारत्वादेरप्यसंभवात् सर्वधर्मजालमपिगृह्यमाणंमायाश्रितमेवजानीहीतिशेषः स्वावतारस्यमुख्यप्रयोजनमाह मत्कीर्त
नमिति स्वकीर्तनद्वारापापहरणार्थमेवावतारइतिभावः ६३ इतिश्रीमत्स॰ अध्यात्मरामायणेसेतौउत्तरकांडेप्रथमःसर्गः १ १ अथेति तत्रविश्र
वसआश्रमेपितरंविश्रवसं २ सामीप्यंगत्वासामीप्यंप्राप्य ३ ४ अचिरेणेतिछेदः ५ मांपश्यशिवेनचक्षुषेतिशेषःदुष्करंतपःकर्तुमित्यन्वयः ६

फलस्यवांछितस्यसिद्ध्यर्थंसहानुजःकुंभकर्णविभीषणसहितः स्वंस्वंनियमंस्वस्ववासनोद्भूतंराजसतामससात्विकरूपम् ७ दुष्करंअन्यैरितिशे
षः ८ ९ १० दशमंशिरच्छेत्तुकामस्यप्राजापतिःप्राप्तः समीपमितिशेषः ११ १२ वृतममरत्वमेवभगवदिच्छावशात्स्वयमे
आगमत्फलसिद्ध्यर्थंगोकर्णंतुसहानुजः स्वंस्वंनियममास्थायभ्रातरस्तेतपोमहत् ७ आस्थितादुष्करंघोरंसर्वलो
कैकतापनम् दशवर्षसहस्राणिकुंभकर्णोऽकरोत्तपः ८ विभीषणोऽपिधर्मात्मासत्यधर्मपरायणः पंचवर्षसह
स्राणिपादेनैकेनतस्थिवान् ९ दिव्यवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशाननः पूर्णेवर्षसहस्रेतुशीर्षमग्नौजुहावसः एवं
वर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः १० अथवर्षसहस्रेतुदशमेदशमंशिरः छेत्तुकामस्यधर्मात्माप्राप्तश्चाथप्रजापतिः व
त्सवत्सदशग्रीवप्रीतोऽस्मीत्यभ्यभाषत ११ वरंवरयदास्यामियत्तेमनसिकांक्षितम् दशग्रीवोऽपितच्छ्रुत्वाप्रहृष्टेनां
तरात्मना १२ अमरत्वंवृणोमीशवरदोयदिमेभवान् सुपर्णनागयक्षाणांदेवतानांतथाऽसुरैः अवध्यत्वंतुमेदेहित्तृण
भूताहिमानुषाः १३ तथास्त्वितिप्रजाध्यक्षःपुनराहदशाननम् अग्नौहुतानिशीर्षाणियानितेऽसुरपुंगव १४ भवि
ष्यंतियथापूर्वमक्षयाणिचसत्तम १५ एवमुक्त्वाततोरामदशग्रीवंप्रजापतिः विभीषणमुवाचेदंप्रणतंभक्तवत्सलः
१६ विभीषणत्वयावत्सकृतंधर्मार्थमुत्तमम् तपस्ततोवरंवत्सवृणीष्वाभिमतंहितम् १७ विभीषणोपितंनत्वाप्रांजलि
र्वाक्यमब्रवीत् देवमेसर्वदाबुद्धिर्धर्मेतिष्ठतुशाश्वती मारोचयत्वधर्मेमेबुद्धिःसर्वत्रसर्वदा १८
ववृणोति सुपर्णेति १३ तथास्त्वित्यस्यावददितिशेषः १४ अक्षयाणिसुपर्णादिकृतक्षयरहितानि १५ १६ विभीषणस्यधर्मविषयबुद्धिं
प्राप्ति कामनयातपः कर्तृत्वादरेणवत्सेतिद्विःसंबोधनम् १७ नदेवाह देवमेइत्यादिना १८ ७ ७ ७

तथैवचभविष्यसि धर्मबुद्धिरेवभविष्यसि १९ २० याण्यादेवमार्थितया २१ २२ आस्यादितिच्छेदः अहोविधिर्दुर्लंघ्यइतिशेषः २३ वरलब्धान्प्र
भवरान् पौत्रान्पुत्रीपुत्रान् बिदादित्वादञ् प्रायात्रावणादिसमीपमितिशेषः २४ मेवांछितोमनोरथस्तद्दिष्ट्यासंवृत्तः २५ अतोयङ्गयादि

ततःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमथाब्रवीत् वत्सत्वंधर्मशीलोऽसितथैवचभविष्यसि १९ अयाचितोऽपितेदास्येत्यम
रत्वंविभीषण कुंभकर्णमथोवाचवरंवरयसुव्रत २० वाण्याव्याप्तोथतंप्राहकुंभकर्णःपितामहम् स्वप्तुयामिदेवष
ण्मासान्दिनमेकंतुभोजनम् २१ एवमस्त्वितितंप्राहब्रह्माइद्द्यादिवौकसः सरस्वतीचतद्वक्त्रान्निर्गताप्रययौदि
वम् २२ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः अनभिमतमेवास्याकिंनिर्गतमहोविधिः २३ सुमालीव
रलब्धांस्तान्ज्ञात्वापौत्रान्निशाचरान् पातालान्निर्भयःप्रायात्प्रहस्तादिभिरन्वितः २४ दशग्रीवंपरिष्वज्यवच
नंचेदमब्रवीत् दिष्ट्यातेपुत्रसंवृत्तोवांछितोमेमनोरथः २५ यद्भयाच्चवयंलंकांत्यक्त्वायाताःरसातलम् तद्गतं
नोमहाबाहोमहद्विष्णुकृतंभयम् २६ अस्माभिःपूर्वमुषितालंकेयंधनदेनते भ्रात्राऽक्रांतामिदानींत्वंप्रत्यानेतुमि
हार्हसि २७ साम्नावाथबलेनापिराज्ञांबंधुःकुतःसुहृत् इत्युक्तोरावणःप्राहनार्हस्येवंप्रभाषितुम् २८ वित्तेशोगुरु
रस्माकमेवंश्रुत्वातमब्रवीत् प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यंरावणंदशकंधरम् २९ शृणुरावणयत्नेनत्वंनैवंवक्तुमर्हसि ना
धीताराजधर्मास्तेनीतिशास्त्रंतथैवच ३०

नि तद्विष्णुकृतंभयंनोस्माकंगतंसर्वावध्यत्वस्यत्वयाप्राप्तत्वात् २६ इयंलंकापूर्वमस्मा
भिरुषिता अनेनास्मत्संबंधादियंतवधनभुक्तेतिध्वनितम् इदानींतेभ्रात्राधनदेनाक्रांतांत्वंप्रत्यानेतुंस्वाधीनांकर्तुमर्हसि २७ ननुज्येष्ठेभ्रातरिकथंबलं ४
योग्यंतत्राह राज्ञांबंधुःकुतःसुहृत्कुतः सर्वथैतानुपमर्द्यैवराज्यप्रवृत्तेरितिभावः २८ एवंश्रुत्वारावणवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः २९ ३०

सौभ्रात्रंभ्रात्रादिभिःप्रीतिः ३१ देवैरनुष्ठितंलंकाहरणरूपंवैरमिदानींतनमेवनकिंतुप्राचीनमेव एवंचतैरस्मद्द्वेषकरणवदस्माकमपितद्द्वेषकर
णंनदोषायेतिभावः ३२ दुरात्मनःप्रहस्तस्येत्यन्वयः ३३ धनदनामकमीश्वरंनिष्कास्य ३४ धनदःतद्दूतगमनोत्तरंपितृसमीपंगत्वारावणएवमा
हात्रकिंमुचितमितिपृष्टवांस्तेनचत्यागएवोचितोस्यावध्यत्वादित्युक्तेतांत्यक्तवानितिगाथापौराणिकी ३५ निर्ममेकारितवान् ३६ रावणोऽ

शूराणांनहिसौभ्रात्रंशृणुमेवदतःप्रभो कश्यपस्यसुतादेवाराक्षसाश्चमहाबलाः ३१ परस्परमयुध्यंतत्यक्त्वासौ
हृदमायुधैः नैवेदानींतनंराजन्वैरंदेवैरनुष्ठितम् ३२ प्रहस्तस्यवचःश्रुत्वादशग्रीवोदुरात्मनः तथेतिक्रोधताम्राक्षस्त्रि
कूटाचलमन्वगात् ३३ दूतंप्रहस्तंसंप्रेष्यनिष्कास्यधनदेश्वरम् लंकामाक्रम्यसचिवैराक्षसैःसुखमास्थितः ३४ धनदःपि
तृवाक्येनत्यक्त्वालंकांमहायशाः गत्वाकैलासशिखरंतपसातोषयच्छिवम् ३५ तेनसख्यमनुप्राप्यतेनैवपरिपालि
तः अलकांनगरींतत्रनिर्ममेविश्वकर्मणा ३६ दिक्पालत्वंचकारात्रशिवेनपरिपालितः रावणोराक्षसैःसार्धमभि-
षिक्तःसहानुजैः ३७ राज्यंचकारासुराणां त्रिलोकींबाधयन्खलः भगिनींकालखंजायददौविकटरूपिणीम् ३८ वि
द्युज्जिह्वायनाम्नाऽसौमहामायीनिशाचरः ततोमयोविश्वकर्माराक्षसानांदितेःसुतः ३९ सुतांमंदोदरींनाम्नाददौलो
कैकसुंदरीम् रावणायपुनःशक्तिममोघांप्रीतमानसः ४० वैरोचनस्यदौहित्रींवृत्रज्वालेतिविश्रुताम् स्वयंदत्तांसुदव
हत्कुंभकर्णायरावणः ४१

नुजैः सार्धंराक्षसैरभिषिक्तः लंकाराज्यइतिशेषः ३७ असुराणांतदवतारत्वरूपरक्षसां यद्वाक्रूरकर्मत्वाद्रक्षःस्व
प्यसुरपदप्रयोगः एवमसुरेष्वपिराक्षसपदप्रयोगइतिबोध्यं कालखंजायतद्वंश्याय नाम्नाविद्युज्जिह्वाय भगिनींशूर्पणखाम् ३८ राक्षसानांवि
श्वकर्मादितेःसुतोमयः मंदोदरींकन्यांरावणायददौपुनःशक्तिंचामोघांस्वनिर्मितांददौ ३९ ४० स्वयंदत्तामितितत्पित्रेतिशेषः ४१

४२ ४३ मेघनादेतिनाम्नोन्वर्थत्वमाह जातमात्रइति ४४ ४५ ४६ देवादीन् समहोरगान् निजघ्ने देवश्रियश्च निजघ्ने हृतवानित्यर्थः देवस्त्रिय इतिपाठांतरम् ४७ अक्रमं देवादिषन्यायाचरणम् ४८ उत्तमपुष्पकं वाहनेषूत्तमं पुष्पकाख्यं वाहनमित्यर्थः ४९ स्वर्गलोकं मेरूर्ध्वस्थि

गंधर्वराजस्य सुतां शैलूषस्य महात्मनः विभीषणस्य भार्यार्थे धर्मज्ञां समुदावहत् ४२ सरमां नाम सुभगां सर्वलक्षणसंयुतां ततो मंदोदरी पुत्रं मेघनादमजीजनत् ४३ जातमात्रस्तु यो नादं मेघवत्प्रमुमोच ह ततः सर्वेऽब्रुवन्मेघनादोऽयमिति चासकृत् ४४ कुंभकर्णस्ततः प्राह निद्रा मां बाधते प्रभो ततश्चकारयामास गुहां दीर्घां सुविस्तराम् ४५ तत्र सुप्वाप मूढात्मा कुंभकर्णो विघूर्णितः निद्रिते कुंभकर्णे तु रावणो लोकरावणः ४६ ब्राह्मणानृषिमुख्यांश्च देवदानवकिन्नरान् देवश्रियो मनुष्यांश्च निजघ्ने समहोरगान् ४७ धनदोऽपि ततः श्रुत्वा रावणस्याक्रमं प्रभुः अधर्मं माकुरुष्वेति दूतवाक्यैर्न्यवारयत् ४८ ततः क्रुद्धो दशग्रीवो जगाम धनदालयम् विनिर्जित्य धनाध्यक्षं जहारोत्तमपुष्पकम् ४९ ततो यमं च वरुणं निर्जित्य समरे स्फुरः स्वर्गलोकमगात्तूर्णं देवराजजिघांसया ५० ततोऽभवन्महद्युद्धमिंद्रेण सह दैवतैः ततो रावणमभ्येत्य बबंध त्रिदशेश्वरः ५१ तच्छ्रुत्वा सहसागत्य मेघनादः प्रतापवान् कृत्वा घोरं महद्युद्धं जित्वा त्रिदशपुंगवान् ५२ इंद्रं गृहीत्वा बध्वाऽसौ मेघनादो महाबलः मोचयित्वा तु पितरं गृहीत्वेंद्रं ययौ पुरम् ५३ ब्रम्हा तु मोचयामास देवेंद्रं मेघनादतः दत्वा वरान्बहूंस्तस्मै ब्रह्मा स्वभवनं ययौ ५४ रावणो विजयी लोकान्सर्वाञ्जित्वा क्रमेण तु कैलासं तोलयामास बाहुभिः परिघोपमैः ५५

तं शक्रलोकम् अनेन यमादिलोकास्तदधःस्थिताइतिध्वनयति ५० दैवतैः सहितेनेंद्रेणास्य युद्धमभवदित्यर्थः ५१ ५२ प्रथमत इंद्रग्रहणं ततस्तस्य बंधनम् ततो बद्धस्य स्वपुरे आनयनम् ५३ इंद्रमोचनप्रतिदानत्वेन तदभीष्टानेकवरदानम् ५४ ५५ ७

५

शापमाह वानरैरिति कोपिना कोपवता कैलासचालनादयं कोपः वानरमुखं नंदीश्वरं दृष्ट्वा रावणेन हसितमित्यतो वा शापः ५६ अगणयन्नकिमस्य शापेन भावितेति तच्छापगणनामकुर्वन्हैहयपत्तनं सहस्रार्जुनपत्तनम् ५७ बलं हैहयमनिरूपं बलं हरिपुंगवं वालिनं नद्युन्नोद्यमेन गतं स्य विपरीतं तत एवानिष्टलाभ इत्याह नेनैव कक्षेण धृत इति विषममत्रालंकारः ५८ स रावणः ५९ ६० ६१ अत्र रावणबंधकेंद्र बंधकतया

तत्र नंदीश्वरेणैवं शप्तोऽयं राक्षसेश्वरः वानरैर्मानुषैश्चैव नाशं गच्छेति कोपिना ५६ शप्तोऽप्यगणयन्वाक्यं ययौ हैहयपत्तनम् तेन बद्धो दशग्रीवः पुलस्त्येन विमोचितः ५७ ततोऽपि बलमासाद्य जिघांसुर्हरिपुंगवम् धृतस्तेनैव कक्षेण वालिना दशकंधरः ५८ भ्रामयित्वा तु चतुरः समुद्रान्रावणं हरिः विसर्जयामास ततस्तेन सख्यं चकार सः ५९ रावणः परमप्रीत एवं लोकान्महाबलः चकार स्ववशे राम बुभुजे स्वयमेव तान् ६० एवंप्रभावो राजेंद्र दशग्रीवः सहेंद्रजित् त्वयाविनिहतः संख्ये रावणो लोकरावणः ६१ मेघनादश्च निहतो लक्ष्मणेन महात्मना कुंभकर्णश्च निहतस्त्वया पर्वतसन्निभः ६२ भवान्नारायणः साक्षाज्जगतामादिकृद्विभुः त्वत्स्वरूपमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ६३ त्वन्नाभिकमलोत्पन्नो ब्रह्मा लोकपितामहः अग्निस्ते मुखतो जातो वाचा सह रघूत्तम ६४ बाहुभ्यां लोकपालौघाश्चक्षुर्भ्यां चंद्रभास्करौ दिशश्च विदिशश्चैव कर्णाभ्यां ते समुत्थिताः ६५ घ्राणात्प्राणः समुत्पन्नश्चाश्विनौ देवसत्तमौ जंघाजानूरुजघनाद्भुवर्लोकादयोऽभवन् ६६

रामपृष्टइंद्रजितउत्कर्षउक्तः ६२ एतत्तवानाश्चर्यायेत्याह भवानिति आदिकृत् उत्पत्तिकर्ता जगतो भगवत्स्वरूपत्वमेवाह त्वन्नाभीति अग्निस्तेइतिमुखादग्निरजायतेतिश्रुतेर्वागग्निमप्येतीनिश्रुतेश्च ६३ ६४ बाहुभ्यामित्याद्यपिश्रुतिसिद्धमितितद्दोस्पष्टमेव ६५ प्राणः प्राणवायुः जंघाजानूरुजघनादितिसमाहारद्वंद्वः ६६ ७ ७ ७

वालखिल्याऋषिविशेषाः ६७ ६८ विश्वरूपः विराडित्यर्थः मायागुणानांसत्वादीनांव्यतिकरेसतिआधिक्यन्यूनताभ्यांपरस्परसंश्लेषेसतिनानारूपोब्रह्मविष्णुरुद्रादिरूपोभासि ६९ अग्निरूपंत्वामाश्रित्यैवअमृतंहविरध्वरेदेवाःपिबंति ७० त्वमेवसृष्टिस्थितिकर्तेत्याह त्वयेति ७१ व्यवहारेनत्कालेपिअखिलंवस्तुत्वद्युक्तमेवसत्वेनभानत्वेनचसर्वव्यवहारः सत्ताभानत्वेनसर्वत्रत्वदीयएवेतिभावः तदेवदृष्टांतेनोपपादयति सर्पिर्यथाखिलंपयोव्याप्यतिष्ठति तथात्वमखिलंव्याप्यतिष्ठसीति सर्वत्रमदितिभासते इतिचव्यवहारः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः ७२ तदेवा

कुक्षिदेशात्समुत्पन्नाश्चत्वारःसागराहरे स्तनाभ्यामिंद्रवरुणौवालखिल्याश्चरेतसः ६७ मेढ्राद्यमोगुदान्मृत्युर्मन्योरुद्रस्त्रिलोचनः अस्थिभ्यःपर्वताजाताःकेशेभ्योमेघसंहतिः ६८ ओषध्यस्तवरोमभ्योनखेभ्यश्चखरादयः त्वंविश्वरूपःपुरुषोमायाशक्तिसमन्वितः ६९ नानारूपइवाभासिगुणव्यतिकरेसति त्वामाश्रित्यैवविबुधाःपिबंत्यमृतमध्वरे ७० त्वया सृष्टमिदंसर्वंविश्वंस्थावरजंगमम् त्वामाश्रित्यैवजीवंतिसर्वेस्थावरजंगमाः ७१ त्वद्युक्तमखिलंवस्तुव्यवहारेऽपिराघव क्षीरमध्यगतंसर्पिर्यथाव्याप्याखिलंपयः ७२ त्वद्भासाभासतेऽर्कादिनत्वंतेनावभाससे सर्वगंनित्यमेकंत्वांज्ञानचक्षुर्विलोकयेत् ७३ नाज्ञानचक्षुस्त्वांपश्येदंधदृग्भास्करंयथा योगिनस्त्वांविचिन्वंतिस्वदेहेपरमेश्वरम् ७४ अतन्निरसनमुखैर्वेदशीर्षैरहर्निशम् त्वत्पादभक्तिलेशेनगृहीतायदियोगिनः ७५

ह त्वद्भासेति ईदृशस्त्वंनसर्ववेद्यइत्याह सर्वगमिति ७३ ज्ञानचक्षुषोप्यात्मन्येवत्वांपश्यंतीत्याह योगिनइति नतुस्वस्माद्भेदेनेत्यर्थः एतेनसर्वत्रचैतन्यभूतस्त्वमेवेतिसूचितं विचिन्वंतिपश्यंति ७४ तथादर्शनेकारणमाह अतदिति अतत् दृश्यंजडंतन्निरसनमुखैर्नस्थूलनपुमानित्यादिरूपैर्वेदशीर्षैरुपनिषद्भागैः पश्यंति वस्तुतोनिर्धर्मकत्वात्केनापिरूपेणवक्तुमशक्यतयानिषेधमुखेनैवश्रुतयोब्रह्मप्रतिपादयंतीतिभावः तदपितेषांज्ञानंतद्भक्तिंविनोपनिषन्मात्रेणनेत्याह त्वत्पादेति अन्यथानेतिभावः ७५ ६ ७ ७

विचिन्वंतःउपनिषत्स्मृविचारयंतः अन्यथाकेनचिद्धर्मेणधर्मवंतंनपश्यंतीत्यर्थः ७६ भजतांभक्तानांअभिन्नंस्वाभिन्नत्वेनबुद्धिविषयम् ७७ इति श्रीमत्सकल० श्रीरामवर्मणःकृ० उत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः२ वालीति रवींद्राविति आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेस्तयोरेववानराकारत्वमुक्तम् १

विचिन्वंतोहिपश्यंतिचिन्मात्रंत्वांनचान्यथा मयाप्रलपितंकिंचित्सर्वज्ञस्यतवाग्रतः संतुमर्हसिदेवेशतवाहंमहाभाग हम् ७६ दिग्देशकालपरिहीनमनन्यमेकंचिन्मात्रमक्षरमजंचलनादिहीनम् सर्वज्ञमीश्वरमनंतगुणंव्युदस्तमायंभजे रघुपतिंभजतामभिन्नम् ७७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः२ श्रीरामउवाच वालिसुग्रीवयोर्जन्मश्रोतुमिच्छामितत्वतः रवींद्रौवानराकारौजज्ञातइतिनःश्रुतम् १ अगस्त्यउवाच मेरोः स्वर्णमयस्याद्रेर्मध्यशृंगेमणिप्रभे तस्मिन्सभाऽस्तेवीस्तीर्णाब्रह्मणःशतयोजना २ तस्यांचतुर्मुखःसाक्षात्कदाचिद्योगमास्थितः नेत्राभ्यांपतितंदिव्यमानंदसलिलंबहु ३ तद्गृहीत्वाकरेब्रह्माध्यात्वाकिंचित्तदत्यजत् भूमौपतितमात्रेणतस्माज्जातोमहाकपिः ४ तमाहद्रुहिणोवत्सकिंचित्कालंवसात्रमे समीपेसर्वशोभाढ्येततःश्रेयोभविष्यति ५ इत्युक्तोन्यवसत्तत्रब्रह्मणावानरोत्तमः एवंबहुतिथेकालेगतेऋक्षाधिपःसुधीः ६ कदाचित्पर्यटन्नद्रौफलमूलार्थमुद्यतः अपश्यद्दिव्यसलिलांवापींमणिशिलान्विताम् ७ पानीयंपातुमागच्छत्तत्रच्छायामयंकपिम् दृष्ट्वाप्रतिकपिंमत्वानिपपातजलांतरे ८

सभाआस्तइतिछेदः २ योगंध्यानम् ३ किंचिद्ध्यात्वातदत्यजत् भूमाविति विशेषः भूमौपतितमात्रेणतेनसलिलेनदार्ढ्यमाप्तमितिशेषः तस्मात्कपिर्जातः ४ द्रुहिणोब्रह्मा मेसमीपेवसेत्यन्वयः ५ ब्रह्मणेति एवमुक्तइत्यन्वयः ऋक्षाधिपःसएवकपिः ६ उद्यतउद्यमवान् फलमूलार्थंतल्लाभार्थमद्रौपर्यटन् वापीमपश्यत् ७ छायामयंस्वच्छायारूपंप्रतिकपिंस्वविरोधिकपिम् ८ ६ ७ ७

आत्मानंस्कंदरींरामांतद्रूपंस्त्रीरूपमपश्यत् ९ सुरेशइंद्रश्चतुर्मुखंपूजयित्वापुरंगच्छन्मनोरमांतांनारींदृष्ट्वा तामप्राप्यैवतयासहमीलनंविनैववीर्यं
त्यक्तवान् १० ११ १२ तस्याग्रीवादेशेमहद्बीजमसृजत्त्यक्तवान् १३ १४ पूर्ववत्पुंरूपमित्यर्थः १५ १६ समाश्वास्यभाविनोदुर्वारत्वा

तत्राहृष्ट्वाहरिंशीघ्रंपुनरुत्सुत्यवानरः अपश्यत्स्कंदरींरामामात्मानंविस्मयंगतः ९ ततःसुरेशोदेवेशंपूजयित्वा
चतुर्मुखं गच्छन्मध्यान्हसमयेदृष्ट्वानारींमनोरमाम् १० कंदर्पशरविद्धांगस्त्यक्तवान्वीर्यमुत्तमम् तामप्राप्यैवतद्बीजंवा
लदेशेऽपतद्भुवि ११ वालीसमभवत्तत्रशक्रतुल्यपराक्रमः तस्यदत्वासुरेशानःस्वर्णमालांदिवंगतः १२ भानुरप्यागत
स्तत्रतदानींमेवभामिनीम् दृष्ट्वाकामवशोभूत्वाग्रीवादेशेसृजन्महत् १३ बीजंतस्यास्ततःसद्योमहाकायोभवद्धरिः
तस्यदत्वाहनूमंतंसहायार्थंगतोरविः १४ पुत्रद्वयंसमादायगत्वासानिद्रिताकचित् प्रभातेऽपश्यदात्मानंपूर्ववद्वान
राकृतिम् १५ फलमूलादिभिःसार्द्धंपुत्राभ्यांसहितःकपिः नत्वाचतुर्मुखस्याग्रेऋक्षराजःस्थितःसुधीः १६ ततोऽ
ब्रवीत्समाश्वास्यबहुशःकपिकुंजरम् तत्रैकंदेवतादूतमाहूयामरसन्निभम् १७ गच्छदूतमयाऽदिष्टोगृहीत्वावा
नरोत्तमम् किष्किंधांदिव्यनगरींनिर्मितांविश्वकर्मणा १८ सर्वसौभाग्यवलितांदेवैरपिदुरासदाम् तस्यांसिंहासने
वीरंराजानमभिषेचय १९ सप्तद्वीपगतायेयेवानराःसंतिदुर्जयाः सर्वेतेऋक्षराजस्यभविष्यंतिवशेऽनुगाः २० य
दानारायणःसाक्षाद्रामोभूत्वासनातनः भूभारासुरनाशायसंभविष्यतिभूतले २१ तदासर्वेसहायार्थंतस्यगच्छं
तुवानराः इत्युक्तोब्रह्मणादूतोदेवानांसमहामतिः २२ न्ममरूत्रीरूपताकथमित्यादिखेदोमास्त्वित्याश्वास्येत्यर्थः देवतादूतं ७
देवदूतमित्यर्थः १७ १८ सौभाग्यवलितांतद्युक्ताम् १९ वशेभविष्यंतिअनुगाश्चभविष्यंति २० २१ २२ ७ ७

ततस्यकिष्किंधाराज्यादिदानम् २३ तदादितत्प्रभृतिहेनृपवानराणांसाकिंष्किंधाआश्रयोऽभूत् त्वमेवेदानींब्रह्मणाऽर्थितःसन्सर्वेश्व
रःसर्ववानरेश्वरः २४ लीलानृदेहिनालीलागृहीतमनुष्यदेहेन अयंपराक्रमस्तवनाश्चर्यायेत्याह सर्वभूतेति यस्त्वामेवंवेत्तिसोऽपिस्वेच्छ
यासृष्टिसंहारसमर्थोभवतिचेत्साक्षात्तवकिंवाच्यमितिभावः २५ नन्वीदृशस्यानाश्चर्यस्यकिंवर्णनेनतत्राह तथापीति सर्वलोकपापनाशायात्मन-

यथाऽगमसत्तथाचक्रेब्रह्मणातंहरीश्वरम् देवदूतस्ततोगत्वाब्रह्मणेतन्निवेदयत् २३ तदादिवानराणांसाकिष्किंधा
भून्नृपाश्रयः सर्वेश्वरस्त्वमेवासीरिदानींब्रह्मणार्थितः २४ भूमेर्भारोहृतःकृत्स्नस्त्वयालीलानृदेहिना सर्वभूतांतरस्थस्य
नित्यमुक्तचिदात्मनः २५ अखंडानंदरूपस्यक्रियानेषपराक्रमः तथापिवर्ण्यतेसद्भिर्लीलामानुषरूपिणः २६ यशस्तेसर्वलो
कानांपापहत्यैसुखायच यइदंकीर्तयन्मर्त्योवालिसुग्रीवयोर्महत् २७ जन्मत्वदाश्रयत्वात्समुच्यतेसर्वपातकैः अथान्यां
संप्रवक्ष्यामिकथांरामत्वदाश्रयाम् २८ सीताहृतायदर्थंसारावणेनदुरात्मना पुराकृतयुगेरामप्रजापतिसुतंविभुं २९ स
नत्कुमारमेकांतेसमासीनंदशाननः विनयावनतोभूत्वाह्यभिवाद्येदमब्रवीत् ३० कोन्वस्मिन्प्रवरोलोकेदेवानांबलवत्तरः दे
वाश्चयंसमाश्रित्ययुद्धेशत्रुंजयंतिहि ३१ कंयजंतिद्विजानित्यं कंध्यायंतिचयोगिनः एतन्मेशंसभगवन्प्रश्नंप्रश्नविदांवर
३२ ज्ञात्वातस्यहृदिस्थंयत्तदशेषेणयोगदृक् दशाननमुवाचेदंशृणुवक्ष्यामिपुत्रक ३३ स्तेषांसुखायचानाश्चर्यमपिआ
श्चर्यवत्कृत्वावर्ण्यतेइत्यर्थः २६ २७ तज्जन्मनस्त्वदाश्रयत्वात्त्वदुपकारार्थत्वात् यस्तयोर्जन्मकथयेत्सपातकैर्मुच्यते २८ यदर्थंसीताहृतातां
त्वदाश्रयांत्वद्विषयांकथांवक्ष्यामि प्रजापतेःसुतंमानसंसुतम् २९ ३० अस्मिन्लोकेप्रवरःश्रेष्ठःविवक्षितंश्रेष्ठ्यमेवाह देवानामित्यादि बल
वत्तरत्वमेवंप्रकटयति देवाश्चेति ३१ ३२ तस्यरावणस्यहृदिस्थंताहृशान्मेमरणंभवत्वितीच्छारूपम् ३३ ७ ७ ७

यः सुरासुरैर्नुतः स हरिर्नारायणादिपदवाच्य इत्यर्थः ३४ अथ तल्लक्षणमाह यन्नाभीति अनेन ब्रह्मसहितजगत्स्रष्टृत्वरूपं तल्लक्षणमुक्तम् ३५ अ
नुजपंतिध्यायंति ३६ ३७ कांवेति वाशब्दो वाक्यालंकारे ३८ ३९ हरेर्गतिं मुक्तिम् सा च क्रमेण हिरण्यगर्भेण सहेति बोध्यम् ४० एवं मुक्तीच्छु
रपि रावणो भगवन्मायावशात्तमोगुणप्रधानत्वाच्च भगवद्द्वेषेणैव मुक्तिं प्रार्थयते योत्स्येऽहमिति कथं योत्स्य इत्यर्थः ४१ ४२ स्फुरवीभवे

भर्ता यो जगतां नित्यं यस्य जन्मादिकं न हि सुरासुरैर्नुतो नित्यं हरिर्नारायणोऽव्ययः ३४ यन्नाभिपंकजाज्जातो ब्रह्मा
विश्वसृजां पतिः सृष्टं येनैव सकलं जगत्स्थावरजंगमम् ३५ तं समाश्रित्य विबुधा जयंति समरे रिपून् योगिनो ध्यानयोगेन
तमेवानुजपंति हि ३६ महर्षेर्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच दशाननः दैत्यदानवरक्षांसि विष्णुना निहतानि च ३७ कां वा गतिं प्रप
द्यंते प्रेत्य ते मुनिपुंगव तमुवाच मुनिः श्रेष्ठो रावणं राक्षसाधिपम् ३८ दैवतैर्निहता नित्यं गत्वा स्वर्गमनुत्तमम् भोगक्षये पुनस्त
स्माद्भ्रष्टा भूमौ भवंति ते ३९ पूर्वार्जितैः पुण्यपापैर्म्रियंते चोद्भवंति च विष्णुना ये हतास्ते तु प्राप्नुवंति हरेर्गतिम् ४० श्रुत्वा मुनि
मुखात्सर्वं रावणो हृष्टमानसः योत्स्येऽहं हरिणा सार्धमिति चिंतापरोऽभवत् ४१ मनःस्थितं परिज्ञात्वा रावणस्य महा
मुनिः उवाच वत्स तेऽभीष्टं भविष्यति न संशयः ४२ कंचित्कालं प्रतीक्षस्व स्फुरवीभव दशानन एवमुक्त्वा महाबाहो मुनिः पु
नरुवाच तम् ४३ तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि ह्यरूपस्यापि मायिनः स्थावरेषु च सर्वेषु नदेषु च नदीषु च ४४ ओंकारश्चैव सत्यं
च सावित्री पृथिवी च सः समस्तजगदाधारः शेषरूपधरो हि सः ४५ तस्य तत इत्यादिः ततो मरणलाभेन स्फुरवित्वम् ४३ स्था
वरेषु नदेषु नदीषु च व्याप्त इति शेषः ४४ इदमुपलक्षणं तदाह ओंकार इति प्रणवरूपत्वेन सर्ववाङ्मयव्याप्तिरुक्ता ओंकार एव सर्वा वागिति श्रुतेः ८
तदेवाह सत्यं वाक्यं सावित्री गायत्री च स इत्यनेनार्थोऽपि सर्वस्तद्रूप एवेत्याह पृथिवी चेति इदमुपलक्षणं तदाह समस्तेति ४५ ७

४६ शेषादयो दानवांताः सर्वे तद्रूपा एवेति विराड्रूपमुक्तम् ४७ सूर्यादौ प्रकाशोऽग्नेर्ज्वलनं रक्षा संहारो च तदधीना एवेत्याह विद्योतत्तीति तत् सर्वमय
त्वेनैवेत्याह क्रीडां करोतीति क्रीडामिव करोतीत्यर्थः न तु कश्चिच्छ्रमस्तस्येति भावः ४८ उक्तमेवार्थं सामान्येनोपसंहरति तेनेति अथ तज्ज्ञाना
शक्तं प्रति अन्यस्ध्येयं रूपमाह नीलोत्पलेति विद्युद्वर्णांबरं पीतांबरम् जांबूनदप्रख्यां तत्सदृशकांतिं देवीं पश्यन् स्वदर्शनेन सृष्टिव्यापारादौ

सर्वे देवाः समुद्राश्च कालः सूर्यश्च चंद्रमाः सूर्योदयो दिवा रात्रिर्यमश्चैव तथाऽनिलः ४६ अग्निरिंद्रस्तथा मृत्युः पर्जन्यो व
सवस्तथा ब्रह्मारुद्रादयश्चैव ये चान्ये देवदानवाः ४७ विद्योतति ज्वलत्येष पाति चात्तीति विश्वकृत् क्रीडां करोत्यव्य
यात्मा सोऽयं विष्णुः सनातनः ४८ तेन सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् नीलोत्पलदलश्यामो विद्युद्वर्णांबरावृतः
४९ शुद्धजांबूनदप्रख्यां श्रियं वामांकसंस्थिताम् सदाऽनपायिनीं देवीं पश्यन्नालिंग्य तिष्ठति ५० द्रष्टुं न शक्यते के
श्चिद्देवदानवपन्नगैः यस्य प्रसादं कुरुते स चैनं द्रष्टुमर्हति ५१ न च यज्ञतपोभिर्वा न दानाध्ययनादिभिः शक्यते भ
गवान्द्रष्टुमुपायैरितरैरपि ५२ तद्भक्तैस्तद्गतप्राणैस्तच्चित्तैर्धूतकल्मषैः शक्यते भगवान्विष्णुर्वेदांतामलदृष्टिभिः
५३ अथवा द्रष्टुमिच्छा ते शृणु त्वं परमेश्वर त्रेतायुगे स देवेशो भविता नृपविग्रहः ५४ हितार्थं देवमर्त्यानामिक्ष्वाकू
णां कुले हरिः रामो दाशरथिर्भूत्वा महासत्वपराक्रमः ५५ प्रवर्तयन्नालिंग्य तिष्ठतीति अनेन तस्याः स्वतो नात्यंतं भेद इति दर्शि
तम् शक्तिशक्तिमतोस्तदात्म्यस्यैव शास्त्रसिद्धांतत्वात् ४९ ५० तादृशोऽपि तत्प्रसादं विना द्रष्टुमशक्य इत्याह द्रष्टुमिति ५१ तद्दर्शने तद्भ
क्तिरेवासाधारण उपाय इत्याह न चेति ५२ तद्भक्तैरिति च शक्यते द्रष्टुमिति शेषः ५३ अथवा द्रष्टुमिच्छा एतेरुपायैर्विनापीति शेषः नृपविग्रहः
गृहीतराजशरीरः ५४ हितार्थमित्यस्य तद्धार्थमिति हस्त्यःशेषः महासत्वपराक्रमः महांतो बलपराक्रमो यस्य सः ५५

जगन्मातृत्वंजगत्कारणत्वपालकत्वाभ्याम् ५६ ५७ अस्कराध्यक्षइतिच्छेदः नमोगुणप्रधानत्वाद्विरोधेफ्रुः ५८ एतदर्थंत्वद्विरोधेनत्वत्तो
मृत्युलाभार्थं त्वयात्मेति त्वत्कर्तृकात्मवधेच्छयेत्यर्थः ५९ ६० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिवि॰ अध्यात्मरामायणे

पितुर्नियोगात्सभ्रात्राभार्ययादंडकेवने विचरिष्यतिधर्मात्माजगन्मात्रास्वमायया ५६ एवंतेसर्वमाख्यातंमया
रावणविस्तरात् भजस्वभक्तिभावेनतदारामंश्रियायुतम् ५७ एवंश्रुत्वाऽस्कराध्यक्षोध्यात्वाकिंचिद्विचार्यच त्वयास
हविरोधेफ्रर्मुसुदेरावणोमहान् ५८ युद्धार्थीसर्वतोलोकान्पर्यटन्त्समवस्थितः एतदर्थंमहाराजरावणोऽतीवबुद्धिमा
न् हृतवान्जानकींदेवींत्वयात्मवधकांक्षया ५९ इमांकथांयःशृणुयात्पठेद्वासंश्रावयेद्वाश्रवणार्थिनांसदा आ
युष्यमारोग्यमनंतसौख्यंप्राप्नोतिलाभंधनमक्षयंच ६० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकां
डेतृतीयःसर्गः ३ एकदाब्रह्मणोलोकादायांतंनारदंमुनिम् पर्यटन्रावणोलोकान्दृष्ट्वानत्वाऽब्रवीद्वचः
१ भगवन्ब्रूहिमेयोद्धुंकुत्रसंतिमहाबलाः योद्धुमिच्छामिबलिभिस्त्वंज्ञातासिजगत्त्रयम् २ मुनिर्ध्यात्वाऽहस्र
चिरंश्वेतद्वीपनिवासिनः महाबलामहाकायास्तत्रयाहिमहामते ३ विष्णुपूजारतायेवैविष्णुनानिहतनाश्चये तए
वतत्रसंजाताअजेयाश्चसुरासुरैः ४ श्रुत्वातद्रावणोवेगान्मंत्रिभिःपुष्पकेणतान् योद्धुकामःसमागत्यश्वेत
द्वीपसमीपतः ५ तत्प्रभाहततेजस्कंपुष्पकंनाचलत्ततः त्यक्त्वाविमानंप्रययौमंत्रिणश्चदशाननः ६ सेतोउत्तरकांडेतृती

यःसर्गः ३ नारदोऽपिसर्वतोबलवंतंत्वांत्वत्सामीप्यंप्रासानेवचाहेत्याह एकदेति १ ज्ञातासीतितृन् २ ३ ४ मंत्रिभिःसहपुष्पकेणश्वेतद्वीपसमी ९
पतःसमागत्यस्थितः ५ तद्वीपप्रभयाहततेजस्कंप्रतिरुद्धगतिकम् मंत्रिणश्चप्रययुः पद्भ्यामितिशेषः ६ ७ ७ ७

योषितादासीरूपयाकयाचित् ७ ८ विष्णुनाहतःसर्वथावैकुंठंयामि यास्यामीतिनिश्चितःनिश्चयवान्सन् ९ १० स्वकं वधंस्वीयंवधमित्य-
र्थः ११ एवंकथासुक्त्वास्वाश्रमंजिगमिषूरामंभगवंतंस्तौति रामेति सकलज्ञानवत्त्वेहेतुः विज्ञानदृक् विज्ञानंस्वस्वरूपमेवदृक् ज्ञानकारणंयस्य
ज्ञानेइतरकारणानपेक्षइतियावत् अतएवभूतंअतीतंभव्यंभाविइदंवर्तमानंएवंत्रिषुकालेषुयाकलनातत्तत्कालवैशिष्ट्यंतस्यसाक्षाद्द्रष्टा वि

प्रविशन्नेवतद्वीपंधृतोहस्तेनयोषिता पृष्टश्चत्वंकुतःकोऽसिप्रेषितःकेनवावद ७ इत्युक्तोलीलयास्त्रीभिर्हसंतीभिःपु
नःपुनः कृच्छ्राद्धस्ताद्विनिर्मुक्तस्तासांस्त्रीणांदशाननः ८ आश्चर्यमतुलंलब्ध्वाचिंतयामासदुर्मतिः विष्णुनानिहतो
यामिवैकुंठमितिनिश्चितः ९ मयिविष्णुर्यथाकुप्येत्तथाकार्यंकरोम्यहम् इतिनिश्चित्यवैदेहींजहारविपिनेऽस्करः १०
जानन्नेवपरात्मानंसजहारावनीसुताम् मातृवत्पालयामासत्वत्तःकांक्षन्वधंस्वकम् ११ रामत्वंपरमेश्वरोऽसिसक
लंजानासिविज्ञानदृक्भूतंभव्यमिदंत्रिकालकलनासाक्षीविकल्पोज्झितः भक्तानामनुवर्तनायसकलांकुर्वन्क्रिया
संहतिंत्वाश्रृण्वन्मनुजाकृतिर्मुनिवचोभासीशलोकार्चितः १२ स्तुत्वेवंराघवंतेनपूजितःकुंभसंभवः स्वाश्रमंमु
निभिःसार्द्धंप्रययौत्दृष्टमानसः १३ रामस्तुसीतयासार्धंभ्रातृभिःसहमंत्रिभिः संसारीवरमानाथोरममाणोगृहे व
सद्गृहे १४ अनासक्तोऽपिविषयान्बुभुजेप्रिययासह हनुमत्प्रमुखैःसद्भिर्वानरैःपरिवेष्टितः १५

कल्पोज्झितःत्यक्तसंशयइत्यर्थः भक्तानामनुवर्तनायस्वचरितकीर्तनादिनातेषांपापक्षयायसकलक्रियासंहतिंकुर्वन्मनुजाकृतिः नतुवस्तुतोमनु
ष्यइत्यर्थः ईशलोकैरिंद्रादिभिरर्चितस्त्वंमुनीनामस्माकंवचआशृण्वन् भासिशोभसे १२ रामेणपूजितोऽगस्त्यएवंराघवंस्तुत्वास्वाश्रमं
ययौ १३ संसारीवनतुवस्तुतस्तथा १४ अनासक्तोऽप्यासक्तवद्विषयान्बुभुजे सद्भिः साधुभिः १५ ७ ७

ततोभगवदाज्ञयाकुबेरसमीपगमनानंतरंकुबेरेणत्वांप्रतिप्रेषितमितिप्राह १६ अथकुबेरवचआह जितमिति १७ यावद्गच्छेदितिपाठेऽपि
यदागच्छेदित्येवार्थः मांयाहिमांप्रत्यागच्छेत्यर्थः १८ तदाआगच्छेतिछेदः आगमनोत्तरमात्मानमंतर्धायतिष्ठ यथासर्वलोकोमांदेवत्वे
ननजानीयादित्यर्थमेवमुक्तिः १९ २० शास्सतिशिक्षयतिसत्तिपालयतीतियावत् २१ २२ ततःकदाचित्पृथिव्यांसम्यक्रक्षणंवर्ततेने

पुष्पकंचागमद्रामसेकदापूर्ववत्प्रभुम् प्राहदेवकुबेरेणप्रेषितंत्वामहंततः १६ जितंत्वंरावणेनादौपश्चाद्रामेणनि
र्जितम् अतस्त्वंराघवंनित्यंवहयावद्वसेद्भुवि १७ यदागच्छेद्रघुश्रेष्ठोवैकुंठंयाहिमांतदा तच्छ्रुत्वाराघवःप्राह
पुष्पकंसूर्यसन्निभम् १८ यदास्मरामिभद्रंतेतदाऽगच्छममांतिकम् तिष्ठांतर्धायसर्वत्रगच्छेदानींममाज्ञया १९
इत्युक्त्वारामचंद्रोपि पौरकार्याणिसर्वशः भ्रातृभिर्मंत्रिभिःसार्धंयथान्यायंचकारसः २० राघवेशासतिभुवं
लोकनाथेरमापतौ वसुधासस्यसंपन्नाफलवंतश्चभूरुहाः २१ जनाधर्मपराःसर्वपतिभक्तिपराःस्त्रियः
नापश्यत्पुत्रमरणंकश्चिद्राजनिराघवे २२ समारुह्यविमानाग्र्यंराघवःसीतयासह वानरैर्भ्रातृभिःसार्धंसंचचाराव
निंप्रभुः २३ अमानुषाणिकार्याणिचकारबहुशोभुवि ब्राह्मणस्यसुतंदृष्ट्वाबालमृतमकालतः २४ शोचंतंब्राह्मणंचापिज्ञात्वा
रामोमहामतिः तपस्यंतंवनेशूद्रंहत्वाब्राह्मणबालकम् २५ जीवयामासशूद्रस्यददौस्वर्गमनुत्तमम् लोकानामुपदेशार्थं
परमात्मारघूत्तमः २६ कोटिशःस्थापयामासशिवलिंगानिसर्वशः सीतांचरमयामाससर्वभोगैरमानुषैः २७

वेतिद्रष्टुंपुष्पकंस्मृत्वातमारुह्यपृथिव्यांसंचारंकुर्वन्ननेकान्यमानुषाणिकार्याणिचकारेत्याह समारुह्येति २३ तेषांमध्येकिंचित्कर्माह ब्राह्मणस्येति १०
अकालतःअकाले सार्वविभक्तिकस्तसिः २४ २५ लोकानामुपदेशार्थम् यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनइतिन्यायेन २६ २७

कथांस्वचरित्रविषयाम् २८ २९ शिक्षयन्जनानिति भगवतोधर्माचरणंलोकशिक्षार्थमेवेतिभावः ३० प्रेमप्ररूढावस्थाप्रीतिः अनुवृत्तिरानुकूल्यं
प्रश्रयस्तन्मतानुष्ठानं दमइंद्रियनिग्रहः भावज्ञाअभिप्रायज्ञामनोहराआसीदितिशेषः ३१ आक्रीडविपिनंपुष्पवाटिका ३२ ३३ रामस्य
पदांबुजेकराभ्यांलालयंतीराममाह ३४ चिदानंदज्ञानस्वरूप आदिमध्यांतहीन आद्यंतयोरभावादेवमध्यस्याप्यभावः अशेषस्यजगतःका

शशासरामोधर्मेणराज्यंपरमधर्मवित् कथांसंस्थापयामाससर्वलोकमलापहाम् २८ दशवर्षसहस्राणिमायामानु
षविग्रहः चकारराज्यंविधिवल्लोकवंद्यपदांबुजः २९ एकपत्नीव्रतोरामोराजर्षिःसर्वदाशुचिः गृहमेधीयमखिलमाचरन्शि
क्षयन्जनान् ३० सीताप्रेम्णाऽनुवृत्त्याचप्रश्रयेणदमेनच भर्तुर्मनोहरासाध्वीभावज्ञासाह्रियाभिया ३१ एकदाऽक्रीडवि
पिनेसर्वभोगसमन्विते एकांतेदिव्यभवनेसुखासीनंरघूत्तमम् ३२ नीलमाणिक्यसंकाशंदिव्याभरणभूषितम् प्रस
न्नवदनंशांतंविद्युत्पुंजनिभांबरम् ३३ सीताकमलपत्राक्षीसर्वाभरणभूषिता राममाहकराभ्यांसालालयंतीपदांबुजे
३४ देवदेवजगन्नाथपरमात्मन्सनातन चिदानंदादिमध्यांतरहिताशेषकारण ३५ देवदेवाःसमासाद्यमामेकांतेऽ
ब्रुवन्वचः बहुशोऽर्थयमानास्तेवैकुंठगमनंप्रति ३६ त्वयासमेतश्चिच्छक्तिस्त्वयारामास्तिष्ठतिभूतले विसृज्यास्मा
न्स्वकंधामवैकुंठंचसनातनम् ३७ आस्तेत्वयाजगद्धाभिरामःकमललोचनः अग्रतोयाहिवैकुंठंत्वंतथाचेद्रघूत्त
मः ३८ आगमिष्यतिवैकुंठंसनाथान्नःकरिष्यति इतिविज्ञापिताऽहंतैर्मयाविज्ञापितोभवान् ३९

रण ३५ हेदेवदेवाइंद्राद्याः तेनववैकुंठगमनंप्रतिबहुशोमांप्रार्थयमानावचोऽब्रुवन् ३६ निर्विषयचित्तःसविषयत्वसंपादकत्वेनचिच्छक्तिरूपयामायया
विसृज्यत्यक्त्वास्वकंसनातनंधामवैकुंठंचहित्वा ३७ अतःप्रथमंत्वमागच्छततःसआगमिष्यत्येवशक्त्याविनाशक्तिमतःस्थातुमशक्यत्वात् ३८ ३९

४० लोकवादरूपंमिषंकल्पयित्वाततोभीतः अपरइवपृथक्जनइवत्वांत्यजामि सर्वस्यापिस्वकल्पनारूपत्वादिममपिजनमनसिकल्पयिष्या
मीत्याशयः ४१ ४२ प्रत्ययार्थंसीतानेदृशीतिविश्वासार्थम् ४३ ४४ ४५ हास्यविषयेप्रौढाश्चतेकथास्कृतज्ञाः ४६ इहएव

यद्यक्तंतत्कुरुष्वाद्यनाहमाज्ञापयेप्रभो सीतायास्तद्वचःश्रुत्वारामोध्यात्वाऽब्रवीत्स्मणम् ४० देविजानामिसक
लंतत्रोपायंवदामिते कल्पयित्वामिषंदेविलोकवादंत्वदाश्रयम् ४१ त्यजामित्वांवनेलोकवादाद्भीतइवापरः भवि
ष्यतःकुमारौद्वौवाल्मीकेराश्रमान्तिके ४२ इदानींदृश्यतेगर्भःपुनरागत्यमेऽन्तिकम् लोकानांप्रत्ययार्थंत्वंकृत्वाशपथ
मादरात् ४३ भूमेर्विवरमात्रेणवैकुंठंयास्यसिद्रुतम् पश्चादहंगमिष्यामिएषएवस्कनिश्चयः ४४ इत्युक्त्वातांविसृ
ज्याथरामोज्ञानैकलक्षयाः मंत्रिभिर्मंत्रतत्त्वज्ञैर्बलमुख्यैश्चसंवृतः ४५ तत्रोपविष्टंश्रीरामंसुहृदःपर्युपासत
हास्यप्रौढकथास्कृज्ञाहासयंतःस्थिताहरिम् ४६ कथाप्रसंगात्पप्रच्छरामोविजयनामकम् पौराजानपदामेकिंव
दंतीहशुभाशुभम् ४७ सीतांवामातरंवामेभ्रातॄन्वाकैकयीमथ नभेतव्यंत्वयाब्रूहिशापितोऽसिममोपरि ४८ इत्यु
क्तःप्राहविजयोदेवसर्वेवदंतिते कृतंसुदुष्करंसर्वंरामेणाविदितात्मना ४९ किंतुहत्वादशग्रीवंसीतामाहृत्यराघवः
अमर्षपृष्ठतःकृत्वास्ववेश्मप्रत्यपादयत् ५० कीदृशंहृदयेतस्यसीतासंभोगजंसुखम् यापहृताविजनेऽरण्येराव
णेनदुरात्मना ५१ ज्जन्मविषये ४७ सीतामित्यादेःप्रतीतिशेषः तत्तद्विषयंकिंशुभाशुभंवदंतीत्यर्थःशापितोऽसित्वश
पथपूर्वंपृच्छामीत्यर्थः ४८ ४९ वेश्मप्रत्यपादयत्गृहंप्रवेशितवान् ५० यादुष्टेनरावणेनहृताबलान्नीतासापिगृहंप्रवे
शितेतिअकृत्यमेतदितिशेषः ५१ ७ ७ ७ ७ ७ ११

किंत्वेवंसति अस्मदादीनामपियोषितांदुष्कर्ममर्षणंतद्योग्यंसहनयोग्यंभवेत् भविष्यतीत्यर्थः तदेवस्पष्टयति यादृगिति नियतंनियमेनप्रजा
स्तादृश्योभवंति राजव्यवहारानुरूपव्यवहाराभवंतीत्यर्थः ५२ ५३ ५४ लोकापवादः कलंकः समानीयअंतःपुरान्निष्कास्य ५५

अस्माकमपिदुष्कर्मयोषितांमर्षणंभवेत् यादृग्भवतिवैराजातादृश्योनियतंप्रजाः ५२ श्रुत्वातद्वचनंरामःस्वजनान्य
र्यपृच्छत तेऽपिनत्वाऽब्रुवन्रामसमेवमेतन्नसंशयः ५३ ततोविसृज्यसचिवान्विजयंसुहृदस्तथा आहूयलक्ष्मणंरा
मोवचनंचेदमब्रवीत् ५४ लोकापवादस्तुमहान्सीतामाश्रित्यमेऽभवत् सीतांप्रातःसमानीयवाल्मीकेराश्रमान्ति
के ५५ त्यक्त्वाशीघ्रंरथेनत्वंपुनरायाहिलक्ष्मण वक्ष्यसेयदिवाकिंचित्तदामांहतवानसि ५६ इत्युक्तोलक्ष्मणोभी
त्याप्रातरुत्थायजानकीम् सुमंत्रेणरथेकृत्वाजगामसहसावनम् ५७ वाल्मिकेराश्रमस्यांतेत्यक्त्वासीतासुवाचसः
लोकापवादभीत्यात्वांत्यक्तवान्राघवोवने ५८ दोषोनकश्चिन्मेमातर्गच्छाश्रमपदंमुनेः इत्युक्त्वालक्ष्मणःशीघ्रंग
तवान्रामसन्निधिम् ५९ सीताऽपिदुःखसंतप्ताविललापातिमुग्धवत् शिष्यैःश्रुत्वाचवाल्मीकिःसीतांज्ञात्वा
सदिव्यदृक् ६० अर्घ्यादिभिःपूजयित्वासमाश्वास्यचजानकीम् ज्ञात्वाभविष्यंसकलमार्पयन्मुनियोषिताम् ६१
तास्तांसंपूजयंतिस्मसीतांभक्त्यादिनेदिने ज्ञात्वापरात्मनोलक्ष्मींमुनिवाक्येनयोषितः सेवांचक्रुःसदात
स्याविनयादिभिरादरात् ६२ रथेनपुनरायाहीत्युक्त्यासीतायाअपिरथेनानयनंसूचितं नतुसाक्षात्तथोक्तम् तस्यांक्रोधातिशयं
द्योतयितुमेवमांहतवानसि अत्रार्थेविपरीतोक्तोमद्वधप्रयुक्तप्रायश्चित्तमित्यर्थः ५६ ५७ ५८ ५९ अतिमुग्धवत् अत्यज्ञवत् शि
ष्यैःशिष्यमुखैः ६० मुनियोषितामार्पयत् एषासर्वथारक्षणीयेतितासांहस्तेदत्तवान् ६१ परमात्मनोविष्णोः ६२ ७ ७

मुनिसेवितांघ्रिः मुनिभिः सेवितावंघ्रीयस्य मुनीनांसेवितावंघ्रीयेनेतिवा ६३ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावली॰ अ
ध्यात्मरामायणेसेतौउत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः ४ अथभगवान्शिवोरामलक्ष्मणसंवादमुखेनपरतत्त्वमुपदेष्टुमाह ततइति जगतांयानिमंग
लानिआनंदास्तेषामुपजीव्यभूतंमंगलंब्रह्मानंदःसएवात्मास्वरूपंतेन तस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेःमंगलानांचमंगल
मितिश्रुतेश्च किंचजगतांमंगलंकल्याणंयस्मात्तादृशकल्याणरूपआत्मामूर्तिस्तयाउत्तमांश्रोत्रादीनांमोक्षदत्वेनात्युत्तमांरामायणकीर्तिंवाल्मी
क्यादिकृतनानाविधरामायणप्रवर्तिकांरावणवधादिजांकीर्तिंविधायस्थितोरघूत्तमः ततःसीतापरित्यागानंतरंपूर्वैः स्ववंशजैराचरितंप्रजापालन

रामोऽपिसीतारहितःपरात्माविज्ञानदृक्केवलआदिदेवः संत्यज्यभोगानखिलान्विरक्तोमुनिव्रतोभून्मुनिसेवितांघ्रिः
६३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः ४ ७ श्रीमहादेवउवा
च ततोजगन्मंगलमंगलात्मनाविधायरामायणकीर्तिमुत्तमाम् चचारपूर्वाचरितंरघूत्तमोराजर्षिवर्यै
रभिसेवितंयथा १ सौमित्रिणापृष्टउदारबुद्धिनारामःकथाःप्राहपुरातनीःशुभाः राज्ञःप्रमत्तस्यनृगस्यशापु
तोद्विजस्यतिर्यक्त्वमथाहराघवः २ सत्कथाश्रवणादिकंकेवलंतत्पूर्वजैरेवाचरितमितिन किंत्वन्यैरपिराजर्षिश्रेष्ठैर्यथाऽभि
सेवितंतथाचचारकृतवान् १ उदाराग्गुरुदेवविश्वासलक्षणमहागुणवती यद्वा उदारादानशीलाबुद्धिर्यस्यतेनपुरातनीः प्राचीनरा
जसंबंधिनीः शुभाः धर्माधर्मनिर्णेत्रीः प्रमत्तस्यस्वगोमंडलमिश्रितब्राह्मणगोदानात्प्रमत्तस्यनृगस्यराज्ञोद्विजस्यशापात्तिर्य
क्त्वमाह तेनाज्ञानकृतब्रह्मस्वापहारेणपरमधार्मिकस्यापीदृश्यवस्थेति सर्वथाब्रह्मस्वविमुखताधर्मइतिसूचितम् २ १२
७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

एकांतेविजनेउपस्थितंप्राप्तम् विनयान्वितःसन्भक्त्यागुरुरयमितिबुद्ध्याप्रणम्य अनेनगुरूपसदनप्रकारउक्तः आसादितंशुद्धंभाव
नंभावनांतःकरणंयेनसःशुद्धांतःकरणइतियावत् भगवदुक्तसत्कथाश्रवणेनशुद्धांतःकरणइत्यर्थः ३ हेमहामतेमहतीसर्वविषया
मतिर्यस्यतस्यसंबोधनम् त्वंशुद्धबोधोसि अनवच्छिन्नचैतन्यरूपोऽसिसर्वदेहिनामात्माऽसि जीवानांतत्प्रतिबिंबत्वात् अधीशोऽसिअंतर्या
मित्वान्नियंतासि वास्तवभेदाभावाच्चसर्वात्मत्वम् औपाधिकभेदाच्चनियंतृनियम्यभावोबोध्यः निराकृतिः अस्मदादिवत्स्वार्जितकर्माधीनश
रीराकृतिरहितःनन्वेवंसर्वैःकथमेवंनज्ञायसेऽतआह ज्ञानदृशांस्वयमेवंप्रतीयसे ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानंवेदांतवाक्यजातंतदेवदृक्दर्शनसाधनं

कदाचिदेकांतउपस्थितंप्रभुंरामंरमालालितपादपंकजम् सौमित्रिरासादितशुद्धभावनःप्रणम्यभक्त्याविनया
न्वितोऽब्रवीत् ३ त्वंशुद्धबोधोऽसिहिसर्वदेहिनामात्माऽस्यधीशोऽसिनिराकृतिःस्वयम् प्रतीयसेज्ञान
दृशांमहामतेपादाब्जभृंगाहितसंगसंगिनाम् ४ अहंप्रपन्नोऽस्मिपदांबुजंप्रभोभवापवर्गंतवयोगिभावित
म् यथांऽजसाज्ञानमपारवारिधिंसुखंतरिष्यामितथाऽनुशाधिमाम् ५

येषांतेषामितिसंबंधसामान्येषष्ठीतेरित्यर्थः तादृशदृक्लाभश्चत्वद्भक्त्यधीनइत्याह पादेति त्वच्चरणकमलयोर्भृंगवदाहितःकृतःसंगोयेन
तादृशांतःकरणसंगवतां त्वच्चरणकमलसल्लग्नांतःकरणवतामित्यर्थः ४ अथप्रार्थयते अहमिति भवस्यसंसारस्यापवर्गोनिवृत्तिर्य
स्मात्तादृशंतवपदांबुजंप्रपन्नोऽस्मि शरणंप्राप्तोऽस्मि योगिभावितंयोगिभिःसंसारमुक्तयेभावितम् अनेनतस्यभवापवर्गत्वेसदाचारः
प्रमाणमुक्तम् प्रार्थनीयमाह अपारवारिधिरूपम्यदज्ञानंसंसारमूलकारणंयथासुखमक्लेशेनतरिष्यामितथामामनुशाधिशिक्षय अपा
रवारिधिमित्यनेनसपारप्रसिद्धसमुद्राद्व्यतिरेकउक्तः अशक्यतरणताऽनेनध्वनिता ५ ७ ७ ७

अथोत्तरमवतारयति श्रुत्वेति रामः सौमित्रिवचः श्रुत्वा अथशब्दो वाक्यालंकारे तदाश्रवणाव्यवहितकाल एव प्रपन्नानां भक्तानामार्तिं संसा-
रदुःखं हरतीति तादृशः प्रसन्ना प्रमादिहीना भक्तानुग्रहपरा च धीर्यस्य सः क्षितिपालानां राज्ञां भूषणभूतो ज्ञानरूपतमस उपशांतये तदर्थम् सं-
धिरार्षः श्रुतिभिः तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिभिः प्रपन्नं तत्फलकत्वेन बोधितं विज्ञानमात्मतत्त्वज्ञानमिति सामान्यतः प्रथमं
प्राह ६ अथ तादृशज्ञानप्राप्तये क्रमेण बहिरंगांतरंगसाधनान्याह आदाविति स्ववर्णाश्रमेषु शास्त्रेण वर्णितायाः क्रियानित्यनैमित्तिक

श्रुत्वाऽथ सौमित्रिवचोऽखिलं तदा प्राह प्रपन्नार्तिहरः प्रसन्नधीः ‍ विज्ञानमज्ञानतमोपशांतये श्रुतिप्रपन्नं
क्षितिपालभूषणः ६ आदौ स्ववर्णाश्रमवर्णिताः क्रियाः कृत्वा समासादितशुद्धमानसः समाप्य तत्पूर्व-
मुपात्तसाधनः समाश्रयेत्सद्गुरुमात्मलब्धये ७

यज्ञदानादिरूपास्ताः कृत्वा समासादितशुद्धमानसः प्राप्तांतःक-
रणशुद्धिः तत्पूर्वमुपात्तसाधनः तदनुष्ठानपूर्वकमेव उपात्तानि साधनानि शमदमादीनि येन तादृशः अनेन कर्मणां बहिरंगत्वं शमा-
दीनामंतरंगत्वं स्फुटमेवोक्तम् किंच शमदमवैराग्यदार्ढ्यपर्यंतं कर्मानुष्ठानमेवेति सूचितम् ततस्तत्कर्मानुष्ठानं समाप्य त्यक्त्वा संन्य-
स्येति यावत् आत्मलब्धये आत्मज्ञानाय तत् फलकाय तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थविचाराय सद्गुरुं श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठमित्यादिलक्षणलक्षितं स- १३
माश्रयेत् सेवेत् अनेन स्वसन्निबलेन स्वयमेव वाक्यार्थविचारः क्रियमाणो न फलायेति सूचितम् ७ ७ ७

संसारस्य भ्रमिमच्चक्ररूपत्वात्तन्निवृत्तेश्च तत्कारणाज्ञाननिवृत्तिमूलकत्वादज्ञाननिवृत्तेश्च तत्त्वज्ञानैकसाध्यत्वात्तत्त्वज्ञानस्य च वेदांतविचारसा-
ध्यत्वात्तदर्थं गुरुसमाश्रयणमित्याह क्रियेति भवः संसारश्चक्रवद्भ्रमिपरिवर्तमान ईर्यते कथ्यते तदेवोपपादयति आहृता आदरपूर्वं पूर्वजन्मार्जि-
ता क्रिया एतस्य शरीरोद्भवस्य जन्मनो हेतुः तत्र जन्मनि सरागिणो विषयाभिलाषवतः तो शास्त्रप्रसिद्धौ धर्मेतरौ धर्माधर्मौ प्रियाप्रियौ सुख-
दुःखजनकौ भवतः कस्यचिद्धर्म एव सुखवत्त्वबुद्ध्या प्रवृत्तिः कस्यचिद्धर्म एवं कदाचिदित्यप्यूह्यम् एवं तत्रोत्पादितकर्मणा पुनः शरीरं पुनः
क्रिया इत्येवं चक्रवद्भ्रमिपरिवृत्तिः यथा चक्रे भ्राम्यमाणेऽधोभागः कदाचिदुपरि उपरितनश्चाधः पुनरुपरि पुनरध एवं जन्मक्रिययोर्जन्यजनकभा-

क्रिया शरीरोद्भवहेतुरादृता प्रियाप्रियौ तौ भवतः सरागिणः ‍ धर्मेतरौ तत्र पुनः शरीरकं पुनः क्रिया
चक्रवदीर्यते भवः ८ अज्ञानमेवास्य हि मूलकारणं तद्धानमेवात्र विधौ विधीयते ‍ विद्यैव तन्ना-
शविधौ पटीयसी न कर्म तज्जं सविरोधमीरितम् ९

वेन परिवृत्तिरिति बोध्यम् ८ तस्य चाज्ञानमेव मूलमित्या-
ह अज्ञानमेवेति अत्र विधौ संसारनिवृत्तिलक्षणे कर्तव्येऽर्थे तद्धानमेव मूलकारणत्वादज्ञानहानमेव विधीयते साधनत्वेनेति शेषः ननु कर्मैव तन्ना-
शकमस्तु किं ज्ञानेनेत्याशंक्याह विद्यैवज्ञानमेव तन्नाशविधौ मूलाज्ञाननाशने पटीयसी समर्था न कर्म समर्थमिति शेषः यतस्तत्तज्जम् अज्ञानजम् आ-
त्मस्वरूपाज्ञानजन्यदेहाद्यभिमानजन्यत्वात् कर्मणोऽज्ञानजन्यत्वं बोध्यम् ननु तज्जन्यस्यापि तन्नाशकत्वं वृश्चिककर्कट्यादौ दृष्टमित्याशंक्य तज्जन्य-
त्वं चाननाशकत्वे प्रयोजकं किंतु सविरोधत्वमेवेत्याह यत्सविरोधं तदीरितं नाशकमुक्तमित्यर्थः ९ ७ ७ ७

अतएवकर्मणानाज्ञानहानिरित्याह नाज्ञानइत्यादि यतःकर्मणाविरोधाभावान्नाज्ञाननाशोनापिरागनाशोयस्मात्तःकर्मानुष्ठानात्पुनःसदोषंक्षयि
फलत्वादिदोषविशिष्टंकर्मैवोद्भवेत् कर्मणश्चपुनःसंसारएवेतिनमुक्तिंप्रत्याशा ततस्तस्माद्बुधोविवेकीज्ञानविचारवान् ज्ञायते ऽनेनेतिज्ञानंवे
दांतवाक्यंतद्विचारवान्भवेत् १० इदानींज्ञानस्यैवमोक्षहेतुत्वंवक्तुंज्ञानकर्मसमुच्चयवादंदूषयितुमुपन्यस्यतिसार्धेन नन्विति नन्वितिशंकायाम्
यथाविद्यावेदमुखेनश्रुतिपुराणलक्षणेनब्रह्मविदाप्नोतिपरमित्यादिनापुरुषार्थसाधनमुक्ता तथाउभाभ्यामेवपक्षाभ्यांयथाखेपक्षि
णांगतिः तथैवज्ञानकर्मभ्यांप्राप्यतेब्रह्मशाश्वतमित्यादिनाक्रियाऽपितत्साधनत्वेनोक्ता किंचक्रियाकर्तव्यतातृतीयार्थेप्रथमा कर्त

नज्ञानहानिर्नचरागसंक्षयोभवेत्ततःकर्मसदोषमुद्भवेत् ततःपुनःसंसृतिरप्यवारितातस्माद्बुधोज्ञानविचारवा
न्भवेत् १० ननुक्रियावेदमुखेनचोदितायथैवविद्यापुरुषार्थसाधनम् कर्तव्यताप्राणभृतःप्रचोदिताविद्यासहा
यत्वमुपैतिसापुनः ११ कर्माकृतौदोषमपिश्रुतिर्जगौतस्मात्सदाकार्यमिदंमुमुक्षुणा ननुस्वतंत्राध्रुवका
र्यकारिणीविद्यानकिंचिन्मनसाऽप्यपेक्षते १२

व्यतया आवश्यकेकृत्येअवश्यकर्तव्यतयाप्रचोदितानित्यनैमि
त्तिकरूपा एवंचतदकरणेप्रत्यवायोत्पत्त्याज्ञानोत्पत्तिरेवनस्यात् तस्मात्सापुनर्विद्यायाःसहायत्वंप्राप्नोति घटेजननीयेयथादंडचक्रादीनांपर
स्परसहायता ११ कर्तव्यतेतिस्योक्तमेवविवृणोति कर्मेति वीरहावाएषदेवानांयोऽग्निमुद्वासयतेयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोतीतिश्रुतिः तत्रसि
द्धांतीशंकते नन्विति ध्रुवंस्थिरंकार्यमिदंपुरुषार्थमोक्षजनिकाविद्यायतःस्वतंत्राविनाऽपिसहायेनस्वकार्यसंपादनेसमर्था यथातेजस्तिमिर
निवर्तनसमर्थंमनसाऽपिकिंचित्सहायभूतंवस्तुनापेक्षते तथाफलेजननीयेसहायांतरसंभावनाऽपिनेतिभावः अनेनविद्याफलजननेनिर १४
पेक्षास्वतंत्रत्वात्तेजोवदित्यनुमानंसूचितम् १२ ७ ७ ७ ७ ७

समुच्चयवादीपरिहरति नेति त्वदुक्तंनेत्यर्थः सत्यकार्यः अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्यादिवेदेनबोधितःस्थिरकार्योऽपिअध्वरःयथाऽ
न्यानपिकारकादिकान् आरादुपकारकप्रयाजाद्यंगानिदेशकालादीनिचप्रकांक्षते तथाविद्यापिअग्निहोत्रंजुहोतीत्यादिविधिवाक्यतःतत्समूहेनप्रकाशि
तैःकर्मभिःसहितैवमुक्तयेविशिष्यतइत्यर्थः विद्याफलदानेकर्मापेक्षा अंगित्वात् प्रयाजाद्यंगापेक्ष दर्शादिवदितिसत्प्रतिपक्षानुमानमनेनसूचितम् १३ तद
नूद्यसिद्धांतीदूषयति केचिदिति यत्केचिद्वितर्कवादिनइतिज्ञानकर्मणीसमुच्चित्यमुक्तिसाधनंवदंतितदप्यसत् यथाकेवलंकर्ममोक्षसाधनमित्यसत्त
थानन्मीलितमित्यप्यसत् तत्रहेतुर्दृष्टविरोधकारणात् दृष्टोयोविरोधःसर्वलोकदृष्टविरोधरूपात्कारणात्तदसदित्यर्थः विरोधमेवाह देहाभिमानात्क्रिया

नसत्यकार्योऽपिहियद्वदध्वरःप्रकांक्षतेऽन्यानपिकारकादिकान् तथैवविद्याविधितःप्रकाशितैर्विशिष्यतेकर्मभिरेवमुक्तये
१३ केचिद्वदंतीतिवितर्कवादिनस्तदप्यसद्दृष्टविरोधकारणात् देहाभिमानादभिवर्धतेक्रियाविद्यागताहंकृतितःप्रसिद्ध्यति १४
विशुद्धविज्ञानविरोचनांचिताविद्याऽऽत्मवृत्तिश्चरमेतिभण्यते उदेतिकर्माखिलकारकादिभिर्निहंतिविद्याऽखिलकारकादिकं १५

वर्द्धते अनात्मनिदेहादावात्मत्वाभिमानात्क्रियावृद्धिः विद्यातुगताहंकृतितःगलाऽहंकृतिर्यस्यतस्यनष्टाहंकृतेःप्रसिद्ध्यतिसार्वविभक्तिकस्तसिः एवंचाहंकार
सत्तामूलकत्वात्क्रियाज्ञानयोःसमुच्चयोविरुद्धइत्यर्थः १४ अथपूर्वपक्षयुक्तानुमानंदूषयन्विद्यास्वरूपमाह विशुद्धंविज्ञानंयेभ्यस्तेषांवेदांतवाक्यानांयाद्वि
शेषेणरोचनंरत्नयोरभेदादालोचनंविचारस्तेनांचिताप्रापितायाचरमा आत्मवृत्तिर्ब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिः साविद्येतिभण्यतेविद्वद्भिरितिशेषः पुनःसमुच्चय
वारणायविद्याकर्मणोर्वैषम्यमाह कर्मयज्ञादि अखिलकारकादिभिःकर्तव्यकर्मादिभिरंगैश्चसहितंसदुदेति फलोन्मुखंभवतिविद्यापुनरखिलकारकादिनि
हंतितत्रकर्तृत्वादिबुद्धिंनिहंतिसकलव्यापारपरित्यागेनब्रह्मणिसमाप्तिर्हिविद्या अतःस्वोत्पत्तौचित्तशुद्धिद्वाराकर्मसापेक्षास्वफलेजननयितव्येतन्निरपे ७ ७ ७ ७
क्षैवान्यथाविद्यास्वरूपस्यैवभंगापत्तेरितिपूर्वपक्षयुक्तहेतोरसिद्धिरितिभावः १५

उपसंहरन् मुमुक्षोर्वृत्तिप्रकारमाह तस्मादिति विद्याविरोधाद्विद्यायाः कर्मणासहविरोधेनसमुच्चयोनभवेत्तस्मात्सुधीर्मुमुक्षुरशेषतः कर्मत्यजेत् काम्यंतुसर्वथात्याज्यमेव नित्यनैमित्तिकमपियावच्चित्तशुद्धिकर्तव्यमेव ततोऽपिब्रह्मणिचित्तस्थैर्यपर्यंतंकर्तव्यमेव ततस्तदनुसंधानप्रतिबंधकत्वात् प्रयोजनाभावाच्चतदपित्याज्यमेवेतिभावः इदानींमुमुक्षुकर्तव्यमाह निवृत्ताःसर्वेषामिंद्रियाणांगोचराविषयाः शब्दादयोयस्मात्तादृशःसन् आत्मनः सच्चिदानंदस्यानुसंधानमेवपरमयनंप्राप्यंयस्यतथाविधोभवेत् अत्रेंद्रियप्रत्याहारः कर्तव्यत्वेनोक्तस्तेनतत्पूर्वंप्राणायामादयोऽ

तस्मात्त्यजेत्कार्यमशेषतःसुधीर्विद्याविरोधान्नसमुच्चयोभवेत् आत्मानुसंधानपरायणःसदानिवृत्तसर्वेंद्रियवृत्तिगोचरः १६ यावच्छरीरादिषुमाययाऽत्मधीस्तावद्विधेयोविधिवादकर्मणाम् नेतीतिवाक्यैरखिलंनिषिध्यतज्ज्ञात्वापरात्मानमथत्यजेत्क्रियाः १७

दाक्षिप्तम् १६ रागिविरागिभेदेनकर्मणांकर्तव्यतेत्याह यावदिति माययाविद्ययाशरीरादिष्वनात्मसु आत्मधीरहंकर्तेत्यादिरूपायावद्वर्तते तावद्विधिवादकर्मणांविधिर्यजेतेत्यादिर्वादःकर्तव्यताबोधको येषांविधेयोवशवर्तीतत्कर्मकर्ताभवेत् तदपगमेतुतदखिलंजगन्नेतीतिवाक्यैः अथातआदेशोनेतिनेतीत्यादिवाक्यैर्निषिध्यमिथ्यात्वेननिर्णीयतद्विलक्षणतयासत्यत्वेनपरात्मस्वरूपंज्ञात्वाक्रियास्त्यजेत् निरूपितमेतत् १७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

आत्मविज्ञानेसत्यवश्यमविद्यानिवर्ततइत्याह यदेति आत्मनिशब्देऽन्तःकरणेपरमात्मनईशस्यात्मनोजीवस्यचयोविभेदोमायांतःकरणरूपोपाधिद्वयकृतोविभेदोभेदस्तस्यभेदकंनाशकंभास्वरंप्रकाशशीलंयद्विज्ञानंइतरवृत्त्युपमर्दनपूर्वकंब्रह्माकाराऽखंडावृत्तिर्यदावभाति असंभावनादितिरस्कारेणोदेति तदैवसकारकाजन्मांतरप्रापककर्मसहितामायातत्तज्जीवोपाधिभूताऽविद्याऽजसाझटितिविलीयतेनश्यति ननुतन्नाशेऽपिसंसारनाशः कथमतोमायाविशेषणम् आत्मसंसृतेःकारणंसंसारस्योपादानकारणमेवंचतन्नाशेकार्यनाशोभवत्येवेतिभावः १८ उक्तमेवार्थंपुनर्दार्ढ्यायाह श्रुतीति तत्त्वमसीत्यादिश्रुतिरूपैः प्रमाणैस्तज्जनितज्ञानेननाशितासाविद्याकथमपिकार्यकारिणीभविष्यतीति काकुस्तत्सर्वथानेत्यर्थःअसतःकार्यकारि

यदापरात्मात्मविभेदभेदकं विज्ञानमात्मन्यवभातिभास्वरम् तदैवमायाप्रविलीयतेऽजसासकारकाकारणमात्मसंसृतेः १८ श्रुतिप्रमाणाभिविनाशिताचसाकथंभविष्यत्यपिकार्यकारिणी विज्ञानमात्रादमलाद्वितीयतस्तस्मादविद्यानपुनर्भविष्यति १९ यदिस्मनष्टानपुनःप्रसूयतेकर्ताऽहमस्येतिमतिःकथंभवेत् तस्मात्स्वतंत्रानकिमप्यपेक्षतेविद्याविमोक्षायविभातिकेवला २०

त्वासंभवादितिभावः पुनश्चतस्यानोद्भवइत्याह विज्ञानमात्रादिति अमलाद्वितीयतः शुद्धाद्वितीयात्मविषयकाद्विज्ञानमात्रादितरासहकृतान्निदिध्यासनपरिपाकजज्ञानाद्यतोनष्टा तस्मात्सापुनर्नभविष्यति रज्ज्वज्ञानमूलकस्यसर्पस्यरज्जुज्ञानेननिवृत्तस्ययथानपुनरुत्पत्तिरितिभावः १९ विद्यायाइतरनिरपेक्षायाएवमोक्षकारणत्वमुक्तंयुक्तिपूर्वकंपुनःकथयति श्रोतृदार्ढ्याय यदीति यदिनष्टातत्त्वज्ञानेननाशितासानपुनःप्रसूयतेनोत्पद्यतेतदाकारणाभावादहंमतिःकथंभवेत् कथमपिनभवेदित्यर्थः तदभावाच्चतत्कालेकर्माभावइतिस्वफलजननेसास्वतंत्राइतरनिरपेक्षैवनाकिमप्यपेक्षतेद्वितीयस्यासंभवात् अतःकेवलाऽसहायैवविमोक्षायविभातितत्फलिकाभवतीत्यर्थः २० ७ ७ ७

अत्रार्थेश्रुतिरपिप्रमाणमित्याह सेति साप्रसिद्धा नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्यादिकातैत्तिरीय श्रुतिः प्रशस्ताना मर्थवादैःप्राशस्त्येनबोधितानामपिकर्मणांन्यासंत्यागंसादरंस्फुटमाह नतुकर्मससुच्चयमित्यर्थः तथावाजिनांवाजसनेयिनां एतावदरेख ल्वमृतत्वमित्यादिकाज्ञानंविमोक्षायसाधनंनकर्मेत्येतदाह २१ अहंकारत्यागरूपकारणवैषम्यात्क्रियाज्ञानयोर्वैषम्यमुक्त्वाफलप्रयुक्तमपि वैषम्यमाह विद्येति हेससुच्चयवादिन् त्वयाक्रतुरग्निष्टोमादिर्विद्यासमत्वेनदर्शितः परंतुसमोदृष्टांतोनोदाहृतः अनेनक्रतुर्विद्यासमःश्रुति बोधितकर्तव्यताकत्वादित्यनुमानंनिरस्तम् दृष्टांताभावात् अन्वय्येवानुमानं नव्यतिरेकीतिभावः एतच्चाकरेविस्तरेणप्रपंचितं ननुविद्याक

मातैत्तिरीयश्रुतिराहसादरंन्यासंप्रशस्ताखिलकर्मणांस्फुटम् एतावदित्याहचवाजिनांश्रुतिर्ज्ञानंविमोक्षायन कर्मसाधनम् २१ विद्यासमत्वेनतुदर्शितस्त्वयाक्रतुर्नदृष्टांतउदाहृतःसमः फलैःपृथक्त्वाद्बहुकारकैः क्रतुःसं साध्यतेज्ञानमतोविपर्ययम् २२ सप्रत्यवायोह्यहमित्यनात्मधीरज्ञप्रसिद्धानतुतत्त्वदर्शिनः तस्माद्बुधैस्त्या ज्यमपिक्रियात्मभिर्विधानतःकर्मविधिप्रकाशितम् २३ र्मणीसमेएकफलत्वाच्चक्रदंडादिवदित्यनुमानमितिचेत्तत्राह फलैःपृ थक्त्वात् षष्ठ्यर्थेतृतीयाफलानांभेदादित्यर्थःएवंचस्वरूपासिद्धोहेतुरितिभावःसमानकारकत्वमपिहेतुर्नेत्याह क्रतुर्बहुभिःकारकैरहंममताभि मानरूपैरांतरैर्बाह्यैश्चदेशकालादिनियमैश्चसाध्यते ज्ञानंत्वतोविपर्ययवत्तोनतयोःसाम्यमितिभावः२२ नन्वकरणेप्रत्यवायभियाकर्मकार्यमि तिचेन्नेत्याह सप्रत्यवायइति कर्मत्यागेनहिनिश्चयेनाहंप्रत्यवायसहितोभविष्यामीत्येवंरूपाह्यात्मनिअनात्मधर्मस्यधीरज्ञस्यतत्त्वज्ञानविकल स्यप्रसिद्धानतुतत्त्वदर्शिनःतस्याहंबुद्धेरभावात् पापादेरनात्मधर्मतानिश्चयाच्च तस्माद्बुधैः कर्मक्रियात्मभिः षष्ठ्यर्थेतृतीया क्रियाफलसक्त १६ चित्तानांविधानतोविधानेनेतिकर्तव्यतयायुक्तंकर्मविधिभिरवश्यकर्तव्यतयाबोधितमपित्याज्यमित्यर्थः २३ ७ ७

अथविरक्तस्यकार्यमाह श्रद्धेति गुरुशास्त्रयोर्विश्वासः श्रद्धातदन्वितोबुभुत्सुः शुद्धमानसोऽपिनिष्कामकर्मानुष्ठानाच्छुद्धमानसश्चगुरोःप्रसा दाल्लुब्धतत्वमसीतिवाक्यतःश्रुतमात्मजीवयोरैकात्म्यंविज्ञायमननिदिध्यासनपरिपाकाभ्यांसाक्षात्कृत्य चएवार्थः साक्षात्कृत्यैवसुखीभवेत् स दाविति वि कलदुःखहीनोभवेदित्यर्थःअप्रकंपनःविषयाभिलाषाक्षोभितांतःकरणः २४ महावाक्यविवरीतुंवाक्यार्थस्यपदार्थबोधपूर्वकत्वमाह आदाविति वि धानतः क्रमप्रमादराहित्येनवाक्यार्थविज्ञानस्यविधावुत्पत्तौआदौप्रथमंमुख्यमिति यावत्पदार्थावगतिःकारणंहिप्रसिद्धम् तस्यपदत्रयंतत्त्व मसीति तत्रतत्पदार्थः परमात्मासर्वज्ञत्वादिगुणः त्वंपदार्थोजीवः अनयोस्तत्त्वंपदार्थयोरैकात्म्यंतद्बोधकमसीतिपदं २५ ननुसर्वज्ञत्वादिगु

श्रद्धान्वितस्तत्त्वमसीतिवाक्यतोगुरोःप्रसादादपिशुद्धमानसः विज्ञायचैकात्म्यमथात्मजीवयोःसुखीभवेन्मेरुरिवाप्रकंप नः २४ आदौपदार्थावगतिर्हिकारणंवाक्यार्थविज्ञानविधौविधानतः तत्त्वंपदार्थौपरमात्मजीवकावसीतिचैकात्म्यमथान योर्भवेत् २५ प्रत्यक्परोक्षादिविरोधमात्मनोर्विहायसंगृह्यतयोश्चिदात्मताम् संशोधितांलक्षणयाचलक्षितांज्ञात्वास्व मात्मानमथाद्वयोभवेत् २६ यास्येशस्यकिंचिज्ज्ञत्वधर्मवताजीवेनैकात्म्यंविरुद्धमित्याशंक्याह प्रत्यगिति अहंबुद्धिवेद्यत्वंप्रत्यक्त्वंजी वधर्मःपरोक्षत्वमीशधर्मस्तदादिधर्मकृतमात्मनोःपरमात्मजीवात्मनोर्विरोधंविहायत्यक्त्वातयोःसंशोधितांयुक्तिभिःसम्यग्विचारितांतत्त्वंपदा भ्यांशक्त्यभावेऽपिवक्ष्यमाणप्रकारयालक्षणयालक्षितांचिदात्मतांसंगृह्यतत्त्वंपदोपस्थितिविषयांकृत्वास्वमात्मानंतथाज्ञात्वाऽथएकात्मज्ञा नानंतरंअद्वयोभवेत्चित्स्वरूपतांप्राप्तइवभवेत् पूर्वमपितत्स्वरूपएवविस्मृतकंठचामीकरन्यायेनचतत्प्राप्तिरतइवेत्युक्तं अयंभावः तत्त्वंपदयो द्वैवर्थौवाच्योलक्ष्यश्चतत्रतत्पदस्यमायोपाधिःसर्वज्ञत्वादिविशिष्टोवाच्यःत्वंपदस्यापिकिंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टोमायाकार्याविद्योपाधिरविद्या वदंतःकरणोपाधिर्वावाच्यःउभयोरपिविशेषणांशत्यागेनशुद्धश्चिदात्मालक्ष्यःतत्रवाच्ययोर्विरुद्धधर्मकत्वादैक्यासंभवेऽपिलक्ष्ययोरैक्यंनिर्बाधमे वेति २६

उक्तलक्षणास्वरूपमाह एकात्मकत्वादिति जहन्तीलक्षणाजहत्स्वार्थलक्षणा यथागंगायांघोषइत्यत्रगंगापदार्थस्यप्रवाहस्यघोषाधारतानुपपत्त्या सर्वथानत्परित्यागेनतीररूपार्थलक्षणासाप्रकृतेनएकात्मकत्वाद्विशेष्यांशस्यैकत्वात्सर्वथास्वार्थत्यागाभावात् तथाऽजहल्लक्षणताजहत्स्वार्थलक्षणा वृत्त्वमपिअत्रनसंभवति यथाकाकेभ्योदधिरक्ष्यतामित्यादौकाकपदस्यस्वार्थत्यागेनैवदध्युपघातकेलक्षणा साचिन विरोधतःविशेषणत्यागेनस र्वथास्वार्थत्यागाभावात् अतोभागलक्षणाजहदजहल्लक्षणायुज्येत अदोषतःपूर्वोक्तदोषाभावात् विशेष्यांशस्यात्यागाद्विशेषणांशस्यत्यागा च्च तत्रदृष्टांतःसोऽयंपदार्थाविव यथासोऽयंदेवदत्तइत्यत्रतद्देशादिविशिष्टोतीतानुभवविषयोवातत्पदार्थः एतद्देशादिविशिष्टोऽनुभूयमानोवे दंशब्दार्थः तयोश्चविरुद्धविशेषणकत्वादैक्यासंभवेनदेशादिरूपविशेषणत्यागेनानुभवगतातीतत्वादिविशेषणत्यागेनचालक्षणयैक्यतद्वदिति

एकात्मकत्वाज्जहतीनसंभवेत्तथाऽजहल्लक्षणताविरोधतः सोऽयंपदार्थाविवभागलक्षणायुज्येततत्त्वंपदयोरदो षतः २७ रसादिपंचीकृतभूतसंभवंभोगालयंदुःखसुखादिकर्मणाम् शरीरमाद्यंतवदादिकर्मजंमायामयंस्थू लमुपाधिमात्मनः २८ भावः २७ अथत्याज्यत्वायजीवोपाधिमाह रसादीति रसापृथ्वीआदिर्येषांतानिपंचीकृतानि या-

निभूतानितेभ्यःसंभवोयस्यतत् पंचीकरणंचेत्थम् एकैकंभूतंद्विधाविभज्यतत्रैकंभागंचतुर्धाविभज्य तेषांभागानांस्वेतरभूतचतुष्ट- यार्धभागेचतुष्टयेसंयोजनेएकैकंभूतंपंचात्मकंभवति भागाधिक्याच्चप्रातिस्विकतयाभूरादिव्यवहारोऽपि सुखदुःखयोरादीनि- यानिकर्माणि तेषांभोगस्तत् कर्मजसुखदुःखानुभवस्तस्यालयमाश्रयभूतमाद्यंतवत् उत्पत्तिनाशयोगि आदिकर्मजंप्राग्भवीयक र्मजन्यं मायामयंपरंपरयामायाविकारः तद्विकारभूतविकारत्वात् एतच्छरीरमात्मनः स्थूलमुपाधिंवदंतीतिशेषः २८ ७

श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः ७ ७ ७ ७ ७ ७

अथसूक्ष्मोपाधिमाह सूक्ष्ममिति बुधाअन्यत्स्थूलशरीरविलक्षणंशरीरंलिंगदेहाख्यंआत्म नउपाधिंविदुः तत्स्वरूपमाह सूक्ष्मंचक्षुराद्य विषयःमनोबुद्धिदशेंद्रियैःप्राणैश्चयुतंसंकल्पात्मकंमनःनिश्चयात्मिकाबुद्धिः घ्राणरसनाचक्षुस्त्वक्श्रोत्रेतिपंचज्ञानेंद्रियाणि वाक्पाणिपादपा यूपस्थानिकर्मेंद्रियाणि प्राणापानव्यानोदानसमानाश्चप्राणास्तैर्युतंएतत् सप्तदशसमुदायात्मकं तदाधारभूतान्याहअपंचीकृतभूत संभवंतेभ्यउत्पन्नं अतएवादृश्यम् तथाभोक्तुःसुखदुःखादेःसुखदुःखाद्यनुभवस्यानुसाधनम् स्थूलशरीरस्यैतदनुगतस्यैवभोग

सूक्ष्मंमनोबुद्धिदशेंद्रियैर्युतंप्राणैरपंचीकृतभूतसंभवम् भोक्तुःसुखादेरनुसाधनंभवेच्छरीरमन्यद्विदुरात्म नोबुधाः २९ अनाद्यनिर्वाच्यमपीहकारणंमायाप्रधानंतुपरंशरीरकम् उपाधिभेदात्तुयतःपृथक्स्थि तंस्वात्मानमात्मन्यवधारयेत्क्रमात् ३०

साधनमितिभावःएतद्वियोगेनैवमरणव्यवहारइतिबोध्यम् २९ इतिजी वोपाधिद्वयमुक्त्वाईशोपाधिमाह अनादीति अनादिउत्पत्तिहीनम् नानाविधपरिणामशालितयापरिणामरूपेणनश्वरमितिअ नादित्वमात्रोक्त्यासूचितम् अनिर्वाच्यंसत्त्वासत्त्वाभ्यांनिर्वक्तुमशक्यम् कारणंसकलप्रपंचस्यजनकम् ईदृशीमायातुब्रह्मणःपरंईश्वर व्यवहारसंपादकत्वादुत्कृष्टंप्रधानंशरीरकम् स्वार्थेकः एवमुपाधिभेदादेकमेवचैतन्यंयतःपृथक्स्थितंजीवईशइतिभेदबुद्धिविषयमतो लक्षणयोपाधिपरित्यागेनस्वात्मानमात्मनिअवधारयेदभेदेनजानीयात् क्रमाच्छ्रवणमनननिदिध्यासनक्रमेणेत्यर्थः ३०

अथवाक्यार्थविचारफलमाह कोशेष्विति आनंदमयस्यब्रह्मत्वेअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयेषुचतुर्षुकोशेषु तत्तत्संगात्तत्त दाकृतिर्विभाति यथाजपादिसंगात्स्फटिकोऽनेकाकृतिर्भाति आनंदमयस्यापिजीवत्ववादिनातुतेनसहपंचसुकोशेष्विति बोध्यम् अस्मि न्महावाक्येपरितोविचारितेसम्यक्विचारितेसत्ययमात्मासंगरूपः अन्नमयादिभिः संगरहितः असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः अ जोऽद्वयश्चविज्ञायते स्थूलोऽहमित्यादिस्त्वज्ञस्यतत्तत्कोशसंगात्प्रतीतिःस्फटिकवत् तत्त्वज्ञस्यतुनतथाप्रतीतिरितिभावः ए वंचतत्तदुपाधिकृततत्तद्रूपताप्रतीतिनिरासएवविचारफलमितिभावः ३१ जाग्रदाद्यवस्थापिबुद्धिधर्मोनात्मधर्मइत्याह बुद्धेरि

कोशेष्वयंतेषुतुतत्तदाकृतिर्विभातिसंगात्स्फटिकोपलोयथा असंगरूपोऽयमजोयतोऽद्वयोविज्ञायतेऽस्मि न्परितोविचारिते ३१ बुद्धेस्त्रिधावृत्तिरपीहदृश्यतेस्वप्नादिभेदेनगुणत्रयात्मनः अन्योऽन्यतोऽस्मिन्व्यभिचा रतोमृषानित्येपरेब्रह्मणिकेवलेशिवे ३२

ति इहआत्मनिस्वप्नादिभेदेनजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभेदेनयात्रिधावृत्तिर्दृश्यते साऽपिगुणत्रयात्मनः सत्वरजस्तमोरूपगुणत्रयस्वरूपायाबुद्धेर्धर्मः उक्तावस्थात्रयस्योक्तमूलकत्वात् एतदवस्थात्रयस्यास्मि न् अवस्थानंव्यभिचारतोमृषाबुद्ध्यध्यासनिबंधनंनतुवास्तवमित्यर्थः अन्योऽन्यतोव्यभिचारतस्तस्यावस्थात्रयस्यस्वरूपतोमृ- षात्वात्तज्ज्ञानस्यमृषात्वमेव स्वप्नकालेजाग्रत्सुषुप्त्योरभावात् जाग्रतिइतरद्वयस्याभावात् सुषुप्तावितरयोरभावात् परस्परंव्यभि चारोबोध्यः आत्मनस्तदनाश्रयत्वंविशेषणैराह नित्येउत्पत्तिनाशशून्येपरेगुणत्रयातीतेब्रह्मणिव्यापकेकेवलेऽसंगेशिवेआनंदरू पे एवंभूतेसदेकरसेपरस्परव्यभिचारधर्माधानमसंभवीतिभावः ३२

अथत्याज्यत्वायसंसारमूलभूतांवृत्तिमाह देहेति एषांसंघात् इतरेतराध्यासविषयात् अजस्रंयावद्धियोबुद्धेर्वृत्तिस्तमोमूलत- याऽज्ञलक्षणाअज्ञत्वज्ञापिकायावत्परिवर्तते तावद्भवोद्भवः संसारोद्भवोभवेत् तमःपदंरजसोप्युपलक्षणम् रजस्तमःप्रधानाबुद्धिः संसारहेतुत्वात्सर्वथात्याज्येतिभावः ३३ कृतमहावाक्यविचारस्यकर्तव्यमाह नेतीति अथातआदेशोनेतिनेतीतिप्रमाणेननिराकृतं मिथ्यात्वेनगृहीतमखिलंजगत्येनसः ज्ञतोत्वदासत्वप्रधानेनमनसासम्यगास्वादितंचिल्लक्षणंघनामृतंदुःखासंभिन्नंसुखंयेनसः

देहेंद्रियप्राणमनश्चिदात्मनांसंघादजस्रंपरिवर्त्ततेधियः वृत्तिस्तमोमूलतयाऽज्ञलक्षणायावद्भवेत्तावदसौ भवोद्भवः ३३ नेतिप्रमाणेननिराकृताखिलोहृदासमास्वादितचिद्घनामृतः त्यजेदशेषंजगदात्तसद्रसं पीत्वायथाऽम्भःप्रजहातितत्फलम् ३४

स्वर्गादितुपरिणामदुःखत्वात्तत्संभिन्नमेव एवंभूतोऽशेषंजगद्देहेंद्रियादिदृश्यसमूहंत्यजेत् हानोपादानबुद्धिविषयंनकुर्यात् किंतूदासीनस्तत्रभवेत् ननुदेहेंद्रियादिभिरेवतज्ज्ञानलाभात् कथमुपजीव्यस्यत्यागइत्याशंक्यदृष्टांतदर्शनेनपरिहरति यथा तृषावान् आत्तःसद्रसोमाधुर्ययेनतादृशंनारीकेलनारंगादिफलांतर्वर्त्यंभः पीत्वातत्स्थानभूतंतत्फलंजहाति तत्रोदासीनोभव- तितद्वत्सर्वदृश्यसारांशोब्रह्मतल्लाभेसतिनिःसारंदृश्यंनोपादेयंनापिहेयमितिभावः यतोभयादिसंभावनानद्वेयमित्युच्यते ३४

इतरस्यानित्यत्वेन तत्र वैराग्यार्थमात्मन एव नित्यत्वमाह कदाचिदिति कदापीत्यर्थः अनवः उत्पत्त्यनंतरं विद्यमानो हि नवः तेन जन्मानंतरास्ति त्वं व्यावर्त्तितम् नवत्वाभावेनैव जीर्णत्वाभावादवस्थांतरापत्तिरूपपरिणामोऽपि निरस्तः अनेन जायतेऽस्ति विपरिणमते वर्धतेऽपक्षीयते नश्यतीति षड्भावविकारराहित्यमुक्तम् एवं चैतत्भिन्नसर्वमुक्तषड्भावविकारवत्त्वादनित्यमिति ततो विरज्येतेति बोधितम् यत ईदृशो तत एव निरस्तः सर्वस्य देहेंद्रियादेरतिशयो महत्त्वं येन सत्वलाभात्सः यल्लाभान्नापरो लाभ इति श्रुतेः यतः सुखात्मकः आनंदस्वरूपः स्वयंप्रभः स्वप्रकाशः देहेंद्रियादिस्तद्दुःखस्वरूपः परप्रकाश्यश्च यस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुतेः सर्वगतो व्यापकः अयमहंबुद्धिविषयः प्रत्यगात्माऽपि अद्वयः उक्ताद्वयब्रह्मस्वरूप एव न ततोऽतिरिक्त इति भावः अयमात्मा ब्रह्मेति श्रुतेः ३५ ननु एवंविधे विकारशून्ये आत्मनि जन्ममरणादि

कदाचिदात्मा न मृतो न जायते न क्षीयते नापि विवर्द्धते नवः निरस्तसर्वातिशयः सुखात्मकः स्वयंप्रभः सर्वगतोऽयमद्वयः ३५ एवंविधे ज्ञानमये सुखात्मके कथं भवो दुःखमयः प्रतीयते अज्ञानतोऽध्यासवशात्प्रकाशते ज्ञाने विलीयेत विरोधतः क्षणात् ३६ यदन्यदन्यत्र विभाव्यते भ्रमादध्यासमित्याहुरमुं विपश्चितः असर्पभूते हि विभावनं यथा रज्ज्वादिके तद्वदपीश्वरे जगत् ३७

प्रवाहरूपसंसारभानं कथमिति शंकते एवंविधे इति दुःखमयः दुःखप्रचुरः उत्तरयति अज्ञानमूलको योऽध्यासो देहांतःकरणादौ अहंममेत्यध्यासस्तद्वशात् एवं च भ्रांतिरूपात्तत्प्रतीतिरिति भावः नन्वेवं कथं तस्य संसारस्य निवृत्तिस्तत्राह ज्ञानेति आविर्भूत इति शेषः ज्ञानस्याज्ञानविरोधित्वात्तदुत्पत्तिलक्षण एव कारणभूताज्ञाननाशात्तत्कार्यसंसारस्यापि विलय इत्यर्थः यथा रज्जुसर्पस्य लय इत्यर्थः ३६ अथाध्यासलक्षणमाह यदन्यदिति यदन्यत्सर्पादिकमन्यत्र रज्ज्वादौ भ्रमात् भ्रमजनकाद्दोषाद्विभाव्यते विज्ञायते अमुं विपश्चितो विद्वांसोऽध्यास इत्याहुः यथाऽसर्पभूते रज्ज्वादौ अहिविभावनं सर्पारोपो रज्ज्वबुद्धिमूलकस्तद्वदीश्वरेऽपि जगद्देहादिसंसारात्मकं सर्वं विभाव्यते आत्मज्ञानाभावाद्यथार्थतयाज्ञायते ३७ १९

आत्मनि जगद्भाने कीदृशोऽध्यासो निमित्तं तदाह विकल्पेति सर्वविकल्पकारणमायारहिते वस्तुतस्तत्संगरहिते चिदात्मके चित्स्वरूपे सर्वकारणे निरामये दुःखासंभिन्नानंदमये केवले सर्वविकारशून्ये परे दृश्यविलक्षणे ब्रह्मणि व्यापके आत्मनि प्रथममहंकारः कल्पितः स एवाध्यासः अहंबुद्ध्यात्मकोऽध्यास एव सर्वसंसारकारणमिति भावः ३८ बुद्धिनिष्ठ एव संसारो न त्वात्मनिष्ठ इत्यत्रान्वयव्यतिरेकौ प्रमाणयति इच्छादीति परे सर्वसाक्षिणि आत्मनि संसृतिहेतवः भासमानसंसारकारणानि सदा कालत्रयेऽपि इच्छादिरागादिसुखादिधर्मिकाः इच्छा योगे रागद्वेषौ सुखदुःखे इत्येवमादिद्वंद्वधर्मिकाः धिय एव धीषु सतीषु संसार इत्यन्वयमुक्त्वा तद्व्यतिरेकमाह यस्मात्कारणात्प्रसुप्ते तदभावा

विकल्पमायारहिते चिदात्मकेऽहंकार एष प्रथमः प्रकल्पितः अध्यास एवात्मनि सर्वकारणे निरामये ब्रह्मणि केवले परे ३८ इच्छादिरागादिसुखादिधर्मिकाः सदा धियः संसृतिहेतवः परे यस्मात्प्रसुप्ते तदभावतः परः सुखस्वरूपेण विभाव्यते हि नः ३९ अनाद्यविद्योद्भवबुद्धिबिंबितो जीवः प्रकाशोऽयमितीर्यते चितः आत्मा धियः साक्षितया पृथक्स्थितो बुद्ध्यापरिच्छिन्नपरः स एव हि ४०

न धीवृत्त्यभावात् पर आत्मनोऽस्माभिः तृतीयार्थे षष्ठी सुखरूपेण स्वस्वरूपमात्रेण विभाव्यते निश्चीयते न तु संसारित्वेनेति भावः सुप्तोत्थितस्य सुखमहमस्वाप्समिति प्रत्यभिज्ञानुभवात्तदात्मस्वरूपनिश्चयोऽस्तीति तात्पर्यम् ३९ पुनस्त्वंपदार्थस्वरूपमाह अनादीति अनादिर्याविद्या तत उद्भवो यस्या बुद्धेरंतःकरणस्य तत्र बिंबितः प्रतिबिंबितश्चितः प्रकाशः स जीव इतीर्यते आत्मा परमात्मा धियः साक्षितया धीधर्मासंगेनैव पृथक्स्थितः अंतर्यामितयेत्यर्थः जीवोऽहं सुखीत्यादिप्रकारेणांतःकरणधर्माध्यासवान् परमात्मा तु साक्षितया सर्वत्र विद्यमानोऽपि न तथेति भावः अत एव बुद्ध्यापरिच्छिन्नपरः बुद्धिलक्षणपरिच्छेदरहितः अत एव परः एवं च ज्ञाने न प्रतिबिंबाधारविलये प्रतिबिंबस्य विलयात्स जीवः स एव परमात्मैव हि प्रसिद्धं स इत्यस्य चावृत्तिर्बोध्या ४० ७

अथबुद्ध्यात्मनोः परस्पराध्यासवशात्परस्परधर्मभानमितिदार्ढ्यायपुनराह चिद्बिंबेति चिदात्मचेतसोरन्योन्याध्यासवशात् पर
स्परतादात्म्यारोपाज्जडाजडत्वंप्रतीयते चेतसोबुद्धीनांज्ञानत्वंजीवात्मनोजडत्वंप्रतीयते अतएवज्ञानाश्रयआत्मेतितार्किकव्यवहारः जीवात्मनिजडात्माकर्तृत्वंभोक्तृत्वंबुधैरितिस्मार्तव्यवहारश्च अत्रहेतुःचिदित्यादि चिद्बिंबंयस्यसचिदाभासःअक्षैःसहितः
साक्षःसेंद्रियःसचासावात्मामनःधीरंतःकरणंतेषांप्रकृष्टसंगादितिसन्निकर्षादध्यासइत्यर्थः अत्रदृष्टांतः अनलाक्तलोहवत् अ

चिद्बिंबसाक्ष्यात्मधियांप्रसंगात्त्वेकत्रवासादनलाक्तलोहवत् अन्योऽन्यमध्यासवशात्प्रतीयतेजडाजडत्वंचचिदात्मचेतसोः ४१ गुरोःसकाशादपिवेदवाक्यतःसंजातविद्यानुभवोनिरीक्ष्यतम् स्वात्मानमात्मस्थमुपाधिवर्जितंत्यजेदशेषंजडमात्मगोचरम् ४२

भितप्तलोहपिंडवत् अग्निधर्मोदाहकत्वंलोहधर्मश्चवर्तुलत्वाद्यनलेभासते तत्रहेतुरेकत्रवासात् परस्पराविभागेनवृत्तेरित्यर्थः तद्वदेतयो
रपिपरस्परधर्माध्यासइत्यर्थः ४१ उक्तमेवार्थंदार्ढ्यायपुनराहगुरोरिति वेदवाक्यतइत्यनेनश्रवणंगुरोःसकाशादपि ततश्चानेनमनन
मुक्तम् ताभ्यांसंजातोविद्ययाज्ञानरूपस्यात्मनोऽनुभवोयस्यसः अनेनकृतनिदिध्यासनइत्यर्थः तंचिदानंदस्वरूपंस्वात्मानमुपाधिवर्जि १०
तंरहितोपाधिधर्ममात्मस्थंहृत्स्थंनिरीक्ष्यअपरोक्षीकृत्याशेषंजडंदृश्यंत्यजेत् तत्रोदासीनोभवेदितिभावः ४२ ७

ज्ञेयंनिरुपाधिकंस्वरूपंश्लोकद्वयेनाह प्रकाशेति अहंप्रकाशरूपःस्वप्रकाशः परप्रकाशहीनः परप्रकाशरूपोयथाघटादिः अजोजन्मादिहीनः
अद्वयःसजातीयद्वितीयरहितः असकृद्विभातः सकृदपिपरेणाभासकांतरेणप्रकाशितःसकृद्विभातः नसकृद्विभातोसकृद्विभातःनतत्रसू
र्योभातिनचंद्रतारकमितिश्रुतेः नतद्भासयतेसूर्यइतिस्मृतेश्च अतीवनिर्मलःमायाकृतावरणविक्षेपरहितःविशुद्धविज्ञानघनःविशुद्धचिदेक
रसःनिरामयःकर्तृत्वाभिमानरहितःसंपूर्णःदेशकालपरिच्छेदहीनः आनंदमयःआनंदरूपःस्वार्थेमयट् अक्रियःपरिणामहीनः ४३ सदे
वेति अहंसदेवकालत्रयेऽपिमुक्तःसर्वधर्मरहितः अचिंत्यशक्तिमान्यःपरमात्मा अतींद्रियज्ञानंइंद्रियातिरिक्तज्ञानरूपःयतोवाचोनिव

प्रकाशरूपोहमजोऽहमद्वयोसकृद्विभातोऽहमतीवनिर्मलः विशुद्धविज्ञानघनोनिरामयःसंपूर्णआनंदमयोऽहमक्रियः ४३ सदैवमुक्तोऽहमचिंत्यशक्तिमानतींद्रियज्ञानमविक्रियात्मकः अनंतपारोऽहमहर्निशंबुधैर्विभावितोऽहंहृदिवेदवादिभिः ४४ एवंसदात्मानमखंडितात्मनाविचारमाणस्यविशुद्धभावना हन्यादविद्यामचिरेणकारकैरसायनंयद्वदुपासितंरुजः ४५

र्तंते अप्राप्यमनसासहइतिश्रुतेः अविक्रियात्मकोऽपरिणामी अनंतपारःअंतःकालतःपारःपरंतौरंतावविद्यमानौयस्य तेनदेशकालपरिच्छे
दहीनःईदृशोयःपरमात्माबुधैर्हृदिअहर्निशंविभावितःसोहमित्यर्थः ४४ एवंभावनायाःफलमाह एवमिति उक्तरीत्यासदाआत्मानं
अखंडितात्मनाविषयानाकृष्टचित्तेनविचारमाणस्यध्यायतः धातूनामनेकार्थत्वात्चरमाणएवचारमाणःस्वार्थेऽण् विशुद्धभाव
नाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिरुदेतीतिशेषः साचोदिताकारकैर्देहांतप्रापककर्मभिःसहाविद्यामचिरेणशीघ्रमेवहन्यात् यथोपासितंसे
वितंरसायनंरुजोहन्यात्तद्वत् ४५ ७ ७ ७ ७ ७ ७

तत्रध्यानेइतिकर्तव्यतामाह विविक्तइति निर्जनइत्यर्थः आसीनोयथोचितपद्मासनाद्युपविष्टःउपारतेंद्रियः तेनशमदमादिसंपन्नः विनिर्जितात्मा
प्राणायामादिभिर्जितांतःकरणः अतएवविमलांतराशयोविशुद्धचित्तः विज्ञानदृक् विज्ञाने एव दृक् भावनं यस्यसः द्रष्टृदृश्यभानरहितः अने
ननिर्विकल्पकसमाधिरुक्तः अनन्यसाधनः तत्त्वज्ञानातिरिक्तमुक्तिसाधनास्तित्वभ्रमरहितः केवलोऽसंगः आत्मसंस्थितः आत्म
न्येवसंस्थासमाप्तिःसंजातायस्यसः तेननकदापिविषयांतरसंचारवच्चित्तः विभावयेत् ध्यायेत् ४६ किंचयदेतत् भूतंभविष्यद्वर्त
मानंविश्वंपरमात्मादर्शनंभासकोयस्यतत् तस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः तत्सर्वकारणेमायासन्निधानात्सर्वोपादानत्वेना-

विविक्तआसीनउपारतेंद्रियोविनिर्जितात्माविमलांतराशयः विभावयेदेकमनन्यसाधनोविज्ञानदृक्केवलआत्म
संस्थितः ४६ विश्वंयदेतत्परमात्मदर्शनंविलापयेदात्मनिसर्वकारणे पूर्णश्चिदानंदमयोवतिष्ठतेनवेदबाह्यंन
चकिंचिदांतरम् ४७ पूर्वंसमाधेरखिलंविचिंतयेदोंकारमात्रंसचराचरंजगत् तदेववाच्यंप्रणवोहिवाचको
विभाव्यतेज्ञानवशान्नबोधतः ४८

भिमतेआत्मनिविलापयेत् उपादानसत्ताव्यतिरेकेणकार्यसत्तांनपश्येत् तादृशस्यलक्ष
णमाह संपूर्णः अवाप्तसमस्तकामः तस्यकाम्याभावात् चिदानंदमयः तद्रूपोऽवतिष्ठते बाह्यमांतरंचदृश्यंनजानाति सर्वत्रब्रह्मदर्शनादि
तिभावः ४७ समाधिसिद्धेः पूर्वंयत्कर्तव्यंतदाह पूर्वमिति समाधेःसकलविषयव्यासंगनिवृत्तिपूर्वकंब्रह्माकारवृत्तिःसमाधिस्ततः
पूर्वंअखिलंसचराचरंजगत् ओंकारमात्रंविचिंतयेत् ओंकारोमीयतेनयेतिमात्राप्रमाणंबोधकत्वेनपरिच्छेदकोयस्यतथाजानीया
त् तदेवविवृणोति तदेवेति जगदेवेत्यर्थः प्रणवोवाचकोविभाव्यतेएतत्तुहिप्रसिद्धइत्यर्थः इयंभावनाज्ञानवशादेवनबोधतःनिर्विशे २१
षब्रह्मसाक्षात्कारस्तदुत्तरंनेत्यर्थः तस्यसर्ववृत्त्युपमर्दकत्वात् ४८ ७ ७ ७ ७

उक्तमर्थंविवृणोति अकारेति अकारसंज्ञस्तद्वाच्यः पुरुषोहिविश्वकोविश्वएवविश्वकः विश्वशब्देनपरिभाषितः अयंजाग्रत्साक्षीविरा
ट् ततःस्वप्नसाक्षीतैजसः तेनपदेनपरिभाषितः लिंगदेहाभिमानीहिरण्यगर्भउकारकः उकारप्रतिपाद्यईर्यते ततः सुषुप्तिसाक्षीप्राज्ञप
दवाच्योमायोपाधिकोमकारस्तद्वाच्यः पठ्यतेऽखिलैर्वेदैः इयंभावनासमाधिपूर्वंसमाधेःपूर्वमेव ननत्त्वतः तत्त्वसाक्षात्कारेसति
नभवेत् सर्वस्यब्रह्मणिप्रविलयात् ४९ अथविलापनप्रकारमाह द्वाभ्याम् विश्वंत्विति उकारमध्येबहुधाव्यवस्थितंस्थूलदेहनिबं
धनंस्थूलदेहाभिमानेनस्थितंविश्वंपुरुषंतद्वाचकमकारंचविलापयेत् तुभ्यार्थे विलीनंभावयेत् ततस्तैजसंलिंगदेहाभिमानिनं

अकारसंज्ञःपुरुषोहिविश्वकोह्युकारकस्तैजसईर्यतेक्रमात् प्राज्ञोमकारःपरिपठ्यतेऽखिलैःसमाधिपूर्वं
नतुतत्त्वतोभवेत् ४९ विश्वंत्वकारंपुरुषंविलापयेदुकारमध्येबहुधाव्यवस्थितम् ततोमकारेप्रवि
लाप्यतैजसंद्वितीयवर्णंप्रणवस्यचांतिमे ५० मकारमप्यात्मनिचिद्घनेपरेविलापयेत्प्राज्ञमपीहकार
णम् सोऽहंपरंब्रह्मसदाविमुक्तिमद्विज्ञानदृङ्मुक्तउपाधितोऽमलः ५१

पुरुषंतद्वाचकंप्रणवद्वितीयवर्णमुकारंविलीनविश्वकंमकारेविलाप्यविलीनंभावयित्वा ५० ततस्तादृशंमकारंतद्वाच्यंप्राज्ञंचकारणंकारणत्वा-
भिमानिनंपुरुषंइहात्मनिचिद्घनेपरेविलापयेत् तथाभावयेत्ततःसोऽहंसर्वविलापाधिष्ठानंपरंब्रह्मविभावयेत् तद्विशिनष्टि सदाविमुक्तिमत्नि
त्यमुक्तम् नन्वहंपदार्थस्यरागद्वेषादिमलिनस्यकथंब्रह्मत्वभावनेत्याशंक्याहंपदार्थंविशिनष्टिउपाधितोमुक्तः अतएवामलःतथाभावनेसाध
नम् विज्ञानदृक् विज्ञानंनिदिध्यासनंब्रह्ममात्रप्रत्ययाविच्छेदरूपादृक्तत्साक्षात्कारेसाधनंयस्यसः ५१ ७ ७

एवंभावनावतोलक्षणमाह एवमिति उक्तप्रकारेणसदाजातापरमात्मन्येकभावनायस्यसः परिविस्मृतमखिलंपुत्रदेहादियेनसः अ
तएवस्वस्वरूपानंदेनैवतुष्टः नतुविषयानंदेन तस्यपरिणामेदुःखस्वरूपत्वात्ततोविरक्तइत्यर्थः साक्षान्नित्यात्मनिसुखप्रकाशकः साक्षा
दौपाधिकनामरूपभेदराहित्येननित्यमखंडितमात्मस्वरूपंयत्सुखप्रकाशश्चतद्रूपः एवंरूपोविमुक्तोजीवन्मुक्तः अचलंनिश्चलंवारियस्यतादृशा-
सिंधुवदास्तेविषयसंबंधरूपलहरीरहितआस्तइत्यर्थः ५२ ईदृशस्यमत्प्राप्तिर्भवत्येवेत्याह एवमिति उक्तप्रकारेणसदाभ्यस्तसमाधेर्योगिनः

एवंसदाजातपरात्मभावनःस्वानंदतुष्टःपरिविस्मृताखिलः आस्तेसनित्यात्मसुखप्रकाशकःसाक्षा
द्विमुक्तोऽचलवारिसिंधुवत् ५२ एवंसदाऽभ्यस्तसमाधियोगिनोनिवृत्तसर्वेंद्रियगोचरस्यहि विनिर्जिता
शेषरिपोरहंसदादृश्योभवेयंजितषड्गुणात्मनः ५३ ध्यात्वैवमात्मानमहर्निशंमुनिस्तिष्ठेत्सदामुक्तसमस्तबं
धनः प्रारब्धमश्नन्नभिमानवर्जितोमय्येवसाक्षात्प्रविलीयतेततः ५४

निवृत्ताः सर्वेषामिंद्रियाणांगोचराविषयाःशब्दादयोयस्यविनिर्जिताअशेषारिपवःकामादयोयेनतस्य तज्जयेनविषयेष्वंतःकरणाप्रवृत्तिः
सूचिताअतएवसर्वज्ञत्वनित्यत्वनित्यतृप्तत्वबोधरूपत्वस्वतंत्रत्वनित्यमलुप्तत्वानंतरूपाःषड्गुणायस्यतादृशआत्माजितोवशीकृतोयेनत
स्यसदादृश्योभवेयम् एतेनमद्भक्तस्ययोगिनोहंदृश्यो नतुभक्तिविमुखस्येतिसूचितम् ५३ एवंविधोजीवन्मुक्तःप्रारब्धवशेनअनभि
मानःभोगानश्नंस्तिष्ठेत् ततोमय्येवविलीयतेमद्रूपोभवतीत्याह ध्यात्वेवमिति ५४ ७ ७ ७ २२

सर्वधर्मापेक्षयाऽयमेवधर्मोज्यायानित्याह आदौचेति भवंसंसारंआदिमध्यावसानेषुसर्वथाभयशोकयोःकारणंविदित्वातत्कारणीभूतं
विधिवादैर्यजेतेत्यादिभिश्चोदितंबोधितंसमस्तंकर्ममार्गंकाम्यंहित्वाअखिलात्मनांजीवानांस्वरूपभूतंमामात्मानंपरमेश्वरंभजेत् यथाधनस्या
र्जनेनादौदुःखंमध्येपालनकृतंतत्रराजादिकृतभयमंतेनाशेशोकपर्यवसायिदुःखमेवंपदार्थमात्रेद्रष्टव्यम् ५५ मय्यभेदभावनयानामरू
पाविभागेनमद्रूपएवभवतीत्यमुमर्थंसदृष्टांतमाह आत्मनीति आत्मनिसर्वाधिष्ठानेमयिइदंस्वस्वरूपंजीवमभेदेनविभावयन् यदातिष्ठती
तिशेषः तदामयात्मनापरमेश्वरेणाभेदेनभवति अभिन्नोभवति तत्रदृष्टांतः यथासमुद्रप्रविष्टंनद्यादिजलंसमुद्रएव यथाक्षीरेगवादिक्षी
रेप्रक्षिप्तंपयःक्षीरमेव यथाव्योम्निमहाऽकाशेघटाद्यवच्छिन्नाकाशोघटादिभंगे यथाचर्मभस्त्रिकाद्यवच्छिन्नोवायुरनिलेमहावायौना

आदौचमध्येचतथैवचांततोभवंविदित्वाभयशोककारणम् हित्वासमस्तंविधिवादचोदितंभजेत्स्वमात्मानमथाखि
लात्मनाम् ५५ आत्मन्यभेदेनविभावयन्निदंभवत्यभेदेनमयाऽत्मनातदा यथाजलंवारिनिधौयथापयःक्षीरेवियद्व्योम्न्य
निलेयथाऽनिलः ५६ इत्थंयदीक्षेतहिलोकसंस्थितोजगन्मृषैवेतिविभावयन्मुनिः निराकृतत्वाच्छ्रुतियुक्तिमानतोय
थेंदुभेदोदिशिदिग्भ्रमादयः ५७ मरूपाविभागेनैकीभवतीत्यर्थः ५६ एवमात्मतत्त्वज्ञस्यजगत्सत्यत्वभ्रमःस्वतएवापैतीत्याह इत्थ
मिति हिरण्यमयेलोकसंस्थितोऽपिजीवन्मुक्तिदशायांप्रारब्धवशाल्लोकव्यवहारंकुर्वन्नपिजगन्मृषैवेतिविभावयन्सन् यदियदाइत्थमीक्षेत ऐकात्म्यंजा
नीयात्तदानिवृत्तजगत्सत्यत्वभ्रमोभवतीतिशेषः तत्रहेतुः श्रुतियुक्तमानतोनिराकृतत्वात् अतोऽन्यदार्तमित्यादिश्रुतिरूपात् जगन्मिथ्यादृश्यत्वा
त् शुक्तिरजतवदितितदुपबृंहितानुमानरूपात् मानतःप्रमाणतोनिराकृतत्वात् तत्रदृष्टांतोयथेंदुभेदःएकचंद्रेद्विचंद्रत्वभ्रमस्तदेकत्वज्ञानेननिवर्तते य
थाचदिशिप्राच्यादौअन्यदिक्त्वभ्रमःसोऽपितत्त्वज्ञानान्निवर्तते एवंभ्रमतःपुरुषस्यदिक्षुभ्रमणभ्रमोनिकटवर्तिवृक्षादौचभ्रमणभ्रमस्तत्स्थैर्यज्ञाने
ननिवर्ततेतद्वत् ५७

ईदृशज्ञानेमदाराधनमेवोपायइत्याह यावदिति अखिलंजगत्मदात्मकंमदधिष्ठानकंमद्विवर्तभूतंयावन्नपश्येत्तावन्मत्प्राप्तयेश्रद्धा
लुःभगवदाराधनमेवज्ञानप्रापकमित्यत्रदृढविश्वासवान् अतिशयेनोर्जितावृद्धिमतीभक्तिर्मयिभगवतिपूज्यताबुद्धिरूपालक्षणंचिन्हं
यस्यसः तावन्मदाराधननिष्ठोभवेत् एवंहितस्यहृदि अहमहर्निशंदृश्योभवामि येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिस्मृतेः ५८
स्वोक्तवचनजातस्यश्रुतिसमत्वंकथमेतदालोचनमपिमदाराधनप्रतिबंधकदुरितध्वंसोपायइत्याह रहस्यमिति श्रुतिसारसंग्रहत्वेन

यावन्नपश्येदखिलंमदात्मकंतावन्मदाराधनतत्परोभवेत् श्रद्धालुरत्यूर्जितभक्तिलक्षणोयस्तस्यदृश्योऽहमह
र्निशंहृदि ५८ रहस्यमेतच्छ्रुतिसारसंग्रहंमयाविनिश्चित्यतवोदितंप्रिय यस्त्वेतदालोचयतीहबुद्धिमान्ससुच्यते
पातकराशिभिःक्षणात् ५९ भ्रातर्यदीदंपरिदृश्यतेजगन्मायैवसर्वंपरिहृत्यचेतसा मद्भावनाभावितशुद्धमान
सःसुखीभवानंदमयोनिरामयः ६०

निगोपनीयता अप्रमाणशंकाकलंकराहित्यंसूचितम् आलोचयतिसम्यग्विचार
यति ५९ अथभगवानुक्तमेवार्थंसंक्षेपेणदार्ढ्यायपुनराह भ्रातरिति यदीतियदित्यर्थे यदिदंजगत्परिदृश्यतेतत्सर्वंमायैवेति
ज्ञात्वेतिशेषः चेतसासर्वंपरिहृत्यतत्रोदासीन्यंकृत्वामद्भावनयामदेकभावनयाभावितंशुद्धंमानसंयस्यतादृशस्त्वंउपदिश्याशिषंमा
ह निरामयःसन्सुखीभव सर्वदुःखनिवृत्त्येतिभावः ततोऽतरंगामन्यामाशिषमाह आनंदमयोभव तद्रूपोभवेत्यर्थः यद्यपिपूर्वमानं
दरूपत्वमस्त्येवतथाऽपितत्प्राप्तिर्विस्मृतकंठस्थभूषणप्राप्तिवत् ६० ७ ७ ७ ७

एवंरीत्यास्वोपासकस्यलोकपावनत्वमाह यइति कदावायदाकदाचिदित्यर्थः हृदानिर्मलेनांतःकरणेनयोमामगुणंगौणंसत्वरजस्त
मोरूपगुणरहितम् सच्चिदानंदरूपत्वात् अतएवगुणात्परंगुणादव्याकृतात्परंमायातीतम् यदिवायद्वेत्यर्थेगुणात्मकंसर्वज्ञत्वादिलोको
त्तरलावण्यादिगुणवानात्मामूर्तिर्यस्यतंदृश्यमानरूपंसेवते सद्विविधोऽप्युपासकःअहंमत्स्वरूपएव मामकइत्यर्थोवा प्रियोहिज्ञानिनो
ऽत्यर्थमहंसचममप्रियइत्युक्तेः तादृशोभक्तः स्वपादलग्नरेणुभिःसंस्पृशन्लोकत्रयमपिपुनाति अज्ञानध्वांतनिरसनेनपवित्रीकरोति

यःसेवतेमामगुणंगुणात्परंहृदाकदावायदिवागुणात्मकम् सोऽहंस्वपादांचितरेणुभिःस्पृशन्पुनातिलोकत्रितयंय
थारविः ६१ विज्ञानमेतदखिलंश्रुतिसारमेकंवेदांतवेद्यचरणेनमयैवगीतम् यःश्रद्धयापरिपठेद्गुरुभक्तियुक्तो
मद्रूपमेतियदिमद्वचनेषुभक्तिः ६२ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेश्रीरामगीता
यांपंचमःसर्गः ५

यथारविःस्वकरैर्जगद्वितिमिरीकरोतितद्वत् ६१ इदानीमेतद्ग्रंथार्थालोचनासमर्थस्यपाठमात्रतोऽपिमहत्फलमाह विज्ञानंविज्ञानजनकंकरणव्युत्प
त्त्येतिबोध्यम् वेदांतैरुपनिषद्वाक्यैर्वेद्यंचरणंजगज्जन्मादिलक्षणंकर्मयस्यतेन ननुपाठमात्रादेतादृशमहत्फलप्राप्तिः कथमित्याशंक्यभवत्येवेतिसूचयं
स्तत्रहेतुमाह मद्वचनेषुभक्तिर्विश्वासोयदीत्यर्थाद्गुरुवाक्यविश्वासस्यैवफलदायकत्वादितिभावः ६२ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थस्या
दिविरुदावलीविराजमानस्याहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्य श्रीरामवर्मणः कृतौ अध्यात्मरामायणसेतौउत्तरकांडेपंचमःसर्गः ५ ७

एकदेति लवणरक्षसः लवणनाम्नोभयादित्यर्थः १ रामाल्लवणकृतभयनाशकांक्षिणः २ ३ हेमुनिश्रेष्ठाः अहंकिंभवत्कार्यंकरवाणि म
त्समीपेभवदागमनस्यचकिंकारणंयदियत्प्रीत्यासर्वदुःखनिवर्तनक्षमत्वबुद्ध्यायाप्रीतिस्तयायावद्द्रष्टुमागतास्तद्धन्योऽस्मि ४ ५

श्रीमहादेवउवाच एकदामुनयःसर्वेयमुनातीरवासिनः आजग्मूराघवंद्रष्टुंभयाल्लवणरक्षसः १ कृत्वा
ऽग्रतुमुनिश्रेष्ठंभार्गवंच्यवनंद्विजाः असंख्याताःसमायातारामादभयकांक्षिणः २ तान्पूजयित्वापरया
भक्त्यारघुकुलोत्तमः उवाचमधुरंवाक्यंहर्षयन्मुनिमंडलम् ३ करवाणिमुनिश्रेष्ठाःकिमागमनकारणम् धन्योऽस्मि
यदियूयंमांप्रीत्याद्रष्टुमिहागताः ४ दुष्करंचापियत्कार्यंभवतांतत्करोम्यहम् आज्ञापयंतुमांभृत्यंब्राह्मणादेवतंहिमे
५ तच्छ्रुत्वासहसाहृष्टश्च्यवनोवाक्यमब्रवीत् मधुनामामहादैत्यःपुराकृतयुगेप्रभो ६ आसीदतीवधर्मात्मादे
वब्राह्मणपूजकः तस्यतुष्टोमहादेवोददौशूलमनुत्तमम् ७ प्राहचाननयंहंसिसतुभस्मीभविष्यति रावणस्या
नुजाभार्यातस्यकुंभीनसीश्रुता ८ तस्यांतुलवणोनामराक्षसोभीमविक्रमः आसीद्दुरात्मादुर्धर्षोदेवब्राह्मण
हिंसकः ९ पीडितास्तेनराजेंद्रवयंत्वांशरणंगताः तच्छ्रुत्वाराघवोप्याहमाभीर्वोमुनिपुंगवाः १० लवणंनाश
यिष्यामिगच्छंतुविगतज्वराः इत्युक्त्वाप्राहरामोऽपिभ्रातॄन्कोवाहनिष्यति ११ लवणंराक्षसंदद्याद्ब्राह्मणेभ्यो
ऽभयंमहत् तच्छ्रुत्वाप्रांजलिःप्राहभरतोराघवायवै १२

६ अनुत्तमंनविद्यतेशत्रुवधेउत्तममधिकंयस्मात्तत् ७ ८
यतोदुरात्माऽतःसर्वैर्दुर्धर्षोदुःसहः ९ वोयुष्माकंमाभीःभवत्वितिशेषः १० विगतज्वराःगतदुःखाः ११ लवणराक्षसमित्यस्यकोवाह २४
निष्यतीत्यनेनान्वयः कोवाब्राह्मणेभ्योऽभयंदद्यात् दास्यतीत्यर्थः १२ ७ ७ ७

---

१३ १४ वधायचवधायत्वित्यर्थः हन्यांहनिष्यामीत्यर्थः १५ १६ अभिषेचनेनिमित्तम् विषयसप्तम्यामयमर्थःफल
ति अकारयत् वसिष्ठादिभिरितिशेषः १७ १८ गेहेसंपूज्यस्थापयित्वावनंगच्छतीत्यर्थः १९ सतुयावद्वनचरोभवत्भवतिसद

अहमेवहनिष्यामिदेवाज्ञापयमांप्रभो ततोरामंनमस्कृत्यशत्रुघ्नोवाक्यमब्रवीत् १३ लक्ष्मणेनमहत्कार्यं
कृतंराघवसंयुगे नंदिग्रामेमहाबुद्धिर्भरतोदुःखमन्वभूत् १४ अहमेवगमिष्यामिलवणस्यवधायच त्वत्प्र
सादाद्रघुश्रेष्ठहन्यांतंराक्षसंयुधि १५ तच्छ्रुत्वास्वांकमारोप्यशत्रुघ्नंशत्रुसूदनः प्राहाद्यैवाभिषेक्ष्यामिम
थुराराज्यकारणात् १६ आनाय्यचसकृसंभारांल्लक्ष्मणेनाभिषेचने अनिच्छंतमपिस्नेहादभिषेकमका
रयत् १७ दत्वातस्मैशरंदिव्यंरामःशत्रुघ्नमब्रवीत् अनेनजहिबाणेनलवणंलोककंटकम् १८ सतुसंपूज्यत
च्छूलंगेहेगच्छतिकाननम् भक्षणार्थंतुजंतूनांनानाप्राणिवधायच १९ सतुनायातिसदनंयावद्वनचरोभवेत् ता
वदेवपुरद्वारितिष्ठत्वंधृतकार्मुकः २० यास्यतेसत्वयाक्रुद्धस्तदावध्योभविष्यति तंहत्वालवणंक्रूरंतद्वनंमधुसंज्ञि
तम् २१ निवेशयनगरंतत्रतिष्ठत्वंमेऽनुशासनात् अश्वानांपंचसाहस्रंरथानांचतदर्धकम् २२ गजानांषट्शतानीहसर्ज्ञी
नामयुतत्रयम् आगमिष्यतिपश्चात्त्वमग्रेसाधयराक्षसम् २३ इत्युक्त्वामूर्ध्न्यवघ्रायप्रेषयामासराघवः शत्रुघ्नंमुनि
भिःसार्द्धमाशीर्भिरभिनंद्यच २४ शत्रुघ्नोपितथाचक्रेयथारामेणचोदितः हत्वामधुसुतंयुद्धेमथुरामकरोत्पुरीम् २५

नंनायातितावदेवेत्यन्वयः २० क्रुद्धःसन्यास्यतेशूलंविनैवेतिशेषः २१ २२ २३ त्वमग्रेप्रथममेकएवराक्षसंसाधयनाशाय प
श्चाद्धोत्तरंसेनात्वत्समीपमागमिष्यतीत्यर्थः २४ २५ ७ ७ ७ ७

स्फीतांसमृद्धाम् जनपदांजनवासस्थानभूताम् पूर्वंतुवनत्वान्नतथा २६ २७ क्रममेवाह उपनीतोन्वेति २८ यत्पुराशंकरेणपार्वत्यैप्रोक्तंरामायणंतद्वेदोपबृंहणार्थयवेदतात्पर्यार्थज्ञाननिमित्तमग्राहयत शब्दतोऽर्थतश्चबोधितवानित्यर्थः २९ तंत्रीशब्दतालाभ्यांसमायुक्तोअवैषम्येणयुक्तोयथातयोर्वैषम्यंनभवतितथागायंतोचेरतुः तंत्रीलयेतिपाठेतंत्र्यालयामूर्च्छनातत्रसमायु

स्फीतांजनपदांचक्रेमथुरांदानमानतः सीताऽपिऋषिवेषपुत्रौद्वौवाल्मीकेरथाश्रमे २६ मुनिस्तयोर्नामचक्रे कुशोज्येष्ठोऽनुजोलवः क्रमेणविद्यासंपन्नौसीतापुत्रौबभूवतुः २७ उपनीतौचमुनिनावेदाध्ययनतत्परौ कृत्स्नं रामायणंग्राहकाव्यंबालकयोर्मुनिः २८ शंकरेणपुराप्रोक्तंपार्वत्यैपुरहारिणा वेदोपबृंहणार्थायतावग्राहयतप्रभुः २९ कुमारौस्वरसंपन्नौसुंदरावश्विनाविव तंत्रीतालसमायुक्तौगायंतौचेरतुर्वने ३० तत्रतत्रमुनीनांतौसमाजेसुररूपिणौ गायंतावभितोदृष्ट्वाविस्मितामुनयोऽब्रुवन् ३१ गंधर्वेष्विहकिन्नरेषुभुविवादेवेषुदेवालयेपातालेष्वथवाचतुर्मुखगृहेलोकेषुसर्वेषुच अस्माभिश्चिरजीविभिश्चिरतरंदृष्टादिशःसर्वतोनाज्ञायीदृशगीतवाद्यगरिमानादर्शिनाश्राविच ३२ एवंस्तुवद्भिरखिलैर्मुनिभिःप्रतिवासरम् आसातस्करवमेकांतेवाल्मीकेराश्रमेचिरं ३३

क्तौअत्यंतनिपुणौ३० ३१ भूलोकेगंधर्वकिन्नरमध्येनेदृशः देवालयेस्वर्गेदेवेषुनपातालेनागेषुन अथवाब्रह्मलोकेऽपिनेदृशोगायकःनाज्ञायीत्यस्यैवविवरणम् नादर्शिसाक्षादीदृशंगानंस्वकर्णाभ्यांनश्रुतमित्यर्थः नाश्राविकर्णोपकर्णिकयामुकदेशेईदृशोविशिष्टगाताऽस्तीतिनश्रुतमपीत्यर्थः ३२ स्तुवद्भिर्मुनिभिःसहेतिशेषः ३३ ७ ७ ७ ७ २५

२४ वितानेयज्ञसंसदिदृक्षवः यज्ञमितिशेषः संगृह्यगृहीत्वा ऋषिवाटस्यऋषिवाटस्थानस्य ३५ ३६ ज्ञानशास्त्रंतत्त्वज्ञानकारणंशास्त्रंइतःपरंमुनिवियोगकालस्यसन्निहितत्वादिदंपुत्थंतत्वंपप्रच्छेतिभावः ३७ भवतःसकाशादितिशेषःसंसृतिबंधःसंसाररूपोबंधः ३८ ३९ तच्चमत्तःश्रुत्वायथामयोदितंकथितंभविष्यति ४० तथैवाचरेत्यन्वयः अदेहस्यवस्तुतोदेहसंबंधहीनस्यापिदे

अथरामोऽश्वमेधादींश्चकारबहुदक्षिणान् यज्ञान्स्वर्णमयींसीतांविधायविपुलद्युतिः ३४ तस्मिन्विताने‌ऋषयःसर्वेराजर्षयस्तथा ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःसमाजग्मुर्दिदृक्षवः ३५ वाल्मीकिरपिसंगृह्यगायंतौतौकुशीलवौ जगामऋषिवाटस्यसमीपंमुनिपुंगवः ३६ तत्रैकांतेस्थितंशांतंसमाधिविरमेमुनिम् कुशःपप्रच्छवाल्मीकिंज्ञानशास्त्रंकथांतरे ३७ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिसंक्षेपाद्भवतोऽखिलम् देहिनःसंसृतिबंधःकथमुत्पद्यतेदृढः ३८ कथंविमुच्यतेदेहीदृढबंधाद्वदाभिधात वक्तुमर्हसिसर्वज्ञमत्यंशिष्यायतेमुने ३९ वाल्मीकिरुवाच शृणुवक्ष्यामितसर्वंसंक्षेपाद्बंधमोक्षयोः स्वरूपंसाधनंचापिमत्तःश्रुत्वायथोदितम् ४० तथैवाचरभद्रंतेजीवन्मुक्तोभविष्यसि देहएवमहागेहमदेहस्यचिदात्मनः ४१ तस्याहंकारएवास्मिन्मंत्रीतेनैवकल्पितः देहगेहाभिमानंस्वंसमारोप्यचिदात्मनि ४२

होमहागेहएव यथागृहस्वामिनागृहस्यनतादात्म्यंतथाऽस्यचिदात्मनोदेहेनापिनतादितिभावः ४१ तस्यचिदात्मनोऽस्मिन्देहेऽहंकारएवमंत्रीसचाहंकारस्तेनैवकल्पितः तत्सान्निध्येनमायायास्तद्रूपःपरिणामइत्यतस्तेनकल्पितइत्युक्तम् सोऽहंकारःस्वंस्वीयंदेहरूपगेहविषयमहंकारंममेत्याकाराभिमानंचिदात्मनि आरोप्य ४२ ७ ७

नेनचिदात्मनातादात्म्यमभेदमापन्नोयतोऽतःस्वचेष्टितंचिदानंदेविदधाति ननुजडस्याहंकारस्यकथंचेष्टितत्वमतआह तद्भासितव
पुस्तत्संपर्कादेवतादृशसामर्थ्यवानयंजातइत्यर्थः ४३ तेनाहंकारेणसंकल्पितोऽयमेवससंकल्पान्करोतीतिसंकल्पविषयीकृतः यद्वा
स्वीयसंकल्पेनैवतद्व्याकृतोऽस्त्यंतसन्निकर्षेणतादात्म्यापन्नत्वात् यथाभार्याविशिष्टएवगृहस्थोगृहस्थस्यभार्येतिचव्यवहारस्तद्वदयंव्य
वहारोबोध्यः तदीयसंकल्परूपनिगडेनावृतोबद्धःसंकल्पयतिकामयते ४४ तानिकामयन्तदलाभेलब्धनाशेचशोचति त्रयःतमः

नेनतादात्म्यमापन्नःस्वचेष्टितमशेषतः विदधातिचिदानंदेतद्भासितवपुःस्वयम् ४३ तेनसंकल्पितोदेहीसं
कल्पनिगडावृतः पुत्रदारगृहादीनिसंकल्पयतिचानिशम् ४४ संकल्पयन्स्वयंदेहीपरिशोचतिसर्वदा त्रयस्त
स्याहमोदेहाअधमोत्तममध्यमाः ४५ तमःसत्वरजःसंज्ञाजगतःकारणंस्थितेः तमोरूपाद्धिसंकल्पान्नि
त्यंतामसचेष्टया ४६ अत्यंततामसोभूत्वाकृमिकीटत्वमाप्नुयात् सत्वरूपोहिसंकल्पोधर्मज्ञानपरायणः
४७ अदूरमोक्षसाम्राज्यःसुखरूपोहितिष्ठति रजोरूपोहिसंकल्पोलोकेसव्यवहारवान् ४८ परितिष्ठतिसं
सारपुत्रदारानुरंजितः त्रिविधंतुपरित्यज्यरूपमेतन्महामते ४९ सत्वरजोरूपाः ४५ तदेवाह तमइत्यादि अतएवजग
तःस्थितेःकारणम् तेषांकार्यविशेषानाह तमोरूपादिति तमोरूपात्तमोगुणप्राधान्येनकृतात्संकल्पादित्यर्थःवृत्तिवृत्तिमतोरभेदा
त् तमोरूपादित्युक्तकारणानुरूपत्वात्कार्यस्यतत्कृतचेष्टायास्तामसत्वम् ४६ ४७ मोक्षोप्यनयैववृत्त्याप्राप्यइत्याहादूरेति अ
तएवसपुरुषःसुखरूपस्तिष्ठति हिप्रसिद्धम् यस्यरजोरूपःसंकल्पःसलोकेव्यवहारवान् ४८ ततःव्यवहारयुतःपुत्रदारानुरंजि
तःसंसारेराजससंकल्पकृततत्तत्कर्मवशात्तिष्ठति यस्यसंकल्पएतत्पूर्वोक्तंत्रिविधमपिरूपंपरित्यज्यशाम्यतीतिशेषः ४९

सपरंपदमाप्नोतिसत्वरूपसंकल्पस्यहिक्रमेणसर्वसंकल्पनाशद्वारादूरमोक्षत्वंप्रागुक्तंबोध्यं आत्मपरिक्षयेअत्रात्मासंकल्पः अतस्त्वंदृष्टीःसर्वेंद्रि
यज्ञानानिपरित्यज्यमनसैवमनोविनियम्यविषयेभ्योनिवर्त्य ५० बाह्येंद्रियविषयसहितोयआभ्यंतरेंद्रियविषयोऽर्थस्तस्यतद्विषयस्यसंकल्प
स्यक्षयंकुरुसंकल्पंत्यजेत्यर्थः अन्योपायेननसर्वथासुखप्राप्तिरित्याह यदीति ५१ तादृशतपःपूर्वकंपातालाद्यन्यतमलोकस्थस्यापि
नवसंकल्पोपशमादृतेतंविना ५२ अनाबाधेदुःखासंमिश्रे अविकारेविषयसंबंधंविनैवप्राप्ये परमपावने स्वात्मरूपे सुखे तत्प्राप्तिनि

संकल्पःपरमाप्नोतिपरमात्मपरिक्षये दृष्टीःसर्वाःपरित्यज्यनियम्यमनसामनः ५० सबाह्याभ्यंतरार्थस्यसं
कल्पस्यक्षयंकुरु यदिवर्षसहस्राणितपश्चरसिदारुणम् ५१ पातालस्थस्यभूस्थस्यस्वर्गस्थस्यापितेऽनघ ना
न्यःकश्चिदुपायोऽस्तिसंकल्पोपशमादृते ५२ अनाबाधेविकारेस्वेसुखेपरमपावने संकल्पोपशमेयत्नंपौरु
षेणपरंकुरु ५३ संकल्पतंतौनिखिलाभावाःप्रोक्ताःकिलानघ छिन्नेतंतौनजानीमःक्वयांतिविभवाःपराः ५४
निःसंकल्पोयथाप्राप्तव्यवहारपरोभव क्षयेसंकल्पजालस्यजीवोब्रह्मत्वमाप्नुयात् ५५

मित्तंनकश्चिदुपायोऽस्तीत्यर्थस्तस्मात्तद्रूपोपशमेयत्नंकुरु ५३ संकल्पस्यैवाधारत्वात्तन्नाशेएवसर्वविषयनिवृत्तिरित्याह संकल्पतं
ताविति विभवाः विशिष्टोभवःसंसारोयेभ्यस्तादृशास्तेपराभवास्तेक्वयांतीतिनजानीमः सर्वथानश्यंत्येवेतिभावः ५४ तस्मान्निःसंकल्प
स्त्यक्तेच्छोयथाप्राप्तंव्यवहारंकुर्वित्यर्थःसंकल्पक्षयफलमाह क्षयेति ५५

प्रसभंहठेनविकल्पजालंत्यक्त्वा अधिगतः परमार्थोब्रह्मतत्त्वंयेनतद्भावमुपेत्यप्राप्यतदद्वितीयंपदं अधिगमयप्राप्नुहि विततसुखायानु-
च्छेद्यसुखाय तदर्थंनिदिध्यासनमुपदिशति सुषुप्तिकालिकाचित्तवृत्तिरियस्यतादृशोभव सकलविषयरहितचित्तवृत्तिरेधब्रह्माकाराचित्तवृ
त्तिरितिभावः ५६ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरण० उत्तरकांडेषष्ठःसर्गः ६ वाल्मीकिनेति सद्गुरूपदेशात् कुशस्योत्तमाधिकारि

अधिगतपरमार्थतामुपेत्यप्रसभमपास्यविकल्पजालमुच्चैः अधिगमयपदंतदद्वितीयंविततसुखायसुषुप्तचित्तवृ
त्तिः ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेषष्ठःसर्गः ६ वाल्मीकिनाबोधितोऽ
सौकुशःसद्योगतभ्रमः अंतर्मुक्तोबहिःसर्वमनुकुर्वंश्चचारसः १ वाल्मीकिरपितौप्राहसीतापुत्रौमहाधियौ
तत्रतत्रचमायंतौपुरेवीथिषुसर्वतः २ रामंस्याग्रेप्रगायेतांशुश्रूषुर्यदिराघवः नग्राह्यंवैयुवाभ्यांतद्यदिकिंचि
त्प्रदास्यति ३ इतितौचोदितौतत्रगायमानौविचेरतुः यथोक्तंऋषिणापूर्वंतत्रतत्राभ्यगायताम् ४ तांसशुश्रावकाकु
त्स्थःपूर्ववर्यांततस्ततः अपूर्वपाठजातिंचगेयेनसमभिप्लुताम् ५ बालयोराघवःश्रुत्वाकौतूहलमुपेयिवान् अथ
कर्मांतरेराजासमाहूयमहामुनीन् ६ राज्ञश्चैवनरव्याघ्रःपंडितांश्चैवनैगमान् पौराणिकाञ्छब्दविदोयेचवृद्धाद्विजात
यः ७ एतान्सर्वान्समाहूयगायकौसंप्रवेशयत् तेसर्वेहृष्टमनसोराजानोब्राह्मणादयः ८

त्वाच्चतत्कालमेवनिदिध्यासनांतसाधनसंपदितिभावः यत्करोतितदनुकुर्वन्निवतत्रास्थाभावादितिभावः १ २ यदिकिंचिद्राघवो
धनंदास्यतितन्नग्राह्यम् ३ यथोक्तंयथाशिक्षितम् ४ अपूर्वपाठजातिंअपूर्वपठनरीतिम् गेयेनगानेनव्याप्ताम् ५ ६ शब्दविदः २७
व्याकरणविदः ७ संप्रवेशयत् अडभावआर्षः ८ ७ ७ ७ ७ ७

रामंदारकौचदृष्ट्वाविस्मिताःसंतोऽनिमेषणाअपश्यन्नितिशेषः ९ बिंबम्प्रतिबिंबम् १० ११ अतिमानुषंमनुष्यलोकीयगानमति
क्रांतम् १२ १३ नौआवांवन्यभोजनौस्वइतिशेषः १४ १५ १६ १७ प्रत्ययंसर्वजनस्यशुद्धत्वनिश्चयोत्पादकंशपथमित्य

रामंतौदारकौदृष्ट्वाविस्मितात्वनिमेषणाः अब्रुवन्सर्वएवैतेपरस्परमथागताः ९ इमौरामस्यसदृशौबिंबाद्विंब
मिवोदितौ जटिलौयदिनस्यातांनचवल्कलधारिणौ १० विशेषंनाधिगच्छामोराघवस्यानयोस्तदा एवंसंवदतांतेषां
विस्मितानांपरस्परम् ११ उपचक्रमतुर्गातुंतावुभौमुनिदारकौ ततःप्रवृत्तंमधुरंगांधर्वमतिमानुषम् १२ श्रुत्वा
तन्मधुरंगीतमपराह्णेरघूत्तमः उवाचभरतंचाभ्यांदीयतामयुतंवसु १३ दीयमानंसुवर्णंतुनतज्जगृहतुस्तदा
किमनेनसुवर्णेनराजन्नौवन्यभोजनौ १४ इतिसंत्यज्यसंदत्तंजग्मतुर्मुनिसन्निधिम् एवंश्रुत्वातुचरितंरा
मःस्वस्येवविस्मितः १५ ज्ञात्वासीताकुमारौतौशत्रुघ्नंचेदमब्रवीत् हनूमंतंसुषेणंचविभीषणमथांगदम् १६
भगवंतंमहात्मानंवाल्मीकिंमुनिसत्तमम् आनयध्वंमुनिवरंससीतंदेवसंमितम् १७ अस्यास्तुपर्षदोम
ध्येप्रत्ययंजनकात्मजा करोतुशपथंसर्वेजानंतुगतकल्मषाम् १८ सीतांतद्वचनंश्रुत्वागताःसर्वेऽतिवि-
स्मिताः ऊचुर्यथोक्तंरामेणवाल्मीकिंरामपार्षदाः १९ रामस्यहृद्गतंसर्वंज्ञात्वावाल्मीकिरब्रवीत् श्वःकरिष्य
तिवैसीताशपथंजनसंसदि २० योषितांपरमंदैवंपतिरेवनसंशयः तच्छ्रुत्वासहसागत्वासर्वेप्रोचुर्मुनेर्वचः २१
राघवस्यापिरामोऽपिश्रुत्वामुनिवचस्तथा राजानोमुनयःसर्वेशृणुध्वमितिचाब्रवीत् २२ न्वयः सीतामितिपूर्वान्व

यि १८ १९ २० २१ राघवस्यापिसविधंतद्वचऊचुरित्यन्वयः राजानोमुनयइतिसंबोधने २२ ७ ७

उ॰रा॰टी॰ सीतायाः शपथंदृष्ट्वातस्याः शुभाशुभंधर्माधर्मरूपंविजानंतुनिर्णयंतु २३ २४ २५ बाष्पकंठासेव २६ २७ २८ अ उ॰का॰
२८ पापाऽपिलोकापवादभीत्यात्यक्ता २९ सासीताप्रत्ययंविश्वासजनकंशपथम् अत्रस्थानेऋषेरतिकरुणरसाक्रांतचित्ततयाइमा। ७

सीतायाः शपथंलोकाविजानंतुशुभाशुभम् इत्युक्तेराघवेणाथलोकाःसर्वेदिदृक्षवः २३ ब्राह्मणाःक्षत्रिया
वैश्याःशूद्राश्चैवमहर्षयः वानराश्चसमाजग्मुःकौतूहलसमन्विताः २४ ततोमुनिवरस्तूर्णंससीतःसमुपागमत्
अग्रतस्तामृषिंकृत्वायांतींकिंचिदवाङ्मुखी २५ कृतांजलिर्बाष्पकंठासीतायज्ञंविवेशतम् दृष्ट्वालक्ष्मीमिवा
यांतींब्रह्माणमनुयायिनीम् २६ वाल्मीकेःपृष्ठतःसीतांसाधुवादोमहानभूत् तदामध्येजनौघस्यप्रविश्यमु-
निपुंगवः २७ सीतासहायोवाल्मीकिरितिप्राहचराघवम् इयंदाशरथेसीतासुव्रताधर्मचारिणी २८ अपापाते
पुरात्यक्तामामाश्रमसमीपतः लोकापवादभीतेनत्वयाराममहावने २९ प्रत्ययंदास्यतेसीतातदनुज्ञातुमर्हसि
इमौतुसीतातनयाविमौयमलजातकौ ३० सुतौतुतवदुर्धर्षौतथ्यमेतद्ब्रवीमिते प्रचेतसोऽहंदशमःपुत्रो
रघुकुलोद्वह ३१ अनृतंनस्मराम्युक्तंयथेमौतवपुत्रकौ बहून्वर्षगणान्सम्यक्तपश्चर्यामयाकृता ३२ नोपा
श्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली वाल्मीकिनैवमुक्तस्तुराघवःप्रत्यभाषत ३३ एवमेतन्महाप्राज्ञयथाव
दसिसुव्रत प्रत्ययोजनितोमह्यंतववाक्यैरकिल्बिषैः ३४ चितिपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ३० नन्वदोभगवान्वाल्मी
किः स्वधर्मशपथैः सीताया अदुष्टत्वंख्यापयति प्रचेतसइत्यादिना ३१ यथाऽद्ययावदनृतमुक्तंनस्मरामि तथा इमौतवपुत्रकाविति वाक्य २८
मपिसत्यमेवेत्यर्थः ३२ ३३ प्रत्ययोविश्वासः ३४ ७ ७ ७ ७

महान्प्रत्ययजनकः शपथोऽग्निप्रवेशरूपः ३५ लोकभयात्लोककृतदुर्वादभयात् ३६ जगतीमध्येतद्वर्त्तिलोकमध्ये शुद्धायांशपथे
नसर्वलोकज्ञातशुद्धतायाम् ३७ ३८ ३९ विवरंप्रवेशायछिद्ररूपंमार्गम् ४० महाऽद्भुतमत्याश्चर्यंदिव्यंसिंहासनंप्रादुरासी॰

लंकायामपिदत्तोमेवैदेह्याप्रत्ययोमहान् देवानांपुरतस्तेनमंदिरेसंप्रवेशिता ३५ सेयंलोकभयाद्ब्रह्मन्नपापा
पिसतीपुरा सीतामयापरित्यक्ताभवांस्तत्क्षंतुमर्हति ३६ ममैवजातौजानामिपुत्रावेतौकुशीलवौ शुद्धायांज
गतीमध्येसीतायांप्रीतिरस्तुमे ३७ देवाःसर्वेपरिज्ञायरामाभिप्रायमुत्सुकाः ब्रह्माणमग्रतःकृत्वासमाजग्मुः
सहस्रशः ३८ प्रजाःसमागमन्दृष्ट्वासीताकौशेयवासिनी उदङ्मुखीत्वधोदृष्टिःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ३९
रामादन्यंयथाऽहंवैमनसाऽपिनचिंतये तथामेधरणीदेवीविवरंदातुमर्हति ४० तथाशपंत्याःसीतायाःप्रा
दुरासीन्महाऽद्भुतम् भूतलाद्दिव्यमत्यर्थंसिंहासनमनुत्तमम् ४१ नागेंद्रैर्ध्रियमाणंचदिव्यदेहैरविप्रभम् भूदे
वीजानकींदोर्भ्यांगृहीत्वास्नेहसंयुता ४२ स्वागतंतामुवाचैनामासनेसन्न्यवेशयत् सिंहासनस्थांवैदेहींप्रविशं
तींरसातलम् ४३ निरंतरापुष्पवृष्टिर्दिव्यासीतामवाकिरत् साधुवादश्चसुमहान्देवानांपरमाद्भुतः ४४ ऊचुश्च
बहुधावाचोअंतरिक्षगताःसुराः अंतरिक्षेचभूमौचसर्वेस्थावरजंगमाः ४५
न् ४१ सर्वाश्चर्यत्वदिव्यत्वोपपादकंरविप्रभमिति ४२ दोर्भ्यांगृहीत्वा स्वागतमितितामुवाचाथैनामासनेसंन्यवेशयत् ४३ साधुवा
दश्चआसीदितिशेषः ४४ बहुधावाचः बहुप्रकारवाचःसीतेमैवंकर्तुमर्हाइतिराघवोगृहीतशपथोऽपिपुनःशपथग्रहणेप्रवृत्तइत्ये ७ ७ ७ ७ ७ ७
वंबहुप्रकारवाचः ४५

सीताशपथकारणात् बहुधावानरऊचुरित्यनुकर्षः तस्याश्चिंतापराः क्वसीतागमिष्यतीत्यादिचिंतायुक्ताः ध्यानपरायणाः भूप्रवि
ष्टसीतारूपस्यध्यानपरायणाः ४६ रामंनिरीक्षंतः किंकरीष्यतीत्याद्येवंसीतांनिरीक्षंतः कथंगच्छत्येवेत्याद्येवंप्रकारेण अचेतन
मासीदितिशेषः ४७ भविष्यतःकार्यस्यगौरवंनिश्चयंज्ञात्वैवज्ञात्वाऽपि ४८ अजानन्निवशकशोचल्लोकव्यवहारानुसारेणेत्यर्थः

वानराश्चमहाकायाःसीताशपथकारणात् केचिच्चिंतापरास्तस्याः केचिद्ध्यानपरायणाः ४६ केचिद्रामंनि
रीक्षंतः केचित्सीतामचेतसः मुहूर्तमात्रंतत्सर्वंतूष्णींभूतमचेतनम् ४७ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वासर्वंसंमोहितंजग
त् रामस्तुसर्वंज्ञात्वैवभविष्यत्कार्यगौरवम् ४८ अजानन्निवदुःखेनशुशोचजनकात्मजाम् ब्रह्मणाऋषिभिःसा
र्द्धंबोधितोरघुनंदनः ४९ प्रतिबुद्धइवस्वप्नाच्चकारानंतराःक्रियाः विससर्जऋषीन्सर्वानृत्विजोयेसमागताः ५०
तान्सर्वान्धनरत्नाद्यैस्तोषयामासभूरिशः उपादायकुमारौतावयोध्यामगमत्प्रभुः ५१ तदादिनिस्पृहोरामःसर्वभोगे
षुसर्वदा आत्मचिंतापरोनित्यमेकांतेसमवस्थितः ५२ एकांतेध्याननिरतेएकदाराघवेसति ज्ञात्वानारायणंसा
क्षात्कौसल्याप्रियवादिनी ५३ भक्त्यागत्यप्रसन्नंतंप्रणताप्राहहृष्टधीः रामत्वंजगतामादिरादिमध्यांतव
र्जितः ५४

बोधितः भाविनोदुःपरिहरत्वादिकथाभिः कृतदुःखापनयनः ४९ ऋत्विजोये इत्यत्रतान् विससर्जेत्यनुकर्षः
५० तानृत्विक्प्रभृतीन् ५१ एकांतेसमुपस्थितः तत्रैवस्थितआसीत् ५२ ध्याननिरतेराघवेसतीत्यर्थः रामंतच्चरिते
र्ऋषिवाक्यैश्चतत्कृपावशान्नारायणंज्ञात्वा ५३ प्रणतानारायणोऽयमितिबुद्ध्या आदिः कारणंस्वयंचोत्पत्तिनाशरहि २१
तस्तदभावादेवचमध्यवर्जितः ५४ ७ ७ ७ ७

सर्वेषांपरमउत्कृष्टआत्माअंतर्यामिविधयाप्रेरकत्वात् परानंदःहिरण्यगर्भानंदादपिउत्कृष्टोयआनंदस्तद्रूपः पूर्णःपुरुषःप्राप्तसर्वकामत्वा
त्पूर्णः अतएवेश्वरः सर्वनियंताईदृशोऽपित्वंममगर्भरूपेगृहेमदीयपुण्याधिक्याज्जातोजातइव ५५ अवसानेस्वस्य अवसानकालेऽ
तिवार्धकेइत्यर्थः त्वदवतारसमाप्तिकालेनसमयःप्रश्नावसरः अबोधजः अज्ञानजः कृत्स्नोननिवर्तते सर्वदात्वत्संगात्किंचिन्निवृत्तोऽ
पिसर्वथाननिवर्ततइतिभावः ५६ इदानीमपिअवसानकालेऽपितथासंक्षेपतोबोधयेत्यन्वयः ५७ निर्वेदोविषयेष्वलंप्रत्ययस्तेनवादि

परमात्मापरानंदःपूर्णःपुरुषईश्वरः जातोऽसिमेगर्भगृहेममपुण्यातिरेकतः ५५ अवसानेममाप्यद्यसमयो
भूद्रघूत्तम नाद्याप्यबोधजःकृत्स्नोभवबंधोनिवर्तते ५६ इदानीमपिमेज्ञानंभवबंधनिवर्तकम् यथासंक्षेप
तोभूयात्तथाबोधयमांविभो ५७ निर्वेदवादिनीमेवंमातरंमातृवत्सलः दयालुःप्राहधर्मात्माजराजर्जरिताशुभा
५८ मार्गास्त्रयोमयाप्रोक्ताःपुरामोक्षाप्तिसाधकाः कर्मयोगोज्ञानयोगोभक्तियोगश्चशाश्वतः ५९ भक्तिर्विभिद्यतेमा
तस्त्रिविधागुणभेदतः स्वभावोयस्ययस्तेनतस्यभक्तिर्विभिद्यते ६०

नीमीदृशवचनवक्त्रीम् ५८ त्रीन्मार्गानाह क
र्मेत्यादिना अत्रेदंबोध्यम् ज्ञानयोगस्त्रिधा एतज्जन्मानुष्ठितकर्मयोगेसंपादितचित्तशुद्ध्याजातः एतज्जन्मानुष्ठितभक्तियोगकृतचित्तशु
द्ध्याजातः पूर्वार्जिताभ्यामाभ्यांसंपादिततयाएतज्जन्मनितदनुष्ठानानपेक्षोवेति अन्यथाकेवलकर्मभक्तिभ्यांज्ञानंविनामोक्षस्यतमेव
विदित्वातिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतिविरुद्धतापायथाश्रुतमूलासंगतिःस्यादितिदिक् तेषांमध्येभक्तियोगरूपोमार्गोज्ञा
नजननेसुलभइत्यर्थः ५९ गुणभेदतः तमोरजःसत्वरूपगुणभेदेनतामसीराजसीसात्विकीचेतित्रिधेत्यर्थः ६० ७

भक्तिर्त्रैविध्याद्भक्तस्यापित्रैविध्यंतत्रतामसंभक्तमाह यस्त्विति हिंसांशत्रोः दंभंपूजालाभादिफलकं मात्सर्यंपरगुणद्वेषः भेददृष्टिःअरि
मित्रादिदृष्टिः संरंभीतत्तद्विषयकामहवान् ६१ फलंस्वर्गस्तदभिसंधिस्तत्कामः भोगेऐहिकः यशइत्यस्ययशःकामइत्यर्थः गोबलीवर्दन्याये
नपृथङ्निर्देशः अर्चादौप्रतिमादौआदिनास्थंडिलादिपूजास्थानासंग्रहः भेदबुद्ध्याअयमुपास्योऽहमुपासकइत्येवंरूपया ६२ योनिर्हर
णायपापनाशायकर्ममत्पूजनरूपंपरस्मिन्मयिअर्पितंकुर्याद्भगवतः प्रेरणायायदस्वतंत्रेणमयाकृतंतेनसएवतुष्यत्विति बुद्धिर्ब्रह्मार्पणं

यस्तुहिंसांसमुद्दिश्यदंभंमात्सर्यमेववा भेददृष्टिश्चसंरंभीभक्तोमेतामसःस्मृतः ६१ फलाभिसंधिर्भोगार्थी
धनकामोयशस्तथा अर्चादौभेदबुद्ध्यामांपूजयेत्सतुराजसः ६२ परस्मिन्नर्पितंयस्तुकर्मनिर्हरणायवा कर्तव्य
मितिवाकुर्याद्भेदबुद्ध्यासतात्विकः ६३ मद्गुणाश्रयणादेवमय्यनंतगुणालये अविच्छिन्नामनोवृत्तिर्यथागंगांबु
नोऽबुधौ तदेवभक्तियोगस्यलक्षणंनिर्गुणस्यहि ६४ अहैतुक्यव्यवहितायाभक्तिर्मयिजायते सामेसालो-
क्यसामीप्यसार्ष्टिसायुज्यमेववा ६५

नाम अथवाशास्त्रबोधितत्वादवश्यकर्तव्यमितिबुद्ध्यावायःकुर्यात् ससात्विकःअ
त्रापिभेदबुद्ध्येत्युपादानादभेदबुद्धिरेतत्फलमितिसूचितम् ६३ एतत् फलीभूतंनिर्गुणभक्तियोगलक्षणमाह मद्गुणेति अविच्छिन्ना
मनोवृत्तिरित्यनेन अनंतगुणालयेमयियाअविच्छिन्नामनोवृत्तिरेतत्सगुणध्यानस्यनिर्गुणध्यानस्यलक्षणंप्रापकम् तत्रदृष्टांतः यथागं
गांबुनांऽबुधौइत्यनेनाभेदविषयत्वंमनोवृत्तेर्दर्शितम् ६४ अहैतुक्यंफलानुद्देशः अतएवाव्यवहितासंबद्धासार्ष्टिःसारूप्यम् ६५ ३०
श्रीरामोजयति ७ ७ ७ ७ ७ ७

उक्तफलानिददात्यपिपरंतुभक्तामत्सेवनंविनातेषुमत्सेवायाअभावात् नानिनगृण्हंतिनांगीकुर्वंति सएवसालोक्यादितिरस्कारएवआत्यं
तिकोयोगः सएवपूर्णोभक्तोयोमत्सेवारहितंमोक्षमपिनबहुमन्यतेइति ६६ तेनभक्तियोगेनगुणत्रयंतद्रूपांमायामतिक्रम्यमद्भावंमदे
क्यंप्राप्नुयात् अथकर्मयोगमाह महतेति कामहीनेनफलोद्देशहीनेनस्वधर्मोनित्यनैमित्तिकरूपः ६७ तादृशकर्मयोगेनमद्भावंप्राप्नु

दददात्यपिनगृण्हंतिभक्तामत्सेवनंविना सएवात्यंतिकोयोगोभक्तिमार्गस्यभामिनि ६६ मद्भावंप्राप्नुयात्तेन
अतिक्रम्यगुणत्रयम् महताकामहीनेनस्वधर्माचरणेनच ६७ कर्मयोगेनशस्तेनवर्जितेनविहिंसनम् मद्द
र्शनस्तुतिमहापूजाभिःस्मृतिवंदनैः ६८ भूतेषुमद्भावनयासंगेनासत्यवर्जनैः बहुमानेनमहतांदुःखिना
मनुकंपया ६९ स्वसमानेषुमैत्र्याचयमादीनांनिषेवया वेदांतवाक्यश्रवणान्ममनामानुकीर्तनात् ७०
सत्संगेनार्जवेनैवत्वहमःपरिवर्जनात् कांक्षयाममधर्मस्यपरिशुद्धांतरोजनः ७१ मद्गुणश्रवणादेवयातिमा
मंजसाजनः यथावायुवशाद्गंधःस्वाश्रयाद्घ्राणमाविशेत् ७२ योगाभ्यासरतंचित्तमेवमात्मानमाविशेत्
सर्वेषुप्राणिजातेषुत्वहमात्माव्यवस्थितः ७३

यात् कथंभूतेनविहिंसनंहिंसावर्जितेनहिंसारहितेनेतियावत् उक्तभक्तियो
गमाश्रयमाह मद्दर्शनेति स्मृतिःस्मरणम् वंदनंप्रणतिः ६८ सर्वभूतेषुमद्भावनयाईश्वरभावनया असंगेनदुष्टसंगपरित्यागेन ६९ य
मादयोयमनियमप्राणायामादयः ७० अहमः अहंकृतेः अहंकर्तेत्यादिबुद्धेः ममधर्मस्यमत्पूजादिरूपस्यकांक्षयाइच्छया ७१ अंजसाशी
घ्रमायातिमदभिन्नोभवति स्वाश्रयात् वायुनास्वाश्रयापकर्षणात् ७२ अहमात्माव्यवस्थितः सर्वत्रचेतनोहमेवेत्यर्थः ७३ ७

तंसर्वत्रचैतन्यंसंपादकंमामज्ञात्वा बहिःक्रियोत्पन्नैरनेकभेदैर्द्रव्यैर्गंधपुष्पधूपादिभिर्हे अंबमेतोषणंसंतोषंनकुरुते नजनयतीत्यर्थः सर्वभूतस्थित
त्वेनमामज्ञात्वाकृतयापूजयामोक्षफलदोममसंतोषोनेत्यर्थः ७४ सर्वप्राण्यपमानकर्त्रायावत्प्रतिमानपूजितातावदेवविशिष्टानांसापूजा
योग्या तदनंतरंनतत्पूजेत्यर्थः अर्चितइत्यस्यव्याख्यापूजितइति ७५ तावन्मामर्चयेदित्यर्थमध्यमणिन्यायेनोत्तरान्वय्यपि यावत्स
र्वभूतस्थितंमामात्मनिनस्मरेत्सएवाहमितिनजानीयात् तावदेवपूजादावधिकारोनतदुत्तरंपूज्यपूजकभावापगमादितिभावः ७६

तमज्ञात्वाविमूढात्माकुरुतेकेवलंबहिः क्रियोत्पन्नैर्नैकभेदैर्द्रव्यैर्मेनांबतोषणम् ७४ भूतावमानिनार्चायामर्चि
तोऽहंनपूजितः ७५ तावन्मामर्चयेद्देवंप्रतिमादौस्वकर्मभिः यावत्सर्वेषुभूतेषुस्थितंचात्मनिनस्मरेत् ७६ यस्तु
भेदंप्रकुरुतेस्वात्मनश्चपरस्यच भिन्नदृष्टेर्भयंमृत्युस्तस्यकुर्यान्नसंशयः ७७ मामतःसर्वभूतेषुपरिच्छिन्नेषुसंस्थि
तम् एकंज्ञानेनमानेनमैत्र्याचार्चेदभिन्नधीः ७८ चेतनेष्वेवानिशंसर्वभूतानिप्रणमेत्सुधीः ज्ञात्वामांचेतनंशु
द्धंजीवरूपेणसंस्थितम् ७९ तस्मात्कदाचिन्नेक्षेतभेदमीश्वरजीवयोः भक्तियोगोज्ञानयोगोमयामातरुदीरि
तः ८०

इयमेवभावनामुख्येतिध्वनयितुंभेदंनिंदति यस्त्विति भिन्नदृष्टेस्तस्यमृत्युर्भयंकुर्यात् अत्रसंशयोनास्तीत्यर्थः ७७
तस्मात्भेदंत्यक्त्वैवाहमुपास्यइत्याह मामत इति एकंमांज्ञानेनमानेनएवंज्ञानपूर्वकंसर्वप्राणिसमाननेनमैत्र्यासर्वत्रमित्रबुद्ध्यामामर्चेदि
तीयमेवमेमुख्यापूजा क्वापिशत्रुबुद्धिःसर्वथानकार्येतिभावः अभिन्नधीः एकएवचेतनोभगवान्सर्वत्रेत्येवंबुद्धिरित्यर्थः ७८ तथा
सर्वभूतानिचेतसाप्रणमेत् तत्रहेतुर्ज्ञात्वेति ७९ ईश्वरजीवयोरितिपरस्परजीवानांचेत्यपिबोध्यम् ज्ञानयोगोभक्तियो ३१
गसहितोज्ञानयोगइत्यर्थः ८० ७ ७ ७ ७ ७

एकतरंकेवलभक्तियोगमपीत्यर्थः शममृच्छतितस्यपरिणामेज्ञानयोगप्रापकत्वादितिभावः ८१ भक्तियोगेनउत्कृष्टोऽयमीश्वरःपूज्यइ
त्येवंरूपेण तत्रासामर्थ्येआह पुत्ररूपेणवेति ८२ तिस्रोगतीःसात्विकराजसीतामसीः तत्रसात्विकीअर्चिरादिगतिःराजसीधूमा
दिगतिस्तामसीजायस्वम्रियस्वेत्येवंरूपा तत्राद्यादहराद्युपासकानांद्वितीयाकर्मिणांतृतीयाऽन्येषांपरमांगतिम् नास्यप्राणाउत्क्रामंत्य

आलंब्यैकतरंवाऽपिपुरुषःशममृच्छति ततोमांभक्तियोगेनमातःसर्वहृदिस्थितम् ८१ पुत्ररूपेणवानित्यंस्मृत्वा
शांतिमवाप्स्यसि श्रुत्वारामस्यवचनंकौसल्याऽऽनंदसंयुता ८२ रामंसदाहृदिध्यात्वाछित्वासंसारबंधनम् अ
तिक्रम्यगतीस्तिस्रोऽप्यवापपरमांगतिम् ८३ कैकेयीचापियोगंरघुपतिगदितंपूर्वमेवाधिगम्यश्रद्धाभक्तिप्रशां
तात्हृदिरघुतिलकंभावयंतीगतासूः गत्वास्वर्गेस्फुरंतीदशरथसहितामोदमानावतस्थेमाताश्रीलक्ष्मणस्याप्यति
विमलमतिःप्रापभर्तुःसमीपम् ८४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेमातॄणांस्वर्गप्रस्था
नंनामसप्तमःसर्गः ७ श्रीमहादेवउवाच अथकालेगतेकस्मिन्भरतोभीमविक्रमः युधाजितामातुलेन
त्वाहूतोऽगात्ससैनिकः १ रामाज्ञयागतास्तत्रहत्वागंधर्वनायकान् तिस्रःकोटीःपुरेद्वेतुनिवेश्यरघुनंदनः
२ पुष्करंपुष्करावत्यांतक्षंतक्षशिलाह्वये अभिषिच्यसुतौतत्रधनधान्यसमृद्धितौ ३ नैवसमवलीयंतइतिज्ञानि

प्राप्यम् ८३ पूर्वमेवचित्रकूटगिरौ ८४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्य॰ सेतौअरण्यकांडेसप्तमः
सर्गः७ अथेति कस्मिन्कस्मिंश्चिदित्यर्थः मातुलेनाहूतः स्वदेशसमीपवर्तिगंधर्वविषयस्यगंधर्ववधार्थम् १ तिस्रःकोटीर्गंधर्वनायका
न्हत्वेत्यन्वयः पुरेपुष्करावतीतक्षशिलाख्ये २ सुतौपुष्करतक्षनामानौ ३ ७ ७ ७ ७

४ कुमारोस्वपुत्रौपश्चिमांदिशंयाहीतिशेषः ५ ६ ७ ८ ततःसमागमनानंतरम् ९ अतिबलस्यमहर्षिमुख्यस्यदूतंरामंद्र
ष्टुकामंपुरुषोत्तमायनिवेदयस्वयस्याहंदूतस्तस्यमहर्षिमुख्यस्यरामायचिरायविज्ञापनमस्तिरामंप्रतिचिरकालंबोधनीयंवाक्य

पुनरागत्यभरतोरामसेवापरोऽभवत् ततःप्रीतोरघुश्रेष्ठोलक्ष्मणंप्राहसादरम् ४ उभौकुमारौसौमित्रेगृहीत्वा
पश्चिमांदिशम् तत्रभिल्लान्विनिर्जित्यदुष्टान्सर्वापकारिणः ५ अंगदश्चित्रकेतुश्चमहासत्वपराक्रमौ द्वयो
र्द्वेनगरेकृत्वागजाश्वधनरत्नकैः ६ अभिषिच्यकृतौतत्रशीघ्रमागच्छमांपुनः रामस्याज्ञांपुरस्कृत्यगजाश्वबल
वाहनः ७गत्वाहत्वारिपून्सर्वान्स्थापयित्वाकुमारकौ सौमित्रिःपुनरागत्यरामसेवापरोऽभवत् ८ ततस्तुकाले
महतिप्रयातेरामंसदाधर्मपथेस्थितंहरिम् द्रष्टुंसमागाहृषिवेषधारीकालस्ततोलक्ष्मणमित्युवाच ९ निवे
दयस्वातिबलस्यदूतंमांद्रष्टुकामंपुरुषोत्तमाय रामायविज्ञापनमस्तितस्यमहर्षिमुख्यस्यचिरायधीमन् १०
तस्यतद्वचनंश्रुत्वासौमित्रिस्त्वरयान्वितः आचचक्षेऽथरामायससंप्राप्तंतपोधनम् ११ एवंब्रुवंतंप्रोवाचलक्ष्म
णंराघवोवचः शीघ्रंप्रवेशयतांतातमुनिःसत्कारपूर्वकम् १२ लक्ष्मणस्तुतथेत्युक्त्वाप्रावेशयततापसम् स्वतेज
साज्वलंतंतंघृतसिक्तंयथाऽनलम् १३ सोभिगम्यरघुश्रेष्ठंदीप्यमानःस्वतेजसा मुनिर्मधुरवाक्येनवर्धस्वेत्याहरा
घवम् १४ तस्मैससुनयेरामःपूजांकृत्वायथाविधि पृष्ट्वानामयमव्यग्रोरामःपृष्टोऽथतेनसः १५

मस्ति १० ससौमित्रिरित्यन्वयः ११ १२ १३ वर्धस्वेत्यस्यभूराज्याधिकस्वर्गराज्यलाभेनवर्धस्वेतितद्धृदयस्थितोऽर्थः १४
तेनानामयंपृष्टोरामस्तस्मैअनामयंपृष्ट्वाप्रोवाचेत्यन्वयः १५ ७ ७ ७ ७ ३२

यदर्थंयत्प्रापणार्थंतत्स्वामिवाक्यम् १६ द्वंद्वमेवरहस्यमेवअनालक्ष्यंतृतीयेनेतिशेषः १७ तदेवस्पष्टयति नान्येनेति निरीक्षेद्वाकथयंता
वावामितिशेषः १८ अत्ररहारहस्थानेजनआवाभ्यामतिरिक्तस्तृतीयोजनइत्यर्थः १९ कोवाऽपित्वंवाअन्योवायेनत्वंविसर्जितःप्रे
षितस्तस्यवामनीषितंअथवातेतवैवमनीषितंयद्वाक्यंतद्वदस्व २० यथातथंसत्यमित्यर्थः २१ त्वंकइतिजिज्ञासांसंभाव्यस्वय

दिव्यासनेसमासीनोरामःप्रोवाचतापसम् यदर्थमागतोऽसित्वमिहतत्प्रापयस्वमे १६ वाक्येनचोदितस्तेनरा
मेणाहमुनिर्वचः द्वंद्वमेवप्रयोक्तव्यमनालक्ष्यंतुतद्वचः १७ नान्येनचैतच्छ्रोतव्यंनाख्यातव्यंचकस्यचित् शृणुयाद्वा
निरीक्षेद्वायःसवध्यस्त्वयाप्रभो १८ तथेतिचप्रतिज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् तिष्ठत्वंद्वारिसौमित्रेनायातुत्रजनोरहः
१९ यद्यागच्छतिकोवापिसवध्योमेनसंशयः ततःप्राहमुनिंरामोयेनवात्वंविसर्जितः २० यत्तेमनीषितंवाक्यंतद्वदस्व
ममाग्रतः ततःप्राहमुनिर्वाक्यंशृणुरामयथातथम् २१ ब्रह्मणाप्रेषितोऽस्मीशकार्यार्थंतेऽतिकंप्रभो अहंहि
पूर्वजोदेवतवपुत्रःपरंतप २२ मायासंगमजोवीरकालःसर्वहरःस्मृतः ब्रह्मात्वामाहभगवान्सर्वदेवर्षिपूजितः २३
रक्षितुंस्वर्गलोकस्यसमयस्तेमहामते पुरात्वमेकएवासीर्लोकान्संहृत्यमायया २४

मेवोत्तरमाहाहंहीति पूर्वजःसर्वस्रष्टु
रपेक्षयापूर्वःमहत्तत्त्वस्यैवायमंशविशेषइत्याह अतिरिक्तमेवेदंतत्वमितिशेषः २२ मायासंगमस्तत्ईक्षणमात्रम् २३ अथब्रह्मवाक्यमा
ह रक्षितुमितिसमयःअवतारसमयेकृतःकालःएतावंतंकालंभूलोकेस्थित्वापुनःस्वर्गमागंतव्यमेवंरूपः ननुममस्वर्गेणकःसंबंधइत्याशंका
निवर्तयितुंपूर्वकथामाह पुरेति सदेवसोम्येदमग्रआसीदितिश्रुतेःमायाऽपिकार्याक्षमत्वात्त्वदभेदेनैवतदेतिभावः २४ ७

भार्ययामायया भवत्सान्निध्येन तस्या अप्येवं परिणामशीलत्वादिति भावः भोगवतं शेषम् तुमभाव आर्षः एतावुभावपि महत्तत्वाधिष्ठा
ताराविव्याहुः २५ ससत्वौ सपराक्रमौ तन्मेदोऽस्थिसंचयं तद्रूपाम् २६ इमां मेदिनीं निर्मितवानिति शेषः तत्र स्फूर्तस्य नाभ्यां विद्यमाने पद्म
मामुत्पाद्य २७ तं च मां प्रजाध्यक्षं विधाय भवान् मयि सर्वं प्रजोत्पादनपालनादिभारं न्यवेदयत् स्थापितवान् संयुक्तसंभारः अंगीकृतप्रजो

भार्यया सहितस्त्वं मामादौ पुत्रमजीजनः तथा भोगवतं नागमनंतमुदकेशयम् २५ मायया जनयित्वा त्वं द्वौ ससत्वौ
महाबलौ मधुकैटभकौ दैत्यौ हत्वा मेदोस्थिसंचयम् २६ इमां पर्वतसंबद्धां मेदिनीं पुरुषर्षभ पद्मे दिव्यार्कसं
काशे नाभ्यामुत्पाद्य मामपि २७ मां विधाय प्रजाध्यक्षं मयि सर्वं न्यवेदयत् सोऽहं संयुक्तसंभारस्त्वामवोचं ज
गत्पते २८ रक्षां विधत्स्व भूतेभ्यो ये मे वीर्यापहारिणः ततस्त्वं कश्यपाज्जातो विष्णुर्वामनरूपधृक् २९ त्वं तु वा
न सि भूभारं वधाद्रक्षोगणस्य च सर्वास्त्वत्सार्यमाणास्तु प्रजास्तु धरणीधर ३० रावणस्य वधाकांक्षी मर्त्यलो
कमुपागतः दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ३१ कृत्वा वासस्य समयं त्रिदशेषात्मनः पुरा स ते मनोरथः पू
र्णः पूर्णे चायुषि ते नृषु ३२ कालस्तापसरूपेण त्वत्समीपमुपागमम् ततो भूयश्च ते बुद्धिर्यदि राज्यमुपासितुम्
३३ तत्तथा भव भद्रं ते एवमाह पितामहः यदि ते गमने बुद्धिर्देवलोकं जितेंद्रिय ३४

त्पादनादिव्यवहारः २८ मे वीर्यापहारिणः मे वीर्यस्य मत्प्रजानां दुःखदा इत्यर्थः ततः मां प्रति तथा प्रतिज्ञानोत्तरमित्यर्थः २९ ३० ३१
समयं वासकालप्रतिज्ञाम् मनोरथः प्रतिज्ञाविषयः कालः नृषु नृलोके आयुषि पूर्णे सति ३२ अहं कालस्तापसरूपेण त्वत्समीपमुपागमं
प्राप्तवानस्मि ३३ तत्तथा भव राज्यमुपास्वेत्यर्थः ३४ ७ ७ ७ ७

३५ कृत्स्नस्य जगतोऽन्तकं नाशकं कालमित्यर्थः ३६ कार्यार्थसंभवः तेन निष्पन्नकार्यस्यावस्थानेन प्रयोजनमित्यर्थः ३७ मनोरथः अय
मेव मे मनोरथो यदितो गमनमिति भावः ३८ स्थातव्यं तद्रक्षणाय योद्धृत्वेन भाव्यम् माययेत्यनेन सर्वमिदं मायैवेति ध्वनयति ३९ आह्

सनाथा विष्णुना देवा भवंतु विगतज्वराः चतुर्मुखस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा कालेन भाषितम् ३५ हसन्रामस्तदा वाक्यं कृ
त्स्नस्यांतकमब्रवीत् श्रुतं तव वचो मेऽद्य ममापीष्टतरं तु तत् ३६ संतोषः परमो ज्ञेयस्त्वदागमनकारणात् भया
णामपि लोकानां कार्यार्थं मम संभवः ३७ भद्रं ते स्त्वागमिष्यामि यत एवाहमागतः मनोरथस्तु संप्राप्तो न मेऽ
त्रास्ति विचारणा ३८ मत्सेवकानां देवानां सर्वकार्येषु वै मया स्थातव्यं मायया पुत्र यथा चाह प्रजापतिः ३९ ए
वं तयोः कथयतोर्दुर्वासा मुनिरभ्यगात् राजद्वारं राघवस्य दर्शनापेक्षया द्रुतम् ४० मुनिर्लक्ष्मणमासाद्य दुर्वासा वा
क्यमब्रवीत् शीघ्रं दर्शय रामं मे कार्यं मेऽत्यंतमाहितम् ४१ तच्छ्रुत्वा प्राह सौमित्रिर्मुनिं ज्वलनतेजसम् रामेण कार्यं
किं तेऽद्य किं तेऽभीष्टं करोम्यहम् ४२ राजा कार्यांतरे व्यग्रो मुहूर्तं संप्रतीक्ष्यताम् तच्छ्रुत्वा क्रोधसंतप्तो मुनिः
सौमित्रिमब्रवीत् ४३ अस्मिन्क्षणे तु सौमित्रे न दर्शयसि चेद्विभुम् रामं सविषयं वंशं भस्मीकुर्यां न संशयः ४४
श्रुत्वा तद्वचनं घोरमृषेर्दुर्वाससो भृशम् स्वरूपं तस्य वाक्यस्य चिंतयित्वा स लक्ष्मणः ४५

तं यथा भवति तथा दर्शनेच्छया राजद्वारमभ्यगात् ४० ४१ रामेण कार्यं किं ते इति तत्सर्वं कार्यमहं संपादयामीति भावः तदेवाह किं ते इ
त्यादि ४२ ४३ वंशं दशरथस्येति शेषः तेन सर्वेषां भवदादीनां नाशं करिष्यामीत्यर्थः ४४ भृशमतिशयेन घोरमित्यन्वयः स्वरू
पं वाच्यं व्यंग्यं चार्थम् ४५ ७ ७ ७ ७ ७ ७

कारणाद्दुर्वाससोरूपात् ४६ ४७ ४८ वर्षसहस्राणांसंबंधीयउपवासस्तस्यसमापनम् समासआर्षः ४९ यत्सिद्धंगृहेऽस्तितद्भोजन
मिच्छामि ५० अमृतममृतवत्स्वादु ५१ कालेनभाषितमित्यन्वयः स्मृत्वाचशोकादियुक्तःसन् ५२ मनसाहतप्रायंज्ञात्वाप्रतिज्ञाया

सर्वनाशाद्वरंमेऽद्यनाशोह्येकस्यकारणात् निश्चित्यैवंततोगत्वारामायप्राहलक्ष्मणः ४६ सौमित्रेर्वचनंश्रु
त्वारामःकालंव्यसर्जयत् शीघ्रंनिर्गम्यरामोऽपिददर्शात्रेःसुतंमुनिम् ४७ रामोऽभिवाद्यसंप्रीतोमुनिंपप्रच्छसा
दरम् किंकार्यंतेकरोमीतिमुनिमाहरघूत्तमः ४८ तच्छ्रुत्वारामवचनंदुर्वासारामब्रवीत् अद्यवर्षसहस्राणा
मुपवासस्समापनम् ४९ अतोभोजनमिच्छामिसिद्धंयत्तेरघूत्तम रामोमुनिवचःश्रुत्वासंतोषेणसमन्वितः
५० ससिद्धमन्नंमुनयेयथावत्समुपाहरत् मुनिर्भुक्त्वान्नममृतंसंतुष्टःपुनरभ्यगात् ५१ स्वमाश्रमंगतेतस्मि
न्रामःसस्मारभाषितम् कालेनशोकदुःखार्तोविमनाश्चातिविह्वलः ५२ अवाङ्मुखोदीनमनानशशाकाभि
भाषितुम् मनसालक्ष्मणंज्ञात्वाहतप्रायंरघूद्वहः ५३ अवाङ्मुखोबभूवाथतूष्णीमेवाखिलेश्वरः ततोरामंविलो
क्याहसौमित्रिर्दुःखसंप्लुतम् ५४ तूष्णींभूतंचिंतयंतंगर्हंतंस्नेहबंधनम् मत्कृतेत्यजसंतापंजहिमांरघुनंदन
५५ गतिःकालस्यकलितापूर्वमेवेदृशीप्रभो त्वयिहीनप्रतिज्ञेतुनरकोमेध्रुवंभवेत् ५६

अन्यथाकर्तुमशक्यत्वादितिभावः ५३ ५४ स्नेहकृतंबंधनंगर्हंतंनिंदंतम् स्नेहाद्वधेऽशक्ततातदकरणेचप्रतिज्ञाहानिरितिचिंतयंत
म् ५५ पूर्वमेवेदृशीति इदमवश्यंभावीतिभावः मत्कृतेत्वत्प्रतिज्ञाहानौममापिनरकइत्यर्थः ५६ ७ ७

धर्मात्यजेत्यन्वयः अनेनप्रतिज्ञापालनमेवक्षत्रियस्यमुख्योधर्मस्तद्विधेयानांचतत्प्रतिज्ञानिर्वाहणंपरमोधर्मइतिचसूचितम् ५७
धर्मात्यजेत्यन्वयः अनेनप्रतिज्ञापालनमेवक्षत्रियस्यमुख्योधर्मस्तद्विधेयानांचतत्प्रतिज्ञानिर्वाहणंपरमोधर्मइतिचसूचितम् ५७
चलितमानसस्त्यक्तभ्रातृस्नेहः ५८ मुनेर्दुर्वाससः ५९ ६० भूभारहारिणस्तावन्मात्रफलकतयाधृतशरीरस्यतवपूर्वंत्वत्तःपूर्व

मयिप्रीतिर्यदिभवेद्यद्यनुग्राह्यतातव त्यक्त्वाशंकांजहिप्राज्ञमामाधर्मंत्यजप्रभो ५७ सौमित्रिणोक्तंतच्छ्रु
त्वारामश्चलितमानसः आहूयमंत्रिणःसर्वान्वसिष्ठंचेदमब्रवीत् ५८ मुनेरागमनंयत्तुकालस्यापिहिभाषि
तम् प्रतिज्ञामात्मनश्चैवसर्वमावेदयत्प्रभुः ५९ श्रुत्वारामस्यवचनंमंत्रिणःसपुरोहिताः ऊचुःप्रांजलयःसर्वे
रामम क्लिष्टकारिणम् ६० पूर्वमेवहिनिर्दिष्टंतवभूभारहारिणः लक्ष्मणेनवियोगस्तेज्ञातोविज्ञानचक्षुषा ६१
त्यजाशुलक्ष्मणंराममाप्रतिज्ञांत्यजप्रभो प्रतिज्ञातपरित्यक्तेधर्मोभवतिनिष्फलः ६२ धर्मेनष्टेऽखिलेराम
त्रैलोक्यंनश्यतिध्रुवम् त्वंतुसर्वस्यलोकस्यपालकोऽसिरघूत्तम ६३ त्यक्त्वालक्ष्मणमेवैकंत्रैलोक्यंत्रातुमर्ह
सि रामोधर्मार्थसहितंवाक्यंतेषामनिंदितम् ६४ सभामध्येसमाश्रुत्यप्राहसौमित्रिमंजसा यथेष्टंगच्छसौमित्रेमा
भूद्धर्मस्यसंक्षयः ६५ परित्यागोवधोवापिसतामेवोभयंसमम् एवमुक्तेरघुश्रेष्ठेदुःखव्याकुलितेक्षणः ६६

मित्यर्थः लक्ष्मणगमनंनिर्दिष्टम् भावीसत्वर्थोऽस्माभिर्ज्ञातएवास्ते ६१ प्रतिज्ञातेऽर्थेपरित्यक्ते अन्यथाकृते ६२ धर्मेनष्टेराज्ञइति
शेषः तवत्रैलोक्यपालकत्वेनत्वद्धर्मनाशेसंपूर्णत्रैलोक्यनाशइतिभावः ६३ ६४ समाश्रुत्यवसिष्ठादिवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः
६५ सतामुभयंसमसमेवेत्यन्वयः उक्तेउक्तवतीत्यर्थः ६६ ७ ७ ७ ७

६७ नवद्वाराणिचक्षुषीकर्णौनासिकासुखंपायूपस्थेब्रह्मरंध्रंचेति ६८ अप्यचिंतयत्वासुदेवोऽहमित्यध्यायत ६९ तुष्टुवुःपुष्पैः समाकिरंश्च विबुधैःकैश्चिदहृश्यंकैरपिदेवैर्नदृश्यमित्यर्थः ७० ७१ हरोहर्यंशे सिद्धलोकगतयोगिनः तल्लोकस्थयोगिनइत्यर्थः

रामंप्रणम्यसौमित्रिःशीघ्रंगृहमगात्स्वकम् ततोऽगात्सरयूतीरमाचम्यसकृतांजलिः ६७ नवद्वाराणिसंय
म्यमूर्ध्निप्राणमधारयत् यदक्षरंपरंब्रह्मवासुदेवाख्यमव्ययम् ६८ पदंतत्परमंधामचेतसासोऽप्यचिंतय
त् वायुरोधेनसंयुक्तंसर्वेदेवाःसहर्षयः ६९ साग्नयोलक्ष्मणंपुष्पैस्तुष्टुवुश्चसमाकिरन् अदृश्यंविबुधैःकैश्चित्सश
रीरंसवासस्त्र ७० गृहीत्वालक्ष्मणंशक्रःस्वर्गलोकमथागमत् नत्वाविष्णोश्चतुर्भागंतंदेवासुरसत्तमाः सर्वेदेवर्षयो
दृष्ट्वालक्ष्मणंसमपूजयन् ७१ लक्ष्मणोहिदिवमागतेहरोसिद्धलोकगतयोगिनस्तदा ब्रह्मणासहसमागमन्मुदा
द्रष्टुमाहितमहाहिरूपकम् ७२ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडे अष्टमःसर्गः ८
श्रीमहादेवउवाच लक्ष्मणंतुपरित्यज्यरामोदुःखसमन्वितः मंत्रिणोनैगमांश्चैववसिष्ठंचेदम
ब्रवीत् १ अभिषेक्ष्यामिभरतमधिराज्यमहामतिम् अद्यचाहंगमिष्यामिलक्ष्मणस्यपदानुगः २

अहितंप्राप्तंमहाहिरूपंयेनतत् दुग्धंयथादधिभावमापद्यतेतथाऽयमेवदेहस्तत्राहिरूपतांप्राप्तइत्यर्थः ७२ इतिश्रीमत्सकलराज
विपदुद्धरणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्यहि॰ कृतौअध्यात्मरामायणसेतौउत्तरकांडे अष्टमःसर्गः ८ नैगमावणिजः १ अद्य
चाहमित्यर्थः पदानुगः पदान्यनुलक्षीकृत्यगंता अन्यथातेनबहुव्यवधानंस्यादित्यर्थः २ ७ ७ ७

उक्तेउक्तवतिसति ३ भरतोवापिभरतश्चापीत्यर्थः राज्यंगर्हयामासतन्निंदापूर्वकमिदंप्राहचेत्यर्थः ४ सत्येनशपेसत्यंमेनश्यतुयदि
राज्याकांक्षेत्येकः शपथः त्वत्पादयोश्चशपेत्वत्पादयोःस्पर्शनेचशपथइत्यपरःशपथः ५ तर्हिसर्वगमनेकोराज्यंपालयिष्यती

एवमुक्तेरघुश्रेष्ठेपौरजानपदास्तदा द्रुमाइवच्छिन्नमूलादुःखार्ताःपतिताभुवि ३ मूर्छितोभरतोवापिश्रु
त्वारामाभिभाषितम् गर्हयामासराज्यंसप्राहेदंरामसन्निधौ ४ सत्येनचशपेनाहंत्वांविनादिविवाभुवि कांक्षेराज्यं
रघुश्रेष्ठशपेत्वत्पादयोःप्रभो ५ इमौकुशलवौराजन्नभिषिंचस्वराघव कोशलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुलवंतथा ६
गच्छंतुदूतास्त्वरितंशत्रुघ्नानयनायहि अस्माकमेतद्गमनंस्ववासायशृणोतुसः ७ भरतेनोदितंश्रुत्वापति
तास्ताःसमीक्ष्यतम् प्रजाश्चभयसंविग्नारामविश्लेषकातराः ८ वसिष्ठोभगवान्राममुवाचसदयंवचः प
श्यतातादरात्सर्वाःपतिताभूतलेप्रजाः ९ तासांभावानुगंरामप्रसादंकर्तुमर्हसि श्रुत्वावसिष्ठवचनंताःसमुत्था
प्यपूज्यच १० सस्नेहोरघुनाथस्ताःकिंकरोमीतिचाब्रवीत् ततःप्रांजलयःप्रोचुःप्रजाभक्त्यारघूद्वहम् ११ गंतुमि
च्छसियत्रत्वमनुगच्छामहेवयम् अस्माकमेषापरमाप्रीतिर्धर्मोऽयमक्षयः १२ तवानुगमनेरामतद्गतानोहृदाम
तिः पुत्रदारादिभिःसार्द्धमनुयामोऽद्यसर्वथा १३

त्याशंक्याहेमाविति ६ ७ तंतथाकठोरंवदंतं पतिताभुवीतिशेषः ८ ता
तेतिसंबोधनम् ९ भावानुगंअभिप्रायानुगम् पूज्येतिल्यबार्षः १० ११ अयंत्वदनुगमनरूपः १२ १३ ७ ७

तपोवनाद्यन्यतमंयद्दंतासितद्नुयामइत्यर्थः १४ १५ १६ १७ कृच्छ्रेणभगवद्वियोगजदुःखासहिष्णुतयाक्लेशेन १८ अभिपु

तपोवनंवास्वर्गंवापुरंवारघुनंदन ज्ञात्वातेषांमनोदार्ढ्यंकालस्यवचनंतथा १४ भक्तंपौरजनंचैवबाढमित्याहराघ
वः कृत्वैवंनिश्चयंरामस्तस्मिन्नेवाहनिप्रभुः १५ प्रस्थापयामासचतोरामभद्रःकुशीलवौ अष्टौरथसहस्राणिस
हस्रंचैवदंतिनाम् १६ षष्टिंचाश्वसहस्राणामेकैकस्मैददौबलम् बहुरत्नौबहुधनौहृष्टपुष्टजनावृतौ १७ अभि
वाद्यगतौरामंकृच्छ्रेणतुकुशीलवौ शत्रुघ्नानयनेदूतान्प्रेषयामासराघवः तेदूतास्त्वरितंगत्वाशत्रुघ्नायन्यवेदय
न् १८ कालस्यागमनंपश्चादभिपुत्रस्यचेष्टितम् लक्ष्मणस्यचनिर्याणंप्रतिज्ञांराघवस्यच १९ पुत्राभिषेचनंचै
वसर्वंरामचिकीर्षितम् श्रुत्वातद्दूतवचनंशत्रुघ्नःकुलनाशनम् २० व्यथितोऽपिधृतिंलब्ध्वापुत्रावाहूयसत्वरः
अभिषिच्यसुबाहुंवैमथुरायांमहाबलः २१ यूपकेतुंचविदिशानगरेशत्रुसूदनः अयोध्यांत्वरितंप्रागात्स्वयंराम
दिदृक्षया २२ ददर्शचमहात्मानंतेजसाज्वलनप्रभम् दुकूलयुगसंवीतंऋषिभिश्चाक्षयैर्वृतम् २३ अभिवाद्यर
मानाथंशत्रुघ्नोरघुपुंगवम् प्रांजलिर्धर्मसहितंवाक्यंप्राहमहामतिः २४ अभिषिच्यसुतौतत्रराज्येराजीवलोच
न तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयम् २५ त्यक्तुंनार्हसिमांवीरभक्तंतवविशेषतः शत्रुघ्नस्यदृढांबुद्धिंवि
ज्ञायरघुनंदनः २६

भस्यदुर्वाससः प्रतिज्ञांप्रजासहनयनविषयाम् १९ चिकीर्षितंस्वगमनरूपम् कुलस्यभ्रातृ- ३६
समूहस्यनाशनं २० २१ २२ अक्षयैर्ऋषिभिः अतिचिरजीविभिर्वसिष्ठाद्यैः २३ २४ २५ २६

२७ २८ २९ ३० ३१ ३२ मेवचनात्प्रशाधिराक्षससंरक्षःसंबंधिराज्यंचप्रशाधि अतोऽन्यन्मावदेत्याह शापितोऽसी
ति अन्यवचनोक्तौमद्वधपातकंतवेतिभावः ३३ ३४ ममाज्ञांचिरंजीवेत्येकंरूपाम् द्वापरांतरेएतच्चतुर्युगीभिन्नं यत्किंचिच्चतुर्यु

सज्जीभवतुमध्यान्हेभवानित्यब्रवीद्वचः अथक्षणात्समुत्पेतुर्वानराःकामरूपिणः २७ ऋक्षाश्चराक्षसाश्चैव
गोपुच्छाश्चसहस्रशः ऋषीणांदेवतानांचपुत्रारामस्यनिर्गमम् २८ श्रुत्वाप्रोचूरघुश्रेष्ठंसर्वेवानरराक्षसाः त
वानुगमनेविद्धिनिश्चितार्थान्हिनःप्रभो २९ एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोऽपिमहाबलः यथावदभिवाद्याहराघवं
भक्तवत्सलम् ३० अभिषिच्यांगदंराज्येआगतोऽस्मिमहाबलम् तवानुगमनेरामविद्धिमांकृतनिश्चयम्
३१ श्रुत्वातेषामिदंवाक्यंऋक्षवानरराक्षसाम् विभीषणमुवाचेदंवचनंमृदुसादरम् ३२ धरिष्यतिधरायाव
त्प्रजास्तावत्प्रशाधिमे वचनाद्राक्षसंराज्यंशापितोऽसिममोपरि ३३ नोकिंचिदुत्तरंवाच्यंत्वयामत्कृतकार
णात् एवंविभीषणंतूक्त्वाहनूमंतमथाब्रवीत् ३४ मारुतेत्वंचिरंजीवममाज्ञांमामृषाकृथाः जांबवंतमथप्रा
हतिष्ठत्वंद्वापरांतरे ३५ मयासार्द्धंभवेद्युद्धंयत्किंचित्कारणांतरे ततस्तान्राघवःप्राहऋक्षराक्षसवानरान्
सर्वानेवमयासार्द्धंप्रयातेतिदयान्वितः ३६

गयंतर्गतद्वापरे ३५ युद्धंभवेत्प्रभविष्यति ततःस्वर्गंगमिष्यसीति शेषः अत्र
जांबवद्ग्रहणंमैंदद्विविदयोरप्युपलक्षणम् तान्हनुमज्जांबवदादिभिन्नान् ३६ ७ ७ ७

ग्रास्थानिकंमहाप्रस्थानोचितं क्षौमांबरइत्यादिरामविशेषणम् ३८ पद्मालक्ष्मीः पूर्वगतासीतातत्कालेलक्ष्मीरूपेणसन्नि
 हिताजातेत्यर्थः ३९ अरुणकंजहस्तारक्तपद्महस्ताभूस्तदधिष्ठात्रीदेवता एवमग्रेऽपिबोध्यम् ४० दिव्यामुनयः सनकादयःश्रुती

ततःप्रभातेरघुवंशनाथोविशालवक्षाःसितकंजनेत्रः पुरोधसंप्राहवसिष्ठमार्यंयांत्वग्निहोत्राणिपुरोगमरो
मे ३७ ततोवसिष्ठोऽपिचकारसर्वंप्रास्थानिकंकर्ममहद्विधानात् क्षौमांबरोदर्भपवित्रपाणिर्महाप्रयाणाय
गृहीतबुद्धिः ३८ निष्क्रम्यरामोनगरात्सिताभ्राच्छशीवयातःशशिकोटिकांतिः रामस्यसव्येसितपद्महस्ताप
द्मागतापद्मविशालनेत्रा ३९ पार्श्वेऽथदक्षेऽरुणकंजहस्ताश्यामायथोप्यूरपिदीप्यमाना शास्त्राणिश-
स्त्राणिधनुश्चबाणाजग्मुःपुरस्ताद्धृतविग्रहास्ते ४० वेदाश्चसर्वेधृतविग्रहाश्चययुश्चसर्वेमुनयश्चदिव्याः
माताश्रुतीनांप्रणवेनसाध्वीययौहरिंव्याहृतिभिःसमेता ४१ गच्छंतमेवानुगताजनास्तेसपुत्रदाराःस
हबंधुवर्गैः अनावृतद्वारमिवापवर्गंरामंव्रजंतंययुरात्तकामाः ४२ सांतःपुरःसानुचरःसभार्यःशत्रुघ्नयुक्तो
भरतोऽनुयायात् गच्छंतमालोक्यरमासमेतंश्रीराघवंपौरजनाःसमस्ताः ४३ सबालवृद्धाश्चययुर्द्विजाग्र्याः
सामात्यवर्गाश्चसमंत्रिणोययुः सर्वेगताःक्षत्रमुखाःप्रहृष्टावैश्याश्चशूद्राश्चतथापरेच ४४

नांमातागायत्री ४१ अनावृतद्वारमिवापवर्गतुल्यंव्रजंतंराममनुययुः ४२ अनुयायात् अन्वगच्छदित्यर्थः क्वचित्तथैवपाठः ४३
सामात्यवर्गः समंत्रिणोद्विजाग्र्याययुः क्षत्रमुखाः क्षत्रंक्षत्रियामुखंमुख्या अग्रेसरायेषांताद्दशावैश्यादयः ४४ ७ ७

४५दुःखबाह्यसुखयोगाभावेहेतुः आनंदरूपानुगताआनंदरूपंराममनुगताः तदनुगमनात्तदानंदप्रतिभासात्तदयोगः सर्वत्र
वैराग्यंचेतिभावः ४६ जग्मुरनुजग्मुः योराममनारामंनयातोनानुयातस्तादृशोजंतुर्नासीदित्यर्थः ४७ राजनिगतेऽखिलं
पुरंशून्यंबभूव हरिनेत्रजातांसरयूम् ४८ स्मृतंपावनंविराड्रूपमात्मनोयेनसः अशेषमिदंजगत्हृदिस्थंददर्श आत्मानंविराड्

सुग्रीवमुख्याहरिपुंगवाश्चस्नाताविशुद्धाःशुभशब्दयुक्ताः नकश्चिदासीद्भवदुःखयुक्तोदीनोऽथवाबा
ह्यसुखेषुसक्तः ४५ आनंदरूपानुगताविरक्तायगुश्चरामंपशुभृत्यवर्गाः भूतान्यदृश्यानिचयानितत्रये
प्राणिनःस्थावरजंगमाश्च ४६ साक्षात्परात्मानमनंतशक्तिंजग्मुर्विरक्ताःपरमेकमीशम् नासीदयोध्या
नगरेतुजंतुःकश्चित्तदाराममनानुयातः ४७ शून्यंबभूवाखिलमेवतत्रपुरंगतेराजनिरामचंद्रे ततोऽतिदूरं
नगरात्समेत्यादृष्ट्वानदींतांहरिनेत्रजाताम् ४८ नेनंदरामःस्मृतपावनोऽतोददर्शचाशेषमिदंहृदिस्थं अ
थागतस्तत्रपितामहोमहान्देवाश्चसर्वेऋषयश्चसिद्धाः ४९ विमानकोटीभिरपारपारंसमावृतंखंसुरसेवि
ताभिः रविप्रकाशाभिरभिस्फुरत्स्वज्योतिर्मयंतत्रनभोबभूव ५० स्वयंप्रकाशैर्महतांमहद्भिःसमावृतंपु
ण्यकृतांवरिष्ठैः ववुश्चवाताश्चसुगंधवंतोववर्षवृष्टिःकुसुमावलीनाम् ५१

रूपंस्मृतवानित्यर्थः ४९ अपारपारंअवधिरूपपारद्वयहीनंतादृशमपिविमानावृतमासीत् ज्योतिर्मयंनक्षत्रगणप्रचुरमिव ५०
येऽत्रलोकेपुण्यंकृत्वास्वर्गेसर्वेभ्यआधिक्यंप्रापास्तैश्चनभःसमावृतम् चोपादपूरणे ५१ ७ ७ ७

परिक्रामत् पर्यक्रामत् जलोपर्यगच्छदित्यर्थः तत्रैवहेतुगर्भविशेषणमनंतशक्तिरिति ५२ हेपरमात्मन् परमेश्वरः जगत्सृष्टिस्थिति
लयकर्तात्वमेवेत्यर्थः त्वमेशंएकंनिजंतत्त्वंब्रह्मरूपंजानासि ५३ नन्वेवंब्रह्मज्ञस्यब्रह्मरूपस्यकथंशरीरपरिग्रहोऽतआह तथापी
ति भक्तानुग्रहार्थंमाययासर्वमिदंकृतमितिभावः अतोवैष्णवंदेहंप्रविश्यदेवान्पाहिरक्ष ५४ यदीति यद्वेत्यर्थः अथवायोपरो

उपस्थितेदेवमृदंगनादेगायत्सुविद्याधरकिन्नरेषु रामस्तपद्भ्यांसरयूजलंसकृत्स्पृष्ट्वापरिक्रामदनंतश
क्तिः ५२ ब्रह्मातदाप्राहकृतांजलिस्तंरामपरात्मन्परमेश्वरस्त्वम् विष्णुःसदानंदमयोऽसिपूर्णोजानासितत्त्वंनि
जमेशमेकम् ५३ तथाऽपिदासस्यममाखिलेशकुलंवचोभक्तपरोऽसिविद्वन् त्वंमायातृभिर्वैष्णवमेकमाद्यं
प्रविश्यदेहंपरिपाहिदेवान् ५४ यद्वापरोवायदिरोचतेतंप्रविश्यदेहंपरिपाहिनस्त्वम् त्वमेवदेवाधिपति
श्चविष्णुर्जानंतिनत्वांपुरुषाविनामाम् ५५ सहस्रकृत्वस्तनमोनमस्तेप्रसीददेवेशपुनर्नमस्ते पिता
महप्रार्थनयासरामःपश्यत्सुदेवेषुमहाप्रकाशः ५६ मुष्णंश्चचक्षूंषिदिवौकसांतदाबभूवचक्रादियुतश्चतु
र्भुजः शेषोबभूवेश्वरतल्पभूतः सौमित्रिरत्यद्भुतभोगधारी ५७

देहस्तवरोचतेतंवाप्रविश्यपाहि एवंविष्णुरूपंत्वांमांविनाअन्येपुरुषानजानंति ५५ एवंविष्णुरूपंज्ञात्वाभक्त्याप्रणमति सहस्रे
ति ५६ चक्षूंषिमुष्णन् स्वप्रभयेतिशेषः रामदेहएवतथाभूतोजातः अनेनविष्णुदेहएवमाययाद्विभुजत्ववैशिष्ट्येनलोकदृग्गोचर
आसीदिति सूचितम् भोगः सर्पशरीरंपूर्वगतोऽपिसतस्मिन्नवसरेतेनदेहेनसन्निहितः ५७ ७ ७

दरः शंखः लवणांतकः शत्रुघ्नः सीताचपुरेवलक्ष्मीरूपाभवत् साऽपितत्कालेलक्ष्मीरूपेणसन्निहिताआसीदितिशेषः हियतोरामोवि
ष्णुरित्यर्थः ५८ पूर्वशरीरकेणविष्णुदेहेन ५९ ६० नन्वेवंभगवतोविष्णुरूपप्राप्त्यावैकुंठवासइत्यायातम् एवंचसभाप्रवर्णि
भारतेसर्वदिक्पालसभावर्णनेयमसभाप्रस्तावेदाशरथीरामोयमसभायांदृष्टइतिनारदेनोक्तंतद्विरुध्यतेइतिचेत् अत्रवदामःअव
तारपरिग्रहस्यहिप्रयोजनंदुष्टवधेनशिष्टपालनंस्वाचरणेनलोकानांधर्ममर्यादाबोधनंच एतदर्थमेवतेषांतत्तत्कर्मानुष्ठानेप्रवृ

बभूवतुश्चक्रदरौचदिव्यौकैकेयिसूनुर्लवणांतकश्च सीताचलक्ष्मीरभवत्पुरेवरामोहिविष्णुःपुरुषःपुराणः
५८ सहानुजःपूर्वशरीरकेणबभूवतेजोमयदिव्यमूर्तिः विष्णुसमासाद्यसरंद्रमुख्यादेवाश्चसिद्धामुनयश्च
यक्षाः ५९ पितामहाद्याःपरितःपरेशंस्तवैर्गृणंतःपरिपूजयंतः आनंदसंप्लावितपूर्णचित्ताबभूविरेप्राप्तमनो
रथास्ते ६० तदाहविष्णुर्द्रुहिणंमहात्माएतेहिभक्तामयिचानुरक्ताः यांतोदिवंमामनुयांतिसर्वेतिर्यक्शरी
राअपिपुण्ययुक्ताः ६१

त्तिरन्यथाअकामस्यभगवतः किंयज्ञाद्यनुष्ठानेन एवंचधर्मबोधनार्थंतदनुष्ठानवत्आजन्मेद
शधर्मानुष्ठानस्यासुकलोकवासः फलमितिबोधयितुंदाशरथिरामत्वंप्रत्यभिज्ञापकेनमायिकेनकेनचिच्छरीरेणतल्लोकेवासेनास्तेनःरा
मायणेएतदर्थाकथनंतुइतिहासेषुउक्तत्वात् सर्वज्ञानांवाल्मीक्यादीनांभूतभाविसर्वार्थज्ञानवत्त्वादित्यन्यत्रविस्तरः तदेति तदातस्मि
न्समयेविष्णुर्द्रुहिणंब्रह्माणमाह मदनुगमनादेवपुण्ययुक्तत्वानुमानम् ६१ ७ ७ ७

वैकुंठसाम्यंवैकुंठसमानलोकम् स्वार्थेष्यञ्चातुर्वर्ण्यादित्वादार्षत्वाद्वा एतान्ममाज्ञयासमाविशस्वनाहृशलोकंप्रवेशयस्व कोब्रह्मा सांतानिकालोकविशेषाः ६२ तेषांलोकानामुत्तमत्त्वमाह मदीयोपरिदीप्यमानान्ब्रह्मलोकादूर्ध्वंदीप्यमानान् अपिचयेऽपिमनुष्याल्ल यकालएवमरणकालएव ननुततःप्रागपिकदाचित् तत्राप्यज्ञानतोवाअज्ञानतएव वाशब्दएवार्थः येपवित्रनामरामेत्येतद्गृणंति

वैकुंठसाम्यंपरमंप्रयांतुसमाविशस्वाशकममाज्ञयात्वम् श्रुत्वाहरेर्वाक्यमथाब्रवीत्कःसांतानिकान्यांतुविचित्र भोगान् ६२ लोकान्मदीयोपरिदीप्यमानांस्तद्भावयुक्ताःकृतपुण्यपुंजाः येचापितेरामपवित्रनामगृणंतिमर्त्या लयकालएव ६३ अज्ञानतोवापिभजंतुलोकांस्तानेवयोगैरपिचाधिगम्यान् ततोऽतिहृष्टाहरिराक्षसाद्याःस्पृ ष्ट्वाजलंत्यक्तकलेवरास्ते ६४ प्रपेदिरेप्राक्तनमेवरूपंयदंशजाऋक्षहरीश्वरास्ते प्रभाकरंप्रापहरिप्रवीरःसु ग्रीवआदित्यजवीर्यवत्वात् ६५ ततोधिमग्नाःसरयूजलेषुनराःपरित्यज्यमनुष्यदेहम् आरुह्यदिव्याभरणा विमानंप्रापुश्चतेसांतनिकाख्यलोकान् ६६

यदंतितेऽपितानेवलोकान् योगैःप्राप्यान्भजंतु अनेनाजन्माभ्यस्तयोगोऽतका लेतन्नामस्मर्ताचसमइतिसूचितम् ६३ ६४ योयदंशजःसतद्रूपमेवप्रापेत्यर्थः तदाह प्रभाकरमिति आदित्यजवीर्यवत्वात् आ दित्यदेहजवीर्योत्पन्नत्वात् ६५ सांतनिकाख्येऽत्यत्रन्हस्वआर्षः ६६ ७ ७ ७

रामदृष्ट्याःभगवद्दृष्ट्याक्षीणसर्वपापाःविमुक्तसंगाभूत्वेतिशेषः ६७ अंजःशीघ्रम् ६८ अथरामायणपाठफलमाह यइति नथापापं कुर्वन्नेषरामायणश्लोकमपिपठन्विमुक्तसर्वपापः रामस्यसालोक्यंप्रयाति राघवचोदितेनअंतर्यामिविधयारघुनाथप्रेरितेन ६९

तिर्यक्प्रजाताअपिरामदृष्टाजलंप्रविष्टादिवमेवयाताः दिदृक्षवोजानपदाश्चलोकारामंसमालोक्यविमुक्त संगाः ६७ स्पृष्ट्वाहरिंलोकगुरुंपरेशंस्पृष्ट्वाजलंस्वर्गमवापुरंजः एतावदेवोत्तरमाहशंभुःश्रीरामचंद्रस्यकथा वशेषम् ६८ यःपादमप्यत्रपठेत्सपापाद्विमुच्यतेजन्मसहस्रजातात् दिनेदिनेपापचयंप्रकुर्वन्पठेन्नरःश्लो कमपीहभक्त्या ६९ विमुक्तसर्वाघचयःप्रयातिरामांतिसालोक्यमनन्यलभ्यम् आख्यानमेतद्रघुना यकस्यकृतंपुराराघवचोदितेन ७० महेश्वरेणाप्तभविष्यदर्थंश्रुत्वातुरामःपरितोषमेति रामायणं काव्यमनंतपुण्यंश्रीशंकरेणाभिहितंभवान्ये ७१

७० आप्तोव्याप्तःसंबद्धोभविष्यदर्थोयत्रतदाख्यानंश्रु त्वारामःपरितोषमेति भगवंतंसर्वगतंरामंश्रावयामीतिबुद्ध्यायोवाचयति तद्वाचितंतत्सर्वगत्वात्श्रुत्वावाचकस्योपरितोषमे ति तत्परितोषेचतस्यसर्वार्थसिद्धिरितिभावः अनंतपुण्यंवाचकश्रोत्रोरनंतपुण्यदमित्यर्थः ७१ ७ ७

अध्यात्मरामंतत्पदघटितमध्यात्मरामायणाख्यंपुराणमित्यर्थः श्रोतुःलिखितुश्चातिप्रसन्नःसन्सदासमीपेस्थितोभूत्वाश्रि

भक्त्यापठेद्यःशृणुयात्सपापैर्विमुच्यतेजन्मशतोद्भवैश्च अध्यात्मरामंपठतश्चनित्यंश्रोतुश्चभक्त्यालि
खितुश्चरामः ७२ अतिप्रसन्नश्चसदासमीपेसीतासमेतःश्रियमातनोति ७३ रामायणंजनमनोहरमा
दिकाव्यंब्रह्मादिभिःसुरवरैरपिसंस्तुतंच श्रद्धान्वितःपठतियःशृणुयात्तुनित्यंविष्णोःप्रयातिसदनंसवि
शुद्धदेहः ७४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेनवमःसर्गः ९
अध्यात्मोत्तरकांडेसर्गाइहसंख्ययापरिक्षिप्ताः ऋतुशतसंख्याःश्लोकाःपुराणसंख्याश्चपुरहरेणो
क्ताः १ पार्वत्यैपरमेश्वरेणगदितेह्यध्यात्मरामायणेकांडैःसप्तभिरन्वितेऽतिशुभदेसर्गाश्चतुःषष्टिकाः
श्लोकानांतुशतद्वयेनसहितान्युक्तानिचत्वारिवैसाहस्राणिसमासितःश्रुतिशतेषूक्तानितत्त्वार्थतः २
समाप्तमिदंकांडम् श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु

यमातनोतीत्यन्वयः ७२ ७३ ७४ इतिश्रीमत्सुकलराजविपक्षद्धु ४०
रणसमर्थेत्यादिविरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणसेतौउत्तरकांडेनवमःसर्गः ९ श्रीरस्तु

इदंसटीकमध्यात्मरामायणं मुंबय्याभिधराजधान्यां श्रीकृष्णदासात्मजेन
गंगाविष्णुनाम्नावेंकटेश्वराख्येस्वीयशिलायंत्रेमुद्रितम् शकाब्दाः १८०३
माघकृष्ण ७ भृगुवारः
ता॰ १०फेब्रुआरी१८८२

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणंसमाप्तं

1. Balakanda 32 Folio - 64 p.
2 Ayodhya do 34 d, = 68 p
3 Aranya d, 26 d, = 52 p.
4 Kishkindha do 27 d, - 55 p.
5 Sundara do. 16 do = 32 p.
6 Yuddha do 55 d, - 110 p.
7 Uttara do 40 do. 80 p.

464

34 x 16.5

(GVK)

Digitized with financial assistance from
Mr. S.G. Kale in memory of his Father Mr. G.V. Kale
on 10 July, 2018